

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

900000227398

by Google

MR. B. H. LULOF'S
TAALKUNDIGE WERKEN.
IV.

NEDERLANDSCHE
REDEKUNST,

OF
GRONDBEGINSELEN

VAN
STIJL EN WELSPREKENDHEID

VOOR
NEDERLANDERS,

DOOR
Mr. B. H. LULOFS,
Hoogleraar, enz. enz.

VIERDE DRUK.

Herzien en in nieuwer spelling overgebracht

DOOR
DR. A. DE JAGER.

UNIVER
SITEITS
BIBLIO
THEEK
GENT

AMSTERDAM,
A. AKKERINGA.

1877.

SNELPERSDRUK VAN H. C. A. THIEME, te NIJMEGEN.

VOORBERICHT

VOOR DE

TWEEDE UITGAAF.

Gelief het niet als geheel ongepast te beschouwen, geachte Lezer! wanneer ik hier met een paar woorden aanstip, dat ik in het vak van nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid doorgaans gewoon ben, twee afzonderlijke Collegiën te houden, die beiden met elkander in het nauwst verband staan, schoon dan ook al beiden niet evenzeer verplichtend mogen zijn. Op het eerste behandel ik de hoofdbeginselen van een' goeden, nederlandschen Stijl, wat zuiverheid en duidelijkheid, eene juiste keus en rangschikking der woorden, een welluidend samenstel van zinnen en andere dergelijke vereischten meer betreft, waartegen door aanvangsers het lichtst gezondigd wordt, terwijl intusschen over die vereischten zich nog met de meeste zekerheid bepaalde voorschriften laten geven. Dat ik hierbij, op eene geschiedkundige en wijsgeerige wijze, deze en gene punten der Spraakkunst, zoo algemeene als bijzondere, aanroer, en mijnen geëerden Hoorderen een beknopt overzicht van den aard der taal, waarin zij te schrijven hebben, mitsgaders van haar geheel samenstel poog te geven, zal wel aan niemand vreemd dunken, die er van overtuigd is, dat het opvolgen van de taalkundige regelen in de eerste plaats

van een goed schrijver gevorderd wordt, en dat men nimmer tevens onze taal tot een juist passend en bevallig kleed onzer denkbeelden kan doen dienen, als men zich niet volkomen met haren geest en geaardheid, met hare sterke en zwakke zijde bekend heeft gemaakt. Ik houde dus bij de bovengemelde beschouwing van den Stijl ook voorlezingen over de loffelijke eigenschappen, waarop het Nederlandsch kan bogen, als daar zijn deszelfs rijkdom, oudheid, kracht en nadruk, zoetvloeiendheid en andere soortgelijke deugden meer; deugden, welke ik, zooveel mogelijk, door voorbeelden, uit onze Prozaschrijvers en Dichters genomen, poog op te helderen, en waarmede ik de hoedanigheden van andere, hetzij met ons Hollandsch vermaagschapte, hetzij ons Hollanderen het meest bekende talen, b. v. Hoogduitsch, Fransch enz. hier en daar tracht te vergelijken. Daarenboven doorloop ik kortelijk de geschiedenis onzer moederspraak en harer zusters of nichten, de overige duitsche talen en tongvallen, vereenigende ik hiermede tevens het geven eener beknopte schets, zoo van de algemeene oud-duitsche, als bepaaldelijk van onze eigenlijk gezegde nederlandsche Letterkunde, gelijk deze laatste namelijk zich in de dertiende eeuw en vervolgens allengskens gevormd en tot op onzen tijd toe ontwikkeld heeft.

Eindelijk maakt het vervaardigen van nederlandsche opstellen, meest in vertalingen uit latijnsche schrijvers bestaande, een gedeelte der werkzaamheden van de Heeren Studenten in de gemelde lessen uit. Ik zie deze opstellen na, en neem de vrijheid, om er mijnen geëerden Hoorderen kort en bescheiden mijne aanmerkingen over mede te deelen. Heb ik al, bij het nazien dezer stukken, het genoegen, om over de bekwaamheid van sommigen der opstellers tevreden te zijn, zoo merk ik echter van den anderen kant met leedwezen, dat vele jonge lieden nog maar een flauw, wat zeg ik, bijna geen het minste denkbeeld van taal en stijl bezitten, en dat daarenboven, ten gevolge van de ligging dezer Hoogeschool, en het niet onaanzienlijk getal harer kweekelingen, zoo uit Oost-Friesland, als uit andere naburige gewesten, hoogduitsch en hollandsch taaleigen wel eens met elkander vermengd worden. Voorzeker te dien opzichte is

een leerstoel in de nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid aan deze Akademie meer dan elders noodzakelijk!

Op mijn tweede collegie houd ik mij minder met het meer werktuigelijke, om het zoo te heeten, van den Stijl en de Welsprekendheid bezig, dan ik mij wel bepaal bij het verhevene en schoone der gedachten zelve; kortom ik poog, terwijl ik nu eens deze, dan gene voorschriften der Redekunst of Welsprekendheids-leer, in hare hoogere beteekenis, ontwikkel, bij mijne Leerlingen den smaak voor de schoonheden van Welsprekendheid en Dichtkunst, naar mijn gering vermogen, op te wekken. Te dien einde haal ik telkens de fraaiste, mij bekende plaatsen uit hollandsche, grieksche, latijnsche, fransche, hoogduitsche, engelsche en andere Redenaren en Dichters aan, vertaal ze, of lees ze bijwijlen in het oorspronkelijke voor, tracht hare schoonheden in het licht te stellen, en indiervoege niet blootelijk door ziellooze voorschriften en theoriën, maar vooral, door het wijzen op levende voorbeelden zelve, onderricht te geven. Ik laat voorts ook wel eens op dit collegie hen, die daartoe lust gevoelen, kleine Redevoeringen opstellen, terwijl ik tevens elke week één uur afzonder tot oefening in de Mondelijke voordracht of Declamatie, waarvan aan deze Hoogeschool vrij wat werk gemaakt wordt.

Ten dienste nu van dit tweede collegie is dit Handboek voornamelijk opgesteld, schoon men het evenwel altijd in verband met datgene beschouwen moet, hetwelk ik voor mijne andere lessen vervaardigd heb (*), gelijk dan ook verschillende stukken er van reeds in deze laatstgemelde behandeld worden. Ten einde dit Handboek echter, op zich zelve genomen, een geheel mocht uitmaken, heb ik die stukken, voor een gedeelte, hier kortelijk herhaald.

Ik heb bij het opstellen gebruik gemaakt van de redkundige of rhetorische werken van ARISTOTELES, CICERO, QUINCTILIANUS,

(*) Van dit Handboek is onder den titel: *Spraakkunst, Stijl en Letterkennis* in 1876 bij den uitgever dezès de vierde druk verschenen.

en anderen onder de Ouden; van ROLLIN, DU MARSAIS, ESSCHENBURG, KANT, SNELL, BLAIR, DOMAIRON, FÜLLEBORN, MILLER, WIEDEBURG, FRANCIUS, JEAN PAUL, VAN ALPHEN en meer anderen onder de nieuweren, — uit wier geschriften ik de plaatsen in mijne Voorlezingen zelve nader zal aanhalen. Onze Vossius moet ik vooral niet met stilzwijgen voorbijgaan, wiens Redekunst toch een dier reuzenwerken van vroegere geleerdheid is, welke men (evenals de reiziger Egyptes eeuwige Piramiden), met stomme verbazing aanstaart, al wordt men voor het overige wel eens in de gelegenheid gesteld, om meer de onbegrijpelijke wetenschap en scherpzinnigheid, dan jutzt den fijnen smaak der doorluchtige vervaardigers, er in te bewonderen.

Groningen, Julij 1834.

B. H. LULOF S.

EERSTE AFDEELING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Algemeene bepalingen.

§ 1.

Taal, in een' bepaalden zin, is de uitdrukking of het te kennen geven onzer denkbeelden en gewaarwordingen door middel van woorden, hetzij deze woorden gesproken of geschreven worden.

Voor zoover deze woorden in een' zekeren bevattelijken samenhang en opvolging tot elkander staan, noemen wij zulks eene *verstaanbare rede*.

De voorschriften voor zulk eene verstaanbare redemaken eigenlijk de onderwerpen van drie wetenschappen uit, die allen op het nauwst met elkander verbonden zijn: — 1) van de *Logica* (namelijk) of Redeneerkunst, welke over de algemeene en noodwendige regelen van het denken en over het rechte gebruik dier regelen handelt; wat korter gezegd: welke ons op eene gezonde wijze leert redeneeren; — 2) van de *Grammatica* of Spraakkunst, die (in haar' ruimsten omvang genomen) ons met de taal, waarin wij onze gedachten willen uitdrukken, en met al hare regelen bekend maakt; — en 3) van de *Rhetorica* of Redekunst, waarvan wij in de volgende § eene bepaling zullen geven.

De behandeling der eerstgenoemde wetenschap behoort tot den meer eigenlijk gezegden wijsgeerigen leerstoel. De be-

handeling der nederlandsche *Grammatica*, in haar' ruimsten zin , dat is : niet alleen de beschouwing van de bloote regelen onzer spraakkunst , maar ook de ontwikkeling van den geheelen oorsprong , den aard , en de fraaije of min fraaije eigenschappen onzer moedertaal , maakt het hoofdonderwerp mijner andere voorlezingen uit. — Met de nederlandsche *Rhetorica* of Redekunst hoop ik mij in deze lessen schetsgewijze bezig te houden.

§ 2.

Het woord *Redekunst* , hetzij die Redekunst nu tot het Latijn , Fransch , Nederlandsch , of tot welke andere taal ook betrekking hebbe , kan in drieërlei zin genomen worden; in een' engen zin namelijk , in eene wat ruimere , en in eene zeer ruime beteekenis.

1) In den engen zin geeft Redekunst zooveel te kennen , als : theorie van de kunst des redenaars , dat is , samenstel der voorschriften , noodig voor hem , die op eene plechtige wijze tot een' of meer personen (*bij monde*) het woord voert. Anders gezegd : de Redekunst is dan de wetenschap der regelen omtrent de welsprekendheid in de laatstgenoemde nauwere beteekenis. (zie § 3.) Dit begrip wordt door de Ouden meestal aan het woord *Rhetorica* gehecht , wel te weten , voor zoover zij haar uit een bespiegeland of theoretisch oogpunt beschouwen. In dien zin zoude men , mijns bedunkens , het begrip van het woord *Rhetorica* zeer goed bij ons kunnen uitdrukken door *Welsprekendheidsleer*.

2) Daar echter schrijven en spreken met elkander in een allernauwst verband staan , en de meeste regelen , op eigenlijk gezegde redevoeringen toepasselijk , ook voor andere soorten van opstellen in on dicht of proza geldig zijn , beteekent Redekunst in een' wat ruimeren zin : theorie van het geheele proza , dat is , met wat uitvoeriger bepaling : samenstel van alle voorschriften en grondregelen , bij het vervaardigen van werken in proza in acht te nemen , om het even , of deze werken eigenlijk gezegde redevoeringen zijn , die wij uit-

spreken, dan wel, of zij tot de klasse der meer bloot schriftelijke opstellen behooren, als b. v. geschiedenissen, brieven, verhandelingen en dergelijke. In dien zin wordt de Redekunst overgesteld tegen de *Dichtkunst-leer* (*ars poetica*), welke laatste meer de voorschriften bevat voor den stijl der poëzie of dichtkunst in het bijzonder, en het samenstel der regelen uitmaakt, die bij het vervaardigen der verschillende soorten van dichtkunstige of dichtmatige opstellen moeten gevolgd worden.

3) Nademaal eindelijk vele voorschriften, tot den stijl en het vervaardigen van geschriften in proza betrekkelijk, ook ten aanzien der dichtkunst gelden, als daar zijn b. v. de regelen voor het gebruik der spraakfiguren, die ten aanzien van de keus der woorden enz. enz., zoude men, mijns bedunkens, de Redekunst in den allerruimsten zin kunnen noemen: samenstel der regelen en voorschriften, bij het opstellen van werken in proza, en gedeeltelijk ook bij het opstellen van werken in poëzie, in het oog te houden.

Wij hebben in deze § de *Rhetorica* uit een bespiegelend of theoretisch oogpunt, en dus als *wetenschap* beschouwd; in een' werkenden of practischen zin, dat is: in dien van eigenlijk gezegde *kunst*, vloeit het begrip van Redekunst met dat van Welsprekendheid geheel ineen. Dus was dan ook de *Rhetorica* of Redekunst bij de Ouden niets anders, dan Welsprekendheid, gelijk dit duidelijk blijkt uit de bepalingen, die wij van het begrip Redekunst bij QUINCTILIANUS vinden opgenoemd, als waarin (niet echter in zijne eigene bepaling) meestal hetzelfde denkbeeld heerschend is, hetwelk de Ouden aan dat van Welsprekendheid hechttten, namelijk het denkbeeld van *kunst van overreden*, eene bepaling, ten allen tijde en op alle soorten van Welsprekendheid niet toepasselijk. Uit het oogpunt evenwel, waaruit de Ouden de Welsprekendheid beschouwden, laat deze bepaling zich zeer wel verdedigen, gelijk er dan ook in dat opzicht veel voortreffelijks is in de omschrijving, die de onvergelijkelijk soherpzinige ARISTOTELES van de Redekunst geeft, *als het vermogen, om in elke zaak datgene, wat ter overtuiging geschikt is, op te sporen.*

§ 3.

Evenals het woord Redekunst, kan ook dat van *Welsprekendheid* eene drieërlei beteekenis hebben.

1) In den engen zin verstaat men er door de bekwaamheid van den eigenlijk gezegden redenaar, om *wel*, dat is, doelmatig of overeenkomstig te spreken met het oogmerk, waartoe hij spreekt. Aldus noemen wij DEMOSTHENES, CICERO enz. welsprekend.

2) Wat ruimer genomen, duidt Welsprekendheid niet alleen het eigenlijk gezegde *wel spreken*, maar ook het *wel schrijven* in proza aan, en zulks over allerlei stof en in allerlei vorm. In dien zin zoude men dus ook LIVIUS, HOOFD en andere geschiedschrijvers welsprekend kunnen noemen.

3) In den allerruimsten zin laat zich het begrip van Welsprekendheid soms ook op de Dichtkunst toepasselijk maken, gelijk SCHELLER te recht zegt: elk *goed* dichter, geschiedschrijver enz. is welsprekend.

In den grond is dus de Welsprekendheid in een' practischen zin hetzelfde, dat de Redekunst beschouwend of theoretisch is, met andere woorden: de Welsprekendheid *spreekt* wel, de Redekunst *leert* wel te spreken.

Over de bepaling van Welsprekendheid in haar' engeren zin, en over het onderscheid tusschen haar en de Dichtkunst zullen wij in het vervolg handelen.

§ 4.

De Welsprekendheid is, wat de gedachten betreft, slechts één, en men kan in zoover niet spreken van eene afzonderlijke nederlandsche, fransche of latijnsche Welsprekendheid. Voor zoover wij echter altijd woorden noodig hebben, om onze gedachten uit te drukken, en hiertoe of Fransch, of Latijn, of Nederlandsch bezigen, en voor zoover het wel spreken almede van de goede keuze en het goed gebruik dier woorden afhangt, kunnen wij wel degelijk, in onderscheiding van grieksche, fransche, latijnsche en andere, ook van *nederlandsche Welsprekendheid* gewag maken. En zoo ook van *nederlandsche Redekunst*, *nederlandschen stijl* enz.

§ 5.

Stijl, tot spraak en schrift in betrekking gebracht, is de eigenaardige wijze, die elk in het bijzonder heeft, om zijne gedachten, *in haren samenhang en voortgang*, door middel van woorden uit te drukken. Dus spreken wij van den *dichterlijken*, den *geschiedkundigen*, den *redenaars-stijl*, dat is, van de wijze van uitdrukking, welke of aan dichters, of aan geschiedschrijvers, of aan redenaren bijzonder eigen is. Zoo hadden DE GROOT, HOOFT, VONDEL, BRANDT elk hunnen bijzonderen stijl, dat is, eene bij ieder hunner verschillende en eigenaardige manier, om hunne denkbeelden in woorden voor te dragen. Dus maken wij onderscheid tusschen den nederlandschen en den franschen stijl, dat is, tusschen de wijze van uitdrukking, of aan hen, die in het Nederlandsch, of aan hen, die in het Fransch schrijven, meer bijzonder eigen.

Voor zoover nu de *Stijl*, van wien hij ook zijn moge, en in welke taal hij ook voorkome, aan de vereischten voldoet, die het te kennen geven onzer gedachten, in haren samenhang en voortgang, door middel van woorden, moet bezitten, noemen wij dien *goed*; in het tegenovergestelde geval *slecht*.

§ 6.

Tot het *goed* uitdrukken, of *goed* te kennen geven onzer gedachten door middel van woorden, of — hetwelk hetzelfde zegt — tot een' *goeden* stijl zijn inzonderheid drie dingen noodzakelijk, namelijk: *Zuiverheid*, *Duidelijkheid*, en *Fraaiheid* (*puritas*, *perspicuitas*, et *ornatus sive elegantia*). — Deze drie eigenschappen moeten in alle soorten van stijl, zoowel in dien der poëzie, als in dien van het proza, in eene meerdere of mindere mate aangetroffen worden. Het doet niets in dezen ter zake, hoedanig voor het overige het bijzonder karakter van zulk een' stijl zij, en of hij tot den *beknopten*, dan wel tot den *uitvoerigen*, tot den *eenvoudigen*, dan wel

tot den *verhevenen*, tot den *drogen*, dan wel tot den *bloemrijken* enz. behooren moge.

§ 7.

Door een' *zuiveren* nederlandschen stijl verstaan wij de uitdrukking onzer gedachten, in haren samenhang en voortgang, door middel van zoodanige woorden, als spel- en spraakkunstig goed gebezigd worden, en die, zooveel mogelijk en noodzakelijk, tot onze moedertaal en haar' in geschrifte heerschenden tongval behooren.

Een nederlandsch geschrift dus b. v., met uitheemsche en bastaardwoorden *buiten noodzaak* vervuld, en waarin gestadig tegen de regelen der spraakkunst gezondigd wordt, noemen wij *onzuiver* van stijl. In dien zin zijn een aantal schriften uit de zestiende eeuw, vóór den leeftijd van Nederlands grooten taalopbouwer *hoort*, hoogst onzuiver.

Wat men tot het *goed* of *naar behooren spel- en spraakkunstig bezigen der woorden* enz. al brengen kunne, zullen wij straks nader vermelden, ofschoon de verdere ontwikkeling hiervan elders behoort.

De eigenschap van *Zuiverheid* heeft in de meeste opzichten alleen betrekking tot de woorden, en hangt weinig af van de gedachten.

§ 8.

Door een' *duidelijken* nederlandschen stijl verstaan wij eene zoodanige uitdrukking onzer gedachten, in haren samenhang en voortgang, door middel van nederlandsche woorden, als geschikt is, om hem, die met de noodige kundigheden ter bevattling voorzien is, alles, hetwelk wij te kennen willen geyen, gemakkelijk te doen bevatten.

Dus noemen wij den stijl van *WAGENAAR*, van *MUNTINGHE*, van *VAN DER PALM* *duidelijk*, dewijl deze schrijvers door elkeen, die berekend is, om de onderwerpen, waarover zij geschreven hebben, te begrijpen, zonder moeite begrepen kunnen worden.

Het tegenovergestelde van *Duidelijkheid* is *Duisterheid* en *Dubbeltinnigheid*. Hierover in het vervolg iets naders.

De eigenschap van *Duidelijkheid* hangt zoowel af van de gedachten, als van de woorden. Verwarde denkbeelden kunnen met geene mogelijkheid op eene duidelijke wijze worden uitgedrukt, evenmin als een slecht gesneden zegelmerk eene duidelijke beeltenis in was, of in eene andere soortgelijke stof, waarin het gedrukt wordt, achter zal laten. Over de hulpmiddelen tot het verkrijgen van duidelijke denkbeelden handelt het logisch onderwijs. In hoever de *Duidelijkheid* des stijls door de rangschikking der woorden en hunne verbinding tot zinnen bevordert of belemmerd kan worden, onderzoek ik elders, ofschoon ik hierover in dit handboek later ook nog kortelijk iets zal aanstippen.

§ 9.

Door een' *fraaijen* nederlandschen stijl verstaan wij eene zoodanige uitdrukking onzer gedachten, in haren samenhang en voortgang, door middel van nederlandsche woorden, als den smaak, dat is, het vermogen, om het schoone te gevoelen en te beoordeelen, welgevallig is.

Wij noemen dus b. v. den stijl van HOORT in vele opzichten fraai, omdat hij door kracht, levendigheid en iets ongemeen schilderachtigs uitmunt, en die aangename aandoeningen bij ons verwekt, waarmede alles, wat *schoon* is, den mensch pleegt te vervullen. — Sommige geschiedschrijvers integendeel veroorzaken ons verveling door de dorre, koude en ziellooze wijze, waarop zij de eene of andere gebeurtenis verhalen en ons hunne aanmerkingen daarover mededeelen.

De *Fraaiheid* des stijls laat zich van de fraaiheid en sierlijkheid der gedachten velstrekt niet afscheiden. De schitterendste woorden kunnen evenmin aan onbeduidende en nietige denkbeelden zwier en bevalligheid bijzetten, als de prachtigste kleederen in staat zijn, om een' *Thersites* tot een' *Adonis* te maken. Bij wanstaltige denkbeelden, in hoogdravende uitdrukkingen gedost, roept men met CICERO uit: »Wat is er ongerijmder, dan de ijdele klank ook der

meest uitgelezene en zwaarigste woorden, als er verstand noch kennis in verscholen liggen!"

Van den anderen kant kunnen echter platte, onkiesche, onjuist gekozene uitdrukkingen de keurigste denkbeelden ontluisteren. Hierover in het vervolg nader.

§ 10.

De twee laatstgenoemde eigenschappen, *Duidelijkheid* en *Fraaiheid*, welke in elken stijl, die op den naam van *goed* aanspraak zal kunnen maken, hcofdvereischten zijn, en zulks zoowel in den stijl der poëzie, als in dien van het proza, moeten ook in andere opzichten de verdienstelijke eigenschappen van ieder nederlandsch opstel uitmaken. Dus moet b. v. een kanselredenaar niet alleen duidelijk zijn in hetgene eigenlijk en meer bepaald de Stijl eener leerrede genoemd wordt, maar hij moet zulks evenzeer wezen in de geheele behandeling van zijn onderwerp. Plan en verdeling er van, rangschikking der bewijzen; — kortom, en stof, en vorm, en mondelijke voordracht, alles moet door duidelijkheid en fraaiheid uitmunten.

§ 11.

Tot dit eene en andere nu, zoowel den kanselredenaar, als elk ander' schrijver of spreker behulpzaam te zijn; ons te leeren, hoe wij zuiver, duidelijk en fraai spreken en schrijven moeten, hetzij wij redevoeringen, verhalen, brieven, samenspraken, pleitschriften, of wat dies meer zij, hebben op te stellen; — ons, bij het behandelen van dit of dat onderwerp, in het vinden van denkbeelden, van gronden en bewijzen eenigermate op den weg te helpen; ons aan te toonen, hoe wij die gevonden denkbeelden behoorlijk moeten rangschikken, en ze daarna in de meest gepaste bewoordingen uitdrukken; — ons voorts regelen te geven, die wij ten aanzien van stem en gebaren moeten in acht nemen, wanneer wij iets bij monde hebben voor te dragen; kortom, ons in allen deele te onderrichten, hoe wij van het vermogen van spraak en schrift voor elk bijzonder oogmerk, hetzij om

te leeren , hetzij om te overreden , hetzij om te behagen , het meeste nut kunnen trekken — ziedaar het eigenlijke *doel* (*finis*) der Redekunst , gelijk hieruit tevens van zelf blijkt, dat al hetgene gesproken of geschreven kan worden hare *stof* (*materia*) uitmaakt.

§ 12.

Men gevoelt uit het gezegde ook duidelijk, dat de beoefening der Redekunst van groot nut is. — Ofschoon toch al in de eerste plaats een goede natuurlijke aanleg bij elkeen vereischt worde, die zijne gedachten, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, *wel* zal voordragen; en ofschoon de voorschriften der *Rhetorica* het gemis van natuurlijke begaafdheden niet kunnen vergoeden, zijn die regels echter in staat, ongemeen veel toe te brengen tot beschaving en verbetering van den gezegden goeden natuurlijke aanleg; tot aanwijzing der gebreken, welke een schrijver moet trachten te vermijden, en tot het verschaffen van een' toetssteen, waaraan hij beproeven kunne, of hetgene door hem gezegd of geschreven is geworden, met de regelen van een' goeden smaak al dan niet overeenkome. Het is dus hiermede juist zoo gelegen, als CICERO ergens aanmerkt: »Wat mij betreft, (zegt hij) ik oordeel, dat deze voorschriften het vermogen en de nuttigheid bezitten, niet zoozeer, om ons geheel door kunst tot het vinden van hetgeen wij zeggen moeten den weg te banen, als wel, om ons hetgene wij aan de natuur, aan letterarbeid en oefening te danken hebben, met vertrouwen voor goed of slecht te doen houden, daar wij toch nu zullen hebben geleerd, waar dit eene en andere te huis hoort.»

Zal echter de Redekunst aan dit heilzaam oogmerk dienstbaar zijn, dan moet zij niet blootelijk uit dorre voorschriften bestaan, maar hare regelen moeten vooral ook door voorbeelden uit de beste schrijvers opgehelderd en smakelijk gemaakt worden. Hiermede moet zich voorts eigene praktische oefening paren, daar QUINCTILIANUS te recht aanmerkt:

»In alle dingen hebben de proeven doorgaans meer kracht, dan de voorschriften.»

§ 13.

De Redekunst of *Rhetorica* is vanoudsher zeer beoefend geweest. Inzonderheid bloeide zij in Griekenland, dat in alle vakken van kunst en wetenschap zooveel voortreffelijks heeft opgeleverd. Onder de voornaamste grieksche Redekundigen van vroeger en later tijd, (wier geschriften nog geheel of gedeeltelijk tot ons zijn gekomen) behooren ARISTOTELES, wiens drie boeken over de Redekunst vol scherpzinnigheid en wijsgeerig vernuft zijn; — DIONYSIUS van *Halicarnasse*, van wien men over rhetorische onderwerpen nog verschillende stukken bezit; — DEMETRIUS, te recht of onrecht, gewoonlijk *Phalereus* bijgenaamd, wien men als maker van een geschrift over *de uitdrukking in woorden* beschouwt; HERMOGENES, die ten tijde van keizer MARCUS AURELIUS geleefd heeft, en van wiens vijf boeken over de Redekunst vier door den tijd gespaard zijn; — LONGINUS, vermaard door zijn geschrift over het *Verhevene*; APHTHONIUS THEON, enz.

Dat door de Romeinen, bij wie de Welsprekendheid zulk eene hoofdrol in den staat speelde, de Redekunst ook op den hoogsten prijs gesteld werd, is zeer natuurlijk. Men staat verbaasd over de onbeschrijfelijke moeite, die jonge lieden uit Rome aan hare beoefening te koste legden, gelijk het inderdaad merkwaardig is te dezen opzichte de geschiedenis der jongelingsjaren van CICERO té lezen.

De voornaamste schriften, die wij van romeinsche Redekundigen bezitten, zijn die van den zoo even genoemden CICERO, van wien wij hebben: drie boeken *Over den Redenaar (de Oratore)*; één boek, *De Redenaar* geheeten (*Orator*); eene samenspraak *Over beroemde Redenaren (de claris Oratoribus)*, welke samenspraak den titel van *Brutus* heeft; twee boeken over de *Vinding (de Inventione)*; voorts *Redekundige Verdeelingen (Partitiones Oratoriae)*, *de Betoogbronnenleer (Topica)*;

en een klein stukje: *Over de beste soort van Redenaren (de optimo genere Oratorum)*.

Van *SENECA*, bijgenaamd *de Redekundige (Rhetor)*, heeft men nog het eene en andere uit eene verzameling van *Controversiae* of *Twistpunten*.

Te gader met *CICERO*'s geschriften is vooral ook onschatbaar het werk van den beroemden *MARCUS FABIUS QUINTILIANUS*, een' Redekundige, die ten tijde van keizer *DOMITIANUS* gebloed heeft. Dat werk draagt den titel van *Redekundige* of *Welsprekendheidslessen (Institutiones Oratoriae)*, en is in twaalf boeken verdeeld.

Ook bij de meeste beschaafde volkeren van later tijd vindt men een aantal schriften, die tot de zoogenaamde theorie van den Stijl, de Welsprekendheid en de Dichtkunst betrekking hebben. Franschen, Engelschen en Duitschers hebben verscheidene handboeken, aanleidingen, lessen, of hoe zij meer heeten mogen, daarover uitgegeven. Men kan niet zeggen, dat dit bij ons evenzeer het geval is. Wij moeten echter niet vergeten, dat de doorwrochte *Rhetorica* en *Poëtica* van *VOSSIUS*, ofschoon in het Latijn geschreven, en alleen over die taal en over geschriften der Ouden loopende, het werk is van een' Nederlander.

Ook verdienen vele losse stukken en verhandelingen over deze en gene onderwerpen van Welsprekendheid en Dichtkunst, benevens een paar in de laatste jaren uitgekomen handboeken of handleidingen, loffelijke melding bij ons.

§ 14.

Het Redekundig onderwijs, in den ruimen zin, waarin wij volgens § 2 het woord nemen, moet gedeeltelijk bestaan uit zoodanige voorschriften, als de mondelijke en schriftelijke voordracht, hetzij in proza, hetzij in poëzie, in het algemeen betreffen; gedeeltelijk uit regelen, welke tot de *bijzondere soorten* van opstellen in on dicht betrekking hebben, en ten slotte uit eenige voorschriften, meer bij uitsluiting op de dichtkunst toepasselijk. Hierover echter of over de eigenlijk

gezegde *dichtkunstleer* (*ars poëtica*) zal ik in dit handboek niet handelen. Daarenboven gelieve men dit handboek altijd in verband en als één geheel uitmakende met dat voor mijne andere voorlezingen te beschouwen (*).

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over eenige eigenschappen der gedachten, of van hetgeen in een' zekeren zin de stoffe in werken van Welsprekendheid en Dichtkunst uitmaakt.

§ 15.

Twee dingen maken de bestanddeelen van alle opstellen in proza of in poëzie uit: 1) *de gedachten*, dat is, alles, hetwelk de mensch door middel van spraak of schrift kan te kennen geven, en 2) *de uitdrukking dier gedachten door middel van woorden*. Het eerste behoort meer tot de *stof*, het andere tot den *vorm* van een werk, ofschoon men door het woord *vorm* soms ook wel eens iets anders verstaat.

Beide de genoemde dingen staan in veel opzichten tot elkander in dezelfde betrekking, als de ziel en het ligchaam des menschen. Gelijk die ziel en dat ligchaam toch, hoewel aan den eenen kant van elkander onderscheiden, van den anderen kant echter op het innigst te zamen verbonden zijn, aldus zijn ook in de Welsprekendheid en Dichtkunst gedachten en woorden in veel opzichten zoo allernauwst vereenigd, dat de *uitdrukking* zich evenmin beschouwen laat, zonder dat men tevens eenigermate het oog vestige op *hetgeen uitgedrukt*

(*) Vergelijk de voorrede van den vierden druk van mijn gezegd andere handboek, dat ten titel voert: *Over Nederlandsche Spraak-kunst, Stijl en Letterkennis* enz.

wordt, als men omgekeerd op het laatstgemelde acht kan geven, zonder de eerstgenoemde gade te slaan.

§ 16.

Wij zullen dus in de eerste plaats, en met name uit een zoogenaamd *aesthetisch* oogpunt, eenige eigenschappen der gedachten beschouwen. — Wij zeggen: uit een *aesthetisch* oogpunt; dat is voor zoover zulks meer bijzonder den smaak betreft, of met andere woorden voor zoover de gedachten eens schrijvers *schoon*, *verheven*, *kiesch*, en hoe deze hoedanigheden al verder heeten mogen, genoemd kunnen worden. — Ons hier toch te verdiepen in bespiegelingen over den aard en den oorsprong van hetgeen wij met den naam van *zinnelijke aanschouwingen*, *begrippen*, *oordeelvellingen*, *besluiten* en wat dies meer zij, gewoon zijn te bestempelen; de onderscheidene verdeelingen na te gaan, die van begrippen en denkbeelden gegeven worden, als daar zijn de verdeelingen in *eenvoudige*, *samengestelde*, *duidelijke*, *verwarde*, *duistere* enz. enz., met één woord den geheelen vorm en al de wetten van het denken te beschouwen, — zulks zoude hier minder te pas komen. Immers die beschouwing behoort niet tot het *Redekundig* of *Rhetorisch*, maar tot het *Redeneerkundig* of *Logisch*, alsmede tot het *op ervaring gegronde* *zielkundig*, of zoogenaamd *Empirisch-Psychologisch* onderwijs.

§ 17.

Onder de eigenschappen, waardoor gedachten, beschrijvingen, verhalen, karakterschilderingen, met één woord de geheele stoffe in werken van Welsprekendheid en Dichtkunst behagen en den smaak streelen kunnen, komen vooral in aanmerking, het *Ware*, *Waarschijnlijke* en *Inwendig Samenhangende*, het *Schoone*, het *Verhevene*, het *Stoute*, het *Levendige*, het *Kiesche*, het *Schalksonnoozele* of *Naïeve*, het *Natuurlijke*, het *Roerende*, het *Geestige*, *Lachwekkende*, *Luimige* en soortgelijke.

Eigenlijk kan men het *Schoone* en *Verhevene* als de twee aesthetische hoofdeigenschappen aanzien, waartoe al de overige gebracht kunnen worden. Het *Kiesche*, het *Geestige*, het *aesthetisch* Roerende enz. zijn niets dan verschillende wijzigingen er van. En ook het *Ware* (deze hoedanigheid nu uit het oogpunt van den smaak beschouwd) ligt er in opgesloten, wijl zonder waarheid niets schoon zijn kan. Voorts houde men hier in het oog hetgeen in § 15 over het in vele opzichten onafscheidelijke verband tusschen gedachten en woorden gezegd is.

§ 18.

»De denkbeelden (zegt een fransch schrijver) zijn afbeeldsels der zaken, gelijk weder de woorden de beeltenissen der denkbeelden of gedachten zijn.» — Het eerste vereischte nu van elke afbeelding is, dat ze gelijkend zij; dat is, dat zij de afgebeelde zaak juist zoo voorstelle, als deze wezenlijk is, of (voor zoover die zaak een gewrocht der verbeelding zij) als wij haar zonder tegenstrijdigheid met de wetten van ons denkvermogen denken kunnen. Dit, op de gedachten toegepast, noemen wij *Waarheid*, *Innerlijken Samenhang*, soms ook *Waarschijnlijkheid*. — Deze *Waarheid* nu, deze inwendige samenhang wordt niet alleen bij gedachten en voorstellingen, over werkelijk bestaande of gebeurde dingen loopende, gevorderd, maar evenzeer bij alles, wat blootelijk een voortbrengsel van vernuft en verbeelding is, en geheel in het rijk der verbeelding te huis hoort. Een dichter b. v. moge in sommige gedichten, gelijk b. v. in den *razenden Roeland* van ARIOSTO, zooveel sprookjes van vliegende paarden, draken, kasteelen, sinxen, reuzen en dwergen verhalen, als hij slechts wil: toch moet ook in de koenste gewrochten zijner verbeelding, in zijne hersenschimmigste tafereelen, overeenstemming met zich zelve en met vooropgezette begrippen heerschen; toch moet alles voor onzen geest een samenhangend geheel vormen. Wordt er van een' gouden berg verhaald, zoo moeten daaraan ook zoodanige eigenschappen worden toegekend, als met het denkbeeld, dat wij van goud vormen, bestaanbaar is; kortom, in Dichtkunst en Welsprekendheid, tot welke onderwerpen zij ook betrekking hebben,

moet alle Tegenstrijdigheid (*Repugnantia*) met zich zelve uit gedachten, voorstellingen, beschrijvingen, of hoe men de gewrochten van ons denken verder noemen wil, zijn buitengesloten. En in dien zin alleen ook kan de meermalen aangehaalde versregel van den franschen kunstrechter BOILEAU gelden :

Rien n'est beau que le vrai, le vrai seul est aimable.

eene spreuk, die, zoo zij te kennen moest geven, dat alleen het werkelijk bestaande of bestaan hebbende een waarlijk schoon onderwerp voor de gedachten eens dichters of redenaars konde opleveren, zeer dikwerf louter onzin behelzen, en geest, vernuft en verbeeldingskracht tot nuttelooze gaven der natuur maken zoude.

Met betrekking dus tot het *Schoone* en *Verhevene* en al de onderafdeelingen hiervan, als b. v. het *Stoute*, *Natuurlijke*, *Naïeve*, *Geestige*, *Luimige* en wat dies meer zij, is het mangel aan Waarheid, in haren gezegden uitgebreiden zin genomen, de bron van hetgene men *Valsch Vernuft* noemt, en waaraan men ook wel den naam van het *Schijngeestige*, *Schijnvernunftige*, *Schijnschoone*, zou kunnen geven. QUINCTILIANUS b. v. steekt te recht den draak met sommige redenaars, die (denkelijk over vroegrijpe verstandenen sprekende) eene bijzonder fraaije vergelijking meenden te bezigen, als zij zeiden, dat groote rivieren reeds aan hare bronnen bevaarbaar waren, en boomen van eene edele soort reeds bij hun ontspruiten vruchten droegen. Want waar, kan men vragen, zijn zulke rivieren en boomen, die intusschen hier als werkelijk bestaande voorwerpen worden voorgesteld, ergens te vinden? Aan valsch vernuft voor het overige, dat is aan gebrek van waarheid, kan men zich in de Welsprekendheid en Dichtkunst op talloze wijzen schuldig maken. Het is valsch vernuft b. v. wanneer een redenaar hoogdravend en gezwollen is ter plaatse; waar hij nederig en onopgesmukt zijn moest; het is valsch vernuft, als de portugeesche dichter CAMOËNS, en velen vóór en na hem, heidensche en christelijke mythologische personages in hunne epische poëzie onder elkander

vermengen; het is valsch vernuft, wanneer fransche treurspel-dichters grieksche of romeinsche helden soms doen spreken, als waren het hovelingen uit de eeuw van LODEWIJK XIV. Het is valsch vernuft, als HOOFD, VONDEL, HUYGENS en onze meeste overige vroegere dichters vaak op eene buitensporige wijze woordspelingen en dergelijk slag van geestigheden najagen; een gebrek trouwens, dat zij met een aantal hunner gelijktijdige kunstbroeders uit alle andere landen van Europa gemeen hebben. Het is valsch vernuft..... doch men ziet, dat alles wat tegen den goeden smaak en tegen ons gevoel voor waarheid en inwendigen samenhang op de eene of andere wijze strijdig is, onder den naam van *Valsch Vernuft* kan begrepen worden.

§ 19.

Schoon noemen wij alles, wat naar ons subjectief gevoel algemeen, zonder redeneering en belang, om en door zich zelve, noodwendig behaagt. Dit behagen nu kan door voorwerpen, onder het bereik der uitwendige zinnen vallende, op verschillende wijzen veroorzaakt worden, hetzij door eene zekere eenheid, die wij in de verscheidenheid hunner deelen ontdekken; hetzij door regelmatigheid, gelijkvormigheid en evenredigheid dier deelen; hetzij van den anderen kant door bevallige afwisseling en verscheidenheid, hetzij weér door kleuren, hetzij door omtrekken, hetzij door beweging, hetzij door houding, kortom, door al datgene, waarin ons verstand, door de zintuigen en de verbeeldingskracht geholpen, eene zekere samenstemming of harmonie bespeurt, welke ontdekking dan op eene streelende wijze ons gevoel aandoet, dat is, ons *behaagt*. Dus behaagt ons een goed gebeiteld standbeeld, eene nette teekening, eene welluidende muziek.

Wat nu in werken van proza en poëzie *schoone* gedachten, beschrijvingen enz. zijn te noemen, valt uit het gezegde licht op te maken. Het zijn de zoodanige, wier inhoud bij ons soortgelijke aandoeningen verwekt, als waarmede het *Schoone*

van zinnelijk aanschouwbare voorwerpen ons gewoon is te vervullen. VONDEL zingt b. v. van de vermoorde zuigelingen te *Bethlehem* :

*De winckbraeu deekt nu met zijn booghjes
Gelokene en geen lachende ooghjes,
Die straelden tot in 's moeders hart,
Als starren, die met haer gewemel
Het aenschijn schiepen tot een hemel,
Eer 't met een mist betrokken wert.*

Wij noemen de hier door hem gebezigde vergelijking *schoon*, omdat zij juist bij ons dat zacht en liefelijk gevoel van behagen teweegbrengt, hetwelk het zien zelve van een klein aanvallig wicht, of van helder flikkerende starron ons veroorzaken zoude. En dit behagen, dat door het *Schoone* in de Dichtkunst en Welsprekendheid ontstaat, kan ook dan plaats hebben, wanneer een leelijk voorwerp beschreven wordt; want de wijze, waarop dit wordt afgeschilderd, en de kunst, daarbij ten toon gespreid, kunnen behagen. In dien zin zijn vele plaatsen in BILDERDIJKS *Ziekte der Geleerden* schoon, niettegenstaande zij soms tot zeer onaangename, ja meer of min walgelijke voorwerpen betrekking hebben. Een dubbel behagen wordt echter door eene beschrijving verwekt, die én eene *schoone* zaak ten onderwerp heeft, én die *schoone* zaak *schoon* voorstelt, kortom, die het *schoone* tafereel van een *schoon* voorwerp is. Dus is de schilderij, die SOPHOCLES (in een' zijner reijen) van Attica ophangt, of wel die MILTON en VONDEL van het Paradijs geven, *schoon*. De beschrijving van *Daphne*, van *Adeka*, van *Apollo* bij HELMERS is *schoon*. De beschrijving van *Hippolytus* in één der treurspelen van SENECA; van *Armida* bij TASSO; die van *Alcina* bij ARIOSTO; die van de wijze, waarop *Don Manuel* — in SCHILLERS *Bruid van Messina* — zijne geliefde tooijen wil; die van *Rosemond* bij VAN HABEN; die van *Etpine* bij BILDERDIJK en een aantal soortgelijke zijn *schoon*.

1) Men houde in het oog, dat het behagen, hetwelk door het Schoone verwekt wordt, van een' zachten aard en met een gevoel van vroolijkheid verbonden is. Ook het Verhevene *behaagt*, doch op eene andere wijze.

2) Met het behagen, dat door het Schoone in ons veroorzaakt wordt, kan zich wel eens een zeker belang paren. In den grond is echter het zuivere schoonheidsgevoel, op zich zelve beschouwd, altijd belangeloos.

3) In het gemeene leven beteekent het woord *Schoon* dikwerf alles, wat in eenig opzicht goed, nuttig of doelmatig is. Zoo ook neemt men het Aesthetisch-Schoone in een' enger, of in een' ruimer zin. In den laatsten, wanneer men er alle soorten van het Aesthetisch-behagende door verstaat, hetzij zulks uit het Verhevene, het Geestige, het Roerende, of uit iets anders dergelijks voortspruite. In den eersten, wanneer men er slechts eene zekere soort van het gezegde behagende mede bedoelt, welke niet zoozeer ernstige, als wel vroolijke aandoeningen verwekt, en vooral ook tot zichtbare en zinnelijke voorwerpen betrekking heeft. In den ruimen zin noemen wij dus de Ilias van HOMERUS, in den engeren zin den Apollo van Belvedere, de Medicóische Venus *schoon*. En zoo is in die ruime beteekenis, alles, wat Verheven, Geestig, Roerend, Lachwekkend enz. is, *schoon*; maar niet omgekeerd alles, wat schoon is, is juist daarom Geestig, Roerend enz.

4) Nadere verdeelingen van het Schoone behooren in de zoogenaamde *Aesthetica* of *Smaakleer*.

§ 20.

Wij noemen gedachten *Verheven*, wier inhoud ons met die aandoeningen vervult, welke het aanschouwen (in den ruimen zin dit woord genomen) van verhevene voorwerpen ons schenkt. Een voorwerp is verheven, dat, naar ons subjectief oordeel, door zijne grootte of kracht, algemeen, zonder redeneering en belang, om en door zich zelve, noodwendig *behaagt*. Dit behagen bestaat daarin, dat ons gemoed door de waarneming van het Verhevene, als het ware, verruimd, en met aandoeningen van eerbied, bewondering en verbazing vervuld wordt. Deze aandoeningen toch, met het gevoel van eigene, vrije, zedelijke kracht in verband gebracht, verwekken lust en behagen.

Men verdeelt het Verhevene in het *Meetkundig-* of *Mathematisch-*, en in het *Kracht-*, of zoogenaamde *Dynamisch-Verhevene*.

Het eerste treft ons door groote hoogte, breedte, diepte of lengte, of in het algemeen door uitgebreidheid, hetzij in ruimte of in tijd. Het tweede is verheven door groote inwendige sterkte. Dus is de sterrenhemel, de kalme oceaan, een peillooze afgrond Meetkundig-, — een orkaan, eene zware onweersbui Kracht-Verheven. — Het laatstgemelde wordt wederom verdeeld in het *Natuurkundig* of *Physisch*, het *Verstandelijk* of *Intellectueel*, en het *Zedelijk* of *Moreel Kracht-Verheven*.

Een orkaan is dus natuurkundig — groot verstand, verstandelijk, en groote deugd, zedelijk krachtverheven. Redevoeringen, dichtstukken, of andere soortgelijke opstellen, die bijzonder rijk zijn in gedachten, welke ons verhevene aandoeningen inboezemen, noemen wij verheven. Dus is het slot van den *Colonéschen Oedipus* van SOPHOCLES een der verhevenste stukken uit de Oudheid. Veel verhevens is er ook in de *Antigone* en in andere treurspelen van dien zelfden dichter. Veel bij HOMERUS. Onder de werken van lateren zijn verscheidene Oden van den grooten KLOPSTOCK bij uitstek verheven. Niet minder een aantal plaatsen uit zijnen *Messias*. BOSSUETS Lijkrede op den Prins van *Condé* is verheven. De Rei der Engelen in VONDELS *Lucifer* is verheven. De aanhef van het derde Boek der *Hollandsche Natie* van HELMERS is verheven. En zoo zijn zulks uit ouder en jonger tijd honderd andere stukken van Welsprekendheid en Dichtkunst.

1) Korthed en eenvoudigheid van uitdrukking zijn voor het Verhevene in werken van Dichtkunst en Welsprekendheid zeer voordeelig. Het rijm, dat licht een' zekeren zwier medebrengt, is daarom in de Poëzie niet overal bevorderlijk voor het Verhevene.

2) Gebreken, aan welke het Verhevene soms na grenst, en waarvan zich de verhevenste Schrijvers uit dien hoofde wel eens niet overal vrij bevinden, zijn *Koelheid* en *Gezwellenheid*. De

laatste bestaat, of in eene overdrevene voorstelling van hetgeen werkelijk verheven is, of daarin, dat men eene onbeduidende zaak als verheven wil doen voorkomen. SENECA, hoeveel waarlijk dichterlijks, schoons en verhevens er ook in de treurspelen, die op zijn' naam doorgaan, moge voorkomen, lijdt dikwerf aan het euvel van Koelheid en Gezwollenheid. VAN SWAANENBURG, JAN VOS en anderen kunnen in onze Letterkunde nog veel sterker voorbeelden van deze gebreken opleveren.

§ 21.

Als onderafdeelingen van het Schoone en Verhevene laten zich verscheidene andere fraaije eigenschappen opnoemen, waardoor gedachten, of in het algemeen de *stof* in Welsprekendheid en Dichtkunst uitmunten. — Dus geven wij aan eene gedachte den naam van *Krachtig* en *Stout*, als zij, vooral door de wijze, waarop zij wordt voorgesteld, een' treffenden, aan dien van het Verhevene grenzenden indruk op de ziel maakt, en zich met sterke kleuren in haar, als het ware, afschildert. De eenvoudige gedachte b. v.: alle menschen zijn sterfelijk, om het even, of zij gering dan wel aanzienlijk zijn, wordt krachtig en stout door het beeld, waaronder zij bij HORATIUS voorkomt. »De dood,» zegt hij, »klopt met eenen gelijken voet aan de hutten der armen en aan de hooge paleizen of hallen der koningen.»

§ 22.

Met het *Stoute* en *Krachtige* der gedachten staat hare *Levendigheid* in het nauwst verband, ja, men kan deze laatste eigenschap als een gevolg van de eerste aanzien, zoodat eene gedachte, die krachtig en stout is, van zelve ook levendig zal zijn. Het *Levendige* kan echter ook dan plaats hebben, als het *Stoute* en *Krachtige* juist niet zoozeer aanwezig zijn; want deze beide laatste eigenschappen behooren eigenlijk altijd meer of min tot het *Verhevene*, terwijl *Levendigheid* ook in het *Schoone* kan worden aangetroffen. *Levendigheid* be-

staat in eene zekere korte, verrassende, puntige, soms, als het ware, zinnelijk aanschouwbare wijze, om eene gedachte voor te stellen. Prins WILLEM *de Eerste*, te kennen willende geven, dat men de ketterijen het best zal stuiten, door er geen acht op te slaan, zegt bij HOOFT: »Dit is de aard der ketterije; Rust ze, zoo roest ze; hij wet haar, die haar wrijft." Ziedaar eene levendige, puntige gedachte! Levendigheid kan men voorts ook beschouwen met opzicht tot geheele beschrijvingen, en dan gevoelt men, dat zij met de Levendigheid van den stijl, als stijl zelve, op het nauwst in verband staat.

§ 23.

Kieschheid van enkele gedachten, en verder van geheele beschrijvingen, tafereelen enz. enz. ontspruit vooreerst uit de vermindering van alles, wat slechts eenigermate een fijn gevoel zoude kunnen kwetsen, vooral bij de behandeling van onderwerpen en bij gelegenheden, die licht tot zoodanig eene kwetsing aanleiding zouden kunnen geven — en ten tweede uit het gedeeltelijk omsluieren, en slechts ter helft uitdrukken van sommige denkbeelden, om indiervoege den hoorder of lezer zelve het vermaak te gunnen van er het overige bij te denken. — Dit eene en andere kan in zeer veel gevallen te stade komen, b. v. als men in het openbaar over eigene verdiensten te spreken heeft, of wel anderen te hinnen aanhooren moet prijzen. Geschiedt b. v. dit laatste toch niet op eene *kiesche wijze*, zoo zal de lof voor hem, wien die gegeven wordt, eer stootend dan aangenaam zijn. — CICERO, in zijne redevoering voor *Ligarius*, aan *Caesar* iets verplichttens willende toevoegen over diens vergevensgezindheid, zegt niet ronduit: »Gij vergeeft uwen vijanden!" maar: »Gij hebt de gewoonte van niets anders te vergeten, dan de beleedigingen, welke men u heeft aangedaan." Hier wordt op eene hoogst fijne en kiesche wijze aan *Caesar* eene plichtpleging gemaakt en over zijn geheugen, en over zijne

dankbaarheid voor genotene weldaden, en over zijne goed-aardigheid jegens vijanden. Dit alles toch, ofschoon slechts gedeeltelijk aangeduid, ligt in de woorden van CICERO opgesloten.

Dus is ook het dichtstukje van onzen geestigen gelderschen dichter STARING, *Schoone Smart* getiteld, hoogst *kiesch* en *fijn*.

§ 24.

Het zoogenaamde *Naïeve* maakt mede een' tak van het *Schoone* in werken van Welsprekendheid en Dichtkunst uit. *Naïeveteit* is het uitvloeijsel eener zekere schrandere en soms eenigszins schalkachtige opmerkzaamheid, gepaard van den anderen kant met iets kinderlijk eenvoudigs, goedaardigs en onnoozels, door welke vermenging gedachten een verrassend, innemend, en, om het dus uit te drukken, bevallig-belagchelijk voorkomen erlangen. Kinderen, met eenig vernuft beedeeld, en tegelijkertijd wat snapachtig, hebben dikwerf zulke naïeve invallen en uitdrukkingen. Men zoude wat korter het *Naïeve* dus iets bevalligs kunnen noemen, uit de mengeling van kinderlijke eenvoudigheid en vaak ook goedaardigheid met schrandereid en soms wel eens schalkschheid voort-spruitende. Wij hebben geen recht woord voor deze eigenschap in onze taal. Het laat zich echter door *Schalksonnoozel*, *Schalkseenvoudig*, of wel *Schrander-onnoozel* of *Dom-schrander* misschien zoo half en half vertalen. Eene loffelijke hoedanigheid is het in een' schrijver, als hij het *Naïeve*, waar zulks recht te pas komt, goed weet na te bootsen. — De kleine *Veenrik*, ofschoon slechts een enkel woord zeggende in den *Gijsbrecht van Amstel*, is naïef. HUYGENS' *Personages* in vele zijner puntdichten; de *Spinster* van VOSS, door ONZEN SPANDAW zoo fraai vertaald; *Walthers* gesnap in SCHILLERS *Wilhelm Tell*; veel plaatsen in het *Nibelungenlied* — zijn naïef. Onze CATS is, zonder het te weten, en niet kunstmatig, maar door de natuur zelve, op vele plaatsen naïef.

Het Naïeve wordt ook somtijds in een' veel ruimer zin genomen. Vooral heeft de beroemde hoogduitsche Wijsgeer en Dichter SCHILLER dit gedaan in zijne bekende verhandeling. Dit is dan echter eene uitbreiding van het begrip des woords, die er oorspronkelijk volstrekt niet in ligt.

Het *Naïeve* staat somtijds met het *Zacht-Roerende* in eene nauwe betrekking.

§ 25.

Het *Natuurlijke* in werken van Welsprekendheid en Dichtkunst bestaat in eene zekere gemakkelijkerheid, ongedwongenheid en in het oog loopende waarheid, beide in stoffe en vorm, zoowel van enkele gedachten, als van geheele beschrijvingen, redekavelingen enz. enz. doorstralende. Voor zoover b. v. deze beschrijvingen tot zinnelijk-aanschouwbaar voorwerpen betrekking hebben, moeten zij ons die voorwerpen, als naar het leven en in de kleinste en treffendste bijzonderheden, afmalen. In dien zin zijn een aantal Tafereelen van Dichtkunst of Welsprekendheid bij HOMERUS, bij VIRGILIUS, bij LIVIUS, bij CICERO, bij SHAKESPEAR, bij VONDEL, bij HOOFT, bij GIJSBERT JAPICX, bij BOSSUET, bij BILDERDIJK, bij GÖTHE, bij SCHILLER, bij VOSS, enz. hoogst natuurlijk. — Voor zoover de gedachten meer in bloote redeneeringen, oordeelvellingen, aanmerkingen, of iets dergelijks bestaan, moeten zij, om natuurlijk te zijn, als van zelve uit het onderwerp, waarover gehandeld wordt, voortspruiten. Iedereen moet dadelijk door hare waarheid getroffen worden, zoodat men meent ook zoo te hebben kunnen denken, of er zich over verwondert, dat men ook zoo niet gedacht heeft. HOOFT is in zijne Geschiedverhalen bij uitstek rijk in zulke gedachten.

Tegelijkertijd moeten echter zulke beschrijvingen, gedachten, invallen en wat dies meer zij, voor zoover zij behagen zullen, iets oorspronkelijks, vernuftigs, bevalligs bij hunne natuurlijkheid en ongekunsteldheid bezitten. Met andere woorden: het *Natuurlijke*, dat op den naam van *schoon* aanspraak zal kunnen maken, moet niet plat, gemeen, en geheel alle-

daagsch zijn. Het moet de vrucht zijn van Waarheid en Schoonheid te zaam verbonden. Dit is door nieuwere Tooneeldichters dikwerf niet genoeg in het oog gehouden; want den stijven hoftrant en ééntoonigen steltengang, die op vele plaatsen aan het fransche 'Treurspel, bij al zijne voortreffelijkheid, eigen zijn, willende ontwijken, zijn zij soms in het tegenovergestelde uiterste gevallen, van eene Natuur te schilderen, ten wier aanzien SCHILLER spottend uitroept:

*O die Natur, die zeigt auf unsern Bühnen sich wieder
Splitternackend, dass man jegliche Rippe ihr zählt!*

Tegen het Natuurlijke staat het *Gekunstelde, Gedwongene* of *Gewrongene* en *Gemaakte* over.

§ 26.

Wanneer het Schoone en Verhevene in werken van Dichtkunst en Welsprekendheid bijzonder op ons hart en onze hartstochten werken, en gewaarwordingen van liefde, medelijden, weedom, of ook wel heviger gemoedsbewegingen opwekken, noemen wij zulks het *Roerende* (eigenlijk het *Aesthetischroerende*). Men verdeelt dit in twee soorten, in het *Zachtroerende* namelijk, dat, mijns bedunkens, ook het *Aandoenlijke* zoude kunnen heeten — en in het *Sterkroerende* of *Hartstochtelijke*; met een onduitsch woord het *Pathetieke* genoemd. Tot het eerste behooren alle gedachten, beschrijvingen, enz. welke over de meer stille aandoeningen der ziel, als daar zijn: deernis, teederheid, zachte vreugde, droefgeestigheid en andere dergelijke loopen, en die bij ons opwekken. — Het sterkroerende spruit meer voort en oefent meer zijn' invloed uit op de luidruchtiger, sterker, heviger hartstochten, b. v. die van vrees, schrik, verontwaardiging, afgrijzen, hevige droefheid, enz. — *Hectors* afscheid van *Andromaché* bij HOMERUS is dus zachtroerend. Zoo ook b. v. het Treurdicht van onzen te vroeg gestorven NIEUWLAND, bij den dood zijner gade. Insgelijks de aandoenlijke jammerklach-

ten, die *Thekla* in SCHILLERS *Wallenstein*, bij het sneuvelen van haren geliefde, uitstort. De beschrijving integendeel, die CICERO geeft van de kruisstraf, welke de romeinsche burger *Gavius* ondergaan moest, is meer sterkroerend. Niet minder is zulks het tafereel, dat de onsterfelijke HOOFD van den moord te Naarden ophangt. VONDELS vinnig, maar meesterlijk hekeldicht, *Decretum Horribile* of *Gruwel der Verwoesting* getiteld, is een voorbeeld van het *Stoute* en *Pathetieke* beide. *Valentijns* uitboezemingen in den *Faust* van GÖTTE jagen schrik en ontzetting aan.

Dat vooral het *Pathetieke* dikwerf zeer nauw met het *Verhevene* verbonden is, gevoelt men vanzelf. — Het *Roerende*, uit eene laffe, gemaakte, verwijfde droefgeestigheid over beuzelachtige zaken voortspruitende, ontaardt in het zoogenaamde *Sentimenteele* of *Overgevoelige*, *Bijgevoelige*.

§ 27.

Geestigheid of *Vernuft* noemen wij het vermogen, om het gelijke tusschen het geheel ongelijk schijnende te ontdekken, en zulks op zoodanige wijze aan anderen mede te deelen, dat het gemoed van dezen er met een vroolijk behagen door vervuld wordt. Het latijnsche opschrift, hetwelk op het standbeeld van een geheel onbeduidend koning gevonden werd en luidde: *Statua Statuae* (het beeld van een beeld) is dus geestig en vernuftig. Immers, hier wordt de overeenkomst, welke er, in een zeker derde, tusschen een bot, dom mensch en een zielloos beeld plaats heeft, op eene verrassende en bevallige wijze aangeduid. Het gelijke, hetwelk er tusschen twee anders geheel ongelijk schijnende voorwerpen, een levend mensch en een beeld, gevonden wordt, staat eensklaps in het helderste daglicht, en maakt een' plotselijken, levendigen, vroolijken indruk op onze ziel. Over het algemeen laat zich echter de aard van het Geestige en Vernuftige beter gevoelen dan beschrijven.

Wat *Valsch Vernuft* zij, en hoe deze benaming in een' engeren of in een' ruimeren zin genomen kunne worden,

hebben wij hierboven gezien. — Men verdeelt het Vernuftige en Geestige in het *Beeldelijke* en *Beeldelooze*, welke twee soorten weer hare afdeelingen hebben, waarover onder anderen de bekende JEAN PAUL in zijne *Vorschule zur Aesthetik* verdient nagelezen te worden.

Gelijk men het Geestige in het ontdekken van het gelijke tusschen het ongelijk schijnende wil gezocht hebben, noemt men *Scherpzinnigheid* het vermogen, om het ongelijke tusschen het gelijk schijnende op te sporen, en *Diepzinnigheid* het vinden van het geheel gelijke. Deze benamingen hebben echter veel willekeurigs.

§ 28.

Het Geestige is zeer dikwerf *Lachwekkend* of *Komiek*, of schoon al het Geestige daarom nog juist niet Lachwekkend kan genoemd worden. Moeijelijk valt het, den waren aard en den grond van het *Lachwekkende* of *Belagchelijke* op te sporen, gelijk de ontelbare bepalingen, die er, sinds de dagen van ARISTOTELES af tot onzen tijd toe, van gegeven zijn, dus ook zeer uiteenloopen. Men verdeelt het Lachwekkende of Komieke in het *Hoog-* of *Edel-* en in het *Laagkomieke* of zoogenaamde *Burleske*. Ter vertaling van dit laatstgenoemde woord zoude men onze nederlandsche uitdrukkingen *potsig*, *grappig*, *kluchtig*, *drollig*, *snaaksch* enz. kunnen bezigen. Het Hoogkomieke zoude men misschien meer bepaald het *Boertige* kunnen noemen. Beide soorten ontspruiten over het algemeen, of, uit de opzettelijk vroolijke voorstelling van iets onbeduidends en kleins op eene deftige, verhevene en dichterlijke, of omgekeerd, uit zulk eene voorstelling van het groote, deftige en verhevene op eene nietige en onbeduidende wijze. In het Hoogkomieke geschiedt dit dan echter met uitdrukkingen en door middel eener inkleeding, welke met eene meer kiesche, beschaafde taal en zeden overeenkomstig zijn. Het Laagkomieke integendeel bezigt eene inkleeding en een' schrijfrant, welke minder fijn, meer plomp en plat, naar meer ruwe zeden en den smaak des gemeenen

volks zijn berekend. MOLIERES *Tartuffe*, hier en daar WIELANDS *Oberon*, ook eenigermate BILDERDIJKS *Koekeloer* enz. enz., behooren dus tot het Hoogkomieke; FOCQENBROCHS *Reuzenstrijd*, LANGENDIJKS *Aeneas in zijn Zondagspak*, verscheiden hekeldichten van VONDEL, tot het Laagkomieke. Dit laatste kan echter in zijne soort zeer verdienstelijk zijn.

Met het Geestige en Lachwekkende of Komieke staat datgeen, hetwelk men in werken van smaak het *Luimige* of *Humoristische* noemt, niet zelden in een nauw verband. — Men moet dit *Humoristische* zoeken, deels in eene zonderlinge en bonte vermenging van het vroolijke, luchtige, lachwekkende met het statige, weemoedige, roerende en soms verhevene, deels in allerlei vreemde inkleedingen, overgangen en sprongen der gedachten, en in eene geheel oorspronkelijke, onverwachte, ofschoon ware en treffende wijze van de zaken en hare betrekkingen te beschouwen, zoodat echter dit eene en andere, juist door dat ware, treffende en geestige, waarmede het gepaard gaat, bij den hoorder of lezer een gevoel van behagen verwekt, en dus op *zijn' tijd* en *in zijne soort* als iets *schoons* aangezien moet worden. — De werken van den bekenden engelschen Schrijver STERNE munten uit door zulke humoristische trekken, gelijk de hoogduitsche Schrijver JEAN PAUL in deze aesthetische eigenschap ook niet weinig uitblinkt. Ik moet echter herhalen, dat een humoristische schrijftrant slechts op *zijn tijd* en *in zijn soort* den naam van *schoon* kan dragen. Men zou een' kansel- of balieredenaar uitlagchen, die, in de manier van JEAN PAUL, van den kansel of voor het gerechtshof sprak.

Voor zoover het *Luimige* niet met verstand gepaard gaat, en zich dan tevens in uitwendige handelingen openbaart, noemen wij het *Grilligheid*. Dit is een gebrek. In het gewone spraakgebruik wordt echter het *Luimige* hier wel eens mede verwisseld.

§ 29.

Wij zouden hier nog over meer andere fraaije eigenschap-

pen der gedachten kunnen spreken, als b. v. over het *Nieuwe en Onverwachte*, het *Wonderbare*, het *Romaneske*, zoo ook over hetgene men de *Tegenstelling* of het *Contrast* noemt in werken van Dichtkunst en Welsprekendheid. Daar die eigenschappen echter, of als ondersoorten en wijzigingen van de reeds opgenoemde kunnen beschouwd worden, of als middelen (gelijk bij het *Contrast* plaats heeft) om het Schoone en Verhevene voort te brengen en meer te doen uitkomen, of als fraaije hoedanigheden, meer bijzonder in het gebied der Dichtkunst te huis hooren, zij het genoeg ze hier blootelijk te hebben opgenoemd.

Wij treden hier ook in geene verdere ontwikkeling van hetgeen tot den Smaak in het algemeen, de grondregelen voor denzelfden, [het doel der Schoone Kunsten en dergelijke onderwerpen meer betrekking heeft. Dit eene en andere toch maakt meer de stoffe uit der zoogenaamde *Aesthetica* of Theorie van het Schoone, in haren geheelen omvang, en tot alle Schoone Kunsten betrekkelijk gemaakt, dan wel die der *Rhetorica*.

§ 30.

Voor het overige gevoelt men lichtelijk, dat niet alle soorten van hetgeen men Schoon, Verheven, Geestig enz. noemt, bij de behandeling van alle onderwerpen, evenzeer te pas komen. Het Heldendicht b. v., de hooge Ode, eene deftige Redevoering, het Treurspel en dergelijke voortbrengselen van den geest meer, kunnen over het algemeen evenmin het Lachwekkende, Grappige, Luimige dulden, als het in het Blijspel, in het boertige Heldendicht, in Brieven, in Hekelschriften niet alleen gedoogd, maar zelfs met de meeste vrucht gebezigd kan worden.

Zoo behoort van een' anderen kant het Verhevene, het Stoute, het Aandoenlijke, het Hartstochtelijke enz. veelmeer in de eerstgenoemde, dan in de laatstgemelde gewrochten van vernuft te huis. Dikwerf gaan echter in de werkelijke wereld het vroolijke en ernstige, het groote en kleine, hetgeen

eerbied inboezemt, of wel dat den lach wekt, zoo nauw met elkander gepaard, dat in zoodanige stukken, waarin de eene of andere gebeurtenis dramatisch behandeld wordt, en verschillende personen handelende en sprekende worden ingevoerd, (gelijk dit b. v. in de Tooneelpoëzie het geval is) zich deze onderscheidene eigenschappen niet altijd ten eenen male laten scheiden. — Hier komt bij, dat hare vermenging soms strekken kan, om door tegenstelling of contrasteering haren verschillenden aard des te beter te doen uitblinken, evenals in eene schilderij het licht de werking van het donker, en het donker de werking van het licht bevordert. Vandaar b. v., dat de inlassching van iets minder deftigs en meer vroolijks in een Treurspel aan volgende sombere en akeelige tooneelen eene des te zwarter kleur kan geven, en, voor zoover de tegenstelling of het contrast niet al te *hard* is, wezenlijk schoon kan zijn. In de werken van SHAKESPEAR, SCHILLER, GÖTHE en andere groote Meesters zijn hiervan voorbeelden genoeg te vinden. Het spreekt echter vanzelve, dat zoo iets moeilijk plaats kan hebben in Tooneelpoëzie, wier versmaat den dichter tot eene gestadige deftigheid verplicht. Dit is met de Treurspelen uit de fransche school en in zoogenaamde Alexandrijnsche verzen geschreven — Treurspelen, die in andere opzichten weér zeer fraai zijn — niet zelden het geval.

§ 31.

Ten slotte merken wij nog aan, dat, ofschoon een overvloed van Verhevene, Stoute, Levendige Gedachten aan de voortbrengselen van Welsprekendheid en Dichtkunst grooten luister bijzet, deze gedachten zich echter als vanzelve en op hare plaats den schrijver moeten aanbieden, en niet met dwang door hem elk oogenblik te voorschijn worden geroepen. Inzonderheid geldt dit ten aanzien van hetgene men, meer bijzonder, losse of op zich zelve staande vernuftige, geestige, schitterende, bevallige aanmerkingen en opmerkingen noemt (in het Latijn *sententiae*, in het Fransch *pensées brillantes*).

Een schrijver, die al te vernuftig wil zijn, en zijne geestigheid bij elke gelegenheid door puntige, pittige, verrassende spreuken en gezegden tentoonspreiden, wordt al licht gemaakt, en in weerwil van den zwier en de stoutheid zijner denkbeelden vervelend. Hij is aan die overdreven aardige menschen in de samenleving gelijk, die, door altijd aardig te willen zijn, op het laatst zeer onaardig worden. Onder de Ouden kan SENECA de Wijsgeer, als voorbeeld van zulk een', het schitterende en vernuftige soms te sterk najagenden, Schrijver worden aangehaald. »SENECA (zegt zeker Italiaan niet geheel ongeestig van hem) maakt telkens zijne gedachten welriekend met amber en muskus, die op het laatst naar het hoofd stijgen. In den beginne behagen zij, maar op den duur vervelen zij ten sterkste.» — Het spreekt echter vanzelve, dat de onderscheidene aard van geschriften den hier voorgedragen regel zeer wijzigt.

DERDE HOOFDSTUK.

§ 32.

Over de Woorden.

Het eene en andere, dat tot de gedachten, of in zekeren zin de stoffe van een geschrift in Proza of Poëzie betrekking heeft, beschouwd hebbende, gaan wij thans over tot het maken van eenige aanmerkingen over de woorden, of hetgeen men, in sommige opzichten, meer den vorm van een opstel kan noemen. Het voornaamste echter, hetwelk hiertoe betrekkelijk is, wordt door ons in ons Handboek, dat ten titel voert: *Over Nederlandsche Spraakkunst, Stijl en Letterkennis* enz. behandeld, dewijl dit voornaamste, als meer tot het bloot werktuigelijke des stijls behoorende, daar ter plaatse geschikt beschouwd kan worden, en omdat indiervoege tevens de al te ruime stof voor deze tegenwoordige lessen een weinig besnoeid wordt.

§ 33.

Wij onderzoeken namelijk beknopt in ons zoo even genoemd werk, wat er al toe noodig zij, opdat de woorden in een nederlandsch geschrift aan de drie hoofdvereischten van een' goeden Stijl, te weten Zuiverheid, Duidelijkheid en Fraaiheid, voornamelijk echter aan de twee eerstgenoemde, beantwoorden. Wij toonen hierbij aan, dat men, om de Zuiverheid van Stijl, en in vele opzichten ook zijne Duidelijkheid te bevorderen, de nederlandsche woorden, zoowel meer op zich zelve, als in betrekking tot elkander beschouwd, spel- en spraakkunstig goed bezigen moet; dat men ze voorts moet gebruiken onverminkt, en zonder zoodanige veranderingen, verlengingen of verkortingen, als slechts in Poëzie, en niet dan hier en daar in Proza, gedoogd kunnen worden. Hiertoe kan men brengen de zoogenaamde *Letterverwisseling* (*Antithesis*), de *Voorklamping* (*Prothesis*), de *Knotting* (*Aphaeresis*), de *Uitwerping* (*Syncope*), de *Invoeging* (*Epenthesis*), de *Samentrekking* (*Crasis*), de *Spalking* (*Diaeresis*), de *Afkapping* (*Apocope*) en de *Achteraanklamping* (*Paragoge*), al welke soorten van *Metaplasmus* of *Rijmverlof* bij onze Dichters gebruikelijk zijn. — Wij zeggen voorts, dat men zich in den nederlandschen Stijl wachten moet voor zoogenaamde *Duitschheden*, *Franschheden*, *Latijnschheden* enz. (*Germanismen*, *Gallicismen*, *Latinismen* etc.); voor verouderde woorden; — voor willekeurig nieuw-gesmede woorden; voor geheel uitheemsche woorden; — voor bastaardwoorden; — voor dusgenoemde *Provincialismen* en *Soloecismen*; — voor platte volkswoorden, en woorden, gewijzigd naar bijzondere tongvallen; — voor eigenlijk gezegde dichterlijke woorden, en voor eene verkeerde plaatsing der zinteeenen.

§ 34.

Vervolgens onderzoeken wij, op welke wijze de Duidelijkheid des Stijls door middel der woorden bevorderd kan worden, en hoe tot dat einde groote nauwkeurigheid in de

keuze onzer uitdrukkingen noodig is; hoe men namelijk zoodanige woorden moet bezigen, die noch te veel, noch te weinig zeggen; hoe inzonderheid hiertoe de kennis der zoodenaamde gelijkbeteekenende woorden of *Synonyma* vereischt wordt; — hoe al verder de Duidelijkheid voortspruit, uit eene naar den aard en het gebruik onzer taal ingerichte rangschikking der woorden, en eindelijk uit een goed samenstel van zinnen. Ten aanzien van dit laatste gaan wij dan na, wat men door zinnen en zinsneden te verstaan heeft; wat Volzinnen of Perioden zijn; wat de Periode eigenlijk is in den geest der Ouden; wat men leden van zinnen en volzinnen noemt; wat eenvoudige en wat samengestelde Perioden, en van hoe velerlei soort de laatstgemelde zijn; — wat men door een' *Afgebroken Stijl* (*Stilus incisus*, *Style coupé*), in tegenoverstelling van een' *Periodischen Stijl*, verstaat, en welke de voor- en nadeelen van beiden zijn; — wat de eigenschappen in het algemeen van een' goeden zin uitmaakt; hoe deze eigenschappen voornamelijk in Samenhang of Eénheid, in Gespiedheid of Sterkte, en in Afgepastheid of Juistheid moeten gezocht worden: — hoe tegen de eerste eigenschap gezondigd wordt door eene te rasse afwisseling van gedachten in denzelfden zin, door het te veelvuldige gebruik van *Tusschenzinnen* of *Parenthesen*, en inzonderheid ook door een gebrekkig slot der zinnen; — hoe een zin Sterkte kan missen door woorden, die, of overtollig, of te zwak, of die in eene verkeerde volgreeks geplaatst zijn; — hoe de Sterkte of Gespiedheid ook veel afhangt van een gepast gebruik der Betrekkelijke voornaamwoorden (*Pronomina relativa*), Koppelwoorden (*Conjunctiones*) en andere soortgelijke rededeelen, die tot het maken van overgangen en tot het verbinden der leden in een' zin dienen; hoe men ook de Bijvoegelijke Naamwoorden (*Adjectiva*) niet te ver van hunne Zelfstandige (*Substantiva*); de Lidwoorden (*Articuli*) van hunne Naamwoorden (*Nomina*) in het algemeen, de Voorzetsels (*Praepositiones*) van hetgeen door hen geregeerd wordt, plaatsen moet; hoe men zich voor volslagene *Overtolligheden* (*Pleonasmi*)

te wachten hebbe, en hoe in veel gevallen de kracht eens zins van de plaatsing eens enkelen woords afhangt enz. enz.; — welk een aantal der bovengenoemde voorschriften ook bevorderlijk zijn voor hetgeen men Afgepastheid en Juistheid in een' zin noemt; hoe deze laatste eigenschappen vernietigd worden door eene wel regelmatige, maar echter dubbelzinnige schikking der woorden; hoe zoodanig eene dubbelzinnigheid, ook vooral, uit een verkeerd gebruik der kleinere taal- of rededeelen kan voortspruiten, gelijk mede uit eene verkeerde scheiding der Bijvoegelijke Naamwoorden en der Deelwoorden (*Participia*) van hunne Zelfstandige Naamwoorden, uit eene te verre verwijdering des Werkwoords (*Verbum*) van het Zelfstandig Naamwoord, waartoe het behoort, uit onnauwkeurigheid in de plaatsing der Betrekkelijke Voornaamwoorden, uit de verkeerde inlassching van het eene of andere lid in een' zin, en wat hiertoe al verder gebracht kunne worden.

§ 35.

Dit alles gaan wij dus te dezer plaatse met stilzwijgen voorbij. Hier zij het genoeg, nog kortelijk van het eene en andere te reppen, dat tot de keuze der woorden, uit een meer Aesthetisch oogpunt beschouwd, betrekking heeft. — De woorden namelijk moeten vooral juist, levendig en schilderachtig de denkbeelden uitdrukken, tot welker voorstelling zij gekozen worden. Hoe nauwkeuriger zij ons de voorwerpen, tot in hunne flauwste omtrekken en schaduwingen, afmalen, des te sterker zal de indruk zijn, welken het tafereel, dat een Redenaar, Dichter of Historieschrijver ons voor oogen stelt, op ons maken zal. Onze TOLLENS zingt :

»Levenshulkje, steek in zee!
Voer uw vrachtje naar de reë,
Die ginds opblaauwt uit de baren,» enz.

*Oprijst, te voorschijn komt, zich vertoont, en dergelijke be-
woordingen meer zouden allen het denkbeeld van het gezicht*

op eene reede duidelijk genoeg hebben uitgedrukt. Hoeveel juist en schilderachtiger is echter het woord *opblaawt*; want, terwijl de andere genoemde woorden op honderd andere voorwerpen toepasselijk zijn, en dus door hunne algemeenheid van beteekenis bepaaldheid, levendigheid en nadruk missen, wordt door dat *opblaawt* met de meest gelijkende trekken, met de helderste kleuren voor onze verbeelding eene kust afgeteekend, zooals zij in de natuur zich aan ons in een ver verschieft vertoont; gehuld namelijk in dien blauwen nevel, waarin, vooral over het water heen, verwijderde voorwerpen aan den gezichteinder oprijzen.

§ 36.

Hetgeen wij hier gezegd hebben, geldt ten aanzien van allerlei geschriften, hetzij in Proza, of in Poëzie. Duidelijkheid en eene zekere Beknoptheid zijn hoofddeugden in elken Stijl, en door niets worden deze eigenschappen meer bevorderd, dan door de keus van goede woorden. Eene enkele uitdrukking, juist ter snede gebezigd, kan ons, gelijk wij in de vorige § gezien hebben, eene geheele reeks van voorstellingen voor den geest brengen. Zij kan meer afdoen, dan een vloed van onbepaalde, onnauwkeurige en krachteloze woorden, waarin alle vuur en levendigheid der gedachten uitgedoofd worden, evengelijk een geestrijk vocht, geplengd in eene overmatige hoeveelheid waters, zijne prikkelende en krachtige deelen schier geheel en al verliest. — Men sla ten bewijze slechts de Nederlandsche Historie van onzen onsterfelijken hoofd op, en zie, hoe deze meesterlijke Schrijver vaak in een enkel paar goedgekozene woorden een' geheelen schat van denkbeelden opsluit, en hierdoor in de tafereelen, die hij schetst, met den grootsten Schilder, wat levendigheid van voorstelling betreft, zoude kunnen wedijveren. Ook vooral in dat opzicht kunnen de Ouden niet genoeg beoefend worden, gelijk het der moeite overwaardig is, om te dien einde het eene of andere stuk uit CICERO, LIVIUS, VIRGILIUS nauwkeurig te lezen en te herlezen, de kracht en de juistheid van

ieder woord, door hen gebezigd, te wikken en te wegen, en dan poging te doen, om den zin en de beteekenis, zoo getrouw mogelijk, in onze taal over te brengen.

Van het hoogste belang, inzonderheid ook voor den Dichter, is eene juiste keuze der zoogenaamde *Bijwoorden* of *Epitheta*. Goedgekozen toch zijn zij, als even zoovele helder brandende fakkelen, die overal glans en klaarheid verspreiden; slordig integendeel gebezigd, zijn zij aan flauwe nachtlampjes gelijk, welke een twijfelachtig, valsch licht geven, en de voorwerpen voor het oog meer verwarren, dan ze ophelderen en duidelijk doen onderscheiden.

Men verdeelt de *Epitheta* in *noodzakelijke* (*necessaria*) en *verfraaijende* (*ornantia*). Ook is er nog eene soort, die men *steedsdurende* (*perpetua*) noemt, waartoe b. v. behooren: *snelvoetige Achilles*, en dergelijke telkens herhaald wordende uitdrukkingen bij HOMERUS, OSSIAN en anderen.

Ten aanzien van het gebruik der *Epitheta* hebbe men zich voornamelijk voor vijf dingen te wachten; 1) dat men geene *Epitheta* bezige, die iets beteekenen, hetwelk reeds geheel en altijd in het begrip des woords, waarmede zij vereenigd worden, ligt opgesloten; 2) geene zoodanige, die iets onverschilligs aanduiden; 3) geene, die te afgesleten zijn of te dikwerf herhaald worden; 4) geene, die geheel verkeerd zijn; 5) dat men ze niet te veel opeenhoop.

§ 37.

Over den zoogenaamden *Numerus*, dat is, de Welluidendheid, die aan de woordschikking in het Proza eigen zijn kan, hebben wij in onze andere Voorlezingen met een paar woorden gesproken, dat echter hier een weinig dient te worden uitgebreid. De *Numerus* (*Proza-maat*, *Proza-val*) ontspruit uit twee dingen; 1) uit eene keuze van welluidende woorden, voor zoover wij nu deze laatsten meer afzonderlijk en op zich zelve staande beschouwen; 2) uit eene zoodanige plaatsing en rangschikking dier woorden in zinnen, als waardoor het oor op de meest mogelijke wijze gestreeld wordt. Tot het eerste, en gedeeltelijk mede tot het laatste, hebben

in onze taal verscheidene *ontkennende* (negatieve) voorschriften betrekking, b. v., dat men geen gebruik van woorden make, die juist niet onwelluidend zijn, maar ter plaatse, waar zij gebezigd worden, door veelvuldige, te spoedige herhaling wanklank veroorzaken. Dit kan onder anderen het geval zijn met het woordje *dat*. Zoo ook met de woorden *had* en *gehad*, wier bloote bijeenvoeging soms reeds kwetsend voor het oor zijn kan. Omzichtigheid wordt ook vereischt in het bezigen der Voornaamwoorden en des Bijwoords (*Adverbium*) *zelf*, *zelve*, *dezelfde*, *zelfs* enz., die eentoonig en vervelend klinken, als zij niet, door *zij*, *ze*, *hen*, *hun*, *haar*, *en ook*, en soortgelijke meer afgewisseld worden; *dezelve* en *deszelfs* vooral moeten niet dan zeer schaars gebezigd worden. Het spoedig en veelvuldig herhalen van *welk*, *hetwelk*, *die*, *wie*, *wat*, *dat* enz. kan ook onaangenaam wezen, weshalve deze Voornaamwoorden beurtelings elkanders plaats moeten vervangen. Nutteloos gebruik van Werkwoorden, vooral ook van Hulpwerkwoorden (*Verba auxiliaria*), als daar zijn: *hebben*, *zullen*, *worden* enz. kan insgelijks het oor zeer beledigen. Dit geldt mede ten aanzien van sommige woordverbindingen met Deelwoorden (*Participia*), als: *zullende bemind worden* b. v., en dergelijke, die, verkeerd geplaatst zijnde, een' zin zeer stroef kunnen maken. Te verre afscheiding der Lidwoorden (*Articuli*), Bijvoegelijke Naamwoorden en soortgelijke, van de Zelfstandige Naamwoorden of van andere rededeelen, waartoe zij behooren, kan even nadeelig zijn voor de welluidendheid, als schadelijk voor de duidelijkheid en den nadruk van stijl. — Men wachte zich ook voor het gebruik van woorden, die op elkander rijmen, iets, hetwelk in Ondicht of Proza onaangenaam klinkt. Eene te spoedige herhaling van lettergrepen, denzelfden toon hebbende, kan ook oorkwetsend zijn, gelijk men dus daarom b. v. *heur* voor *haar*, of *haar* voor *heur* bijwijlen dient te schrijven. — Tegen de schorre opvolgingen van deze en gene letters, zooals men die b. v. aantreft in, 'k *kan*, 't *teeken*, 's *schoonvaders geluk* zij men ook zorgvuldig op zijne hoede; kortom men vermijde

al wat moeilijk valt, om uit te spreken, of dat op eenige andere wijze aan zijn luisterende ooren ergernis zoude kunnen geven. Ofschoon toch al de regelen, die de fransche kieskeurigheid te dezen aanzien voorschrijft, wel niet op onze Taal toepasselijk zijn, is er echter veel in die voorschriften, dat ook bij ons der behartiging overwaardig is; en hoe lichtelijk men in fouten als de hier bedoelde vervalt, kan het voorbeeld der grootste meesters in de kunst ons leeren; immers zelfs aan een BILDERDIJK ontglipten regels als deze:

»En ach! wat schouwplaats vol verrukken
Van 's Scheppers schoonste meesterstukken.»

»En wat geeft ge ooit dan 't gene u God als leengoed gaf.»

§ 38.

Hetgeen wij in de voorgaande § gezegd hebben, is in vele opzichten op Proza en Poëzie beide toepasselijk, maar bevat voor het overige meer *ontkennende*, dan *stellige* voorschriften. Dat wil zeggen: het behelst meer regelen, om niet onwelluidend dan juist regelen om welluidend in den Stijl te zijn. Rechtstreeksche Welluidendheid is vooral een gevolg van het samenstel, den afloop en de onderlinge verbinding van geheele zinnen. Is hierin iets zoetvloeiends, liefelijks en zangerigs; heerscht hierin eenezekere dichterlijke maat, die zich echter beter laat gevoelen dan beschrijven, zoo zeggen wij, dat zulk een Stijl *numereus* is, dat er datgene in gevonden wordt, hetwelk men *Prozamaat* of *Numerus*, in den engen zin des woords, gewoon is te noemen. De Ouden — Grieken en Romeinen namelijk — hadden verbazend veel daarmede op, en men staat verstomd over de uitpluizende nauwkeurigheid en spitsvondigheid, waarmede CICERO en anderen dit onderwerp behandeld hebben. Het is echter niet te ontkennen, dat in hunne voorschriften en in al de regelen, die zij omtrent den *Numerus* geven, vrij wat onstandvastigheid en willekeurigheid heerschen; kortom, dat het ook zelfs in de oude talen onmogelijk is, om, zooals men zegt, *van voren*

(*a priori*) meer dan enkele, en dat nog maar zeer algemeene bepalingen over dit stuk voor te schrijven. Nog meer is zulks het geval in vele hedendaagsche Spraken, de onze mede daaronder begrepen. Bij gebrek toch van eene doorgaande zoogenaamde *Lengtemaat* of *Quantiteit* in de lettergrepen dier talen, verschaffen zij, tot het vaststellen van bepaalde, en in elk bijzonder geval geldende regelen voor de Welluidendheid der woordschikking, nog minder gelegenheid dan het Grieksch en Latijn. Uit dien hoofde echter te willen beweren, dat het volstrekt hetzelfde is, op welke wijze de woorden in onze zinnen en volzinnen geplaatst worden, en of er al dan geene afwisseling in de samenstelling en den afloop dier zinnen plaats grijpe, zoude even dwaas zijn, als het meerdere of mindere voortreffelijke in honderd andere dingen van schoone kunst te willen loochenen, omdat men niet voor elke bijzonderheid *a priori* wetten kan geven. Een fijn en geoeft oer ergert zich dikwerf maar al te zeer over het stroeve, harde en stootende, dat den eenen nederlandschen Stijl, in vergelijking van den anderen, aankleeft. Zoodanig een kiesch oer echter zal wel altijd in alles, wat tot den *Numerus* betrekking heeft, de beste en eenige wetgever blijven.

Het eene en andere, dat hier gezegd is, ware, zooals al het overige, door voorbeelden op te helderen. Het meest wordt de *Numerus* in zinnen bevorderd door de goede plaatsing der woorden aan het slot. Voor het overige dient men, om over de welluidendheid van een stuk van eigenlijk gezegde Welsprekendheid recht te kunnen oordeelen, het den Schrijver zelve te hebben hooren voorlezen. Vooral is dit noodzakelijk, wanneer die Schrijver eenige oorspronkelijkheid van Stijl bezit. Dezelfde zin toch zal, naarmate men hem in den geest, waarin hij opgesteld is, al dan niet goed voordraagt, zeer zoetvloeiend of zeer hortend kunnen klinken. Hoe deerlijk worden daarom ook dichtstukken, wier maat wat ongewoon is, door onkundige Versopsnijders of *Declamateurs* geledebraakt! Rampzalig, driewerf rampzalig de nabootsingen van de versmaten der Ouden, wanneer zij in de handen van zulke lieden vallen!

§ 39.

Welk een' hoogen prijs men voor het overige ook op Wel-

luidendheid van Stijl te stellen hebbe, nimmer moet men het meer wezenlijke, de kracht en den nadruk der denkbeelden zelve aan haar opofferen. Tevens drage men zorg, om niet soms, door het te driftig najagen van zekere oorstreelende wendingen en vallen in de zinnen, gemaakt en eentoonig te worden. Zelfs CIOERO, wiens latijnsche woordschikking anders, in vele opzichten, eene hemelsche muziek is, heeft de blaam hiervan niet ten eenenmaal kunnen ontwijken. Zijn zangerig *esse videatur*, dat hij, zooals men weet, in ééne zijner Redevoeringen meer dan tienmalen bezigt, om er onderscheidene zinnen mede te sluiten, heeft hem deze kleine vlek aangewreven. Te recht zegt dus QUINCTILIANUS: »Over het algemeen zie ik, wanneer ik een van beiden kiezen moet, nog liever eene wat harde en stroeve, dan zulk eene verwijfde en zenuwlooze woordschikking, als men bij velen aantreft. — Men zal dus weldoen, om tusschenbeide ook zelfs goed in elkander sluitende zinnen uiteen te rukken, opdat zij niet te gekunsteld schijnen. Nimmer moet men ook een voegzaam en geschikt woord, blootelijk welluidendheidshalve, in den loop laten.»

Ten slotte merken wij omtrent den *Numerus* nog op, dat men in bedaarde oogenblikken het gevoel daarvoor, door het lezen der welluidendste Prozaschrijvers, moet trachten op te scherpen. In het vuur echter des opstellens zelve bekreune men zich niet aan de voorschriften, opdat geene angstige schroomvalligheid dat vuur, waaraan al het Schoone in de Welsprekendheid en Dichtkunst ontstoken moet worden, uitdoove. — Na het schrijven evenwel, en wanneer men in een koeler geestgesteldheid gekomen is, zie men hetgene ons ter pen uitvloeide langzaam na, leze het zich zelve overluid voor, en onderzoekte oplettend, of ook deze en gene zin door verplaatsing, bijvoeging of weglating van één of meer woorden, zangeriger en zoetluidender gemaakt zou kunnen worden, of er ook onaangename herhalingen van dezelfde lettergrepen en klanken in voorkomen; om kort te gaan, of er ook iets in worde gevonden, dat bij het lezen niet stree-

lend is voor ons gehoor. Dit trachte men dan, zooveel zulks doenlijk zij, te verhelpen, in welker voege onze Stijl allengskens die welluidendheid verkrijgen zal, waarvoor hij in onze taal vatbaar is.

Men heeft nog eene soort van *Numerus*, die in de overeenkomst bestaat tusschen den klank der woorden en hetgeen zij uitdrukken. De Franschen noemen dien *Harmonie imitative*. Over deze en andere fraaije eigenschappen onzer taal spreek ik in mijne *Spraak-kunst* enz., § 184 en volg.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de Spraakfiguren of de Figuurlijke Taal.

§ 40.

Wanneer wij onze gedachten door middel van woorden uitdrukken, doen wij zulks tallooze malen met zoodanige woorden, die niet in een' letterlijken of eigenlijken, maar in een' oneigenlijken of overdrachtelijken zin moeten verstaan worden. Tevens heeft onze geheele wijze van onderscheidene gedachten in spraak of schrift voor te stellen somtijds zekere in het oog loopende wendingen, die elk in het bijzonder hare onderscheidene gedaante, gestalte, of, gelijk men met een onduitsch woord zegt, *Figuur* bezitten. Dit eene en andere maakt de *Figuurlijke Taal* uit.

§ 41.

Wij zeiden vooreerst, dat de woorden ontelbare malen in een' *oneigenlijken*, leenspreukigen of verbloemden zin gebruikt worden. Wanneer ik namelijk, van iemand sprekende, zeg: »Hij is een *braaf* man,» zijn al mijne woorden eigenlijk. Spreek ik integendeel van een *verlicht* man, om iemand, die een helder verstand heeft, aan te duiden, zoo maak ik gebruik van eene spreekwijze, die niet anders dan

in eene *oneigenlijke* beteekenis verstaan kan worden. Immers eene kamer, of zoo iets dergelijks, kan in den *eigenlijken* zin wel gezegd worden *verlicht* te zijn, door zon- of kaarslicht b. v., maar het verstand niet. Gevolgelyk duidt hier het woord *verlicht* blootelyk iemand aan, die duidelyke, klare, heldere denkbeelden over allerlei dingen heeft, daar het toch eene eigenschap van het licht is, om de voorwerpen rondom ons op te helderen en zichtbaar te maken.

Voor zoover nu de woorden in zulk een' oneigenlijken zin gebezigd worden, noemt men ze *Tropen*, letterlyk verstaald: *Keeringen*, *Keerwoorden*, dat is: woorden, wier eigenlyke beteekenis in eene oneigenlyke is *verkeerd*, veranderd, overgegaan.

§ 42.

Deze Tropen maken de eerste afdeeling der Figuurlyke Taal uit. In de tweede plaats behooren, zooals wij zeiden, tot haar die in het oog loopende wendingen in de wyze van onze gedachten voor te stellen, welke door eene bijzondere gedaante, gestalte, voorkomen, of met één woord, Figuur zich kenteekenen. B. v. zeg ik: »Hij is een snoodaard,» zoo heeft mijne wyze van uitdrukken niets bijzonder in het oog loopends, niets eigenlyk gezegd karakteristieks, waardoor zij zich van andere onderscheidt; met andere woorden; zij heeft niets Figuurlyks. — Zeg ik integendeel: »O die snoodaard, die hij is!» zoo is mijn denkbeeld in den grond hetzelfde, maar de wyze, waarop het wordt voorgesteld, heeft iets meer eigenaardigs. Zij neemt zekere kenmerkende gedaante, zekere Figuur aan, hier namelyk die der *Uitroeping* of *Exclamatie*.

Deze tweede hoofdafdeeling der Figuurlyke Taal, waarin de zoogenaamde *Schemata* tehuis hooren, splitst zich in twee klassen, in die der Figuren van woorden namelyk, waaronder men soms ook wel de eigenlyke Tropen begrijpt, en in die der Figuren van gedachten. De gemelde twee soorten verschillen in zoover van elkander, dat in de eerstgemelde de Figuur meer van de woorden zelve afhangt, terwijl in

de laatste soort de Figuur blijft, al neemt men ook geheel andere woorden, gevolgelijk, daar zij dus meer in de gedachte zelve bestaat. Wanneer men b. v. bij HOOFD ergens leest: »Hij is het, hij zelf, wien ik zoek!» heeft men eene Figuur van woorden, namelijk, de *herhaling* (*Repetitio*), hier veroorzaakt wordende door het tweemaal gebruiken des woords *hij*. Neemt men nu echter het tweede *hij* weg, zoo verdwijnt dadelijk de geheele Figuur. Maar wanneer VAN DER PALM, ergens eenen gestorvene aansprekende, uitroept: »Daarvoor, dierbare Man! zal mij uwe assche steeds heilig zijn! enz.» bezigt hij eene Figuur van gedachten. Hoe men toch ook de woorden, die hier voorkomen, verandere en tegen andere verwissle, de Figuur zelve blijft, zoolang de gedachten het eigenaardige behouden, dat zij eene aanspraak aan een' overledene behelzen; want hierin bestaat het Figuurlijke der aangehaalde plaats, dat een doode hier, als ware hij levend, wordt aangesproken.

Dat voor het overige de Figuren van woorden en gedachten zeer dikwerf gepaard gaan, gevoelt men vanzelve. Zoo treft men drie Figuren aan in de twee volgende regels uit FEITH:

ô Vaadren, Vaadren, hoe verrukken
Liefde en erkentnis mijn gemoed!

namelijk de *Apostrophe*, de *Persoonsverbeelding* of *Prosopopeia*, en de *Herhaling*.

Men heeft, en zulks in sommige opzichten te recht, vrij wat op de verdeeling der Figuren in die van Woorden en Gedachten aan te merken. Andere verdeelingen zijn echter al niet veel beter.

§ 43.

1) *Over de Tropen.*

Alle talen vloeijen over van *Tropische* uitdrukkingen, ja men zal weinig volzinnen in een boek aantreffen, waarin niet

de eene of andere *Tropus* voorkomt. Vele dergelijke overdrachtelijke, leenspreukige of verbloemde woorden hebben echter door langdurig gebruik hun figuurlijk voorkomen verloren, en worden bijna als zoodanig niet meer aangezien. — Hiertoe behooren inzonderheid een aantal Bijvoegelijke Naamwoorden (*Adjectiva*), welke stoffelijke of lichamelijke eigenschappen aanduiden, en die vervolgens in een' oneigenlijken zin ook op onstoffelijke voorwerpen zijn toegepast; b. v., *zacht*, *hard*, *helder*, *doordringend*, *duister*, *week*, *scherp*, *koud* en duizend andere. Onnoemelijk veel Zelfstandige Naamwoorden kunnen hier insgelijks toe gebracht worden, als daar zijn: *hoofd*, *hart*, *vuur*, *toon*, *licht*, *smaak*, *top*, *voet* enz. Deze toch komen dagelijks, zonder dat men er aan denkt, in verschillende tropische of overdrachtelijke beteekenissen voor. Voeg hierbij niet weinig Werkwoorden, als *bloeyen*, *gloeyen*, *blaken*, *buigen*, *zwellen*, en hoeveel andere niet al meer, die dikwerf gebezigd worden, om een handelen of lijden aan te duiden, dat zij niet anders dan op eene hoogst figuurlijke wijze in staat zijn uit te drukken.

§ 44.

Twee voorname hoofdbronnen zijn er van dit *Tropische*, dat in alle talen gevonden wordt; vooreerst namelijk gebrek aan *eigenlijke woorden* of uitdrukkingen, en ten tweede behoefte en drang, om op eene vurige, levendige en schilderachtige wijze zijne gedachten voor te stellen. — Wanneer men b.v. geen eigenlijk woord bezit, om de plaats aan te duiden, waar eene rivier zich in zee ontlast, neemt men zijne toevlucht tot eene overdrachtelijke of verbloemde uitdrukking, en spreekt van den *mond* eens zoodanigen strooms. Tegelijkertijd heeft zulk een woord iets levendigs en schilderachtigs, want het maakt de rivier, als het ware, tot een beïeld wozen, en schenkt haar de lichaamsdeelen van een' mensch. Vandaar dus dat alle talen in haren oorsprong bij uitstek figuurlijk zijn, en dat de spraak van onbeschaafde volkeren eene aaneenschakeling is van beelden. Om haar zelve wil tevens zijn deze

overdrachtelijke uitdrukkingen geliefd, dewijl elkeen zucht heeft, om met den meesten nadruk hetgeen hij denkt en gevoelt uit te drukken, en de Figuurlijke taal hem hiertoe dikwerf beter middelen aanbiedt dan de Onfiguurlijke. Immers, wil men eene hevige liefde aanduiden, dan doet men dit vrij wat krachtiger, wanneer men zegt: *Hij blaakt van liefde*, dan wanneer men blootelijk de woorden bezigt: *Hij bemint*. Onderwijl is dit laatste eene eigenlijke, het eerste eene oneigenlijke manier van spreken. Letterlijk toch kan geen mensch gezegd worden van liefde te *blaken* of te *branden*. — Om dezelfde reden zijn de hoogste Welsprekendheid en Dichtkunst zoo vol beelden en figuren. In beiden toch spreken de verbeelding en de hartstochten, en deze kunnen nimmer uitdrukkingen vinden, die te levendig en, om het zoo te noemen, te sterk gekleurd zijn. Men leide hier echter niet uit af, dat geene gedachten of beschrijvingen in Poëzie en Welsprekendheid schoon kunnen zijn, of zij moeten zeer overdrachtelijk en op eene figuurlijke wijze voorgesteld wezen. Dit ware eene meening, die door de ondervinding duizendmalen is gelogenstraft. Men treft toch in de werken der beroemdste Dichters, Redenaren en Geschiedschrijvers een aantal zeer roerende en treffende plaatsen aan, die met dat al in zeer eenvoudige en onfiguurlijke bewoordingen zijn voorgedragen.

§ 45.

Uit hetgeen wij gezegd hebben vloeit vanzelve voort, dat de Tropen, en in het algemeen de Spraakfiguren, zeer veel sieraad aan den Stijl bijzetten. Zij vermeerderen toch 1) den schat onzer uitdrukkingen, en geven ons gelegenheid, om op verschillende wijzen onze gedachten voor te stellen. Zij stellen 2) ons in staat, om dit laatste bevallig en met smaak te doen, en zij bevorderen 3) de duidelijkheid, kracht en nadruk der denkbeelden. Dit is dus ook de oorzaak, dat de Redekundigen het onderwerp der Figuren steeds op eene zeer breedvoerige, soms zelfs veel te omslachtige, manier behandeld hebben. Ofschoon toch een Schrijver zelden door

stoute, treffende, oorspronkelijke leenspreuken, vergelijkingen en andere beelden en Figuren zal uitmunten, indien hij van nature niet een sterk gevoel en eene levendige verbeeldingskracht ontvangen heeft, kan echter de kunst ongemeen veel toebrengen, om zijnen smaak in het gebruik der Figuurlijke taal te beschaven, en hem voor het verzeilen op de klippen van valsch vernuft te behoeden.

§ 46.

De voornaamste eigenlijk gezegde Tropen zijn vier in getal, de *Metaphora* namelijk, waarvoor men in het Nederlandsch *Overdracht* of *Leenspreuk* gewoon is te zeggen; de *Metonymia*, welk woord wij door *Overnaming* zouden kunnen vertolken; de *Synecdoche*, waarvoor men in het Nederlandsch *Samenvatting* of *Bevatting* zou kunnen bezigen; en de *Ironia* of *Spotspraak*.

§ 47.

In een' zekeren zin behooren alle Tropen tot de *Metaphora*, dewijl in allen de eigenlijke beteekenis der woorden in eene geleende overgaat of wordt overgedragen. Dit is dan ook de reden, dat het woord *Metaphora* soms in een' zeer algemeenen zin genomen wordt. Bepaaldelijk echter verstaat men door haar dien *Tropus*, in welken een woord, in stede van zijne eigenlijke beteekenis, eene andere aanneemt, en zulks ten gevolge eener stilzwijgende vergelijking, die ons hierbij voor den geest zweeft. — Hooft noemt b. v. zekere dapperere nederlandsche Veldheeren *brave bliksemen van oorlog*, op dezelfde wijze, als CICERO aan de twee *Scipio's* den naam van *duo fulmina belli* geeft. Hier nu bezigt hij in het woord *bliksem* eene *Metaphora*. Immers in den eigenlijken zin kan geen Mensch een *bliksem* genoemd worden. Dewijl men echter in zoover een dapper krijgsman met dien naam kan bestempelen, als er eenige overeenkomst is tusschen de snelheid, de kracht en het verschrikkelijke des bliksems, en tus-

schen den onverwachten spoed, het geweld en de schrik-aan jagende hevigheid, waarmede een ervaren en moedig Veldheer zijne vijanden aantast, dragen wij de eigenlijke beteekenis van het woord *bliksem* in de oneigenlijke van een held of dapper krijgsman over. Wij doen dit ten gevolge van de vergelijking, die onze geest stilzwijgend tusschen beide deze begrippen gemaakt, en het gelijke, dat hij in sommige opzichten tusschen hen ontdekt heeft.

Men kan dus de *Metaphora* zeer gepast eene verkorte of onuitgedrukte *Vergelijking*, of misschien ook eene *Woordvergelijking* noemen.

§ 48.

Onder alle Tropen bekleedt de *Metaphora* verreweg de eerste plaats, en op haar is al hetgene wij van de voordeelen der Figuurlijke taal gezegd hebben, bijzonder toepasselijk. Zij vermeerdert op eene uitstekende wijze den rijkdom der taal, en geeft aan den geheelen Stijl iets beziels, iets levendigs en als het ware zinnelijk aanschouwbaars. Te recht merkt zeker Kunstrechter aan, dat geene van alle Spraakfiguren zoo veel met het schilderen overeenkomt, als de *Metaphora*.

§ 49.

Wanneer de *Metaphora* niet slechts in een enkel of in een paar leenspreukig gebezigde woorden, maar in eene aaneenschakeling er van bestaat, die de eenmaal onder beelden voorgestelde gedachte ook nog verder figuurlijk blijft uitdrukken, gaat zij in de zoogenaamde *Allegorie* over. Deze is dus eene voortgezette *Metaphora*. Zeggen wij b. v.: »De Raad-pensionaris JOHAN DE WIT bestuurde op dat oogenblik de Staatshulk,» zoo bezigen wij, door het woord *Staatshulk*, in plaats van dat van *Staat*, te gebruiken, eene *Metaphora*. Gaan wij nu echter, met behoud van het beeld eens Stuurmans, die aan het roer van een schip zit, aldus voort: »En hij wist haar met kloek beleid dwars door de onstuimige

golven naar eene veilige haven te voeren;” zoo ontstaat er eene Allegorie. Wij hebben op eene Allegorische wijze gesproken, en met eene voortgezette Leenspreuk te kennen gegeven, dat de gemelde beroemde hollandsche Staatsman vaak in de neteligste omstandigheden het gemeenebest wist te beveiligen en van zijn’ ondergang te redden. Dus spreekt SIMON STIJL in zijn *Opkomst en Bloei der Nederlanden* allegorisch, als hij zegt: »Onder ’t bulderen der hevigste onweersvlagen was JAN DE WIT, als Raadpensionaris, aan het roer der regering gesteld geweest.”

QUINCTILIANUS verdeelt de Allegorie in eene volkomen zuivere en in eene vermengde. Zij is *zuiver*, wanneer eene gedachte geheel en al Figuurlijk wordt voorgedragen, zonder dat op de eene of andere wijze iets Eigenlijks hiermede gepaard gaat. — *Vermengd* is zij, wanneer het Eigenlijke en Oneigenlijke der uitdrukking ineenvloeijen. In dien zin is de zoo even aangehaalde Allegorie van STIJL op het slot vermengd.

Dat de Allegorie met de Fabel, de Gelykenis, het Spreekwoord en de Spreuk in een zeer nauw verband staat, gevoelt men lichtelijk. Ook het Raadsel is niets anders dan een soort van vraagswijze voorgestelde Allegorie, welke men zich bevlijtigt heeft, om duister en onverstaanbaar te maken.

§ 50.

Regelen, die men bij het gebruik van *Metaphora's* en *Allegorieën* in het oog dient te houden, zijn voornamelijk de volgende:

Men moet ze met mate bezigen; eene les, die ten aanzien der geheele Figuurlijke taal geldig is. Te recht zegt QUINCTILIANUS van de *Metaphora*: »Gelijk een matig en gepast gebruik van haar den Stijl verduidelijkt, zoo verduistert en verveelt het te veelvuldig bezigen er van. Zij moet toch, of eene onbezetene plaats innemen, of, als zij een ander woord uit zijne plaats verdrijft, meer te beduiden hebben, dan hetgeen zij verjaagd heeft.”

Hoogst moeilijk valt het echter te bepalen, welke maat

men nu juist in het gebruik der *Metaphora* en der *Spraakfiguren* in het algemeen te houden hebbe. Oneindig veel hangt hier af van het gemoedsgestel en de geheele vorming van gedachten desgenen, die spreekt (of schrijft); van den toestand, waarin hij spreekt; van de toehoorders, tot welke hij spreekt; en van het onderwerp, waarover hij spreekt. Dus is den Dichter meestal een wat ruimer gebruik van beelden te gunnen dan den Redenaar, ten minste den zoodanigen Redenaar, die tot eene gemengde vergadering het woord voert. Tot veel grooter spaarzaamheid is echter wederom de Volksredenaar, die verstaan wil worden en overreden wil, verplicht, dan b. v. hij, die tot eene zeer beschaafde Vergadering over een bloot onderwerp van wetenschap of kunst redekavelt, en wien het vooral ook te doen is, om te behagen. Er laten zich dus sommige soorten van Welsprekendheid denken, die schier even beeldrijk mogen zijn, als de Poëzie zelve.

§ 51.

Andere vereischten bij het gebruik van Leenspreuken (*Metaphora's* en *Allegorieën*) zijn, 1) zij moeten niet ongelijksoortig wezen, dat is: zij moeten passen bij het onderwerp, bij hetwelk zij gebezigd worden; 2) zij moeten niet plat, laag, gemeen en walgelijk zijn; 3) zij moeten geene gezochtheid, gedwongenheid en hardheid bezitten; 4) zij moeten in het beeld blijven, hetwelk haren grondslag uitmaakt; 5) het Figuurlijke en Onfiguurlijke moet ook niet zoodanig ondervermengd worden, dat er iets wanstaltigs ontstaat; 6) men staple geene geheel verschillende *Metaphora's* en *Allegorieën* te onmiddellijk en veelvuldig opeen; 7) ook rekke men niet elke Leenspreuk geheel en al tot eene Allegorie uit.

§ 52.

In den tweeden Tropus, de zoogenaamde *Overnaming* of *Metonymia*, ruimt ook, evenals in de *Metaphora*, de eigen-

lijke beteekenis van een woord de plaats in aan eene oneigenlijke, en zulks uit hoofde van eene zekere betrekkingen verbintenis, die er, volgens hetgeen wij meestal waarnemen, bestaat tusschen de zaak, welke door het eigenlijke, en diegene, welke door het oneigenlijke woord wordt uitgedrukt. Dus wordt b. v. de Oorzaak soms voor de Werking genomen, dewijl wij beide deze dingen in onze verstandsbegrippen verbinden. Wij zeggen dus *van zijn arbeid leven*; dat is: leven van hetgeen onze arbeid ons opbrengt. Met werken en arbeiden, op zich zelve genomen, zal wel niemand zijn' honger stillen. Het woord *arbeid* echter, dat is, de Oorzaak (*causa*), wordt gebezigd voor de opbrengst van dien arbeid, en dus voor de Uitwerking (*effectus*). Op dezelfde wijze zegt men: WAGENAAR lezen, voor de Vaderlandsche Historie lezen, die WAGENAAR gemaakt heeft. Omgekeerd, wordt ook weder de Werking voor de Oorzaak genomen, gelijk OVIDIUS dus zingt, dat de berg Pelion geene schaduwen heeft; willende hiermede aanduiden, dat er geene boomen op gevonden worden, die lommer geven.

Zoo gebruikt men ook soms een woord, dat iets volgens te kennen geeft, voor datgene, hetwelk de zaak, die dat volgende voorafgaat, aanduidt, en zoo ook omgekeerd. In het Latijn noemt men dit *consequens pro antecedente, aut antecedens pro consequente*. Wij zeggen dus: *Hij is in den strijd gevallen*, niet, om er nu maar bloot mede uit te drukken, dat iemand gestruikeld, neen, dat hij gesneuveld is. Daar toch een krijgsman, die doodelijk gewond wordt, onvermijdelijk vallen moet, en *vallen* dus, als een noodzakelijk gevolg van *sneuelen*, beschouwd kan worden, geven wij, uit kracht van de betrekking tusschen deze beide dingen, aan het woord *vallen* de beteekenis van *sneuelen* of *sterven*. Omgekeerd zeggen wij: *Iemand vaarwelzeggen*, voor *hem verlaten*, daar vaarwelzeggen het verlaten voorafgaat, terwijl echter het laatste gewoonlijk op het eerste volgt.

Al verder behoort tot de *Metonymia* het bezigen van een woord, dat het teeken van iets uitdrukt voor datgene, het-

welk de beteekende zaak zelve aanduidt, b. v., wanneer men zegt: *Hij is met lauweren in den strijd gekroond geworden*, voor: Hij heeft overwonnen of zich dapper gedragen. Een lauwerkrans toch was oudtijds het eereteeken, waarmede een Held of Overwinnaar getooid werd.

Men heeft nog verscheidene andere soorten van *Metonymia's*, die het echter onnoodig is hier allen op te noemen.

§ 53.

De derde Tropus, de *Synecdoche*, is met de *Metonymia* nauw vermaagschapt, weshalve zij wel eens met haar door de Redekundigen of *Rhetorici* verwisseld wordt. In zoover echter verschilt zij van de *Metonymia*, dat zij minder haren oorsprong neemt uit eene uitwendige, meer toevallige en denkbeeldige betrekking tusschen twee voorwerpen, dan wel gegrond is in een' inwendigen en wezenlijken samenhang tusschen dezelve. Van dien aard is b. v. de samenhang tusschen het geheel en zijne deelen, tusschen geslacht en soort enz. Ten gevolge hiervan nu bezigen wij somtijds een woord, dat een deel beteekent, voor datgene, hetwelk het geheel aanduidt; of wel dé uitdrukking van het geslacht voor die van de soort. Een zeil b. v. is een deel van een schip. Van hier, dat men soms zegt: *Eene vloot van twintig zeilen*, voor *eene vloot van twintig schepen*. Menschen maken eene der soorten van het algemeene geslacht der wezens uit, die sterven. Wanneer ik nu zeg: *rampzalige stervelingen* voor *rampzalige menschen*, gebruik ik in het woord *sterveling* het geslacht voor de soort.

Zoo ook bezigt men soms een bepaald voor een onbepaald, of een enkelvoudig voor een meervoudig getal, of wel omgekeerd.

Dit eene en andere noemt men *Synecdoche's*.

De Redekundigen hebben een aantal verdeelingen der *Synecdoche*. In dit handboekje behoeven wij ze echter niet allen op te tellen.

§ 54.

Bij het gebruik van beide deze laatstgenoemde Tropen, de *Metonymia* en *Synecdoche*, houde men vooral wel in het oog, dat' niet ieder woord zich *Metonymisch* of *Synecdochisch* bezigen laat, maar dat het taalgebruik ons hiertoe de vrijheid moet verguunen. Wij mogen b. v., een deel voor het geheel nemende, in het Nederlandsch zeggen: »Aan den gezichteinder vertoonden zich drie zeilen" voor: drie *schepen*; of wel wij mogen de uitdrukking bezigen: »De vloot van den Admiraal DE RUITER bestond op dat oogenblik uit negentig zeilen." Maar niets geeft ons het recht, om in stede hiervan te zeggen: »De vloot van DE RUITER bestond uit negentig masten." Dit zou ook wel eene *Synecdoche* van het deel voor het geheel zijn, maar het taalgebruik heeft haar in onzen stijl niet gewettigd. — Ook kan men zelfs niet eens altijd en overal van *zeil*, in plaats van *schip*, spreken. Zou het toch niet vreemd klinken, indien wij zeiden: »Deze man heeft het bevel over een groot *zeil* gekregen." Uit dien hoofde kan ook al hetgene op eene *Metonymische* of *Synecdochische* wijze in de eene taal gezegd wordt, volstrekt niet altijd op dezelfde wijs in elke andere Sprake worden overgebracht.

§ 55.

Men ruimt onder de Tropen gewoonlijk ook eene plaats in aan de zoogenaamde *Spotspraak* (*Ironia*), ofschoon zij soms meer in den geheelen samenhang der gedachten ligt dan juist in enkele woorden. Het wezen dezer Figuur bestaat hierin, dat wij met onze woorden iets anders zeggen, dan wij denken, terwijl wij zulks indiervoege echter doen, dat hetgeen wij denken niet verborgen is, maar met onzen wil en ons weten uit verschillende omstandigheden door den Hoorder of Lezer moet kunnen worden opgemaakt.

Men heeft b. v. op deze en gene onbevoegde boekbeoordeelaars eene vrij scherpe Ironie in de volgende regels uit de redevoering van VAN DER PALM, over het Oordeel der Na-

komelingschap. »Wilt gij een voorbeeld? doch misschien is het ongeoorloofd, vermetel althans, dit voorbeeld aan te halen; aanschouwt dan sommige, ik zeg sommige regtbanken der levende vernuften, die wij in ons midden zien opgerigt, en elke maand, of op andere gezette tijden, hare vonnissen zien openbaar maken. Regtbanken, welker leden aan hoogere en onweerstaanbare ingeving hunne roeping tot dien post te danken hebben, daar zij door niemand, dan zich-zelfen, gekozen of bevoegd zijn verklaard" enz. enz.

Deze *Tropus* wordt voornamelijk gebezigt in scherts en boert, of wel, wanneer wij personen of zaken belagchelijk maken en beschimpen willen. In de mondelijke voordracht valt zij lichter in het oog dan in de schriftelijke, dewijl men toch in de eerstgenoemde aan den toon en de gebaren des Sprekers gemakkelijk ontdekken kan, of hij iets ernstig dan niet ernstig meene. In geschriften integendeel mist de Lezer dit hulpmiddel, en alleen de geheele samenhang der gedachten of andere bijkomende omstandigheden kunnen hem de Ironie doen ontdekken. Vandaar dus, dat Ironieke geschriften soms tot een wonderlijk misverstand aanleiding hebben gegeven.

§ 56.

Tot de vier bovengemelde Tropen worden door de Redekundigen nog eenige onderafdeelingen en wijzigingen (*Species et affectiones*) gebracht, als daar zijn: de *Metalepsis*, *Autonomasia*, *Syllepsis*, *Litotes*, *Euphemismus*, *Katachresis*, *Hyperbole*, *Emphasis* enz. Wij gaan de meeste, als van minder belang, met stilzwijgen voorbij.

Een enkel woord slechts over een paar onder dezelve.

§ 57.

De *Hyperbole*, (*Grootspraak* of *Overdrijving*) bezigt uitdrukkingen in Oneigenlijke of Tropische beteekenissen, bijzonder met het oogmerk, om, door de voorstelling eener zaak bui-

ten hare gewone palen, en soms tot in het overdrevene te vergrooten, indiervoege een des te levendiger indruk op hen, tot wie wij spreken, te maken. Dus zeggen wij b. v.: *Met de snelheid des bliksems op iemand aanvallen*; dat wil zeggen: *zeer snel*. — *Een vloed van tranen storten*: dat wil zeggen: *zeer vele tranen plengen*. Ieder gevoelt toch, dat deze uitdrukkingen niet letterlijk kunnen verstaan worden; want hoe ongerijmd is het denkbeeld, dat eene geheele rivier iemand uit de oogen zou vloeijen.

De *Hyperbole* is oorspronkelijk de vrucht van eene levendige verbeelding en een geroerd gemoed. Zij heeft zich echter ook in de dagelijksche taal en koele gesprekken weten in te dringen. In de Welsprekendheid en Dichtkunst is zij zeer geliefd, maar zij wordt belagchelijk, als zij buitensporig of te onrechter plaats gebezigd wordt.

§ 58.

In den *Euphemismus* of de *Verzachting* bezigt men Tropische uitdrukkingen, om indiervoege over treurige, onaangename, onkiesche, walgelijke, of soms ook over te alledaagsche voorstellingen een' zekeren sluijer te werpen. Dus zegt men b. v.: *Hij is ontslapen*, voor: *Hij is dood*.

§ 59.

De *Litotes* (*Inkrimping* of *Verkleining*) bestaat ook al in het bezigen van Oneigenlijke uitdrukkingen, niet echter van de zoodanigen, die, gelijk in de *Hyperbole* plaats heeft, sterker zijn, dan hetgeen zij eigenlijk moeten te kennen geven, maar veeleer zwakker. Ook dit geschiedt almede, om het harde en stootende des denkbeelds, dat in het *eigenlijke* woord zou opgesloten zijn, door de zachtere voorstelling van het *oneigenlijke* te doen vervangen. Dus zullen wij b.v., van een dom mensch sprekende, zeggen: *Hij is waarlijk geen Salomo*, waarmede wij dan niet blootelijk willen aanduiden, dat hij geen wijs mensch, maar dat hij een groot botterik is.

De *Katachrese* (*Overbruiking, Misbruiking*) is eene harde, ofschoon door het gebruik gewettigde, Tropische uitdrukking. Soms tijds evenwel verstaat men er eene *Metaphora* door, die geheel is af te keuren.

§ 60.

2) *Over de Figuren van woorden.*

Wat wij door Figuren van woorden te verstaan hebben, is door ons aangetoond in § 42. — De Redekundigen hebben er een groot aantal van opgenoemd, en ze tot verschillende klassen gebracht. Vossius b. v. heeft vier zulke hoofdklassen. Het zou zeer vervelend zijn, al de Figuren in dezelve te willen beschouwen. Wij zullen dus slechts van eenige weinige hier melding maken.

§ 61.

Zoo heeft men sommige Woordfiguren, waarin het Figuurlijke ontstaat door herhaling, hetzij van hetzelfde woord of dezelfde woorden, hetzij van een' zekeren gelijken vorm in de rangschikking en verbinding tot zinnen der woorden; om het even voor het overige, of deze vorm, wijziging of wending der woorden vooraan, achteraan, dan wel midden in den zin worde aangetroffen.

Van de eerste soort van *Repetitio* of van de *Herhaling* in den engeren zin des woords, hebben wij hierboven reeds een voorbeeld bijgebracht. Ook kan men haar honderdmalen bij onze Dichters en Redenaars gebezigd vinden.

BILDERDIJK zingt:

„Hij valt, de jongling valt, voor wien uw hart gevoelt!”

Hier bestaat de Figuur in de herhaling van het woord *valt*.

Ofschoon deze Figuur zeer veel levendigheid en nadruk aan den Stijl bij kan zetten, is echter niets dwazer, dan ze overal te willen bezigen.

De *Conversio* herhaalt telkens een zeker slot in een' zin. CICEERO zegt b. v. in eene zijner Redevoeringen tegen *Antonius*: »Gij betreurt het verslaan van drie Romeinsche heerlegers. *Antonius* heeft ze verslagen. Gij betreurt het verlies der doorluchtigste burgers. Ook hen heeft *Antonius* u ontrukkt. Het gezag van deze orde is gekrenkt. *Antonius* heeft het gekrenkt.»

Men zou deze Figuur dus *Slotherhaling* of *Slotkeer* kunnen noemen.

De *Complexio* begint en sluit verschillende zinnen na elkander op dezelfde wijze. De fransche Prediker BOURDALOUE maakt van deze Figuur gebruik, als hij zegt: »Het Heelal is vervuld met den geest der wereld. Men oordeelt volgens den geest der wereld. Men handelt en gedraagt zich volgens den geest der wereld; durf ik het zeggen? men zou zelfs God willen dienen volgens den geest der wereld.»

Deze Figuur kan, als zij te veelvuldig en lang gebruikt wordt, zeer vervelend zijn.

In de zoogenaamde *Reversio* of *Reditus* keeren de woorden in eene omgekeerde orde en met eene zekere tegenstelling terug. B. v. »Vertrouwt niet op de deugd van hem, die geen' Godsdienst bezit, gelijk gij den Godsdienst mistrouwt van hem, die geen deugd bezit.» — VAN DER PALM.

Men kan deze Figuur in het Hollandsch *Terugkeering* noemen. Andere soortgelijke Figuren zijn: de *Anaphora*, *Epanalepsis*, *Anadiplosis*, *Epizeuxis* enz., die wij met stilzwijgen voorbijgaan.

In de *Gradatio* of *Klimming* worden telkens dezelfde woorden, waarmede een zin sluit, bij het begin van den volgenden zin weêr herhaald, terwijl hiermede tevens vaak eene klimming in de gedachten gepaard gaat. »Wat voor nut kan om 's Hemels wil onze afvaardiging toch den Staat aanbrengen? Nut aanbrengen, wat zeg ik, indien zij zelfs nadeelig ware! Nadeelig ware, wat, indien zij werkelijk reeds geschaad heeft!» roept CICEERO in eene zijner Redevoeringen tegen *Antonius* uit.

De *Klimming* is soms ook blootelijk eene Figuur der ge-

dachten. Men herinnere zich de bekende plaats uit eene van CICEROOS redevoeringen tegen *Verres*: »Het is eene misdaad een Romeinsch Burger in boeijen te slaan; het is een gruwelstuk hem met roeden te geeselen; hem ter dood te brengen is een Vadermoord. Hoe moet ik het dan noemen, hem aan een kruis te nagelen?»

Hier is bloote Klimming in de gedachten.

Verscheidene andere Woordfiguren zijn niets anders dan zekere soorten van woordspelingen, eindigingen van woorden met dezelfde klanken, en wat dies meer zij. Hiertoe behooren b. v., de *Paresthesis*, *Paronomasia* enz. Ofschoon men er tusschenbeide niet ongepast gebruik van kan maken — gelijk men er verschillende voorbeelden van bij CICERO aantreft — wachte men er zich echter voor, om ze te veel na te jagen. De werken onzer vroegere Dichters zijn er vol van. — Hoort zingt bij voorbeeld:

»Ellend! wordt gij niet MAT, zoo MAT mij haastig af!»

en elders:

»ô SCHEPPER, ik ONTSCHEP, ontsluit mij uw genade!»

Eenige andere Woordfiguren, b. v. de zoogenaamde *Ellipsis*, *Pleonasmus*, *Asyndeton*, *Polysyndeton* enz. spruiten voort, óf uit het weglaten, óf uit het menigvuldige gebruiken van deze of gene woorden. In mijn Handboek over *Spraakkunst*, *Stijl* enz. is er reeds van gesproken.

§ 62.

3) Over de Figuren van Gedachten.

Wij hebben hierboven gezegd, dat de Figuren van Gedachten in zoover van die der Woorden verschillen, dat zij niet, als de laatstgemelde, uit de woorden als woorden voortspruiten, maar meer in een' eigenaardigen vorm der denkbeelden zelve bestaan. De Redekundigen zijn onvermoeid geweest, om een.

aantal van verschillende soorten dier Figuren op te sporen en van namen te voorzien. Wij zullen er slechts eenigen noemen, en brengen te dien einde de Figuren der gedachten tot drie klassen. In de eerste plaatsen wij diegenen, welke over het algemeen meest dienen, om aan den stijl duidelijkheid en juistheid bij te zetten. In de tweede klasse rangschikken wij de soorten van Gedachte-figuren, die tot bevordering van sierlijkheid en bevalligheid strekken. De derde klasse ruimen wij in voor de zoodanigen, die het uitvloeisel zijn van eene opgewekte verbeelding en van levendige hartstochten, en hierdoor ook het meest geschikt, om de ziel te roeren en te treffen. Dat echter deze drie klassen zeer dikwerf ineensmelten, met andere woorden: dat b. v. de Figuren, die voornamelijk in de derde klasse tehuis hooren, ook wel eens tot hetzelfde einde dienen, waartoe die van de eerste of tweede strekken moeten, en zoo ook omgekeerd, gevoelt men vanzelve.

§ 63.

Gedachte-figuren, die men in de eerste klasse zou kunnen rangschikken, zijn, onder anderen, de *Praetermissio* of *Praeteritio*, d. i. *Voorbijgang*, welke dan plaats heeft, wanneer men den schijn aanneemt, van iets met stilzwijgen te willen voorbijgaan, terwijl men juist intusschen den toehoorder er mede bekend maakt; — de *Concessio* of *Toegeving*, wanneer een redenaar iets, hetwelk voor zijne stelling nadeelig schijnt, toestemt, om juist hieruit vervolgens een bewijs ten voordeele dier stelling af te leiden; — de *Correctio* of *Verbetering*, wanneer men zich zelve, als het ware, over een gezegde berispt en het weder intrekt; — de *Communicatio* of *Mededeeling*, wanneer men zijne hoorders of lezers, na eene zaak voor hen bloot gelegd te hebben, uitnoodigt, om zelve nu over haar te oordeelen en uitspraak te doen; — de *Occupatio* of *Vooruitoppering*, wanneer wij eene tegenwerping, die tegen onze stelling gemaakt zou kunnen worden, voorko-

men, door ze zelve het eerst te opperen en dan tevens te wederleggen; — en voorts een aantal anderen.

Al deze Figuren kunnen bij het gebruiken van dit handboek door voorbeelden opgehelderd worden. Deze voorbeelden hier in te lasschen zou te veel plaats wegnemen, daar zij meestal uit hunnen aard vrij lang zijn.

Een paar slechts ter proeve! VAN DER PALM zegt: Zij, die gij de Barbaren van het Noorden noemdet, vielen in de hoofdstad der kunsten en beschaving — plunderden, vernielden haar, en namen wraak over den brand van Moskows vergulde toren- en tempeltinnen. . . . Neen! spaarden, eerbiedigden haar!"

Ziedaar in den laatsten regel eene *Correctio*.

Op eene andere plaats zegt dezelfde Schrijver: »Hij zou het ons verschrikkelijk in rekening brengen, die man des bloeds! Plundering en moord zullen waren langs onze straten, en wanneer alles uitgeroofd en verwoest is, zullen de golven de erve onzer Vaderen overstroomen! — Maar dit gevaar, zegt gij, is nog niet nabij" enz.

Ziedaar in den laatsten zin een voorbeeld der *Occupatio*.

Een aantal andere Figuren van gedachten, die tot de eerste klasse zouden kunnen gebracht worden, gaan wij met stilzwijgen voorbij.

§ 64.

Onder de Figuren van Gedachten der tweede klasse behoort in de eerste plaats de *Vergelijking* (*Comparatio*), eene Figuur, zeer fraai en belangrijk. Zij bestaat in de voorstelling der overeenkomst van twee voorwerpen met elkander in een zeker derde (het derde van Vergelijking genoemd), terwijl echter deze voorstelling niet ingewikkeld wordt voorgedragen, zooals in de Leenspreuk of *Metaphora* plaats heeft, maar met ronde woorden wordt uitgedrukt. De *Comparatio* is dus ook in het minste geen eigenlijk gezegde Tropus, maar behoort geheel en al tot de Figuren der gedachten, ofschoon sommigen haar niet eens onder de Figuren willen gerangschikt hebben. — *De jeugd is de lente des levens*, is eene *Me-*

epithora, maar de jeugd des menschelijken levens is gelijk de lente onder de jaargetijden, is eene Vergelijking.

De Vergelijking maakt bij de Redekundigen eene ondersoort uit van hetgene zij *Gelijking* of *Aanlijking* (*Assimilatio*) noemen, waartegen de *Ongelijkheid* (*Dissimilitudo*) door hen wordt overgesteld.

§ 65.

De Vergelijkingen kunnen tot twee hoofdsorten gebracht worden, tot Ophelderende namelijk en tot Verfraaijende. De eerste komen bij de behandeling van allerlei onderwerpen, zoowel van de verhevenste als van de eenvoudigste en afgetrokkenste, te pas. — Zij dienen alleenlijk, om iets voor ons verstand duidelijk en bevattelijk te maken; b. v. wanneer men, van de eene of andere uitheemsche vrucht sprekende, zegt: Zij ziet er juist uit, als onze perzik enz. Men kan deze soort van Vergelijkingen niet wel onder de Figuren rangschikken.

Wij hebben derhalve hier bloot de Verfraaijende op het oog, dat is: de zoodanige, die, ja, ook wel dienen, om, door het aanwijzen der overeenkomst tusschen onderscheidene voorwerpen, meer licht over hen te verspreiden, maar die tegelijkertijd de verbeelding op de levendigste, treffendste en aangenaamste wijze bezighouden en den indruk van het Schoone en Verhevene bevorderen. Geen wonder dus, dat de Dichters zeer veel gebruik van zoodanige Vergelijkingen maken, en dat de hoogere Welsprekendheid haar tusschenbeide ook niet versmaadt.

HELMERS, een echt en groot, hoewel niet overal even zuiver en nauwkeurig of *correct* dichter, vergelijkt in zijne *Hollandsche Natie* de moeite en vlijt, door onze voorvaderen bevestigd, om de nederlandsche gewesten aan de golven te ontwoekeren, bij de zorg, die eene moeder voor een geliefd, kind heeft:

Beschouw een Moeder, die, door kindermin verrukt,
Het afgebeden wicht voor 't eerst aan 't harte drukt,

De teedre traantjes kust, en indrinkt van de wangen.
 Zie 't gloeiend moederoog aan 't oog des zuiglings hangen,
 Daar zij in 't zacht gelaat van 't lief onnoozel wicht
 De trekjes waant te zien van 's Vaders aangezigt!
 Zij schijnt niet voor zich zelf, maar voor haar zoon te leven;
 Geen vreemde hand mag haar den kleinsten bijstand geven;
 Zij voedt, zij kweekt het zelf; zij waakt, als 't kindje rust
 En kust het in den slaap met moederlijken lust.
 Wat hemelwellust ziet zij in hare oogen gloeijen,
 Als zij allengs de kracht van 't wichtjen aan ziet groeijen;
 Als zij voor de eerstemaal den kinderlijken lach,
 Daar 's Vaders trek in zweemt, verrukt aanschouwen mag;
 Wanneer ze, staamlend, flauw, met halfgevormde klanken,
 Door 't lief onnoozel zoontje als Moeder zich hoort danken.
 Haar nooit vermeldbre zorg vindt eindelijk het loon
 Der heil'ge kinderliefde in 't harte van haar zoon. —
 Door zulk een vlijt en zorg is Neerlands grond voor dezen
 Door onzer Oudren hand uit diep moeras gerezen;
 Natuur deed niets voor ons, ontroofde ons zelfs haar gunst;
 Al wat dit land ons toont, is arbeid, vlijt en kunst.

De vermaarde fransche Redenaar BOSSUET zegt in zijne Lijkrede op *Henrietta Maria van Frankrijk*, Koningin van Engeland: »Gelijk eene zuil, wier hecht gevaarte de sterkste steun van eenen bouwvalligen tempel schijnt te zijn, onwankelbaar staan blijft, wanneer het groote gebouw, dat zij onderschraagde, op haar komt nederploffen, zonder haar omver te werpen, dus toont zich ook de koninginne als een' onwrikbaren steunpilaar van den Staat op het oogenblik, dat zij, na langen tijd deszelfs zwaarte getorst te hebben, onder deszelfs instorting niet eens gekromd wordt.»

§ 66.

Twee regels komen bij het gebruik van Vergelijkingen voornamelijk in aanmerking; 1) dat de Vergelijking op haren tijd gebezigd worde; 2) dat de voorwerpen, waaraan zij ont-

leend is, met gepastheid gekozen zijn. Tot het eerste behoort, dat men van geene Vergelijkingen gebruik make in oogenblikken, dat de gemoedsgesteldheid des Sprekers of andere omstandigheden zulks onnatuurlijk zouden doen schijnen.

Ten aanzien van den tweeden regel gelden inzonderheid de volgende voorschriften:

1) Men ontleene zijne Vergelijkingen aan geene voorwerpen beneden de deftigheid van het onderwerp, dat men behandelt.

2) Men neme ze niet van geheel onbekende dingen. »Datgene, (zegt QUINCTILIANUS) wat wij, gelijkheidshalve, hebben aangevoerd, moet noch duister noch onbekend zijn.»

3) Men bezige geene Vergelijkingen, te oud en afgesleten.

4) Men bediene zich tot haar van geene zaken, die al te gelijk zijn.

5) Evenmin moet men ze echter ontleenen aan voorwerpen, die te weinig of geene gelijkheid hebben.

§ 67.

De *Tegenstelling* of *Antithese* plaatst, zooals CICERO zegt, het gelijke tegen het ongelijke over, opdat indiervoege het kenmerkend onderscheid tusschen twee zaken des te beter in het oog valle, en tevens eene zekere puntigheid en levendigheid aan den Stijl gegeven worden. Want men houde in het oog, dat de *Antithesis* juist niet altijd geheel tegenstrijdige dingen tegen elkander overstelt, maar ook de zoodanige, die slechts in een zeker opzicht van elkander verschillen. Naarmate de woorden, welke men hiertoe bezigt, naarmate hunne rangschikking, kortom, naarmate de geheele samenhang en afloop van den zin, waarin eene *Tegenstelling* voorkomt, een' zekeren weerslag op elkander hebben, naar die mate wordt de *Antithese* des te krachtiger en bevalliger. Zij laat zich dus zeer goed met de *Figuur*, welke wij hierboven *Terrugkeering* of *Reversio* genoemd hebben, verbinden.

Vol tegenstellingen is de volgende plaats uit FONTENELLE:

»Hij had die onschuld en eenvoudigheid van zeden, welke

men gewoonlijk behoudt, wanneer men minder omgang heeft met menschen, dan met boeken, en hij had niet die ruwheid en eene zekere soort van woeste fierheid, welke door den omgang met boeken, zonder dien met menschen, dikwijls veroorzaakt worden."

Wij hebben in deze § onder *Tegenstelling* of *Antithese* in het algemeen al die *Figuren* begrepen, welke bij *vossius* onder den naam van *Schematum genus, quod Oppositione figuratur*, voorkomen.

§ 68.

Ofschoon soortgelijke *Tegenstellingen*, op haren tijd en met de behoorlijke spaarzaamheid gebezigd, veel bevalligheid, puntigheid en levendigheid aan den stijl bijzetten, wachte men zich echter zorgvuldig voor haar overtollig gebruik. Zij zijn toch gelijk aan oostindische specerijen, waarmede men de spijzen wel kruiden mag, maar die, als zij er met eene temilde hand in gestrooid worden, ze heet, scherp en daardoor onaangenaam maken. Aan *SENECA*, *VIDIUS* en anderen wordt dit gebrek te last gelegd. Vergelijk hier hetgeen in § 31 over den eerstgenoemde gezegd is.

§ 69.

Tot de *Figuren* van gedachten der tweede soort brengen sommigen ook eene zekere levendige *Beschrijving* in het algemeen van personen, handelingen, zaken enz. De oude *Redekundigen* noemen hiervan verschillende soorten op, die bij hen onder de geleerde namen van *Diatyposis*, *Hypotyposis*, *Posographia*, *Topographia* en dergelijke voorkomen. Zeer fraaije plaatsen uit *CICERO* en andere *Redenaars* en *Dichters* worden door hen als voorbeelden aangevoerd. Uit *HOOFD*, *VONDEL*, *HELMERS*, *BILDERDIJK* en anderen laten zich soortgelijke proeven voor onze *Letterkunde* bijbrengen.

§ 70.

Wij gaan thans over tot de beschouwing van die Gedachtefiguren, welke, ofschoon ook in allerlei andere soorten van stijl soms gebezigd wordende, echter vooral worden aange troffen in den verhevenen zeg- of schrijftrant (*genus dicendi sublime*). Onder deze komen inzonderheid in aanmerking de *Prosopopoeia* of *Persoonsverbeelding*, de *Exclamatio* of *Uitroeping*, de *Apostrophe* of *Aanspraak*, de *Interrogatio* of *Vraag* en meer anderen.

§ 71.

De *Persoonsverbeelding* (*Prosopopoeia*) is eene der stoutste, krachtigste en schitterendste Figuren. Zij bestaat daarin, dat wij aan onbezielde en levenlooze voorwerpen, aan bloote verstandsbegrippen, aan dooden, met één woord aan alles, wat geenen eigenlijk gezegden persoon bezit, persoonlijkheid geven, ze als levende, handelende, gevoelende, gewaarwordende wezens afschilderen, tot hen onze rede soms richten, en hen in allen deele doen voorkomen, als hoorden en verston den zij hetgeen wij tot hen zeggen. — Ofschoon het, in het afgetrokken beschouwd, belagchelijk schijnt, indier voege landen, steden, rivieren, bloemen, beken, gestorven menschen en soortgelijke onbezielde voorwerpen meer, als gevoelend en levend voor te stellen, is zulks echter in den mensch, wanneer hij in vuur geraakt, volstrekt niet vreemd. Zelve leven en gevoel bezittende, willen wij in de hitte der drift aan alles, wat ons omringt, leven en gevoel toekennen.

Ziehier een voorbeeld van Persoonsverbeelding!

In de treffende aanspraak, die hoort aan Prins *Willem den Eersten* in den mond legt, als deze laatstgemelde de duit sche Vorsten om hulp tegen de spaansche dwingelandij smeekt, roept de Prins uit: »En gij, ô Braband, ô Vlaanderen, ô Ridderschap en opregte Burgerij van Holland, Zeeland, Utrecht, en zooveel andere gewesten, wat zijt gij onwaardelijk uit den schoot der weelde geschopt, en aan beuls

en bloedhonden te verscheuren gegeven! En gij, ó Egmond, ó Hoorne, pilaren van den Staat, hoe snodelijk werd uw vertrouwen met wantrouw, uw trouw met trouwloosheid vergolden."

§ 72.

De Persoonsverbeelding heeft, volgens de Redekundigen, drie verschillende trappen van sterkte. De eerste en zwakste graad, blootelijk daarin bestaande, dat men door toevoeging van een Bijvoegelijk Naamwoord (*adjectivum*) aan het eene of andere onbezielde voorwerp eene eigenschap van levende schepselen toeschrijft, (b.v., wanneer men van het STERVENDE *avondrood* spreekt), is in den grond slechts een bloote Leenspreuk of *Metaphora*.

De tweede trap schildert op eene wat uitvoeriger wijze levenlooze voorwerpen af als werkelijk handelende, gelijk bezielde wezens. Dus zegt *Willem de Eerste* in de zoo even gemelde aanspraak tot de duitsche vorsten: »'t Waar ook te onverwinnlijk eene schande voor Duitschland, daar 't de kroon van het Christenrijk spant, daar 't van de ijzeren heerschappij der Romeinen ongekneusd bleef, de dreigementen der uitheemsche vermetelheid aan zijne poorten te dulden; te verfoeijelijk een laster het kernen zijner geburen en maagvolken ten hemel te hooren stijgen, zonder voor de benaauwden een' voet te verzetten."

De hoogste trap der Persoonsverbeelding kent niet alleen aan onbezielde voorwerpen gewaarwording en gevoel toe, en voert ze handelend in, maar brengt hen onmiddellijk met ons in verbinding, doordien wij hen aanspreken en onze rede tot hen richten. Tot deze soort behoort de plaats van HOORT, die wij in de vorige § hebben aangehaald.

§ 73.

Regelen ten aanzien van het gebruik der Persoonsverbeelding zijn, dat men hare sterkste soorten niet anders moet

bezigen dan in oogenblikken van hevige gemoedsbeweging en drift en van eene daardoor sterk opgewondene verbeelding, zoo bij den Redenaar als bij de Hoorders, en tevens, dat de voorwerpen, die wij verpersoonlijken, niet te laag en onbeduidend moeten zijn. Ook wachte men zich voor onnatuurlijke *Prosopopeia's*.

§ 74.

Met de Persoonsverbeelding gaat de zoogenaamde *Aanspraak* of *Aanroeping* (*Apostrophe*) dikwerf gepaard. Als Figuur beschouwd, bestaat zij in het onverwachte richten onzer rede tot een' persoon, aan wien het voorgaande, óf niet, óf niet zoo onmiddellijk ten minste, gericht was; om het even voor het overige, of deze persoon aan-, dan afwezig zij. Spreekt men aldus een onbezield voorwerp of wel gestorven personen aan, zoo gevoelt men, dat de Persoonsverbeelding en *Apostrophe* ineensmelten.

Voorbeeld van *Apostrophe*: »Maar, indien wij tot het voorouderlijk geslacht behooren, wij behooren nog veel meer tot de nakomelingschap. — Vaders! Moeders! gaat het u niet aan, wat er na uwen dood van uwe kinderen worden zal?» enz.

VAN DER PALM.

Deze Figuur moet ook alweër niet anders dan op het oogenblik eener zekere gemoedsbeweging en drift gebezigd worden.

§ 75.

De *Uitroeping* of *Exclamatio* bestaat in het uitdrukken van deze of gene gedachte of gewaarwording bij wijze eener levendige uitboezeming. »O nacht van jammer! ó nacht van verschrikking, waarin eensklaps, als een donderslag, de ontzettende mare rondklonk: de Hertogin sterft! de Hertogin is gestorven!» roept BOSSUET uit in zijne Lijkrede op *Henrietta Anna van Engeland*, Hertoginne van *Orleans*.

Dikwerf is in de *Exclamatio* eene soort van Persoonsverbeelding opgesloten. — Deze Figuur voor het overige komt oneindige malen voor. Zij wordt echter evenals de *Prosopopeia* en *Apostrophe* wel eens misbruikt en te onrechter plaats gebezigd. De zoogenaamde *Epiphonema* is een afdeeling van haar, als zijnde eene bij uitroeping voorgedragene, korte en levendige aanmerking aan *het einde* van een verhaal of betoog.

»Hoe meer zij riep, en kermde, en bad,
 Hoe dat hij dwong en drieachte grover,
 Tot dat d'heilooze lust was zat,
 En gaf zijn hart der wroeging over.
 Nu, ducht ik!, brouwt de wraak, versteurd,
 Den ganschen lande kwaad met hoopen. —
 O God, wat d'Overheid verbeurt
 D'onnoozlen al te dier bekoopen!"

is het slot van den Rei der Amstellandsche Jofferen in HOORTS Treurspel *Gerard van Velzen*. De twee laatste regels behelzen een *Epiphonema*.

§ 76.

De *Vraag*, *Vraging*, *Afvraging*, (*Interrogatio*) is een vraagwijze voorgestelde, levendige manier van spreken, uit een vurig en bewogen gemoed voortvloeiende, en uit, haren aard zeer geschikt zijnde, om de aandacht der Hoorders of Lezers op te wekken. Men gevoelt vanzelve, dat hier dus niet de *Vraag* in den gewonen zin, maar voor zoover zij als *Redefiguur* gebezigd kan worden, bedoeld wordt. Veelal is zij met de *Apostrophe* gepaard.

»Waar is dat onvergelykbaar heer van ruiterbenden en voetknechten? Waar zijn die Etna's van vuur- en doodbraakend schutgevaarte? Waar zijn die onoverwinnelijke legioenen, die den roem der Romeinsche Adelaars schenen te verdonkeren?" enz.

VAN DER PALM.

§ 77.

Men heeft ook eene Figuur, die men de *Verzwijging* (*Aposiopesis*, *Reticentia*) noemt. Zij is deels eene Figuur van woorden, deels van gedachten. Van woorden, wanneer men soms een' zin afbreekt, voordat hij spraakkunstig of grammatikaal gesloten is, terwijl echter de lezer uit den samenhang kan cpmaken, wat men heeft willen zeggen; — van gedachten, wanneer men den loop van een verhaal voor een oogenblik stuit en den lezer in onzekerheid laat, of men het wel zal voortzetten. — Beide Figuren strekken, óf om schielijk van iets onaangenaams af te stappen, óf om zijne toehoorders eenigermate voor te bereiden tot iets treurigs, dat men hun moet berichten, óf ook wel bloot om hunne nieuwsgierigheid op te wekken, — en wat meer soortgelijke oogmerken zijn. Deze Figuren kunnen dus ook in allerlei soorten van stijl te pas komen, zoowel bij de behandeling van boertige als van ernstige onderwerpen.

»Dertig jaren van ongestoorden Vrede hadden het wonder van Neerlands grootheid voltooid, toen eensklaps de twist hare toorts ontstak en vreesselijk daarmêe zwaaide, tot dat alles in lichte vlammen stond! Toen achterdocht, haat en wrevel, met lastering en miltzucht in verbond getreden..... doch vergeten wij die akelige tooneelen.» enz.

VAN DER PALM.

§ 78.

Wij zouden hier nog den aard van een aantal andere Figuren van gedachten kunnen ontwikkelen, als daar zijn b. v. de *Auxesis* of *Versterking*, de *Digressio* of *Uitweiding*, de *Transitio* of *Overgang*, de *Periphrasis* of *Omschrijving*, de *Sermocinatio* of *Woordvoering*, de *Congeries* of *Opeenstapelning* (van welke laatste HOOFD, den romeinschen geschiedschrijver TACITUS navolgende, in den aanvang zijner Nederlandsche Historiën gebruik maakt), de *Dubitatio* of *Aarzeling*, de *Imprecatio* en *Deprecatio*, d. i. *Vervloeking* en *Afbidding* of *Bezwe-*

ring, (door sommigen onder de Figuren gerangschikt, en waarvan bij CICERO, VIRGILIUS, CORNELLE, SCHILLER, HELMERS en andere Schrijvers fraaije voorbeelden worden aange troffen) — en voorts nog verscheidene andere, die wij echter, ten einde niet langwijlig te worden, met stilzwijgen voorbijgaan.

§ 79.

Ten slotte valt nog ten aanzien van het geheele onderwerp der Figuren, in haren ruimsten zin genomen, en de Tropen daarónder begrepen, op te merken, dat, ofschoon zij veel nadruk en bevalligheid aan den stijl bijzetten, zij alleen echter niet de waarde en verdiensten van een opstel uitmaken. Deze moeten vooral in het inwendige der gedachten zelve gelegen zijn, gelijk dan ook, zooals wij hierboven reeds zeiden, iets zeer treffend en verheven kan zijn, zonder dat er juist vele Figuren in voorkomen. Vooral dient men zich ook voor een te onmatig gebruik er van te wachten; want in dat geval verblinden en bedwelmen zij meer dan dat zij licht verspreiden en eenen wezenlijken indruk maken. De Figuurlijke Taal moet insgelijks niet gezocht zijn. Men vergelijkte hetgeen hierboven over de *Metaphora* in het bijzonder gezegd is. De Figuren moeten, als vanzelve, uit de bronnen eener levendige verbeeldingskracht en van een geroerd hart opwelen. Hij, wien het aan deze zielshoedanigheden mangelt, trachte, met achterlating van een' stijven en gedwongen beeldenpraal, door bevattelijkheid en juistheid van denkbeelden, door een' gekuischten en netten stijl enz., datgene te vergoeden, wat hem aan schilderachtigheid en levendigheid moge ontbreken. Maar ook hij zelfs, die tot de Figuurlijke taal veel geschiktheid bezit, zorge altijd, om ze nimmer daar te gebruiken, waar zij met den aard des behandelenden onderwerps of met den toestand der toehoorders niet zou strooken. Niets is toch belagchelijker dan hoogdravende Figuren te bezigen op oogenblikken, dat niemand ze verwacht, en zij op de zonderlingste wijze bij het eenvoudige en alledaagsche

der zaak, waarover men spreekt, afsteken. — Men is dan gelijk aan lieden, die zich in goud en zijde dossen, om een dood eenvoudig morgenbezoek bij eene gemeenzame kennis te gaan afleggen, of wel aan de zoodanigen, door welke een bloot »goeden morgen, en »goeden avond” in de dagelijksche samenleving met eene deftigheid en spraakkunstige nauwkeurigheid uitgesproken worden, als waren het spreuken der Oostersche wijzen of teksten uit de heilige Schrift.

VIJFDE HOOFDSTUK.

§ 80.

Over de zoogenaamde karakters van den Stijl.

Naar den verschillenden aard der gedachten, woorden, spraakfiguren, en wat tot dit een en ander al verder behooren moge, laat zich de Stijl niet ongepast in drie hoofdsorten verdeelen, namelijk in de *Eenvoudige* soort (*genus dicendi simplex, sive tenue, vel humile, vel enucleatum* etc.); de *Middelsoort* (*genus dicendi mediocre, medium vel temperatum*), en de *Verhevene* soort (*genus dicendi sublime, grave, vehemens* etc.).

Deze drie hoofdsorten kunnen elk op zich zelve goed, dat is, gelijk wij hierboven zagen, zuiver, duidelijk en fraai zijn. Zij zijn het slechts op verschillende wijzen. Voor het overige gevoelt men lichtelijk, dat zij zelden geheel onvermengd voorkomen, maar zeer dikwerf in hetzelfde opstel met elkander gepaard gaan. Het is dus slechts de vraag, wat het hoofdkarakter des Stijls in een geschrift zij. Gelijk men toch de grondgeaardheid des zomers in warmte, die des winters in koude stelt, ofschoon het eerste jaargetijde wel eens een' guren, het laatste een' zoelen dag oplevert: zoo ook zegt men b. v. dat CICERO's Redevoering voor *Milo* over het algemeen

tot de verhevene Stijlsoort moet gebracht worden, niettegenstaande deze en gene plaatsen in haar óf tot de eenvoudige, óf tot de middelsoort behooren.

De hier gemaakte verdeeling wordt dikwerf alleen op den Prozastijl toepasselijk gemaakt. Zij is echter, zooals men inziet, evenzeer voor den schrijftrant van dichtwerken geldig.

Bekend is ook de verdeeling der karakters van den Stijl en van de Welsprekendheid bij de Ouden in de Attische, Aziatische en Rhodische.

§ 81.

De hoofdtrekken der *Eenvoudige* Stijlsoort zijn Duidelijkheid, Onopgesmuktheid en Afgangpastheid (*Précision* bij de Franschen.) — Ofschoon geen volslagen vijanden van sieraden zijnde, verwerpt zij echter al de zoodanige, welke den minsten schijn van een' te grooten zwier hebben. Geene harer schoonheden schittert met een' sterken glans, maar alle zijn zedig en bescheiden. Somtjids zelfs gaan zij gepaard met iets, dat naar achteloosheid zweemt, waarin dan echter iets innemends heerscht, uit welken hoofde de Ouden zulks eene *aangename achteloosheid (grata negligentia)* genoemd hebben. Natuurlijkheid van denkbeelden, zuiverheid en gekuischtheid van taal en een zeker waas van bevalligheid, beter te gevoelen dan te beschrijven, maken al haren tooi uit. — Stoute spraakwendingen, veelvuldige en verhevene figuren, pracht en praal van heelden moet men bij haar niet zoeken. Met één woord, het is met dezen schrijftrant (wel te verstaan in zijne volmaaktheid) eveneens gelegen, als met sommige vrouwen, die, gelijk OMBRO zegt, in een keurig net, maar allereenvoudigst morgengewaad, zonder edelgesteente, zonder kapsel, toch zeer behagen. — Of wel, men kan hem bij eenen disch vergelijken, op welken alle spijzen goed toebeleid en aangenaam van smaak zijn, maar waarvan men fijne gerechten en lekkernijen verbannen heeft. Deze soort van Stijl hoort over het algemeen het meest tehuis in Inleidingen,

bij het zoogenaamde Verhaal of Verslag, dat men van deze of gene zaak in eene redevoering geeft, bij de ontwikkeling der Bewijsgronden enz.; voorts in brieven, in fabeldichten, kindergedichten; om kort te gaan, in alle stukken en op alle plaatsen, waar geene groote verheffing te pas komt, en men op eene duidelijke, bedaarde of wel gemeenzame wijze tot zijne hoorders of lezers heeft te spreken. CICERO in vele zijner brieven, NEPOS, LA FONTAINE, GELLERT, CATS, VAN ALPHEN en anderen kunnen uitmuntende voorbeelden van dien Stijl opleveren.

§ 82.

De *Middelsoort* staat tusschen den eenvoudigen en den verheven Stijl in. Zij heeft noch de nederigheid en kunsteloosheid van den eerstgemelden, noch de hevigheid, drift en stoutheid van den laatstgenoemden. Aan beiden ontleent zij echter eenige hoedanigheden, en vormt zich uit hunne vermenging een eigen, oorspronkelijk karakter. Elk tooisel der kunst is haar aangenaam, en zij blinkt, schittert en streelt met uitgezochte leenspreuken, zwierige figuren, vernuftige gedachten, welluidende en zangerige woordschikkingen. Altijd blijft echter in haar eene zekere kalmte en bedaardheid heerschen, en men kan ze met QUINTILIANUS niet ongepast vergelijken bij eene heldere, breede, statig voortstroomende rivier, van weerszijde op hare oevers door bosschen overschaduwde. Deze Stijlsoort voegt over het algemeen het best in stukken, waarin het vooral te doen is, om te behagen en de aandacht der hoorders of lezers een' tijd lang op eene aangename wijze bezig te houden, b. v. in aanspraken van wellevendheid of plichtpleging, in lofredenen, in akademische redevoeringen en wat dies meer zij. De dichter kan haar zeer goed bezigen in bruiloftsverzen, lofdichten, beschrijvende dichtstukken en soortgelijke. HOOFT, BRANDT, HELMERS en anderen kunnen zeer fraaie voorbeelden opleveren.

§ 83.

De *Verhevene* soort kenmerkt zich inzonderheid door kracht, nadruk, stoutheid en verheffing. Zij maakt gebruik van alle gedachten, die het meest geschikt zijn, om de geheele ziel te roeren, te treffen en te schokken, de verbeelding in vlam te zetten en het gevoel en de hartstochten uit hunnen slaap te doen ontwaken. Hare figuren zijn vol vuur en leven. Persoonsverbeeldingen, aanroepingen, uitroepingen en meer soortgelijke zegswijzen zijn haar ten hoogste welkom. Niets evenaart den nadruk harer uitdrukkingen en spraakwendingen. Nu vloeit de stroom harer woorden voor eenige oogenblikken in lange, regelmatige Perioden. Dan schiet, stort, bruist, stormt hij, als het ware, voort in korte, afgebrokene, oneenparige zinnen, vol leven echter en bezieling. Het is deze soort van Stijl en Welsprekendheid, welke, gelijk CICERO te kennen geeft, in staten en gemeenebesten soms wonderen heeft gedaan, en die in hare vaart en haren klank door allen met verbazing werd aangehoord. Het is deze, die, zooals hij het uitdrukt, in de volksvergaderingen donderde en bliksemde, en welke volgens QUINCTILIANUS gelijk is aan eenen stortvloed, rotsklompen met zich voortsleurende, met dijken en dammen spottende, en in zijne toemelooze drift zijn eigen bed zich gravende, zijne eigene oevers zich afbakende.

Overal, waar het er bijzonder op aankomt, om de toehoorders op het levendigst te treffen, en indiervoege te overreden, b. v. in de zoogenaamde Peroratie, dat is: het Slot of de Toepassing eener redevoering, bekleedt deze Stijlsoort de eerste plaats. In Poëzie is zij vooral eigen aan de hooge Ode en aan vele plaatsen van het Heldendicht en Treurspel. DEMOSTHENES, CICERO, BOSSUET, MASSILLON, HOOFT (in sommige zijner Redevoeringen, in de *Nederlandsche Historiën* voorkomende), VONDEL, CORNEILLE, KLOPSTOCK, HELMERS, SCHILLER en een aantal andere Schrijvers munten uit door plaatsen, welke men tot de verhevene Stijlsoort brengen moet. Vele treffende voorbeelden er van vindt men ook in de franche en engelsche Staatsredenaars van dezen en vroegeren tijd.

§ 84.

Men heeft voorts een aantal andere namen, om de onderscheidene zoogenaamde karakters van den Stijl aan te duiden, als daar zijn: de *Beknopte*, de *Uitvoerige*, de *Droge* (in een' goeden zin echter), de *Nette*, de *Sierlijke*, de *Bloemrijke* (in eene goede beteekenis, wel te verstaan; bij de Franschen *style fleuri*), de *Hartstochtelijke*, de *Puntige*, de *Zoetvloeiende*, de *Deftige*, de *Afgepaste Stijl* enz. enz. — Men kan de meeste als onderafdeelingen van de drie opgenoemde hoofdsorten beschouwen, en het is dus genoeg ze hier alleenlijk te hebben opgenoemd.

§ 85.

Al de gemelde soorten van Stijl kunnen goed, gepast en prijzenswaardig zijn. Men zorge slechts, dat de schrijfrant, dien men bezigt, overeenkome met het onderwerp, dat men behandelt, dan kan ook zelfs die Stijl, welke (in een' goeden zin echter) de *Droge* genoemd wordt, op verdienstelijkheid aanspraak maken; gelijk b. v. in schriften, die alleenlijk leerkundig of didaktisch zijn, het geval is. Een hoofdvereischte tevens bij elke soort van Stijl, dien men bezigt, is altijd, dat die Stijl ongedwongen en natuurlijk, kortom, een waar afschijnsel zij van den geest des Schrijvers, bij wien men hem aantreft. Het woordengewaad, om het dus eens te noemen, waarmede wij onze gedachten en gewaarwordingen bekleeden, moet niet van anderen geborgd, maar ons door de natuur zelve geschonken zijn, terwijl het slechts eenigermate dient besneden te wezen naar de algemeene voorschriften van een' goeden smaak. Hieruit vloeit voort, dat eene slaafsche nabootsing van den Stijl eens anderen, hoe voortreffelijk die Stijl ook moge zijn, in den grond eene dwaasheid is. Wij zullen toch in zulk een geval gelijk zijn aan hen, die, zich met kracht en geweld in vreemde, hun niet passende kleederen hebbende willen steken, thans in hunne geheele houding en in al de bewegingen hunner geprangde ledematen een' pijnlijken dwang verraden.

§ 86.

De gebreken, die aan den Stijl eigen kunnen zijn, en welke in vele opzichten zoowel uit de gedachten als uit de woorden hunnen oorsprong nemen, zijn Duisterheid, Platheid, Gezwollenheid, Eentonigheid, Gemaaktheid en soortgelijke.

Duisterheid kan op veelvuldige wijzen plaats hebben, waarvan wij reeds in onze andere Voorlezingen het een en ander hebben gezegd, en waarop wij in de lessen over dit tegenwoordig handboek nader zullen terugkeeren. Soms kan Duisterheid wel eens het gevolg zijn van te groote beknoptheid. »Ik bevlijtig mij, zegt HORATIUS, om kort te zijn, en ik word duister.» TACITUS, HOOFT, KLOPSTOCK (vooral in zijne Oden) gaan aan dit euvel wel eens mank.

Duisterheid, ten toppunt gestegen, wordt *Onzin* of *Wartaal* genoemd, in het Fransch *Galimathias* en *Phébus*.

Platheid kenmerkt zich door onkiesche, lage uitdrukkingen, een gebrek, bij velen onzer vroegere dichters niet zeldzaam, ofschoon er te dezen aanzien veel op rekening van het toen anders gewijzigde taalgebruik moet gesteld worden. Over dit laatste handel ik in mijne andere Voorlezingen en poog dit door bewijzen te staven.

Gezwollenheid spruit voor het grootste gedeelte uit de denkbeelden zelve voort. Vergelijk hetgeen hierboven over het Verhevene gezegd is.

Men zou het Gezwollene wel het *Caricatuur-verhevene* kunnen noemen van het italiaansche *caricare*, dat is, *overladen*. Soms kan Gezwollenheid door het ontijdige gebruik van een te deftig en hoogdravend woord veroorzaakt worden. Gezwollenheid, met Duisterheid vermengd, (op zijn SWANENBURGSCH) heet *Bombast*.

Eentonigheid kan op velerlei wijze en onder anderen ook ontstaan door een overdreven bejag van den zoogenaamden *Numerus* of Prozamaat. Men vergelijke hetgeen over dit stuk hierboven gezegd is in § 39.

Gemaaktheid, *Gekunsteldheid*, *Stijfheid*, *Gedwongenheid* of *Gewrongenheid* van Stijl zijn het tegenovergestelde van Na-

tuurlijkheid, Ongezochtheid, Gemakkelijkheid, Losheid en Ongedwongenheid, waarover in de vorige § § gesproken is. De Franschen noemen zulke gebreken *Style précieux, Affectation, Néologisme* enz. Meer soortgelijke feilen gaan wij met stilzwijgen voorbij.

TWEEDE AFDEELING.

Behelzende de Regelen, welke meer bijzonder bij het opstellen van onderscheiden soorten van geschriften in Proza moeten in acht genomen worden.

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de kunst des eigenlijk gezegden Redenaars of over de Welsprekendheid in hare engere beteekenis.

§ 87.

Nadat wij het een en ander beschouwd hebben, dat tot den Stijl en de Welsprekendheid, in den ruimsten omvang genomen, zoowel namelijk in Poëzie als Proza, betrekking heeft, gaan wij thans over tot de korte ontwikkeling van zoodanige voorschriften, als meer bijzonder bij het opstellen van werken in on dicht geldig zijn. Wij maken een' aanvang met de eigenlijk gezegde Redevoering, die het hoofdvoorwerp der Welsprekendheid in hare engere beteekenis is, en waardoor wij een opstel in on dicht verstaan, bestemd om op eene eenigszins plechtige wijze mondeling te worden voorgedragen, en moetende dienen, om te leeren, te overtuigen, te overreden of blootelijk meer om te behagen. — Vergelijk hetgeen hierboven in § 3 over de verschillende beteekenissen van het woord *Welsprekendheid* gezegd is.

Hier dienen wij vooraf nog iets naders te zeggen ter beantwoording der vraag: Wat is Welsprekendheid in haren engeren zin, en waarin is zij van de Poëzie onderscheiden? Het antwoord hierop is niet gemakkelijk. Velen, gelijk dit bij de Ouden dikwerf het geval was, bepalen de Welsprekendheid als de kunst, het vermogen, de bekwaamheid om te overreden. — Hiertegen hebben anderen (gelijk reeds QUINCTILIANUS in zijn' tijd) aangemerkt, dat men zeer welsprekend kan gesproken hebben, zonder overreding te hebben voortgebracht, en dat dus deze bepaling gebrekkig is. En ofschoon deze tegenwerping misschien hare zwakke zijde heeft, is er eene andere van nog meer gewicht, deze namelijk: dat men juist niet altijd spreekt met het oogmerk om te overreden, maar soms ook alleenlijk om te behagen of wel om zijn gemoed uit te storten, waarbij men dan toch ook Welsprekendheid aan den dag kan leggen. Kortom, de beste bepaling komt mij voor die van QUINCTILIANUS te zijn, als hij zegt, dat de *Rhetorica*, waaronder hij de Welsprekendheid verstaat, de wetenschap (beter kunst) is van wel te spreken. Door dit *wel* nu versta ik *doelmatig* spreken, namelijk, dat men op zoodanig eene wijze spreekt, dat men het oogmerk, waartoe men zulks doet, óf bereikt, óf ten minste zou hebben moeten bereiken, ware zulks niet buiten onze schuld en door omstandigheden, van ons onafhankelijk, belet geworden. Daar nu het oogmerk, waartoe men het woord voert, voornamelijk kan zijn, óf om te leeren, óf om te vermaken, óf om te overtuigen en tot het doen of nalaten van iets anderen te overreden, zou men de Welsprekendheid met wat breeder omschrijving kunnen noemen: de kunst, om zoo te spreken, dat men naar het doel, hetwelk men zich voorstelt, leert, behaagt, overtuigt of overreedt, (of wel dit alles te gelijk doet).

§ 89.

Waarin verschilt nu echter de Welsprekendheid van de Poëzie? — Niet slechts daarin, dat de laatste meestal eene zekere maat bezigt. Ofschoon deze toch tot een dichtstuk hoogst noodzakelijk moge zijn, laat zich echter ook Poëzie zonder maat denken, en bestaan er ook werkelijk gedichten, aan welke men dezen naam niet kan ontzeggen, en die toch de maat en het rijm missen. Omgekeerd zijn er honderd verzen, die niets anders van Poëzie dan alleen maat of rijm hebben. Ook hierin ligt het onderscheid niet, dat de Poëzie andere figuren bezigt dan de Welsprekendheid. Geen enkele figuur toch is er in de Redekunst, waarvan de Redenaar op zijn' tijd niet evenzeer gebruik kan maken als de Dichter. — Ook hierin niet, dat de Dichter andere woorden bezigt dan de Redenaar. Wat men toch van eigenlijk gezegde dichtelijke woorden moge spreken, ik geloof niet, dat een enkel woord bij uitsluiting en in alle gevallen alleen den Dichters geschonken zij. — Het schilderende des Stijls onderscheidt ook de Poëzie niet altijd van de Welsprekendheid. Vele plaatsen van beroemde Redenaars zijn even schilderachtig als die van de bekwaamste Dichters. — Op de verbeelding en het gevoel te werken is ook evenmin bij uitsluiting de taak des Dichters alleen, als het de taak des Redenaars alleen is, het verstand te onderrichten. — Door verdichting te vermaken en te leeren is den Redenaar bijwijlen evenmin verboden, als men het in den Dichter voor ongeoorloofd houdt. — Kortom, niets is er, dat gezegd kan worden *bij uitsluiting* en *in alle gevallen*, of aan de Poëzie, of aan de Welsprekendheid alleen eigen te zijn, en hetwelk men dus als een vast doorgaand kenmerk van onderscheid tusschen deze twee zusters kan aannemen.

§ 90.

Het is alleen door het *meerdere* of *mindere* in de opgenoemde punten, dat zich Poëzie en Welsprekendheid van

elkander onderscheiden. Dus bezigt *over het algemeen* de Poëzie eene zoogenaamde versmaat, de Welsprekendheid niet. De Poëzie maakt doorgaans een veelvuldiger en stouter gebruik van figuren dan de Welsprekendheid. De Poëzie bezigt sommige dichtelijke woorden meermalen, dan zulks in de Welsprekendheid plaats heeft. De Poëzie maakt meer haar werk van iets schilderachtigs, iets, om het zoo te noemen, zinnelijk-aanschouwbaars in hare gedachten en uitdrukkingen, dan dit *over het algemeen* in de Welsprekendheid het geval is. Alles gelijkgesteld, werkt de Poëzie meer op de verbeelding, de Welsprekendheid meer op het verstand. Door verdichting te vermaken is, ofschoon het den Redenaar niet verboden zij, echter *over het algemeen* meer het werk van den Dichter. Kortom, zoo het hoofdoogmerk der Poëzie *in den regel* meer is, te behagen, te streelen, de verbeelding op eene aangename wijze bezig te houden, en ook daar, waar zij leert, zulks als het ware al spelende te doen, is het hoofddoel der Welsprekendheid meer onmiddellijk en rechtstreeks, te leeren, te overtuigen en te overreden, en om daartoe vooral ook op het verstand en oordeel te werken. Met één woord: of te *behagen*, of wel alleenlijk ons hartsgevoel uit te boezemen, zonder daarmede juist altijd iets bij anderen te beoogen, staat *over het algemeen* in de Poëzie op den voorgrond; in de Welsprekendheid is dit meer een bijkomend oogmerk en een hulpmiddel ter bereiking van, mag ik het zoo eens noemen, meer practische doeleinden.

§ 91.

Na dit *over hetgeen* den onderscheiden aard der Welsprekendheid en Dichtkunst uitmaakt vluchtig aangemerkt te hebben, gaan wij voort met de beschouwing der eigenlijk gezegde Redenaarskunst en dier soort van opstellen, waarin zij bijzonder te pas komt, namelijk de Redevoering.

Van welken aard zulk eene Redevoering ook moge zijn, en over welk onderwerp zij moge loopen, met andere woorden: hetzij ze op het gebied der Welsprekendheid van den

Kansel, van de Balie, van Staatsvergaderingen, of waar elders ook, tehuis behoore, altijd komen vier stukken bij het opstellen van haarin aanmerking; vooreerst namelijk de *Vinding*; ten tweede de *Rangschikking*; ten derde de *Gedachte-uitdrukking*, of *Uitdrukking der denkbeelden door middel van woorden*, en ten vierde (verondersteld ten minste, dat de Redevoering bij monde wordt voorgedragen) de *Uitspraak* of *Mondelinge Voordracht*.

Velen voegen hier het *Geheugen* of liever het *prenten* van het door ons opgestelde in het geheugen nog bij. Dit is echter, dunkt mij, noodeloos.

§ 92.

Door de zoogenaamde *Vinding* (*Inventio*) verstaan wij het *vinden*, dat is, opsporen van alle zoodanige denkbeelden, gronden, bewijzen, of hoe men ze ook noemen moge, als wij behoeven, om over het onderwerp, waarover wij te spreken hebben, *wel*, dat is, doelmatig te spreken.

De *Rangschikking* of *Regeling* (*Dispositio*) noemen wij het *regelen* of *rangschikken*, dat is, plaatsen onzer denkbeelden over eene te behandelen stoffe in eene gepaste orde, of met andere woorden: de goede inrichting van de onderscheidene deelen, waaruit eene Redevoering is samengesteld.

De *Gedachte-uitdrukking*, *Uitdrukking door middel van woorden*, of *Woord-uitdrukking* (*Elocutio*) bestaat in de keus van geschikte woorden, om er de gevonden en gerangschikte denkbeelden voor anderen mede aan te duiden.

En eindelijk door de *Uitspraak* of *Mondelinge Voordracht* (*Pronuntiatio*) verstaan wij het wel uitspreken der door ons gekozene, gerangschikte en in woorden gekleede denkbeelden, anders gezegd, de leiding en wijziging van stem en gebaren bij het luidkeels voordragen eener door ons opgestelde rede.

Men ziet, dat de gemelde vier stukken de hoofdpunten zijn, die bij het vervaardigen en uitspreken van iedere Redevoering, ja van ieder ander opstel, in aanmerking komen. Na

toch een onderwerp uitgekozen te hebben, dient men eerst te weten, wat men er over wil zeggen; ten tweede, in welke orde men zulks wil zeggen; ten derde, onder welke bewoordingen, en ten vierde, met welk een' toon van stem en met hoedelijke gebaren men het wil zeggen.

§ 93.

1). *Over de Vinding.*

Het is verbazend te zien, hoeveel werks de Ouden van hetgene men de *Vinding* noemt gemaakt hebben. De schriften van ARISTOTELES, HERMOGENES, CICERO, QUINCTILIANUS en anderen zijn vol lessen en regelen, die tot dit onderwerp in betrekking staan. Ofschoon de groote vernuften der Oudheid toch wel begrepen, dat de eigenlijk gezegde gave van denken, (als de natuur haar den mensch geweigerd heeft) door geen onderricht is te verkrijgen — en ofschoon zij tevens wel inzagen, dat alle bewijsgronden in elke bijzondere zaak vooraf met geene mogelijkheid zijn te bepalen, oordeelden zij echter, dat er algemeene voorschriften gegeven konden worden, om allengskens eene meerdere vaardigheid en gemakelijkheid in het vinden van denkbeelden en bewijsgronden te verkrijgen. Vanhier de zoogenaamde *Topica*, *Betoogbronnen*, of *Betoogbronnenleer*, welke in de geschriften der vroegere Redekundigen zulk eene aanzienlijke plaats beslaat. Zij maakte het samenstel uit van alles wat betrekking had tot de *τοποι* of *loci* d. i. *plaatsen* of *bronnen*, waaruit de stof van hetgeen wij zullen zeggen, moet voortvloeijen.

§ 94.

Men kan deze *Betoogbronnen* met CICERO de zetels der bewijsgronden (*Sedes argumentorum*) noemen, terwijl men hier door *Bewijsgronden* in het algemeen alle denkbeelden moet verstaan, waarvan wij ons kunnen bedienen, om over een onderwerp, dat wij gekozen hebben, doelmatig te spreken,

of, gelijk de Ouden naar hunne gewone bepaling van Wel-sprekendheid zouden zeggen, te *overreden*. Alle zaken derhalve, eigenschappen, hoedanigheden, omstandigheden, mid-delen en wat dies meer zij, waaruit wij zoodanige bewijs-gronden (*argumenta*) bij het behandelen van deze of gene stoffe ontleenen, maken hunne *Loci* of *Betoogbronnen* uit.

§ 95.

CICERO verdeelt in zijne *Betoogbronnen* of *Betoogbronnen-leer* (*Topica*), in zijne *Redekundige Verdeelingen* (*Oratoriae Partitiones*), en elders, de Plaatsen of Betoogbronnen in twee soorten, namelijk in de zoodanige, welke onmiddellijk in eene zaak liggen opgesloten (*loci in re ipsa insiti*), en in dezulke, welke meer van buiten af ontspringen (*loci assumti*). Tot de eerste brengt hij de denkbeelden, die wij verkrijgen door iets nauwkeurig te bepalen, en zijne deelen op te noemen, die-gene, welke uit tegenstelling of gelijkheid geboren worden, of wel uit tegenstrijdigheid en overeenkomst, die van oorza-ken en gevolgen, die van mogelijkheid of onmogelijkheid, van het grootere of kleinere, en een aantal andere, welke hij allen met de verwonderlijkste scherpzinnigheid en het onbe-grijpelijkst vernuft uitlegt en door voorbeelden opheldert.

Voor hem, die zijn denkvermogen wil scherpen, zijn deze verhandelingen van CICERO der lezing overwaardig.

Evenzeer is zulks de ontwikkeling, die hij geeft van de Betoogbronnen, van buiten af ontspringende of ontleend (*loci assumti*). Hij brengt ze onder een hoofdsoort, namelijk die van *Getuigenissen* (*testimonia*). Deze verdeelt hij in goddelijke en menschelijke. Tot de goddelijke behooren alle denkbeel-den en gronden, die men voor een onderwerp, waarover men spreekt, uit Godspraken ontleent, uit wigchelarijen, voorspel-lingen enz. enz. De menschelijke bevatten de gronden, ge-nomen uit het gezag, den wil of het zeggen van anderen, waartoe b. v. in rechtsgedingen alle bewijzen moeten gebracht worden, die men trekt uit schriftelijke oorkonden, ver-bintenissen, eedafleggingen en dergelijke. En zoo behooren

hier ook de drangredenen toe, die uit het voorbeeld van anderen worden afgeleid. Stel eens: ik wil eenen scheepsbevelhebber de deugd der eerlijkheid aanprijzen, en dring zulks onder anderen aan door te zeggen, dat groote vlootvoogden, zooals b. v. DE RUITER, altijd door deze deugd hebben uitgemunt, dan is op dat oogenblik mijne Betoogbron *buiten af* gelegen. Mijn *locus* is een *locus assumptus*, die namelijk van het voorbeeld (*Exemplum*).

§ 96.

De Betoogbronnen, Plaatsen of *loci*, die wij tot dusver opgenoemd hebben, komen bij de behandeling van allerlei onderwerpen te pas, en kunnen dus met recht *Algemeene* (*communes*) genoemd worden. Maar in de onderafdeelingen dezer Betoogbronnen heeft men weer de zoodanige, die meer bijzonder tot deze of gene soort van onderwerpen in betrekking staan, en die men dus uit dit oogpunt beschouwende *Bijzondere* (*proprii*) kan heeten. Hierbij houde men in het oog, dat de Ouden alle opstellen van Welsprekendheid tot drie hoofdsorten brachten, namelijk, tot de Aanwijzende of Betoogende (*genus demonstrativum*), tot de Beraadslagende (*genus deliberativum*) en tot de Rechtskundige of Rechterlijke soort (*genus judiciaire*).

In de eerste soort hoorden voornamelijk die opstellen van Welsprekendheid bij hen tehuis, die het prijzen of wel het laken van personen of zaken en gevolgelyk iets voorledens ten onderwerp hadden. Daarom wordt deze soort ook de Prijzende genoemd (*Laudationis Genus* bij CICERO). In de tweede afdeeling rangschikte men de Redevoeringen, die het aan- of afraden van een handeling of bedrijf, en dus iets toekomstigs ten doel hadden. Hiertoe bracht men Redevoeringen over allerlei Staatsaangelegenheden, bij voorbeeld het maken van vrede of oorlog, het uitschrijven van belastingen en dergelyke. De derde soort eindelijk bevatte alle stukken van Welsprekendheid, strekkende tot beschuldiging of verdediging van iemand, tot het geldig maken van rechtsvorderingen, enz.

§ 97.

Deze drie soorten hadden elk hare bijzondere Betoogbronnen, die met de uiterste nauwkeurigheid en spitsvondigheid, ofschoon niet overal even eenparig, in de schriften der oude Redekundigen, inzonderheid in die van ARISTOTELES, CICERO, HERMOGENES, en anderen, worden opgenoemd. In de Betoogende soort werd alles in betrekking tot de *Deugd*, en deze als het middelpunt beschouwd, rondom hetwelk alle lof en laking zich bewegen moest; met andere woorden: de hoofdvraag in deze soort was: is de persoon, die geprezen of gelaakt wordt, goed of kwaad, en dus prijzens- of berispenwaardig? Tot dat einde moest onderzocht worden, waarin het Loffelijke al bestaan kon. Loffelijke zaken nu brengt CICERO tot drie afdeelingen; vooreerst tot uitwendige en van den persoon, dien men prijst, in vele opzichten onafhankelijke dingen, als daar zijn: afkomst en geboorte, goederen der fortuin en dergelijke; — ten tweede tot ligchaamseigenschappen, en ten derde tot zielshoedanigheden. Hoe nu weer die verschillende klassen van het Loffelijke kunnen verdeeld, en op welke wijze vervolgens uit 'dezelve aanleiding, hetzij tot prijzen, hetzij tot laken kunne genomen worden, zet CICERO op het nauwkeurigst uiteen, en de geheele omvang der denkbeelden, hieruit voortspruitende, maakt bij hem de bijzondere betoogbronnen voor de Bewijzende soort van Welsprekendheid uit.

§ 98.

In de Beraadslagende soort (*Genus Deliberativum*) beschouwde men het *Nuttige* als het middelpunt, waartoe alles, dat de Redenaar zeggen kon, betrekkelijk moest gemaakt worden; met andere woorden: de hoofdvraag was hier: is deze of gene maatregel, dit of dat bedrijf, hetwelk men aan- of afraadt, al dan niet nuttig? Hierbij nu viel in de eerste plaats te onderzoeken, of iets geschieden of niet geschieden kon, en of het al dan niet noodzakelijk ware; dewijl toch

bij hetgeen noch mogelijk noch noodzakelijk was, de vraag over het Nuttige vanzelve dadelijk verviel. Verder onderzoekt CICERO, wat al nuttig genoemd kunne worden, b. v. leven, goederen, vrijheid en een aantal andere dingen. Wat voorts het Mogelijke of Onmogelijke betreft, waarbij dan tevens op het meerder of minder gemakkelijke in de uitvoering van de handeling, die het voorwerp van beraadslaging was, gelet moest worden; hierbij had, volgens CICERO, de Redenaar onder anderen acht te geven op den tijd, waarin, de plaats, waar, de personen, met wie of door wie zulk eene handeling ondernomen werd. Hier kwamen dus, zoo het maatregelen van Staat gold, krijgsbenden, geldmiddelen, bondgenooten en een aantal andere dingen in aanmerking. Deze maakten den kring uit, binnen welken de Redenaar zijne denkbeelden, gronden, bewijzen en wat dies meer zij had te zoeken.

§ 99.

In de Rechterlijke soort (*Genus Judiciale*) was Recht en Billijkheid het middelpunt der geheele Redevoering; met andere woorden: elke beschuldiging, rechterlijke vordering of verdediging moest uit haren aard neêrkomen op het onderzoek, of het recht en billijk ware, dat deze of gene persoon veroordeeld dan wel vrijgesproken, deze of gene vordering toegekend dan wel afgeslagen wierd. Dit onderzoek nu moet, volgens CICERO, in alle mogelijke zaken over drie zoogenaamde *Geschilstaten* (*Status*) loopen; vooreerst; heeft de daad, waarover gehandeld wordt, al dan niet plaats gehad? ten tweede, zoo zij geschied is; heeft zij dan *objectief* al dan niet die hoedanigheid, welke er aan wordt toegekend? en ten derde, gesteld ook, dat er noch ontkend wordt, dat zij geschied is, noch, dat zij *objectief* die geaardheid bezit, welke men er aan toeschrijft, kan, of in hoever kan zij dan ook *subjectief* voor zoodanig gehouden worden; met andere woorden: in hoever kan ook datgene, hetwelk de eigenlijke beschuldiging uitmaakt, als al of niet gegrond worden aangezien? In den

eersten geschilstaat komt voornamelijk gissing en vermoeden te pas; in den tweeden, bepaling, omschrijving of woorduitlegging, en in den derden ontwikkeling van hetgeen men recht en billijkheid noemt. Daarom wordt de eerste geschilstaat of *status de Gissende (Conjecturalis)*; de tweede, de *Bepalende (Definitivus)*; en de derde, de *Staat van hoedanigheid (Status Qualitatis)* genoemd.

ARISTOTELES voegt hier nog een' vierden bij, den *Hoegrootheid-aanwijzenden* namelijk (*Status Quantitatis*). Men kan bij CICERO voorts op het nauwkeurigst vinden aangetoond, welke betoogbronnen bij de behandeling der gezegde Geschilstaten te stade komen; — hoe zij b. v. in den eersten Geschilstaat zijn: heeft iemand iets, dat hem te last gelegd wordt, *willen* doen? heeft hij het *kunnen* doen? en welke zijn de *sporen*, dat hij het gedaan heeft? — hoe dan de betoogbronnen worden al hetgene den mensch kan aandrijven, om iets te *willen*, b. v. geldzucht, wraakzucht, eerzucht enz..... Doch hier ter plaatse laat zich zulks niet verder uiteenzetten.

Ter opheldering van deze § diene het volgende, door mij uitgedachte voorbeeld. A wordt beschuldigd van B te hebben gewond. B is hierop gestorven. A wordt aangeklaagd van moord. Eerst is dus de vraag: heeft A werkelijk de verwonding te weeggebracht, die den grondslag uitmaakt der beschuldiging? Dit is de *Status Conjecturalis*, de *Gissende Staat*, dewijl het dikwerf hier, vooral in de inwendige betoogbronnen, op gissingen en vermoedens aankomt. — De tweede vraag is: gesteld, dat A de daad van verwonding gepleegd heeft, en dat B gestorven is, heeft deze daad dan reeds uit zich zelve de natuur en geaardheid, welke de wet tot het begrip van moord vordert? Is de dood van B wel een gevolg van de wonde, hem door A toegebracht? Is zij ook lang na de verwonding eerst voorgevallen enz. enz.? Hier komt het dus vooral op eene nauwkeurige bepaling aan van hetgene men door Moord te verstaan hebbe. Daarom heet deze geschilstaat de *Bepalende*. — Maar nu kan het, ten derde, nog de vraag zijn: of, gesteld ook, dat A werkelijk B gewond heeft, en B onmiddellijk ten gevolge van die verwonding gestorven is, (zoodat dus de daad, als daad op zich zelve beschouwd, of, zooals men zegt, *objectief*,

Moord moet genoemd worden) of er dan ook omstandigheden zijn, die veroorzaken, dat de daad, in betrekking tot den dader, en dus *subjectief* niet als Moord kan worden aangezien? Is b. v. A ook door B het eerst aangevallen, en heeft hij B ook daarom zoo doodelijk gewond, dewijl hij zelf anders met geene mogelijkheid zijn eigen leven had kunnen redden? Dit is de *Status qualitatis*, waarin de *subjectieve* hoedanigheid van hetgeen door A gepleegd is, ontwikkeld wordt. In den vierden, den Hooggroothedsstaat, wordt dan voorts nog onderzocht de *meerdere of mindere* mate van schuld.

§ 100.

Hetgeen hier met een enkel woord in de ruwste omtrekken en voor het grootste gedeelte uit CICERO over de zoo-genaamde *Topica* of Betoogbronnen leer door ons is aangestipt, moge genoegzaam zijn, om eenigermate een denkbeeld te geven van hetgeen men bij de Ouden daardoor verstaan moet, en van de verbazende moeite en spitsvondigheid, door hen aan het samenstellen van haar ten koste gelegd. Tevens zal men er uit kunnen zien, dat eene met *verstand* en *oordeel* ingerichte beoefening van zulke Betoogbronnen voor een aanstaaend Redenaar, of Schrijver in het algemeen, zeer nuttig kan zijn, om het denkvermogen op te scherpen, en hem in het vinden van gronden en bewijzen behulpzaam te zijn. Redekundigen van onzen tijd, gelijk b. v. BLAIR, hebben dikwerf met te veel minachting op dit gedeelte der *Rhetorica*, hetwelk de eigenlijk gezegde *Vinding* uitmaakt, nedergezien. Inderdaad, zouden de grootste Vernuften der oudheid, onder welke sommige zoo proefondervindelijk wisten, wat bij de beoefening der Welsprekendheid al of niet van dienst kon zijn, zouden deze van de *Topica* zoo onbeschrijfelijk veel werk gemaakt hebben, indien de leer der Plaatsen of Betoogbronnen zoo geheel nutteloos en beuzelachtig ware, als velen wanen?

§ 101.

Een ander Stuk, dat bij de Ouden tot de *Vinding* gebracht werd, bestond in de kennis der Hartstochten ($\pi\alpha\theta\eta$, *affectus*).

»Immers» zegt TACITUS, of wie de Schrijver zij van de Samenspraak over de Redenaars; »des te gemakkelijker zal *hij*, die weet wat *toorn* is, den toorn des Rechters of doen ontvlammen, of doen bedaren; des te rasser zal *hij* tot medelijden aansporen, die weet, waar het medelijden in bestaat, en door welke gemoedsbewegingen het opgewekt wordt. Een Redenaar, in de kennis van dit alles door en door ervaren, zal, hetzij hij ten aanhooren van vijandiggezinden, of van hen, die ergens naar haken, van afgunstigen, van treurende of van bevreesden moet spreken, de teugels der zielen in handen hebben. Hij zal, naar gelang elks geaardheid dit vordert, deze teugels besturen, en, terwijl hij allerlei hulpmiddelen in gereedheid en dadelijk bij de hand heeft, zijne rede nu op deze dan op gene wijze inrichten.»

Inzonderheid heeft ARISTOTELES deze stof met de uiterste nauwkeurigheid behandeld, en den aard en het wezen van elken hartstocht zeer scherpzinnig ontwikkeld. Hij telt er dertien op, waarbij hij dan meestal onderzoekt, welke de toestand des persoons zij, die door den hartstocht ontvlamd is; tegen wien, en waarom hij er door wordt ontstoken. Wie b. v., bruisen het lichtst op in toorn? tegen wie bruisen zij op? waarom bruisen zij op?

Met achterlating der verdere ontvouwing van dit onderwerp hier ter plaatse, zullen wij in het vervolg nog een paar aanmerkingen maken over hetgeen men het Hartstochtelijke gedeelte in Redevoeringen en andere opstellen noemt.

§ 102.

In de derde plaats bracht men bij de Ouden tot de *Vinding* de kennis der Zeden ($\eta\theta\eta$), dat is, van datgene, hetwelk, tegen

de hartstochten (*παθή*) overgesteld, meer den grond zelven van het geheele karakter des menschen uitmaakt.

Men achtte het voor een' Redenaar noodzakelijk, hiermede nauwkeurig bekend te zijn, dewijl hij naar den aard zijner toehoorders den gang zijner redeneering moest inrichten, en b. v. tot ouden van dagen op deze, tot jongelingen weer op eene andere wijze spreken.

Het scherpzinnigst vernuft der Oudheid, ARISTOTELES, heeft dit stuk niet minder fijn dan dat der Hartstochten behandeld. Hij onderzoekt, ten gevolge van welke oorzaken de karakters der menschen verschillend gewijzigd zijn; hoe deze (in het algemeen beschouwd) verschillen ten gevolge van het onderscheid van landaard, regeeringsvorm, ligchaams-gestel, gewoonten, geluksgoederen en andere omstandigheden. De schilderingen, die hij hierbij geeft, van hetgeen b. v. het eigenaardige in het gebeele bestaan, de wijze van denken en handelen der jeugd, in tegenoverstelling van dat des ouden, der rijken, in tegenoverstelling van dat der armen, der machtigen, in tegenoverstelling van dat der minvermogen-den enz. uitmaakt, zijn werkelijk meesterstukken van vernuft, schranderheid en oordeel.

Tegelijkertijd onderzocht men bij de Ouden, hoedanig het gemoedsbestaan en karakter eens Redenaars zelven moest zijn; brengende men de hoofdvereischen van dat karakter tot Voorzichtigheid, Braafheid en Welwillendheid.

§ 103.

Na dus eene allerkortste schets gegeven te hebben van hetgeen tot de *Vinding* behoort (*), en zulks naar de denk-

(*) Bij den Drukker dezes zijn de Voorlezingen, over de § §, die tot de *Vinding* betrekking hebben, opgesteld, afzonderlijk uitgegeven onder den titel van *Akademische Voorlezingen over de Vinding in de Welsprekendheid, naar de denkbeelden der Ouden.*

beelden der Ouden, van wier uitvoerige lessen elk Redenaar, hetzij hij voor de Balie, op den Kansel of waar elders ook, te spreken hebbe, nog ten huidigen dage veel nut kan trekken, — gaan wij over tot de beschouwing van de zoogenaamde *Regeling of Rangschikking (Dispositio)*.

§ 104.

2) *Over de Regeling of Rangschikking.*

De Rangschikking in eene Redevoering of in andere soortgelijke stukken van Welsprekendheid bestaat, zooals wij reeds zeiden, in het ordelijk plaatsens der denkbeelden, die wij daarin willen voordragen; met andere woorden, in de gepaste inrichting van de onderscheidene deelen eener zoodanige Redevoering.

Deze deelen nu kan men hoofdzakelijk brengen tot vier; want in de eerste plaats moet men eene soort van inleiding hebben, die ons den weg baant tot hetgeen wij verder zullen zeggen, en die strekken moet, om de hoorders of lezers voor te bereiden tot hetgeen zij zullen vernemen; vervolgens moeten wij de stof, die wij behandelen, duidelijk voorstellen, of, zoo het eene geschiedkundige daadzaak is, er een beknopt en bondig verhaal van geven; ten derde komt het aan op de ontwikkeling van de bewijzen en gronden, die wij voor hetgeen wij betoogen willen, aanvoeren, waarbij dan tevens de wederlegging behoort van hetgeen er tegen aangevoerd wordt of kan worden; — en eindelijk, ten vierde, moeten wij, na eene korte herhaling van het voornaamste, dat wij gezegd hebben, in een gepast slot het gemoed der hoorders of lezers recht levendig dat alles doen gevoelen, waarvan wij vooraf hun verstand hebben trachten te overtuigen.

1) De Inleiding, 2) het Verhaal of de Verklaring, 3) de Ontwikkeling der gronden en bewijzen of het Betoog, en 4) het Slot of de Toepassing zijn dus de vier hoofddeelen, die over het algemeen in elke Rede voorkomen. Ik zeg: over het

algemeen, want in sommige redevoeringen of verhandelingen mist men wel eens een enkel dier stukken.

Zeer dikwerf noemt men meer deelen op, doch deze meerdere laten zich zeer goed onder de vier opgenoemde rangschikken, gelijk wij dit nader zullen zien.

§ 105.

De Inleiding.

De Inleiding (*Exordium*) is het begin eener Rede, dat strekken moet, om het doel er van aan te duiden, en de toehoorders of lezers voor te bereiden tot hetgeen zij verder zullen vernemen. Dit voorbereiden nu bestaat, gelijk CICERO en QUINCTILIANUS aanmerken, hoofdzakelijk daarin, dat men de hoorders of lezers 1) welwillend, 2) oplettend, en 3) voor overreding vatbaar poge te maken. Hieruit blijkt tevens vanzelve, dat de Inleiding een stuk van groot belang is. Zij toch is, volgens CICERO's zeggen, de eerste gelegenheid, die zich den hoorder aanbiedt, om met hetgeen hij hooren zal voorloopig eenigszins bekend te worden. Zij moet der geheele volgende Redevoering, als het ware, tot eene aanbeveling strekken, en het is dus van het uiterste gewicht, dat zij wel ingericht zij.

Uit het gezegde volgt evenwel niet, dat juist voor alle Redevoeringen eene lange en deftige Inleiding noodig is. Bij de behandeling van zeer onbeduidende onderwerpen kan zij achterwege blijven.

Somtijds brengt ook de toestand des Redenaars mede, dat hij de Inleiding geheel en al overspringt, gelijk dit b.v. het geval is in CICERO's eerste Redevoering tegen CATILINA. — De zoogenaamde *Exordia ex abrupto* toch zijn eigenlijk geene Inleidingen.

§ 106.

De stof, waaruit men zijne Inleidingen kan ontleenen, met andere woorden: hare Plaatsen of Betoogbronnen (*loci*) kunnen genomen worden, òf van ons zelve, die spreken, òf van degenen, tot wie wij spreken, òf (zoo het een stuk van Baliewelsprekendheid is) van hen, dat is, van de partij, tegen wie, òf van den persoon voor wien, òf eindelijk van de zaak in het algemeen, waarover — wij spreken.

Dat men van al de bovengemelde en eene menigte andere dingen soms de stof van verschillende Inleidingen genomen heeft, laat zich door voorbeelden uit de schriften van DEMOSTHENES, CICERO, BOSSUET, FLECHIER, ENGEL, BLAIR en andere groote Redenaars ten overvloede bewijzen.

Bekend is de verdeeling, die men bij de Ouden aantreft, van Inleidingen, welke men *Principia*, en van andere, die men *Insinuationes* noemde. Door de eerste soort verstond men de zoodanige, waarin de Redenaar dadelijk met het onderwerp, waarover hij spreken wilde, rechtuit voor den dag kwam. Bij de tweede had men de Inleidingen op het oog, waarin men, uit hoofde eener veronderstelde vooringenomenheid der toehoorders tegen de zaak, welke men behandelen zoude, niet dan schoorvoetende en met omwegen tot het vermelden dier zaak overging. — Men haalt de Inleiding van CICERO's tweede redevoering tegen RULLUS als een treffend voorbeeld aan van zulk een *Exordium per insinuationem*.

§ 107.

Algemeene Regels ten aanzien der Inleidingen zijn:

1) Zij moeten niet te lang wezen. »Men moet (zegt CICERO) de evenredigheid tusschen de Inleiding en het volgende, dat men behandelt, niet uit het oog verliezen, op dezelfde wijs, als er zulk eene evenredigheid plaats moet hebben tusschen huizen of tempelgebouwen en hunne voorportalen en toegangen.»

De Inleiding moet dus van den anderen kant ook niet te kort zijn.

2) Inleidingen moeten zedig wezen en niet te veel beloven. Hier toch geldt vooral het zeggen van QUINCTILIANUS: »Alle ijdel snoeven op zich zelf is een gebrek, vooral echter het snoeven eens Redenaars op zijn eigen welsprekendheid.»

3) Inleidingen moeten natuurlijk en ongedwongen zijn, en onmiddellijk uit het onderwerp genomen worden, dat men behandelt. »Zij zullen eenig belang inboezemen, (zegt CICERO) wanneer zij uit het diepste der zaak genomen zijn, en als het blijkt, dat zij noch uit algemeenheden bestaan, noch op andere zaken insgelijks toepasselijk kunnen gemaakt worden, maar dat zij integendeel geheel en al uit het onderwerp zelve, dat men behandelt, zijn voortgesproten.» (*effloruisse*).

4) De toon der Inleidingen zij over het algemeen bedaard. »Die toch voor onvoorbereide ooren (zegt CICERO) dadelijk alles in vuur en vlam wil zetten, zal gelijk schijnen aan eenen razende onder menschen met gezonde hersenen, aan eenen tierenden dronkeman, als het ware, onder nuchtere lieden.»

De omstandigheden kunnen dezen Regel echter zeer wijzigen.

5) De Stijl der Inleiding moet vooral net, kiesch en keurig zijn. Gebreken vallen dan toch het meest in het oog, als de aandacht der hoorders of lezers nog geheel frisch en onvermoeid is. »Hij is een allerslechtst Stuurman, (zegt QUINCTILIANUS) die, bij het uitloopen uit de haven, reeds op de eene of andere klip stoot.»

6) Inleidingen moeten ook geen wezenlijk deel van het onderwerp zelve wegnemen.

7) Het slot eener Inleiding moet met de geheele volgende Redevoering behoorlijk samenhangen. »De Inleiding (zegt CICERO) moet niet gelijk zijn aan het los in de lucht zwevende voorspel van een' luitzanger, maar aan een met het geheele ligchaam verbonden lid.»

Deze Regels zijn over het algemeen op de meeste soorten

van Welsprekendheid in haren meer bepaalden zin en ook op vele andere opstellen toepasselijk. Zij ondergaan slechts verschillende wijzigingen.

§ 108.

Tot de Inleiding kan men ook de *Bepaling of Opgave der stof*, en voorts de *Melding der Verdeeling* van de verschillende stukken der Redevoering brengen. Sommigen evenwel beschouwen dit als één of twee op zich zelve staande hoofddeelen eener zoodanige Rede.

Ten aanzien van de Opgave der stof of des onderwerps, waarover men spreken zal, valt niets bijzonders aan te merken, dan dat die Opgave kort, juist en duidelijk moet zijn. Anders toch ontstaat er eene verwarring in de voorstelling der hoorders of lezers, die in den verderen loop der Redevoering moeilijk is weg te nemen. — Wat de Verdeeling, dat is, de orde, die men in de behandeling van zijn onderwerp volgen wil, betreft, (*Partitio, Distributio*) hieromtrent gelden hoofdzakelijk de volgende regels, welke op allerlei soorten van Redevoeringen en ook op Verhandelingen enz. toepasselijk zijn.

1) Men moet niet meer afdeelingen maken dan noodig is. »Voor eene te zeer gesnipperde, en, als het ware, in leden en gewrichten gesplitste Verdeeling (*Articulosa Partitio*) wachte men zich,» zegt QUINCTILIANUS.

2) Men moet die afdeelingen op de duidelijkste en beknoptste wijze voorstellen.

3) Geen der opgenoemde deelen moet reeds een ander der volgende in zich bevatten. Van den anderen kant moet er echter geen deel aan ontbreken, of zooals QUINCTILIANUS het noemt, er moet niets te veel of te weinig in zijn.

4) De orde, die men voorstelt, moet eenvoudig, natuurlijk en gemakkelijk wezen, zoodat het eene uit het andere voortvloeit en zonder moeite door den toehoorder nagegaan kan worden.

5) Men moet zich dan echter in het vervolg ook stipt aan

de orde zijner Verdeeling houden. »Zeer ongepast is het, (zegt QUINCTILIANUS) in die volgreeks, welke men heeft voorgedragen, niet voort te gaan.»

Men weet, dat het nut van de Opgave der orde, die men in de behandeling van zijn onderwerp volgen wil, door FENELON, vooral ten aanzien der Kansel-welsprekendheid, in twijfel is getrokken. Te onrecht echter! Ook hier toch gelden de gronden, door QUINCTILIANUS ten voordeele der Verdeeling aangevoerd, ofschoon deze Redekundige hierbij voornamelijk de Gerechtelijke Welsprekendheid op het oog hebbe gehad.

CICERO brengt de hoofdvereischten der Verdeeling tot drie, namelijk *Beknophtheid*, *Ongesnipperdheid* en *Volledigheid*, gelijk men de latijnsche woorden *Brevitas*, *Paucitas* en *Absolutio* kan vertalen.

§ 109.

Het Verhaal.

Wij hebben gezegd, dat het tweede hoofddeel van eene Redevoering bestond in het zoogenaamde *Verhaal* (*Narratio*). Hierdoor nu moet men verstaan, in de Gerechtelijke Welsprekendheid, het vermelden der gebeurtenissen en daadzaken, die den grond van het pleidooi uitmaken; — in de Welsprekendheid des Kansels de tekstverklaring en tekstopheldering; en de ontwikkeling in het algemeen van den aard der stof, waarover men spreekt, in alle andere soorten van Redevoeringen en dergelijke opstellen.

Men gevoelt dus, dat het woord *Verhaal* in een' zeer ruimen zin genomen moet worden, en tegenwoordig minder voegzaam is dan bij de Ouden, wier Redekundige voorschriften vooral betrekking hadden tot het samenstellen van redevoeringen voor het Gerecht, in de Volksvergaderingen of op andere soortgelijke plaatsen te houden.

Het is daarom ook noodzakelijk dit deel eener Redevoering te beschouwen, 1) met opzicht tot de Balie-welsprekendheid, 2) tot de Kansel-welsprekendheid enz.

§ 110.

Iemand, die voor den Rechter, of die in Staats- en Volksvergaderingen te spreken heeft, en na de Inleiding tot het punt gekomen is, om de toedracht bloot te leggen van de zaken, welke aanleiding gegeven hebben tot hetgeen, waarover hij spreekt, moet volgens CICERO en QUINCTILIANUS zorgen, dat hij zulks 1) duidelijk (*lucide sive aperte ac dilucide*), 2) beknopt (*breviter*), en 3) waarschijnlijk (*verosimiliter*) doe; met andere woorden: Duidelijkheid, Beknoptheid en Waarschijnlijkheid zijn de hoofdvereischten van een goed Verhaal (*Narratio, Expositio facti*). En, ofschoon deze drie eigenschappen al de deelen eener Redevoering moeten versieren, behooren zij toch bijzonder in dat deel, waarvan wij thans spreken, te huis. »Gebeurt het in het Verhaal toch, (zegt QUINCTILIANUS) dat de Rechter ons, òf niet begrijpt, omdat wij niet duidelijk zijn, òf hetgeen wij zeggen niet kan onthouden, omdat het te langwĳlig, òf het niet kan gelooven, omdat het onwaarschijnlijk is, zoo is al onze volgende moeite vergeefsch.»

§ 111.

De *Duidelijkheid* kan bevorderd worden, zoowel meer rechtstreeks door de zaken zelve, die men in een Verhaal voordraagt, als door de wijze, dat is, den Stijl, waarop men zulks doet. Eene nauwkeurige en geleidelijke opgave van tijd, plaats, personen en omstandigheden, behoort tot de eerste. Eenvoudigheid, juistheid, en afgestheid van bewoordingen tot het laatste.

Beknoptheid spruit voort uit het weglaten van al datgene, dat tot de zaak, die men verhaalt, niet toe- of afdoet. »Ik ben aan de haven gekomen (zegt QUINCTILIANUS); ik heb het schip gezien; ik heb gevraagd, hoeveel de vracht was; wij zijn het over den prijs eens geworden; ik ben in het vaartuig geklommen; de ankers zijn gelicht; de touwen losgemaakt; wij zijn afgevaaren. — Niets (dus gaat QUINCTILIANUS voort) kan in

korter bewoordingen uitgedrukt worden; onderwijl is het soms genoeg, wanneer men eenvoudig — met daarlaten van al die bijomstandigheden — zegt: *Ik ben in zee gestoken.*”

Men ziet dus hieruit, dat Beknoptheid niet alleen door de woorden, maar ook door de zaken bevorderd wordt.

Waarschijnlijkheid moet voortvloeijen 1) uit de waarheid zelve van hetgeen wij verhalen; maar, wijl alles, wat waar is, juist daarom niet altijd nog het voorkomen van Waarschijnlijkheid bezit, moet men deze laatstgenoemde 2) trachten te bevorderen door al zoodanige ophelderingen, als ontstaan kunnen uit de ontwikkeling der karakters van hen, over wie wij spreken, uit de beschrijving van den toestand, waarin deze personen verkeerden, uit de ontvouwing der redenen, die hen tot het plegen van deze of gene handelingen noopten; met één woord, uit al datgene, hetwelk de mogelijkheid en de waarheid der daadzaken, die den grondslag van ons geheel verder betoog uitmaken, in het licht kan stellen.

Ofschoon de toon des Verhaals over het algemeen eenvoudig en onopgesmukt moet zijn, laat zich echter soms zeer goed wat meer verheffing, schildering en zwier daarin bezigen. Ook zorge men er voor, om niet door te groote eenvoudigheid en beknoptheid droog te worden. »Een vermakelijke en gemakkelijke weg toch (zegt QUINCTILIANUS) vermoeit, schoon hij ook wat langer zijn moge, minder dan een zoodanige, die wel veel korter, maar tegelijkertijd steil en bezwaarlijk is.»

VOSSIUS, met ARISTOTELES de Beknoptheid als geen onmiddellijk vereischte der *Narratio* beschouwende, stelt in hare plaats, *ut sit morata*, dat het Verhaal *karakterkundig* zij. ARISTOTELES telt zes eigenschappen op. — Men heeft voorts bij de Redekundigen een aantal verdeelingen der verschillende soorten van Verhalen.

Reeds in het Verhaal kan soms iets Hartstochtelijks gemengd worden.

§ 112.

In Kerkelijke Redevoeringen treedt de zoogenaamde Tekstverklaring in de plaats van hetgene de Ouden in de Gerechtelijke en Staatkundige Welsprekendheid het *Verhaal* of de

Narratio noemden. De tekst nu kan ten onderwerp hebben eene zedekundige of leerstellige waarheid (om het even, of deze meer bespiegelend, dan wel meer *practisch* zij), b. v. Gods almacht, de plicht van weldadigheid enz.; of eene geschiedkundige gebeurtenis, b. v. de historie van *Jozef*. Heeft het eerste plaats, zoo kan men de Verklaring *leerkundig* of *didaktisch*, in het laatste geval *geschiedkundig* of *historisch* noemen. In beide soorten zijn, evenals in het eigenlijk gezegde Verhaal, Duidelijkheid en Beknoptheid hoofdeverischten; want, daar de tekst den grondslag der geheele Leerrede uitmaakt, is het tot het wel verstaan van haren volgenden inhoud volstrekt noodzakelijk, dat men dien tekst voor iedereen klaar en begrijpelijk make.

Duidelijkheid en Beknoptheid worden wederom bevorderd 1) door het achterwege laten van niets ter zake doende spitsvondigheden en van een ijdel vertoon van geleerdheid, 2) door eenvoudigheid en onopgesmuktheid van Stijl. In de geschiedkundige Verklaring kan echter eene zekere mate van schilderachtigheid en levendigheid zeer gepast worden aangewend. Men kan b. v. hier van de Figuren, welke de *Hypotyposis*, de *Posographia* enz. genoemd worden, gebruik maken.

Welke de vereischten zijn in een Geestelijk Redenaar, opdat hij zelf den zin van een' tekst goed vatte, moet in het zoogenaamde *Homiletisch* Onderwijs ontvouwd worden.

§ 113.

In andere soorten van Welsprekendheid kan dat gedeelte eener Redevoering, hetwelk wij het Verhaal noemen, bestaan, òf in eene levensbeschrijving van den persoon, wiens verdiensten men vermeldt, gelijk dit in Lof- en Lijkredenen soms het geval is; òf in de ontwikkeling eener stelling, die men tracht te betoogen, òf vooral in de opgave van daadzaken, waaruit men in het vervolg de gronden van aan- of afprijzing wil ontleenen, òf in andere soortgelijke stukken. De vereischten zijn hier over het algemeen dezelfde, als die in de Balie- en Kanselwelsprekendheid.

§ 114.

Het Betoog of Bewijzende gedeelte.

Wanneer een Redenaar het Verhaal of de Verklaring ten einde gebracht heeft, gaat hij over tot het betoogen, hetzij van de eigenlijk gezegde stelling, die hij zoekt te verdedigen (schuld of onschuld b. v. eens beklaagden), hetzij van de waarheden, die in den tekst, welken hij gekozen heeft, zijn opgesloten, hetzij van iets dergelijks. Het eerste heeft in de Welsprekendheid der Balie en in die van Volks-, Staats- en andere soortgelijke vergaderingen, het tweede in Kanselredenen plaats. Dit gedeelte nu eener Redevoering maakt haar derde hoofddeel uit, en wordt het *Betoog* of de *Bevestiging* (*Confirmatio*) genoemd.

Het splitst zich, gelijk men gevoelt, in twee deelen; 1) in het voordragen der bewijzen, die wij zelve hebben voor de stelling of waarheid, welke wij beweren: 2) in het wederleggen van degene, die er *tegen* worden aangevoerd. Hierbij is het om het even, of deze tegenwerpingen op dat oogenblik werkelijk door andere personen gemaakt worden, gelijk in de Pleitzaal, in Volks- en Staatsvergaderingen enz. het geval is; of wel, dat wij zelve ze opperen, zooals Kanselredenaars en alle anderen, die alleen het woord voeren, gewoon zijn te doen.

Men heeft dus 1) het eigenlijk gezegde Betoog (*Confirmatio, proprie sic dicta, sive in specie*), en 2) de Weerlegging (*Refutatio, Reprehensio*).

Men gevoelt, dat hetgeen hier over het Betoogende gedeelte eener Redevoering gezegd wordt, op alle opstellen, waarin men iets tracht te beweren, toepasselijk is.

§ 115.

Twee dingen komen bij het Betoog in aanmerking; 1) de stof, 2) de vorm. Tot de stof behooren al onze Gronden

en Bewijzen (*Argumenta*), op zich zelve beschouwd. Tot den vorm; de manier, waarop wij ons daarvan bedienen; met andere woorden: de Redekaveling (*Argumentatio*).

Ten aanzien nu van de stof valt niet anders op te merken, dan dat bij het opsporen er van al die zoogenaamde Betoogbronnen of *loci* geldig zijn, waarover wij hierboven hebben gesproken. — De vraag blijft echter nog overig, in welke orde men zijne gevonden of uitgedachte Gronden en Bewijzen, waaruit men nu wil gaan redekavelen, moet rangschikken, en wat men hierbij al verder in acht heeft te nemen.

Te dezen opzichte zijn hoofdzakelijk de volgende regels van kracht.

§ 116.

1) Men voere geene Gronden noch Bewijzen aan voor zaken, waaraan niemand twijfelt. »Over dingen, die buiten alle kijf zijn, nog te willen redekavelen (zegt QUINCTILIANUS) is even zot, als bij den vollen zonneglans met een zwak lamplichtje te voorschijn te komen.»

2) Men stapele zijne Bewijzen ook niet nutteloos oopen. »Wij moeten (zegt de zoo even gemelde Redekundige) juist niet altijd met alle mogelijke gronden, die wij gevonden hebben, den Rechter lastig vallen. Zulks baart verveling en wantrouwen.» — Deze aanmerking is op alle soorten van Welsprekendheid toepasselijk.

3) Men moet daarom ook geene Bewijzen en Gronden te lang rekken of te zeer uitputten.

4) Gronden van gewicht moeten elk afzonderlijk en één voor één ontwikkeld worden. Andere, die van minder belang en zwakker zijn, voege men te zamen. »Kunnen zij dan (zegt QUINCTILIANUS) al niet treffen en schade doen gelijk de bliksem, zoo zullen zij het doen als de hagel.»

5) Over het algemeen dient men de zwakkere Bewijzen vooraan te plaatsen. Deze regel lijdt echter uitzonderingen. Het kan ook nuttig zijn, zwakke Gronden in het midden in te lasschen, »met eene Homerische rangschikking,» zegt

QUINCTILIANUS, zinspelende op de wijze, die *Nestor* in het scharen zijner krijgsdrommen volgde.

6) Bewijzen van verschillenden aard moeten niet ondereen gemengd worden.

Men gevoelt duidelijk, dat hetgene hier over de Bewijzen gezegd is, niet alleen op eigenlijk gezegde Redevoeringen, maar op allerlei andere opstellen, waarin men iets betoogt, toepasselijk gemaakt kan worden.

§ 117.

Wanneer wij onze Bewijzen en Gronden opgespoord en hunne volgorde bepaald hebben, gaan wij over, om ons er van te bedienen, of tot de eigenlijk gezegde Redekaveling (*Argumentatio*). Deze toch maakt, zooals wij gezien hebben, den vorm des Betoogs of der *Confirmatio* of *Contentio* uit. De Redekaveling splitst zich, volgens VOSSIUS, in twee deelen: 1) in de eigenlijk gezegde of soortelijke Redekaveling (*Argumentatio, proprie sic dicta sive in specie*), en 2) in de *Uitbreiding* (*Amplificatio*).

Door de eerste verstaat men de Redekaveling, voor zoover zij alleenlijk tot overtuiging van het verstand strekt, b. v.: wanneer ik al de Bewijzen en Gronden voor het bestaan der Godheid duidelijk genoeg, maar koel en droog, opnoem en ontwikkel. — De tweede bevat de Redekaveling, voor zoover zij de Gronden en Bewijzen op allerlei wijzen uitbreidt, en hierdoor, terwijl zij het verstand overtuigt, tevens op het gevoel werkt.

In de Redekaveling komen over het algemeen al die vormen en wijzen van redeneering te stude, waarvan wij ons kunnen bedienen, om onze gedachten duidelijk en bondig voor te dragen, b. v., de Sluitrede (*Syllogismus*); de zoo-genaamde *Epicherema* en *Enthymema*, twee redeneerwijzen, die door CICERO breedvoerig ontvouwd worden; de Redeneertrant bij Inleiding (*per Inductionem*), waarvan CICERO een fraai voorbeeld aanhaalt, — en meer andere. Ook de

Redeneering, gegrond op Voorbeelden (*Exempla*), op Gezag (*Auctoritas*), op Gelijkheid (*Similitudo*), op Spreuken (*Sententiae*) en dergelijke algemeene uitwendige Betoogbronnen (*loci communes assumti*) meer, wordt door de Ouden, als zij over de Redekaveling of *Argumentatio* handelen, breedvoerig uiteengezet.

De uitbreidende Redekaveling (*Amplificatio*) kan op verschillende wijzen plaats hebben. Zij staat met het derde hoofdpunt eener Redevoering, de uitdrukking in woorden of *Elocutio*, nauw in verband, weshalve *QUINTILIANUS* ook bijzonder over haar bij de beschouwing der laatstgemelde handelt.

§ 118.

Veel van hetgeen wij hier over het eigenlijk gezegde Betoog hebben aangemerkt, geldt ook ten aanzien der *Wederlegging* (*Reprehensio seu Refutatio*). De verschillende wijze, waarop zulk eene Wederlegging kan ingericht zijn, wordt door *CICERO* beschreven in de volgende woorden, wier inhoud hij daarna breedvoerig ontwikkelt: »Alle Redekaveling wordt wederlegd, wanneer men, of uit hetgene, dat als waar verondersteld wordt, één of meer stukken ontkent; of, wanneer, schoon men die stukken ook al toestemme, evenwel de gevolgtrekking loochent; of wanneer men aantoot, dat de soort zelve der Redekaveling gebrekkig is; of wanneer men tegen eene samenhangende Redekaveling eene even gegronde of nog meer gegronde overstelt.»

Wat de volgorde betreft, in welke men geopperde Tegenbedenkingen moet wederleggen, hieromtrent zijn niet overal dezelfde voorschriften geldig. Sometijds kan het van belang wezen eerst de sterkere, dan de zwakkere Gronden te ontzenuwen. Soms één voor één. Soms omgekeerd enz.

Bij dit een en ander kan men van Scherts en Boert tusschenbeide een zeer gepast gebruik maken, weshalve de Ouden dit onderwerp (*de Jocis*) zeer breedvoerig behandeld hebben. Minder voegzaam echter is een hekelende, bespottende en beschimpende toon op den Kansel, dan wel elders.

De Stijl van de Wederlegging zij over het algemeen krachtig, levendig, gespierd en bondig. Veel tooi en zwier komt hier in den regel niet te pas. — De aard der Redevoeringen brengt hier echter vrij wat verschil te weeg. Ook wachte men zich voor Droogheid.

§ 119.

Het Slot of de Toepassing.

Het laatste gedeelte eener Redevoering bestaat in het *Slot*, ook wel de *Toepassing* geheeten (*Peroratio*, *Conclusio*, *Epilogus*). Het is in de eene soort van Welsprekendheid van wat langer adem dan in de andere. Soms zelfs is er schier geen op zich zelf staand Slot aanwezig, of wel, het wordt met een paar woorden afgedaan. Meestal is het echter een zeer gewichtig deel.

Over het algemeen en hoofdzakelijk dient de *Peroratio* tot twee einden: 1) om de hoofdpunten van hetgene vooraf gezegd is, kortelijk te herhalen, indiervoege het geheugen der hoorders te gemoet te komen, en hun nog eens een overzicht van de geheele zaak te geven. Dit moet echter zeer beknopt geschieden, »opdat (zegt QUINCTILIANUS) zulks niet eene tweede Redevoering worde.» 2) Het andere doel van het Slot is, om met de hoogste kracht en nadruk op datgene aan te dringen, wat het eigenlijke oogmerk onzer Redevoering uitmaakt; met andere woorden, om, na het verstand onzer rechters of hoorders overtuigd te hebben, thans hunne geheele ziel met allerlei drangredenen en op allerlei wijzen te bestormen, ten einde, òf die uitspraak van hen te erlangen, welke wij begeeren; òf (zooals in leerredenen het geval is) hen tot de betrachting van die plichten aan te sporen, welke uit de behandelde stof voortvloeijen; — òf wel in het algemeen de waarheden, die men ontwikkeld en betoogd heeft, voor hun geheel gedrag en levenswandel wezenlijk nuttig te maken.

»Zoo dus ergens, dan is het hier (zegt QUINCTILIANUS), dat alle bronnen der Welsprekendheid mögen geopend worden. Wij zijn toch, hebben wij ons ten minste van onze voorafgaande taak goed gekweten, van nu af meesters der gemoeederen, en wij kunnen thans alle zeilen bijzetten, daar wij het klipachtige en moeilijke vaarwater zijn doorgeworsteld. Ook laat zich hier de grootste deftigheid en zwier van woorden en schitterende gedachten (*Sententiae*) ten toon spreiden, daar toch het aanzienlijkste gedeelte van het Slot in Uitbreiding en Optooijing (*Amplificatio*) bestaat.»

§ 120.

Het is dus ook in het Slot of in de Toepassing eener Redevoering, dat het zoogenaamde Hartstochtelijke voornamelijk tehuis behoort; met andere woorden, het is daar, dat men bijzonder op het gevoel en de hartstochten zijner toehoorders moet trachten te werken. Hieruit moet men echter niet afleiden, dat dit ook niet somwijlen reeds vooraf kunne geschieden. Tegen dezen waan waarschuwt QUINCTILIANUS te recht.

Met welk een scherpzinnigheid de Ouden, vooral ARISTOTELES, in hunne Redekundige lessen den aard en het wezen van elken Hartstocht ontwikkeld hebben, is boven door ons met een enkel woord aangestipt. Hier mögen thans eenige regelen volgen, die ten aanzien des gebruiks van het Hartstochtelijke in de Welsprekendheid het meest in aanmerking komen.

1) De Redenaar, die roeren wil, moet zelf in de eerste plaats geroerd zijn. »De hoofdzak, (zegt QUINCTILIANUS) waarop het, naar mijn gevoelen ten minste, bij het opwekken der Hartstochten boven alles aankomt, is deze, *dat wij zelve bewogen zijn.*»

2) Hij moet tevens overwegen, of hij, schoon zelf geroerd zijnde, wel geschikt zij, om ook anderen te roeren; met

andere woorden: of hij wel vatbaarheid bezitte, om het Hartstochtelijke goed uit te drukken.

3) Hij moet vooral ook onderzoeken, of het onderwerp, dat hij behandelt, wel voor het Hartstochtelijke vatbaar zij. Deze regel geldt overal, maar inzonderheid ten aanzien der Balie-welsprekendheid. »In kleine, onbeduidende rechtsgedingen (zegt QUINCTILIANUS) zulke treurspelen te willen vertoon, is juist hetzelfde, alsof men een knaapje het tooneelmasker en de brozen van eenen Hercules wilde aanpassen.»

4) Hij moet niet te kennen geven, dat hij wil roeren.

5) Hij moet niet te lang willen roeren. »Niet zonder grond toch is het zeggen (merkt de zoo even gemelde Redekundige aan) *dat niets spoediger droogt dan een traan.*»

6) Hij moet het Hartstochtelijke niet te ver drijven en te buitensporig maken. Hier toch geldt de spreuk: er is slechts één stap van het Verhevene tot het Belagchelijke; of, zooals QUINCTILIANUS aanmerkt: »Deze zaak heeft geen midden. Men oogst of tranen, of wordt uitgelagchen.»

7) Hij moet de taal der driften wel in acht nemen, waartoe insgelijks behoort, dat hij met het Hartstochtelijke niets ongelijksoortigs verbinden moet.

Dit zijn al zoo de voornaamste regels, die men ten aanzien van het zoogenaamde Hartstochtelijke moet volgen.

QUINCTILIANUS merkt te recht aan, dat in het Hartstochtelijke de grootste kracht der Welsprekendheid ligt opgesloten, en dat men om hierin te slagen, een geboren Redenaar moet zijn. »Want het overige (zegt hij) kan ook misschien door eene schrale en matige vernuftsader, zoo zij door oefening en onderwijs slechts geholpen zij, voortgebracht en tot eenige vrucht opgekweekt worden.»

Al de middelen echter, die de Ouden in en bij hunne Redevoeringen bezigden, om het gevoel op te wekken, (middelen, van wier uitwerking men de zonderlingste voorbeelden bij hen aantreft) zijn in de hedendaagsche Welsprekendheid niet bruikbaar.

§ 121.

3) *Over de Uitdrukking der Gedachten door middel van woorden.*

Als men zijne gedachten over een onderwerp uitgekozen en hare rangschikking in de verschillende deelen eener Redevoering bepaald heeft, komt het er vervolgens op aan, om ze door middel van woorden uit te drukken. Anders toch zouden zij, volgens het zeggen van QUINCTILIANUS, gelijk zijn aan een zwaard, dat nog in de scheede steekt. De *Uitdrukking der Gedachten (Elocutio)* maakt dus het derde hoofdpunt bij elke Redevoering, ja bij elk ander opstel uit. Niets bijzonders meer valt hier thans over aan te merken, daar toch het voornaamste, hiertoe betrekkelijk, in al hetgeen hierboven en op andere plaatsen over de keuze van woorden, over de Prozamaat of den *Numerus*, over de *Figuren*, over de verschillende *Stijlsoorten* enz. door ons gezegd is, ligt opgesloten. — De Ouden stelden op de *Uitdrukking* den hoogsten prijs, ofschoon zij tegelijkertijd tegen een' gekunstelden opschik in haar telkens waarschuwen en tot natuurlijkheid aanmanen. »Gezonde lichamen, (zegt QUINCTILIANUS) die onbedorven bloed in de aderen hebben en door oefening gehard zijn, ontleenen juist hun fraai voorkomen (*speciem*) uit dezelfde bron, waaruit zij hunne krachten putten. Zij zullen vanzelve een goede kleur bezitten, en er recht stevig uitzien. Wil men die zelfde lichamen echter op eene verwijfde wijze kappen, blanketten en oppronken, zoo zullen zij, juist ten gevolge van den arbeid, aan hunne uitwendige gedaante (*forma*) besteed, geheel leelijk en afzichtig worden.»

§ 122.

4) *Over de Mondelijke Voordracht.*

Het vierde en laatste stuk, dat bij de Redevoeringen in

aanmerking komt, is de *Mondelijke Voordracht* (1). Deze werd bij de Ouden van zulk een belang gerekend, dat, toen aan DEMOSTHENES gevraagd werd, wat hij voor het gewichtigste deel der Welsprekendheid hield, hij tot driewerf toe antwoordde: de *Mondelijke Voordracht*. — En QUINCTILIANUS merkt te recht aan, dat alle hartstochten noodzakelijk moeten kwijnen, indien ze niet door de stem, het gelaat en de houding des geheelen ligchaams ontvlamd worden.

De *Mondelijke Voordracht* splitst zich in twee deelen: 1) in de *Uitspraak* of *Stemleiding* (*Pronuntiatio*), en 2) in de *Gebaarmaking* (*Actio*).

De aard der Stem is verschillend. Hare vereischten echter zijn *Duidelijkheid*, *Kracht*, *Bevalligheid* en *Buigzaamheid*. De natuur moet gedeeltelijk deze eigenschappen schenken, maar de kunst kan ze veel volmaken. *Duidelijkheid* wordt, onder anderen, bevorderd door eene nauwkeurige uitspraak der woorden, lettergrepen en letteren vooral *op het einde der zinnen*, en in 't algemeen door die klanken, welke licht ineenvloeijen, in het uitspreken goed te onderscheiden. Men behoeft echter van den anderen kant den Toehoorders de letters niet, als het ware, toe te tellen, gelijk QUINCTILIANUS het noemt. — *Kracht* moet door *Spaarzaamheid* ondersteund worden. — *Buigzaamheid* bestaat in het vermogen, om den toon der stem, naar den aard van hetgene men bij monde voordraagt, te wijzigen. Deze wijziging maakt datgene uit, wat men *Kunst van Declamatie* noemt, en heeft volgens FRANCIUS betrekking tot vier stukken: 1) tot de *Stof*, waarover men spreekt; 2) tot de verschillende *Hoofddeelen* der *Redevoering*; 3) tot de *Figuren*, en 4) tot de *Hartstochten*.

(1) [Het hier beknopt voorgestelde over de *Mondelijke Voordracht*, is door den Hoogl. LULOFs later afzonderlijk en zeer breedvoerig behandeld in zijn leerrijk werk: *De Declamatie of de kunst van declameeren of reciteeren, en van de mondelijke Voordracht of uiterlijke Welsprekendheid in het algemeen*. Eene nieuwe uitgave van dit geschrift werd onlangs bezorgd door Dr. J. van Vloten.]

Hoofdvereischten der Stemwijziging zijn : 1) Natuurlijkheid en Gelijkmatigheid, dat is : dat men geene gezochte of te snel zich afwisselende en gemaakte verheffingen en dalingen van stem bezige, gelijk dit een gebrek is bij vele onzer Tooneelspelers ; 2) Afgestastheid, dat is : dat men juist op die woorden de klem der uitspraak doe vallen, welke haar bijzonder vereischen ; 3) Ingetogenheid, dat is : dat men niet buitensporig zij in de uitdrukking door klanken, noch ook, door op ieder woord de klem te laten vallen, ten laatste niets meer uitdrukke ; 4) Getemperdheid, dat is : dat men noch te schielijk noch te langzaam spreke.

Gebreken bij de Stemleiding of bij de Uitspraak in het algemeen, zijn Onduidelijkheid, Eentonigheid, Temerigheid, te groote Radheid, Schreeuwerigheid, Gemaaktheid en soortgelijke.

§ 123.

Tot de Mondelijke Voordracht behoort in de tweede plaats de *Gebaarmaking*, (*Actio, proprie sic dicta*) waardoor wij de houding, den stand en de bewegingen des ligchaams bedoelen, met welke een Redenaar zijne woorden gepaard doet gaan. De *Actio* heeft betrekking tot twee stukken : 1) tot het ligchaam, in zijn geheel beschouwd ; 2) tot de bewegingen van enkele zijner deelen. De *Gebaarmaking* des geheelen ligchaams bestaat voornamelijk in stand en houding, ten welken aanzien valt op te merken, dat deze noch te stijf noch te los en luchtig moeten zijn, opdat men evenmin op een' potsenmaker, als op een standbeeld gelijke. Voorts behooren tot de gebaarmaking des geheelen ligchaams deze en gene bewegingen, die men rechts en links, of soms een weinig naar voren of naar achteren maakt, in welk een en ander van 's gelijken de middelmaat tusschen het te veel en te weinig moet gehouden worden. Voorbeelden moeten dit nader ophelderen.

Wat de afzonderlijke ligchaamsdeelen betreft, waarmede men gebaren maakt, zoo komen hier het gelaat, de armen

en handen voornamelijk in aanmerking. In de Gebaarmaking van het aangezicht spelen de oogen eene hoofdrol. FRANCIS noemt ze te recht de spiegels der ziel. Zij moeten, naar mate de aard van het onderwerp zulks vordert, of in eene rechte lijn naar de toehoorders gewend, of rechts, of links gekeerd, of opgeheven, of nedergeslagen worden. — Ofschoon men voor het overige aan de oogen en het geheele gelaat zooveel uitdrukking moet pogen te geven, als mogelijk is, zorgte men echter voor buitensporige oogopspalkingen, verwringingen en vertrekkingen. In alles moet eene zekere Bevalligheid blijven heerschen.

§ 124.

De Gebaarmaking der armen en handen is eene van de gewichtigste. »Hoeveel verschillende bewegingen men wel maken kunne met de handen, zonder welke laatstgenoemde de geheele Gebaarmaking krachteloos en ten eenenmale onvolledig zoude zijn, laat zich nauwelijks bepalen (zegt QUINOTILIANUS), daar zij schier de geheele reeks van woorden verzellen. De overige lichaamsdeelen ondersteunen den sprekende. Deze, zou ik bijna zeggen, spreken zelve.»

Wij bewegen dus de handen, of slangenvormig, of cirkelwijze, of opwaarts, of nederwaarts, of naar achteren, of naar voren, of links, of rechts, of vouwen ze, of kruisen ze, of leggen ze op de borst, of laten ze bij het lijf nederzinken, al naar mate deze verschillende Gebaren bij de gedachten, die wij uitdrukken, vereischt worden. Dit alles moet door voorbeelden nader worden opgehelderd. Met de linkerhand ontkennen wij doorgaans, of geven teekenen van afkeer. Ook schikt zij zich in andere opzichten meestal naar de bewegingen, die de rechterhand maakt, en wordt niet zooveel als deze laatste gebezigd.

De groote kunst in de beweging van armen en handen, bij het spreken, bestaat hierin, dat men 1) er veel uitdrukking en afwisseling, 2) veel bevalligheid aan wete te ge-

ven. Tot het laatste behoort onder anderen, dat men de armen niet te ver van het lijf brenge, noch in het lange en wijde uitsla; — dat men de handen bij het opwaarts heffen niet te hoog in de lucht steke; — dat men, van den eenen kant, de handpalm en vingers niet te stijf uitstrekke, noch, van den anderen, die te krom buige, evenals of men het handeuvcl (*chiragra*) had; — dat men de vingers niet te sterk oopenperse, maar tevens zich geene te beuzelachtige spelingen (*digitorum argutiae*) met hen veroorlove — en wat dies meer zij.

Ten aanzien van hals, borst, schouders, zijden, voeten enz. zijn insgelijks eenige voorschriften in acht te nemen, die het echter onnoodig is hier allen op te noemen.

Een hoofdvereischte der geheele Gebaarmaking is, 1) dat zij natuurlijk en ongedwongen zij; 2) dat men paal en maat in het maken zijner bewegingen, zoowel die van het gelaat als van andere ligchaamsdeelen, houde, en zich door aandoe-ning en drift tot geene buitensporige gezichts- en lijfsverwringingen late vervoeren, in welk geval de bevalligheid meestentijds verloren gaat; 3) dat men noch te veel, noch te weinig Gebaren make; 4) dat men ze niet te schielijk elkander doe opvolgen, waardoor zij te bekrompen en te afgebroken worden en alle innemendheid derven; 5) dat de Gebaren de stem noch te veel vooruitloopen, noch te veel achteraan komen.

De Ouden, wier Gebaarmaking eene geheel tooneelspelachtige levendigheid schijnt gehad te hebben, noemen een aantal Gebaren op, die geen Redenaar tegenwoordig zou kunnen bezigen. Men kan er QUINCTILIANUS over nazien. Zij hechtten ook veel meer aan het onderscheid tusschen rechter- en linkerhand, dan wij zulks, mijns inziens, verplicht zijn te doen.

§ 125.

Ten slotte merken wij aan, dat men bij de geheele Mondelijke Voordracht, (Stemleiding en Gebaarmaking daaronder

begrepen) niet genoeg het voorschrift van QUINCTILIANUS onder het oog kan houden: »neem in aanmerking, *wat, voor wie, en in wier tegenwoordigheid* gij te spreken hebt." — Iets anders toch is het op een Tooneel te declameeren, dan op den Predikstoel; iets anders voor de Vierschaar, dan in Volks- en Staatsvergaderingen. Dezelfde Mondelijke Voordracht past niet evenzeer bij verzen, als bij proza; bij een eenvoudig Verhaal, als bij eene treffende Aanspraak, bij het Ernstige, als bij het Vroolijke. Dit alles moet zijn' onderscheiden toon, zijne onderscheidene Stembuiging, zijne verschillende Gebaren hebben. Maar ook slechts door veelvuldige oefening zal men het zoover brengen, om in al deze onderscheidene opzichten uit te munten. En ofschoon deze oefening misschien in den aanvang eenige stijfheid en gemaaktheid zal veroorzaken, zullen die gebreken allengskens verdwijnen, zoodat zelfs datgene, hetwelk een voortbrengsel van louter kunst is, op het laatst als louter natuur zich zal vertoonen. Wien is het onbekend, wat de grootste der grieksche Redenaars, DEMOSTHENES, door oefening verworven heeft?

Het kan aan jonge lieden, die zich op eene goede Mondelijke Voordracht toeleggen, niet genoeg ingescherpt worden, dat zij toeh het zoogenaamde declameeren in declameeroefeningen niet als een werk beschouwen, waarvoor geene de minste voorbereiding tehuis noodig is. Er zijn een aantal stukken, die gelezen en herlezen moeten worden, voordat men zich in staat bevindt, om ze met de ware uitdrukking voor te dragen, al heeft ons voor het overige de Natuur ook nog zulk eene fraaije en buigzame stem geschonken. — Ter oefening kan het hard oplezen van zulke Gedichten, (als Balladen, Romances en dergelijke) waarin veel afwisseling van sprekende personen heerscht, zeer dienstig zijn. Bij onzen TOLLENS treft men er zeer fraaije van die soort aan, zoo die van hem zelve zijn, als diegene, welke hij uit de dichtstukken van den onsterfelijken SCHILLER en andere Duitsche, Engelsche en Fransche Dichters vertaald heeft. Om zich stijve en onbevallige gebaren af te wennen, kan het declameeren voor een' spiegel, gelijk, zegt men, DEMOSTHENES deed, zijn nut hebben.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Over de verschillende soorten van Welsprekendheid, in der laatstgenoemde engeren zin.

§ 126.

De Ouden brachten, gelijk wij gezien hebben, de Welsprekendheid tot drie hoofdsoorten: 1) tot de Betoogende, Bewijzende of Aantoonende (*Genus Demonstrativum*); 2) tot de Beraadslagende (*Genus Deliberativum*); en 3) tot de Gerechtelijke hoofdsoort (*Genus Judiciale*). Wij zullen hier eene verdeling volgen, welke met de gesteldheid der tegenwoordige Welsprekendheid meer overeenkomstig is, en nog eenige aanmerkingen maken 1) over de Kanselwelsprekendheid, 2) over de Baliewelsprekendheid, 3) over de Staatkundige Welsprekendheid, en 4) over die, welke den naam van Onbepaalde soort moge voeren.

Daar de algemeene voorschriften, bij het opstellen van allerlei Redevoeringen in acht te nemen en in de voorgaande §§ ontwikkeld, ook van toepassing zijn op de gemelde bijzondere soorten, laat zich het een en ander, dat hier te zeggen valt, met weinig woorden afdoen.

§ 127.

1) *Kanselwelsprekendheid.*

Hierdoor verstaan wij die kunst van het *wel*, dat is, doelmatig spreken, welke door Leeraren van den Godsdienst, voornamelijk op den Kansel of Predikstoel, moet worden gezegd.

De onderwerpen, waarover de Kanselredenaar het woord voert, zijn van het hoogste belang en tevens van den

grootsten omvang. Het geheele menschelijke leven met al zijne bontkleurige afwisseling, geheimenissen en raadselen; alle menschelijke gedachten, gewaarwordingen en handelingen, met hare roersels en drijfvederen; deugd en ondeugd; geluk en ongeluk in alle leeftijden, standen en betrekkingen; God en Goddelijke zaken; het voorledene en toekomende; dood en graf; de eeuwigheid met al hare sluijers, duisternissen en lichtstralen, en hoeveel andere even gewichtige onderwerpen meer: ziedaar de *stoffen*, waarover een Kanselredenaar ons heeft te onderhouden. Het *doel*, waartoe hij over dit alles spreekt, is, zijne Toehoorders, naar de voorschriften van Rede en Godsdienst, te leeren, te onderwijzen, te vermanen, te troosten, te waarschuwen; kortom, hun in allen deele aan te wijzen, hoe zij zich moeten gedragen, niet alleen om hier op aarde gelukkig te zijn, maar ook namaals, wanneer, gelijk de Dichter FEITH zingt:

»—elke wanklank, die nog door de schepping schreit,
Zich oplost en verliest in loutre eenstemmigheid.»

§ 128.

Wat volgt hieruit? — Dat de Kanselwelsprekendheid, uit haren aard, warmte, vuur en leven vordert. Zaken toch van groot belang laten zich op geene koele wijze voordragen. Tegelijkertijd vloeit er uit voort, dat zij zeer dikwerf in den eigenlijken zin van het woord welsprekend, dat is, verheven, schilderachtig, dichterslijk mag zijn. Zij heeft toch niet alleen op het verstand, maar ook op het hart, het gevoel, de verbeeldingskracht te werken. Aan deze en andere eigenschappen moet zij vooral ook deftigheid, ernst en waardigheid paren, dewijl een lichtzinnige, dartelende en beuzelende toon bij de behandeling van gewichtige onderwerpen een oor- en zielverscheurende wanklank zou zijn.

§ 129.

Tot wie spreekt echter de Kanselredenaar? Niet alleen tot beschaafde lieden, en tot hen, die zich een' schat van kundigheden vergaderd hebben, maar ook tot de zoodanigen, wier verstand nog met de dikste nevelen van onkunde omgeven, nog geheel in de windselen van bothed, dwaling en bijgeloof gezwaachteld is. Niet alleen tot hen, die gedost gaan in purper en zijde, die in marmeren paleizen wonen, die met eer en waardigheden gekroond zijn, maar ook tot schamele hutbewoners, tot eenvoudige ambachtslieden, tot hen, die met hun handenwerk in het zweet huns aanschijns het dagelijksch brood moeten verdienen. Hij voert zoowel het woord tot den grijsaard, naar het graf gebukt gaande, als tot den fieren, moedigen jongeling, en tot den man in de kracht zijner jaren; zoowel tot het stokoude, halfblinde bestje, als tot het bloeiende maagdelyk, dat in den zonneglans der jeugd vroolijk op het pad des levens voorthuppelt. Ja zelfs het halfvolwassene knaapje komt reeds luisteren naar de bijbelsche geschiedenissen, die de Leeraar verhaalt, en verheugt zich, als het er iets van begrepen heeft. — Met één woord: de Kanselredenaar spreekt tot eene schare, die uit de meest verschillende bestanddeelen is samengesteld, en waarin beschaafdheid en onbeschaafdheid, kunde en onkunde, rijkdom en armoede, jeugd en ouderdom zich in eene bonte mengeling vertoonen.

§ 130.

Wat laat zich hier weer uit afleiden? — Dit: dat de Kanselredenaar bij al de Welsprekendheid, die hij ten toon mag spreiden, bij al het krachtige, levendige, schilderende, bezielde en dichterlijke, dat zijn' stijl in sommige gevallen eigen mag zijn, tegelijkertijd in de hoogste mate duidelijk, bevattelijk, en daartoe in vele opzichten eenvoudig moet zijn, opdat hij tot nut en stichting niet van een' enkelen, of van enkele, maar van al zijne Toehoorders spreke. Geene te diepe en wijsgeerige betoogen derhalve, geen pronk en praal

van beelden, tot welker hoogte zich de minkundige niet verheffen kan, geene ijdele uitkraming van geleerdheid, waarvan slechts weinigen iets begrijpen, geene spitsvondigheden, geen ijdel bejag van vernuft, geene hoogvliegende geestigheid behooren op den Predikstoel.

Wij herhalen het: warmte, vuur, leven, kracht, schildering en bezieling, gepaard aan deftigheid, hooge duidelijkheid en eenvoudigheid, — ziedaar, wat de hoofdvereischten der Kanselwelsprekendheid zijn!

Men kan uit het gezegde licht opmaken, dat de ware Kanselwelsprekendheid zeer groote begaafdheden en eene vereeniging van talenten vordert, die zelden in één persoon volkomen wordt aangetroffen. Ook in andere opzichten heeft de Kanselwelsprekendheid hare groote moeilijkheden, ofschoon zij ook weder hare zeer voordeelige en gemakkelijke zijde heeft.

§ 131.

Voorschriften, welke op de inrichting van de onderscheidene deelen eener Leerrede betrekking hebben, zijn hierboven reeds door ons opgenoemd, of kunnen uit hetgeen wij over de *Redevoering* in het algemeen gezegd hebben, genoegzaam afgeleid worden. Het geven van regels aangaande de stof van Leerredenen behoort tot den Theologischen Leerstoel.

§ 132.

Eene zekere Eenheid (die echter met Verscheidenheid bestaanbaar is) in de Leerrede, alsmede in de keuze van haar onderwerp, in acht te nemen; dit onderwerp niet ten eenenmale uit te putten; natuurlijk en ongedwongen te zijn in de behandeling; zijne leeringen vooral ook practisch-nuttig te maken enz., — ziedaar het een en ander, hetwelk de Redekundigen willen, dat men in Leerredenen bijzonder in het oog houde.

Hoedanig de Stijl dier Leerredenen moet zijn, is uit hetgene in de voorgaande § over de vereischten der Kanselwelsprekendheid gezegd is, duidelijk genoeg. Niets belet, dat de Stijl op sommige plaatsen eene hooge mate van schilderachtigheid en sierlijkheid bezitte, indien de verstaanbaarheid slechts hieraan niet worde opgeofferd. — Platheden zijn op den Kansel ondragelijk. — Van de taal der Heilige Schrift laat zich een zeer gepast gebruik maken. Zoodanige oostersche spreekwijzen echter, die in zeden en in eene denkwijze gegrond zijn, welke al te ver van de onze afwijken, zullen aan kiesche ooren niet zeer behagen. Spraakkunstige zuiverheid en gekuischtheid van Stijl kunnen door geen' Leeraar in onze dagen meer gemist worden. Voorheen had een ieder op den Kansel de vrijheid, om de regelen der Spraakkunst elk oogenblik met voeten te trappen.

§ 133.

Vraagt men, wat beter zij, eene Leerrede geheel te schrijven, dan wel op eene losse schets, gelijk men het noemt, te preeken, zoo is het antwoord, dat het laatste dikwerf de bron kan zijn van zeer welsprekende uitboezemingen, die men aan de gunst des oogenblik te danken heeft; maar dat het ook veel aanleiding kan geven tot herhalingen, tot langwijligheid, en in het algemeen tot slordigheid en onnauwkeurigheid van Stijl. — Het *volslagen* zoogenaamde lezen der Preeken op den Kansel is ten hoogste af te keuren.

§ 134.

De Mondelijke Voordracht en Gebaarmaking bij het uitspreken eener Leerrede zij bevallig, deftig, statig, gelijkmatig en nadrukkelijk. Men eischt van den Kanselredenaar niet de kunstige declamatie eens Tooneelspelers, maar ziet even ongaarne in hem de lompe houding en de linksche bewegingen van een' boerenkinkel. Vooral zorgte hij er voor, om niet in dien vervelenden, zoogenaamden zang of dreun te vervallen, waardoor

men iederen zin op denzelfden klagenden en jammerenden toon voordraagt. Zulks geeft den doodsteek aan alle goede Mondelijke Voordracht, en strekt voor beschaafde Hoorders, vooral in de warme dagen des zomers, tot een waar slaapmiddel. — Het hevig slaan en trommelen met de vuisten op den Predikstoel wordt tegenwoordig ook niet meer voor zoo overredend, voor zoo krachtig en nadrukkelijk gehouden, als waarvoor sommigen het in vroeger tijd misschien wel eens hebben aangezien. De waarheid behoeft zich juist met zulk een geweldig gedruisch niet aan te bevelen.

§ 135.

2) *Baliewelsprekendheid.*

Door de Baliewelsprekendheid verstaan wij die soort van het *wel*, dat is *doelmatig* spreken, welke in pleidooijen en rechtsgedingen moet gebezigd worden. Zij heeft tot twee stukken betrekking, 1) tot Burgerlijke, en 2) tot Lijfstraffelijke zaken.

§ 136.

De onderwerpen, waarover in onze dagen een Redenaar voor de Balie in Burgerlijke zaken heeft te spreken, loopen meestal over het zoogenaamde *mijn* en *dijn*, en al de geschillen, die tusschen verschillende personen hieruit kunnen voortspruiten. Koop, verkoop en andere verbintenissen, uiterste willen, huwelijksvoorwaarden, borgtochten, vrijwaringen, boedelscheidingen, erfdiensbaarheden, verjaringen, met één woord, al die stukken, welke in onze burgerlijke wetboeken behandeld worden, leveren deze stoffen op.

Men gevoelt, dat zij juist niet van de dichterlijkste zijn; dat zij niet veel speling aan de verbeelding verschaffen, noch gelegenheid, om op de hartstochten te werken; dat hier niet over zaken gehandeld wordt, waarmede het heil van geheel den Staat *onmiddellijk* in verband staat, of die, gelijk in

de Kanselwelsprekendheid het geval is, het belang van het geheele menschdom betreffen, maar slechts dat van enkele personen.

Wat volgt dus hieruit, wanneer wij het gezond verstand raadplegen? Dit: dat de Burgerlijke Baliewelsprekendheid uit haren aard en *over het algemeen*, niet zeer hoogdravend, schilderend en dichterlijk kan zijn, en dat hij zich belagchelijk maakt, die hier met een' weidschen tooi van verheven spreuken, zwierige uitdrukkingen en wat dies meer zij, te voorschijn wil komen.

Hier komt nog bij, dat men niet spreekt tot eene groote schaar van allerlei toehoorders, die voor menigvuldige indrukken en slingeringen vatbaar zijn, maar slechts tot eenige weinige Rechters, die des te minder door de taal der verbeelding en der driften kunnen opgewonden worden, naarmate zij meer, en zulks dagelijks, dezelfde soort van Redevoeringen moeten hooren, en honderdmalen over zaken van gelijken aard vonnissen.

§ 137.

Uit het gezegde leide men echter in het minste niet af, dat een Pleitbezorger in zijn pleidooi vuur en warmte ontberen kan. Nimmer zal hij overtuigen, indien het hem hieraan ontbreekt; maar de gloed, die zijne Welsprekendheid bezielt, moet, om het dus te noemen, niet uitspatten in wilde, naar den hemel steigerende, bontkleurige vlammen eener dichterlijke verbeelding. Hij moet met warmte spreken, maar zonder ijdel en woordenpraal, en regelrecht op de zaak af (*ad rem*). Men houde toch wel in het oog, dat het doel der geheele Baliewelsprekendheid is, *het verstand te overtuigen*, en *dientengevolge den wil te overreden tot het doen van deze of gene uitspraak*, en dat dus in het *wel*, dat is, *doelmatig* spreken, hier geen ander *behagen* te pas komt, dan een zoodanig, dat strekken kan, om die overtuiging en overreding te bevorderen. Mijns bedunkens, is dit eene duidelijke uitspraak van het gezond verstand.

§ 138.

Ofschoon nu veel verheffing en zwier *over het algemeen* in de Burgerlijke Baliewelsprekendheid niet voegen, is het van den anderen kant voor een' Pleitbezorger des te noodzakelijker, dat zijn Stijl duidelijk, beknopt en nadrukkelijk zij. Niets is vervelender dan die vloed van nuttelooze woorden, welken sommige Advokaten uitplassen, en waarop slechts hier en daar:

»*Rari nantes in gurgite vasto.*»

een enkel mager en schraal denkbeeldje ronddrijft. — Tevens moet de Gerechtelijke Stijl, zooveel mogelijk, beschaafd, net en gekuischt zijn. Het zal wel geen betoog behoeven, dat het voor eenigszins kiesche ooren ondragelijk valt, telkens uitdrukkingen te vernemen, die beter aan de vischbanken en in kroegen dan voor de Vierschaar te pas komen; — telkens alle regelen der nederlandsche Spraakkunst op de jammerlijkste wijze wegens hunne vertrapping om wraak te hooren schreeuwen; — telkens gemarteld en verscheurd te worden door eene brabbeltaal, waarover men uren lang zou kunnen twisten, of ze Latijn, Fransch, en wat niet anders dan wel Nederlandsch zij.

Hieruit moet men echter in geen en deele besluiten, dat men de Duidelijkheid aan Taalzuiverheidszucht (*Purismus*) hebbe op te offeren.

§ 139.

Hetgeen ten aanzien der inrichting van de onderscheidene deelen eener Rechterlijke Redevoering valt te zeggen, is reeds óf uitdrukkelijk hierboven aangestipt, óf ligt in het daar aangestipte opgesloten. Juistheid van onderscheiding en Nauwkeurigheid in het bepalen van den staat des Geschils zijn hoofdvereischten in elk pleidooi. Men geve de punten, waar het op aankomt, kort en beknopt, maar soms bij herhaling

op; zij niet langwijlig in de vermelding der daadzaken (*Expositio facti*), of over het algemeen in alles, wat tot het zogenoemde Verhaal (*Narratio*), van hetwelk wij hierboven gesproken hebben, behoort; zette zijne bewijzen vooral duidelijk uiteen, en schikke ze in die orde, als reeds door ons is opgegeven; verdraaije geene gronden zijner tegenpartij, iets, dat op den duur den Rechter het hoogste wantrouwen omtrent een' Pleitbezorger inboezemt; herhale in het slot (*Peroratio*) met klem en nadruk de hoofdsom van alles, wat men heeft aangevoerd, en onthoude zich, wat de Mondelijke Voordracht en Gebaarmaking betreft, van eene stemleiding, houding en bewegingen, die meer den bekwamen en kunstigen Tooneelspeler dan den Rechtsgeleerde verraden. — Niets is tevens verkeerder, dan voor de Balie alles op een' even klagenden, slependen, of hoogst declameerenden toon voor te dragen, en de droogste plaatsen uit het *Corpus juris* te lezen, als waren het treurzangen en boetpsalmen.

§ 140.

Het behoeft voor het overige geen betoog, dat grondige rechtskennis, en voorts kennis van de daadzaken, als daadzaken zelve, die men behandelt, den grondslag van de geheele Baliewelsprekendheid moeten uitmaken. Anders zal al ons spreken een ijdel woordgezwets zijn; eene stroovlam, die voor een oogenblik fliktert en dan verdwijnt. Voorts zij de Baliedenaar doordrongen van de waardigheid zijns beroeps. CICERO merkt te recht aan, dat het huis van een bekwaam Rechtsgeleerde een orakel voor heel de stad en het land is. — Goed verstand der Moedertaal, onbeschroomdheid en geoffendheid in de Mondelijke Voordracht, en vooral ook eene zekere doodverf (*teinture*) van fraaije Letteren behooren al verder tot de vereischten van een Rechterlijk Redenaar. Nimmer heeft iemand zonder gevoel en smaak een' onverwelkelijken lauwerkrans in de Baliewelsprekendheid verworven.

Op het spreken voor de vuist legge men zich ook vooral toe.

§ 141.

Wat de Gerechtelijke Welsprekendheid in Lijfstraffelijke zaken betreft, waardoor wij namelijk die Redevoeringen verstaan, welke een Pleitbezorger uitspreekt ter verdediging van iemand, die van het eene of andere misdrijf beschuldigd is: hier staat over het algemeen een wijder deur voor verheven Welsprekendheid open. Het geldt hier toch dikwerf eer, goeden naam, leven, kortom alles, wat het dierbaarste ter wereld is. Ook heeft soms de geheele toedracht der omstandigheden, die aanleiding tot de eene of andere misdaad gaven, of met haar gepaard gingen, iets treffends en roerends, iets, waardoor de verbeeldingskracht in vlammen gezet, en het gemoed met een' stroom van verschillende aandoeningen overstelpt wordt. Wie b. v., die voor eene jeugdige kindermoordnares pleit, en van hare onschuld of ten minste van haar ongeluk overtuigd is, zal door het tragische des onderwerps niet tusschenbeide in schilderingen en uitboezemingen vervallen, die in dit geval misschien evenzeer tot tranen bewegen kunnen, als zij in een gewoon burgerlijk pleidooi over een Servituut van waterdrop of waterleiding den verstandige in lagchen zouden doen uitbarsten?

§ 142.

Tot de Baliewelsprekendheid brenge men ook den Stijl van zoogenaamde Consultatiën, Adviezen, Memoriën, Rapporten, Procesverbalen, Requisitoiren en wat dies meer zij. Dat in deze stukken alles kort, beknopt, duidelijk, eenvoudig en *over het algemeen* zonder tooi of zwier moet zijn, zal wel geen bewijs behoeven.

§ 143.

3). *Staatkundige Welsprekendheid.*

Hierdoor verstaan wij die soort van het *wel*, dat is, *doelmatig* spreken, welke in Vergaderingen, waarin door Staats-

bestuurders en Volksvertegenwoordigers over zaken van be-
heer en regeering gehandeld wordt, tehuis behoort. Voor deze
soort van Welsprekendheid is in ons Vaderland tegenwoordig
een ruim veld geopend door de instelling der Staten-Generaal.

§ 144.

Het hoofddoel van alle Staatkundige Welsprekendheid is
meestentijds onmiddellijk te *overreden*. Een Staatsredenaar wil
zijne toehoorders overhalen, om dat gevoel, hetwelk hem
over deze of gene zaak het beste voorkomt, insgelijks te om-
helzen, en naar aanleiding hiervan de besluiten, die er moeten
genomen worden, vast te stellen. Hij dus, wiens Rede zoo-
danig is ingericht, dat hij dit oogmerk heeft kunnen bereiken,
zal *wel* gesproken hebben. — Ik zeg: kunnen bereiken; want
een aantal omstandigheden, onafhankelijk van den Reden-
aar, veroorzaken somwijlen, dat ook zelfs de Welsprekend-
heid van een' DEMOSTHENES en een' CICERO niet in staat is,
om overreding voort te brengen.

§ 145.

Om echter te overreden, dat is, om iemand tot het nemen
van dit of dat besluit over te halen, moet men in de eerste
plaats trachten het verstand zijner Toehoorders van de nuttig-
heid van hetgeen men hun voorstelt, te overtuigen. Hieruit
volgt, dat kracht en klem van redeneering boven alles in de
Staatkundige Welsprekendheid noodzakelijk zijn, en dat eene
Redevoering, die dit mist, niets is dan ijdele woordenklank,
niets dan een ligchaam zonder ziel, niets dan eene opge-
zwollen zeepblaas, welke voor een oogenblik veelvervig in de
zonnestralen flikkert, dan uiteenspat en geen enkel spoor
meer achterlaat.

§ 146.

Maar het verstand laat zich dikwerf het gemakkelijkst over-

tuigen, wanneer men tegelijkertijd de verbeelding en het hart weet te treffen. Tot dit laatste moet echter de zaak, waarover men spreekt, aanleiding geven; dat is, deze moet door haar gewicht en belangrijkheid vanzelve eenigermate op de hartstochten en het gevoel der toehoorders werken. Onbeduidende punten toch hoog op te vijzelen, en om hen alle springbronnen der Welsprekendheid te ontsluiten is, zooals wij elders met QUINOTILIANUS zeiden, een kind met het masker en de tooneellaarzen van een' *Hercules* oppronken.

§ 147.

Nu zijn echter menigmaal de onderwerpen der Staatkundige Welsprekendheid van groot gewicht. Het geldt hier doorgaans niet het belang van een enkel persoon, maar dat van duizenden. Hoe veler tijdelijk geluk en voorspoed toch staan niet in verband met de goede of kwade maatregelen, die er ten aanzien van geldmiddelen, koophandel, belastingen en een aantal soortgelijke zaken meer, beraamd worden! Wie zal koud blijven, als de slachtoffers van geweld en heerschzucht zich tot het Volk of diens opperste Vertegenwoordigers wenden, en van hen, als van hunne laatste toevlucht, die schade- en eervergoeding vorderen, welke een' vrijen inwoner van een vrij land, ook zelfs tegen zijne machtigste medeburgers, toekomen?

§ 148.

Uit het een en ander volgt, dat de Staatkundige Welsprekendheid door den aard zelven harer onderwerpen somtijds zeer vurig, levendig, schilderachtig en dichterlijk kan en mag zijn, en dat in haar aan groote talenten gelegenheid gegeven wordt, om op velerlei wijze te schitteren. Ook behoeft men slechts, om hiervan overtuigd te worden, een' enkelen blik op de meesterstukken van verheven zeggingskracht te werpen, die ons een BURKE, SHERIDAN, PITT, FOX, CHATEAUBRIAND, FOY, ROYER COLLARD en honderd andere groote engelsche

en fransche Parlementsredenaars hebben gegeven. En wat heeft ons eigen Vaderland in dit opzicht reeds niet opgeleverd!

§ 149.

Verstandsovertuiging, zeiden wij, was in de eerste plaats een vereischte van alle Staatkundige Welsprekendheid. Hiertoe is vooral ook alweder noodig, dat men in zijne voordracht duidelijk, beknopt en bondig zij. Men spreke tevens met orde en geleidelijk, opdat zij, die ons hooren, ons gemakkelijk volgen kunnen, en wij zelven minder gevaar loopen, van ons stuk te raken. De nauwkeurige verdeeling echter, welke in andere soorten van Welsprekendheid, b. v. in die van den Kansel, gevorderd wordt, is hier misschien minder noodwendig.

§ 150.

Om het hart, het gevoel en de verbeelding te treffen, dient de Staatkundige Redenaar in zaken van belang met de grootste warmte en levendigheid te spreken, en hij zelf dient hiertoe in de eerste plaats recht overtuigd te zijn van de waarheid van hetgeen hij zegt. Anders, vreezen wij, zal hij meer gelijken naar een' Tooneelspeler, die kunstig eene rol opzegt, om te *behagen*, dan naar een' Woordvoerder, die *overreden* wil. Voorts komen hier al die maatregelen van voorzichtigheid te pas, welke wij hierboven in § 120 ten aanzien van het zoogenaamde Hartstochtelijke in Redevoeringen hebben aanbevolen. De Redenaar overdrijve de taal der driften niet, en vergeete nimmer de les van QUINCTILIANUS: »Wijsheid is de grondslag der Welsprekendheid, gelijk zij het is van alle andere zaken. Juist als in het gewone leven, zoo is ook in eene Redevoering niets moeilijker, dan te weten, wat al of niet betame.»

§ 151.

Hoeveel partij er in de Staatkundige Welsprekendheid van Scherts en Boert getrokken kan worden, leeren ons nog

dagelijks buitenlandsche en binnenlandsche nieuwspapieren. De Redenaar ga echter in zijne kwinkslagen de palen van voorzichtigheid en welvoegelijkheid niet te buiten, en offere aan geestigheid de waarheid niet op. Scherts *zonder gezond verstand* behaagt slechts den zotten. Voortreffelijk zijn de menigvuldige voorschriften, die over dat punt bij CICERO en QUINCTILIANUS gevonden worden. Eén zoodanig, hetwelk overal en ten allen tijde wel mag worden behartigd, en dat ook in de Baliewelsprekendheid bijzonder van toepassing is, luidt: »Wreedaardig is alle jok ten aanzien van ongelukken.»

§ 152.

Wat den eigenlijk gezegden Stijl van Staatkundige Redevoeringen betreft, deze zij krachtig, mannelijk en natuurlijk. Verwijfdheid en Gekunsteldheid komen in het minst hier niet te pas. Wat uitvoerigheid is misschien nog eer te verschoonen dan overdreven Beknophheid. Dichterlijke bloemen kunnen hier en daar gestrooid worden, doch men doe het met spaarzaamheid, en slechts zooveel als noodig is, om het dorre van sommige onderwerpen een weinig te bedekken. Niets verhindert echter den Staatkundigen Redenaar bij zeer treffende gelegenheden zich met alle donders en bliksems (zooals CICERO het noemt) der Welsprekendheid te wapenen, allen rijkdom van taal en beelden ten toon te spreiden, en schier den Dichter in diens adelaarsvlucht na te streven. De schriften der groote Staatsredenaars van vroeger en later tijd leveren hier genoeg voorbeelden van op; voorbeelden, waarvan wij er een aantal in onze Voorlezingen zelve van tijd tot tijd beschouwd hebben. Volkomen is het zeggen van QUINCTILIANUS in dezen toepasselijk: dat men in de Welsprekendheid soms niet alleen met goed treffende, maar ook met schitterende wapenen moet strijden.

§ 153.

Hoogst noodzakelijk is het voor den Staatsman, dat hij

zich op het spreken voor de vuist toelegge. Zeer dikwerf toch laat het redetwisten in Staatsvergaderingen geene voorbereiding toe, en men is genoodzaakt, op de plaats zelve datgeen, wat men zeggen wil, te ontwerpen. Kan men zich echter ook al vooraf niet veel om zijne woorden bekreunen, noch bepalen, hoe men zijne bewijzen rangschikken en zijne geheele Redevoering inrichten zal: de stof, als stof zelve, laat zich toch meestal te voren wel overdenken. Met deze moet de Redenaar door en door bekend zijn; dan zal het hem, bij eenige oefening, op den duur aan geene bekwaamheid ontbreken, om, zonder een schriftelijk opstel te hebben, echter met orde en vaardigheid het woord te voeren. Het kort aanteekenen der hoofdpunten van hetgeen men voordragen wil, is zeer aan te prijzen.

§ 154.

Ten aanzien van den toon, waarop men in Staatsvergaderingen spreken moet, valt aan te merken, dat hij evenmin eene ijdele Verwaandheid en Laatdunkendheid moet ademen, als eene te groote Zedigheid en Bedeesdheid. Zelfs is eene zekere mate van Vastberadenheid en Zelfvertrouwen in een Staatkundig Redenaar niet ongepast. Zulks toch boezemt dikwerf een' goeden dunk in van de waarheid der meeningen, die hij verdedigt.

§ 155.

Tot de vereischten van een Staatkundig Redenaar behooren dus, zooals uit het gezegde volgt, vooral Vlugheid en Levendigheid van geest, Gevatheid op het wederleggen van allerlei Tegenwerpingen, en de Bekwaamheid, om duidelijk en geleidelijk voor de vuist te spreken. Veel hangt toch hier van het oogenblik af, en op vele gelukkige invallen in de Staatkundige Welsprekendheid kan men de woorden des Dichters toepasselijk maken:

»Des Augenblickes Lust hat sie geboren.»

Vandaar dat lieden van groote kundigheden, maar niet vaardig ter tale, in Staatsvergaderingen soms eene tamelijk onbeduidende rol gespeeld hebben.

§ 156.

4) *Onbepaalde soort van Welsprekendheid.*

Behalve de Kancel-, de Balie- en de Staatkundige Welsprekendheid heeft men nog eene andere soort, die, als niet bijzonder tot eene der drie gemelde klassen gebracht kunnende worden, hier den naam van Onbepaalde moge dragen. Tot haar behooren b. v. de Welsprekendheid van Lofredenen, Lijkredenen, Academische Redevoeringen en dergelijke. Wij zullen over deze een enkel woord zeggen.

§ 157.

Het doel van den Lofredenaar is, de deugden, uitmuntende hoedanigheden en verdiensten van dezen of genen persoon (of zaak) in een helder licht te stellen, en aan haar in zijne Redevoering al die hulde te bewijzen, welke hij meent, dat haar toekomt.

Hij moet dus *overtuigen*, maar, dewijl hij niet slechts spreekt, om te leeren, vooral ook *behagen*.

§ 158.

Het is voornamelijk op tweeërlei wijze, dat men eene Lofrede kan opstellen, namelijk 1) met eene Natuurlijke, of 2) met eene Kunstige schikking. De Schikking is Natuurlijk, wanneer men, iemands lof vermeldende, hierbij geheel en al de orde des tijds en der geschiedenis volgt, het leven van hem, dien men prijst, geregeld van den beginne af doorloopt, en telkens het lofwaardige, dat daarin voorkomt, aanwijst en in het licht stelt. — Kunstig is de Schikking, wanneer men, zich niet aan de orde des tijds storende, en minder als Ge-

schiedschrijver zijn onderwerp behandelende, slechts zekere deugden, als hoofdpunten van lof, opnoemt, en hiertoe alles, wat men zegt, betrekkelijk maakt.

§ 159.

Wat den Stijl der Lofredenen betreft, sommigen willen, dat deze zeer eenvoudig en zonder den minsten opschik zij. Anderen, gelijk THOMAS b. v. in zijn *Essai sur les Eloges*, oordeelen, dat de verhevenste Welsprekendheid hier gebezigd kan worden. Ook zien wij geenszins in, waarom dit laatste niet tusschenbeide geoorloofd zou zijn. Of is het oneigenaardig, dat hij, die het edele en groote in groote mannen prijst, somtijds in vervoering gerake, en in de stoutste, krachtigste, sierlijkste en beeldrijkste bewoordingen deze zijne verrukking uitboezeme? CIOERO merkt ook te recht aan, dat de geheele inrichting eener Lofrede geschikt moet zijn, om het genoegen van den toehoorder te bevorderen. En tot dit einde mag toch wel hier en daar een dichterlijk bloempje ontluiken, een dichterlijk beeld schitteren, eene dichterlijke uitdrukking bekoren.

Men vergelijke hier ten aanzien der Lofrede datgene, wat wij hierboven over de Betoogbronnen van de zoogenaamde Bewijzende soort van Welsprekendheid bij de Ouden gezegd hebben.

§ 160.

Lijkredenen kan men in vele opzichten tot de Lofredenen brengen. Ook in haar toch worden de verdienstelijke hoedanigheden van den eenen of anderen persoon vermeld en geprezen. In zoover echter verschillen zij van de Lofredenen, dat men in de Lijkredenen geene levenden prijst, (gelijk soms in de laatstgemelde plaats kan hebben) — maar hen, die reeds gestorven zijn. Niet echter wederom zulke dooden, wier gebeente reeds sinds jaren, sinds eeuwen in het graf sluimert, maar meestal dezulken, die, slechts luttel tijds geleden, voor het licht des levens hunne oogen gesloten hebben. Kortom,

men' zou in vele opzichten de Lijkrede eene Lofrede kunnen noemen, uitgesproken op een' pas gestorvene, bij wiens begrafenis, of ten minste kort daarna, men op eene eervolle wijze van zijn gedrag en wandel, zoolang hij op aarde verkeerde, melding maakt.

§ 161.

Wanneer men over deze bepaling nadenkt, en de omstandigheden van tijd en plaats, in welke deze soort van Redevoreringen meestal wordt uitgesproken, in het oog houdt, gevoelt men vanzelve, dat hier, over het algemeen, geene andere dan eene zeer deftige en statige Welsprekendheid gedoogd kan worden, eene Welsprekendheid, die iets verhevens en dichterlijks heeft. — De Lijkredenaar toch spreekt op een oogenblik, dat alles ons des menschen sterfelijkheid herinnert, en veler harten met aandoeningen van droefheid en rouw vervuld zijn. Hij spreekt dikwerf op plaatsen, waar een vroolijke en luchtige toon een ware wanklank zou zijn; — in kerken namelijk of dergelijke gebouwen; — op en tusschen graven en grafheuvels, en het stof der dooden staande. — Hij geraakt vanzelve op onderwerpen, die uit hunnen aard hoogst somber en verheven zijn; — b. v. ijdelheid van het ondermaansche, broosheid des menschelijken levens, dood, graf, onsterfelijkheid, hope des wederziens in eene betere wereld, en soortgelijke. Is het wonder, dat een Redenaar, die gevoel en bekwaamheden bezit, door dit een en ander tot het nemen van eene dichterlijke vlucht in zijne Welsprekendheid ontvlamd wordt? Ik behoef ten betooge hiervan slechts op de meesterstukken van eenen BOSSUET, FLECHIER en anderen te verwijzen.

Des te dichterlijker wordt de geheele stof voor eene Lijkrede, wanneer de persoon, wiens uitvaart gevierd wordt, van een' zeer hoogen stand, een Vorst of een soortgelijk doorluchtig Personage is. Welk eene tegenstelling toch: de glans, de pracht, de luister, de heerlijkheid, waarmede zoodanig iemand in zijn leven omschitterd was, — en de stilte, de een-

zaamheid, het donker des grafs, waarin hij thans ligt bedolven! De vermaarde BOSSUET heeft aan het ontwikkelen dezer tegenstelling de verhevenste plaatsen zijner voortreffelijke *Oraisons funèbres* te danken.

§ 162.

Men heeft Redevoeringen, welke men Academische en Letterkundige kan noemen. Hiertoe brengen wij de zoogenaamde Inwijdings-Oratiën en andere dergelijke stukken, die aan Hoogescholen uitgesproken worden. — Al verder behooren hiertoe de Aanspraken, in Letterkundige Genootschappen gedaan, bij het aanvaarden van den een' of anderen post, bij het verwelkomen van nieuwe leden, en soortgelijke gelegenheden meer. Onder deze klasse rangschikken de Redekundigen insgelijks de schriftelijke of mondelijke plichtplegingen, welke door geleerde Gezelschappen bij Koningen en Vorsten afgelegd worden; de Lofredenen, die men in sommige Genootschappen op aftredende of gestorven Leden gewoon is uit te spreken, en een aantal andere stukken van gelijken inhoud.

Tot deze soort van Welsprekendheid bringe men ook al, zoo men wil, Opstellen, als daar zijn: *Vaderlandsche Uitboezeming, de Vrede van Europa* en dergelijke in de Verhandelingen en Redevoeringen van den Hoogleeraar VAN DER PALM, opstellen, welker poëtisch proza zeker niet overal en ten allen tijde even gepast zijn zou.

§ 163.

Daar men zeer dikwerf bij Redevoeringen en Aanspraken van die natuur alleenlijk spreekt, om, zooals men het noemt, iets te zeggen, om aan de eene of andere plechtigheid zwier en luister bij te zetten, of wel, om, zonder eenig bijzonder oogmerk, evenals een Dichter, het verrukte hart lucht te geven: — kortom, daar's Redenaars doel hier al menigmalen is en zijn moet, te vermaken en te behagen, zoo vloeit daaruit voort, dat noch eene te stoute en

te vurige, noch eene te droge, te onopgesmukte en eenvoudige Welsprekendheid in dezen te pas komen. Op netheid, sierlijkheid en bevalligheid van uitdrukking moet de Redenaar zich hier *over het algemeen* bijzonder toeleggen. Aan dichterlijken zwier en beeldrijke spreekwijzen zullen zich alleen bekrompen Letterzifters ergeren, die de geheele Welsprekendheid op ééne en dezelfde leest willen geslagen hebben. — Verstandige Beoordeelaars zullen van gevoelen zijn, dat de Welsprekendheid hier veilig uit den bloemengaad harer zuster, de Poëzie, eenige rozen plukken mag, om er zich den boezem mede te versieren. Hier toch gelden de woorden van QUINCTILIANUS, als hij zegt: »Deze soort, slechts tot het maken van vertooning bestemd, bedoelt alleen het genoegen der hoorders, ontvouwt dus alle kunsten van het spreken, en spreidt geheel den tooi eener Rede ten toon. . . . Zij zal derhalve, als ware zij eene handelaarster in Welsprekendheid, (*institor quidam Eloquentiae*) alles, wat door schitterende gedachten volkbehagend, door woorden keurig, door figuren aanlokkelijk, door overdrachten of leenspreuken (*translationibus*) grootsch en verheven, door stijl en woordschikking uitgewerkt is, ter bezichtiging en schier ter betasting uitstallen.»

Bij dit alles herinnere men zich echter de les van CICERO :
 »In alle dingen grenst aan de grootste geneugten het naast de walging.»

ACHTSTE HOOFDSTUK.

*Voorschriften voor eenige andere soorten van Prozaschriften;
 benevens iets over de wijze, om zich in den Stijl en
 de Welsprekendheid te oefenen.*

§ 164.

Na het hier voorafgaande te hebben aangemerkt over hetgeen de Welsprekendheid in haren engeren zin en al hare

verschillende soorten betreft, zullen wij thans nog kortelijk iets aanstippen, dat op andere opstellen in Ondicht betrekking heeft, als Geschiedkundige schriften, Werken van Betoog en Onderricht, Samenspraken, Brieven en dergelijke.

§ 165.

1) *Geschiedkundige Schriften.*

Stof en Stijl zijn in Geschiedkundige schriften zoo nauw met elkander verwant, dat men van den laatsten niet spreken kan, zonder ook tevens de eerste terloops aan te roeren. Wanneer men dus over de vereischten bij het schrijven der Geschiedenis spreekt, dient men onderscheid te maken 1) tusschen datgene, hetwelk in een goed Geschiedschrijver, als zoodanig beschouwd, noodwendig is; 2) tusschen de vereischten van het Geschiedverhaal zelve, en 3) tusschen die van den Geschiedkundigen Stijl. Het zal genoeg zijn, de eigenschappen, die bij de eerste twee punten in aanmerking komen, hier alleenlijk op te noemen.

§ 166.

De vereischten van een goed Geschiedschrijver zijn Waarheidsliefde, Onpartijdigheid, Nauwkeurige Kennis van alles wat hij verhaalt, en hetgeen in staat is, om over dat verhaal licht te verspreiden; — voorts Menschenkennis, Scherpzinnigheid, Wijsgeerig Verstand en Oordeel, en een fijn Zedelijk gevoel.

§ 167.

In het Geschiedverhaal, als Geschiedverhaal zelve, vordert men, behalve Waarheid, (zonder welke eene Geschiedenis niets waard is) Eenheid, Orde en Samenhang, Deftigheid, Belangrijkheid en Nauwkeurigheid. Deze eigenschappen hebben wederom betrekking 1) of tot de keuze en de rangschik-

king der gebeurtenissen in het algemeen, 2) of tot het verhaal der zaken en omstandigheden, die er mede gepaard gingen, 3) of tot de schildering van personen en karakters, 4) of tot aanmerkingen, die de Geschiedschrijver hier en daar in zijn verhaal inlascht.

§ 168.

Geschiedkundige schriften worden verdeeld in eigenlijk gezegde Geschiedverhalen, (hetzij deze tot de gewijde of ongewijde, de oude of nieuwe Historie betrekking hebben); in Karakterschilderingen; in Levensbeschrijvingen of Biographiën van enkele personen; in Jaarboeken; in Gedenkschriften of zoogenaamde *Mémoires*, en andere dergelijke.

§ 169.

Wat den Stijl van Geschiedkundigeschriften, inzonderheid dien van eigenlijk gezegde Geschiedverhalen, betreft, deze zij (zoosals vanzelve spreekt) in de eerste plaats duidelijk. Voorts is hier eene zekere mate van Beknoptheid sterk aan te prijzen, daar verhalen van wat langen adem anders zeer licht langwijlig worden. Deftigheid en Gelijkmatigheid moeten ook in den Geschiedkundigen schrijftrant uitblinken; want een al te wufte en springende, of wel een zeer gezwollen en hoogvliegende Stijl boezemt juist den voordeeligsten indruk niet in ten aanzien van de koelbloedigheid en bezadigheid des Schrijvers; eigenschappen, die bij het onpartijdig onderzoeken en het nauwkeurig verhalen van gebeurtenissen zoo noodzakelijk zijn. — Hierbij is het voor een' Geschiedschrijver van onberekenbaar veel waarde, dat hij de gave bezitte, om op eene schilderachtige en, als het ware, zinnelijk-aanschouwbare wijze de zaken voor te dragen. Dit toch is die voortreffelijke eigenschap, aan welke de Geschiedschrijvers der Oudheid hunne schoonste lauwerkransen te danken hebben, en waardoor hunne schriften, niet slechts als dorre jaarboeken, maar als meesterstukken van Welsprekendheid en van een schier dichter-

lijk vernuft, ten eeuwigen dage onsterfelijk zullen blijven. Gelukkig ons Vaderland, dat op een' hooft kan bogen, die in deze bekwaamheid met de *Tacitussen* en *Liviussen* wedijveren kan! Tafereelen, als b. v. die van de wreedheden des spaanschen Bloedraads, van den moord te Naarden, van den opstand te Antwerpen en soortgelijke, laten zich naast de beschrijving van het gevecht der *Horatiussen* en *Curatiussen*, van de vernedering der Romeinen in de caudijsche engten, van de belegering van *Saguntum*, van de schriktooneelen onder het bestuur van eenen *Tiberius* en andere romeinsche Keizers, gerustelijk plaatsen.

Ik weet voor het overige zeer wel, dat de Stijl van *LIVIVS* in vele opzichten van een' geheel anderen aard is dan die van *HOOFD*.

In den Stijl van Geschiedkundige schriften, die geene eigenlijk gezegde Geschiedverhalen zijn, is juist die Distinguishingheid niet noodig, welke men in de laatstgenoemde vordert.

§ 170.

2) *Leerkundige of Didactische Opstellen.*

Wij verstaan door Didactische schriften de zoodanige, waarmede men voornamelijk beoogt, onderwijs en kennis te verspreiden. Hiertoe behooren de zoogenaamde Verhandelingen, dat zijn: opstellen in Proza, waarin de eene of andere bespiegelende, beoefenende of wel geschiedkundige stelling ontwikkeld, verklaard, bewezen of wederlegd wordt. Voorts moet men onder deze soort van geschriften ook Leerboeken en dergelijke rangschikken.

Daar het er hier vooral op aankomt, om het verstand der Lezers te verlichten, en hun over deze of gene zaak opgeklearde denkbeelden te geven, zijn Duidelijkheid, Bevattelijkheid, Geleidelijke Orde, Bondigheid en Juistheid hoofdeischen in Didactische opstellen.

Een bevallige tooi echter wordt hierdoor niet buitengesloten. Integendeel, wij moeten het ten hoogste dank weten

aan den Leerkundigen Schrijver, die den weg, langs welken hij ons naar den tempel van kennis en wetenschap voert, en die somwijlen doornig en steil is, met bloemen weet te bestrooijen. Ook is (om meer of min eene uitdrukking van JEAN PAUL te bezigen) de fraaije vorm van een geschrift met diepe wijsheid en scherpzinnigheid evenmin onbestaanbaar, als kloeke, gezonde hersenen zulks zijn met een' net gevormden neus en een fijn besneden aangezicht, achter hetwelk zij verscholen liggen.

Het meeste van hetgeen hierboven over het Bewijzende en Vorklarende gedeelte eener Redevoering, over hare Inleiding en Verdeeling gezegd is, laat zich ook op Verhandelingen toepassen.

§ 171.

2) *Samenspraken of Dialogische Schriften.*

Didactische schriften zijn somtijds *Dialogisch*, dat is, in Samenspraken vervat. En ook andere soorten van Opstellen treft men aan, welke in dien trant vervaardigd zijn. Samenspraken toch zijn van drieërlei aard; namelijk 1) Dramatisch of Tooneelkunstig (zooals alle treur- en blijspelen); 2) wijsgeerig, (gelijk b. v. de samenspraken bij PLATO en in CICERO'S werken over den Redenaar zijn) — of 3) alleenlijk onderhoudend en schilderend, zooals vele gesprekken bij LUCIANUS en anderen. De Dialogische wijze van schrijven heeft iets zeer afwisselends en bevalligs, en kan dikwerf strekken, om eene dorre stof wat te verlevendigen en op te tooijen. — De hoofdzaak is slechts hierbij, dat men wezenlijk Samenspraken schrijft, met andere woorden: dat elk persoon, dien men sprekende invoert, zoo spreekt, als men veronderstellen moet, dat met diens bijzondere geaardheid, met den toestand, waarin, met de zaak, waarover, en met hem of hen, tot wie hij spreekt, overeenkomstig is. Op eene andere wijze gezegd: ieder der Samensprekenden moet, gelijk men

zulks met eene bastaarduitdrukking heet, *individualiteit* bezitten, en de geheele Samenspraak moet *karakterkundig* zijn.

Dat voor het overige in alle Samenspraken eene zekere Kunst en Beschaafdheid moeten heerschen, spreekt vanzelve. Hiermede dient echter eene hooge mate van Natuurlijkheid en Eenvoudigheid gepaard te gaan; want niets is zotter dan schriftelijke gesprekken, waarin alles, wat er gezegd wordt, naar deftige Predikatiën zweemt.

»De meeste hedendaagsche Schrijvers (zegt een beroemd Kunstrechtter) schijnen deze manier in het geheel niet te kennen. Zij vergenoegen zich met aan hun werk de uitwendige gedaante van een gesprek te geven, waarin de een spreekt en de ander antwoordt, terwijl het voor het overige niets anders is, dan of de Schrijver zelf van 't begin tot aan het einde sprake. Men laat b. v. eenen *Philotheus* en eenen *Philatheus*, of anders de heeren A en B samenkomen, welke na eenige wederzijdsche plichtplegingen zich eerst een' tijd lang vrij droog over den schoonen morgen of avond, het verrukkelijke gezicht, hetwelk zich voor hen opent, verwonderen, en daarop overgaan, om over eenig gewichtig onderwerp met elkander te spreken. Alles, wat wij verder van hen leeren kennen, is dit, dat de een den Schrijver zelve verbeeldt, en klaar is het, dat deze een man van geleerdheid en zuivere grondstellingen is. — De ander is een niets beduidend personage, dat daar verschijnt, om slechts eenige afgebruikte tegenwerpingen te maken, waarop de eerste een zoo volkomen overwinning behaalt, dat zijne tegenpartij, de spotter of twijfelaar, op 't laatst geheel vernederd en gemeenlijk van zijne dwaling volkomen overtuigd heengaat. Dit is eene laffe en ellendige manier van schrijven, welke des te verachtelijker is, dewijl zij ten bewijze strekt, dat de Schrijver iets ondernomen heeft, 't welk hij niet in staat was, uit te voeren.»

§ 172.

4) *Brieven.*

Een Brief is een schriftelijk onderhoud met een' afwezenden persoon. Hieruit volgt in de eerste plaats, dat de Stijl

van een' Brief altijd iets moet hebben van een gewoon gesprek, met andere woorden: dat hij eenvoudig, natuurlijk en ongemaakt moet zijn. »Zoo ongekunsteld en ongedwongen (zegt een Schrijver der Ouden) als mijn gesprek tot u zou zijn, wanneer wij bij elkander zaten of te zamen wandelden, wil ik ook, dat mijne Brieven zijn. Zij moeten moeite noch arbeid verraden.»

Maar tegelijkertijd is een Brief een *schriftelijk* Opstel. Bij een zoodanig nu kan men altijd vooraf overwegen, wat men zeggen wil, en ten andere ontglipt datgene, wat men kwalijk zegt, minder de aandacht dan woorden zulks doen, welke slechts gesproken worden, en die verder geen spoor achter zich laten.

Zoo dwaas en schoolvossig als het dus is, om in een gewoon gesprek spraakkunstige zuiverheid en netheid van uitdrukking op een overdrevene wijs na te jagen, zoo betamelijk en geoorloofd, ja zelfs noodwendig is het, deze eigenschappen bij het schrijven van Brieven niet uit het oog te verliezen.

Om kort te gaan: te groote Deftigheid en Zwier van den eenen, Slordigheid en Onnauwkeurigheid van den anderen kant, zijn de twee klippen of draaikolken, de *Scylla* en *Charybdis* (mag ik het zoo eens noemen), tusschen welke de Briefschrijver door heeft te zeilen.

Iedereen gevoelt echter, hoe grootelijks deze regel in de toepassing gewijzigd wordt, en, door den aard der stof, waarover men een' Brief schrijft, en, door hem, aan wien de Brief is gericht, en, door hetgeen men zelf is, die den Brief opstelt.

§ 173.

Men heeft verschillende soorten van Brieven, als Brieven van Gelukwensching, van Rouwbeklag, van Bekendmaking, van vertroosting, van Aanbeveling enz.; zoo ook Letterkundige, Staatkundige, Koopmans-brieven en meer andere. De Brievenverzamelingen van CICERO, PLINIUS, MEVROUW DE SÉVIGNÉ, POPE, GELLERT en anderen leveren fraaije voorbeelden van

een' goeden Stijl in dezen op. De brieven van onzen HOOFD zijn vol geest en vernuft, doch niet overal vrij van eenige gemaaktheid.

§ 174.

Andere soorten van Proza-opstellen, b. v. Beoordeelende schriften, Romans en dergelijke gaan wij met stilzwijgen hier ter plaatse voorbij. Vaste regels voor hunnen Stijl te geven valt moeilijk, dewijl deze Stijl naar den aard der onderwerpen zeer verschillend kan zijn. Daar Romans voornamelijk vermaak en behagen ten doel hebben, gevoelt men vanzelve, dat een droge schrijftrant, zonder eenige sieraden en bloemen, over het algemeen in die geschriften niet tehuis hoort.

§ 175.

Wat de Hulpmiddelen betreft, die ter bevordering van een' goeden nederlandschen Stijl, in allerlei soort van Opstellen, kunnen strekken: deze bestaan, behalve in de wetenschappelijke beoefening der Spraak- en Redekunst, voornamelijk in het lezen van goede Schrijvers, en voorts in eigen oefening. Aan hem, die zich op de eigenlijk gezegde Welsprekendheid toelegt, is vooral ook het lezen van voortreffelijke Dichters aan te bevelen. Nimmer heeft er een waarlijk groot Redenaar bestaan, die hiervan niet bijzonder zijn werk gemaakt heeft, en die daaraan niet een voornaam gedeelte zijner bekwaamheden heeft te danken gehad. Poëzie en Welsprekendheid zijn twee zusters, op het nauwst en teederst aan elkander verknocht, en geene van welke aan iemand harer aanbidders een lachje of lonkje schenken zal, die zich niet bij beiden eenigermate behagelijk heeft zoeken te maken (*). — Vandaar,

(*) Ik wil hiermede in het minst niet zeggen, dat elkeen zelf verzen moet gaan maken, maar alleenlijk, dat men smaak en gevoel hebbe voor Poëzie.

dat de helft der voorbeelden , in de Redekundige schriften van CICERO , QUINCTILIANUS en anderen ter opheldering aangehaald , uit Dichters genomen zijn.

Bij het lezen kan het maken van Uittreksels zijn groot nut hebben. Dit toch dient , om het gelezene des te beter te doen onthouden. Het leert ons bijzonder op de hoofdpunten van een geschrift acht te geven , en tegelijkertijd oefent het ons , om allengskens onze eigen gedachten op het papier te brengen. Tegen de slaafsche nabootsing van eens anderen schrijfrant hebben wij hierboven gewaarschuid.

Eigen oefening in het schrijven kan bestaan , vooreerst in het maken van nederlandsche vertalingen van uitheemsche schriften. De werken der Ouden zijn hiertoe bijzonder aan te bevelen , en hij , die iu staat is , om hot eene of andere stuk uit een latijnsch Redenaar of Dichter spraakkunstig-zuiver en met kracht en bevalligheid in onze Moedertaal te vertolken , kan gerust vertrouwen , dat hij reeds vrij wat vorderingen in een' goeden stijl gemaakt heeft. Tot het maken van zulke Vertalingen toch behoort veel meer bekwaamheid dan sommige jonge lieden gelooven.

Het in andere woorden overbrengen van deze of gene fraaije plaats eens beroemden nederlandschen Schrijvers kan ook zeer nuttig zijn. De schriften van onzen grooten hoorf zijn daartoe bij uitstek bruikbaar.

Vervolgens beproeve men zelf , over dit of dat onderwerp iets op te stellen. Altijd kieze men echter hiertoe stoffen , welke men goed verstaat ; want niets is zoo waar als het zeggen van HORATIUS , dat verstand en kennis het beginsel en de bron van het goede schrijven zijn. Voor het overige komen hier dan al die regelen in aanmerking , welke wij hierboven ten aanzien van de Vinding , Rangschikking en Utdrukking der gedachten hebben opgegeven.

Heeft men zijn Opstel geheel gereed , zoo raadplege men er een' deskundige over , of wel , men vergelijkte het met dat van een bekwaam Schrijver , die hetzelfde onderwerp behandeld heeft.

§ 176.

Wat de eigenlijk gezegde Welsprekendheid, bijzonder die van de verheven soort, betreft, niets is er, volgens het gevoelen der Ouden, bij haar noodzakelijker dan dat de Redenaar zelf een rechtschapen man zij, een man, wiens borst met edele, deugdzame, teedere en levendige gewaarwordingen vervuld is. QUINCTILIANUS heeft aan de ontwikkeling dezer waarheid en van hetgeen met haar in verband staat, een groot deel van het laatste boek zijner Redekundige lessen gewijd. Tegelijkertijd toont hij hierbij aan, dat een Redenaar bekend moet zijn met alles wat strekken kan, om die edelaardige gezindheden meer en meer aan te kweeken.

Dat voorts een ieder, die openlijk als spreker te voorschijn wil treden, veelvuldige kundigheden bezitten moet; dat hij de onderwerpen, waarover hij het woord voert, door en door moet verstaan; dat hij in staat moet zijn, om door allerlei voorbeelden, uit de geschiedenis en den geheelen kring der wetenschappen genomen, aan zijne taal kracht bij te zetten, en wat dergelijke vereischten meer zijn, gevoelt men vanzelve. Ook is zulks reeds op verschillende plaatsen door ons aangeduid.

I N H O U D.

E E R S T E A F D E E L I N G.

E E R S T E H O O F D S T U K.

Algemeene bepalingen, van § 1—14 bl. 1.

T W E E D E H O O F D S T U K.

Over eenige eigenschappen der Gedachten enz., van
§ 15—31 » 12.

D E R D E H O O F D S T U K.

Over de Woorden, van § 32—39 » 30.

V I E R D E H O O F D S T U K.

Over de Spraakfiguren, van § 40—79 » 40.

V I J F D E H O O F D S T U K.

Over de zoogenaamde karakters van den Stijl, van
§ 80—86 » 69.

T W E E D E A F D E E L I N G.

Z E S D E H O O F D S T U K.

Over de kunst des eigenlijk gezegden Redenaars, of
over de Welsprekendheid in hare engere beteekenis,
van § 87—125 » 75.

Z E V E N D E H O O F D S T U K.

Over de verschillende soorten van Welsprekendheid,
in der laatstgenoemde engeren zin, van § 126—163. » 111.

A C H T S T E H O O F D S T U K.

Voorschriften voor eenige andere soorten van Proza-
schriften — benevens iets over de wijze, om zich
in den Stijl en de Welsprekendheid te oefenen,
van § 164—176 » 130.

ACADEMISCHE VOORLEZINGEN

OVER DE

Nederlandsche Redekunst,

HANDELENDE OVER DE

VINDING IN DE WELSPREKENDHEID;

DOOR

Mr. B. H. LULOFS,

Hoogleeraar, enz. enz.

DERDE DRUK.

HERZIEN EN IN NIEUWER SPELLING OVERGEBRACHT

DOOR

Dr. A. DE JAGER.

AMSTERDAM,
A. AKKERINGA.
1878.

Snelpersdruk van H. C. A. Thieme te Nijmegen.

V O O R B E R I C H T.

(VOOR DEN EERSTEN DRUK).

Ik waag het, ofschoon schroomvallig genoeg, geachte Lezer! deze Voorlezingen, welke ik in den aanvang van dit jaar voor de Heeren Studenten gehouden heb, in het licht te geven. Deels doe ik zulks, dewijl de daarin behandelde onderwerpen soms te moeijelijk en te afgetrokken zijn, dan dat het niet noodzakelijk zijn zou, aan mijne geëerde Hoorders de gelegenheid te verschaffen, om het gehoorde bedaard te kunnen nalezen; — deels, dewijl ik nu, in het vervolg, op den door deze Voorlezingen gelegden grond, gemakkelijker zal kunnen voortbouwen en door voorbeelden de gegeven voorschriften meer en meer ophelderen en veraangenamen; — deels eindelijk, om die minder geoefende leden van het geachte Publiek, welken bij geval de lust mocht bekruipen dit boekje eens in handen te nemen, opmerkzaam te maken op een onderwerp, hetwelk in sommige hedendaagsche Redekundige Schriften veel te weinig op prijs gesteld wordt, ja, soms even weinig, als de geheele Oudheid eenwenlang achter een het grootste werk er van gemaakt heeft. — En terecht deed zij zulks! Ofschoon toch de voorschriften over hetgeen men *de Vinding* in de Welsprekendheid noemt, niemand, wien de natuur de gave van juist en bondig te redekavelen en zich uit te drukken ten eenenmale geweigerd heeft, tot een scherpzinnig en bekwaam redenaar maken zullen, blijft het echter niet minder zeker, dat zij voor hem, die eenen goeden aanleg heeft, van groot nut kunnen zijn. Boven alles blijft het

tevens onbetwistbaar, dat ook de bloot bespiegelende beoefening van deze voorschriften, voornamelijk zooals zij bij eenen ARISTOTELES en CICERO voorkomen, altijd onbeschrijfelijk veel zal kunnen bijdragen tot opscherping van ons verstand en tot het doen verkrijgen van die *logische* en nauwkeurige wijze van redeneeren, welke den grondslag van het geheele gebouw der welsprekendheid moet uitmaken. Dus zal dan ook het uitgeven dezer Voorlezingen misschien kunnen strekken, om bij dezen en genen den eerbied voor de schrandtheid en scherpzinnigheid, die in de werken der Ouden uitblinken, of op te wekken, of meer en meer te bevestigen en te vergrooten; kortom, hen met diezelfde bewondering te vervullen, waarmede de Schrijver dezer Voorrede de groote Vernuftten der Oudheid hoe langer hoe meer begint te beschouwen. Wie toch vindt het ongepast, wanneer ik hier ter plaatse nogmaals herhaal, dat ik van de bekwaamheden der oude Schrijvers eenen zeer hoogen dunk voed? Immers, ik vind, dat zij meest altijd zoo gesproken en geschreven hebben, als zij over de stof, in de omstandigheden en met het doel, waarover, waarin of waartoe zij het woord of de pen voerden, spreken en schrijven moesten. Dus zijn zij hoogst eenvoudig, ja droog zelfs, maar ook tevens hoogst duidelijk, waar eenvoudigheid en duidelijkheid, maar tegelijkertijd zwierig en bloemrijk, waar deze laatstgemelde sieraden te pas komen. Zij trachten ons niet te doen schreijen, waar zij ons moesten doen lagchen, noch vervelen ons met eenen nutteloozen woordenpronk, als het op zaken aankomt. Hunne Redenaars, hunne Geschiedschrijvers en Dichters schilderen ons geene menschen uit de maan, als er menschen dezer aarde moeten geschilderd worden; maar tegelijkertijd vieren hunne Dichters aan hunne verbeelding den vrijen teugel, en ontsluiten het geheele rijk der geesten en wonderen, wanneer zij op de verbeelding hunner Lezers werken en die aangenaam bezig willen houden. PALAEOPHILUS wane dus niet, dat hij een echt navolger van CICERO is, omdat hij op alle tijden en plaatsen, voor alle toehoorders, bij alle verschillende gelegenheden juist zoo poogt te spreken en te schrijven, als de groote romeinsche Redenaar bij deze of gene gelegenheid geschreven en gesproken heeft. Daarom wordt CICERO de Vader der Welsprekendheid genoemd, dewijl hij altijd zoodanig het woord voerde, als hij tot het doel, waartoe hij zulks deed, het

woord voeren moest; maar daarom lacht men u soms uit, goede PALAEOPHILUS! omdat gij, als CICERO, spreekt en schrijft, waar gij, naar de stof en het doel van uw schrijven en spreken, volstrekt niet op dezelfde wijs als de gezegde romeinsche Redenaar hadt moeten gesproken en geschreven hebben.

Juist daarom komen de Ouden mij zoo verdienstelijk voor, zeide ik, omdat zij altijd zoo gesproken en geschreven hebben, als zij, naar het doel, den tijd en de plaats, waarom, waarin en waarop zij zulks deden, spreken en schrijven moesten. Dat dit nu ten hoogste prijselijk en navolgenswaardig is, spreekt evenzeer vanzelve, als dat wij Nieuweren dan ook proefondervindelijk moeten trachten te toonen, dat wij hen hierin tot voorbeeld genomen hebben. Maar, hoe moeten wij hierbij te werk gaan? Moeten wij al hunne voorschriften, hunnen smaak, hunne wijze van behandeling slechts blindelings volgen, zonder te onderzoeken in hoeverre die ook in den tijd, waarin wij leven, te paskomen? In geenen deele, want dan zouden wij juist gevaar loopen van datgene niet te doen, hetwelk zij altijd deden; namelijk van met gepastheid naar *onze* omstandigheden te spreken en te schrijven. Ziet een hedendaagsch redenaar dus, dat hij tot toehoorders en over een onderwerp het woord voert, meer of min met de hoorders en de stof overeenkomende, tot welke en waarover CICERO gewoon was te spreken, zoo neme hij hem gerust in allen deele tot voorbeeld; want hij kan dan zeker zijn, dat hij nimmer een beter voorbeeld nemen kan. Hij zij dáár derhalve eenvoudig, waar de romeinsche Redenaar eenvoudig was, omdat deze laatste indiervooge het best verstaan werd en den grootsten indruk maakte! Hij trachte evenmin als CICERO dáár met eene beeldrijke en leenspreukige taal te schitteren, waar die der duidelijkheid nadeelig zou kunnen zijn, of wel als een niet te paskomende tooi veracht worden! Hij zij, evenals CICERO, kort, droog en zakelijk, waar gerektheid, waterigheid en langwijligheid verveling zouden baren! Hij poge niet te roeren, waar tót het verstand gesproken moet worden, maar spreke ook niet alleen tot het koele begrip, waar het hart mede moet helpen uitspraak doen! Hierbij trachte hij echter, evenmin als CICERO, al te lang op de hartstochten te werken, gedachtig der gouden spreuk: dat niets spoediger droogt dan een traan! Kortom, hij volge CICERO in allen deele na, waar hij met CICERO op een' gelijken

bodem staat; doch niemand veroordeele hem, dat hij dáár, waar zulks het geval niet is, aan dien onsterfelijken Redenaar niet meer denke, en die voorschriften alsdan opvolge, welke het gezonde verstand hem in zijne omstandigheden voorschrijft en die CICEERO ook voorzeker opgevolgd zou hebben, hadde hij in soortgelijke betrekkingen gesproken! Ook dit mag men bij alle lessen, die de Ouden over den Stijl en de Welsprekendheid geven, wel in het oog houden, dat deze altijd betrekking hebben op *hunne* welsprekendheid, dat is, op eene zoodanige, welke werkring hoofdzakelijk in groote volksvergaderingen of voor uitgestrekte rechtbanken gelegen was, en die altijd een rechtstreeksch en onmiddellijk practisch doel had, dat, namelijk, van te overtuigen en te overreden.

Laat ons dus de Ouden navolgen, wat die algemeene regelen van een' goeden smaak betreft, welke en voor hen, en voor ons geldig zijn; laat ons van hen afwijken, waar wij en zij in geheel verschillende omstandigheden verkeeren! Laat ons (om dit nogmaals te herhalen) van hen die edele eenvoudigheid leeren, die in dingen van gewicht allen nutteloozen en overtolligen pronk versmaadt, en niet door woorden, maar door zaken tracht te overtuigen en te treffen; die juistheid, nauwkeurigheid en schilderachtigheid van uitdrukking, waardoor in hunne letterkundige tafereelen alles gloed en leven is; die duidelijkheid en afgepastheid; dat zinrijke, dat natuurlijke, dat ware, die kracht en die klem van redekaveling, en wat dergelijke loffelijke hoedanigheden meer zijn, welke men telkens bij hen aantreft. Dit toch zijn eigenschappen, die voor alle tijden en plaatsen gelden. De kunstvoorschriften integendeel, die ontleend worden uit den aard, of der stof, of van sommige vormen, welke den Ouden bijzonder eigen waren, zijn geenszins verbindend voor alle tijden en plaatsen, ten minste niet in zooverre, dat die lateren, welke noch deze stof noch deze vormen verkiesen te bezigen, daarom berispelijk zijn zouden. Daaruit toch b. v. dat de regelen des griekschen Treurspels voor en naar zijnen eigendommelijken aard en oorsprong hoogt passend en berekend waren, volgt nog niet, dat SHAKSPEARES MACBETH, SCHILLERS WALLENSTEIN OF WILHELM TELL, GÖTHES EGMOND enz., stukken van barbaren zijn zouden, omdat zij op de leest dezer regelen niet geschoeid zijn. De gezegde groote Dichters hebben een ander soort van middelen gekozen, om het groote

hoofddoel van alles, wat men met eenen algemeenen naam Treurspel kan noemen, het reinigen der ziel en met name der hartstochten van medelijden en vrees te bereiken; welnu, onderzoek, of hun dit gelukt zij, en bevindt gij, dat dit het geval is, ziet gij, dat geheele volkeren met al hunne groote mannen het zegel der goedkeuring op de werken dier Dichters gedrukt, ze met verrukking gelezen en herlezen hebben, strijd dan niet over de middelen, door hen gebezigd, om die goedkeuring te erlangen; middelen, die, wanneer zij zóó slecht waren als gij voorgeeft, dat doel voorzeker nimmer bereikt zouden hebben. Op dezelfde wijze vaart een onbevooroordeelde, bij het zien van een eerwaardig, zoogenaamd gothisch kerkgebouw, niet uit tegen de bouworde, omdat deze niet ionisch, of corinthisch, of toscansch enz. is; maar hij verheugt er zich over, dat men in eenen geheel verschillenden trant, als die der Grieken en Romeinen was, toch zoo iets verhevens heeft kunnen te voorschijn brengen. Hetgeen hier door mij van den vorm in een zeker opzicht gezegd is geworden, geldt dikwerf ook' ten aanzien der stof. Zonderling is het, inderdaad, dat deze of gene, die met vermaak of ten minste zonder ergernis al de tooversprookjes, al de vertelselen leest, die over Cyclopen, Sirenen, Sfinxen, Reuzen, Dwergen, Draken en soortgelijke bovennatuurlijke wezens meer, bij HOMERUS, HESIODUS, VIRGILIUS, OVIDIUS en andere grieksche en latijnsche Dichters voorkomen, een' hedendaagschen dichter voor half onzinnig verklaren zal, welke uit zijne volks-mythologie, uit zijn oud volksgeloof en oude volksverleveringen van Spoken, booze Geesten, Toovernimfen, Feeën, Renzen, Dwergen enz. eens een dichterlijk onderwerp ontleent en er een goed dichtstuk van maakt, of wel eene, in proza geschreven, bevallige vertelling.

Dat sommige lieden geenen smaak hebben voor dergelijke dichterlijke verlustigingen, bewijst niets tegen hare waarde, evenmin als het tegen die der toonkunst iets afdoet, dat eenige menschen liever, ik weet niet wat, hooren, dan de heerlijkste symphonie van MOZART of BEETHOVEN. — Gelijk echter over het algemeen onze Landaard voor de muziek juist niet het fijnste oor heeft zoo heeft zij ook niet veel vatbaarheid voor het eigenlijk gezegde romantische spel der verbeelding: eene onvatbaarheid, waarvoor, zooals voor alles, ook al wederom zeer natuurlijke redenen zijn

Ik wilde nu echter dit slechts te kennen geven, geachte Le-

zer! dat het, uit het gezegde oogpunt beschouwd, niet vreemd is, dat onze Dichtkunst en onze geheele dichterlijke Letterkunde zich tegenwoordig (want in de dagen van VONDEL en HOOFT was het anders) door een zekere nuchterheid en gemis van verbeeldingspel kennelijk onderscheidt van die der Engelschen, Italianen en Hoogduitschers. Dit is dan ook de reden, dat, wanneer mannen, als b. v. BILDERDIJK, KINKER, STARING en anderen, gedichten uitgeven, waarin zij hunne zangsters op het eindelooze meer der verbeelding een weinigje hebben laten rondzwalken, zij verbaasd lange voor- of naredenen moeten schrijven, om te verhinderen, dat men hen toch niet als half en half krankzinnig van hersenen beschouwe; — voor- en naredenen over dingen, aan welker dichterlijke bruikbaarheid niemand in Engeland, Duitschland of Italië in het allerminst twijfelt.

Ik zeg voor het overige dit een en ander in geenendeele, om onze fraaije Letterkunde in een ongunstig daglicht te plaatsen; want, waarlijk, ik begeer niet onder de verachters van mijn vaderland gerangschikt te worden; maar ik zeg het vooral slechts, om 'een' wenk te geven tot bescheidenheid in het beoordeelen van den smaak van andere volken. Ook zal de oogst onzer fraaije Letterkunde er niet te slechter om uitvallen, wanneer men, te gader met den akker van het ware en wezenlijke, ook eens dien van het romantische verbeeldingspel wat beploegt. Deels toch willen een aantal dichterlijke gewassen slechts op den laatsten tieren en groeijen, deels zal ons het bebouwen van dien laatstgenoemden des te beter de bearbeiding des eersten leeren. — Onze TOLLENS, de hoogst verdienstelijke Dichter der *Overwintering op Nova-Zembla*, moge van dit laatste ten bewijze strekken.

Zeer weinig in getal zijn de bronnen geweest, waaruit ik de stof voor deze Voorlezingen genomen heb. Niet te onrecht toch heeft men meermalen aangemerkt, dat men bij de behandeling van een aantal letterkundige onderwerpen niet veel boeken noodig heeft, en dat het doorbladeren en doorvliegen eener menigte werken van veel minder nut is, dan het vlijtig beoefenen van eenige weinige goede, vooral, als deze de bronnen zijn, waaruit de meeste volgende Schrijvers geput hebben. Uit dien hoofde heb ik mij dan ook bij het opstellen dezer Voorlezingen geheel en al bij de Ouden bepaald, zonder mij met latere Schrijvers, die dit onderwerp hebben aangeroerd (ofschoon weinigen het gedaan heb-

ben) eenigszins op te houden. En nog niet eens heb ik tot al de Ouden, die over de Redekunst gehandeld hebben, de toevlucht genomen. Oordeelende toch, dat eene verwijzing naar veelvuldige verschillende manieren van zien meer geschikt zou zijn, om mijn eigen hoofd en de hoofden mijner geëerde hoorders te verwarren, dan er duidelijke denkbeelden aan te geven, heb ik voornamelijk ARISTOTELES en CICERO tot gidsen genomen, van welken eerstgenoemde ik bij deze gelegenheid eerst de reuzengrootte heb leeren kennen: eene reuzengrootte, waarbij CICERO zelfs in vele opzichten als dwerg verschijnt, en waarom onze VOSSIUS, zelve een wonder van geleerdheid, hem terecht een wonder der wereld noemt. Hij toch, die weten wil, wat scherpzinnigheid is, die weten wil, wat een blik beteekent, welke tot op den bodem van alles doordringt; die weten wil, wat logisch redakavelen heet, en wat men noemt, met juistheid en nauwkeurigheid gevolgen uit deze of gene stelling af te leiden; die weten wil, wat een stijl beteekent, welke, hoe droog die ook zijn moge, toch, bij die droogheid, bij de hoogst mogelijke kortheid en zinnigheid, en ofschoon de afgetrokkenste onderwerpen behandeld worden, de duidelijkheid zelve is; die weten wil, wat het zegt bepalingen te geven, waarin de bepaalde zaak volkomen past; kortom, die hetgeen men een fijn verstand en oordeel, hetgeen men scherp- en diepzinnigheid noemt (ik spreek van geene zielsvermogens, die tot het gevoel en de verbeelding behooren) tot den hoogst mogelijken trap van volmaaktheid wil zien opgevoerd: — die leze maar eens een enkel Hoofdstuk uit de redkundige schriften van ARISTOTELES — die leze maar eens hetgeen ik, op diens Wijsgeers voetspoor, over de verdeling van de Wel-sprekendheid, of met andere woorden, van hetgeen CICERO *bepaalde onderzoekingen (Causae)* noemt, heb aangemerkt; die leze maar eens het Hoofdstuk, vol dialectische scherpzinnigheid, over het *mogelijke en onmogelijke, het groote en kleine*, waarvan ik eene vertaling heb pogen te geven, of, als hem dit te droog is, zoo doorloope hij eens hetgeen ik, naar ARISTOTELES, ofschoon slechts terloops, over de *hartstochten* gezegd heb, alwaar hij bepalingen zal aantreffen, die van de diepste kennis der menschelijke ziel getuigen. Niet minder straalt een zoodanige menschenkennis door in de juiste, met de karakteristiekste trekken prijken-de, schetsen, welke ARISTOTELES van de verschillende geaardheden

der menschen gegeven heeft, en waarvan men er twee, de karakterschets namelijk van jonge en van oude lieden, op bladzijde 180 en volgende dezer Voorlezingen vinden kan.

Waarlijk, het is geen wonder, dat deze groote Wijsgeer zoo uitbundig door alle eeuwen heen vereerd is geworden, ja, dat zulks plaats had bij mannen van de grootste scherpzinnigheid en kracht van redekaveling, gelijk b. v. de beroemde LESSING van dit gevoel van bewondering geheel doordrongen schijnt, ter plaatse waar hij de aristotelische stelling over het doel van het Treurspel ontwikkelt.

Tot de gezegde Schrijvers dan, geachte Lezer! heb ik mij bij het opstellen dezer Voorlezingen voornamelijk bepaald, dan eens dezen, dan eens genen tot leidsman nemende, maar voor het overige niets meer doende, dan slechts enkele punten van hen aan te roeren en dan mijne Hoorders verder tot de bronnen zelve te verwijzen. Dat ook onze wondergeleerde VOSSIUS mij van veel dienst geweest is, en ik niet heb kunnen nalaten, om door het vertalen van een enkel Stuk zijner lessen mijn oprechte hulde aan zijne, bij al hare onnoozele naïveteiten verbazende kennis te bewijzen, moet ik niet vergeten te zeggen. Bij het korte overzicht, dat ik van CICERO'S *Topica* (een niet zeer gemakkelijk Geschrift) heb trachten te geven, heeft mij de breedvoerige en doorlopende, ofschoon, helaas! niet geheel en al tot ons overgekomen *Commentarius* van den ouden, beroemden Wijsgeer en Dichter BOËTIUS veel dienst bewezen. Ik heb mij voor de overige schriften van CICERO, die ik gebruikt heb, eenvoudig bij de uitgave van ERNESTI bepaald, en CICERO uit zich zelve en door vergelijking met zich zelve pogen te verstaan. Van ARISTOTELES heb ik de uitgave van CASAUBONUS gebezigd, in welke men naast den soms wat bedorven griekschen tekst over het algemeen zeer goede latijnsche vertalingen aantreft, die mij ter bespoediging van den arbeid dikwerf te stade zijn gekomen.

Doch nu geen woord meer, geachte Lezer! maar integendeel duizendmaal verschooning voor deze lange Voorrede. Met dat al zou ik, hetgeen het noodzakelijkst daarin behoort, nog wel vergeten; vooreerst, namelijk, den hartelijken wensch, dat, zoo dit Geschrift soms in de handen van waarlijk kundige en geoefende vaderlandsche Geleerden mocht geraken, zij, om de moeite en den arbeid er aan besteed, er het gebrekkige wel van willen over

het hoofd zien; — ten tweede, de waarschuwing, dat niemand hier iets nieuws, maar slechts het een en ander van het bij velen vergeten oude, wederom opnieuw opgedischt, gelieve te zoeken; — en eindelijk de bede, dat men deze Voorlezingen in het allerminst niet beschouwe als uitgewerkte verhandelingen, maar blootelijk als vingerwijzingen naar veel nuttigs en schoons, dat bij de Ouden over de onderwerpen, in dit boekje behandeld, te vinden is. — Men luistert voor een oogenblik wel eens met goedwilligheid naar eenen reiziger, die uit het een of ander, thans wat minder bekend of in vergetelheid geraakt land terugkomende, niet kan nalaten van hetgeen hij zoo al gezien en waargenomen heeft een weinigje te keuvelen. Men luistert naar hem, zeg ik, met goedwilligheid, al merken ervaren lieden ook op, dat hij veel slechts vluchtig en terloops gezien heeft, of ten minste dat hijer slechts vluchtig en terloops van spreekt. Welnu, men beschouwe mij ook in een' zekeren zin als zulk eenen, op reis geweest zijnden persoon; als iemand, namelijk, die een klein uitstapje in een tegenwoordig weinig bezocht gedeelte van het rijk der oude Letterkunde gedaan heeft en thans met eene reizigerachtige snapachtigheid deze en gene geziene voorwerpen in hunne uiterste omtrekken afschetst.

Wie weet of kundige en bescheiden lieden ook mij dan nog niet wel met eenen glimlach van genoeg en tevredenheid willen aanhooren, en of niet deze en gene reislustige aangespoord zal worden, om met eigen oogen de beschreven gewesten wat nauwkeuriger te gaan beschouwen dan zulks door mij geschied is.

B. H. LULOFS.

*Groningen, 3 Mei
1822.*

I N H O U D.

	Bladz.
Eerste Voorlezing	1.
Tweede Voorlezing	9.
Derde Voorlezing	39.
Vierde Voorlezing	48.
Vijfde Voorlezing	75.
Zesde Voorlezing	87.
Zevende Voorlezing	147.
Achtste Voorlezing	178.

EERSTE VOORLEZING

OVER DE

V I N D I N G,

HANDELENDE OVER §§ 93 EN 94

VAN DE

NEDERLANDSCHE REDEKUNST.

§ 93.

»Vier hoofdpunten komen bij het opstellen en houden van redevoeringen of andere soortgelijke stukken van welsprekendheid in aanmerking, de VINDING namelijk, de REGELING of RANGSCHIKKING, de GEDACHTE- of WOORDUITDRUKKING, en de UITSPRAAK of MONDELINGE VOORDRACHT.

Door de VINDING (*Inventio*) in de welsprekendheid verstaan wij: het opsporen van zoodanige denkbeelden, gronden, bewijzen, of hoe men die ook noemen moge, als wij behoeven, om over een onderwerp, waarover wij te spreken hebben, *wel*, dat is, doelmatig te spreken.

Het is verbazend te zien, hoeveel werk de Ouden van hetgene men de *vinding* noemt, gemaakt hebben. De schriften van ARISTOTELES, CICERO, QUINTILIANUS, HERMOGENES en anderen zijn vol van lessen en regelen, die tot dit onderwerp in betrekking staan. Ofschoon de groote Vernuftten der Oudheid toch wel begrepen, dat de eigenlijk gezegde gave van denken en redekavelen, als de natuur haar den mensch geweigerd heeft, door geen onderricht te verkrijgen is — en ofschoon zij tevens wel inzagen, dat alle bewijsgronden in elke bijzondere zaak vooraf met geene mogelijkheid te bepalen zijn, oordeelden zij echter, dat er zekere algemeene voorschriften gegeven konden worden, om allengskens eene meerdere vaardig-

heid en gemakkelijheid in het vinden van bewijzen en denkbeelden te verkrijgen. Vanhier de zoogenaamde *Topica* of *Betoogbronnenleer*, welke in de geschriften der vroegere redekundigen zulk eene aanzienlijke plaats beslaat. Zij maakte het samenstel uit van alles, hetwelk betrekking had tot het onderwijs over de dusgenoemde *τοποι* of *loci*, dat is, *plaatsen* of *bronnen*, waaruit, bij het spreken over iets, onze bewijzen en gronden ontleend moeten worden."

§ 94.

»Men kan dus deze plaatsen of betoogbronnen met CICERO de zetels der bewijsgronden (*sedes argumentorum*) noemen, terwijl men dan echter door bewijsgronden soms alle denkbeelden in het algemeen moet verstaan, waarvan wij ons bedienen kunnen, om over een onderwerp, dat wij gekozen hebben, doelmatig te spreken, of gelijk de Ouden, naar hunne gewone bepaling van de welsprekendheid, zouden zeggen, te overreden. Alle zaken derhalve, eigenschappen, hoedanigheden, omstandigheden, middelen, en wat dies meer zij, waaruit wij zoodanige bewijsgronden (*argumenta*) bij het behandelen van deze of gene stof ontleenen, maken (in den ruimsten zin gesproken) hunne *plaatsen* of *betoogbronnen* uit."

Uit de voorgelezen §§ hebt gij gehoord, mijne Heeren ! dat, bij het opstellen van redevoeringen of andere soortgelijke stukken van welsprekendheid, vier hoofdpunten in aanmerking komen; vooreerst de *vinding*, ten tweede de *regeling* of *rangschikking*, ten derde de *gedachteuitdrukking*, *woorduitdrukking* of *uitdrukking der gedachten door middel van woorden*, en ten vierde (voor zoover ten minste eene redevoering uitgesproken wordt) de *uitspraak* of *mondelijke voordracht*. Laat ons tot de beschouwing dezer hoofdpunten thans overgaan, en in de eerste plaats onze aandacht eenen tijd lang bij die der zoogenaamde *vinding* bepalen.

De beroemde romeinsche Redenaar, Redekundige en Wijsgeer CICERO noemt in zijn geschrift, hetwelk hij in nog jeugdigen ouderdom over dit onderwerp opstelde, en waarvan een paar boeken tot ons gekomen zijn, de *vinding*: het uit-

denken van ware of waarschijnlijke dingen, om eene betwistbare zaak (*causam*) geloofelijk (*probabilem*) te maken. Deze bepaling, waarmee men soortgelijke in andere geschriften van CICERO vergelijken kan, heeft vooral betrekking tot de rechterlijke en staatkundige welsprekendheid, weshalve wij, ofschoon in den grond nagenoeg hetzelfde zeggende, in ons Handboek de *vinding* een weinig breedvoeriger en op allerlei soorten van welsprekendheid toepasselijker, genoemd hebben: het opsporen van zoodanige denkbeelden, gronden, bewijzen, of hoe men die ook noemen moge, als wij behoeven, om over een onderwerp, waarover wij te spreken hebben, *wel*, dat is, doelmatig te spreken.

Ik wil, bij voorbeeld, eene redevoering houden over de onsterfelijkheid der ziel; met andere woorden: ik wil in het openbaar en op eene eenigszins plechtige wijze over de onsterfelijkheid der ziel spreken. Wat heb ik nu in de eerste plaats noodig? Datgene, niet waar? hetwelk in woorden uitgedrukt moet worden; die denkbeelden, die gronden, die bewijzen, welke ik over en voor mijn onderwerp zeggen en aanvoeren zal. Ik moet b.v. eene bepaling hebben van hetgene ik door de onsterfelijkheid der ziel versta. Ik moet bewijzen hebben, om die onsterfelijkheid te betoogen. Ik moet kunnen aantoonen, welke gevolgen het geloof aan die waarheid hebben kan en hebben moet; welk een troost er uit te scheppen zij; hoe verderfelijk grondstellingen zijn, die deze waarheid trachten te vernietigen enz. Ik moet bij dit een en ander ook weer denkbeelden hebben, waardoor ik hetgeen ik zeg, tot mijne Hoorders in betrekking breng. Ik moet naar sommige gronden zoeken, waardoor ik het best hun verstand kan overtuigen; naar andere wederom, waardoor ik hun hart, hun gevoel voor hetgeen ik beweew, partij doe trekken enz. Het uitvorschen, het nasporen, het opdelfen van dit alles, ziedaar, wat de *vinding* in de welsprekendheid uitmaakt, ziedaar voor den redenaar een hoofdpunt, waarover, zooals ik in de tweede voorgelezen § zeide, de schriften der Ouden een groot aantal voorschriften

bevatten, en over hetwelk een ARISTOTELES (die Vorst en Koning der Redekundigen), een CICERO, een QUINCTILIANUS en eene menigte anderen geheele boeken vol geschreven hebben. Inderdaad, wanneer men alles, wat over dit onderwerp al gezegd is, ziet, zoo zou men bij den eersten oogopslag wanen, alsof, met behulp van dit door vroegeren en lateren bijeengebrachte, het opstellen eener redevoering de gemakkelijkste zaak ter wereld, en of het even licht ware, om te leeren denken en bewijzen te vinden, als men schrijven en rekenen leert.

Intusschen is dit volstrekt het geval niet. Nog oneindig meer dan het schrijven eener fraaije hand in vele opzichten, en wat ook de kunst oefening hiertoe moge bijdragen, eene gift der natuur, eene aangeboren begaafdheid is, nog oneindig meer is zulks de bekwaamheid en het vermogen om juiste en scherpzinnige, sierlijke en oorspronkelijke gedachten te voorschijn te brengen; gedachten, die het verstand overtuigen, het hart treffen, en volkomen geschikt zijn, om den redenaar dat doel te doen bereiken, waartoe hij spreekt.

Neen, wien de natuur de goddelijke gaven des verstands, des oordeels, der scherpzinnigheid, der verbeeldingskracht, des gevoels geweigerd heeft, zal voorzeker door geen ARISTOTELES of QUINCTILIANUS zoodanige denkbeelden, als het brein van eenen CICERO, van eenen DEMOSTHENES, van eenen BOSUET en andere groote redenaren opleverde, ooit leeren vinden. Geene betoogbronnenleer zal ons baten, wanneer onze hersenen ten eenenmale stomp en tot denken volstrekt ongeschikt zijn.

Maar waartoe dient dan de geheele *vinding* (zal men vragen), indien zij eenen onbekwame toch niet bekwaam kan maken? Er is een hoogduitsch spreekwoord, hetwelk luidt: Men moet met het bad ook niet het kind wegwerpen, en waarvan de zin hierop nederkomt, dat men met het nuttelooze niet het nuttige tevens over het hoofd moet zien; niet iets voor geheel en al onbruikbaar houden, omdat het

in sommige gevallen niet bruikbaar is. — Ziedaar, wat men bij de *vinding* nooit uit het oog moet verliezen! Zoo weinig als zij in staat zal zijn, om iemand, die tot het opstellen van het een of ander volstrekt niet geschikt is, wien de natuur allen aanleg tot geregeld denken en spreken geweigerd heeft, tot eenen denker en redenaar te maken, zoozeer zal zij soms hem, die wezenlijk voor welsprekendheid eenige vatbaarheid bezit, behulpzaam kunnen zijn, om hem, wanneer hij over de eene of andere zaak te spreken heeft, gedachten te doen vinden; of liever, de beoefening van hetgene zij ons leert, zal altijd meer of min ons verstand scherpen en ons het denken gemakkelijker maken. Sommige latere redekundigen hebben hier minder gunstig over geoordeeld; maar ik herhaal hier, hetgeen ik in § 100 gezegd heb: Zouden de grootste Vernuften der Oudheid, onder welke velen zoo *proefondervindelijk* wisten, wat bij de beoefening der welsprekendheid al of niet van dienst zijn kon; zouden deze van de *Topica* eeuwenlang zoo onbeschrijfelijk veel werk gemaakt hebben, indien zij zoo geheel nutteloos en beuzelachtig ware, als sommigen in onzen tijd wanen?

Ik noemde hier het woord *Topica*, hetwelk ik in mijn Handboek door *betooqbronnenleer* vertaald heb. Deze naam is afkomstig van het grieksche *τοπος*, dat is eene plaats, in het Latijn *locus*; zoodat *Topica* of eigenlijk *Topice* (want het eerste is meer een meervoud) zooveel als: verzameling van plaatsen beteekent, of wel de leer, die over deze plaatsen handelt. — Maar, wat geeft dat woord *plaatsen* te kennen? zult gij vragen. Moet men het letterlijk opvatten? Van iets lichamelijks en stoffelijks? neen, het duidt iets onstoffelijks aan; het duidt de bronnen aan, waaruit ons verstand, wanneer wij de eene of andere zaak behandelen, zijne gedachten moet putten. Het beteekent den kring, den omvang der denkbeelden, waarin het zijne bewijzen moet zoeken. Het beteekent de zetels dier bewijsgronden, gelijk CICERO ze noemt (*sedes argumentorum*), terwijl men hier door

bewijsgronden, in eenen ruimen zin, alle denkbeelden verstaan kan, waarvan wij ons bedienen, om over een onderwerp, dat wij gekozen hebben, *wel* of *doelmatig* te spreken. Kortom, de Ouden noemden het *plaatsen*, omdat zij zich de bewijzen en gronden daarin, als het ware, geplaatst dachten; omdat men iemand, die gedachten over het eene of andere onderwerp noodig had, kon toevoegen: zoek die onder al het denkbare op die of die plaats! B. v. ik moet iemand prijzen; ik moet tot lof van iemand spreken. Hoe moet ik dit nu doen? Welnu, ik moet opnoemen hetgeen in hem *loffelijk* is. Maar wat kan in iemand al *loffelijk* zijn? Zeer veel; verstand, bekwaamheid enz. enz. In hetgene dus loffelijk is, in al hetgene zich hiertoe brengen, hierover zeggen laat, moet ik mijne denkbeelden, mijne stof voor hetgeen ik zeggen zal, zoeken. Het *loffelijke* moet mij dus *plaatsen* of *betoogbronnen* opleveren. Heb ik hierover nu juiste denkbeelden; weet ik nauwkeurig, wat al of niet lof verdient, kan ik dit een en ander geregeld uiteenzetten, ontwikkelen, de waarde er van doen gevoelen; heb ik tevens bondig en redeneerkundig of logisch leeren redekavelen; ben ik voorts genoegzaam bekend met de daden van hem, dien ik prijzen moet, zoo zullen de gedachten mij voor mijne lofrede vanzelf toevloeijen. Deze gedachten moet ik dan voorts geleidelijk rangschikken, hetwelk, zooals ik reeds zeide, het werk is der *regeling*; voorts ze in gepaste bewoordingen uitdrukken, waartoe de *gedachteuitdrukking* de voorschriften geeft; en ze dan uitspreken, dat in de *uitspraak* of *mondellingevoordracht* geleerd wordt.

Het hier in de laatste plaats aangemerkte zal, hoop ik, strekken, om u, zoo vooralsnog geen volkomen duidelijk, ten minste een niet ten eenenmale verward begrip te geven van hetgeen de Ouden door *vinding*, *betoogbronnenleer*, en wat dies meer zij, verstonden. Tevens zal het u misschien reeds eenigermate begrijpelijker geworden zijn, hoe de *vinding* hare nuttige zijde hebben, en hoe zij sommige algemeene voorschriften geven kan, waardoor allengskens eene

meerdere vaardigheid en gemakkelijker in het vinden van bewijzen en gronden verkregen worden. De Ouden geven b. v. in hunne schriften over de *vinding*, onder anderen, nauwkeurig op, wat al loffelijk te noemen is, en wat de grond, het doel en middelpunt van allen lof uitmaakt. Welnu, indien ik de regels, die zij hierover gegeven hebben, ken en in mijn geheugen geprent heb, zoo zal mij immers dan, wanneer ik over dezen of genen eene lofrede moet opstellen, het vinden van denkbeelden altijd eenigszins gemakkelijker vallen, dan wanneer ik nooit over zoo iets had nagedacht. De Ouden geven nauwkeurig op, waar men in de behandeling van rechtsgedingen al op te letten hebbe, wat de hoofdtwistpunten in alle baliezaken zijn, hoe een redenaar over deze punten vóór of tegen spreken moet enz. enz. Welnu, wanneer ik mij hun samenstel of *systema* hierover met vlijt heb eigen gemaakt, zal ik dan niet bij pleitredenen gemakkelijker, geleidelijker, juister en scherpzinniger kunnen spreken en redekavelen, dan wanneer mij al deze voorschriften geheel en al vreemd zijn? De *vinding* leert ons b. v. (om hier nog een oogenblik bij stil te staan) dat de twistpunten, de punten van verschil in eene zaak, die voor de balie tehuis hoort, altijd tot een van deze drie moeten gebracht worden, namelijk, dat of de daad, als daad, ontkend wordt; of de naam, dien deze daad dragen moet, of het recht, dat uit die daad voortspruit. Zoo b. v. toch A van moord wordt beschuldigd, omdat hij gezegd wordt dit of dat feit gepleegd te hebben, dan moet, voor zoover A verdedigd kan worden en er dus twistpunten tusschen aanklager en verdediger ontstaan kunnen, deze verdediging en dus het punt van verschil of hierin bestaan, dat het geheele plegen der daad, om welke A beschuldigd is, wordt ontkend; of dat men, het feit toestemmende, echter loochent, dat die daad datgene is, den naam van dat misdrijf moet dragen, waarvoor zij wordt uitgegeven; of wel ten derde, dat men, noch de daad, noch hare *objectieve* hoedanigheid ontkennende, echter beweert, dat A evenwel niet

als schuldig en strafbaar kan worden aangezien, omdat hetgeen hij gepleegd heeft, in betrekking tot hem zelve of, met andere woorden, onderwerpelijk of *subjectief*, niet voor strafbaar kan worden gehouden. Gevoelt gij nu niet, dat wanneer iemand weet, dat dergelijke twistpunten bij de behandeling van allerlei rechtszaken moeten voorkomen, en wanneer hij tevens weet, *hoe* een redenaar hier in het algemeen bij elk van dezelve, hetzij als aanklager, hetzij als verdediger, spreken moet, gevoelt gij dan niet, zeg ik, dat hij zulks dadelijk met eene zekere juistheid en nauwkeurigheid van onderscheiding, met eene zekere geregeldheid, duidelijkheid en gepastheid zal doen; kortom: gevoelt gij niet, dat, wanneer hetgene over de *vinding* door de Ouden geschreven is, met oordeel gelezen wordt, zulks ongemerkt ons vaardig zal leeren denken, ongemerkt ons zal gewinnen, om spoedig te zien, wat er al over eene zaak, waarover wij te spreken hebben, kan en moet gezegd worden?

Na dit in het algemeen over het nut der *vinding* aangemerkt te hebben, zullen wij thans overgaan, om het een en ander, dat tot haar gebracht kan worden, volgens den leidraad van ons Handboek, wat nader te beschouwen.

TWEEDE VOORLEZING

OVER § 95.

»CICERO verdeelt in zijne *Betoogbronnenleer (Topica)*, in zijne *Redekundige Verdeelingen (Oratoriae Partitiones)* en andere geschriften, alle betoogbronnen in twee hoofdsorten, namelijk in de zoodanige, welke onmiddellijk in eene, door ons behandeld wordende, zaak liggen opgesloten (*loci in re ipsa insiti*), en in dezulke, welke van buitenaf ontleend worden (*loci assumti*). De eerste of de *inliggende, inwendige betoogbronnen* verschaffen ons de bewijzen en gronden, die wij verkrijgen door b. v. iets nauwkeurig te bepalen, de deelen er van op te noemen, de benaming er van na te gaan enz.; zoo ook die, welke uit de gelijkheid, ongelijkheid, tegenstrijdigheid of overeenkomst van twee dingen hare kracht ontleenen; al verder, die in de beschouwing eener zaak in hare oorzaken en gevolgen, of in de vergelijking van het meerdere of mindere enz. gegrond zijn, en verschillende andere, welke aller door CICERO, op het voetspoor van ARISTOTELES, met de verwonderlijkste scherpzinnigheid en het onbegrijpelijkste vernuft uitgelegd en met voorbeelden opgehelderd geworden zijn.

Voor hem, die zijn denkvermogen wil scherpen, zijn deze verhandelingen van CICERO der lezing overwaardig.

Evenzeer is zulks de ontwikkeling, die hij geeft, van den aard dier betoogbronnen, welke uitwendig zijn of buitenaf liggen (*loci assumti*). Hij brengt ze onder eene hoofdrubriek, namelijk die van *getuigenissen (testimonia)*. Deze verdeelt hij in goddelijke en menschelijke. Tot de goddelijke behooren alle bewijzen en gronden, die men over of voor een onderwerp, hetwelk men behandelt, uit godsprieken ontleent, uit wigchelarijen, voorspellingen enz. enz. De menschelijke bevatten de gronden, genomen uit het gezag, den wil, de verklaringen of het zeggen van menschen, waartoe b. v. in rechtsgedingen alle bewijzen moeten gebracht worden, die men trekt uit schriftelijke oorkonden, verbintenissen, eedafleggingen en dergelijke. Men kan hier ook de drangredenen toe brengen, die uit het voorbeeld van anderen getrokken worden, ofschoon deze betoogbron insgelijks onder de *inwendige gerangschikt* wordt. Stel eens, ik wil aan eenen scheepsbevelhebber de deugd van eerlijkheid aanprezen,

en dring zulks aan door te zeggen, dat DE RUITER door deze deugd heeft uitgemunt, dan is, in eenen zekeren zin, deze betoogbron buitenaf gelegen. Mijn *locus* is die van het voorbeeld (*exemplum*)."

Ter opheldering dezer §, mijne Heeren! zal ik in de eerste plaats het een en ander aanhalen uit de zoogenaamde *Redekundige Verdeelingen* of *Splitsingen* (*Partitiones Oratoriae*) van CICERO; die plaats namelijk, waarin hij van de voornaamste betoogbronnen (*loci*) een kort overzicht geeft.

Ten tweede zal ik een paar woorden zeggen over het onderscheid tusschen de zoogenaamde *Redekundige* en *Redetwistkundige betoogbronnen* (*loci Rhetorici et Dialecti*), iets, waarvan ik korthedshalve in mijn Handboek geene melding gemaakt heb.

Ten derde zal ik, hetgene ik kortelijk en over de *inwendige* en over de *buitenaf liggende betoogbronnen* gezegd heb, wat nader uiteenzetten, en door voorbeelden zooveel mogelijk ophelderen.

Wat het eerste betreft, hier moet ik vooraf met een woord aanstippen, dat CICERO's klein geschrift, *Redekundige Verdeelingen* geheeten, aldus genoemd wordt, omdat het zeer beknopt de hoofdpunten of hoofddeelen bevat, die in alle welsprekendheid in aanmerking komen, en welke door hem in zijne andere redekundige geschriften breedvoeriger zijn uiteengezet. Het geschrift is in Dialogen of Samenspraken vervat, gehouden wordende tusschen CICERO en zijnen Zoon. De Zoon vraagt van tijd tot tijd, de Vader antwoordt. Dus zegt dan de Zoon onder anderen (in het tweede hoofdstuk): Daar dus het vinden de eerste taak is des redenaars, wat moet hij dan zoeken? — CICERO, de Vader: Hij moet trachten te vinden, op welk eene wijze hij geloofd worde van hen, welke hij poogt te overreden, en voorts in welker voege hij hunne gemoederen in beweging kunne brengen. (Houdt hierbij in het oog, dat elk redenaar hoofdzakelijk op twee

dingen te werken heeft, 1) op overtuiging van het verstand, 2) op het treffen van het hart. Is toch het verstand overtuigd en het hart getroffen, dan kan een redenaar lichtelijk tot het doen of nalaten van datgene *overreden*, hetwelk hij begeert, dat men doen of laten zal. In overreden nu, weet gij, werd door de Ouden over het algemeen, en *over het algemeen* ook niet te onrecht, het doel der welsprekendheid gesteld). — CICERO, *de Zoon*: Waardoor halen wij anderen over, om ons te gelooven (waardoor overtuigen wij hen van het een of ander)? — Cic. V. Door bewijzen, die wij nemen uit betoogbronnen, en wel óf uit de zoodanigen, die in de zaak zelve liggen, óf die van buitenaf aangevoerd worden. — Cic. Z. Wat noemt gij betoogbronnen? — Cic. V. Zoodanige dingen, waarin de bewijzen voor iets schuilen. — Cic. Z. Maar wat is een bewijs? — Cic. V. Iets gevonden geloofbaars, geschikt om overtuiging te verwekken. — C. Z. Hoe verdeelt gij de twee door u genoemde soorten van betoogbronnen? — C. V. Die, welke als zonder kunst worden aangezien, noem ik de buitenaf liggende en breng ze onder de algemeene rubriek van *getuigenissen*. — C. Z. En wat zijn inwendige betoogbronnen? — C. V. Die, welke in de zaak zelve gelegen zijn. (Tot kleine voorloopige opheldering diene hier, in het voorbijgaan, het volgende. Wanneer ik, over Gods alwetendheid sprekende, het bewijs hiervoor ontleen uit de *hepaling*, die ik van God, als het volmaakte Wezen, maak; wanneer ik zeg: God moet alwetend zijn, want het denkbeeld van een volmaakt Wezen, dat alles geschapen heeft, bestuurt en onderhoudt, sluit de alwetendheid vanzelf in zich, zoo ontleen ik mijn bewijs uit eene betoogbron, die geheel en al in de zaak zelve, waarover ik redeneer, ligt opgesloten. — Maar wanneer ik tot bewijs van Gods alwetendheid mij op den Bijbel beroep, en zeg: God is alwetend, want de Heilige Schrift leert mij zulks, dan redeneer ik uit eene buitenaf liggende betoogbron, die niet onmiddellijk door haar zelve met mijn onderwerp verbonden is. Mijne betoogbron is dan het *Ge-*

tuigenis, zooals wij zagen, dat CICERO het noemt. Ik grond mij dan op een bewijs, dat ik niet door kunst van redeneering behoef te verkrijgen, maar dat mij geheel gereed en klaar wordt aangeboden. En daarom is het dan ook voor ongeoeffenden vrij wat gemakkelijker te zeggen: Dit of dat is waar, omdat deze of gene het gezegd heeft, dan: dit of dat is waar, omdat het om die en die redenen waar zijn moet. Op dien grond dus worden de buitenaf liggende betoogbronnen door de Grieken *kunstelooze* genoemd, waarop CICERO in de aangehaalde plaats dan ook zinspeelt. Doch laat ons zien, wat de beroemde Redenaar over de laatstgemelde betoogbronnen, welke hij onder de algemeene rubriek van *getuigenissen* brengt, verder zegt). — C. Z. Hoeveel soorten van *getuigenissen* zijn er? — C. V. Tweeërlei: goddelijke en menschelijke. Goddelijke zijn b. v. Godspraken, voortteekenen en voorspellingen, antwoorden van priesters, van wigchelaars, van droomuitleggers. Menschelijke zijn zij, die voortspruiten uit het gezag, den wil, het te kennen geven van menschen, hetzij dit vrijwillig of met dwang geschied zij, waartoe dan b. v. schriftelijke oorkonden, verbintenissen, beloften, eedzweringen en pijnlijke verhooren gebracht moeten worden.

Ik zal hier weer een enkel woord ter opheldering inlaschen. A is aan B eene zekere som gelds schuldig. A weigert echter die te betalen. B doet hem dus voor het gerecht roepen, en neemt eenen advocaat aan, om zijn recht voor de vierschaar geldig te maken. De pleitbezorger onderzoekt, welke middelen van bewijs B heeft, om zijne schuldvordering op A te staven, en hij vindt eenen brief van B, waarin deze duidelijk te kennen geeft, dat hij de bovengemelde som gelds aan A schuldig is. Op dezen brief nu grondt onder anderen zich de advocaat. Uit dit schriftelijk stuk leidt hij onder anderen de wettigheid der schuldvordering af. Ziedaar dus zijne betoogbron, waaruit hij redeneert; hierin vindt hij het middel, om, in hetgene hij zegt, van hen, die hij wil overtuigen en overreden, ge-

loofd te worden. Nu is echter deze betoogbron niet onvoorwaardelijk in de zaak zelve gelegen; immers A kon evenzeer schuldig zijn, al ware er geen schriftelijk bewijs voorhanden; neen, zij ligt buitenaf. Zij behoort tot de *getuigenissen* en wel tot de *menschelijke getuigenissen*, waaronder, zegt CICERO, in de zoo even aangehaalde plaats, geschriften, verbintenissen, beloften enz. behooren. En op dezelfde wijze nu, als hier mijn *getuigenis* tot de *menschelijke getuigenissen* gebracht moet worden, zal het, bij eene andere gelegenheid, weder tot de *goddelijke getuigenissen* behooren. Handelende b. v. over de menschlievendheid, toont een kanselredenaar, na eerst het plichtmatige dier deugd uit haren eigen aard betoogd te hebben, insgelijks aan, dat zij in den Bijbel uitdrukkelijk wordt voorgeschreven, b. v. in de plaats: Hebt uwen naaste zoo lief als u zelve, of wel: al wat gij wilt, dat u de menschen doen enz. Ook hierdoor dus overtuigt hij zijne toeh. van de noodzakelijkheid, om menschlievendheid te beoefenen. Zijne betoogbron is een *goddelijk getuigenis*. Doch gaan wij nog een oogenblik voort met CICERO. — C. Z. Wat noemt gij *inwendige betoogbronnen*? — C. V. De zoodanigen, welke in de onderwerpen zelve liggen, als b. v. de bepaling, het tegengestelde; als b. v. datgene, hetwelk daaraan of aan het tegengestelde daarvan al dan niet gelijk, daarmede overeenstemmend of niet overeenstemmend is; al verder datgene, hetwelk als het ware met iets anders saamverbonden of als het ware met iets anders in tegenspraak is; zoo ook de oorzaken der dingen, waarover men handelt, of wel de uitkomsten dier oorzaken, dat is, hetgene door die oorzaken uitgewerkt is; al mede de verdeelingen, de geslachten der deelen of de deelen der geslachten; voorts de beginselen der dingen en hetgeen daaraan als het ware voorafgaat, waarin eenig bewijs gelegen ligt; zoo ook de vergelijkingen der dingen, wat namelijk grooter, wat evenredig, wat kleiner zij, waarin dan of de geaardheden der dingen of hunne krachten vergeleken worden. — C. Z. Moeten wij dan onze bewijzen uit

al deze betoogbronnen ontleenen? — C. V. Nu ja, wij moeten ze navorschen en ze in allen opsporen; maar hierbij moeten wij met oordeel te werk gaan, de onbeduidende altijd verwerpen, en soms ook de al te gemeene en de noodeloze in den loop laten.

Tot dusverre CICERO. Ik zal thans overgaan, om u het een en ander tot nadere opheldering te zeggen van hetgene hij over de zoogenaamde *inliggende* betoogbronnen aanmerkt. Hierbij valt nu echter in de eerste plaats onder het oog te houden, dat men de betoogbronnen in het algemeen verdeelt in *dialectische* of *redetwistkundige* en in *rhetorische* of *redekundige*. De dialectische zijn de zoodanige, welke bij de behandeling van alle mogelijke onderwerpen te stade komen, daar zij onmiddellijk tot de vormen betrekking hebben, waarin ons verstand denkt en zijne denkbeelden voordraagt. Dat b.v. elke zaak eene oorzaak moet hebben, is eene zoogenaamde categorie van ons verstand, eene wet, zonder welke wij ons niets kunnen denken, een stelregel, dien wij op alles toepasselijk maken en in de zinnenwereld ook op alles toepasselijk maken kunnen. Op de volgende wijze nu redeneerende: Indien de nabijheid der zee eene voorname oorzaak is van den bloei des koophandels in het eene of andere land, zoo hebben de Nederlanders in dit opzicht veel aan de ligging hunner gewesten te danken gehad; zoo redeneer ik op grond van dien stelregel, van die wet onzes verstands. De gezegde stelregel is dan de dialectische betoogbron, waaruit ik de kracht mijner redekaveling putte. Gij gevoelt echter nu tevens, dat deze en soortgelijke betoogbronnen overal tehuis hooren.

Rhetorische betoogbronnen maken integendeel meer den geheelen omvang van bewijzen en denkbeelden uit, waaruit ik, als redenaar, met eene zekere uitvoerigheid over dit of dat onderwerp sprekende, al hetgeen ik heb te zeggen, moet putten, en, die naar den verschillenden aard mijner stof, verschillend kunnen zijn, ofschoon de bewijzen zelve, die zij mij opleveren, altijd uit de eene of andere dialectische be-

toogbron, dat is, uit den eenen of anderen oppersten stelregel van mijn verstand, hunne kracht ontleenen. Wat moet mij b.v. voornamelijk mijne stof tot betoog verschaffen, als ik, voor de balie over een lijfstraffelijke daad spreek, die ik poog te bewijzen, maar waarvoor ik geene rechtstreeksche bewijzen heb? Zijn het niet *vermoedens*, die iets ten minste eenigermate geloofwaardig kunnen maken, als er geene bewijzen aanwezig zijn? Voorzeker! — De vermoedens derhalve, in hunnen geheelen omvang, ziedaar mijne redkundige betoogbron: ziedaar de stof voor mijne denkbeelden! — Onder het opnoemen echter van zoodanige vermoedens en bij de redekavelingen, die ik er op bouw, zal het altijd weder de eene of andere dialectische betoogbron zijn, waaruit de kracht mijner redeneering geput wordt. Zeg ik bij voorbeeld: Indien het waar is, dat A een allerhevigst vijand van B was, en een uur, voordat de laatstgenoemde vermoord is geworden, nog gezegd heeft: dat hij hem vroeg of laat van het leven berooven zou, zoo is er *vrij wat* grond voor, om A voor den moordenaar aan te zien. — Voer ik derhalve de schrikkelijke vijandschap en het gezegde van A als een vermoeden tegen hem aan, zoo is het de rhetorische betoogbron der vermoedens, die mij mijne denkbeelden oplevert; maar deze denkbeelden zijn toch weer geput uit de dialectische betoogbronnen der oorzaken, of van het gepaard- of voorafgaande, of hoe men ze hier noemen wil. Zij rusten namelijk op de volgende stelregels: Elke handeling heeft eene oorzaak. Van *bloedige* handelingen is hevige vijandschap *dikwerf* de oorzaak. Vóór iedere zaak is iets voorafgaands, dat is: vóór iedere zaak is iets eeders, dan die zaak is. Vóór het begaan van een misdrijf nu gaat *wel eens* vooraf, dat men dreigt het te zullen begaan enz. enz. Op dezelfde wijze redeneer ik uit de dialectische betoogbron van het opvolgende (of wil men het hier het gepaardgaande heeten?), wanneer ik uit mijne rhetorische betoogbron der vermoedens het volgende bewijs neem: A is oogenblikkelijk na den moord en ter plaatse, waar die is voorgevallen, met eenen bloedi-

gen degen gezien geworden. Hij is dus denkelijk de moordenaar. — Mijne redekaveling grondt zich dan op de wet mijns verstands: na iedere zaak moet weer eene andere volgen. Maar nu volgt na een' moord *wel eens*, dat de moordenaar nog met het bloedige staal wordt aangetroffen enz.

Ik twijfel er niet aan, of het is u thans duidelijk genoeg, wat dialectische en wat rhetorische betoogbronnen zijn. Houdt nu echter verder in het oog, dat de zoogenaamde *inwendige* of *inliggende betoogbronnen* (*loci insiti*), van welke ik hierboven met een enkel woord melding maakte, tot de dialectische behooren, of met andere woorden dezelfde als de dialectische zijn. Sommigen maken derhalve in hunne redekundige schriften geen gewag van de dialectische betoogbronnen, gelijk b.v. VOSSIUS, die slechts van een paar algemeene, redekundige betoogbronnen, die van het *Mogelijke* en *Onmogelijke*, het *Groote* en *Kleine* spreekt, waarover ook wij in het vervolg, op het voetspoor van ARISTOTELES, nog nader zullen handelen. Hoe het echter nu hiermede zij, CICERO houdt zich ter aangehaalde plaatse van de *Redekundige Verdeelingen* met dit onderscheid tusschen rhetorische en dialectische betoogbronnen niet op, maar spreekt alleenlijk van *in- en uitwendige*, welke eerste, zooals hij ze beschrijft, niets anders dan dialectische zijn. En daar een kort overzicht dier dialectische betoogbronnen in vele opzichten zijne groote nuttigheid hebben kan, acht ik het niet ongepast, om op het voetspoor van CICERO, hierover het een en ander aan te stippen. Het voornaamste, hiertoe betrekkelijk, zal ik ontleenen uit de *Topica* van CICERO, en uit hetgene hij daarvan met een enkel woord in het 39ste en 40ste Hoofdstuk van het tweede Boek: *Over den Redenaar* gezegd heeft. De *Topica*, welk geschrift niet anders is dan een beknopt overzicht des werks van dien naam van ARISTOTELES, en dat door CICERO ten gevalle van zijnen vriend TREBATIUS werd opgesteld, komen hier vooral in aanmerking. De voorbeelden echter, door CICERO gekozen, om de behandelde betoogbronnen op te helderen, zijn soms vrij duister, als meestal tot.

de vroegere romeinsche rechtsgeleerdheid betrekking hebbende. Ik zal mij dus aan deze niet binden, maar, waar het noodig is, eenvoudiger en duidelijker voorbeelden nemen.

De inwendige of dialectische betoogbronnen, welke CICERO opnoemt, laten zich in twee hoofdklassen splitsen. Namelijk: zij liggen óf in het denkbeeld, dat wij ons vormen van eene zaak, waaruit wij een bewijs ontleenen, in haar geheel of in hare deelen of in den naam, welken zij draagt, beschouwd; óf wel, zij liggen in het denkbeeld der betrekking, welke deze zaak tot andere zaken heeft.

Tot de betoogbronnen van de eerste klasse behooren de *bepaling*, de *deelopnoeming* en de *zaakbenoeming*.

Wat eene *bepaling* (*definitio*) zij, is u voorzeker genoegzaam bekend. CICERO noemt haar een rede of gezegde, uitleggende, wat datgene zij, dat bepaald wordt; met andere woorden: zij zegt ons, wat iets is; zij ontvouwt den aard, de natuur, het wezen der zaken. Stelt nu eens, dat iemand over den moed eener vrouw spreekt, die zich niet ontzag, om, met gevaar van haar leven, het venijn uit de wonde van haar, door eene slang gebeten, kind te zuigen; stelt nu eens, dat hij zegt: Indien moed eene verachting van gevaren is, dan voorzeker heeft deze vrouw grooten moed betoond; alsdan redeneert hij uit de betoogbron der *bepaling*. Uit den eigen aard, uit de natuur van hetgeen moed is (of wat hij er ten minste door verstaat; want het is voor zijne rekening, of de bepaling goed dan niet goed zij), ontleent hij zijn bewijs voor de stelling: deze vrouw was zeer moedig. Zijne redeneering grondt zich op de sluitrede: wie gevaren veracht is moedig; dit deed zij; derhalve enz. — Maar deze sluitrede neemt weer haren oorsprong uit de bepaling: moed is verachting van gevaren. Gij gevoelt, dat deze betoogbron dus in het denkbeeld ligt, dat wij ons van eene zaak, *in haar geheel beschouwd*, vormen. Gij gevoelt tevens, dat, voor zoover wij een bewijs uit deze betoogbron ontleenen, de geheele geldigheid er van afhangt van de geldigheid en waarheid der bepaling, waarop het gebouwd is.

Men vraagt dus natuurlijk: wat is eene goede, eene ware bepaling? wat behoort er toe? hoeveel soorten van bepalingen zijn er? enz. Op al deze vragen te antwoorden gedooft het bestek dezer Voorlezingen in het allerminst niet. Ook zal u veel hiervan uit de leer der Redeneerkunst of *Logica* bekend zijn. Ik kan u dus slechts eenigszins op het pad van kennis ten wegwijzer strekken, en zoo verwijs ik u derhalve naar CICERO, die u in het vijfde hoofdstuk zijner *Topica* het antwoord op de gemelde vragen zal geven. Voor mij zij het genoeg, u voorloopig het verstaan van hem eenigszins gemakkelijker gemaakt te hebben. — En in het voorbijgaan zij het mij vergund, u hier op den nauwen band tusschen redeneerkunst (*logica*) en redekunst (*rhetorica*) opmerkzaam te maken.

De *deelopnoeming* (*partitio*) maakt de tweede betoogbron uit van de zoodanige, welke uit eene zaak zelve genomen zijn. Gelijk de bepaling echter het geheel eener zaak onmiddellijk omvat, omvat de deelopnoeming ook wel dat geheel, maar middelijkerwijze door de opnoeming van de deelen daarvan. Een kanselredenaar b. v. spreekt over de geloofwaardigheid der Apostelen, en tracht te betoogen, dat hunne verhalen alleszins naar waarheid zijn. Wanneer hij nu zegt: de Apostelen moeten geloofd worden in hetgeen zij zeggen, want zij hebben hierbij niet kunnen bedriegen, zij hebben niet willen bedriegen, en zijn zelve niet bedrogen geworden, dan redeneert hij uit de betoogbron der deelopnoeming.

Dat iemand toch niet kan bedriegen, niet wil bedriegen en niet bedrogen is geworden, bevat al de deelen van het begrip, geloofwaardig te zijn, in zich, en de volgende sluitrede ligt dus hier ten grondslag: Indien iemand noch kan enz., dan is hij geloofwaardig. — Dit nu was het geval met de Apostelen, derhalve enz.

Maar wat behoort nu al tot eene goede deelopnoeming; wanneer is zij gebrekkig; wanneer kan zij meer, wanneer minder volledig zijn; wat is het onderscheid tusschen hetgeen CICERO *splitsing* (*partitio*, door ons hier ter plaatse

deeloopnoeming vertaald), en *verdeeling* (*divisio*) noemt? enz. Ziedaar, wat gij beantwoord kunt vinden in het zevende en achtste hoofdstuk der *Topica*. En zoo deze u niet voldoen, moet gij tot de scherpzinnigheid van ARISTOTELES de toevlucht nemen.

De derde betoogbron, in eene zaak zelve liggende, is de *zaakbenoeming*, zooals het mij voorkomt, dat zich het, door CICERO gebezigde, latijnsche woord *notatio* het duidelijkst laat vertalen. In deze betoogbron vloeit de kracht onzer redeneering uit den naam voort, dien eene zaak, waaruit wij een bewijs ontleenen willen, draagt, en uit de wijze, waarop wij dien naam afleiden, verklaren en uitleggen. Wanneer ik b. v. lagchende tot iemand, die hier of daar raadsheer is, zeg: Nu, vriend, *gij* moet ons thans raden, want *gij* heet immers een raadsheer, alsdan redeneer ik uit de betoogbron der *zaakbenoeming*. Mijn bewijs is dan uit datgene, wat de naam *raadsheer* beteekent, getrokken, en rust op de sluitrede: Een raadsheer moet volgens zijn naam een heer zijn, die raadt en raden moet; *gij* heet raadsheer, derhalve enz. Dit voorbeeld is nu maar boertig, maar zoo ontspringen zeer ernstige redekavelingen evenzeer uit deze betoogbron. Immers alle bewijzen, die men in allerlei wetenschappen trekt uit de afleiding of *etymologie* van een woord voor den aard en de hoedanigheid van hetgeen door dat woord aangeduid wordt, nemen hier hunnen oorsprong. — CICERO heldert dit, wat het romeinsch burgerlijk recht betreft, in het achtste hoofdstuk der *Topica*, door het latijnsche woord *postliminium* op.

Wij gaan thans over tot de betoogbronnen, niet in eene zaak zelve liggende, maar in het verband en in eene zekere betrekking van andere zaken met haar.

CICERO spreekt in de eerste plaats van de *woordverwantschap*, gelijk het ons lust het latijnsche *conjugatio*, in het Grieksch *συζυγία*, te vertalen. Deze betoogbron ligt zeer in de buurt van de zoo even beschreven *zaakbenoeming*. Uit haar putten wij ons bewijs, wanneer wij redeneeren, niet

onmiddellijk uit den naam van eene zaak zelve, maar uit de verwantschap, welke die naam met andere namen van denzelfden stam en die nagenoeg hetzelfde denkbeeld uitdrukken, bezit. *Rechtvaardigheid, rechtvaardig, rechtvaardiglijk*, enz. zijn *verwantwoorden*. Zij drukken allen in verschillende wijzigingen dezelfde denkbeelden uit; het eene namelijk als zelfstandig-, het andere, als bijvoegelijk naamwoord (*substantivum et adjectivum*), het derde, als bijwoord (*adverbium*). Indien ik nu zeg: wanneer iemand *rechtvaardigheid* uitoefent, verdient hij den naam van *rechtvaardig*, dan ontleen ik mijn bewijs voor de stelling: dat de rechtvaardigheid uitoefenende rechtvaardig is, uit de betoogbron der verwantwoorden (*conjugata*); want rechtvaardig en rechtvaardigheid betrachtende, is hier voor ons verstand hetzelfde, zoodat ik, niettegenstaande ik verschillende woorden bezig, het eerste evenzeer zeggen kan als: Indien iemand rechtvaardigheid betracht, verdient hij den naam van rechtvaardigheid betrachtende. CICERO haalt in zijn werk: *Over den Redenaar* het volgende voorbeeld van deze betoogbron aan: »Indien aan ouderliefde de hoogste lof moet toegezwaaid worden, moet het u treffen, dat gij q. METELLUS zoo ouderlievend treuren ziet.» Hier zijn *ouderliefde* en *ouderlievend* (of hoe men het woord *pietas* en *pie* vertalen wil) de verwantwoorden. Ouderliefde hebben en ouderlievend zijn komt op hetzelfde neer. Is het eerste dus loffelijk, dan moet het tweede dit ook zijn en ten gevolge hiervan ook treffen.

Dat deze betoogbron, hoe onbeduidend ook schijnende, van groote toepassing is in alle wetenschappen, is buiten kijf. Vele valsche redekavelingen vloeijen uit haar voort, wanneer zij niet goed gebezigd wordt. Een aardig voorbeeld, tot deze betoogbron betrekking hebbende en onmiddellijk uit de oude romeinsche rechtsgeleerdheid genomen, kunt gij vinden in het negendé hoofdstuk van CICERO's *Topica*. Het zal u toonen, dat de kennis van soortgelijke betoogbronnen hare groote *practische* nuttigheid kan hebben.

Uit de betoogbron van het *geslacht* kan men op de volgende manier bewijzen putten: Indien in den uitersten wil van X aan Z alle wijn vermaakt is, dan heeft Z. ook recht op den ouden Rijnwijn, die in den kelder gevonden wordt. De bekende logische stelregel, dat het geslacht ook zijne soorten bevat, ligt hier ten grondslag.

En omgekeerd, redeneert men uit de betoogbron van de *soort* aldus: Indien aan Z. slechts de roode wijn vermaakt is, heeft hij geen recht op den ouden Rijnwijn. Hier geldt namelijk het grondbeginsel, dat de *soort: roode wijn*, niet het geheele geslacht: *wijn*, en dus ook al de soorten, witten wijn, rinschen wijn, enz. bevat. — Gij gevoelt, hoe valsch uit deze betoogbronnen geredeneerd kan worden, als men óf aan een geslacht soorten toeschrijft, die er niet onder behooren, óf wel eene soort enger beperkt, dan zij wezenlijk is. Groote rechtstwisten kunnen hierdoor ontstaan. Want als b. v. in het een of ander land alle onroerende goederen aan iemand vermaakt zijn, zal, ingeval de wet niet duidelijk spreekt, de een deze of gene bepaalde *soort* van zaken (neemt nu eens rentebrieven of iets dergelijks) tot *het geslacht*: onroerende goederen brengen, de andere niet. Uit dezelfde betoogbron zal men dus geheel tegenstrijdige bewijzen putten; want A zal zeggen: Indien alle onroerende goederen vermaakt zijn, dan is ook deze zaak, waarover wij verschil hebben, vermaakt; maar B. zal zeggen: Indien alleen alle onroerende goederen vermaakt zijn, dan is de gezegde zaak niet vermaakt.

Na de betoogbron van *geslacht* en *soort*, handelt CICERO in de *Topica* over die van *gelijkheid* of van het *gelijke*. Hij merkt aan, dat zij van grooten omvang is, milder echter opborrelende voor den redenaar en wijsgeer (en wij mogen er den dichter bijvoegen), dan juist voor den rechtsgeleerde. Wij besluiten, volgens deze betoogbron, tot iets, om de overeenkomst van iets met iets anders. Een redenaar spreekt b. v. over de verplichting eener moeder, om ha-

ren zuigeling lief te hebben en op het zorgvuldigst daarvoor te zorgen. Wanneer hij nu zegt: Hoe, alle dieren zijn op het teederst voor hunne jongen bezorgd, en zoudt gij dan voor uw jeugdig kroost geene zorg dragen? zoo redeneert hij uit de betoogbron der *gelijkheid*. Uit de overeenkomst, die er in vele opzichten is tusschen het Iets: een dier, en het Iets: een mensch, besluit hij tot het Iets: de verplichting, enz.

Het is CICERO, die meer of min het door mij gekozen voorbeeld in zijn geschrift: *Over den Redenaar*, bezigt. »Indien (zegt hij) de wilde dieren hunne jongen beminnen, welk eene inschikkelijkheid moeten wij dan jegens onze kinderen betoonen?» — Ten slotte merkt hij aan, dat het hier den redenaars en wijsgeeren vrijstaat het sprakelooze te doen spreken, dooden uit hunne graven te roepen, eenè stoute grootspraak (*hyperbole*) te bezigen, en dergelijke verwonderlijke dingen meer. Wannêr gij u hierbij herinnert, hoe b. v. CICERO in zijne Redevoering voor MILO zegt, dat zelfs de heilgdommen, gewijde bosschen en graven van ALBA zich over den dood van den booswicht CLODIUS schenen te verheugen; wanneer gij hierbij in het oog houdt, dat in deze stoute persoonsverbeelding tevens het bewijs gelegen ligt: Indien het levenlooze zelfs zich verheugt, moeten wij levenden zulks ook doen, zoo zal u de zin van CICERO'S aanmerking duidelijk genoeg zijn.

Even duidelijk zal het u thans ook reeds wezen, wat men door de betoogbron der *ongelijkheid* te verstaan hebbe, en ik acht het voldoende, om, zonder er eenige verdere aanmerking bij te voegen, slechts dit voorbeeld uit het geschrift: *Over den Redenaar*, aan te halen: »Indien barbaren slechts voor het tegenwoordige gewoon zijn te leven, moeten wij bij onze voornemens en handelingen eenen steeds durenden tijd in het oog houden.»

Eenigszins verwant met de laatstgemelde betoogbron, is die van het *tegenovergestelde* (*contrarium*.) Stel eens, dat iemand, een' wandelrit te paard willende doen, hiertoe van

den eenen of anderen paardenverhuurder een' klepper huurt, maar nu dit arme dier op zulk eene buitensporige wijze afjaagt, dat het bezwijkt, ternederstort en den adem uitblaast. Nu komt de verhuurder en eischt schadevergoeding, terwijl hij bewijst, dat het beest wezenlijk door de schuld des rijders bezweken is. — »Neen,» zegt deze: »ik denk u niet meer dan de gewone paardenhuur te betalen. Gij hadt mij toch voor dat geld het gebruik van uwen klepper afgestaan. Wat het dier onder dit gebruik is overkomen, zulks is tot uwe, niet tot mijne schade.» Wanneer nu onze stalhouder hierop met recht driftig uitroept: »Gij zult mij, zweer ik u, betalen! Ik had u het gebruik, dat is, het goede, maar niet het misbruik, dat is, het kwade gebruik van mijn beest verhuurd;» zoo redeneert hij uit de betoogbron van het tegenovergestelde. Hij grondt zich dan op de sluitrede: Die alleen het *gestelde* heeft, heeft niet het *tegenovergestelde*. — Misbruik is het tegenovergestelde van gebruik, (waaronder men hier goed gebruik verstaan moet.) Die dus alleen het gebruik heeft, heeft niet het misbruik (of recht tot het misbruik).

Wilt gij eenige soorten dezer betoogbron opgenoemd zien, zoo verwijst ik u naar het elfde Hoofdstuk der *Topica*, terwijl ik u voorts opmerkzaam maak op CICERO's les: Houd bij het zoeken naar bewijzen wel in het oog, dat niet al het tegenovergestelde bij al het tegenovergestelde past.

In het twaalfde Hoofdstuk der *Topica* handelt CICERO over de betoogbron van het *gepaardgaande*, (zooals mij het latijnsche woord *adjuncta* het best in het Nederlandsch schijnt vertaald te kunnen worden). Deze betoogbron bezigende, besluit ik tot het aanzijn van Iets, omdat ik een ander Iets zie, hetwelk met het eerste Iets wel eens gepaard gaat. Ik doe dit b. v., als ik zeg: Indien AMOROSUS zoo bloosde, toen men van dat gindsche mooie meisje sprak, zoo geloof ik zeker, dat hij op haar verliefd is. Hier poog ik namelijk de verliefdheid van AMOROSUS te bewijzen uit zijn blozen, hetwelk *dikwerf* plaats heeft dáár, waar verliefdheid is. — Gij ge-

voelt echter, dat deze betoogbron over het algemeen slechts *vermoedens* en geene eigenlijk gezegde *bewijzen* kan verschaffen. Want, omdat het blozen *dikwerf* met verliefdheid gepaard gaat, gaat het er daarom niet *altijd* mede gepaard, en gevolgelijk, omdat het *dikwerf* ten bewijze van verliefdheid kan strekken, doet het zulks daarom nog niet *altijd*. Hieruit vloeit voort, dat ook juist deze betoogbron in de rechterlijke welsprekendheid het meest in den zoogenaamden *geschilstaat van vermoeden* (*status conjecturalis*), waarover wij in het vervolg nader spreken zullen, te stade komt. Van haar bedien ik mij namelijk, wanneer ik iemand van eene misdaad verdächt houd om het een en ander, dat vóór, met of na die misdaad voorgevallen is. Men heeft CAJUS plotseling doodelijk zien verbleeken (zal ik b. v. zeggen), toen van den bewusten moord gesproken werd: zou *hij* het dus niet zijn, die den moord gepleegd heeft? Stilzwijgend ligt hier, zooals gij gevoelt, de redeneering ten grondslag: Daar met een gevoel van schuld meermalen verbleeking gepaard gaat, zal de bleek geworden CAJUS denkelijk wel de schuldige zijn. Tot welke valsche gevolgtrekkingen deze betoogbron van het *gepaardgaande* ons echter kan verleiden, zal ieder uwer lichtelijk inzien. — »En daarom,» zegt CICERO, »kan deze redenaarsbetoogbron in vele gevallen niet alleen niet aan den rechtsgeleerde, maar ook zelfs niet aan den wijsgeer baten.» Hij wil zeggen: Noch rechtsgeleerde, noch wijsgeer kunnen *eigenlijk gezegde bewijzen* uit haar putten. — Een voorbeeld echter van haar gebruik ook in het burgerlijke recht wordt door CICERO aangehaald.

Hetgeen wij hier het *gepaardgaande* genoemd hebben, brengt CICERO in zijn geschrift: *Over den Redenaar*, meer of min tot het *volgende* en *voorafgaande* (blijkens het voorbeeld, dat hij aanhaalt). In de *Topica* echter scheidt hij het *volgende* en *voorafgaande* (*consequens* en *antecedens*) zorgvuldig van het *gepaardgaande* af. »Want (zegt hij) dit

laatste heeft niet altijd plaats (blozen b. v. bij verliefdheid), het opvolgende altijd. Dit toch noem ik het *opvolgende* of *volgende*, dat op eene zaak onvermijdelijk volgt. En zoo is het ook gelegen met het *voorafgaande* en *tegenstrijdige* (*repugnans*). Alles toch, wat eene zaak voorafgaat, hangt onvermijdelijk met die zaak samen, en alles, wat tegenstrijdig is, heeft die natuur, dat het nooit met die zaak kan samenhangen." — Dikwerf laat zich ook de betoogbron van het voorafgaande en volgende deels tot die van het gepaardgaande, deels tot die van oorzaken en gevolgen brengen, of wel omgekeerd, de betoogbron van het gepaardgaande tot die van het voorafgaande en opvolgende, gelijk (zooals ik reeds zeide) CICERO in zijn geschrift: *Over den Redenaar*, meer of min schijnt te doen. Immers, daar wordt van het gepaardgaande (*de adjunctis*) minder uitdrukkelijk gesproken.

Doch, het zij hiermede hoe het zij, wilt gij een voorbeeld van het voorafgaande en volgende, alsmede van het tegenstrijdige (*repugnans*) in den geest hebben, als deze betoogbronnen in de *Topica* door CICERO verklaard worden, hoort dan het door hem zelven gebezigde, waarin, al naarmate het gesteld wordt, de drie gezegde betoogbronnen samenvloeiën. »Daar deze betoogbron,» zegt hij, »zich derhalve drievoudig splitst, namelijk in opvolging of gevolgtrekking, voorafgang en tegenstrijdigheid, zoo is de betoogbron *des vindens* van het bewijs enkel-, *des bezigens* (aanwendens, redekavelens) daarvan drievoudig; want, als gij b. v. verdedigt: dat eene vrouw, aan wie al het zilver vermaakt is, ook recht heeft op het gereede (*numerata*) geld, wat maakt het dan voor verschil uit, of gij aldus redekavelt: Indien gereed geld (verstaat *zilvergeld*) zilver is, is het ook aan de vrouw vermaakt: maar gereed geld is zilver, dus is het ook vermaakt; — dan wel op de volgende wijze: Indien gereed geld niet is vermaakt, is gereed geld geen zilver; maar gereed geld is zilver, dus is het vermaakt; of wel ten derde aldus: Indien het zilver niet is vermaakt, is ook het gereede geld niet vermaakt; maar het zilver is vermaakt, dus

ook het gereede geld. Hierop leert CICERO, hoe deze verschillende wijzen van eene sluitrede te vormen bij de redetwistkundigen genoemd worden, en merkt onder anderen ook nog aan, dat men uit de betoogbron van het tegenstrijdige redeneert, als men b. v. zegt: Hoe! hem, dien gij van niets beschuldigt, veroordeelt gij, enz., daar toch het veroordeelen van een' niet beschuldigde eene tegenstrijdigheid in zich bevat.

Eene voorname dialectische betoogbron is ook die der *oorzaken* en *gevolgen*. Zij is aanwezig, wanneer wij ons bewijs ontleenen of van iets, dat iets anders teweeggebracht heeft, of van iets, dat door iets anders teweeggebracht is. Uit deze betoogbron redeneer ik, bij voorbeeld, op de volgende wijze: Indien het bewezen is, dat X willens en wetens het vuur onder het rieten dak heeft gelegd (en dit vuur vervolgens het huis verteerd heeft), is X ook als de brandstichter aan te zien. Ik besluit namelijk, dat X brandstichter is, omdat hij de oorzaak en wel de moedwillige oorzaak er van geweest is, dat het huis in brand is gevlogen.

Uit de gevolgen redeneert gindsche pleitbezorger aldus: Indien WILLIBALD niet aan de wonde gestorven is, welke hem ATHELWOLD heeft toegebracht, maar volgens de uitdrukkelijke verklaring van drie geneesheeren aan eene geheel op zich zelve staande ziekte, kan ATHELWOLD ook niet als moordenaar van WILLIBALD aangezien worden. Hij besluit dan, namelijk uit het volgen van den dood niet op de wonde, maar op de afzonderlijke ziekte, dat ATHELWOLD, als oorzaak van den dood en derhalve als moordenaar van WILLIBALD niet aangezien kan worden.

De oorzaken (en omgekeerd, ook de gevolgen) laten zich, volgens CICERO in de *Topica*, in twee hoofdsorten splitsen; vooreerst in de zoodanige, welke door hare kracht datgene, wat in haren werkkring ligt, onvermijdelijk teweegbrengen, gelijk, bij voorbeeld, goed vuur, bij goede brandbare stof goed gelegd, onvermijdelijk die stof in brand steekt en dus de naaste oorzaak van den brand is; en ten tweede in

die oorzaken, welke wel niet zelve de natuur van teweegbrengen hebben, maar zonder welke toch niet iets teweeggebracht kon worden. Dus is b. v. het koper wel niet de eigenlijke, de teweegbrengende oorzaak van het koperen standbeeld; maar zonder het koper had echter het koperen standbeeld niet gemaakt kunnen worden, en in zoover heeft derhalve het koper het koperen standbeeld teweeg *helpen* brengen. De laatste soort van oorzaken wordt voorts door CICERO verdeeld in *rustende, niets werkende, schier botte en onvernunftige (quieta, nihil agentia, stolidi quodammodo)*, en ten andere in dezulke, welke (zooals CICERO het noemt) eenen zekeren aanloop geven tot het teweegbrengen, en hiertoe door haar zelve eenigszins, hoewel niet noodwendig, de behulpzame hand bieden. De dolk b. v., waarmede iemand vermoord werd, kan als eene oorzaak der eerstgenoemde soort bij den moord aangezien worden; zoo ook de geschikte gelegenheid en tijd, zonder welke de misdaad niet zou hebben plaats gehad, en waarvan men dus zegt: de gunstige gelegenheid was almede oorzaak, dat het bloedige feit ten uitvoer werd gebracht. De haat integendeel, welken de moordenaar tegen den vermoorde koesterde, was de opperste teweegbrengende oorzaak van den moord; want, zonder al de overige bijkomende oorzaken, zou de daad misschien evenwel hebben plaats gehad, maar zonder dien haat nimmer. Tot het ontstaan nu van die verbittering gaf zeker gezelschap ten huize van X of Z den eersten *aanloop*, of, gelijk wij met eene wat dagelijkscher spreekwijze gewoon zijn te zeggen, de eerste onschuldige aanleiding.

De teweegbrengende oorzaken laten zich (volgens CICERO) ook in verschillende afdelingen splitsen, b. v. in geheel zonder bijkomst van iets anders teweegbrengende, of in teweegbrengende met bijkomst van iets anders. Wijsheid b. v. maakt door zich zelve alleen wijze menschen, maar daarom niet altijd nog gelukkige (hoezeer zij ook het geluk soms teweegbrengt.) Ik kan dus uit iemands, met zelfbewustheid en overleg gepleegde, wijze daden, naar de betoogbron der

oorzaken en gevolgen, ontegenzeggelijk tot zijne wijsheid besluiten; uit zijn geluk kan ik zulks niet ontegenzeggelijk. Het niet in het oog houden of het niet kunnen in het oog houden (want hoe kortzichtig zijn wij, arme stervelingen!) van dit en meer andere soorten van onderscheid, ziedaar eene eeuwig vlietende bron van menschelijke dwalingen, vooroordeelen en wanbegrippen.

Als laatste betoogbron wordt door CICERO die der *vergelijking* genoemd, hetzij wij namelijk het meerdere (of grootere) met het mindere, of het mindere met het meerdere, of het geheel evenredige met het geheel evenredige vergelijkende, daaruit een bewijs voor het een of ander ontleenen. Uit deze betoogbron redeneert b. v. een kanselredenaar, wanneer hij zegt: »Indien Gods goedheid het geringste muschje hier op aarde voedt, zou hij dan nog niet meer voor den mensch zorgen?» Bij deze redeneering ligt namelijk stilzwijgende de vergelijking tusschen eene musch en een' mensch, en de bij deze vergelijking in het oog loopende minderheid van eene musch beneden een' mensch ten grondslag, waaruit dan voortvloeit, dat, terwijl beiden echter Gods schepselen zijn, God in het meerdere voorzeker niet zal nalaten, hetgeen hij in het mindere doet, of in het mindere doen zou, hetgeen hij in het meerdere nalaat.

Zoo ontleent men ook een bewijs uit deze betoogbron, als men zegt: »Hoe, gij ontziet wel geene zorg en moeite, om geld te verzamelen, zoudt gij dan nog niet duizendwerf meer pogingen inspannen, om wijsheid, dien veel grooteren schat, op te doen?» — Zoo ook: »Getroost u dit kleine ongemak, om u nog niet een grooter op den hals te halen!» Hier redeneer ik uit de stelling, dat, ofschoon kwaad altijd verwerpelijk is, een *kleiner* kwaad echter te verkiezen is boven een *grooter*. En zoo ook: Indien hij, die het vaderland met raad verdedigt, even nuttig is als hij, die het met het zwaard ten dienste staat, zoo moet de staatsman evenzeer geëerd worden als de krijgsman. Hier rede-

neer ik uit het *evenredige* (*ex pari*), namelijk uit de stelling: dat hetgeen geldt ten aanzien van het eene, ook geldt ten aanzien van het andere, dat daaraan geheel en al evenredig is.

Dat uit deze betoogbron van vergelijking én zeer waar, én zeer valsch geredeneerd kan worden, gevoelt gij lichtelijk. Alles hangt er van af, of hetgeen men als gelijk, of als meerder, of minder stelt, wezenlijk gelijk, meerder, of minder zij.

Indiervoege nu hebben wij met CICERO kortelijk al de zoogenaamde *inwendige* of dialectische betoogbronnen beschouwd. »Voltooid toch (zegt hij na de laatstgemelde betoogbron van vergelijking beschreven te hebben) is nu de geheele leer des *vindens* van gronden en bewijzen. Als gij toch de bepaling, de deelopnoeming, de zaakbenoeming, de verwantwoorden, het geslacht, de soort, de overeenkomst, het verschil, het tegenovergestelde, het gepaardgaande, het opvolgende, het voorafgaande, het tegenstrijdige, de oorzaken, de gevolgen, de vergelijking van het grootere, kleinere en gelijke doorloopen hebt, valt er geene andere betoogbron op te sporen.»

Na voorts het een en ander over de *buitenaf liggende* betoogbronnen (waarover wij in het vervolg nog spreken zullen) gezegd te hebben, merkt CICERO hierop in het een en twintigste hoofdstuk der *Topica* aan, dat, welk onderwerp men ook behandle, altijd deze of gene der gezegde betoogbronnen te pas komen, zonder dat echter juist alle betoogbronnen bij alle *onderzoekingen* of *twistvragen* (*quaestiones*) voorkomen, daar toch sommige betoogbronnen bij deze, andere bij gene onderzoekingen meer geschikt zijn. Hierop voert hij eene zeer bekende verdeeling dier onderzoekingen aan, volgens welke de Ouden haar in *onbepaalde* (*infiniteae*) en *bepaalde* (*definitae*) splitsten. Door de *bepaalde* onderzoeking (in het Latijn *causa* geheeten) verstonden zij namelijk de zoodanige, welke over zekere vaste personen, plaatsen, tijden, handelingen, werkzaamheden liep, en wel of over

allen, of over de meeste derzelve. In het vier en twintigste hoofdstuk der *Topica* worden drie hoofdklassen van deze bepaalde onderzoekingen (*causae*) opgenoemd; namelijk de rechterlijke, de prijzende en de beraadslagende. De *onbepaalde* integendeel (*propositum* in het Latijn) liep slechts over deze of gene dier gemelde dingen, soms ook over meerdere, niet echter over de grootste of meeste.

Men moet dit aldus verstaan. Wanneer b. v. een kanselredenaar over het karakter van den wijzen koning SALOMO spreekt, en het in vele opzichten loffelijke der handelingen en uitspraken van dien vorst op verschillende wijzen wil aantonen, dan is de onderzoeking (*quaestio*), welke beantwoording de slotsom des geheelen betoogs van eenen zoodanigen kerkleeraar uitmaakt, natuurlijk deze: Zijn het karakter en de daden van SALOMO in vele opzichten loffelijk, ja dan neen? — Ja, zegt de redenaar, en betoogt zulks op die en die gronden. Deze onderzoeking nu of hoofdvraag is, in den geest van hetgeen CICERO door bepaalde en onbepaalde onderzoekingen (*quaestiones definitae et infinitae*) verstaat, *bepaald*. Immers zij heeft betrekking tot eenen zekeren persoon, tot eenen zekeren tijd, tot zekere handelingen enz. en datgene heeft dus plaats, hetwelk CICERO met de woorden aanduidt, waarvan ik zoo even reeds de vertaling gegeven heb, maar welke in het Latijn luiden: *causa* (dat is, de *bepaalde* onderzoeking) *certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur*, etc.

Maar onderzoekt men bloot in het algemeen, of b. v. eene blinde inschikkelijkheid voor vrouwen al dan niet te verdedigen zij, zoo is de onderzoeking *onbepaald*; want zij is dan niet beperkt tot een of meer vaste personen, plaatsen enz. — Waaruit nu volgt, dat CICERO te recht de *onbepaalde* onderzoeking (*propositum*) een deel der bepaalde (*causa*) noemt. Want als een kanselredenaar onderzoekt, of het al dan niet loffelijk ware, dat SALOMO zich zoo aan de vrouwen verlaafde en door haar tot afgoderij verviel, zoo ligt in de beantwoording dezer *bepaalde* vraag natuurlijk de beantwoording der

onbepaalde opgesloten: *Is*, en in *hoever is in het algemeen* verslaafdheid aan de schoone sekse benevens afgodendienst al dan niet te prijzen?

Nog duidelijker zal u hetgeen ik hier gezegd heb worden, als wij tot de beschouwing der drie soorten van welsprekendheid, de *aantoonende*, *beraadslagende* en *rechterlijke* zullen gekomen zijn. Deze drie soorten toch zijn niets anders dan de drie hoofdklassen der *bepaalde onderzoekingen* (*tria causarum genera*), zooals CICERO ze in het vier en twintigste Hoofdstuk der *Topica* noemt.

Doch genoeg reeds van deze verdeeling, waarvan ik de bijzondere nuttigheid nog niet overal inzie, en die CICERO in zijn geschrift: *Over den Redenaar*, ook niet geweldig hoog schijnt te schatten. In de *Topica* merkt hij vervolgens na de opnoeming dezer verdeeling en het bijvoegen van nog een enkel genoegzaam duidelijk woord aan, dat alle *onbepaalde* onderzoekingen, over welke zaak ook loopende, betrekking hebben óf tot *kennis* óf tot *handeling*. Die van kennis hebben bloot ten doel iets te weten; die van handeling onderzoeken naar het doen of niet doen van iets. (Wij zouden met eene nieuwerwetsche bastaarduitdrukking zeggen: Sommige onderzoekingen zijn *theoretisch*, andere *practisch*.) Ten voorbeeld van de eerste soort kan dienen, als men vraagt: of het recht uit de natuur zelve zij voortgesprongen, dan wel uit zekere door de menschen gemaakte bedingen en overeenkomsten. In de tweede soort hoort b. v. de vraag te huis: of een wijs man zich met staatszaken al dan niet moet inlaten. Onderzoekingen van kennis zijn, volgens CICERO, drieledig, daar men toch onderzoekt: of iets zij, of wat het zij, of hoedanig het zij. Het eerste punt (voor zoover het twijfelachtig is namelijk) moet vooral door vermoedens, het tweede door bepaling, het derde door schifting van recht en onrecht uitgemaakt worden. — De zin dezer woorden zal u duidelijk genoeg worden, wanneer wij in het vervolg tot de beschouwing der rechterlijke welsprekendheid en hare zoogenaamde *geschilstaten* (*status*) zullen gekomen zijn. — Dit

geldt ook ten aanzien van hetgeen CICERO vervolgens over het vermoeden, de bepaling enz. zegt. Het vermoeden namelijk is volgens hem in vier stukken verdeeld, vooreerst, wanneer men vraagt: of iets zij, b. v.: Is er *wezenlijk* iets deugdzaams, iets billijks, of hangt dit slechts van begrippen af? — ten tweede: waaruit iets zij, b. v.: Spruit de deugd uit de natuur of uit geleerdheid en wetenschap voort? ten derde: welke de oorzaak van iets zij, b. v.: Wat brengt welsprekendheid teweeg? en ten vierde: in hoever iets aan verandering onderhevig zij, b. v.: Kan welsprekendheid door eene zekere verandering in onbespraaktheid overgaan? — Bij het onderzoek van *wat* iets zij, moet men tot de ontwikkeling van die punten de toevlucht nemen, welke de bepaling in zich bevat, namelijk, of tot het begrip, in den naam der zaak opgesloten, b. v.: is datgene billijk (*gelijkmatic*) dienen wij hier wel te zeggen, om gepast het latijnsche *aequum* te vertalen), hetwelk alleen voor den meer- vermogende nuttig is? (Tegen de bevestigende beantwoording dezer vraag zou het begrip, in het woord *gelijkmatic* zelve opgesloten, dadelijk strijden. Vergelijkt het hierboven gezegde over de betoogbron der *zaakbenoeming*). Of wel, wij beschouwen het eigendommelijke eener zaak, b. v.: Heeft hartzeer of verdriet alleen in menschen of ook in beesten plaats? of tot verdeeling en zoo ook tot splitsing; b. v.: Zijn er drie soorten van het goede? of tot beschrijving; b. v.: Wat is een gierigaard en vleijer enz., wier geaardheid en levenswijze men dan beschrijven moet. — Onderzoekt men *hoedanig* iets zij, zoo kan men dit, of bloot op zich zelve (*simpliciter*), of vergelijkenderwijze (*comparate*) doen. Bloot op zich zelve b. v.: Is de roem begeerenswaardig? Vergleichenderwijze: Is aan den roem boven den rijkdom de voorkeur te geven? — Van onderzoekingen, bloot op zich zelve staande, heeft men drie klassen, namelijk die van hetgeen te begeeren of te schuwen is, b. v.: Is rijkdom begeerlijk? Is armoede te schuwen? ten tweede die van het billijke en onbillijke, b. v.: Is het billijk zich op elkeen, die ons be-

leedigt, te wreken? en ten derde die van het brave of eerlijke (*honestum*) en schandelijke, b. v. Is het braaf voor het vaderland te sterven? De onderzoeking, vergelijkenderwijze ingesteld, heeft betrekking of tot het evenredige en verschillende, b. v. Wat overeenkomst of verschil is er tusschen een' vriend en een' vleijer, een' koning en een' dwingeland? of tot het grootere en kleinere, b. v. Is welsprekendheid, dan wel, is rechtsgeleerde kennis meer waard? — Dus verdeelt CICERO de onderzoekingen van kennis. Die van handeling hebben twee hoofdsorten, de eerste tot plicht, de tweede, hetzij tot het opwekken, hetzij tot het stillen of wel geheel uitroeijen van gemoedsbewegingen betrekking hebbende. Dus vraagt men, wat plicht betreft, of men wel verplicht is, kinderen op te voeden. Tot gemoedsbewegingen hebben opwekkingen tot vaderlandsverdediging, eerverwerving enz. betrekking. Zoo ook beklag, ophitsing, jammergeschrei, toorn- en vreesverdrijvende taal, alsmede eene zoodanige laatstgemelde, welke eene te uitbundige vreugde wat kortwiekt of wel het verdriet wegneemt.

Ziedaar de verschillende soorten van vragen of onderzoekingen (*quaestiones*), die men zich over alle onbepaalde onderwerpen zoo al kan voorstellen. Wil ik nu op soortgelijke vragen antwoorden, zoo moet ik de bewijzen voor hetgeen ik in mijn antwoord zeg, uit de door ons beschouwde betoogbronnen ontleenen. Maar welke betoogbronnen zijn bij de eene onderzoeking meer, bij de andere minder geschikt? Dit spoort CICERO kortelijk na in het drie en twintigste Hoofdstuk der *Topica*. Alle betoogbronnen, zegt hij, komen bij de meesten altijd te stade; evenwel zijn enkele bij sommige onderzoekingen wat meer bruikbaar, dan andere. Vragen wij dus: of iets zij, en komt dus het vermoeden voornamelijk te pas, (b. v. vragen wij: heeft A, die zulks ontkent, wezenlijk den diefstal gepleegd? en moeten wij dus al veelal tot vermoedens en waarschijnlijkheden de toevlucht nemen), zoo redeneeren wij uit de betoogbronnen van de oorzaken, de gevolgen, het gejaardgaande. (B. v. Is A ook om geld

verlegen geweest, zoodat dit de oorzaak geweest kan zijn van het stelen, dat hem te last wordt gelegd? Is hij naderhand ook rijker geworden? enz.). Vraagt men: *wat iets zij*, zoo komt voornamelijk de betoogbron der bepaling in aanmerking. En deze geldt ook, als het onderzoek: *hoedanig iets zij*, vergelijkenderwijze is. Vraagt men toch of stijfhoofdigheid en standvastigheid hetzelfde is, dan moet ik met het geven van juiste bepalingen dier beide zaken beginnen. Tevens komen hier dan de betoogbronnen van het voorafgaande en volgende, alsmede van het tegenstrijdige en voorts weer die van oorzaken en gevolgen in aanmerking. Indien toch *dit* op *dat* volgt en niet op iets anders, of indien *dit dat* voorafgaat en iets anders niet, of indien *dit* met *dat* strijdt en niet met iets anders, of indien *dit* de oorzaak is van *deze*, en iets anders de oorzaak van *gene* zaak, of indien *dit* hier, *iets anders* daar een gevolg van is, zoo kan dit alles ons bij het onderzoek, of iets al dan niet hetzelfde zij, als iets anders, behulpzaam wezen. (Dat b. v. standvastigheid en stijfhoofdigheid niet hetzelfde is, blijkt onder anderen daaruit, dat de eerste het *gevolg* is van redeneering en wijs overleg, de tweede dat van domheid en onverstand; dat de eerste de *oorzaak* is van geluk en voorspoed, de andere die van tegenspoed en ellende; dat de eene met de handelwijze van alle groote mannen strijdt, de andere met die van een aantal dwazen overeenkomt, enz. Door derhalve de oorzaken en gevolgen, en wat dies meer zij, welke standvastigheid en stijfhoofdigheid hebben, tegen elkander te vergelijken, toon ik het onderscheid tusschen deze beide dingen aan.)

Bij de derde hoofdsort van onderzoeking, die namelijk: *hoedanig iets zij*, komt, voor zoover zij vergelijkend is, voornamelijk de betoogbron der vergelijking in aanmerking, waartoe dan al die punten betrekking hebben, welke door CICERO in het achttiende Hoofdstuk der *Topica* zijn opgenoemd. Vraag ik b. v.: Is roem meer waardig dan rijkdom? zoo kan ik beiden in hoedanigheid, teweegbrengende kracht, enz. ver-

gelijken. CICERO noemt voorts de betoogbronnen op, die te pas komen, wanneer men niet vergelijkenderwijze, maar bloot op zich zelve (*simpliciter*) onderzoekt, *hoedanig iets zij*, b. v. hoedanig is rijkdom? is hij begeerlijk of niet? Hoedanig is eerzucht? is zij loffelijk of schandelijk? Hoedanig is woeker? is hij rechtmatig of onrechtmatig? Wij zagen toch, dat deze soort van onderzoekingen (*quaestiones*) volgens CICERO of tot hetgeen te begeeren of te schuwen is, of tot het deugdzame of ondeugdzaam, of tot recht of onrecht (billijkheid of onbillijkheid, zooals CICERO het meestal noemt) betrekking had. Bij het eerste komen dan ziels- en lichaamsgoederen, benevens andere uitwendige geluks- of ongeluks-gaven, in aanmerking. — Vraag ik b. v.: Is rijkdom al dan niet begeerlijk? zoo moet ik mijne denkbeelden uit het onderzoek putten van al hetgeen voor de ziel, het ligchaam, of in andere opzichten nuttig of schadelijk kan zijn. Bij het tweede, als men namelijk onderzoekt, of iets loffelijk en braaf dan wel het tegenovergestelde zij, moet in het algemeen zielsgoed of zielskwaad, deugd of ondeugd mijne hoofdbetoogbronnen wezen. Vraag ik b. v.: Is eerzucht loffelijk en braaf, of is zij schandelijk? zoo moet ik weten, wat loffelijk of schandelijk genoemd kan worden; welke de kenteekenen van deugd of ondeugd zijn; wanneer eene neiging goed, wanneer zij kwaad is, enz., en uit dit een en ander moet ik mijn besluit ten aanzien van de hoedanigheid dier drift, welke wij eerzucht noemen, opmaken. — Bij het derde punt van onderzoek, of iets namelijk recht of onrecht zij, komt de beschouwing, in het algemeen, van hetgeen recht of billijkheid genoemd moet worden, te stade. Tot beantwoording van de vraag, b. v. of woeker rechtmatig dan wel onrechtmatig zij, moet ik weten, wat recht is, waaromtrent het verkeert, hoe het gewijzigd wordt, waaruit het voortvloeit, enz. Dan kan ik uit deze algemeene betoogbron, uit deze algemeene denkbeelden van recht en onrecht, mijne bijzondere denkbeelden voor de rechterlijke hoedanigheid des woekers putten.

Hetgeen ik over de zoogenaamde inwendige betoogbronnen (*loci insiti*), die grondslagen van alle redekaveling, kortelijk wilde zeggen, is thans afgehandeld. Ik hoop, dat het duidelijk genoeg geweest zal zijn, om u te doen gevoelen, wat men er door verstaan moet. Tevens hoop ik, dat het bij u den lust zal opwekken, om bij CICERO zelven, dien ik hier voornamelijk ten gids gekozen heb, naar al het gezegde nader onderzoek te doen, en de in onze dagen maar al te weinig gelezen redekundige werken van dien onsterfelijken Man vlijtig te beoefenen. En wilt gij het geheele onderwerp der zoogenaamde inwendige dialectische betoogbronnen tot in zijne geringste bijzonderheden behandeld zien, begeeft u dan tot den leidsman van alle redeneer- en redekundigen (*logici* et *rhetorici*) van alle volgende eeuwen, tot ARISTOTELES, het scherpzinnigste vernuft, dat in vele opzichten ooit bestaan heeft! Raadpleegt zijne *Topica* en andere soortgelijke schriften, die (wat men ook van ijdele spitsvondigheden schreeuwen moge) een eeuwigdurend gedenkstuk blijven zullen van de duizelingwekkende hoogte, waartoe het menschelijk verstand het in fijnheid van onderscheiding kan brengen!

Laat u voor het overige nimmer diets maken, dat de beoefening van de door ons thans behandelde onderwerpen niets dan ijdelheid, niets dan een uitpluizen van schoolsche haarklooverijen zou zijn. — Laat het u zelfs door geen' BLAIR diets maken! Of zou zulk eene beoefening daarom geheel en al nutteloos wezen, omdat duizenden redekavelen en besluiten, zonder eene enkele betoogbron met name te kennen? Maar duizenden spreken ook, zonder te weten, hoe hunne spraakwerktuigen hierbij werkzaam zijn, geluiden vormen enz. Is daarom de kennis van dit een en ander zonder nut? Kan zij ter verhelping van gebreken of anderszins niet te pas komen? Verschafft zij daarenboven geen vermaak? Doch ik vergelijk hier dingen, die niet eens recht aan elkander gelijk zijn; want, zoo het kennen onzer spraakwerktuigen en klankvorming al voor velen ontbeerlijk zijn moge: dat van de wijze, waarop ons verstand bewijzen schept en rede-

kavelt, is, evenals alle logische en dialectische kennis, onmisbaar voor elkeen, die eens, als redenaar, met nauwkeurigheid en juistheid spreken, en door geene drogredenen verschalkt wil zijn. Inderdaad ook hier is, gelijk in vele andere opzichten, eene terugkeering tot de oud-hollandsche, grondige geleerdheid ten hoogste wenschelijk. Redeneerkunst en redetwistkunst (*logica* en *dialectica*), welke laatste ik voor niets anders dan de in practijk gebrachte eerste houd, mogen wel eens weer op wat hooger prijs gesteld worden, dan zulks door velen geschiedt. Buiten haar toch is de geheele redekunst (*rhetorica*) een huis zonder grondslagen, dat, hoe sierlijk er dan ook voor het oog soms uitzieende, bij het eerste windgeblaas ternederstort. Met zoogenaamde bloempjes alleen zal men noch voor de balie, noch op den kansel zijne partij uit het veld slaan of overtuigen. Neen, grondige bewijzen en bondige, logisch geordende redekavelingen zijn hiertoe noodig.

Gelijk het voor het overige genoegzaam zijn zou (zeg ik eenigermate met de woorden van CICERO), hem, dien ik goud wilde aanwijzen, dat op verschillende plaatsen verborgen lag, blootelijk de teekenen en merken der plaatsen, waar het te vinden is, aan te toonen: aldus behoeven wij slechts de kenteekenen der verschillende gronden en bewijzen te kennen, om die gronden en bewijzen bij het redeneeren over iets gemakkelijk te ontdekken. Deze kenteekenen nu zijn in de eerste plaats de door ons beschouwde zoogenaamde inwendige betoogbronnen (*loci insiti*), waarmede men voorts die der buitenaf liggende betoogbronnen (*loci assumti*) paren moet. Wij hebben over deze laatstgenoemde reeds met een woord gesproken, hetwelk wij hier niet behoeven te herhalen, te meer, daar wij tot de beschouwing van sommige onder dezelve, de bewijzen b. v. die uit wetten ontleend worden enz., in het vervolg nog wel zullen terugkomen, en ook nog wel gelegenheid zullen hebben, om in het algemeen iets over haar aan te merken. Dit zij hier in het voorbijgaan gezegd, dat vele van dergelijke uitwendige betoogbronnen dikwerf vrij wat gemakkelijker op te delven zijn,

dan de inwendige. QUINCTILIANUS merkt dan ook in het vijfde boek te recht aan, dat diegenen het meest met het gezag en de getuigenis van anderen in de weer zijn, die een be- toog, uit den aard der zaak zelve ontleend, schuwen. Zij zijn bevreesd (zegt hij) voor het bewandelen van zulke ruwe en doornachtige wegen, en houden zich liever, ofschoon soms tot hun eigen nadeel, in wat vermakelijker streken op. Het gaat hun als dien zeelieden, welke, naar het verhaal der dichters, bedwelmd door het eten van zeker kruid bij de *Lotophagen* (*Lotos-eters*) en verlost door het gezang der Sirenen hun genoegen boven hun behoud stelden.

DERDE VOORLEZING.

OVER § 95.

De betoogbronnen of *loci*, die wij tot dusverre opgenoemd hebben, komen bij de behandeling van allerlei onderwerpen te pas, en kunnen dus met recht *algemeene* (*communes*), ja zelfs *zeer algemeene* (*communissimi*) genoemd worden. De meesten van haar kan men ook *redetwistkundige* of *dialectische* betoogbronnen heeten. Maar nu heeft men ook weer de zoodanige, welke meer bijzonder tot deze of gene soort van onderwerpen betrekking hebben, en die men dus, in dit opzicht tegen de door ons beschouwde dialectische en ook andere *algemeene* betoogbronnen overstellende, *bijzondere* (*proprii*) heeten kan. Hierbij nu houde men in het oog, dat de Ouden de hoofdvormen of hoofdsoorten der welsprekendheid tot drie brachten, namelijk tot de *aantoonende* of *aanwijzende* (*genus demonstrativum*), tot de *beraadslagende* (*genus deliberativum*) en tot de *rechtskundige* of *rechterlijke* soort (*genus judiciaire*).

In de eerste soort hoorden voornamelijk die opstellen van welsprekendheid tehuis, welke het prijzen of wel het gispn van personen of zaken, en gevolgelyk iets tegenwoordigs ten onderwerp hadden. Daarom wordt deze soort ook de *prijzende* genoemd (*genus laudationis sive laudandi* bij CICERO). In de tweede afdeeling rangschikte men de redevoeringen, die het aan- of afraden van de eene of andere daad of handeling, en dus iets toekomstigs ten doel hadden. Hiertoe bracht men redevoeringen over allerlei staatsaangelegenheden, b. v. het maken van vrede of oorlog, het uitschrijven van belastingen en dergelyke. De derde soort eindelijk bevatte alle opstellen van welsprekendheid, strekkende tot beschuldiging of verdediging van iemand, het geldig maken van rechtsvorderingen enz. Hier kwam het voorledene bijzonder in aanmerking."

Gij zult u herinneren , mijne Heeren ! dat ik gezegd heb , dat de *inwendige* betoogbronnen , van welke wij in de vorige § spraken , tot die behooren , welke men redetwistkundige of dialectische noemt , en welke in dien zin dan ook den naam van algemeene , ja zelfs van zeer algemeene (*communissimi*) mogen dragen . Immers eene of meer van haar komen in alle redeneeringen en betoogen voor . Zij zijn toch niets anders dan de grondzuilen , waarop het geheele gebouw der bewijzen , die wij voor deze of gene zaak aanvoeren , moet rusten . Hoe nuttig echter het kennen er van ook wezen moge tot opscherping des verstands , en om aan te toonen , welke wegen wij al kunnen inslaan , ten einde tot het betoog van iets te geraken , zou de *vinding* evenwel nog van weinig belang zijn , indien zij zich hiertoe alleen bepaalde , en ons niet tevens andere hulpmiddelen aan de hand gaf , om met eene zekere gemakkelijheid en juistheid bij het opstellen van redevoeringen of andere stukken van welsprekendheid te werk te gaan . Zij laat het dan echter ook niet berusten bij de bloote beschouwing der *inwendige* dialectische betoogbronnen of van die verschillende gedaanten , waaronder bewijzen en gronden zich vertoonen ; integendeel , de redekundige of rhetorische vinding houdt zich voornamelijk op met de behandeling der hoofdonderwerpen , die ons de stof tot de denkbeelden en bewijzen moeten opleveren . En zeer natuurlijk ! Het baat den lofredenaar toch weinig te weten , dat b. v. uit de hierboven door ons beschouwde betoogbron van het tegenovergestelde (*ex contrario*) de volgende redekaveling doorgaat : Indien het loffelijke te prijzen is , dan is het onloffelijke te laken , en indien A dus in dit of dat opzicht loffelijk handelde , dan is B , die het tegenovergestelde deed , te gispn ; wanneer hij niet tevens weet , wat in het algemeen loffelijk zij , hoe het verdeeld worde , wat daarmee of met het doel en middelpunt er van in verband sta , enz. enz. Kortom , wij moeten niet alleen de inwendige dialectische betoogbronnen , maar ook de rhetorische kennen , hetzij nu deze laatste meer bij-

zonder zijn, dat is, meer bepaaldelijk tot deze of gene onderwerpen van welsprekendheid betrekking hebben, hetzij men ze algemeen, dat is, in allen bruikbaar noemen kunne. En hier doet zich dus in de eerste plaats de vraag op, hoeveel hoofdsorten of hoofdvormen van welsprekendheid er wel zijn. ARISTOTELES en op zijn voetspoor de geheele Oudheid brengen ze tot drie; namelijk tot de *aantoonende* of *aanwijzende*, de *beraadslagende* en de *rechterlijke* soort. Het kenmerkende onderscheid tusschen deze drie hoofdsorten is gegrond, deels in hetgene, waarover gesproken wordt; deels in hen, tot wie men spreekt; deels in hem, die spreekt, en in het doel, waartoe gesproken wordt. Dit laatste namelijk, het doel, staat weer in betrekking tot de toehoorders, ten wier behoefte gesproken wordt. Maar nu moet, volgens de scherpzinnige aanmerking van ARISTOTELES, in het derde hoofdstuk van het eerste Boek zijner Redekunst, de toehoorder altijd een van tweeën zijn, of bloot bespiegelend hoorder, dat is, *bespiegelaar* of *beslisser*, dat is, hij hoort of bloot om te hooren, of om op grond van het gehoorde en na hetzelfde iets te bepalen en vast te stellen. Dit beslissen of bepalen nu heeft wederom of betrekking tot iets voorledens, of tot iets toekomstigs. Het laatste heeft b. v. plaats in eene staatsvergadering, die, na hare verschillende redenaars gehoord te hebben, thans beslist, wat ten aanzien van deze of gene zaak zal vastgesteld worden. Zal b. v. deze of die belasting worden ingevoerd, ja dan neen? Met de eerste soort van beslissen houdt zich een rechter op, die, als de pleitbezorgers hunne pleidooijen geëindigd hebben, er uitspraak over moet doen, of de daad, die A of B of C *gepleegd heeft*, recht of onrecht zij. Zijne beslissing loopt dus in de *eerste plaats* over hetgeen *geweest is*; die der staatsvergadering, over hetgeen *wezen zal*. En, ofschoon de rechter ook wel over iets toekomstigs te beslissen kan hebben, b. v. welke straf A of B of C voor een gepleegd en wederrechtelijk bevonden feit ondergaan zal, zoo is dit oordeel toch niets anders,

dan slechts een gevolg van het eerste, welk eerste tot den aard der daad zelve, en dus tot iets voorledens, betrekking had. Vraagt men, met welken tijd hij te doen hebbe, die bloot als bespiegelaar te hooren heeft, zoo antwoord ik met ARISTOTELES: over het algemeen met het tegenwoordige, hoezeer het voorledene en toekomstige hierbij wel eens in aanmerking komen. Houd ik b. v. eene lofrede op de eerlijkheid, dan is mijn toehoorder bloot bespiegelend toehoorder. Immers, hij heeft niet te hooren, opdat hij vervolgens kunne beslissen, of de eerlijkheid geweest is of zijn zal; maar alleen te hooren om des hoorens wille zelve. Want, treedt hij hierbij al in zoover als beslisser op, dat hij b. v. bepaalt, of hetgeen hij gehoord heeft te prijzen dan wel te laken zij, zoo blijft dit alles toch bloot bespiegelend, en heeft niet, gelijk de uitspraak van den rechter of van eene staatsvergadering, een *onmiddellijk en van het doel der rede onafscheidelijk practisch gevolg*, waardoor iets, hetwelk gedaan is of te doen is, werkelijk wordt vastgesteld. Maar, daar nu het hooren om des hoorens wille zelve op het eigen oogenblik dat men hoort plaats heeft, zoo vloeit hieruit voort, dat ARISTOTELES te recht het tegenwoordige, als den tijd, omtrent welken de zoogenaamde aantoonende welsprekendheid verkeert, genoemd heeft, al hebbe dan voor het overige ook de bespiegelende toehoorder zich soms hierbij het voorledene in het geheugen te roepen, of ten aanzien van het toekomstige gissingen te maken. Blijkt het echter uit den verschillenden tijd, die in de drie hoofdsorten van welsprekendheid heerscht, reeds duidelijk, hoezeer zij van elkander onderscheiden zijn; blijkt het al verder uit de hoorders, tot wie men spreekt: het blijkt ook uit het verschil der werkzaamheden des sprekers, of liever uit den aard van *wat*, en *hoe* er in elk van die soorten gesproken wordt. Want in de aantoonende welsprekendheid, waarin de hoorder slechts bespiegelaar is, en tot welke de Ouden voornamelijk de lofrede brachten, heeft de redenaar *hoofdzakelijk* te prijzen of te laken. (Is CAESAR een groot man te noe-

men? Ja, zegt A. Neen, zegt B.) In de beraadslagende welsprekendheid integendeel, waarin de hoorder als aanstaande beslisser van iets toekomstigs hoort, treedt de redenaar niet bloot als prijzend of lakend, maar als onmiddellijk iets aan- of afradend te voorschijn. (Zal deze of die belasting ingevoerd worden? De redenaar A raadt het aan. B raadt het af.) En wat de rechterlijke welsprekendheid betreft, in deze is de redenaar onmiddellijk of aanklager of verdediger. Hij spreekt niet, om enkel te prijzen of te laken. Hij spreekt niet, om iets, dat nog gedaan moet worden, aan- of af te raden; neen, hij spreekt om te betoogen, dat iets, hetwelk reeds gedaan werd, wettig of onwettig, strafbaar of niet strafbaar is. (Is de koop, dien N gesloten heeft, wettig? Neen, zegt de redenaar A, ja zegt B. Heeft N moord gepleegd en is hij strafbaar? A beweert van ja. B, de verdediger, van neen). Ook uit het verschillende hoofddoel, dat elk spreker zich voorstelt, en dat tevens den hoorder ten maatstaf moet strekken, blijkt het verschil der drie hoofdsoorten van welsprekendheid. Want de lofredenaar heeft hoofdzakelijk ten doel, om aan te toonen, dat hij, dien hij prijst, braaf en verdienstelijk moet genoemd worden, daar toch de deugd het middelpunt van allen lof uitmaakt. De redenaar in eene staatsvergadering beoogt in de meeste gevallen, aan te toonen, dat hetgeen hij aanraadt nuttig, hetgeen hij afraadt niet nuttig is. Het nuttige is dus, volgens ARISTOTELES, zijn hoofddoel, gelijk wij de gegrondheid dezer stelling in het vervolg, bij de beschouwing der beraadslagende welsprekendheid, nader betoogen zullen. En voor den rechterlijken verdediger of aanklager is het recht, bij al hetgeen hij aanmerkt, doel en middelpunt; want hij onderzoekt over het algemeen niet, of hetgeen A deed loffelijk dan onloffelijk, nuttig dan schadelijk, maar of het rechtmatig dan wel onrechtmatig zij. Dat voor het overige de gezegde drie dingen, het deugdzame, het nuttige en het recht, de verschillende middelpunten uitmaken, welke in de drie hoofdsoor-

ten van welsprekendheid voorkomen, blijkt ten duidelijkste uit deze allervernuftigste opmerking van ARISTOTELES, dat een lofredenaar wel zal willen toegeven, dat deze of gene daad, die hij prijst, zeer schadelijk was voor den dader, maar geenszins, dat zij slecht was. Zelfs zal hij dikwerf die handelingen het meest prijzen, bij welke men, om der deugd wille, alle geluk en voordeel en dus al het nuttige geheel en al opofferde, b. v. de daad van onzen JAN VAN SCHAFFELAAR, die zich, om zijnen spitsbroeders het leven te redden, van den toren naar beneden stortte. Een redenaar in eene staatsvergadering integendeel zal desnoods nog wel toestemmen, dat de maatregel, dien hij aanraadt, niet in allen deele deugdzaam of rechtmatig is; maar nimmer zal hij erkennen, dat die niet nuttig zij. Zeker fransch edelman b.v. loochent in eene redevoering tot den Hertog van ANJOU (bij onzen HOORT), dien hij raadt, om zich van de opperheerschappij in de Nederlanden meester te maken, niet, dat zulk eene poging eenigszins wederrechtelijk zij; maar dat zij niet voordeelig zou zijn, ontkent hij ten sterkste.

En zoo zal een redenaar, die eenen beklagde verdedigt, allerlei dingen soms toegeven, b.v. dat de beklagde de daad als daad gedaan heeft, dat die daad heillooze gevolgen heeft gehad, dat de man ook *braver* zou gehandeld hebben met haar na te laten enz.; maar nimmer zal hij erkennen, dat het recht geschonden is geworden, en deze schennis straf verdient. Immers, zoo hij al de *objectieve* wederrechtelijkheid van het door den beklagde gepleegde niet ontkent, zal hij die toch *subjectief* loochenen, en beweren, dat het om die en die redenen recht en billijk is, den beklagde, schoon pleger van eene strafbare daad, echter niet te straffen. —

Ziedaar, met welk eene verwonderlijke scherpzinnigheid ARISTOTELES heeft aangetoond, dat er in de welsprekendheid drie hoofdvormen of hoofdsoorten zijn, en dat zulks voortvloeit deels uit het verschil van hem, die spreekt; deels uit dat van hen, die hooren; deels uit de stoffe, waarover

en uit het doel, waartoe gesproken wordt. Inderdaad, men moet over de fijnheid van onderscheiding, hierbij door den griekschen Wijsgeer aan den dag gelegd, verbaasd staan en zich er over verwonderen, dat de Hoogleeraar BLAIR in zijne Redekundige Lessen de gemelde drieledige verdeeling, die door de geheele Oudheid is aangenomen geworden, met niet-wat meer opmerkzaamheid behandeld heeft. Want ook zelfsheden nog blijft deze hoogst eigenaardige verdeeling in alle opzichten steek houden, hoe verschillend dan ook, in vergelijking van die der Ouden, de onderwerpen zijn mogen, waarover vele hedendaagsche redenaars te spreken hebben. Zelfs de kanselwelsprekendheid, die den Ouden onbekend was, laat zich zeer goed onder de gezegde drie hoofdvormen mede opnemen. Immers het is duidelijk, dat zij niet tot de beraadslagende soort, gelijk vossius mijns inziens verkeerdelijk oordeelt, maar tot de aantoonende soort moet gebracht worden. Het middelpunt van alle kanselredenen is, evenals dat van lofredenen, het zedelijk goede en kwade, zooals dit door rede en geweten geleerd wordt, en beschouwd in al zijne oorzaken, gevolgen en betrekkingen. Met andere woorden: het hoofddoel van den leeraar is deugd en godsvrucht aan te prijzen, en voorts dientengevolge zijne hoorders tot betrachtning daarvan op te wekken. Maar deze hoorders zijn geene beslissers, gelijk b. v. een hedendaagsch rechter of lid eener staatsvergadering is; neen, zij zijn bloot bespiegelaars, een woord, waarvan wij de zoo even ontvouwde beteekenis niet andermaal behoeven uit te leggen. Want, voor zoover zij ook al schijnbaar eenigermate, als beslissers, optreden, zoo geldt hier insgelijks het zoo straks door ons gezegde, dat dit beslissen niet rechtstreeks over eene bepaalde daad loopt, en geen onmiddellijk van het doel der leerrede onafscheidelijk practisch gevolg is. Door dit een en ander, gelijk ook door den tijd en wat dies meer zij, onderscheidt zich dus de kanselwelsprekendheid eigenaardig van de welsprekendheid in staatsvergaderingen of rechtszaken. En zoo laten zich ook andere hedendaagsche soorten van welspre-

kendheid, b. v. academische redevoeringen, wetenschappelijke verhandelingen enz. zeer gemakkelijk tot de aantoonende hoofdsoort brengen. Want, voor zoover al het goede, als middelpunt van alles, wat de redenaar zegt, hier niet zoo duidelijk te voorschijn treedt, als zulks in de lofreden wel het geval is, zoo vertoont zich toch overal dat kenteeken der aantoonende welsprekendheid, dat de toehoorder bloot bespiegeland en geen rechtstreeks beslissend hoorder is.

Zoekt, voor het overige, daarin geene tegenwerping tegen de door ARISTOTELES gemaakte verdeling, dat in eene redevoering soms twee, ja alle drie de hoofdsoorten van welsprekendheid schijnen gepaard te gaan. Want, ofschoon verschillende kleuren dikwerf in elkander spelen en dommelen, zal niemand echter beweren, dat er geene onderscheidene hoofdverven zouden zijn. Gaat CICERO dus b. v. in eene rechterlijke redevoering, waarin hij de onschuld van dezen of genen verdedigt, soms over tot het prijzen van den eenen of anderen, dan behoort dit gedeelte zijns opstels wel tot de aantoonende welsprekendheid; maar de redevoering, in haar geheel genomen, moet toch altijd tot de rechterlijke soort gebracht worden. En zoo gaan de drie hoofdsoorten gepaard in de Redevoering van CICERO voor MARCELLUS, ofschoon de aantoonende de heerschende zij. Het prijzen toch van CAESARS edelmoedigheid omtrent MARCELLUS is het hoofdoel. Voor zoover echter zij, die onder verdenking lagen van CAESAR lagen te leggen, verdedigd worden, is zij rechterlijk, en daar, waar CAESAR aangespoord wordt, voor zijn behoud, om des staats wille, zorg te dragen, is zij beraadslagend.

Dit dus afgehandeld hebbende, kunnen wij overgaan tot de nadere beschouwing van elke gezegde hoofdsoort van welsprekendheid en van de hoofddenkbeelden en betoogbronnen, die bij ieder van deze in aanmerking komen. Want over sommige algemeene rhetorische betoogbronnen, (of wilt gij ze met ARISTOTELES *stellingen* (προτάσεις) noemen?) waaruit ieder redenaar te putten heeft, en waartoe men de bespiegelingen over het mogelijke of onmogelijke, *hetgeen geschied*

of *niet geschied is*, *hetgeen geschieden zal of niet geschieden zal*, *hetgeen groot of klein is* enz. brengen moet, zullen wij met een enkel woord na de beschouwing van het eerste gedeelte der geheele *Vinding* spreken. — En zoo willen wij u dan thans eerstelijk een kort overzicht van de aantonende hoofdsort van welsprekendheid geven, daar wij in ons Handboek onwillekeurig CICERO gevolgd zijn, die van deze in zijne *Redekundige verdeelingen* het eerst spreekt.

VIERDE VOORLEZING.

OVER § 97.

»Deze drie soorten van bepaalde onderzoekingen (*causae*) hadden elk hare bijzondere betoogbronnen, die met de uiterste nauwkeurigheid en scherpzinnigheid, ofschoon niet overal even eenparig in de Schriften der oude redekundigen, inzonderheid in die van ARISTOTELES, CICERO, HERMOGENES en anderen worden opgenoemd. In de aantoonende soort werd alles in betrekking tot het edele, het zedelijk goede, de deugd (*το καλον, αρετη*, *honestum*.) of hoe men zulks in het Nederlandsch met soortgelijke uitdrukkingen noemen wil, gebracht, en de deugd werd als het doel, het opperste beginsel, het middelpunt beschouwd naar, waaruit, of rondom hetwelk zich alle lof en laking bewegen moesten. Met andere woorden: de hoofdvraag in deze soort van welsprekendheid was: Is de persoon, die geprezen of gelaakt wordt, goed of kwaad, en dus prijzens- of berispenswaardig? Tot dat einde moest er onderzocht worden, omtrent welke dingen het loffelijke al verkeerē kon. Deze zaken brengt CICERO tot drie afdeelingen, vooreerst uitwendige en van den persoon, dien men prijst, in vele opzichten onafhankelijke dingen, als daar zijn afkomst en geboorte, goederen der fortuin en dergelijke; ten tweede lichaams-eigenschappen, en ten derde zielshoedanigheden. Hoe nu weer die verschillende stukken kunnen verdeeld, en op welke wijze vervolgens daaruit aanleiding hetzij tot prijzen, hetzij tot laken genomen kunnen worden, zet CICERO (en anderen) op het allernauwkeurigst uiteen. Het geheele samenstel der denkbeelden, hieruit voortspruitende, maakt dus in eenen zekeren zin de betoogbronnen voor de aantoonende soort van welsprekendheid uit.»

Ik heb gezegd, mijne Heeren, dat in de aanwijzende of aantoonende soort van welsprekendheid voornamelijk die opstellen door de Ouden gebracht werden, welke het prijzen of ook wel het gispē van personen of zaken ten onderwerp

hadden, en dat derhalve deze hoofdsoort ook de *prijzende*, (*genus laudationis sive laudandi*) genoemd wordt. De heden-
daagsche lofredede, eene nog al geliefde soort van opstellen,
waarover ik wat verderop in mijn Handboek het een en an-
der heb aangemerkt, behoort dus onmiddellijk in de aan-
toonende welsprekendheid te huis. CICERO, van de laatstge-
melde in het twintigste Hoofdstuk der *Redekundige Ver-
deelingen* (*Partitiones Oratoriae*) sprekende en aangemerkt
hebbende, dat deze soort van welsprekendheid vooral het
gehoor der Toehoorders tracht te streelen en daarom ook
wel de *opsierende* (letterlijk *opsiering, exornatio*) genoemd
wordt, laat hierop volgen: »Daar nu deze soort zich wijd
kan uitstrekken en vrij wat afwisseling bevatten, bepalen
wij ons bij eene afdeeling er van, die namelijk, welke het
prijzen van beroemde en voortreffelijke mannen, het laken
van slechtaards in zich sluit. Geene soort van welsprekend-
heid toch is er, welke of ruimer zeggensstof oplevert, of van
meer nut in den Staat is, of waarin de redenaar meer met
het nasporen van deugden en ondeugden te doen heeft.» —
Het is echter niet alleen CICERO, die zich bij de beschouwing
der aantoonende welsprekendheid blootelijk tot de lofredede
of daarmede in verband staande redevoeringen bepaalt;
van ARISTOTELES af aan, doen zulks alle redekundigen der
Oudheid. Maar hoe kan de *vinding* ons nu behulpzaam zijn
tot het verkrijgen van denkbeelden, wanneer wij lofredenen
moeten schrijven? Hoe kan men zich door eene voorberei-
dende oefening deze taak gemakkelijk maken? Welke be-
toegbronnen laten zich hier aanwijzen? Kan de *vinding* mij
leeren, wat over A, B, C, of hoe de lieden, die geprezen
moeten worden, heeten, te zeggen zal zijn? Voorzeker niet!
Want, hoe konden ARISTOTELES, CICERO, QUINCTILIANUS enz. vooraf
weten, wat b. v. eeuwen daarna een WILLEM DE EERSTE, een
DE RUITER, een OLDENBARNEVELD doen zouden, waarvoor zij lof
zouden verdienen? Maar zij konden (en ieder ander onder-
wijzer in de redekunst kan zulks) in hunne schriften over
de *vinding* wel leeren, wat in het algemeen in elken per-

soon of elke zaak als loffelijk moet aangezien worden, en voorts, op welke wijze men dan bij het prijzen van dat loffelijke, of wel bij het laken van het berispelijke, te werk moet gaan. Zij konden ons, als het ware, het beeld van een volmaakt prijzenswaardig man voor oogen stellen, met welk beeld wij A, of B, of C, dien wij prijzen willen, slechts te vergelijken hebben, om dan (wanneer wij met hunne daden, wel te verstaan, nauwkeurig bekend zijn) op eene geregelde en gemakkelijke wijze hunnen lof te kunnen voldingen. Ziet gij nu niet, in welk een voortreffelijk licht de *vindings* hier wederom te voorschijn treedt, en met hoeveel recht de Ouden daarop zooveel prijs gesteld hebben? Zonder de natuur zal geen groot redenaar of dichter ontstaan, maar hoeveel kan wetenschappelijke en kunstmatige oefening er niet toe bijdragen, om hem zijne taak gemakkelijker te maken!

Maar laat ons nu de *betogbronnen*, waaruit men bij het opstellen van lofredenen te putten heeft, eens wat nader beschouwen! Zal ik iemand prijzen, dan moet ik weten, niet waar? wat prijzenswaardig zij, wat lof verdiene. Maar, wat is nu zulks al? Wat is het middelpunt, waarom zich alle lof of laking beweegt? Laat ons zien! Kan ik wel, eigenlijk gezegd, iemand bloot alleen daarom prijzen, omdat hij er fraai uitziet, omdat hij van de natuur eene bevallige lichaamsgestalte ontvangen heeft? Kan ik zeggen: FRAAIJAARD verdient met het hoogste recht geprezen, verdient als een groot man verheven te worden, dewijl hij zulke heerlijke blauwe oogen, zulke dikke kuiten, zulke krullende lokken heeft? Of denkt gij niet, dat men u hierbij in uw gezicht zou uitlagchen? Ik geloof het laatste; want moogt gij ook al de dikke kuiten zelve of op zich zelve beschouwd prijzen: den bezitter er om prijzen in den eigenlijken zin van het woord, *hem* lof toezwaaijen over iets, dat hij niet aan zich zelve, maar blootelijk aan de natuur te danken heeft, dit kunt, dit moogt gij niet. Al verder: kan men iemand daarom prijzen, omdat hij een ton of vijf in de wereld heeft, omdat hij in eene schitterende koets rijdt, in een heerlijk huis vol

marmer woont, vijf en twintig dienstboden houdt, dagelijks de fijnste lekkernijen, de kostbaarste wijnen op zijne tafel ziet, kortom, omdat hij een schatrijk man is? Ook al niet. Wij mogen den rijkdom van zoodanig iemand verheffen, wij mogen zijne schatten opvijzelen en in zekeren zin roemen: den bezitter zelve er om prijzen, kunnen wij niet.

SNELBEGRIJ, of hoe gij hem noemen wilt, heeft van de natuur de schitterendste verstandelijke vermogens ontvangen. Zijn geheugen is van ijzer en staal; zijne verbeeldingskracht vurig en levendig; zijn oordeel hoogst fijn en juist; zijn verstand alles omvattend. Gij bewondert deze gaven, op zich zelve beschouwd, ten hoogste, niet waar? Maar, voor zoover dit een en ander louter natuurgeschenk is, voor zoover de bezitter zulks niet aan eigen oefening en inspanning te danken heeft, is hij er niet eigenlijk gezegd *prijzenswaardig* om. Hij verdient geen' lof over iets, dat bloot eene gift des geluks is. Integendeel, gij zult mij gaarne toestemmen, dat STOMPAARD, die met blokken en nachtbraken, met moeite en arbeid, ten spijt eener weerbarstige natuur en met overwinning van zich zelve, een aantal kundigheden verworven heeft, meer verdient geprezen te worden dan SNELBEGRIJ, wien dit alles, ten gevolge van zijnen gelukkigen aanleg, bijna, zooals men zegt, is aangewaaid, of die ten minste, niettegenstaande hij STOMPAARD nog verre overtreft, tot het verkrijgen zijner kundigheden het vierde gedeelte van den tijd niet besteed heeft, welken deze er toe besteedde.

Waartoe nu leidt ons dit een en ander? Tot die ware stelling der Ouden, dat alleen in het edele en goede (*το καλον*, *honestum*), of in hetgeen deugdzaam of niet deugdzaam is, het loffelijke of berispelijke gelegen ligt; dat de deugd het middelpunt, het opperste doel, of wel het grondbeginsel van allen lof uitmaakt, en dat iemand om andere dingen slechts alleen in zooverre kan geprezen worden, als zij eenigermate met de deugd in verband staan. Dat FRAAIJAARD eene schoone lichaamsgestalte bezit, is, zooals wij zagen, geene reden, waarom de man verdient geprezen te worden; maar, dat

FRAAIJAARD op het bezit van schoonheid niet trotsch is, dat hij tevens meer of min haar aan matigheid, aan een ingetogen levensgedrag, aan onbesmette zeden te danken heeft; ziedaar, waarom wij hem naar billijkheid mogen prijzen: maar ziedaar tevens iets ten bewijze, dat het slechts schoonheid is, in verband gebracht met het zedelijk goede, met het middelpunt van allen lof, welke lof verdient.

FORTUNATUS is niet prijzenswaardig om zijne rijkdommen op zich zelve, evenmin als POVERO berispelijk is wegens zijne armoede, als armoede; maar, dat de eerste zijn vermogen aan zijne eigene vlijt en braafheid te danken heeft, dat hij tevens zijne schatten op het nuttigst weet te besteden, dat hij de naakten kleedt, de dorstigen drenkt, de hongerigen spijs: ziedaar, waarom wij FORTUNATUS in zijne betrekking, als rijk man, kunnen prijzen. En zoo gispfen wij POVERO niet, omdat hij arm is, maar omdat hij door eigen schuld, door slecht gedrag, door verwaarloozing zijner zaken zich zijne armoede op den hals heeft gehaald, en tevens, omdat hij geene de minste pogingen aanwendt, ten einde wederom in betere omstandigheden te komen. — TALENTMAN wordt evenmin door ons geprezen, omdat hij de schitterendste begaaftheden van de natuur ontvangen heeft, als wij het in DOMOORIUS berispelijk vinden, dat hij traag van begrip en stomp in alle letteroefeningen is; maar, dat TALENTMAN door vlijt en oefening de ontvangen natuurlijke talenten nog heeft vermeerderd, dat hij daarvan tot de nuttigste doeleinden alle mogelijke voordeel poogt te trekken, dat hij er dus mede woekert en eenmaal, als een getrouw arbeider, zijn loon ontvangen zal: dit is het, waarom wij den vluggen, schranderen, vernuftigen jongeling mogen prijzen. Hierom zwaaijen wij hem den grootsten lof toe, gelijk wij met verachting op den stompen DOMOORIUS nederzien, niet om DOMOORIUS' botheid, op zich zelve beschouwd, maar in verband gebracht met zijn lusteloosheid en afkeer van allen arbeid, ten gevolge waarvan hij door eigen schuld die weetniet blijft, welke hij van der jeugd af aan geweest is.

Overal ziet gij dus, is het alleen het edele of schandelijke, de deugd of ondeugd, die het loffelijke of onloffelijke uitmaken. Het is de deugd, (wij herhalen het) welke, zooals de Ouden in hunne redekundige schriften zeggen, het op- perste beginsel van allen lof bevat. Daarom vangt ook de onvergelykelyk scherpzinnige ARISTOTELES het uitmuntende negende Hoofdstuk des eersten Boeks zijner *Redekunst* aldus aan: »Laat ons thans spreken over deugd en ondeugd, over het edele en schandelijke. Dit toch zijn de doeleinden voor den prijzer of gisper.» — En zoo zegt CICERO in het een en twintigste Hoofdstuk zijner *Redekundige Verdeelingen*: »Alles toch, wat met de deugd in verband staat, moet buiten kijf geprezen, wat met de ondeugd in verband staat, gelaakt worden.» — Schoonheid, rijkdom, eer, hooge afkomst, verstand, bekwaamheden, hoe bewonderenswaardig dit alles ook, op zich zelve beschouwd, moge zijn, kunnen in zooverre slechts loffelijk in iemand genoemd worden, als zij op het edele en goede betrekking hebben.

Men werpe mij hier niet tegen, dat men toch zeer dikwerf in lofredenen melding gemaakt vindt van dingen, die niets deugdzaams of ondeugdzaams in zich bevatten, maar geheel en al onverschillig zijn. Want vooreerst merk ik aan, dat niet alles, wat in eene lofrede voorkomt, en hetgeen van hem, dien men prijst, daarin verhaald wordt, juist, om des lofs wille, daar staat, maar ook dikwerf blootelyk, om ons met den geprezene nader bekend te maken. Ten andere houde men wel in het oog, dat vele dingen, die schijnbaar onverschillig zijn en op zich zelve loffelyk noch schandelyk genoemd kunnen worden, echter juist door het bovengemelde verband, waarin wij ze tot de deugd denken, (door het vermogen b. v., dat zij soms hebben, om het goede voort te brengen, of wel doordien zij uit het edele en goede voortsproten, of ook soms, omdat zij teekenen en aanduidingen van het edele en goede zijn,) onwillekeurig gerekend worden tot iemands lof te verstreken. Zoo zal een lofredenaar b. v. iemands afkomst uit een aanzienlyk,

rijk en door luisterrijke daden vermaard geslacht roemen, en niemand zal zulks wraken; niet, omdat in zulk eene afkomst, op zich zelve beschouwd, het allerminste bewijs voor de lofwaardigheid des geprezenen ligt opgesloten; maar omdat iemand van eene deftige geboorte altijd eenigermate het gunstige vermoeden voor zich heeft, dat de voorbeelden zijner voorvaderen, de gunstige omstandigheden, waarin hij kon worden opgevoed, de meerdere gelegenheid om zijn verstand te kunnen beschaven, en wat dies meer zij, op de veredeling van zijn geheele karakter eenen weldadigen invloed zullen hebben uitgeoefend; kortom, dewijl hij, door dit een en ander aanleg en aanleiding tot lofverwerving hebbende, ook wel loffelijk zal geweest zijn. En op eene soortgelijke wijze zou men (volgens ARISTOTELES) oudtijds van eenen Spartaan met zekeren lof hebben aangevoerd, dat hij zijn hoofdhaar liet groeijen. Immers te Sparta was zulks een teeken, dat iemand een vrij man was, die zich met geene lage handwerken behoefde op te houden, en van wien men dus kon vermoeden, dat hij minder slaafsch, meer edel en dus voor het beoefenen van het deugdzaame en goede vatbaarder zijn zou, dan b. v. een Heloot, in wien de slavernij allen moed en fierheid van geest moest uitdooven.

Maar, zal men zeggen, indien, volgens de Ouden, deugd en ondeugd, of het edele en schandelijke het middelpunt van allen lof en laking uitmaken, en datgene alleen geprezen kan worden, hetwelk óf rechtstreeks deugdzaam is, óf de deugd teweegbrengt, óf door de deugd teweeggebracht wordt, óf wel een teeken van een dezer dingen is, zoo volgt hieruit, dat de lof zich slechts bepalen kan tot voorwerpen, die voor het goede en kwade vatbaar zijn, met andere woorden, tot zedelijke, redelijke wezens. Immers, waar geene zedelijk vrije wilsbepaling aanwezig is, is ook geene deugd of ondeugd aanwezig, en waar de beide laatsten niet aanwezig zijn en kunnen zijn, kan er ook niets bestaan, hetwelk deze voortbrengt, of door deze voortgebracht wordt, of er een teeken van is; met andere woorden, kan er ook

niets lofwaardigs bestaan. — En onderwijl prijst men toch redelooze dieren, ja zelfs geheel onbezielde voorwerpen. Men prijst b. v. een paard om zijne snelheid, eene stad om hare ruime straten en fraaije gebouwen, een landschap om de verrukkelijke gezichten, die het oplevert. Volgt hier niet uit, dat ARISTOTELES de deugd of het edele te onrecht als het middelpunt van allen lof aanziet, daar men dingen prijst, die met geene mogelijkheid tot haar in verband gebracht kunnen worden? — Voorzeker, indien dit laatste waar was! Doch dit ontken ik. Want, zoo dit verband al in het geprezen voorwerp zelve niet aanwezig moge zijn, omdat dit voorwerp vatbaarheid voor deugd of ondeugd mist, bestaat het echter, bij eene zekere gevolgtrekking, altijd in de voorstelling van hem, die prijst. Want, waarom prijzen wij de snelheid van een paard? Omdat wij de snelheid van een' mensch prijzen, en wij dus hetgeen wij in het eene voorwerp doen, ook in het andere moeten doen; met andere woorden, omdat wij in het algemeen snelheid moeten prijzen, Maar, de snelheid in een' mensch prijzende, zoo hebben wij altijd, hetzij wij het zeggen, hetzij wij het zwijgen, de deugd of het edele in het oog. Want, indien b. v. de snelheid eene zaak ware, die *uit haren aard en hare natuur onveranderlijk en altijd* met de deugd strijdig was, zoo zouden wij haar nimmer kunnen prijzen. Ondeugd toch kan nimmer geprezen worden. Waaruit dus blijkt, dat, hoe men ook redeneere, men altijd op de deugd of het edele, als middelpunt en doeleinde van allen lofterugkomt, en dat daár, waar het verband tusschen iets prijzenswaardigs en de deugd niet onmiddellijk aanwezig is, het toch middellijkerwijze door het verband met andere zaken teweeggebracht wordt.

Na dit in het algemeen, naar de begrippen der Ouden, aan wier hoofd ARISTOTELES staat, over den grond van het loffelijke of onloffelijke aangemerkt te hebben, willen wij het thans in zijne afdeelingen wat nader beschouwen, en onderzoeken, waarin het, in verband met het edele en

goede gedacht, al kan bestaan. Wat leert ons b. v. CICERO hierover in zijne beknopte redekundige Handleiding: *Redekundige Verdeelingen of Splitsingen* geheeten? Hoe leert hij ons, dat de *vinding* den lofredenaar te hulp komt, om hem geleidelijk en geregeld over zijn onderwerp te leeren denken? Hij doet dit indiervoege, dat hij ons eerst alles, wat in een' mensch te beschouwen kan vallen, in drie hoofd-afdeelingen laat splitsen. Met andere woorden, hij zegt ons: wie het ook zijn moge, dien gij te prijzen (of wel te laken) hebt, drie hoofdvoorwerpen van beschouwing bieden zich hier altijd aan. Gij hebt namelijk acht te geven op hetgeen bij den man, dien gij prijzen wilt, tot uitwendige of van buitenaf komende dingen (*externa*) behoort; ten tweede, op zijne ligchaams-, en ten derde op zijne zielshoedanigheden. (De daden, namelijk, moet men als uitvloeisels van deze laatste beschouwen). — Kortom, deze vragen hebt gij over het algemeen te beantwoorden: 1) wat is er loffelijks in de uiterlijke omstandigheden van hem, dien gij prijst? 2) wat in zijn ligchaam? 3) wat in zijne ziel (en voorts in al zijne daden, die hij, als een met eene redelijke ziel begaafd wezen, gedaan heeft?) — Onder deze drie rubrieken moet alles, wat op het voorwerp van uwen lof betrekking heeft, kunnen opgenomen worden.

Als wij door de *vinding*, naar de gemelde voorschriften van CICERO, welke ik u hier niet overal woordelijk, maar zakelijk en met eenige uitbreiding geef, in de eerste plaats deze verdeling gemaakt hebben, moeten wij vervolgens onderzoeken, wat al in deze verschillende rubrieken te huis behoort. Wij vragen dus vooreerst, wat behoort er al tot hetgeen wij *uiterlijkheden*, *uiterlijke omstandigheden*, *uitwendige dingen* (*externa*) noemen? — Hiertoe bringe men in de eerste plaats iemands geboorte en afkomst. Is deze doorluchtig, dan kunt gij haar in zooverre met de deugd in verband brengen en tot een' grond van lot doen dienen, als gij b. v. aantoonen kunt, dat hij, dien gij prijst, door zijne voortreffelijke daden deze geboorte nog

meer heeft opgeluisterd, dat hij zijne voorouders in roem en braafheid geëvenaard heeft, enz. — Is zij gering, zoo zult gij, als gij van haar melding wilt maken, soms gelegenheid hebben, om het goede in hem, dien gij prijst, des te meer te verheffen, door b. v. te zeggen: dat, niettegenstaande zijne geboorte hem noch die prikkels, noch die hulpmiddelen gaf, welke anderen wel hebben, om roem en eer te verwerven, hij echter zulk een groot man geworden is, enz. — Is zij geheel schandelijk, zoo moet gij liefst van haar zwijgen. — Tot de uiterlijke omstandigheden behooren dan voorts rijkdommen en aanzien, of wel het tegenovergestelde: eereambten, waardigheden, enz. Ook deze kunnen u stof tot denkbeelden opleveren en tot voorwerpen van lof dienen, al naarmate gij ze in eene meerdere of mindere mate met de deugd in verband kunt brengen, al naarmate gij aantoonen kunt, dat de rijkdommen b. v. eerlijk verworven en wel besteed zijn geworden, dat de waardigheden en eereambten met lust bekleet werden en niet opgeblazen maakten, dat in armoede geduld en staudvastigheid ten toon werden gespreid, enz.

Nu gaan wij over tot de tweede Hoofdrubriek, tot de tweede betoogbron, waaruit een lofredenaar zijne denkbeelden putten moet; tot de ligchaamshoedanigheden namelijk, onder welke vooral, zegt CICERO, de uitwendige gedaante (*forma*), als soms eene aanduiding der deugd opleverende, zich laat prijzen. En hier leert de *vinging* hem vragen: welk een voorkomen de geprezene bezat; of hij schoon dan leelijk was; of hij bevallige dan aangename manieren had; of zijn oog levendig, zijn gelaat innemend, zijne stem liefelijk, dan wel het tegenovergestelde waren, en naar een aantal andere dingen, noodeloos om hier op te noemen. Hierbij komt dan vervolgens weer het onderzoek te pas, in hoever dit een en ander, of zooveel en zoo weinig punten, als men er van gelieft aan te roeren, met iets goeds en edels in verband hebbe gestaan, en in hoeverre de redenaar er dus met lof van gewagen kunne. Over dergelijke dingen verdient vooral onze VOSSIUS nagezien te worden.

In de derde plaats heeft een lofredenaar op de zielshoedanigheden van hem, dien hij prijst, acht te geven. Deze maken de derde hoofdbetoogbron uit, waaruit hij zijne denkbeelden putten moet. En hoe laten zich deze zielshoedanigheden nu splitsen? Laat ons eene alledaagsche en niet onnatuurlijke verdeeling te baat nemen: in verstandelijke en zedelijke. Wat loffelijks en prijzenswaardigs was er dus, kan een lofredenaar vragen, in de verstandelijke; wat in de zedelijke zielshoedanigheden des geprezenen? Door de verstandelijke, namelijk, versta men in het algemeen bekwaamheden, talenten, kundigheden, op welk eene wijze deze dan ook aan den dag gelegd worden; kortom datgene, wat CICERO met één woord *kennis* of *wetenschap* (*scientia*) noemt. Door zedelijke zielshoedanigheden verstaan wij de zoodanige, welke meer onmiddellijk als de bronnen onzer goede of kwade daden beschouwd moeten worden, daar door deze onze wil ten goede of kwade bestuurd wordt. Hiertoe heeft datgene vooral betrekking, hetwelk CICERO in het Latijn *Temperantia* noemt, een woord, dat ik hier het liefst niet door *ingetogenheid*, maar door *zelfbestuur*, *zelfbeheer*, *zelfregeling*, zou vertalen. De geheele plaats, op welke ik hier het oog heb, en die in het twee en twintigste Hoofdstuk der *Redekundige Verdeelingen* voorkomt, luidt in het Nederlandsch aldus: »De kracht derhalve der deugd (verstaat hierdoor de deugd, op zielshoedanigheden en handelingen haren invloed uitoefenende) is tweeslei. De deugd toch openbaart zich of in wetenschap, of in handeling (theoretisch of practisch). Wordt zij toch voorzichtigheid, schrandereheid (of loosheid, *calliditas* in het Latijn), of met een woord van de hoogste deftigheid en eerwaardigheid: wijsheid genoemd, zoo ontleent zij eeniglijk haar kracht van wetenschap. Prijst men haar echter, voor zoover zij onze begeerten bestiert en de bewegingen der ziel regelt, zoo bestaat hare taak in handeling en men noemt haar zelfbeheer (*temperantia*).»

Kennis en *zelfbesturing*, ziedaar dus de twee hoofdzielshoedanigheden, uit welke alle andere voortvloeijen; de twee

stammen, die zich in verschillende zijtakken en loten uitbreiden. Hoogst scherpzinnig en nauwkeurig is hetgeen CICERO verder aamerkt, om te doen zien, hoe alle verstandelijke en zedelijke eigenschappen in den mensch verder niets anders zijn dan wijzigingen en onderafdeelingen der gezegde twee hoofddeelen. Vooruitzicht, schranderheid, wijsheid, zijn, zooals wij uit de aangehaalde plaats zagen, onder het denkbeeld van wetenschap, onder het verstandelijke in 's menschen ziel op te nemen. Deze wetenschap nu wordt, voor zoover zij op iemands eigen zaken betrekking heeft, huiselijk (*domestica*) genoemd. Heeft zij betrekking op dingen van algemeen maatschappelijk belang, dan draagt zij den naam van maatschappelijk (*civilis*). Gij ziet dus, dat een lofrodenaar zich, wat het verstandelijke in hem, dien hij prijzen wil, betreft, twee vragen ter beantwoording heeft voor te stellen: hoe heeft zich zijn verstand, bekwaamheid of kennis vertoond in bijzondere of private, en hoe in algemeene of publieke dingen, en wat laat er zich in beide opzichten tot zijnen lof zeggen? Het gezegde nu geldt 's menschen verstandelijke zielshoedanigheden.

Maar op welke wijze is de *zelfbesturing* de bron en moeder van alle zedelijk goede hoedanigheden? CICERO leert het ons, en wij kunnen niet anders dan de scherpzinnigheid en gepastheid bewonderen, die hij in de korte schets, welke hij van het geheel der menschelijke deugden ophangt, ten toon spreidt. Het zelfbestuur, de wilsbepaling, wilswijziging (want al deze denkbeelden liggen in het latijnsche woord in den zin, waarin CICERO het hier neemt, opgesloten) heeft, namelijk, ook al wederom betrekking tot *eigene* of tot *algemeene* zaken, met andere woorden, tot *ons zelve*n of tot *anderen*. — Beschouwd in betrekking tot *ons zelve*n, openbaart het zich *of* in voorspoed *of* in tegenspoed. In voorspoed, of liever, voor zoover het tot *gelukkige zaken* betrekking heeft, vertoont het zich op tweeërlei wijze, namelijk, *en* door ons niet te doen begeeren hetgeen buiten ons bereik is, *en* door ons in sommige gevallen ons te doen onthouden van hetgeen

in onze macht is. (Een rijk man dus b. v., een man in voorspoed, oefent een wijs zelfbeheer uit, wanneer hij niet vruchteloos in wenschen verkwijnt naar iets, dat hij ten spijt van al zijn geld niet verkrijgen kan, en hij legt tevens groote deugd aan den dag, wanneer hij zich onthoudt van ongeoorloofde dingen, die hij anders door zijn vermogen zich eigen zou kunnen maken. Men ziet derhalve, dat hier van den eenen kant vergenoegdheid en tevredenheid aangeprezen worden; van den anderen kant matigheid, ingetogenheid, met één woord, al de plichten, die men, volgens eene hedendaagsche verdeling van plichten jegens God, den naaste en ons zelve, tot de laatstgenoemde brengen moet.) Dit zijn dus deugden, die uit een goed zelfbeheer in voorspoed voortvloeijen. Maar, hoe legt de zelfbesturing zich bloot in tegenspoed? Hoe gedraagt zich een deugdzaam man, wat ongelukkige zaken betreft? — Dan is zij ook, zegt CICERO, tweërlei; want, voor zoover zij een nakend kwaad weerstand biedt, wordt zij *dapperheid*, voor zoover zij een reeds voorhanden kwaad duldt en verdraagt, *geduld* genoemd. De vereeniging van al deze deugden wordt *grootheid van ziel* geheeten, die ook door milddadigheid in het gebruik van geld zich kenmerkt, en tegelijkertijd door eene zekere fierheid van gemoed in het verdragen van ongeluk, vooral ook van beledigingen, alsmede door alles, wat indiervoege deftig, bedaard en niet opbruisend is. CICERO wil dus zeggen, dat een man, die in voorspoed tevredenheid, matigheid en soortgelijke deugden aan den dag legt, in tegenspoed zich, waar het noodzakelijk is, moedig en onverschrokken, of wel, zoo hij het kwaad niet meer voorkomen en afweren kan, geduldig en gelaten betoont; dat een man, die tegelijkertijd niet gierig is en beledigingen met kalmte van geest verdraagt; die dus in allen deele door deftigheid, standvastigheid en eenparigheid van karakter uitmunt, — een man met eene groote ziel genoemd moet worden. Er over nadenkende, zult gij gevoelen, dat inderdaad door de opgenoemde deugden, en meer nog dan door die, welke wij nu verder zullen opnoemen, de

eigenlijk gezegde grootheid van ziel zich ten toon spreidt. Iemand, die in zijn dagelijksch beroep eerlijk is, zullen wij een *braaf* man noemen; maar het zou wat vreemd klinken, indien wij alleen daarom van zijne groote ziel spraken. Aan geen' mensch zal het echter vreemd dunken, dat wij van hem, die met de onbuigbaarste standvastigheid, met het taaiste geduld, de zwaarste rampen doorgestaan en verdragen heeft, zeggen: Deze man heeft eene groote ziel ten toon gespreid.

Maar laat ons nog een paar oogenblikken voortgaan, om, onder geleide van CICERO, de overige deugden, die iemand kunnen versieren, op te sporen. Wij hebben gezien, dat de zelfbesturing in tweeërlei opzichten zich openbaart, namelijk in betrekking tot ons zelve en tot anderen. Hoe openbaart zij zich nu in het laatste opzicht? Door datgene, hetwelk CICERO met eenen algemeenen naam *rechtvaardigheid* noemt, en waaronder hij, zoo ik niet miszie, verstaat: Geef iedereen datgene, wat hem toekomt. Deze rechtvaardigheid nu, zegt hij, draagt, voor zoover zij jegens de Godden wordt uitgeoefend, den naam van *godsvrucht*. (CICERO wil zeggen, dat men godvruchtig is, wanneer men den Godden geeft of bewijst, wat hun toekomt.) In betrekking tot onze ouders heet zij *kinderliefde* (*pietas*), of in den dagelijkschen omgang *goedheid*, *goedaardigheid*, *braafheid* (*bonitas*). — In toevertrouwde zaken noemt men haar *trouw* of *eerlijkheid* (*fides*). In gematigdheid van het gissen en beoordeelen van anderen uitblinkende, heet zij *zachtzinnigheid*, in bijzondere toegenegenheid omtrent dezen of genen zich openbarende, *vriendschap*. Dit nu, zegt CICERO, zijn de deugden, die zich in handelingen openbaren. (Wij zouden met eene hedendaagsche bastaardspreekwijze zeggen, practische deugden.) Hierop keert CICERO terug tot de beschouwing van die loffelijke eigenschappen, die men als helpsters en gezellinnen der *wijsheid* of van den verstandelijken mensch kan aanzien. Deze zijn hoofdzakelijk twee. De eene bestaat in de bekwaamheid, om met juistheid het ware van het valsche te onderscheiden, en op eene gezon-

de wijze, naar vaste gronden, te redekavelen en te redetwisten; (men versta hierdoor *logische* en *dialectische* bekwaamheid). De andere is redekundig of oratorisch. (Verstaat hierdoor, zooals uit de volgende woorden blijkt, de welsprekendheid.) Want (zegt CICERO) de welsprekendheid is niets anders dan eene uitvoerig sprekende wijsheid, uit dezelfde bron als de wijsheid voortvloeiende, slechts bij het redekavelen overvloediger en meer ruimschoots zijnde in woorden, voorts geschikter, om op de gemoederen te werken, en tevens bevattelijker voor het begrip van het volk. — (Met dit een en ander wil CICERO aanduiden, dat alsdan iemand gezegd zal kunnen worden door verstand en kennis, of door datgene, wat hij hierboven in het algemeen *kennis* of *wetenschap* genoemd heeft, uit te munten, wanneer hij bij zijne voorzichtigheid, schrandereheid enz. tevens in iedere zaak met juistheid en nauwkeurigheid weet te oordeelen, en het ware punt altijd weet te treffen, en als hij daarbij tevens de bekwaamheid bezit, om zijne gedachten op de geschiktste wijze uit te drukken.) — Voorts is er nog eene deugd, zegt CICERO, die men, als de waakster over al de overige deugden, beschouwen moet, die blaam en schande doet ontwijken en den grootsten lof inoogst; deze is de *zedigheid* of *bescheidenheid* (*verecundia*). (Eigenaardig noemt CICERO hier de bescheidenheid, zedigheid, nederigheid, de waakster over — de behoedster van al hetgeen in den mensch loffelijk en deugdzaam genoemd kan worden. Wanneer zij toch iemand, die door groote bekwaamheden en verdiensten uitmunt, niet op zijne hoede leert zijn, om zich niet op zijne voorrechten te verheffen, loopt hij lichtelijk gevaar, eene prooi des hoogmoeds te worden. Zij doet hem dus den smaad en de blaam ontwijken, welke deze laatstgemelde ondeugd zich op den hals haalt, en daarentegen die lofkransen verwerven, welke ieder billijkdenkende, die niet door nijd en afgunst verteerd wordt, gaarne voor verdienstelijke en achtenswaardige menschen vlechten wil.)

Indiervoege eindigt de onsterfelijke romeinsche Redenaar en Wijsgeer het tafereel, dat hij van den mensch, in al zijne loffelijke hoedanigheden beschouwd, ophangt. Dit (hierop komt de zin zijner woorden hoofdzakelijk neer), hetwelk ik hier opgenoemd heb, zijn als 't ware zekere hebbelijkheden (*habitus*) der ziel, die elk in het bijzonder in zekere verschillende soort van deugd te huis behooren. Elke handeling, die uit deze voortvloeit, kan niet anders dan deugdzaam en ten hoogste loffelijk zijn. Dan spreekt CICERO over de oefeningen en kunsten, die bevorderlijk kunnen zijn, om dit een en ander voor te bereiden en op te wekken, en merkt voorts aan, dat tegen de voormelde deugden weer even zoovele soorten van ondeugden overstaan. Wij moeten echter op onze hoede zijn, (dus gaat hij verder voort) om ons niet door die ondeugden te laten verschalken, welke den schijn van deugd aannemen. Immers kwaadaardige loosheid wil zich wel eens vermommen in de gedaante van schranderheid of voorzichtigheid; barbaarsche ruwheid in het verachten van vermaken, in ingetogenheid; hoogmoed en trotsche zielsverheffing, benevens een versmadend nederzien op roem en eer (of eereambten), in grootheid van ziel; verkwisting in milddadigheid; roekeloosheid in dapperheid; onmenschelijke hardvochtigheid in geduld; wreede strengheid in rechtvaardigheid; bijgeloovigheid in godsvrucht; verwijfdheid van ziel in zachtzinnigheid; bedeesheid in zedigheit; woordenstrijd en haarklooverij in scherpzinnigheid en schranderheid in het redetwisten, en eindelijk een ijdel uitkramen van woorden, in kracht van welsprekendheid. — (CICERO wil zeggen, dat een lofredenaar bijzonder op zijne hoede moet zijn, om niet soms in hem, dien hij prijst, het een of ander voor loffelijk aan te zien, hetwelk wezenlijk geene deugd is, maar tot de, met elke deugd nauw verwante, ondeugd behoort. Dus, b. v., zou men verkeerd doen met hem als een milddadig man te prijzen, die mild was met zijn geld ten koste van zijne schuld-eischers, of het lichtzinnig weggaf aan hen, die er een kwaad gebruik van maakten.)

Ten slotte zegt CICERO, dat uit de hierboven gemelde verschillende deugden en ondeugden alle lof en gisping geput moeten worden, terwijl in het geheele samenstel eener lofredede hierbij dan voornamelijk in het licht te zetten valt, wat iemands afkomst zij, hoe hij is opgevoed, hoe onderwezen en bestuurd, of hem ook iets vreemds en wonderbaars is overgekomen, vooral, zoo zulks als het uitvloeisel eener goddelijke macht moet aangezien worden. (CICERO wil zeggen, dat een lofredenaar er acht op te geven hebbe, of er bij de lotgevallen en vorming van hem, dien hij prijst, ook de een of andere zonderlinge samenloop van omstandigheden hebbe plaats gehad; een bijzonder bestuur van de Voorzienigheid, gelijk men met eene godsdienstig christelijke uitdrukking gewoon is te zeggen — of wel men moet deze plaats aldus verstaan, dat een lofredenaar vooral er op letten moet, of aan hem, dien hij prijst, ook zeer groote, uitstekende, ja bijna goddelijke talenten door de natuur geschonken zijn.) Voorts (dus gaat CICERO voort) stelle men in het licht, wat iemand gedacht, gezegd en gedaan hebbe, en bringe dit alles met de bovengenoemde verschillende deugden in verband, en uit die zelfde betoogbronnen putte men ook zijne denkbeelden over de oorzaken, uitwerkselen en gevolgen der handelingen. Ja, zelfs de dood van hem, wiens leven men prijst, dient niet met stilzwijgen te worden voorbijgegaan, indien er slechts iets merkwaardigs is, of in de soort van dood zelve, of in die dingen, welke na den dood zijn voorgevallen.

Het is op deze wijze, dat CICERO den geheelen mensch en alles, wat op hem betrekking kan hebben, als het ware, ontleed heeft, om ons al wat in hem loffelijk kan zijn, aan te toonen, opdat indiervoorge een redenaar zich de hoofdpunten eigen mocht kunnen maken, waarop hij, bij het vervaardigen eener lofredede, acht te geven had. Want, wanneer zoodanig een redenaar zich in de eerste plaats nauwkeurig bekend gemaakt heeft met al hetgeen door hem, dien hij prijst, verricht is, met al zijne lotgevallen, met al de om-

standigheden van tijden, van plaatsen enz., die op hem betrekking hadden, zoo weet hij, dat hij onderzoek moet doen naar hetgeen loffelijk in van buitenaf komende dingen genoemd kan worden, b. v. vaderland, geboorte, afkomst, opvoeding, middelen, waardigheden enz.; — voorts naar de ligchaamshoedanigheden en eindelijk naar de zielshoedanigheden van hem, die geprezen zal worden. De *vinding* leert hem, waarop hij bij dit een en ander hebbe acht te geven, en, terwijl zij hem volstrekt niet slaafs voorschrijft, in welke orde of op welke wijze hij over dit alles spreken moet, is zij hem in het verkrijgen van bewijzen, gronden, en in het algemeen van denkbeelden, slechts van dienst en behulpzaam.

Waant echter niet, dat ik u al de voorschriften opgenoemd heb, die de werken der Redekundigen, wat de *vinding* in de aantoonende welsprekendheid betreft, opleveren. Gij zoudt zeer dwalen. Ik heb slechts terloops het een en ander van datgene aangestipt, hetwelk CICERO in zijne *Redekundige Verdeelingen* er over aanmerkt. Oneindig uitvoeriger wordt deze stof bij VOSSIUS in zijne *Redekundige Lessen* behandeld, die dan echter wederom op eenen anderen trant te werk gaat. Bij hem, dat wonder van geleerdheid, kunt gij een aantal vragen beantwoord vinden, die men zich, bij het opstellen van lofredenen, al zou kunnen maken, en bij sommige van welke men niet nalaten kan, een weinig te meesmuilen. B. v. hoe men iemand kan prijzen om zijn vaderland; hoe men hierbij te werk moet gaan, als dat vaderland onbeduidend, ja zelfs eerloos (*infamis*) is; — hoe men iemand prijst, als zijne geboortè aanzienlijk is; hoe, als zij gering en laag, hoe, als zij eerloos is; — hoe de vrouwelijke kunne geprezen wordt; hoe men het ligchaam en inzonderheid de gestalte prijst, waarbij over het prijzen of laken van eene groote of kleine gestalte gehandeld wordt; hoe men leelijke menschen prijst; hoe het bij ligchaamsgebreken tot troost kan strekken, dat ook vele beroemde mannen blind, eenoogig of krank geweest zijn; hoe zielshoedanigheden geprezen worden; hoe men iemand prijst om zijn' rijkdom; hoe om zijn opvoe-

ding en onderricht; hoe om dingen, die voor, bij of na zijn sterven zijn voorgevallen; hoe men vorsten prijzen moet; hoe dieren en redeloze wezens kunnen geprezen worden; hoe zielloze dingen of wel geheel verdichte personen; hoe men het loffelijke in daden doet uitblinken; hoe men spreken kan tot lof van boomen, planten, kruiden, rivieren, zeeën, steden, huizen en andere gebouwen enz., hoe men kunsten en wetenschappen prijst, en een aantal andere dergelijke vragen meer, worden bij hem beantwoord. En ofschoon men over eene zekere geleerde onnoozelheid, aan de groote Letterkundigen dier dagen wel eens eigen, tusschenbeide, zooals ik reeds aanmerkte, een weinig grimglagchen moet, staat men echter aan den anderen kant verstomd over de scherpzinnigheid, nauwkeurigheid, juistheid van oordeel, fijnheid van bepaling, het uitpluizende vernuft en de reusachtige geleerdheid, die overal zichtbaar zijn; ja, men wordt, bij het lezen van dit en de overige gedeelten der gezegde *Institutiones Oratoriae*, hoogst gemelijk op den hoogleeraar BLAIR, die ergens met eene machtspreuk zegt, dat een werk als dat van VOSSIUS, in staat zou zijn, om iemand allen lust tot de beoefening der redekunst te benemen. Nu ja, het is geen geschrift, als een nieuwerwetsch redekunstboekske, dat men zoo in eens vluchtig kan doorlezen. Ook vermoeijen de talloze uitweidingen van dat brein, hetwelk (zooals VONDEL het noemt) heugenis had van bijna zestig eeuwen, wel eens meer dan ons lief is; maar wie leest ook zulk een werk achtereen uit? Wie gebruikt het niet veeleer als een boek, waarvan men van tijd tot tijd eens een stuk naziet, of dat men, als men het noodig heeft, opslaat? Maar wie, die met VOSSIUS genoegzaam bekend is, zal dan tevens niet eenstemmig met mij zeggen, dat men uit hem alleen wel een twintigtal hedendaagsche *Rhetorica's* zou kunnen samenstellen.

Om u eens een staaltje te geven van de manier, waarop deze onze geleerde landgenoot zijne onderwerpen behandelt, zal ik hier eene vertaling inlasschen van de negen en twintigste af-

deeling des vijfden Hoofdstuks van het eerste Boek, in welke gehandeld wordt over het prijzen van dingen, die bij het sterven, of een weinig te voren, of dadelijk na het sterven van hem, wiens lof men vermelden wil, zijn voorgevallen.

»Nu rest ons (zegt VOSSIUS) ter beschouwing 's menschen uiterste levenstijd, waarop niet alleen de heidensche wijsgeeren, maar ook de Christenen ons leeren, dat men vooral acht hebbe te geven. »Vóór den dood (zegt AMBROSIUS in het derde Hoofdstuk: *Over het goede in den Dood*) is er geen lof volmaakt. En niemand kan in dit leven voldingend geprezen worden, zolang nog het vervolg onzeker is.»

Wat dit tijdpunt nu betreft, zoo moet de lofredenaar acht slaan op den dood zelve van hem, dien hij prijst, en op hetgeen omstreeks en bij dien dood plaats heeft gehad, dat is, op alles, wat een weinigje voor of na het sterven is voorgevallen. Hier komt derhalve in aanmerking de ouderdom des geprezenen, en al hetgeen hij in zijne laatste ure gesproken heeft; al verder, of hij zijn' eigen dood gestorven, en of die langzaam dan wel plotseling geweest zij, aan welk laatste, als de zachtste wijze van sterven, door JULIUS CAESAR, naar het getuigenis van Suetonius, de voorkeur werd gegeven. Ook PHILIPPUS, koning van Macedonië, was van dit gevoelen, gelijk Orosius schrijft in het derde Boek, het vierde Hoofdstuk. In de soort van dood, welken iemand gestorven is, ligt ook niet weinig stof tot lof of gisping opgesloten. Want evenals in onze dagen, zoo hield men het ook in oude tijden reeds voor eerlijk, door het zwaard, voor oneerlijk, door den strop om te komen. Dit kunt gij ten aanzien van het eerste bevestigd vinden bij Xenophon in het tweede Boek: *over den krijgstoct* van Cyrus, en bij Isidorus in het zeven en twintigste Hoofdstuk des vijfden Boeks. En inderdaad ook Homerus noemt den dood van hen, die door het zwaard sterven, *zuiver of onhezoedeld*. Zie Eustathius op het twee en twintigste Boek der *Odyssea*: *zuiver* is de dood door het zwaard, maar *vuil* die der verworging. En zoo spreekt er Philo ook over in zijn boek: *Over de wereld*. Daarom werd

dan ook alleen aan hen, die zich met den strop om het leven hadden gebracht, geene laatste eer bewezen, en in de lijkredenen werden hunne namen niet genoemd, gelijk ARTEMIDORUS getuigt in het eerste Boek, het vijfde Hoofdstuk. De zoodanigen werden ook wel onbegraven ergens neergeworpen, gelijk SERVIUS dit uit de priesterlijke boeken bewijst in zijne aantekening op een vers uit het twaalfde Boek der *Aeneïs*, hetwelk luidt: »En hij hecht aan eenen hoogen balk den strik vast, welke hem eenen smadelijken dood zal berokkenen,» waarbij SERVIUS dan dit gezegde van VARRO aanhaalt: dat men van opgehangenen, aan welke men van rechtswege geene laatste eer bewijzen mocht, bij de lijkeesten met opgehangen strikken, als het ware, om de wijze van hun sterven na te bootsen, melding maakte.

Heeft een lofredenaar van éene onwaardige of ongewone wijze te gewagen, waarop iemand gestorven is, zoo kan hij van een soortgelijk uiteinde van zeer uitmuntende mannen melding maken. Zoo b. v. van den dood der drie griekse treurspeldichters, onder welke EURIPIDES door hondebeten verscheurd is geworden, AESCHYLUS door eene schildpad, welke een arend op zijn hoofd deed vallen, het leven verloren heeft, en SOPHOCLES aan een' druivekorrel gestikt is, ofschoon VALERIUS dit anders verhaalt. Maar ik volg den dichter SOTAS en LUCIANUS in de *Makrobii*. Bij den laatstgemelde lezen wij ook, dat de geschiedschrijver POLYBIUS aan een' val van het paard gestorven is. Die ALEXINUS, welke om zijne twistzucht den naam van *kibbelaar* droeg, werd, bij het zwemmen in de rivier *Alpheus*, door een riet gekwetst, en stierf aan zulk eene kleine wonde, zooals bij HESYCHIUS geschreven staat. Deze verhaalt insgelijks, dat PHILEMON van Syracuse en PHILISTION van *Nicea* door lagchen omkwamen. Het vreemde uiteinde van nog anderen zie men vermeld bij VALERIUS in het twaalfde Hoofdstuk des negenden Boeks, alsmede in de *Ovidiaansche Ibis*.

De reden van iemands dood kan soms tot lof verstrekken: b. v. dat SOCRATES voor de waarheid met eene kalme ziel

den dood onderging; of wel, dat iemand voor de vrijheid gestorven is. »Schoon toch is het, als een dapper man, in de eerste gelederen vallende, dus al strijdende voor het vaderland sterft;» zingt TYRTAEUS, de dichter, die de mannelijke gemoederen door zijne verzen wist aan te vuren, gelijk HORATIUS zegt. — En zoo ook zingt PINDARUS in het zevende Boek zijner *Isthmica*: »Elkeen moge voor gewis houden, dat hij, die te midden dezer onweersbui den hagelregen van bloed van het dierbare vaderland afwendt, en het verderf van de hoofden zijner medeburgers op die des vijands keert, zijn geslacht met den grootsten roem overladen zal, zoowel levende als na zijn sterven.» — »Daarom heeft dan ook LYCURGUS verboden, om op eenige grafteekenen der gestorvenen iets te graveeren, behalve alleen op die van hen, welke in den oorlog gesneuveld waren; zooals wij lezen bij PLUTARCHUS in het leven van LYCURGUS. Hiermede komt een gezegde van TERTULLIANUS overeen in zijn boek: *over de vlucht bij vervolging*, en luidende: »Schooner is een krijgsman, op het slagveld blijvende liggen, dan een door de vlucht behoudene.» En welk eerlijk man heeft hier ooit anders over gedacht? Het is toch waar, wat CICERO in het eerste boek: *Over de plichten* zegt: »Het vaderland moet bij iedereen het voorwerp der hoogste liefde zijn, en welke brave zou aarzelen, om den dood er voor te braveeren?»

Voorts kan een lofredenaar ook melding maken van hetgeen na iemands dood heeft plaats gehad. Brong hiertoe hetgeen de herder MOPSUS bij VIRGILIUS zingt: »Geene koeijen, ô Daphnis, hunkerden op dien dag naar de klaverbeemden aan den oever der koele stroomen. Geen viervoetig dier lepte uit den vloed of roerde de graskruiden aan.»

Aldus kan men bij zulk eene gelegenheid van de lijkstaatsie spreken; van het verlies, dat door het overlijden van hem, die geprezen wordt, geleden is; van de droefheid en klaagtonen der braven, van het eenparig getuigenis der geheele wereld. Dergelijke getuigenissen en oordeelvellingen komen echter ook wel eens met de daden des gestorvenen

niet overeen: vooral heeft dit plaats in de gedenkteekenen van vernuften. Velen toch hebben met MENANDER een rechtvaardiger vonnis van de nakomelingschap dan van hunne tijdgenooten erlangd; zoodat DIONYSIUS van *Halicarnassus* met het hoogste recht zeide: »De tijd en de nijd knagen aan alle dingen.» — Zie MARTIALIS in het tiende punt dicht van het vijfde boek.

Met het beklag moet men de vertroosting paren. Deze kan men ontleenen, of van de overledenen zelve, door b. v. de toehoorders opmerkzaam te maken op het groote geluk, dat zij thans genieten; of wel de overgeblevenen kunnen deze troostgronden opleveren, b. v. wanneer men zegt, dat het geleden verlies door de deugd des opvolgers wel hersteld zal worden. Indiervoege gaat de heilige AMBROSIUS te werk in zijne lijkrede op keizer THEODOSIUS: »Zulk een groot keizer is derhalve (zegt hij) van ons geweken; maar neen, hij is niet geheel en al van ons geweken. Hij heeft immers zijne kinderen nagelaten, in welke wij hem moeten herkennen, in welke wij hem aanschouwen en in ons midden behouden.» — Hij verstaat hierdoor HONORIUS en ARCADIUS, die hunnen vader in het rijkgebied opvolgden.»

Hiermede eindigt VOSSIUS deze afdeeling. — Gij zult uit dit kleine staaltje genoegzaam hebben kunnen opmaken, welk eene geleerdheid overal ten toon wordt gespreid; hoe alles door fraaije gezegden en spreuken bekrachtigd wordt; hoeveel stof tot nadenken wordt gegeven, op hoeveel denkbeelden een lofredenaar opmerkzaam gemaakt wordt, enz. Gij zult dit alles hebben kunnen opmaken, maar tevens zult gij (en ik wraak zulks niet) over het zonderlinge, het geleerd onnoozele en gezochte (mag ik het dus eens noemen?) van sommige aanmerkingen wel wat gemeesmuild hebben. Voorzeker, hij, die VOSSIUS niet met oordeel gebruikt, zou soms met wonderlijke opstellen te voorschijn kunnen komen.

Dat voor het overige de wenken, welke VOSSIUS geeft, hunne groote *practische* nuttigheid hebben en wezenlijk der behartiging waardig zijn, zal ik door een paar voorbeelden,

op hetgeen ik zoo even uit hem vertaalde betrekkelijk, trachten aan te toonen. Vossius zegt, dat een lofredenaar er bijzonder op te letten heeft, wat iemand, dien hij prijst, bij of kort vóór zijn sterven heeft gesproken. Waarom hij zulks doen moet, wordt niet aangetoond; maar de reden is duidelijk genoeg. Iemands laatste woorden zijn altijd in vele opzichten belangrijk. Men kan daarbij toch geene huchelaarj meer veronderstellen. De lippen veinzen zoo lichtelijk niet, als het gordijn der eeuwigheid wordt weggeschoven en de wereld met hare begeerlijkheden verdwijnt. De ziel des stervenden ligt dan, als het ware, ontsluitend voor de oogen der aanwezigen, en een groot man vertoont zich alsdan dikwerf in zijn waren adeldom en voortreffelijkheid. Zeer dikwerf bieden zulke laatste oogenblikken den lofredenaar ruime stof tot lof aan en de gelegenheid, om hem, dien hij prijst, in een des te glansrijker licht te voorschijn te doen treden. Dit is b. v. het geval bij het prijzen van WILLEM DEN EERSTEN, Prins van Oranje. De laatste woorden, welke hij uitstamelde, toen hij door het doodelijk lood van den moordenaar BALTHASAR GERARDS getroffen werd, waren: »Mijn God, mijn God, erbarm u over mij en over mijn arm volk!» of volgens DE GROOT blootelijk: »Heb deernis met dit volk!» eene taal, waarin de liefde des Prinsen voor zijn Vaderland, eene liefde, die hem in het stervensuur nog onwillekeurig eene verzuchting voor dat land deed slaken, ten sterkste uitblinkt. Men heeft dus ook in lofredenen op WILLEM DEN EERSTEN deze omstandigheid niet met stilzwijgen meenen te moeten voorbijgaan.

Zoo komt het mij ook voor, dat de droefheid, welke, volgens HOOFT, DE GROOT en anderen, geheel het vaderland bij de tijding van 's Prinsen dood vervulde, en de bittere rouw, waarmede zijne uitvaart en teraardebestelling gevierd werden, in eene lofrede op dien Vorst alleszins melding verdienen, daar deze dingen toch tot een sprekend bewijs kunnen strekken van de liefde en achting, welke men aan WILLEM DEN EERSTEN toedroeg. Hier geldt dus de toepassing

van VOSSIUS' les, als hij zegt: »Aldus kan men bij zulk eene gelegenheid van de lijkstaatsie spreken, van de droefheid en rouwklachten der braven enz.»

Ten aanzien van het prijzen van daden stip ik nog kortelijk aan, dat ARISTOTELES voornamelijk acht punten opgeeft, waardoor eene op zich zelve loffelijke daad nog loffelijker wordt. VOSSRUS heeft deze leer van den griekschen Wijsgeer door voorbeelden opgehelderd. Dus groeit het loffelijke eener daad aan, wanneer iemand haar alleen verricht heeft. Groot is b. v. een krijgsman, dapper tegen den vijand strijdende; grooter HORATIUS COCLES, die alleen eene brug tegen het heir van PORSENNA verdedigde.

Ten tweede, als iemand iets loffelijks het eerst gedaan heeft. Lof verdient VIRGILIUS, omdat hij een heldendicht vervaardigd heeft. Nog meer HOMERUS, die het reeds vóór VIRGILIUS heeft gedaan, en naar wien deze laatste zich kon vormen.

Ten derde, als iemand iets loffelijks, gewoon met behulp van velen uitgevoerd te worden, met weinigen gedaan heeft. Dus heeft LEONIDAS zich onsterfelijk gemaakt door met driehonderd Spartanen de geheele heirmacht der Perzen op te houden.

Ten vierde groeit het loffelijke eener daad aan, als iemand haar op eene hoogst treffende wijze heeft uitgevoerd. Of met andere woorden, als er bij die daad omstandigheden hebben plaats gehad, waardoor zij meer dan gewoon uitblinkt. Zoo is het sterven van EPAMINONDAS voor zijn vaderland hoogst treffend en in het oog loopend. »Wien», zegt CICERO in een' zijner brieven, »vervult het schouwspel van den bij *Mantineia* stervenden EPAMINONDAS niet met een zeker droefgeestig vermaak? Toen eerst toch gebood hij, dat men de werpspies uit zijn ligchaam rukken zou, als hij op zijn vragen vernam, dat zijn beukelaar gered was, terwijl hij hierop, te midden van de smarten zijner wond, met eene kalme ziel en overdekt met roem den adem uitblies.»

Ten vijfde wordt het loffelijke eener daad vergroot, wanneer zij op eenen hoogst bekwamen tijd en tegen verwachting geschied is. Zoo prijst CICERO in zijne derde *Philippische Redevoering* uit dien hoofde OCTAVIUS. »Toen (zegt hij) de razernij van ANTONIUS op het allerhevigst blaakte, en iedereen voor zijne wreede en helsche terugkomst uit *Brundisium* sidderde, toen geen onzer zulks verzocht, of vermoedde, of verwachtte, heeft CAESAR, pas jongeling, ja ter helft nog knaap zijnde, maar door eene ongeloofelijke en bijna goddelijke geestdrift en dapperheid aangevuurd, een allermanhaftigst leger, uit overwonnen oude krijgslieden samengesteld, op de been gebracht.»

Beroemde daden groeijen, ten zesde, in lof aan, wanneer zij bij herhaling plaats hebben. Dus strekt het ALEXANDER, CAESAR en anderen tot eer, dat zij niet één', maar mischien honderd veldslagen gewonnen hebben.

Uit de bijzondere en groote hulde, die iemand wegens eene verdienstelijke daad ontvangen heeft, laat zich, ten zevende, gelegenheid ontleenen, om deze des te meer te verheffen. Dus valt de verdienste van TIMOTHEUS, veldheer der Atheners, bijzonder in het oog door hetgene NEPOS van hem verhaalt. »Opdat (zegt hij) zijn lof onvergetelijk mocht blijven, heeft men hem openlijk op de markt een standbeeld opgericht; eene eer, vóór dien tijd aan niemand wervaren, namelijk, dat, wanneer het volk den vader een standbeeld schonk, het zulks ook aan den zoon deed.»

Men kan ten slotte door vergelijking van eene daad met die van anderen het loffelijke er in doen uitblinken.

En hiermede laten wij de beschouwing der *aantoonende soort van welsprekendheid*, waartoe de Ouden inzonderheid de lofrede brachten, voor het tegenwoordige varen. Wij hebben ons reeds langer met dit onderwerp bezig gehouden, dan het bestek dezer Voorlezingen, die niet anders dan een kort overzicht van de *vinding* geven kunnen, wel gedoogde. Alles, wat voor het overige op de orde, in lofredenen te houden, op de zoogenaamde natuurlijke en kunstige schikking in de-

ze, op haren stijl, en wat dies meer zij, betrekking heeft, gaan wij vooralsnog met stilzwijgen voorbij. Dit een en ander toch behoort niet tot de *vinding*, maar tot de *regeling* of *rangschikking* (*dispositio*) en tot de *gedachteuitdrukking* (*elocutio*). Ook komen wij in het vervolg van ons Handboek nog wederom op de lofrede terug. — Thans gaan wij dus over tot de beschouwing der *beraadslagende welsprekendheid*, waarover wij wat korter kunnen zijn.

VIJFDE VOORLEZING,

OVER § 98.

»In de beraadslagende soort (*genus deliberativum*) beschouwde men het *nuttige*, als het doel en middelpunt, waartoe alles, wat de redenaar zeggen kon, betrekkelijk moest gemaakt worden. Met andere woorden: de hoofdvraag was hier: Is deze of 'gene maatregel, is dit of dat bedrijf, hetwelk men aan- of afraadt, al dan niet nuttig, en zal het dus al dan niet plaats hebben? Hierbij nu viel in de eerste plaats te onderzoeken, of iets geschieden of niet geschieden kon, en of het al dan niet noodzakelijk ware; dewijl toch bij hetgeen noch mogelijk, noch noodzakelijk was, de vraag over het nuttige vanzelve dadelijk verviel. Verder onderzoekt CICERO, wat al nuttig genoemd kan worden, b. v. leven, goederen, vrijheid en een aantal andere dingen. Wat voorts het mogelijke of onmogelijke betreft, waarbij dan tevens op het meerder of minder gemakkelijke in de uitvoering van de handeling, die het voorwerp van beraadslaging was, en op het meerder of minder belangrijke daarvan gelet moest worden: hierbij had, volgens CICERO, een redenaar, onder anderen, acht te geven op den tijd, waarin, — de plaats, waar, — de personen, met wie, of door wie, of tegen wie zulk eene handeling ondernomen werd. Hier kwamen dus, zoo het maatregelen van staat gold, krijgsbenden, geldmiddelen, bondgenooten en een aantal andere dingen in aanmerking. Deze maakten den kring uit, binnen welken de redenaar zijne denkbeelden, gronden, bewijzen en wat dies meer zij, te zoeken had.»

In § 96 hebben wij gezegd, mijne Heeren! dat de Ouden tot de beraadslagende soort van welsprekendheid die redevoeringen, vertoogen, aanspraken enz. brachten, welke het aan- of afraden van de eene of andere zaak of bedrijf ten

doel hadden. Wanneer dus b. v. in onze Staten-Generaal dit of dat Lid dezen of genen voorslag der Regeering in een redevoering of uitgebreid advies goed- of afkeurt, en voor deze goed- of afkeuring zijne gronden aanvoert en uiteenzet, dan behoort hetgeen hij zegt tot de gemelde beraadslagende soort, ook wel die van *aan-* of *afreading* geheeten. Deze welsprekendheid nu heeft, zooals wij zulks hierboven duidelijk, volgens ARISTOTELES, meenen betoogd te hebben, over het algemeen geene rechtstreeksche betrekking tot iets tegenwoordigs, zooals in de aantoonende soort het geval is. Evenmin staat zij in een onmiddellijk verband met het verledene, gelijk de rechterlijke welsprekendheid doet; neen, zij bepaalt zich in de eerste plaats tot het toekomstige. De redenaar, namelijk, uit zijn gevoelen er over, of deze of gene zaak al dan niet plaats zal hebben.

Wat nu is in het algemeen datgene, waardoor uitgemaakt moet worden, of iets al dan niet plaats zal hebben? Tot welk algemeen grondbeginsel laat zich zulks volgens de Ouden brengen? Tot *het nuttige*. De opperste en in alle gevallen altijd geldige reden, waarom wij eene zaak aan- of afraden, is, dewijl zij ons of *nuttig*, of *niet nuttig* voorkomt. In dit nuttige toch is ook het zedelijk goede opgesloten, en men houde het er dus niet voor, dat het beter ware, om het zedelijk goede als het middelpunt van alle redeneering in de beraadslagende welsprekendheid aan te zien. Immers er zijn een aantal zaken, die noch zedelijk goed, noch zedelijk kwaad zijn, en waarbij ik dus mijn kenteeken, of ik iets te doen dan te laten hebbe, zou missen. B. v.: er wordt in eene staatsvergadering over de vraag gehandeld: of men eene belasting op de deuren dan wel op de vensters zal leggen. Waarop zal ik nu mijne redekaveling, hetzij voor het eerste of voor het tweede bouwen, indien ik dit als mijn opperste grondbeginsel aanneem: raad dat aan, hetwelk zedelijk goed, raad dat af, hetwelk zedelijk slecht is. — Ja, maar de belasting op de deuren is evenmin zedelijk goed of slecht, als de belasting op de vensters. Beiden zijn geheel onverschil-

lige dingen; — en de deugd geeft mij dus volstrekt geenen grond, om het eene aan-, het andere af te raden. Maar, zegt gij mij: raad dat aan, hetwelk nuttig; raad dat af, hetwelk schadelijk is, dan geeft gij mij eenen grondslag van redeneering, dien ik en hier, en bij alle andere mogelijke zaken kan gebruiken; want meer of min zal altijd de eene zaak nuttiger zijn dan de andere.

Gevoelt gij niet, dat het hoogst scherpzinnig gedacht is, wanneer de Ouden, aan wier hoofd hier weer ARISTOTELES staat, het nuttige als het doel en middelpunt in de *beraadslagende* soort van welsprekendheid stelden, en ziet gij het niet in, dat dit middelpunt gerekend kan worden het zedelijk goede in zich te bevatten? Immers, voor zoover eene zaak zedelijk slecht is, kan zij wel schijnbaar, maar nimmer wezenlijk nuttig zijn.

Ofschoon nu echter iets zeer nuttig kan wezen, kan dit echter weinig baten, wanneer dat onmogelijk is of niet geschieden kan. Men beraadslagt b. v. over het aanleggen van een groot kanaal, dat tot vereenigingsmiddel strekken moet tusschen twee gescheiden landschappen: De redenaar A. prijst het graven daarvan ten sterkste aan, en schildert met levendige kleuren al de voordeelen af, die deze gracht zal aanbrengen. Zijne redevoering bevat iedereen, maar nu treedt eenvoudig B. te voorschijn, en betoogt op onwederlegbare gronden, dat het geheele ontwerp eene onmogelijkheid is, daar de natuur van den grond, waardoor het kanaal zou moeten heengegraven worden, die gesteldheid heeft, dat deze het graven volstrekt belet, of men zou zoodanige kosten moeten aanwenden, dat de inkomsten van het geheele rijk, gedurende tien achtereenvolgende jaren, nog niet in staat zouden zijn ze te bestrijden. En hiermede is aan alle beraadslaging over het nuttige of niet nuttige der te graven gracht in eens de bodem ingeslagen. — Daaruit blijkt dus, dat CICERO te recht in het vier en twintigste Hoofdstuk zijner *Redekundige Verdeelingen* zeide: »Het nuttige is derhalve bij alle beraadslagingen het doel, waarmede alles, wat tot

het raadgeven en zijn gevoelen te uiten in betrekking staat, in zoodanig een verband gebracht moet worden, dat de aan- of afrader in de eerste plaats er acht op geeft, wat mogelijk of onmogelijk, wat noodzakelijk of niet noodzakelijk zij. Evenzeer toch houdt alle beraadslaging, ook over iets nuttigs, alsdan op, wanneer het niet ten uitvoer gebracht kan worden, als men aan datgene, wat volstrekt noodzakelijk is, (noodzakelijk nu is alles, waarvan ons behoud en onze vrijheid onmiddellijk afhangen) boven al het, in maatschappelijke opzichten, overige loffelijke, en boven het overige voordeelige de voorkeur geven moet."

CICERO geeft dus te kennen, dat een redenaar in de beraadslagende soort van welsprekendheid het nuttige tot maatstaf moet nemen, waarnaar hij zijn *voor* of *tegen* bepaalt; maar hierbij moet hij in de eerste plaats altijd vragen: is de zaak, die ik als nuttig beschouw, wel mogelijk? en ten andere: is ook soms het tegenovergestelde van haar volstrekt *noodzakelijk*? Immers in dit laatste geval zou ook de geheele beraadslaging over het nuttige ophouden. — Laat mij dit nog door een voorbeeld pogen op te helderen. Men handelt in de eene of andere staatsvergadering over eene zekere voorgestelde belasting. A. betoogt er de groote nuttigheid van, dat men haar niet heffe, daar zij voor vele ingezetenen ten hoogste drukkend zou zijn, en in sommige takken van nijverheid een' volslagen stilstand zou teweegbrengen. Zijne redevoering is, uit dit oogpunt beschouwd, hoogst overtuigend. Maar nu komt B. te voorschijn en toont aan, dat zonder deze belasting, die zich door geene andere vervangen laat, de schatkist onherstelbaar verloren is en buiten kijf bankroenkig moet worden. Weshalve, zegt hij, is deze heffing een *noodzakelijk kwaad*. Ook hier vervalt dus de vraag over het eigenlijk gezegde nuttige, en gij gevoelt, waarom CICERO zeide: „Wat noodzakelijk is, moet boven al het, in maatschappelijke opzichten, overige loffelijke en boven het overige voordeelige gesteld worden.” — En dat indiervoege ook niet slechts een volkomen *moeten*, maar ook zelfs een zekere graad

er van het nuttige kan doen vervallen, is even duidelijk, als dat zulks ook reeds plaats kan hebben met eene *zekere mate van onmogelijkheid*. »Vraagt men», zegt CICERO, »wat mogelijk zij, zoo onderzoeken men ook, of het nog *al licht mogelijk* kunne zijn. Hetgeen toch ten uiterste moeilijk is, om ten uitvoer te brengen, is dikwerf evenzoo goed, alsof het geheel onmogelijk ware.» — En zoo ook moet men, als men onderzoekt, of iets noodzakelijk zij, en dit noodzakelijke niet aanwezig schijnt te zijn, tegelijkertijd er onderzoek naar doen, of het toch niet soms van groot belang zij. Al wat toch van groot belang is, is dikwerf evenzoo goed als noodzakelijk.»

CICERO redeneert hier uit de redkundige betoogbronnen van het *mogelijke* en *onmogelijke*, het *groot* en *kleine*, die door ARISTOTELES met eene verwonderlijke scherpzinnigheid in het licht gesteld zijn geworden. Wij zullen, gelijk wij hierboven reeds zeiden, in het vervolg nog met een paar woorden dit onderwerp aanroeren.

Ik twijfel er thans niet aan, of het gezegde zal u duidelijk genoeg gemaakt hebben, dat in de beraadslagende welsprekendheid het nuttige als het doel en middelpunt moet aangezien worden, waartoe alles, wat een redenaar te zeggen heeft, in betrekking staat. Waaruit dus volgt, dat een overzicht van hetgeen men al in het algemeen nuttig kan noemen, den staatkundigen redenaar van zeer veel dienst kan zijn, daar hij toch uit hetgeen algemeen nuttig is tot het nuttige in elke bijzondere zaak moet besluiten. CICERO geeft dan ook in het vier- en vijf- en twintigste Hoofdstuk der *Redkundige Verdeelingen* (en ook kortelijk op andere plaatsen) eene kleine schets van datgene, hetwelk in het algemeen nuttig is, welk overzicht wij u ter lezing aanbevelen. Hier toch kan ik mij met de beschouwing er van niet ophouden, daar de tijd mij zulks verbiedt, en ik ook straks, als ik van de leer van ARISTOTELES over de beraadslagende welsprekendheid met een paar woorden melding zal maken, tot dit onderwerp vanzelve terugkeer. Maar ik kan nochtans niet nalaten, u op-

merkzaam te maken op de voortreffelijke wenken, die CICERO ons geeft over de wijze, waarop men anderen tot het doen of laten van iets moet trachten over te halen, en het fijne onderscheid, dat hij hier tusschen de verschillende soorten van hoorders maakt. »Daar hetgeen wij zeggen (zegt hij) niet alleen ingericht moet wezen naar de waarheid, maar ook naar de begrippen en gevoelens van hen, die ons hooren, zoo houde men in de eerste plaats in het oog, dat er twee hoofdsorten van menschen zijn; de eene onkundig en boersch, welke eeuwiglijk het voordeelige boven het goede stelt, de andere hoogst menschelijk (*humanum*) en beschaafd, en die braafheid en eer meer dan al het overige waardeert. Aan de laatste moet men lof, eer, roem, trouw, rechtvaardigheid en alle andere deugden voorstellen. — Aan de eerste integendeel winst, voordeel en vruchten; zoo ook vermaak, hetwelk der deugd overigens (dikwerf) geheel en al vijandig is, en door eene bedriegelijke nabootsing de natuur en eigendommelijke gesteldheid van het goede lichtelijk vervalscht; maar hetwelk toch door den grootsten barbaar met drift wordt nagejaagd en niet alleen aan het edele en goede, maar ook aan het noodzakelijke voorgetrokken. Gij moet dit dus, wanneer gij dergelijk slag van menschen tot het doen van iets wilt aansporen, dikwerf prijzen.” — (CICERO wil zeggen, bij zulke lieden moet gij vooral de zaken van hare aangename en vermakelijke zijde vertoonen.) — »Ook moet gij nimmer vergeten, hoeveel meer de menschen bevreesd zijn voor het kwade, dan zij wel het goede nastreven.” — (CICERO wil zeggen: doen de menschen goed, dan is het meer uit vrees voor het kwade dan uit wezenlijke liefde tot het goede.) »Zij verlangen zoozeer niet naar het loffelijke, als zij wel het schandelijke schuwen. Wie toch haakt ooit zoozeer naar eer, naar roem, naar lof, naar eenigerhande luister, als hij voor schande, eerloosheid, smaad en verachting bevreesd is? Dit alles toch verwekt groote smart. De menschen zijn over het algemeen tot het edele en loffelijke geboren, maar door eene slechte vorming en verkeerde begrippen bedorven. Hierop

hebben wij dus acht te geven, dat wij in onze aansporingen en aanmaningen hun aantoonen, op welke wijze zij goede dingen verkrijgen, kwade ontvlieden kunnen. Bij brave en welopgevoede lieden echter moeten wij lof en rechtschapenheid tot prikkels doen dienen, en vooral ook die soorten van deugden aanprijzen, welke strekken, om datgene, wat voor iedereen oorbaar en nuttig is, te bevestigen en uit te breiden. Hieruit moeten wij bij hen onze bewijsgronden en drangredenen ontleenen; maar, tot onkundigen en ongeleerden sprekende, zoo moeten wij aan deze laatsten voordeel, genot en geneugte, en ontwijking van verdriet in het verschiet laten zien; zoo ook smaad en beschimping, (als zij onzen raad niet volgen). Niemand is toch zoo ruw, of hij wordt ten minste door schande en schimp getroffen, zoo hem loffelijkheid, en rechtschapenheid al onverschillig zijn."

Hierop handelt CICERO nog nader over het mogelijke en onmogelijke, en spreekt hiertoe over de onderscheidene oorzaken, die de dingen kunnen hebben, welke oorzaken hij voornamelijk in *teweegbrengende* en *tot het tweebrengen iets bijdragende* (*causae conficientes et quae vim aliquam ad conficiendum afferunt*) verdeelt. Ik acht het echter onnoodig hierbij, benevens bij andere stukken, welke hij vervolgens nog even aanroert, langer stil te staan; want over de oorzaken en gevolgen hebben wij reeds het een en ander gezegd, toen wij hierboven de dialectische betoogbron van dien naam, naar hetgene CICERO in de *Topica* er over aanmerkt, beschouwden. En wat de andere punten betreft, welke hier even terloops aangestipt worden, zij behooren of in de *regeling* of *rangschikking* te huis, of in de leer der hartstochten, of zij zijn onbeduidend.

En hiermede zouden wij dus de beschouwing van de *beeraadslagende* soort van welsprekendheid kunnen laten varen. Alles toch, wat daarin tot de orde en den stijl behoort, wordt door ons niet in het Hoofdstuk der *Vinding*, maar elders behandeld, en het een en ander, hierop betrekkelijk, laat zich met gepastheid afdoen, wanneer wij tot de ont-

wikkeling van den aard der zoogenaamde *staatkundige welsprekendheid* zullen gekomen zijn, van welke laatste in § 143 en volgende van mijn Handboek melding wordt gemaakt. Voordat wij echter ons tegenwoordig onderwerp geheel en al vaarwelzeggen, wil ik u nog kortelijk een overzicht geven van de wijze, waarop ARISTOTELES het behandeld heeft, opdat gij ook hierin de diep- en scherpzinnigheid van dat groote Vernuft opnieuw moogt bewonderen.

In het vierde Hoofdstuk des eersten Boeks zijner Redekunst, waarin hij eenen aanvang maakt met de beschouwing der beraadslagende welsprekendheid, geeft hij eerst eenige wenken over het *mogelijke* en *noodzakelijke*, welk een en ander bij beraadslagingen, gelijk wij zulks uit CICERO reeds aantoonen, in de eerste plaats in aanmerking komt, en noemt voorts de hoofdzaken op, die in staats- en volksvergaderingen onderwerpen van behandeling kunnen zijn. Hij brengt ze tot vijf, namelijk: tot geldmiddelen, vrede en oorlog, landbewaking, uit- en invoer van leeftocht (waren en goederen in het algemeen) en wetgeving. En hierbij toont hij aan, hoe noodzakelijk het is, dat een redenaar, die over een of meer dezer punten moet spreken, van alles, wat daarop betrekking heeft, nauwkeurig onderricht zij, met andere woorden, dat hij zaakkennis bezitte. Treedt dus iemand als redenaar op, om het woord te voeren over iets, dat tot de geldmiddelen van den staat behoort, zoo moet hij weten, welke en hoe groot de inkomsten des staats zijn, opdat er nieuwe gevonden, en oude, die te gering zijn, vermeerderd kunnen worden. Zoo ook moet hij weten, welke uitgaven de staat al te bestrijden heeft, om indiervoege het nuttelooze of te kostbare van sommige in het licht te kunnen stellen. En hierbij moet een redenaar niet alleen zijne eigene ondervinding te baat nemen; maar hij moet er ook geschiedkundig van onderricht zijn, wat men elders te dezen aanzien al gedaan, gedacht en uitgevonden hebbe. — Wat vrede of oorlog betreft, om hierover met klem en nadruk te kunnen spreken, moet een staatsredenaar nauwkeurig met de krachten van den staat bekend

zijn. Hij moet weten, waar die krachten op geschat kunnen worden, hoe zij het best kunnen worden vermeerderd, enz. Hierbij moet hij tevens weten, welke oorlogen de staat vooreen al gevoerd heeft, of welke er bij naburige volkeren gevoerd zijn geworden; met welke naburen een oorlog al dan niet roemrijk zijn zou; met wie hunner het van belang is in vrede te leven; met wie men, verkiezen zij zulks, eene kans zou durven wagen; hoe de berekening van wederzijdse krachten tegen elkander staat, enz. Dit alles moet door nadenken en door vergelijking van vroegere eigene en naburige oorlogen geschieden. Ten aanzien der landbewaking (men versta hieronder al hetgeen op vestingwerken en soortgelijke dingen betrekking heeft) dient de staatsredenaar er van onderricht te zijn, waarin deze al besta, welken verschillenden aard zij hebbe, waar zij sterk, waar zij zwak moge heeten, waar zij overtollig gerekend kunne worden, op welke plaatsen het voornamelijk aankome enz. Tot dit een en ander nu moet hij met de gesteldheid zijns lands nauwkeurig bekend zijn. Moet hij spreken over den uit- en invoer van levensmiddelen en waren, zoo moet hij weten, wat zijn land hierin al noodig heeft, wat het al voortbrengt, welke artikelen van buitenaf ingevoerd moeten worden, hoedanige het van den anderen kant naar buitenaf verzendt, met wat voor naburen en vreemden men in dezen te handelen, bedingen te maken, verdragen te sluiten heeft, enz. — Bijzonder noodzakelijk ten slotte is voor den staatsredenaar, volgens ARISTOTELES, de kennis der wetgeving. In de wetten toch, zegt hij, bestaat het heil van den staat. Hiertoe nu moet hij de onderscheidene regeeringsvormen kennen, om te weten, welke inrichtingen en wetten in ieder van deze het meest dienstig, of wel van den anderen kant het meest voor misbruik vatbaar zijn. Tevens moet hij niet alleen uit de ondervinding van vroegere tijden kunnen beoordeelen, wat voor zijn land nuttig zij; maar hij moet ook kennis dragen van hetgeen bij anderen in de wetgeving gedaan en vastgesteld is. En daarom, zegt ARISTOTELES, zijn reizen in andere

landen hoogst nuttig, om kennis van de wetgeving te verwerven, (vooral in eenen tijd, toen men zoo niet in één oogenblik een wetboek gedrukt kon bekomen.) Indiervoegtoch raakt men met de wetten der verschillende volkeren bekend, gelijk men, bij beraadslagingen over andere staatkundige aangelegenheden, tot de werken der geschiedschrijvers, die de handelingen der volkeren beschrijven, de toevlucht moet nemen.

Na aldus (wat breedvoeriger echter, en met wat andere woorden, dan ik zulks hier heb opgegeven) over de hoofdpunten van beraadslaging gehandeld te hebben, onderzoekt ARISTOTELES in het vijfde Hoofdstuk, wat nu eigenlijk het middelpunt zij, waarop alle beraadslaging moet uitloopen; met andere woorden, wat als het opperste doel valt aan te zien, hetwelk den redenaar, bij het spreken over de bovengemelde punten, voor oogen moet zweven, en waarom hij dit of dat voor nuttig, iets anders voor schadelijk te houden hebbe. Dit is nu het *geluk*, zegt hij, en al hetgeen er mede in betrekking staat of de deelen er van uitmaakt. Hij geeft voorts eene bepaling van hetgeen men door het geluk verstaan moet, en merkt aan, dat daartoe een aantal dingen behooren, als namelijk eene goede geboorte, gezien en bemind te zijn bij velen, bemind te zijn bij goeden, rijkdom, het hebben van goede en vele kinderen, en een gelukkige ouderdom; voorts alle goede ligchaams- en zielshoedanigheden en verdere bijkomende omstandigheden, als gezondheid, schoonheid, sterkte, grootte, worstelvaardigheid, roem, eer, voorspoed, deugd en de onderafdeelingen der laatstgemelde, wijsheid, kloekmoedigheid, ingetogenheid, rechtvaardigheid. Dan toch, zegt hij, zal iemand recht tevreden zijn met zijn lot, wanneer hem alles, wat goed is, zoowel in hem zelve als van buitenaf, ten deel valt. Vervolgens, namelijk, toont ARISTOTELES aan, dat een gedeelte der door hem opgenoemde geluksgoederen zijn oorsprong en bestaan uit en in den mensch zelve heeft, en een ander gedeelte van buitenaf hem toevloeit. Gezondheid b. v. ontleent haar bestaan uit.

den mensch zelve, uit zijn ligchaam namelijk. Eer wordt hem van buitenaf toegevoegd. Breedvoerig en met de hoogste scherpzinnigheid en eene verwonderlijke juistheid van redekaveling zet ARISTOTELES vervolgens den aard van al de door hem opgenoemde geluksgoederen uiteen, en leert ons, wat men onder elk van deze, als onder even zoovele hoofdrubrieken, al brengen moet. Hij toont aan, waar rijkdommen al in bestaan kunnen; wat het zegt, goede kinderen te hebben; wat eer en een goede naam zij; waarin de achting bij velen en goeden gelegen ligge; wat men worstelvaardigheid (men versta hierdoor vlugheid en kracht in lichaams-oefeningen, waarvan de Grieken zoo ongemeen veel werk maakten, en die bij ons maar al te zeer verzuimd worden) te noemen hebbe, enz. Wat de deugd als deugd betreft: hiervan zegt hij bij de beschouwing der lofrede nader te zullen spreken.

In het zesde Hoofdstuk des eersten Boeks handelt ARISTOTELES over het goede en nuttige, voor zoover het zich, als middel, in daden openbaren en dus strekken kan, om het doel, hetwelk ieder staatsredenaar altijd voor oogen hebben moet, namelijk, algemeene en bijzondere geluksbevordering, teweeg te brengen.

Dit geheele Hoofdstuk is met eene bijzondere dialectische scherpzinnigheid en kracht van redekaveling geschreven. De practische nuttigheid er van is echter minder in het ooglopend, weshalve ik tot tijdbesparing het hier met stilzwijgen meen te kunnen voorbijgaan.

Dit geldt ook ten aanzien van het zevende Hoofdstuk, ten opschrift voerende: *Over het meerder goede en meerder nuttige*. Daar men het toch (zegt hij) soms wel eens is, dat twee verschillende handelingen beide nuttig zijn, maar er over twist, welke dier twee zulks het meest zij, zoo staat ons thans te spreken over het meerder (of grooter) goede, en het meerder nuttige. En hierop doorloopt hij een on-eindig aantal betrekkingen, in welke van twee goede en nuttige dingen het eene zulks in eene meerdere of mindere

mate dan het andere zijn kan. Wilt gij u eens in de beschouwing van menschelijke scherpzinnigheid verlustigen, zoo leest dit Hoofdstuk na. Wij voor ons achten het om de reeds genoemde redenen onnoodig, hier in eene breedvoerige ontwikkeling er van te treden.

Met een enkel woord spreekt ARISTOTELES voorts nog in het volgende achtste Hoofdstuk over de verschillende regeeringsvormen, die hij oordeelt, dat door eenen staatsredenaar vooral moeten gekend worden, daar toch hiervan, bij het onderzoek naar hetgeen nuttig of niet nuttig is, en het hierop gegronde aanwenden van gepaste overredingsmiddelen, zeer veel afhangt. De regeeringsvormen brengt hij, zooals bekend is, tot vier, tot Democratie, Oligarchie, Aristocratie en Monarchie, waarvan hij de verschillende geaardheid, het doel en de eigenschappen kortelijk opgeeft, tegelijkertijd aantoonende, van hoeveel belang het bij beraadslagingen zij, dit een en ander niet uit het oog te verliezen. Hij roert dit alles slechts terloops aan, en verwijst ons voor verder onderricht over deze en meer andere onderwerpen der beraadslagende welsprekendheid tot zijne Schriften over de Staatkunde.

Ziedaar u een kort overzicht gegeven van de wijze, waarop ARISTOTELES den aard der beraadslagende welsprekendheid en hare hoofdbetoogbronnen heeft uiteengezet! Indien dit paar woorden strekken mocht, om u in den goeden dunk, welken ik u reeds meermalen van de verwonderlijke en tot op den bodem van alles doordringende scherpzinnigheid des griekschen Wijsgeers heb pogen te geven, meer en meer te bevestigen, en zoo gij er door aangespoord mocht worden, om over het door mij uit hem vluchtig aangestipte bij hem zelve nadere opheldering te zoeken, zal ik mij over de moeite, aan het vervaardigen van dit Overzicht besteed, in geen deele beklagen.

Thans gaan wij over tot de beschouwing der rechterlijke soort van welsprekendheid.

ZESDE VOORLEZING,

OVER § 99.

»In de rechterlijke soort (*genus iudiciale*) was recht en billijkheid het doel en middelpunt der geheele redevoering. Met andere woorden: elke beschuldiging, rechterlijke vordering of verdediging moest uit haren aard neerkomen op het onderzoek, of deze en gene gepleegde daad rechtmatig, dan onrechtmatig, en of het ten gevolge hiervan recht en billijk ware, dat deze of gene persoon veroordeeld, dan wel vrijgesproken, deze of gene vordering toegekend, dan wel afgeslagen werd. Dit onderzoek nu moet, volgens CICERO, in alle mogelijke zaken over één' of meer der drie zoogenaamde *geschilstaten* (*status*) loopen; vooreerst: heeft de daad, waarover gehandeld wordt, al of niet plaats gehad? ten tweede, zoo'zij geschied is, heeft zij dan *objectief* al of niet die kracht, welke er aan wordt toegekend? en ten derde, gesteld ook, dat er noch ontkend wordt, dat zij geschied is, noch dat zij *objectief* die geaardheid bezit, welke men er aan toeschrijft, kan of in hoever kan zij dan ook *subjectief* voor zoodanig gehouden worden? met andere woorden: in hoever kan ook datgeen, hetwelk de eigenlijke beschuldiging uitmaakt, als al of niet gegrond worden aangezien? In den eersten geschilstaat komen voornamelijk gissing en vermoeden te pas; in den tweeden, bepaling, omschrijving of woorduitlegging, en in den derden, ontwikkeling van hetgeen men recht en billijkheid noemt. Daarom wordt de eerste geschilstaat de *gissende* (*conjecturalis*); de tweede, de *bepalende* (*definitivus*) en de derde, de *staat van hoedanigheid* (*status qualitatis*) genoemd.

ARISTOTELES voegt hier nog eenen vierden bij, namelijk den *hoegrootheidsaanwijzenden* (*status quantitatis*). Men kan bij CICERO voorts op het nauwkeurigst vinden aangetoond, welke betoogbronnen bij de behandeling der gezegde geschilstaten te stade komen: — hoe deze b. v. in den eersten geschilstaat zijn: Heeft iemand iets, dat hem te last gelegd wordt, *willen* doen? heeft hij het *kunnen* doen? en welke zijn de *sporen*, dat hij het gedaan heeft? — hoe dan de be-

toegbronnen worden al wat den mensch kan aandrijven om iets te *willen*, b. v. geldzucht, wraakzucht, oerzucht enz..... Doch hier ter plaatse laat zich zulks niet verder uiteenzetten."

Ter opheldering van deze § diene het volgende door mij uitgedachte voorbeeld. A. wordt beschuldigd van B. te hebben gewond. B. is hierop gestorven. A. wordt aangeklaagd van moord. Eerst is dus de vraag: Heeft A. werkelijk de verwonding teweeggebracht, die den grondslag uitmaakt van de beschuldiging? Dit is de *geschilstaat van vermoeden*, dewijl het dikwerf hier, vooral in de inwendige betoogbronnen, op gissingen en vermoedens aankomt. — De tweede vraag is: gesteld, dat A. de daad van verwonding gepleegd heeft, en dat B. gestorven is, heeft deze daad dan reeds uit zich zelve de natuur en geaardheid, welke de wet tot het begrip van moord vordert? Is de dood van B. wel een gevolg van de wond, hem door A. toegebracht? Is die ook lang na de verwonding eerst voorgevallen enz.? Hier komt het dus vooral aan op eene nauwkeurige bepaling van hetgeen men door moord te verstaan hebbe. Daarom heet deze geschilstaat de *bepalende*. — Maar nu kan het, ten derde, nog de vraag zijn: of, gesteld ook, dat A. werkelijk B. gewond heeft, en B. onmiddellijk, ten gevolge van die verwonding, gestorven is, (zoodat dus de daad, als daad op zich zelve beschouwd, of, zooals men zegt, *objectief*, moord moet genoemd worden), of er dan ook omstandigheden zijn, die veroorzaken, dat de daad, in betrekking tot den dader, en dus *subjectief*, niet als moord kan worden aangezien. Is b. v. A. ook door B. het eerst aangevallen, en heeft hij B. ook daarom zoo doodelijk gewond, dewijl hij zelf anders met geene mogelijkheid zijn eigen leven had kunnen redden? Dit is de *geschilstaat van hoedanigheid*, waarin de *subjectieve* aard van hetgeen door A. gepleegd is, ontwikkeld wordt. In den *hoegrootheidsstaat* wordt dan voorts nog

onderzoek gedaan naar de *meerdere* of *mindere* mate van schuld.

Wanneer ik, mijne Heeren! wat over de rechterlijke soort van welsprekendheid te zeggen valt, met die wijdloopigheid behandelen wilde, waarmede sommigen zulks behandeld hebben, zoo zou ik uwe aandacht eenen langen tijd bezig kunnen houden. Dit gedooft echter het bestek dezer Voorlezingen in het allerminst niet.

Ik zal mij dus bij de beschouwing der rechterlijke welsprekendheid in de eerste plaats tot datgene bepalen, hetwelk CICERO in de *Redekundige Verdeelingen* over dit onderwerp gezegd heeft, waarbij ik vervolgens eenige zijner aanmerkingen uit zijn geschrift: *Over de Vinding*, voegen zal. Moge dus ook hier wederom deze onsterfelijke Redenaar en Redekundige onze gids zijn! Geen uwer, vertrouw ik, zal zich, bij het bewandelen van het soms doornige en donkere pad der wetenschappen, over zulk eenen bekwamen wegwijzer en over de fakkel, die zijn helder vernuft op duistere plaatsen weet te ontsteken, ooit beklagen.

»Ik heb (zegt CICERO, de Zoon, in het acht en twintigste Hoofdstuk der gemelde *Redekundige Verdeelingen*) thans de betoogbronnen van lof en aanrading begrepen, nu verwacht ik te hooren, wat in rechtsgedingen te stade komt. — Deze soort van welsprekendheid schiet ons, geloof ik, alleen nog ter beschouwing over. — C. V. Juist zoo; en het doel (of middelpunt) dezer soort is de billijkheid, welke men hier niet alleen in het afgetrokkene op het oog heeft, maar ook soms in vergelijking; b. v. wanneer er getwist wordt over den allereigenlijksten aanklager, of wanneer het bezit eener erfenis zonder de wet of zonder een testament gevorderd wordt, in welke gevallen de vraag is: wat is billijker of het billijkst?»

CICERO noemt hier de billijkheid (*aequitas*) op, als het

middelpunt of doel der gerechtelijke welsprekendheid. Dat wil zeggen: alle rechtsgedingen loopen ten laatste op deze hoofdvraag uit: Is dit of dat billijk, dan wel niet? A. wordt gedaagd te betalen. A. weigert. Is het nu billijk, dat A. betale, ja dan neen? — B. wordt aangeklaagd van moord. Men eischt de straf, door de wet bepaald. Is het billijk, dat hij veroordeeld, of vrijgesproken worde, enz.? Hetgeen CICERO *billijkheid* noemt, noemen anderen *recht en billijkheid (jus et aequum)*. Dit laatste komt mij, naar *ons* taalgebruik, al zoo gepast voor als het eerste. Niet alle recht toch is billijk. Niet alle billijkheid recht. De rechter moet soms op beide letten. CICERO echter bedoelt door zijn woord *billijkheid*, zooals overal bij hem te zien is, èn het een èn het ander. Wat betreft zijn gezegde: dat hier de *billijkheid* niet bloot op zich zelve of onbetrekkelijk (*eenvoudig, simpliciter*, zooals hij het noemt), maar ook vergelijkenderwijze (*ex comparatione*) genomen moet worden, dit versta ik aldus: Het is soms niet alleen genoeg, de vraag te beantwoorden: Wat is, op zich zelve beschouwd, billijk? maar wat is billijk, wanneer wij het in vergelijking tot iets anders denken? Immers zaken, op zich zelve billijk, kunnen, bij andere billijke dingen vergeleken, min billijk, ja, geheel en al onbillijk worden. CAJUS eischt b. v. eene erfenis, als naaste erfgenaam van den overledene. Geen testament is er nog gevonden, en *billijk* is het dus, dat CAJUS de erfenis krijgt, *billijker*, dan dat zij aan MEVIUS ten deel zou vallen, die er ook aanspraak op maakt, maar geen zoo na bloedverwant is. Maar nu verschijnt TITUS, en vertoont een' uitersten wil, waarin de gestorvene hem erfgenaam gemaakt heeft. Thans is, zooals natuurlijk is, het *allerbillijkste* dit, dat TITUS de nalatenschap bekomme.

Zoo iets of iets soortgelijks, geloof ik, dat door CICERO met zijne aangehaalde uitdrukkingen bedoeld wordt. Hij spreekt voorts met een paar woorden over die kibbelarijen, welke men tegenwoordig in rechten gewoon is *exceptiën* te noemen, bij welker beschouwing wij echter niet willen stil-

staan, maar liever dadelijk zien, wat CICERO over de zoogenaamde *geschilstaten* zegt.

»In alle rechtszaken komen drie trappen voor, waarvan gij er ten minste een', zoo meer u al onmogelijk is, nemen moet, om u te verdedigen (of, om tegenstand te bieden). Want gij moet of indiervoege hetgeen gij beweert volhouden, dat gij hetgene u voorgeworpen wordt, als daad zelve, ontkent, of wel indiervoege, dat gij hetgene u voorgeworpen wordt, wel niet als daad ontkent, maar loochent, dat deze daad die kracht heeft of *datgene* is, waarvoor uwe partij haar uitmaakt; of wel, voor zoover noch het feit, noch de benoeming daarvan aan twijfel onderhevig is, moet gij ontkennen, dat het zoodanig is, (ten uwen opzichte, namelijk) als waarvoor uwe partij het uitgeeft; maar dat integendeel hetgeen gij gedaan hebt en beweert, recht is. De eerste geschilstaat dus, of, als het ware, het eerstgemelde handgemeen worden met uwe partij, moet veelal door vermoedens behandeld worden; de tweede door bepaling, beschrijving of woorduitlegging; de derde met het onderzoek naar billijkheid, waarheid, rechtmatigheid en hetgeen op gronden van menschelijkheid tot versooning kan strekken enz.»

Gij ziet, dat CICERO hier met een paar woorden *datgene* zegt, wat ik, in navolging van hem, in het Handboek over de drie *geschilstaten* gezegd heb, en dat door hetgeen ik in de aantekening ter opheldering er heb bijgevoegd, niet ten eenenmale onduidelijk, hoop ik, voor u wezen zal. Denkt, welk eene zaak gij ook wilt, dat voor den rechter gebracht wordt, en om het even of ze burgerlijk dan lijfstraffelijk zij, altijd komt er één of soms meer der drie gemelde twistpunten in aanmerking, (want op verre na levert niet juist in elk rechtsgeding iedere geschilstaat een punt van geschil op).

Neemt eens, dat PETER van PIETER voor het gerecht het volgende eischt: Ik eisch van PIETER vijfhonderd gulden op grond van dit handschrift, waarin hij verklaart mij dat geld schuldig te zijn. Men vraagt: Is het billijk, dat PIETER

aan PETER vijfhonderd gulden betale? Het spreekt van-zelf van ja, als de eerste de wettigheid der vordering erkent, of als het bewezen wordt, dat hij naar recht en billijkheid de vijfhonderd schuldig is. Maar, welke gevallen laten zich nu als mogelijk denken, dat de vordering van PETER niet voor wettig wordt erkend? Deze drie: of wanneer PIETER de daad van zich door een handschrift verbonden te hebben loochent, en aantoot, dat het geheele handschrift een valsch stuk is. Al het twisten hierover behoort in den *geschilstaat van vermoeden*, die het eerst in aanmerking kan komen, te huis. Ten tweede, laat de eisch van PETER zich als onwettig denken, wanneer PIETER wel niet ontkent, dat de eerste een handschrift van hem heeft, waarin hij iets belooft, maar loochent, dat in die woorden juist eene *schuldbekentenis* van vijfhonderd gulden ligt opgesloten. Tweede mogelijke geschilstaat; tweede mogelijke punt van verschil tusschen PETER en PIETER, de *geschilstaat van bepaling* geheeten; want nu komt de beantwoording der vraag te pas: Wat wordt er, *volgens de wet*, tot eene schuldbekentenis van vijfhonderd gulden vereischt? Bepaal mij in welke woorden zij vervat moet zijn, opdat ik weten kunne, of in het papier van PETER zulke voor PIETER verbindende woorden staan. De laatste, dit loochenende, doet hetgeen CICERO met de aangehaalde woorden te kennen geeft: »of wel, gij moet loochenen, dat de daad, die gij erkent, (in *onſ* geval nu, het schrijven en geven van een handschrift) zulk eene kracht heeft, en datgene is, waarvoor uwe partij haar uitmaakt (*hier* PETERS beweren, dat het handschrift eene schuldbekentenis van f 500-00 is).”

Maar nu ten derde, gesteld ook, dat PIETER, vooreerst, de echtheid van het handschrift erkent; en dat hij ten tweede erkent, in dat handschrift wezenlijk met uitdrukkelijke woorden en in allen vorm rechtens verklaard te hebben, aan PETER vijfhonderd gulden schuldig te zijn; zijn er dan evenwel nog geene gevallen denkbaar, dat de verweerder toch niet, naar recht en billijkheid, gerekend kan worden aan den eischer de gezegde som te moeten betalen? —

Voorzeker, en deze gevallen behooren in den laatsten *geschilstaat*, in dien van *hoedanigheid*, te huis. PIETER zegt b. v.: ik ben niet schuldig de vijfhonderd gulden te betalen; niet, omdat er geen handschrift aanwezig is, niet, dewijl dat handschrift niet behoorlijk in orde is; maar omdat PETER mij met het pistool op de borst, zooals ik door getuigen kan bewijzen, gedwongen heeft, deze schuldbekentenis eener niet bestaande schuld te schrijven en te teekenen.

Nu komt dus de vraag: Van hoedanig eenen aard is zulk eene afgeperste schuldbekentenis, en is het *recht en billijk*, dat iemand, die door geweld gedwongen is geworden zich aan een ander voor iets schuldig te bekennen, veroordeeld worde die schuld te betalen? Met andere woorden: nu moet de geheele rechtshoedanigheid (*qualitas juris*) der vordering van PETER op PIETER bepaald worden. Ziedaar den *hoedanigheidsgeschilstaat!*

Ik vertrouw, dat het gezegde u duidelijk genoeg gemaakt zal hebben, wat men door de drie zoogenaamde geschilstaten in de rechterlijke soort van welsprekendheid te verstaan hebbe. ARISTOTELES voegt bij de gemelde drie nog eenen vierden, welke den naam van *hoegroothedsgeschilstaat* draagt. Deze outstaat namelijk dan, wanneer over het *meer of minder* wederrechtelijke eener daad getwist wordt; dat wil zeggen, wanneer men niet ontkent, dat zulk eene handeling tegen het recht strijdt, maar slechts loochent, dat zij zulks in die hooge mate doet, als door onze tegenpartij beweerd wordt. De wet b. v. noemt in dit of dat land het plegen van dit of dat feit *diefstal*, zet er die en die straf op, maar laat het aan den rechter over, die straf in eene meerdere of mindere mate uit te oefenen, daar de strafbepaling luidt: »Het gezegde feit zal gestraft worden met eene gevangenis van één tot vijf jaren.» Nu wordt JAN GRIJPGAUW beschuldigd van zulk eene bovengemelde soort van diefstal gepleegd te hebben, en de openlijke aanklager (*Officier van Justitie, Advocaat Generaal* of hoe hij heeten moge) eischt op grond van deze en gene verzwarende omstandigheden de

hoogste straf, die van vijf jaren namelijk. De advocaat van GRIJPGAUW ontkent in het allerminst het feit niet; ook niet, dat het feit die soort van diefstal is, welke de wet bedoelt; ook niet, dat GRIJPGAUW dus strafschuldig is; maar hij loochent slechts op verschillende, door hem aangevoerde, gronden de billijkheid van den eisch: dat de beklaagde tot eene opsluiting van vijf jaren veroordeeld worde. Immers, zegt hij, drie jaren zijn reeds overvloedig genoeg straf voor hem. Het voor en tegen nu, dat zich over dit verschilpunt zeggen of door de rechters denken laat, zou, volgens ARISTOTELES, in den *geschilstaat van hoegrootheid* te huis hooren. Daar echter het denkbeeld van recht, naar hetwelk in den derden geschilstaat, (dien van *hoedanigheid* namelijk) alles uitgewezen moet worden, ook dat van meerder of minder recht in zich sluit, zou men het er voor kunnen houden, dat de *hoegrootheidsgeschilstaat* in den *hoedanigheids-geschilstaat* lag opgesloten. Ten minste wij behoeven er CICERO niet over te gispen, dat hij van den eerstgenoemden geene afzonderlijke melding gemaakt heeft. — Wilt gij voor het overige over den *hoegrootheidsgeschilstaat* het een en ander nader lezen, zoo verwijst ik u tot VOSSIUS, welke dien op het voetspoor van ARISTOTELES heeft beschreven, en er in het elfde Hoofdstuk des eersten Boeks over handelt. Wij voor ons gaan thans, zonder bij dit onderwerp langer te vertoeven, dadelijk voort met onder CICERO's geleide de verschillende geschilstaten wat nader te beschouwen en over hunne betoegbronnen iets te zeggen.

Hierover spreekt CICERO in het twee en dertigste Hoofdstuk der *Redekundige Verdeelingen*, na eerst nog in het laatste gedeelte van het negen en twintigste, in het dertigste en een en dertigste, het een en ander aangemerkt te hebben en over de gronden van ontkenning, die in elken geschilstaat den verdediger moeten dienen, (waartegen de beschuldiger dan wederom zijne tegengronden moet aanvoeren) en over de hoofdtwistvragen, die ten gevolge hiervan in iederen geschilstaat vallen te beantwoorden: — punten, welke wij echter met stilzwijgen meenen te kunnen voorbijgaan; voor

eerst, dewijl het tijdsbestek ons verbiedt den onsterfelijken Redenaar overal te volgen, en ten andere, dewijl het een en ander, dat op die punten betrekking heeft, of uit het reeds door ons gezegde u wel duidelijk zal zijn, of uit hetgeen wij nog zeggen zullen, u wel duidelijk genoeg zal worden.

Maar welke zijn nu de betoogbronnen in de onderscheidene geschilstaten? Welke hoofddenkbeelden moeten hier den redenaar voor den geest zweven?

In den *geschilstaat van vermoeden* wordt blootelijk, gelijk wij gezien hebben, getwist over het al of niet bestaan van eene daad, welke den grondslag of soms het bewijs van geheel eene vordering of aanklacht uitmaakt. A. wordt b. v. beschuldigd van B. door toegebrachte wonden vermoord te hebben. De eerste vraag, waarover verschil kan vallen, is deze: Is het feit van verwonding waar? Heeft A. wezenlijk aan B. wonden toegebracht? Was het A. wel, die B. wondde? Indien er een genoegzaam getal getuigen zijn, die verklaren zulks met eigen oogen gezien te hebben, kan A., zooals vanzelf spreekt, deze daad niet ontkennen. Dus vervalt dan de geheele eerste geschilstaat. Maar deze getuigen zijn er nu eens niet of ten minste niet voldoende, en A. ontrent hardnekkig, dat hij aan B. de geringste kwetsuur heeft veroorzaakt, wat moet de aanklager dan doen? Dan moet hij met al hetgeen uit de geheele toedracht der zaak en uit andere omstandigheden aangevoerd kan worden, om het feit van verwonding *vermoedelijk* te maken, te voorschijn treden. Gevoelt gij nu, waarom de eerste geschilstaat, het eerste mogelijke handgemeen worden (*conflictio*) tusschen twee partijen voor het gerecht, die van *vermoeden* genoemd wordt? Waar deze geschilstaat namelijk plaats heeft, zijn het over het algemeen en hoofdzakelijk slechts vermoedens en gissingen, die in plaats van rechtstreeksche bewijzen kunnen aangevoerd worden. Geen beklaagde toch zal zich ophouden met feiten te ontkennen, die hij merkt dat door een aantal alles afdoende getuigenissen gestaafd zijn. Hij zal zich dan op eene andere wijze pogen te verdedigen.

Maar uit welke betoogbron der vermoedens moeten dan nu voornamelijk de bewijzen van elken aanklager geput worden? Uit die der *oorzaken* en *gevolgen* of *uitkomsten* (*causae et eventus.*) »Ontkent een beklaagde (zegt CICERO) in den *geschilstaat van vermoeden*, zoo zijn dit de twee hoofdpunten voor den aanklager, (aanklager nu, zegt hij, noem ik hier elkeen, die aanlegger is of eischer; want ook zonder aanklager kunnen in (andere) bepaalde onderzoekingen (dat wil zeggen, volgens het door ons hierboven aangemerkte, ook in andere soorten van welsprekendheid) verschillen *van denzelfden aard* plaats hebben,) dit, herhaal ik, zijn de beide hoofdpunten, waarop hij letten moet, de *oorzaken*, namelijk, en de *gevolgen*. — Oorzaak nu noem ik: de reden, *waarom* iets gedaan is, (of de reden van het doen, *rationem efficiendi*). Gevolg datgene, *wat* gedaan is (*id, quod est effectum.*)'

Welke oorzaken (dus moet een aanklager bij zich zelve vragen) zijn er aanwezig, waaruit men *vermoedelijkerwijze* kan afleiden, dat b. v. A. wezenlijk de verwonder van B. geweest is, en welke sporen zijn er, nadat de verwonding heeft plaats gehad, aanwezig geweest, waaruit dit vermoeden insgelijks zou kunnen worden gestaafd? Hier komt nu in de eerste plaats de kennis te stade van de verschillende soorten van oorzaken, die door CICERO, gelijk wij hierboven zagen, in de *Topica* nauwkeurig opgenoemd zijn geworden en waarvan hij ook in het zes en twintigste Hoofdstuk der *Redekundige Verdeelingen*, alsmede in zijn geschrift: *Over de Vinding*, spreekt. Hij verdeelt ze hoofdzakelijk in twee klassen, in die namelijk van *onmiddellijk iets teweegbrengende oorzaken* (*causae conficientes*) en die, *welke tot het teweegbrengen iets bijdragen*. (*quae vim aliquam ad conficiendum afferunt.*) Ik versta dit aldus: Als b. v. iemand door een ander uit haat met vergif van het leven beroofd wordt, dan is de vreeselijke haat, dien de moordenaar tegen den vermoorde voedde, de opperste teweegbrengende oorzaak van den moord; maar de gemakkelijheid, waarmede het vergift kon gegeven worden, en waardoor dus de moordenaar nog des te

minder werd afgeschrikt van het plegen des wanbedrijfs, kan men in eenen zekeren zin eene oorzaak noemen, welke tot het bedrijven van het schelmstuk eenigszins medewerkte.

Of nu ook de eene of andere van dergelijke oorzaken aanwezig zij, ziedaar, wat den aanklagenden redenaar in den *geschilstaat van vermoeden* in de eerste plaats stof tot gronden en denkbelden moet opleveren. Kon b. v. A. er ook eenig nut, voordeel of genoeg van hebben, als hij B. wondde en van het leven beroofde; kon hij met gemak en zonder moeite die daad plegen? enz. Tot het eerste behooren b. v. de vragen: Zou A. den moord ook gepleegd hebben, om B. zijn geld te ontnemen? Was hij ook hevig op hem verbitterd? Zat er ook een oude wrok tusschen hen beiden? Stond B. aan A. ook bij het een of ander in den weg? Vreesde A. ook zelf het leven te zullen verliezen, indien hij B. niet voorkwam? Is A. ondernemend, opvliegend, wreedaardig, zonder beginselen van eer of deugd? Was hij ook in staat van dronkenschap? Liep hij weinig of geen gevaar, om als moordenaar ontdekt te worden? Tastte hij B. op eene eenzame plaats aan? Vertrouwde hij ook, dat machtige vrienden hem, al werd hij ontdekt, aan de wraak der gerechtigheid wel onttrekken zouden? enz. Soortgelijke en honderd, ja duizend andere dingen kunnen evenzoovele *oorzaken* opleveren, die het *vermoeden* waarschijnlijk maken, dat A. werkelijk de man is geweest, die aan B. de wonden heeft toegebracht.

CICERO duidt een aantal dergelijke *oorzaken* en *bewegredenen* aan in de volgende plaats van het twee en dertigste Hoofdstuk der *Redekundige Verdeelingen*. Na, namelijk, eerst aangemerkt te hebben, dat dezelfde voorschriften over het *nuttige*, en de hierbij vereischt wordende *mogelijkheid* van uitvoering, welke in de beraadslagende welsprekendheid eenen redenaar de denkbelden moeten opleveren, om iets aan- of af te raden, ook den aanklager dienen moeten, om er zijne vermoedens naar in te richten, zegt hij: »Met dit nuttige nu treedt men, als met eenen grond van vermoeden te

voorschijn, wanneer de aangetijgde daad gezegd wordt of in de hoop op het goede, of uit vrees voor het kwade gedaan te zijn, welke redeneering des te sterker klimt, naarmate men en het eerste en het tweede hooger kan opvijzelen." (CICERO wijst ons hier op de betoogbron der *vergelijking*, van welke wij hierboven met een woord gesproken hebben, en die ook wel die van het *grootte* en *kleine* genoemd wordt. B. v. indien de mensch door de hoop op een *klein* voordeel tot het kwaad *soms* wordt aangespoord, hoeveel te meer zal hij het dan worden door de hoop op een *grootere*. — Indien gij over het verlies van *tien* gulden reeds weeklaagt, hoe zult gij het dan niet over dat van *duizend* doen! — Indien men *vermoeden* kan, dat gindsche bandiet den vermoorden jongeling voor twee venetiaansche dukaten den dolk in het hart gestooten zou hebben, hoeveel te meer kan men hem dan thans als den *vermoedelijken* moordenaar aanzien, daar het zeker is, dat er hem vijftig, als prijs voor het plegen vanden moord, zijn aangeboden, enz. — Doch hooren wij CICERO verder!) »Als vermoedelijke oorzaken van een gepleegd feit (zegt hij) komen ook de gemoedsbewegingen in aanmerking, als b. v. zoo even eerst uitgebarsten tooru, oude haat, zucht en poging tot wraak, smart over geleden beschimping, eerzucht, roemzucht, heerschezucht, geldzucht, vrees voor gevaar; (zoo ook) schulden, bekrompenheid in geldmiddelen, ondernemendheid, loszinnigheid, wreedheid, kwaadaardigheid, onbedachtzaamheid, onnoozelheid, liefde, gemoedsontroering, dronkenschap, hoop op uitvoering, verwachting van de misdaad geheim te zullen houden, of wel, bij ontdekking, van zich te zullen zuiveren, of wel van het gevaar alsdan te kunnen tarten, of het voor langen tijd nog te zullen afkeeren: — geringheid van straf in vergelijking van het aanzienlijke der belooning, of wel hooger mate van vermaak uit het plegen, dan van smart uit het boeten der misdaad vooruit te zien. — Kortom, door deze dingen wordt het *vermoeden*, dat eene daad gepleegd is, geschraagd, wanneer en redenen van *willen* en van *kunnen* bij eenen beklagde gevonden worden."

Alsdan, opdat ik deze laatste zinsnede op het door mij gekozen voorbeeld toepasselijk make, alsdan is er alle vermoeden voor, dat A. de moordenaar van B. is, wanneer men bewijzen kan, dat A. de daad heeft *willen* en heeft *kunnen* uitvoeren.

Wij zeiden, dat en de *oorzaken*, welke eene daad voorafgingen, en hetgeen na die daad heeft plaats gehad, de twee hoofdpunten waren, waarop een redenaar in den *geschilstaat van vermoeden* te letten had. De *oorzaken* hebben wij nu vluchtig beschouwd, maar wat verstaat CICERO door de *gevolgen*? Hij zal het u zeggen: »Zekere kenteekenen, het voorledene volgende; zekere, als het ware, geprente voetstappen of sporen eener daad, die de verdenking (welke men tegen iemand heeft) ten hoogsten trap doen stijgen en in zekeren zin stilzwijgende getuigenissen der misdrijven zijn. En deze getuigenissen zijn des te meer bezwarend, (zegt hij) omdat, wat de *oorzaken* betreft, deze laatste tegen elkeen schijnen aangevoerd te kunnen worden, die slechts eenig belang bij de zaak gehad kan hebben; de *gevolgen* integendeel meer in het bijzonder hen alleen raken, die beschuldigd worden.»

Dat men b. v. (om dit zeggen wat op te helderen) A. van den moord, aan B. gepleegd, verdenkt, omdat A. geldgierig is, en B. veel geld bij zich had, toen hij van het leven beroofd werd; met andere woorden, dat men uit iets, dat *oorzaak* van het wanbedrijf zou hebben kunnen zijn, een vermoeden tegen A. afleidt, is vrij wat zwakker grond, dan dat men A. als dader beschouwt, omdat hij met een ontbloot en bebloed staal, kort na den moord, is aange troffen, en men in dit geval zich op hetgeen CICERO een *gevolg* noemt, beroept. Want, hoeveel andere menschen zijn niet even geldgierig als A., tegen wie men dus ook de *oorzaak* van geldzucht, als vermoeden, zou kunnen aanvoeren; maar niemand, dan A. alleen, is met een' bebloeden degen gezien geworden.

In hetgeen wij hier gezegd hebben, treft gij reeds een voorbeeld aan van zaken, die door CICERO *gevolgen* of *uit-*

komsten genoemd worden; een bebloed moordtuig, namelijk, bij hem, dien men van moord beschuldigt, gevonden. En zoo kunnen een aantal andere dingen strekken, om eenen redenaar, die als aanklager tegen iemand optreedt, stof tot zulke vermoedens op te leveren. Men kan b.v. ter plaatse, waar B. vermoord is geworden, voetstappen gevonden hebben, juist met die van A. overeenkomende. 's Laatste genoemden kleederen kunnen met bloed bespat zijn geweest. Op zijne kamer kan het een of ander te voorschijn zijn gekomen, dat aan B. toebehoorde en hem ontroofd schijnt te zijn geworden. De antwoorden en verontschuldigungen van A. kunnen zeer onsamenhangend en met elkander strijdig zijn. Eene hevige ontsteltenis kan zich met siddering en bleekheid bij hem geopenbaard hebben, toen men voor het eerst liet blijken, dat hij als de moordenaar werd aangezien. Het een of ander geschrift, een brief b. v. of zoo iets dergelijks kan er gevonden zijn, waarin hij eenen vertrouwden vriend iets van de daad schijnt te berichten, en honderd andere dergelijke omstandigheden meer, waarvan de voornaamste door CICERO met een paar woorden worden aangeduid, als hij, van de gevolgen sprekende, zegt: »Deze treffen eigenlijk de beklagden onmiddellijk zelven, als b. v. moordgeweer, voetstappen, bloed, de eene of andere ontdekte zaak, die gestolen of geroofd schijnt te zijn, wankelende antwoorden, aarzeling en blijven steken; zoo ook, als men met iemand of met iets gezien is, hetwelk verdenking kan baren, of wel op die plaats gezien is, waar het misdrijf gepleegd is geworden; — voorts verbleeking, siddering, gevonden schriften, verzegelde, weggeborgene (of in bewaring gegeven) dingen enz.»

Wij hebben gezien, waartoe een redenaar, die als aanklager optreedt, zich in den *geschilstaat van vermoeden* voornamelijk bepalen moet; maar wat moet, volgens CICERO, hij doen, die den beklagde verdedigt? In de eerste plaats moet hij pogen die dingen te verzwakken, welke men als oorzaken en redenen heeft opgegeven, waarom de beschul-

digde vermoed kan worden, het feit gepleegd te hebben. Hij moet b. v. trachten te bewijzen, dat zij of in het geheel niet, of niet in die sterke mate aanwezig waren als men voorgeeft, dat zij ook op anderen toepasselijk zijn; dat de beklaagde hetgeen hij met het hem toegeschreven feit beoogde, veel gemakkelijker op eene andere wijze kon erlangen; dat op zijn gedrag en zeden niets te zeggen valt; dat hij bedaard of ten minste niet woest, opbruisend en kwaadaardig van gemoedsgestel is, enz. Kortom, hij moet op alle mogelijke wijzen het vermoeden trachten te weerleggen, dat de beschuldigde de daad heeft *willen* doen. En, om te betoogen, dat hij zulks ook niet heeft *kunnen* doen, trachte de redenaar aan te toonen, dat het hem of b. v. aan krachten, of aan moed, of aan geld en andere hulpmiddelen ontbroken heeft; dat tijd en plaats ongeschikt, en vele lieden tegenwoordig waren, van welke hij er geen' vertrouwde; dat men niemand zoo dwaas kan veronderstellen, om iets te plegen, dat met geene mogelijkheid verborgen kon blijven: dat het de handeling eens krankzinnigen zijn zou, aldus straf en gerecht te verachten enz. — Wat die zaken betreft, zegt CICERO, welke na het plegen der daad hebben plaats gehad, en waaruit de aanklager vermoedens tegen den beschuldigde afleidt: deze moet hij trachten te ontzenuwen, door b. v. aan te toonen, dat *die* sporen geene zekere kenteekenen van het feit opleveren, *welke* ook aanwezig zouden kunnen zijn, al ware het feit in het geheel niet gepleegd geworden. Hierbij moet hij dan bij elk van dezelve in het bijzonder stilstaan. Hij moet beweren, dat zij veel meer overeenkomen met de wijze, waarop hij de toedracht der zaak verhaalt, dan met die des aanklagers, of wel, verondersteld, dat dit bij hen beiden evenzeer het geval is, dan moet hij aantoonen, dat zulks meer moet pleiten *voor* het gevaar, waarin de beklaagde verkeerd heeft, dan *tegen* diens behoud.

Deze laatste aanmerking is misschien eenigszins duister. Laat mij trachten haar uit ons reeds meermalen gebezigd

voorbeeld wat licht bij te zetten! Als vermoeden, dat A. de moordenaar is van B., wordt onder anderen ook aangevoerd, dat men A. kort na den moord ter plaatse, waar die is voorgevallen, met eenen bebloeden degen in de vuist heeft aangetroffen. Stelt nu, dat de redenaar, die A. verdedigt, geheel en al ontkeut, dat A. de minste schuld aan dien moord gehad heeft. Stelt eens, dat hij de geheele toedracht der zaak op deze wijze verhaalt: A. en B. waren vriendschappelijk met elkander op die en die plaats te zamen. Daar vallen eensklaps drie vermoemde en met degensgewapende mannen op hen aan. B. is reeds doorboord, voordat hij zich in het minst verdedigen kon. A. is nog in staat, om zijn zijdgeweer te trekken, en kwetst ook een der schurken, zoodat zijn degen van bloed druipt. — Niet in staat echter het alleen tegen drie vol te houden, neemt hij de vlucht, steeds het bloedig rapier in de vuist houdende. In dien toestand wordt hij door dezen en genen oogenblikkelijk na den moord gezien, en nu vermoedt men, dat hij de moordenaar van B. is. — Stelt eens, zeg ik, dat de redenaar, die A. verdedigt, (en laat ons aannemen: *met recht*) aldus hetgeen er gebeurd is uitlegt, dan hebben wij juist het geval, waarvan of van iets soortgelijks CICERO verondersteld kan worden te spreken. Dan is er namelijk in de omstandigheid, *dat A. met den hebloeden degen is gezien geworden*, een kenteeken (*indicium*), hetwelk de aanklager en de verdediger beiden met elkander gemeen hebben. De aanklager kan er de verdenking mede staven, dat A. de moordenaar van B. is, en de verdediger, dat A. tegen drie schurken heeft moeten vechten en een' hunner gekwetst heeft. Wanneer de laatstgemelde nu zegt, b. v.: »Rechters, daar de tegen den beklaagde aangevoerde omstandigheid evenzeer strekt ten voordeele van hetgeen hij *ter zijner verdediging* inbrengt, als zijne aanklagers wanen, dat zij *tegen* hem pleit, zoudt gij haar dan niet veeleer als een bewijs aanzien van het gevaar, waarin deze ongelukkige verkeerd heeft, dan dat gij ze hem ten verderve zoudt.

doen strekken, door op haar de gegrondheid der betichting te bouwen enz." — Waanneer, zeg ik, de redenaar, die A. verdedigt, op dezen of soortgelijken toon spreekt, dan doet hij, dunkt mij, hetgeen CICERO wil te kennen geven; dan betoogt hij, dat het kenteeken meer moet pleiten voor het gevaar, waarin de beklagde verkeerd heeft, of wel waarin hij thans door de onrechtvaardige beschuldiging verkeert, dan tegen diens behoud.

Aldus zal een redenaar in het volgende geval ook naar ééne der lessen kunnen handelen, die CICERO hierboven gegeven heeft. — Als grond van vermoeden wordt tegen A. onder anderen ook aangevoerd, dat hij vreeselijk ontroerd geworden was, toen men hem te kennen had gegeven, dat men hem voor den moordenaar aanzag. Eene doodelijke bleekheid had eensklaps zijn gelaat bedekt. Zijne knieën hadden getrild. Zijne tong had in het eerst geen geluid kunnen geven. — »Zoo duidelijk ontdekte zich bij hem het booze gewisse," zegt de aanklager, »zoo strekte hij voor zich zelve, in weerwil van zich zelve, ten verrader en getuige zijner gruweldaad." — »Neen," roept de verdediger uit, »zoo levendig drukte zich bij hem de ontroering, de schrik, de verbazing, de verontwaardiging uit, welke ieder onschuldig en eerlijk man op het eerste oogenblik gevoelen moet, als hij zich op het onverwachtst van een misdrijf beticht ziet, waaraan hij geen het minste deel heeft. A. zou evenzeer ontsteld zijn geworden, al had hij geweten, hoe het iedereen bekend was, dat hij op het tijdstip, dat de moord gepleegd werd, honderd uren van de plaats verwijderd was geweest." — De redenaar, op dezen toon sprekende, doet hetgeen CICERO in de hierboven aangehaalde plaats op het oog heeft met de woorden: »Omstandigheden, na een daad voorgevallen, worden ontzenuwd, als men aantoon, dat de zoodanige onder haar niet als zekere kenteekenen van een feit kunnen aangezien worden, welke ook dan hadden kunnen plaats hebben, wanneer het geheele feit niet gepleegd ware geworden."

Het is op deze en meer andere, door CICERO opgenoemde, wijzen, dat een redenaar in den *geschilstaat van vermoeden* te werk moet gaan, om zich van *oorzaken en gevolgen* (welke twee stukken, zooals wij zagen, de hoofdbetoogbronnen in dezen geschilstaat uitmaken) in al hunne kracht te bedienen; of wel de redeneeringen, die op deze gegrond zijn, omver te werpen en te vernietigen. Ik heb slechts enkele punten aangeroerd. Gij moet bij CICERO, QUINCTILIANUS en anderen de verdere uitbreiding zoeken. CICERO zet b. v. van het vijfde tot het zeventiende Hoofdstuk des tweeden Boeks van zijn Geschrift: *Over de Vinding*, datgene breedvoerig uiteen, waarvan hij in de *Redekundige Verdeelingen* slechts met een enkel woord gewag maakt. Kan voor het overige iets door getuigen, zooals ik reeds hierboven zeide, dadelijk voldingend bewezen worden, dan behoeft men, zooals natuurlijk is, tot geene vermoedens, uit oorzaken en gevolgen afgeleid, de toevlucht te nemen; maar dan vervalt ook in zulk een geding de geheele *geschilstaat van vermoeden*. De getuigen echter kunnen soms weinig afdoende zijn. Zij kunnen elkan- der tegenspreken. Zij kunnen blijken geven van hoogst bevooroordeelde, onkundige, onnoozele menschen te zijn. Er kan vermoeden ontstaan, dat zij zijn omgekocht, dat zij het verderf des beklaagde zoeken enz. In al deze gevallen, waarover CICERO ook nog het een en ander aanstipt, treedt de gezegde geschilstaat wederom te voorschijn. Vermoedens en gissingen moeten alsdan wederom helpen beslissen, wat waarheid zij. In de betoogbron der *oorzaken en gevolgen* moet men opnieuw zijne denkbeelden en bewijzen zoeken.

De Redevoeringen van CICERO en anderen kunnen ons tref- fende voorbeelden opleveren, hoe een redenaar een aantal omstandigheden, tot den *geschilstaat van vermoeden* behooren- de, behandelen moet.

Na aldus een kort overzicht van den gemelden geschilstaat van zijnen Vader ontvangen te hebben, zegt CICERO, de Zoon, hiermede tot den *geschilstaat van bepaling* overgaande: »Het komt mij voor, dat ik er nu tamelijk wel van onderricht

ben, op welke wijze vermoedens behandeld moeten worden; laat ons nu van de *bepaling* wat hooren."

Gelieft u thans het voorbeeld te herinneren, hetwelk ik hierboven heb aangehaald, dat, namelijk, PETER tegen PIETER eene schuldvordering geldig maakt van vijfhonderd gulden, en zich, als grond dezer vordering, beroept op een eigenhandig handschrift van den laatstgemelde, waarin deze werkelijk bekeert aan PETER vijfhonderd gulden (want zóó willen wij het geval nu eens stellen) schuldig te zijn. Hier vervalt dus de geschilstaat van vermoeden. — Maar nu zegt PETER: Ik ontken, dat dit handschrift tegen mij, als bewijs van schuld, strekken kan; want het heeft niet al de vereischten, welke de wet in zulk een stuk vordert. Er had b. v. bij moeten staan: goed voor zooveel; de oorzaak der schuld had er in uitgedrukt moeten zijn enz. (Denkt u welke voorwaarden gij wilt. Het doet niets ter zake!)

De vraag wordt dus: Is het te voorschijn gebrachte stuk eene, naar allen vorm, rechteus wettige schuldbekentenis, of wel, heeft het niet die vereischten, welke de bestaande wetten tot zulk eene schuldbekentenis vorderen? En hetgeen hierover *voor* en *tegen* wordt aangevoerd, behoort in den geschilstaat van *bepaling* te huis. De beslissing van dit geschilpunt hangt geheel en al af van de *bepaling*: Wat is eene in allen deele *wettige* schuldbekentenis?

Misschien zal dit voorbeeld wel duidelijk genoeg zijn, om u bij herhaling nog eens te doen gevoelen, wat de *bepalende geschilstaat* in de rechterlijke soort van welsprekendheid is. Anders kan ik u nog op het volgende uit CICERO's geschrift: *Over de Vinding*, wijzen: CAJUS FLAMINIUS, (dezelfde, die de belangen des staats in den tweeden punischen oorlog zoo slecht behartigde) droeg, toen hij Gemeensman des volks was, daaraan eene wet van landverdeeling voor. Hij deed zulks oproerigerwijze, tegen wil en dank van den raad en tot ergernis van alle grooten. Terwijl hij nu hierover eene vergadering van het gemeen hield, trad zijn vader te voorschijn en voerde hem weg uit den tempel. De oude FLAMINIUS wordt van

misdaad van *gekwetste Majesteit* beschuldigd. De *aanklacht* is: Gij hebt de Majesteit des volks gekwetst, dewijl gij een' Gemeensman uit den tempel hebt weggehaald. — De *verweering* is: Ik heb de Majesteit niet gekwetst. — De *reden*: Omdat ik blootelijk van de vaderlijke macht, die ik over mijn' zoon bezat, gebruik heb gemaakt. — Maar, (zegt wederom de aanklager) hij, die met behulp der vaderlijke, dat is, met behulp der macht van eenen enkelen (*privata potestate*), de macht eens Gemeensmans, dat is, die van het geheele volk, krenkt, die kwetst de Majesteit des volks. — Er valt dus uitspraak te doen over de rechtsvraag: Of hij gerekend kan worden 's volks Majesteit te kwetsen, die tegen de macht eens Gemeensmans de vaderlijke macht te werk stelt. Tot deze rechtsvraag moeten alle redekavelingen betrekkelijk gemaakt worden.

Wilt gij nog eenige voorbeelden uit ARISTOTELES, het zijn de volgende, misschien nog nauwkeuriger dan het uit CICERO aangevoerde. A. wordt beschuldigd van iets weggenomen en gestolen te hebben. — *Weggenomen*, zegt hij, heb ik het, maar niet *gestolen*. — B. heeft iemand geslagen, en wordt hierop beschuldigd van hem beleedigd en mishandeld te hebben. B. ontkent het slaan niet, maar wel, dat daarin *belediging en mishandeling* zou zijn opgesloten. C. wordt als overspeler aangeklaagd, omdat hij eenen vertrouwelijken omgang met zekere vrouw gehad heeft. De vertrouwelijke omgang wordt niet geloofend, maar wel het *overspel*. (Noch ik, noch de vrouw, zegt hij, b. v., zijn getrouwd). — Tegen D. wordt eene beschuldiging van kerkroof en heiligschennis ingebracht. *Geroofd* heb ik, antwoordt D., de goederen, welke gij opnoemt; maar ik ontken, dat ik door deze daad *kerkroof* gepleegd heb. Men beschuldigt E. van eenen akker, den lande toebehoorende, bebouwd te hebben. Het *bebouwen* wordt door E. niet ontkend, maar wel, dat de akker *landseigendom* is. Als men F. beticht van verraderlijk heulen met den vijand, ontkent hij niet, dat hij met de vijanden *gesproken heeft*, maar wel de *verraderij*.

Maar genoeg, om u een duidelijk denkbeeld van den *bepalenden geschilstaat* te geven! — Wat valt nu echter voor den redenaar, hetzij hij als aanklager of als verdediger optrede, hoofdzakelijk in dezen te doen? Rondom welke hoofdpunten moeten zijne denkbeelden zich scharen? Welke zijn zijne hoofdbetoogbronnen? — Laat ons ter beantwoording dezer vragen CICERO in zijne *Redekundige Verdeelingen* wederom ten gids nemen, die met een paar woorden het voornaamste aanstipt. »Gelijke voorschriften (zegt hij in het zes en dertigste Hoofdstuk) vallen in dezen geschilstaat voor den aanklager en verdediger te betrachten. Diegene toch van hen, welke in de bepaling en omschrijving des woords (dat is, van den naam of de benaming, die hij aan de daad, waarover getwist wordt, gegeven wil hebben) het meest in den geest en het gevoel des rechters ingedrongen is, en die het meest en het naast bij de gewone kracht van betekenis, welke men aan het woord hecht, alsmede bij dien aanvankelijken dunk komt, die over de gemelde daad zich in de gemoederen der hoorders heeft beginnen te vestigen, zal, gelijk vanzelf spreekt, de overwinning behalen.»

CICERO wil zeggen, dat, als er over getwist wordt b. v., of de door X. gepleegde diefstal blootelijk *roof*, dan wel *kerkroof* genoemd moet worden, die redenaar het natuurlijk winnen zal, die het meest in den geest des rechters gesproken heeft, het meest overeenkomstig met het denkbeeld, dat zijne hoorders (het verstaat zich, op goede gronden) reeds aanvankelijk over de natuur van het misdrijf koesterden, de zaak heeft voorgesteld.

»Niets toch (dus gaat CICERO voort) wordt door eigenlijk gezegde redekaveling in deze soort van welsprekendheid afgedaan; maar, als het ware, door uitlegging, door ontleding van het woord (dat is, van het begrip, in het woord opgesloten), als b. v., wanneer ten aanzien van eenen gedaagde, wegens geldschuld vrijgesproken, maar opnieuw thans (wegens omkoopning) gedaagd, de beschuldiger die bepaling van *omkoopning* (*praevaricatio*) geeft, dat zij elke be-

steking is, die een gedaagde tot het verkrijgen van een (gunstig) vonnis bezigt, de verdediger daarentegen *omkoop-*
ping slechts noemt: besteking des aanklagers door den ge-
 daagde. En zoo moet hier dus in de eerste plaats over den
 zin der woorden getwist worden. Komt nu in dezen de be-
 paling, welke de verdediger van *omkoop*ing geeft, al het
 naast bij het gebruik en den geest der taal, zoo steunt aan
 den anderen kant het gevoelen van den aanklager op den
 geest der wet. Het behoeft toch geen bewijs, zegt hij, dat
 zij, die de wetten gemaakt hebben, een vonnis als geldig
 zouden erkennen, hetwelk *geheel en al* door omkooping ver-
 kregen was; terwijl zij het zouden vernietigen, als slechts
 de aanklager bestoken ware geworden. Natuurlijk moet dus
 de geest der wet altijd zijn, dat het woord omkooping niet
 alleen besteking des aanklagers, maar in het algemeen aller-
 lei besteking in een rechtsgeding aanduidt." — De verdediger
 zal zich van zijnen kant beroepen op het taalgebruik, en hij
 zal de ware beteekenis van het woord *praevaricatio* afleiden
 uit de betoogbron, van *het tegenovergestelde*; als het ware
 namelijk uit de bepaling van eenen waren aanklager, tegen
 welk begrip dat van een' omkooper (*praevaricator*) geheel en al
 overstaat. Hij zal voorts redeneeren uit de betoogbron der
gevolgtrekking, omdat dit woord, met betrekking tot den
 aanklager, den rechter pleegt gegeven te worden. Uit de
zaakbenoeming zal hij ook nog bewijzen voor zijn gevoelen
 ontleenen, daar toch het woord *praevaricator*, (ik moet het
 latijnsche woord, duidelijkheidshalve, maar behouden) naar
 zijne samenstelling, iemand beteekent, die in geheel tegen-
 overgestelde zaken, als op verschillende wijze geplaatst,
 schijnt te zijn. Maar ook de verdediger zelf zal hierbij zijne
 toevlucht nog moeten nemen tot de betoogbronnen der bil-
 lijkheid, tot het gezag van gewijsden, tot het aantoonen eener
 gevaarlijke strekking enz. Beiden, en aanklager en verde-
 digger, blijft dan nog aanbevolen, om, wanneer elk hunner
 zijne bepaling gegeven heeft, en deze, zooveel mogelijk, heeft
 ingericht naar het gewone begrip en de beteekenis, die aan

het woord *praevaricatio* gehecht wordt, alsdan door het aanvoeren van gelijksoortige dingen, en het voorbeeld van anderen, die het woord in dien zin opgevat hebben, hun bepaling en gevoelen te staven enz."

Tot dusverre CICERO, die in deze geheele plaats niet zeer gemakkelijk is te verstaan, terwijl daarenboven, volgens ERNESTI, de tekst hier en daar geheel en al bedorven schijnt. Ik heb dus met raden en gissen, zooveel mogelijk, den zin van hetgeen hij bedoelt, trachten op te delven, en ik hoop, dat gij, ten spijt van de duisterheid, genoegzaam begrepen zult hebben, wat een redenaar, die hetzij als aanklager of verdediger optreedt, in dezen te doen hebbe. Herinnert u voorts nog tot beter begrip van het door CICERO aangehaalde voorbeeld, dat het latijnsche woord *praevaricatio* in den grond eigenlijk de besteking beteekent, die zich een aanklager van een' gedaagde gevallen laat en waardoor de eerstgemelde ten voordeele des laatsten valsche getuigenissen aflegt. Tusschenbeide schijnt dit woord echter ook in het algemeen voor omkoopning, van wien het in een rechtsgeding ook zijn mocht, genomen te zijn, gelijk het ten minste in dien zin wel gebezigd wordt. — Hierdoor nu kon lichtelijk, als b. v. IJ. of Z. alle getuigen of rechters omgekocht had, en hierover voor het gerecht gedagvaard werd, groote twist ontstaan, wat de wijze van beantwoording der vraag betreft: is hetgene IJ. of Z. gedaan heeft *praevaricatio*, ja dan neen? »Ja," zegt de aanklager, »want het woord *praevaricatio* moet in eenen algemeenen zin voor alle omkoopning, en dus ook voor dien van getuigen en rechters, genomen worden." — »Neen," zegt de verdediger, »want *praevaricatio* is alleen betrekkelijk tot de omkoopning, die een aanklager zich aan zich zelve gevallen laat." — En nu voeren beiden voor de verschillende bepalingen, die zij elk van het woord *praevaricatio* geven, die gronden aan, welke CICERO in de aangehaalde plaats terloops aanstipt.

Indien gij een ander voorbeeld uit den *bepalenden geschilstaat* begeert, dan wijs ik u op CICERO's geschrift: *Over de*

Vinding, alwaar gij in het tweede Boek kunt zien, hoe een aanklager en verdediger te werk moeten gaan, als zij met elkander redetwisten, of de daad van FLAMINIUS' vader die zijnen zoon, den Gemeensman, uit den tempel wegvoerde, al dan niet *Majesteitsschennis* genoemd moet worden. — Ik heb hierboven met een woord van dit geval gewag gemaakt.

Het is thans tijd, dat wij tot de beschouwing van den *hoedanigheids-geschilstaat* (*status qualitatis*) overgaan. Wordt in den *geschilstaat van vermoeden* over het bestaan of niet bestaan eener daad gehandeld; worden de twistpunten over den naam, dien men aan een, als waar erkend, feit geven moet, in den *bepalenden geschilstaat* bepleit: in dien van *hoedanigheid* behoort het onderzoek te huis, uit welk een rechterlijk oogpunt men zich eene bewezene daad, over welke benaming dan voorts ook niet getwijfeld wordt, te beschouwen hebbe. Kortom, recht en billijkheid moeten thans uitspraak doen. K. b. v. heeft *Roof* gepleegd. Dit is bewezen. Deze roof is *kerkroof* geweest. Dit is ook uitgemaakt. Is K. derhalve schuldig aan kerkroof, en moet hij in allen deele als kerkroover gestraft worden, of is er iets, hetwelk hem soms op de eene of andere wijze verontschuldigt? Ziedaar, wat nog een punt van verschil zou kunnen opleveren; want, voor zoover K. geheel en al beneden de jaren was, waarin de wet bij iemand een misdrijf straft, zou men hem, niettegenstaande hij kerkroof gepleegd had, echter niet als elk ander kerkroover kunnen straffen; want de begane diefstal zou *subjectief* niet de hoedanigheid hebben, welke tot hare strafbaarheid door de wet vereischt wordt. Alle vragen nu, daartoe betrekkelijk, of K. al dan niet als ieder ander kerkroover moet gestraft worden, behooren in den *hoedanigheids-* of, wil men hier, in den *hoegrootheids-geschilstaat* (zijnde, zooals wij zeiden, eene afdeeling van den eersten) klaarblijkelijk te huis.

Gij ziet, dat de beantwoording der vraag: wat is recht en billijk, dat geschiede? voornamelijk in dezen geschilstaat

plaats moet hebben. In de twee andere geschilstaten onderzoekt men voorloopig, of iets geschied is en wat er geschied is. »Zij (zegt CICERO), die ergens van beschuldigd worden, erkennen in dezen geschilstaat, dat zij (*objectief*) juist datgene gedaan hebben, wat hun te laste wordt gelegd; maar, terwijl zij staande houden, dat zij zulks met recht gedaan hebben, dienen wij nu den geheelen omvang van het recht uit te leggen.» Hierop geeft CICERO in de *Redekundige Verdeelingen* een kort overzicht van hetgeen al zoo tot dat, wat *recht* genoemd wordt, behoort. Hij verdeelt het in natuurrecht en stellig recht (*naturam et legem*). Beide splitsen zich weer in goddelijk en mensche-lijk. Het goddelijke recht hoort op het gebied van den godsdienst, het menschelijke op dat van de billijkheid te huis, enz. »In rechtsgedingen derhalve, (zegt CICERO vervolgens) welke tot dien geschilstaat in betrekking staan, dienen wij overdacht te hebben, wat al in onze redevoering door ons zal moeten gezegd worden, of over natuurlijke rechten, of over stellige wetten, of over gebruiken der voorvaderen, (wij zouden met een bastaardwoord zeggen, oude *usantiën* en *kostumen*), of over het afweren en wreken van beledigingen, kortom, over alles, wat tot iemands recht kan behooren. — Indien daarenboven (dus gaat hij voort) een beklaagde uit onwetendheid, of door nooddwang, of door toeval iets gedaan heeft, hetwelk in hem, die het willens en wetens gedaan had, volstrekt niet te verontschuldigen zou zijn, moet de redenaar zijne toevlucht nemen tot het vragen van vergiffenis en verschooning, waartoe hij de denkbeelden en gronden uit de mees- te betoogbronnen der billijkheid kan putten.»

Dit is een uittreksel van het voornaamste, dat CICERO in de *Redekundige Verdeelingen* over den *geschilstaat van hoedanigheid* aanstipt. Daar dit echter slechts zeer weinig is, zal het niet ongepast zijn, dit onderwerp nog een weinig nader uiteen te zetten, en eenige hoofdpunten aan te roeren, welke hierop betrekking hebben, en door hem in

het tweede Boek van zijn geschrift: *Over de Vinding*, breedvoerig zijn uiteengezet.

In de eerste plaats verdeelt CICERO aldaar in het een en twintigste Hoofdstuk, den *algemeenen geschilstaat* (*constitutio generalis*), gelijk hij aldus dien *van hoedanigheid* te dier plaatse noemt, in eenen *bedrijfelyken* (*negotialis*) en in eenen *rechtkundigen* (*juridicialis*). Hij noemt den *geschilstaat van bedrijf* dien, welke over een geschilpunt loopt, uit een bedrijf van burgerlijk recht zich ontwikkelende. Hij heldert zulks door een voorbeeld op, hetwelk echter vrij wat opheldering zou behoeven, om verstaan te worden. Moge dus in plaats daarvan het volgende dienen, hetwelk ik uit eene redevoering van CICERO zelve heb genomen!

AULUS LICINIUS ARCHIAS, namelijk, CICERO's oude leermeester, wordt door zekeren GRATIUS beschuldigd van te onrecht het romeinsche burgerrecht te bezitten. De aanklager beroept zich op de plantiaansche papiriaansche wet, waarin vastgesteld was, dat diegenen, welke tot de met Rome verbonden staten behoorden, slechts dan als romeinsche burgers zouden kunnen worden aangezien, wanneer zij op het oogenblik, dat die wet voorgedragen was, hunne woonsteden in Italië hadden gehad, en binnen zestig dagen zich voorts bij den *Praetor* hadden aangegeven. Dit nu was het geval niet geweest met ARCHIAS, die uit Antiochië afkomstig en slechts door invloed van eenige grooten romeinsch burger geworden was. De *aantijging* is dus hier: ARCHIAS moet niet als romeinsch burger aangezien worden. — De *verwering* is: ARCHIAS moet zulks wel. — De *reden* der aantijging is: Want ARCHIAS heeft niet aan de papiriaansche wet voldaan. — De *reden* der verwering is: ARCHIAS is zulk een verdienstelijk man, dat, al heeft hij aan de gezegde wet niet voldaan, zijne verdiensten hem echter het romeinsche burgerschap, hetwelk hij verkregen heeft, waardig maken, en hij daarom als romeinsch burger voortaan moet beschouwd worden. — Het punt, waarover de rechter uitspraak te doen heeft, is dus: Is de door den verdediger aangevoerde reden geldig.

genoeg, om ARCHIAS als romeinsch burger aan te zien, en zal hij voortaan al of niet hiervoor aangezien worden?

Gij ziet dat de geschilstaat van bedrijf in vele opzichten tot de beraadslagende soort van welsprekendheid behoort, gelijk VOSSIUS zulks ook duidelijk te kennen geeft. —

De *rechtskundige geschilstaat* (zegt CICERO in het drie en twintigste Hoofdstuk des tweeden Boeks: *Over de Vinding*) is de zoodanige, waarin de natuur van het billijke en onbillijke en de wijze of mate (*ratio*) van straf en belooning onderzocht worden. Deze splitst zich in eenen *volstrekten rechtskundigen geschilstaat* (*status juridicialis absolutus*) en in eenen *opnemenden rechtskundigen geschilstaat* (*status juridicialis assumptivus*). De *volstrekte* is de zoodanige, welke onmiddellijk in zich zelve, en niet ingewikkeld en meer verborgen, zooals in dien *van bedrijf* plaats heeft, eene twistvraag over recht en onrecht bevat. Bij voorbeeld: de Thebanen hadden de Lacedaemoniërs in den krijg overwonnen. Nu was het in Griekenland vrij algemeen gebruikelijk, dat de overwinnaars het een of ander zegeteeken aan hunne landpalen oprichtten, niet zoozeer om hierdoor eene eeuwigdurende herinnering aan den krijg te behouden, als wel om voor het tegenwoordige oogenblik de overwinning bekend te maken. De Thebanen richtten dus eene koperen triomfzuil op. Zij worden bij de Amphictionen, dat is, bij den algemeenen Raad, voor geheel Griekenland beschuldigd. De *aantijging* is: De Thebanen hadden geene zegezuil mogen oprichtten. — De *verwering*: Zij mochten dit wel doen. — De *twistvraag*: Mochten zij het doen? — De *grond der verdediging*: Door onze dapperheid hebben wij in den krijg zulk eenen roem verworven, dat wij onzen nakomelingen eeuwigdurende eerezuilen daarvan wilden nalaten. — De *grond der aantijging*: Maar het past geen' Grieken, om ten aanzien van Grieken een eeuwigdurend gedenkteeken van vijandschap op te richten. — De *te doene uitspraak*: Terwijl ter verheffing van uitstekende dapperheid Grieken tegenover Grieken een eeuwigdurend gedenkteeken van plaats gehad hebbende

vijandschap hebben opgericht, is het zetten van zulk eene eerezuil te recht of te onrecht geschied?

Gij gevoelt, dat hier alles uit algemeene beginselen van recht, billijkheid, welvoegelijkheid, nut enz. behandeld moet worden.

De *opnemende rechtskundige geschilstaat* (zegt CICERO) heeft dan plaats, wanneer eene daad niet uit zich zelve als recht en billijk kan verdedigd worden; maar wanneer zulks geschiedt op grond van iets, dat van buitenaf opgenomen wordt. Dit kan op vierderlei wijze plaats hebben; vooreerst door *schuldvergelijking*, ten tweede door *schuldoverdracht*, ten derde door *schuldverwijdering*, en ten vierde door *schuldtoestemming*. Laat ons zien, wat CICERO door *schuldvergelijking* (*comparatio*) hier versta!

De *schuldvergelijking* (zegt hij) heeft plaats, wanneer men eene daad, die op zich zelve (dat is, *objectief*) berispelijk is, verdedigt op grond van de oorzaak, waarom zij geschied is, (en, voeg ik er bij, daartoe een kleiner kwaad met een grooter vergelijkt). Bij voorbeeld! Zeker veldheer is door den vijand geheel en al omsingeld. Geen kans zijnde, om uit zijn handen te ontsnappen, begint hij te onderhandelen, en bedingt van hem, dat hij met zijn leger zal mogen aftrekken, onder voorwaarde, dat hij al zijn wapenen en krijgstuig of bagage achter zal laten. — Dit geschiedt. Tegen alle verwachting derhalve aan, redt hij zijn heir, ten koste evenwel van de genoemde zaken. — Hij wordt van hoogverraad beschuldigd. (Hier komt nu, zegt CICERO, de bepaling te pas, wat hoogverraad zij; maar wij beschouwen nu blootelijk de zaak in betrekking tot den rechtskundigen geschilstaat). — De *aantijging* is: Het was niet geoorloofd zijn wapenen en krijgstuig aan den vijand af te staan. — De *verwering*: Het was hier geoorloofd. — De *twistvraag*: Was het zulks hier? — De *grond der verwering*: Anders toch ware het geheele heir verloren geweest. — Het *hiertegen aangevoerde* is, of gissend: het leger zou wel niet verloren zijn geweest: of insgelijks gissend: daarom

hebt gij het niet gedaan. (CICERO wil te kennen geven: De aanklager kan zeggen b. v., gij hebt uwe wapenen en baggage niet afgestaan, om uw leger te redden, maar omdat de vijand er u goed voor betaald heeft. En dan zou het onderzoek naar dit punt in den *geschilstaat van vermoeden* te huis hooren). — De *te doene uitspraak* heeft dus betrekking tot de twistpunten: zou het heir verloren zijn geweest? heeft hij het daarom gedaan? of wel tot de schuldvergelijkende, waarover wij thans handelen: was het beter, dat het heir verloren ging, dan dat men wapenen en krijgstuig aan den vijand afstond? En uit dit een en ander ontstaat de opperste *rechtsvraag*: Daar het geheele heir verloren zou geweest zijn, zoo de veldheer het gemelde verdrag niet gesloten had, vraagt men, wat beter geweest ware, het heir op te offeren, dan tot zulk een verdrag de toevlucht te nemen?

Nu ontwikkelt CICERO breedvoerig, wat al in dezen, hetzij aan den aanklager, hetzij aan den verdediger, gronden, bewijzen, denkbeelden enz. moet opleveren; met andere woorden: uit welke betoogbronnen beiden hier te putten hebben. De tijd verbiedt ons echter hem hier verder te volgen.

Schuldoverdracht (relatio criminis) heeft, volgens CICERO, in het zes- en zeven en twintigste Hoofdstuk des tweeden boeks: *Over de Vinding*, plaats, wanneer een beklaagde datgene, waarvan hij beticht wordt, niet ontkent; maar beweert, dat hij, door eens anders schuld gedrongen, het te recht gedaan heeft. Bij voorbeeld! Nadat MORATIUS, na het sneuvelen van twee zijner broeders, de drie CURIATIUSSEN heeft neergeveld, keert hij als overwinnaar huiswaarts. Dáár ziet hij zijne zuster, die niet zucht over den dood harer broeders, maar bij herhaling onder snikken en jammerenden naam van een' der CURIATIUSSEN, haren minnaar, uitroept. Hij neemt dit ten hoogste euvel, doorsteekt de maagd, wordt beschuldigd. De *aantijging* is: Gij hebt wederrechtelijk uwe zuster gedood. — De *verwering*: Ik heb

zulks met recht gedaan. — De *twistvraag*: Heeft hij zulks met recht gedaan? — De *grond der verwering*: Want zij treurde om eenen vijand, dacht volstrekt niet aan hare broeders, zag met leede oogen, dat ik en het romeinsche volk gezegevierd hadden. — *Wederlegging des beschuldigers*: Daarom had zij echter niet onveroordeeld door haren broeder om het leven moeten gebracht worden. Hieruit ontstaat eene te doene *uitspraak of vonnisvelling* over de vraag: was het rechtmatig, dat HORATIA onveroordeeld door haren broeder van het leven beroofd werd, omdat zij zich den dood harer broeders niet aantrok, dien van vijanden betreurde, en zich in de zege van haren overgebleven broeder en van het romeinsche volk niet verheugde?

CICERO voert hierop vervolgens de betoogbronnen aan, waaruit de aanklager en verdediger hunne denkbeelden te putten hebben.

Schuldverwijdering (remotio criminis) heeft, volgens CICERO, in het negen en twintigste Hoofdstuk, plaats, wanneer de aantijging der daad, welke iemand te last wordt gelegd, op een' anderen persoon of eene andere zaak geschoven wordt. Dit geschiedt op tweeërlei wijze: want of de oorzaak, of de daad zelve wordt aldus op een ander geworpen. Van het eerste kan het volgende ten voorbeeld strekken. De Rhodiërs vaardigden eens eenige gezanten naar Athene af. 's Lands betaalmeesters stelden aan die gezanten de noodige reispenningen niet ter hand. De gezanten vertrokken dus niet. Men klaagt ze aan. De *aantijging* is: Gij hadt moeten vertrekken. — De *verwering*: Neen! — De *grond der verwering*: De betaalmeesters toch hebben ons de gelden, die van 's landswege gegeven worden, niet uitgeteld. — De *wederlegging des aanklagers*: Ja, maar desniettemin hadt gij den u door den staat opgedragen last toch moeten volbrengen. — De *te doene beoordeeling*: Waren zij, die tot gezanten benoemd waren, verplicht, zich van dezen last te kwijten, niettegenstaande hun van het Land de verschuldigde onkosten niet betaald werden?

De daad of zaak zelve wordt in de *schuldverwijdering* verwijderd, wanneer een beklagde ontkent, dat hetgeen hem als misdrijf verweten wordt, tot zijn' persoon of ambts-plicht behoord heeft, en staande houdt, dat, zoo in dezen iets misdreven zij, zulks hem volstrekt niet aangaat. Bij voorbeeld! Bij het aangaan van het verdrag, dat in vorige eeuwen met de Samniten gesloten werd, hield zeker jongeling van edelen huize, op bevel des veldheers, de zeug vast. Toen nu vervolgens dit verdrag door den Raad geheel en al afgekeurd en de veldheer aan de Samniten uitgeleverd werd, zeide een der raadsheeren, dat men hem, die de zeug had vastgehouden, insgelijks moest uitleveren. — De *aantijging* is: Hij moet uitgeleverd worden. — De *verwering*: Neen. — De *vraag*: Moet hij? — De *grond van verwering*: Hetgeen ik gedaan heb, behoorde noch tot mijn' plicht, noch hing van mijne macht en willekeur af, daar ik nog zoo jong en een ambteloos persoon was; terwijl daarentegen de veldheer een man was van het hoogste gezag en de hoogste macht (dien *ik* dus wel moest gehoorzamen); daarenboven was het niet mijne, maar zijne zaak, om toe te zien, dat men een genoegzaam eervol verdrag sloot. — De *wederlegging* is: Dit zij zoo; maar, daar gij desniettemin de heiligste godsdienstplechtigheden, bij het sluiten van een alleronteerendst verdrag, hebt helpen verrichten, moet gij uitgeleverd worden. — *Te oordeelen* valt: of hij, die, zelf geene macht bezittende, (d. i. die slechts moest gehoorzamen) op bevel des veldheers, bij het sluiten van het verdrag en het verrichten van zulke belangrijke godsdienstplechtigheden mede werkzaam geweest is, den vijanden uitgeleverd moet worden, ja, dan neen?

Gelieft u bij dit voorbeeld uit de romeinsche geschiedenis het schandelijke verdrag te herinneren, dat de Romeinen eens met de Samniten sloten, toen deze laatsten hen in de caudijsche engten geheel en al omsingeld hadden. Het geheele romeinsche heir moest toen onder het juk door-

gaan, terwijl men zich voor het vervolg aan verschillende vernederende voorwaarden onderwerpen moest. — Nadat echter het leger met zijne veldheeren in diepen rouw teruggekeerd was, wilde de romeinsche Raad het gesloten verdrag niet bekrachtigen, en brandde van verlangen, om den geleden hoon te wreken. Maar, hoe zulks te doen, zonder schennis van eene overeenkomst, die door de consuls zelven, in naam des staats, gesloten was? Spitsvondige eerlijkheid vond er dit middel op uit, dat men al degenen, welke het verdrag gesloten hadden, den vijand zou uitleveren. Deze mocht dan voor het verbreken der overeenkomst zijne wraak aan hen koelen. Zich zelven echter rekende men dan verder vrij van alle aangegane verplichting, en gewettigd, om dadelijk in het bloed der Samniten de schandsmet der grievende, ondergane vernedering af te wasschen. — Nu echter ontstond de wezenlijke of door CICERO verzonnen strijdvrage: of men ook den jongeling, die als offerknaap bij de godsdienstige plechtigheden, waarmede men het sluiten van een verdrag placht te vieren, tegenwoordig geweest was, en die het offerdier had helpen vasthouden, aan den vijand moest overgeven?

Voor het overige, zegt CICERO, verschilt deze soort van *schuldverwijdering* in zooverre van de vorige, dat hier door den beklaagde noch een ander aangeklaagd, noch de schuld op een ander geschoven moet worden; maar eenvoudig be-toogd, dat de geheele zaak, noch tot zijn' persoon, noch tot zijn vermogen en vrijen wil, noch tot zijn' plicht betrekking heeft of gehad heeft; kortom, dat hij geheel lijdelijk geweest is. — In de schuldverwijdering integendeel van de eerste soort, dat is, die, waarin de oorzaak der schuld van zich afgeschoven wordt, erkent de beklaagde wel, dat hij datgene, wat volgens den aanklager had moeten geschieden, had moeten doen; maar hij beweert, dat deze of gene persoon of zaak aan de uitvoering van zijnen wil in den weg heeft gestaan. Hierbij neemt hij echter niet de toevlucht tot eenig stuk van hetgene wij *schuldtoe-*

stemming noemen, in welke laatste toch eene meerdere kracht opgesloten ligt.

Indiervoege wordt door CICERO de *schuldverwijdering* beschreven. VOSSIUS geeft eenigszins eene andere bepaling. Bij hem is het schuldverwijdering, wanneer wij de schuld werpen op eene zaak, die niet voor den rechter gedaagd kan worden, of op een' persoon, die van de door ons gepleegde daad niet zelf het voorwerp geweest is. Het eerste b. v. heeft plaats, wanneer men, in dronkenschap een misdrijf begaan hebbende, de schuld op den wijn werpt. Dit deden b. v., zegt hij, die jonge lieden, die, door den wijn beneveld zijnde, allerlei smaaddredenen tegen koning PYRRHUS van *Epirus* uitgebraakt hadden. De goedaardige vorst wilde hun dan ook wel vergeven. Van de tweede soort van schuldverwijdering bediende zich ADAM (zegt VOSSIUS), toen hij zeide, dat de vrouw hem verleid had. Dit deed ook AÄRON, toen hij, door MOZES over het vervaardigen van het gouden kalf gegispt wordende, er het volk de schuld van gaf. VOSSIUS voegt er voorts bij, dat dus de *schuldoverdracht* en *schuldverwijdering* grootelijks van elkander verschillen. In de eerstgemelde toch wordt het misdrijf op hem overgedragen, die er het slachtoffer van is, zooals wij dit in het hierboven aangehaalde voorbeeld van den zustermoorder HORATIUS gezien hebben. Men ontkeut dus in het allerminst de daad niet, maar beweert die daad te recht gedaan te hebben. In de schuldverwijdering integendeel wordt blootelijk de schuld van ons afgeschoven, zonder dat wij ze juist op hem overdragen, die er het slachtoffer van geweest is.

Wij gaan thans tot de *schuldtoestemming* (*concessio*) over. Deze wijkt ver af van de drie andere opgenoemde verdedigingsmiddelen, die in den opnemenden rechtskundigen geschilstaat (*status juridicialis assumtivus*) worden aangetroffen. — Want de beklaagde zegt noch: ik heb dit of dat gedaan, omdat ik van twee kwaden het beste moest kiezen, (gelijk in de schuldvergelijking het geval is); noch: ik deed

zulks met recht, omdat ik door hem, die van mijne daad het slachtoffer is geworden, onwederstaanbaar gedrongen werd, en deze er zelf de schuld van is, (gelijk in de schuldoverdracht plaats grijpt). Hij zegt al verder niet: ik pleegde het feit, omdat een ander het mij gelastte, of wel, omdat een ander mijn wil en vrijheid van handelen aan banden legde, (zoöals in de schuldverwijdering geschiedt); — neen, hij erkent de daad, erkent het wederrechtelijke er van, erkent de objectieve strafbaarheid; maar ontkent willens en wetens, of wel vrijwillig, die daad gepleegd te hebben, terwijl hij soms ook dit niet eens loochent, maar geheel en al tot de barmhartigheid des rechters zijne toevlucht neemt. De hoofdvraag is dus niet hier: Is, hetgeen A. of B. gedaan heeft, te recht of onrecht geschied? maar: zijn er ook gronden, die A. of B. van de straf verschoonen kunnen, en waarom men hem vrijspreken moet?

Volgens CICERO splitst zich de *schuldtoestemming* in twee deelen, namelijk, in de *zuivering* en *afbedding* (*purgatio* et *deprecatio*). De zuivering heeft plaats, wanneer niet de daad zelve, maar de wil des beschuldigde verdedigd wordt. Drie punten hebben hiertoe betrekking, te weten: *onkunde*, *toeval* en *nooddwang*. Onkunde wordt aangevoerd, wanneer iemand ontkent het ongeoorloofde van datgene, waarvan hij be-ticht wordt, geweten te hebben. Bij voorbeeld. Er was ergens eene wet gemaakt, dat men geen kalf aan DIANA zou mogen offeren. Middelerwijl hadden eenige schippers, door een' hevigen storm op zee overvallen wordende, de gelofte gedaan, om, zoo zij gindsche haven bereiken mochten, alsdan aan de godheid; die daar vereerd werd, een kalf te zullen offeren. Toevallig bevindt er zich juist een tempel van die DIANA, aan wie men dat dier niet offeren mocht, bij de gezegde haven. Van de wet onkundig, offert het bootsvolk, bij het aan land stappen, een kalf in dat heiligdom. Zij worden aangeklaagd. De *aantijging* is: Gij hebt een kalf aan die godheid geofferd, aan wie zulks niet mocht geschieden. — De *verwering* is in de schuldtoestemming gelegen, met aan-

voering van de *reden*: Ik wist niet dat zulks verboden was. — De *weerlegging* hiervan is: Met dat al zijt gij volgens de wet strafschuldig, daar gij iets gedaan hebt, hetwelk de wet verbood. — *Te beoordeelen valt*: Is iemand strafschuldig, die iets gedaan heeft, zonder te weten, dat het ongeoorloofd was?

Het *toeval* wordt ingeroepen, wanneer men aantoonst, dat eene zekere toevallige macht onzen wil hinderpalen in den weg gelegd heeft. Bij voorbeeld: Het was weleer bij de Lacedaemoniërs bepaald, dat, wanneer de leveraar der offerdieren ze bij eene zekere offerplechtigheid niet leverde, zulks als eene halsmisdaad zou beschouwd worden. Toen nu de dag der plechtigheid ophanden was, begon dan ook hij, die leveraar was, zijn offervee uit het land stadwaarts te drijven. Maar wat gebeurt er? Eensklaps zwelt ten gevolge van geweldige regenvlagen de rivier Eurotas, die langs Lacedaemon vloeit, tot zulk eene hoogte en met zulk eene hevigheid op, dat er volstrekt geen kans is, om het vee daar ter plaatse over te voeren. Ten einde zijne bereidwilligheid aan te toonen, plaatst de leveraar al het vee op den oever, opdat men het van de andere zijde des vloods zou kunnen zien. En, ofschoon nu iedereen er van overtuigd was, dat het onverwachte wassen des waters 's mans ijver gedwarsboomd had, beschuldigden sommigen hem echter van halsmisdaad. De *aantijging* is: De offerdieren, welke gij op den dag der offerplechtigheid moest leveren, ontbraken er. — De *verwering*: Ik stem dit toe, maar de *reden* was, dewijl de rivier eensklaps zoo zwol, dat ik ze er niet overheen voeren kon. — De *weerlegging* hiervan is: Met dat al zijt gij strafschuldig, daar gij niet deedt, wat de wet u voorschreef. — *Te beoordeelen valt*: Is de leveraar, die tegen de wet handelde, omdat de onverwachte groei des waters zijn' ijver verijdelde, strafschuldig?

Nooddwang wordt te baat genomen, wanneer men staande houdt, dat een beklaaagde datgene, waarvan hij beticht wordt, uit een' zekeren dwang gedaan heeft. Bij voorbeeld! Er

is eene wet bij de Rhodiërs, dat, wanneer er een gescheepsnebd schip in hunne haven wordt aangetroffen, het verbeurdverklaard zal worden. Op zekeren tijd nu, dat er op het ruime sop een hevige storm woedde, wordt er een schip door het geweld der winden en tegen wil en dank van het scheepsvolk in de haven van Rhodus gedreven. De tolbeambte wil zich van het vaartuig, als van landseigendom, meester maken. Het scheepshoofd echter loochent het recht tot verbeurdverklaring. De *aantijging* is: Een gescheepsnebd schip is in de haven aangetroffen. — De *verwering*: Ik stem het toe, maar de *reden* is: wij zijn door geweld en onzes ondanks in de haven gedreven. — *Tegenaanvoering*: Met dat al moet het schip als aan den lande vervallen worden beschouwd. — *Te beoordeelen valt*: moet men, daar de wet een gescheepsnebd schip, hetwelk in de haven aangetroffen wordt, verbeurdverklaart, dit schip, dat door den hevigen wind en tegen wil en dank van het scheepsvolk in onze haven gedreven is, verbeurdverklaren?

Hierop laat CICERO een overzicht van de verschillende beoogbronnen volgen, waaruit een redenaar, die in zulke gedingen van onkunde, toeval en nooddwang spreken moet, zijne denkbeelden te putten heeft. Ons bestek verbiedt ons echter in deze bijzonderheden te treden.

Het tweede deel der schuldtoestemming is, gelijk wij zagen, de *afbedding* (*deprecatio*). Deze soort van verdediging (zegt CICERO) kan eigenlijk voor een gerecht nauwelijks in aanmerking komen. Het heeft toch veel zwaarigheid in zich, om, als eene misdaad erkend is, dan van hem, die er de wreker van zijn moet, vergiffenis daarvan te erlangen. CICERO laat hierop echter volgen, dat deze soort van verdediging zich voor een gedeelte en van ter zijde laat gebruiken. B. v., zegt hij, stel eens, dat gij spreekt voor een beroemd, dapper man, aan wien de Staat groote verplichting heeft. Dan kunt gij, al neemt gij ook niet den schijn aan van rechtstreeks van de afbedding gebruik te maken, haar echter op de volgende wijze bezigen: bijaldien, Rechters! deze be-

klaagde voor al zijne goede diensten, voor al den ijver, dien hij weleer telkens voor uwe belangen aan den dag gelegd heeft, voor al de loffelijke daden, die hij verrichtte, u eens smeekte, om hem dit ééne vergrijp te vergeven, zoo zou het waarlijk evenzeer uwer zachtmoedigheid als zijner verdiensten waardig zijn, hem zijne bede toe te staan. — Vervolgens (zegt CICERO) dient gij 's mans bewezen diensten in een helder daglicht te stellen, en aan de rechters met behulp eener algemeene betoogbron (*locus communis*) vergevingsgezindheid in te boezemen. — Hierop weidt hij in het breede uit over de wijze, waarop een redenaar dit een en ander moet doen.

Wij zagen hierboven, dat de rechterlijke geschilstaat, volgens CICERO, zich splitste in den geschilstaat van bedrijf (*status negotialis*) en in den rechtskundigen geschilstaat (*status judicialis*). Wij zagen tevens, dat, volgens CICERO, in den laatstgemelden, die in eenen volstrekten en in eenen opnemenden rechtskundigen geschilstaat (*status absolutus et assumptivus*) verdeeld wordt, de aard van het rechte en billijke, of onrechte en onbillijke, benevens de wijze van belooning en straf onderzocht wordt. Over dit laatste punt stipt CICERO, na den afloop der beschouwing van het eerste, nog het een en ander aan. Vele rechtszaken toch (zegt hij) zijn er, die op het vorderen van de eene of andere belooning betrekking hebben. Dikwerf toch heeft men in rechtbanken over belooningen, aan aanklagers te geven, te beraadslagen en te beslissen. Ook wordt wel eens van den Raad of van andere soortgelijke vergaderingen eene belooning gevraagd. CICERO beweert vervolgens, dat men dergelijke gevallen niet tot de beraadslagende welsprekendheid moet betrekken, waartoe zij anders in sommige opzichten zouden kunnen schijnen te behooren, maar tot de rechterlijke, daar toch altijd het goed- of afkeuren van iemands handelingen den grondslag van het geheele onderzoek in dezen uitmaakt. Hij haalt voorts een voorbeeld aan, hoe eens de consul L. LICINIUS CRASSUS voor het uiteendrijven van eenige zwervers en struikrovers.

in Gallië aan deze zijde der Alpen de eer eener zegepraal van den Raad verzocht had. Het rechterlijke beslispunt was hier geweest: Is het rechtmatig, dat zulk eene belooning aan den consul gegeven worde? Hier heeft namelijk in een' zekeren zin het tegenovergestelde plaats van hetgeen in de afbedding geschiedt. Vraagt men toch in deze laatste blootelijk: is het rechtmatig, dat men al of niet straffe? zoo vraagt men hier eenvoudig: is het rechtmatig, dat men al of niet beloone? verondersteld namelijk, dat er geene voorafgaande geschilstaten in aanmerking zijn gekomen.

Ten slotte van zijne aanmerkingen over de Vinding in de rechterlijke soort van welsprekendheid en hare zoogenaamde geschilstaten, roert CICERO het een en ander aan, dat betrekking heeft op twistzaken, die uit het twijfelachtige van het een of ander schriftelijk stuk haren oorsprong nemen. In het acht en dertigste Hoofdstuk der *Redekundige Verdedelingen* behandelt hij dit onderwerp slechts met een paar woorden. Breedvoeriger is hij er over in het veertigste en de volgende Hoofdstukken des tweeden Boeks van zijn geschrift: *Over de Vinding*. Ik zal trachten, u van zijn onderwijs in dezen een beknopt overzicht te geven, terwijl ik u uitnoodig, om de ontwikkeling der terloops aangestipte punten bij den onsterfelijken romeinschen Redenaar en Redekundige zelven te zoeken. In het voorbijgaan zij gezegd, dat de twistpunten, hier door CICERO aangeroerd, bij VOSSIUS en andere redekundigen gebracht worden in een' geschilstaat, welken zij den *wettelijken* noemen (*status legis*).

Vershil over schriftelijke stukken (waaronder men ook wetten verstaan moet) kan, volgeus CICERO, ontstaan of uit dubbelzinnigheid, of uit tegen elkander inloopende wetten, of uit redeneering, of uit bepaling. Uit hetgene CICERO *dubbelzinnigheid* (*ambiguum*) noemt, ontstaat er verschil, als het daarom duister is, wat eigenlijk een schrijver bedoeld hebbe, omdat het geschrevene twee of meer dingen te gelijk aanduidt. B. v.: Een huisvader stelt zijnen zoon tot erfgenaam aan, maar vermaakt aan zijne echtgenoot honderd pond aan

zilveren vaten. Hij doet zulks met de volgende woorden: Mijn erfgenaam geve aan mijne echtgenoot honderd pond zilveren vaten, *welke men zal willen (quae volet)*. — Na zijnen dood eischt de moeder van den zoon zeer kostbare, met snijwerk voorziene vaten. De zoon echter beweert, dat hij *die* vaten te geven heeft, welke *hij* zal verkiezen. — Gij gevoelt, dat beide partijen zich hier op den uitersten wil des overledene kunnen beroepen; want de latijnsche woorden, die ik niet anders (om nog eenigszins ook in onze taal de dubbelzinnigheid te behouden), dan door: *welke men zal willen*, heb kunnen vertalen, kunnen zoowel beteekenen, welke *zij*, dat is, de moeder, als, welke *hij*, dat is, de zoon, zal willen. Op welke wijze nu moet een redenaar te werk gaan, om den zin van het testament ten voordeele van den zoon, en inwelkervoege, om zulks ten voordeele van de opvatting der moeder te verklaren? Ziedaar, hetgeen CICERO breedvoerig aantoonst en ontwikkelt, als hij het gemelde geval heeft opgenoemd. Het zij voor mij echter 'thans genoeg, u den weg aangewezen te hebben, om dit zelve bij hem verder te onderzoeken.

De zin en de letter van een geschrift kunnen aanleiding tot verschil geven, wanneer de eene partij zich op de woorden zelve van het geschrift beroept, de andere zich te eenenmale grondt op hetgeen volgens zijne meening de schrijver bedoeld heeft. De partij, die dit laatste doet, trachte deels aan te toonen, dat deze bedoeling (zooals zij die uitlegt) naar een en hetzelfde streeft, of hetzelfde steeds in het oog houdt; deels poge zij, op grond van eene daad of gebeurtenis, deze met dat tijdstip, hetwelk zij vaststelt, in overeenstemming te brengen.

Het eerste laat zich in het volgende geval aantoonen. Een huisvader, gehuwd doch kinderloos, zet het volgende in zijnen uitersten wil: wordt mij één of meer zonen geboren, die zij mijn erfgenaam. Voorts de gebruikelijke uitdrukkingen, en dan vervolgens: sterft mijn zoon eerder dan hij in eigen voogdij treedt (meerderjarig geworden is), zoo wees

gij (hij noemde hier een' naam) mijn erfgenaam in de tweede plaats. Geen zoon wordt er geboren, en nu twisten de vaderlijke aanverwanten met hem, die tot erfgenaam benoemd ware, wanneer de zoon, voordat hij in eigen voogdij ware getreden, gestorven zou zijn. — (Gij gevoelt namelijk, dat de aanverwanten zeggen: gij zijt wel aangesteld tot erfgenaam, ingeval er een zoon geboren werd en deze vóór zekere jaren stierf, maar niet, als er in het geheel geen zoon geboren werd. Dan moeten wij, als natuurlijke erfgenamen zijnde, optreden.) Zij beroepen zich gevolgelijk op de letter van het testament. — Maar hunne partij brengt hiertegen in: ja, het is waar, dat ik, naar de letter van den uitersten wil, slechts in het geval, waarvan gij spreekt, tot erfgenaam ben aangesteld geworden; maar de bedoeling des makers is zeker geweest, om mij ook thans, nu hij zonder kinderen gestorven is, tot erfgenaam te benoemen. Waarom toch zou hij dit minder willen, als hij in het geheel geen' zoon had, dan wanneer hij er een' had, maar deze minderjarig stierf? De gezegde erfgenaam moet dus trachten aan te toonen, dat, naar zijne wijze van uitlegging des testaments, de bedoeling des makers zich steeds gelijk blijft, steeds naar hetzelfde doel streeft, steeds hetzelfde op het oog houdt, terwijl eene letterlijke uitlegging hem in twee gelijke gevallen op de tegenstrijdigste wijze zou doen handelen.

CICERO spreekt vervolgens van eene tweede wijze, om tegen de letter den zin of den geest van een schriftelijk stuk te verdedigen; namelijk, wanneer men niet beweert, dat de bedoeling, die *wij* in het geschrift zoeken, ten allen tijde en bij elke behandeling de bedoeling des schrijvers zijn zou; maar dat zij zulke thans is in een bijzonder onderhavig geval, op een bijzonder tegenwoordig tijdstip. Deze wijze nu van verdediging ontleent hare voornaamste kracht uit de betoogbronnen van den rechtskundigen opnemenden geschilstaat, gelijk CICERO dit door verschillende voorbeelden opheldert. B. v.: Eene schriftelijke wet verbiedt, des nachts de poorten eener stad te openen. Onderwijl geschiedt zulks. De bevel-

hebber namelijk laat, bij oorlogstijd, des nachts eenige hulpbenden de poort in, daar zij anders denkelyk door de belegeraars zouden zijn gevangengenomen. Hij wordt aangeklaagd en de wet tegen hem aangevoerd. Ja maar, zegt hij, de letter moge tegen mij pleiten, en ook in het algemeen de maker gewild hebben, dat men nimmer des nachts de poorten openen zou, in het onderhavige geval kan hij zulks toch nooit hebben gewild. Hoe zou hij ooit verlangd kunnen hebben, dat men krijgslieden in een onvermijdelijk gevaar liet, om door den vijand gevangengenomen of verslagen te worden? — Gij gevoelt dat men hier tracht aan te toonen, dat de zin en de bedoeling der wet ten allen tijde en in alle gevallen anders moeten uitgelegd worden, dan hare woorden letterlyk medebrengen, maar slechts in dit bijzondere geval. Met dit laatste tracht men den geest der wet, tegen hare letter aan, in overeenstemming te brengen. Maar tevens gevoelt gij, dat het hier de *schuldvergelijking* is (waarover wij hierboven gesproken hebben), waarvan zich de beklagde tot zijne verdediging bedient. Ik moest (kan hij zeggen) van twee kwaden dat kiezen, wat mij, bij vergelijking, het minste voorkwam. Ik moest of de wet overtreden, of de krijgslieden aan het verderf ten prooi laten. Ik heb het eerste gekozen, want ik kan niet denken, dat de maker ook in dit geval gewild heeft, dat men zich aan de letter der wet houden zou. —

Op dezelfde wijze kan een redenaar ook van de *schuldoverdracht*, *schuldverwijdering* en *schuldtoestemming bij zuivering* gebruik maken, om den geest eener wet tegen hare woorden te verdedigen.

CICERO handelt vervolgens in het breede over de wijze, waarop een redenaar de letter van een schriftelyk stuk tegen den geest er van verdedigen kan, en over al de beoogbronnen, die hierop en op het omgekeerde betrekking hebben. Wij kunnen hem echter hier niet verder volgen.

Wij zeiden hierboven, dat verschillen over schriftelyke stukken ook ontstaan konden uit twee of meer tegenstrijdige

wetten. Bij voorbeeld (zegt CICERO): er is ergens eene wet, luidende: Al wie eenen dwingeland gedood zal hebben, ontvange het eereloon der olympische spelen, eische naar believen het een of ander van de overheid, en de overheid geve hem zulks. — En een andere wet is er: wanneer een dwingeland gedood zal zijn, zoo brenge de overheid vijf van zijn naaste bloedverwanten om het leven. Nu werd ALEXANDER, die bij de Pheraeërs in Thessalië zich van de oppermacht of dwingelandij (*Tyranniden*) meester had gemaakt, door zijne echtgenoot, THEBE genaamd, des nachts, en terwijl hij met haar te bed lag, vermoord. THEBE eischte, als loon voor die daad, den zoon, dien zij bij den vermoorde had. Onderwijl beweerden sommigen, dat dit kind volgens de wet sterven moest. De zaak wordt voor den rechter gebracht, enz. — Nu toont CICERO aan, hoe hier bij beide partijen dezelfde betoogbronnen en dezelfde voorschriften in aanmerking komen, daar toch ieder de geldigheid van de wet, die hij verdedigt, op alle mogelijke wijze zal zoeken te staven, en die van de tegenovergestelde te ontzenuwen. De twee wetten moeten hiertoe vergeleken worden. Men moet aantoonen, welke tot de gewichtigste, deugdzaamste en nuttigste zaken betrekking heeft; welke van beide iets gebiedt, en welke bloot iets vergunt; welke gebiedt, en welke verbiedt; in welke de meeste straf bedreigd wordt, welke het duidelijkst, het minst twijfelachtig, het meest toepasselijk is; welke.... doch ik verwijs u, zoo gij dit alles nader ontwikkeld wilt zien, tot CICERO zelve. Hier zij het genoeg u eenigermate tot gids naar hem verstrekt, en u het verstaan van hem eenigszins gemakkelijk gemaakt te hebben.

Uit *redeneering* kan een twistgeschil ontstaan, wanneer men uit iets geschrevens tot iets nergens geschrevens besluit. B. v.: (zegt CICERO) er is eene wet, luidende: Indien iemand krankzinnig is, zoo zullen zijn vaderlijke aan- en geslachtsverwanten over hem en zijn vermogen kunnen beschikken. En eene andere wet luidt: Wettig zij al hetgene een hoofd des huisgezins over dit en zijn vermogen bij uitersten wil

bepaalt. En nog eene derde wet: Indien een hoofd des huisgezins zonder uitersten wil sterft, zoo vervalle zijn gezin en vermogen op zijne aan- en geslachtsverwanten. Nu, wordt zeker iemand schuldig verklaard aan vadermoord. Dadelijk worden, opdat hij niet ontsnappen moge, zijne voeten in houtblokken gesloten. Zijn mond wordt met een' bal toegestopt en gebonden; vervolgens wordt hij in den kerker geworpen, om dáár slechts zoo lang te vertoeven, totdat de zaak, waarin hij genaaid en vervolgens naar de rivier moest gebracht worden, gereed zou zijn. Gedurende dat tijdverloop brengen eenige zijner kennissen schrijftafelen en getuigen bij hem in den kerker. Men schrijft diegenen als erfgenamen op, welke hij zelf benoemt. Het geschrift wordt verzegeld, en vervolgens ondergaat hij zijne straf. Thans ontstaat er een rechtsgeschil tussohen de erfgenamen, die in het gezegde geschrift benoemd zijn, en de vaderlijke aanverwanten. Geene bepaalde wet, die hun, welke zich in den kerker bevinden, het recht van testamentmaking ontzegt, wordt hier aangevoerd. Uit de overige wetten dus; hetzij de zoodanige, welke op de straf van vadermoord, of wel die, welke betrekking hebben op de macht van een uitersten wil te maken, moet men bij redeneering en gevolgtrekking tot beslissing van dit punt geraken, of namelijk de ter dood gebrachte al of niet het recht gehad hebbe een' uitersten wil te vervaardigen.

De twijfelachtigheid, in het geval, hetwelk CICERO hier opnoemt, is, zoo ik niet miszie, hierin gelegen, dat men aan den eenen kant zeggen kan: Hij, die zijnen vader vermoordt, kan niet anders dan als krankzinnig beschouwd worden. Is hij krankzinnig, dan staat hij met zijn vermogen in de macht van zijne aan- en geslachtsverwanten, volgens de hierboven aangehaalde wet. Staat hij echter onder het beheer van dezen, dan kan hij ook in geen testament eigenmachtig over zijne goederen beschikken. Kan hij nu in geen testament eigenmachtig over zijne goederen beschikken, zoo is het door hem gemaakte testament nul en van geenerlei waar-

de. — Is dit nul en van geenerlei waarde, dan is hij *ab intestato* gestorven. Is hij *ab intestato* gestorven, dan zijn volgens de boven aangehaalde derde wet de aan- en geslachtsverwanten zijne natuurlijke erfgenamen, en de door hem benoemde komen in geen aanmerking. — Maar aan den anderen kant kan men ontkennen, dat hij, die zijn' vader vermoordt, juist daarom als krankzinnig beschouwd moet worden. Is hij dit echter niet, dan kan men hem ook het recht niet betwisten van, evenals elk hoofd van een huisgezin, bij uitersten wil over zijne goederen te beschikken. Heeft hij dus dit recht gehad, dan is ook het door hemgemaakte testament geldig. Is het echter geldig, dan zijn de daarin benoemde erfgenamen de eenigen, die tot de nalatenschap gerechtigd zijn. — CICERO noemt vervolgens eenige betoogbronnen op, waaruit een redenaar hier van weerskanten zijne denkbeelden te putten heeft.

Verschil over een geschrift, uit *bepaling* ontstaande, heeft plaats, wanneer in een schriftelijk stuk (b. v. eene beschreven wet) het een of ander woord, de eene of andere uitdrukking voorkomt, over welks of welcher ware kracht en beteekenis men het niet eens is. Bij voorbeeld (zegt CICERO): er is eene wet, luidende: Zij, die bij storm een schip zullen verlaten hebben, zullen alle aanspraak op het schip en de daarin zijnde goederen verliezen; het schip met zijne lading valle hun ten deel, die daarin gebleven zijn. — Nu gebeurt het, dat twee personen, waarvan den eenen het schip, den anderen de lading toekwam, een' zwemmenden schipbreukeling ontdekken, terwijl zij reeds diep in zee waren. De ongelukkige steekt hun smeekend de handen toe, en zij, bewogen door medelijden, sturen op hem aan en nemen hem aan boord. Eene kleine wijle hierna worden zij zelve door zulk een' hevigen storm overvallen, dat de eigenaar van het schip, die tegelijkertijd stuurman was, in de boot vlucht, en van daaruit met een touw, waarmede de boot aan den achterstevan van het schip was vastgebonden, dit laatste, zooveel mogelijk nog, trachtte te bestieren. Hij,

wien de lading toekwam, stortte zich te zelfder plaatse (uit wanhoop denkelyk) in zijn zwaard. De schipbreukeling plaatst zich bij het roer, en komt het schip zooveel mogelijk te hulp. Nadat golven en winden bedaard zijn, loopt het schip eene haven binnen. Hij, die zich in zijn zwaard gestort had, genas lichtelyk, daar hij slechts eene lichte kwetsing had bekomen. Elk der gezegde drie personen eischt nu schip en lading voor zich. Ieder hunner beroept zich voor het gerecht op de beschreven wet, en er ontstaat een geschil van woorduitlegging, in den bepalenden geschilstaat te huis horende. Immers, hier moet bepaald en uitgelegd worden, wat men door de uitdrukkingen: een schip verlaten, in een schip blijven, te verstaan hebbe, en eindelijk wat het schip zelf zij.

Het geval, hier door CICERO gesteld, is tamelyk spitsvondig en gezocht, zooals het mij voorkomt. Ik twijfel er echter niet aan, of het zal u duidelyk genoeg aangetoond hebben, wat hij door verschil, uit *bepaling* ontspruitende, verstaat. Men kan namelyk vragen: Moet hij, die bij storm in eene, aan een schip vastgebonden, boot springt, en vandaar nog moeite doet, om het schip te sturen, gezegd worden, naar den geest der wet, het schip verlaten te hebben? Wat maakt het schip uit? Is de boot nog een gedeelte des schips, ja dan neen? Zou de schipbreukeling, die volstrekt geen het minste recht, noch op het schip, noch op de lading had, door het *letterlyke* blijven er op hierdoor zulk een recht verworven hebben, dat het dat van den eigenaar, die schijnbaar het vaartuig verlaten had, te boven ging, enz.? Wat echter de man, die zich doodsteken wil, bij dit alles van noode hebbe, beken ik niet recht in te zien, ten minste niet, wanneer men uit den latijnschen tekst: *ille autem, cujus merces erant, in gladium in navi ibidem incumberet*, met ERNESTI, op het gezag van sommige handschriften, de woorden *in navi* weglaat, en verstaat, dat de eigenaar van de lading zich ook in de boot begeven had. Want dan kon er, dunkt mij, geen verschil over

zijn, of hij, die het schip verlaten had en werkeloos gebleven was, alle recht op het schip verloren had. Maar verstaan wij CICERO's woorden aldus, dat de eigenaar zich op het schip, en wel bij zijne lading, doodsteken wilde, dan krijgen wij een geval, dat altijd meer of min van de twee overigen verschillend is. Want dan zegt A.: »Ik eisch het schip, want ik ben in de boot, die een aanhangsel van het schip is, gesprongen, en heb het schip trachten te sturen.” — »Neen,” zegt B.: »mij komt het toe! ik toch ben in den letterlijken zin er op gebleven, al vervoerde mij de angst ook tot verwijfeling.” — »Wat snoeft gij beiden!” roept eindelijk C. uit: »Ben ik het niet, die en op het schip gebleven ben, en aan het roer zittende, met alle kracht en macht het heb pogen te redden. Mij komt, volgens de wet, schip en lading toe, al heb ik er ook oorspronkelijk geen recht op.”

Indiervoege laat zich het door CICERO gestelde geval tamen wel uitleggen. Ook zie ik in het allerminst niet in, dat een soortgelijk geval, hetwelk in *de Redekunst* aan HERENNUS voorkomt, met deze uitlegging strijden zou, gelijk ERNESTI schijnt te willen. Integendeel de zieke, die daar ter plaatse voorkomt, staat in vele opzichten met onzen gekwetste gelijk, en deze zieke blijft juist op het schip. Maar de zaak is van te weinig belang, om er langer bij stil te staan.

Aldus hebben wij, op het voetspoor van CICERO, het voornameste beschouwd, dat op de *vinding* in de rechterlijke soort van welsprekendheid betrekking heeft. Ik heb de drie geschilstaten, van welke CICERO gewag maakt, doorloopen, en ik twijfel er niet aan, of het zal u thans gemakkelijk vallen, om zelve de nadere uitbreiding van dit een en ander bij dien grooten Redenaar te zoeken.

Meermalen zult gij uit het tot dusver verhandelde gezien hebben, hoe dikwerf een redenaar spreken, redekavelen en betoogen moet over en uit bewijzen en gronden, die genomen zijn uit den geheelen omvang der denkbeelden, die wij ons zelve vormen, of met betrekking tot datgene, wat wij ons

in het algemeen, als mogelijk of onmogelijk, voorstellen; of tot datgene, wat gebeurd is, of wat wij, hetzij met zekerheid bepalen, of bij gissing kunnen vermoeden, dat gebeuren zal; of tot het verband van het groote en kleine, het grootere en kleinere, waarin de dingen tot elkander kunnen staan. Wij zagen b. v., hoe een staatsredenaar, volgens CICERO, den grond, waarop hij den eenen of anderen maatregel aan- of afraadt, in het nuttige of schadelijke moet zoeken, dat zoodanig een maatregel kan hebben. Om het eerste van deze twee tegenovergestelde dingen raadt hij de handeling aan — om het tweede raadt hij haar af. Maar wij zagen tevens, hoe CICERO hierbij voorschrijft, dat zoodanig een redenaar in de eerste plaats tevens wel onderzoeken mag, of het nuttige, dat hij aanraadt, wel mogelijk zij; daar het toch ten hoogste belagchelijk zou zijn, een' maatregel om zijne voordeelige zijde aan te prijzen, die ten spijt van al deze nuttigheid geheel en al onuitvoerbaar was. Dergelijke onderzoekingen komen eenen lofredenaar soms niet minder te stade, daar ook deze toch uit de mogelijke en denkbare oorzaken der handelingen van hem, dien hij prijst, alsmede uit de mogelijke gevolgen, die deze gehad hebben of nog zullen en kunnen hebben, bewijzen moet afleiden voor de gegrondheid zijner oordeelvellingen over het loffelijke der daden, als daden op zich zelve beschouwd. Welk een en ander ook in de gerechtelijke welsprekendheid, vooral in den zoogenaamden *geschilstaat van vermoeden*, zijn groot nut kan hebben. Immers, vele gissingen, uit kracht van welke wij b. v. tot het vermoedelijke bestaan eener lijfstraffelijke misdaad besluiten, gronden zich in de denkbeelden, die wij ons van het mogelijke der drijfveeren, welke den dader kunnen hebben aangespoord, vormen; of wel worden door het onmogelijke daarvan tegengesproken. Dit zelfde geldt ook ten aanzien van de redekavelingen, getrokken uit de betoogbronnen van hetgeen gebeurd is of gebeuren zal. Want uit het gebeurde en hetgeen zal gebeuren, besluiten wij tot het mogelijke. — En uit den aard van hetgeen klein is, besluiten

wij soms tot den gelijken aard van het groote of grootere , en zoo ook omgekeerd. Indien toch b. v. deze of gene in staat is, een ander om eene kleine som gelds van het leven te berooven, zal hij het evenzeer, ja veel meer nog doen om eene grootere; gelijk ik een soortgelijk voorbeeld hierboven reeds heb aangevoerd.

De overtuiging nu van het nut en de noodzakelijkheid, die er voor een redenaar in liggen, om met bondigheid en nauwkeurigheid uit de gemelde betoogbronnen te kunnen redekavelen, heeft, zooals het schijnt, ARISTOTELES bewogen, om in het negentiende Hoofdstuk des tweeden Boeks zijner *Redekunst* eenige stelregels of zoogenoemde *Axiomata* op te geven, waarop een aantal gevolgtrekkingen, die in het mogelijke enz. enz. der dingen gegrond zijn, berusten. — Men moet ook hier weder, gelijk op elke bladzijde van 's Mans werken, de scherpzinnigheid des griekschen Wijsgeers met verbaasdheid aanschouwen. Ten einde u hierover zelve te doen oordeelen, is het mij niet ongepast voorgekomen, u van dit geheele gezegde Hoofdstuk eene nederlandsche vertaling te geven. Ziet voor het overige de aanmerkingen van ARISTOTELES als geene ijdele spitsvondigheden aan. Gij zult, al mocht dit ook in het eerst het geval zijn, bij nader nadenken spoedig bemerken, dat deze ieder oogenblik in onze redekavelingen voorkomen, en dat gij zelve honderdmalen uwe oordeelvellingen en besluiten op eene of meer van dezelve bouwt. Moogt gij dus, door het hooren ook van dit stuk uit de schriften van den Vorst der redekundigen, aangespoord worden, om van tijd tot tijd eens een' enkelen blik in die schriften te werpen. Ik twijfel er toch niet aan, of gij zult bemerken, dat zulks zal strekken, om u kort, krachtig, bondig en scherpzinnig te doen redeneeren; om u ware van valsche, toevallige van wezenlijke gevolgen en gevolgtrekkingen te leeren onderscheiden, en wat dergelijke eigenschappen meer zijn: eigenschappen, boven alle bloemen der welsprekendheid te stellen, en tot verkrijging waarvan geen toekomstig redenaar moeite genoeg kan aanwenden.

Doch laat ons zonder verder ophoud overgaan, om het gezegde Hoofdstuk van ARISTOTELES in een hollandsch kleedje, zoo goed en kwaad als wij dit laatste kunnen vervaardigen, te steken.

»Laat ons nu (zegt hij) in de eerste plaats van het mogelijke en onmogelijke spreken. Indien het zijn of het worden van het tegengestelde mogelijk is, zoo zal het tegengestelde hiervan ook mogelijk gerekend worden. B. v. is het mogelijk, dat een mensch ziek wordt, zoo is het ook mogelijk, dat hij weer beter wordt." (Dit laatste is, namelijk, hier het tegengestelde van ziek worden). »Het tegengestelde toch heeft, als tegengestelde, dezelfde kracht. — En indien (dus gaat ARISTOTELES voort) het gelijke mogelijk is, is ook het gelijke (van dat gelijke) mogelijk, en is het moeilijker mogelijke, ook het gemakkelijker." (B. v. indien het mogelijk is, dat de maan bewoond is, dan is het ook mogelijk, dat de zon en sterren bewoond zijn, en indien wij de grootte van de zon kunnen meten, dan zal het nog veel mogelijker zijn, die van de naderbij liggende maan te kunnen opmaken.) »En, indien iets (als) treffelijk en schoon mogelijk is, is het ook geheel en al mogelijk; want moeilijker is het, dat een schoon huis, dan dat een huis zij. En van iets, daar het begin van mogelijk is, is ook het einde mogelijk. Van het onmogelijke toch geschiedt niets, noch begint te geschieden, b. v. dat een diameter een symmeter zijn zou, zulks zou noch beginnen te geschieden, noch geschiedt. En van iets, daar het einde van mogelijk is, is ook het begin mogelijk. Alles ontstaat toch uit een begin. En, indien iets later van een zijn of worden mogelijk is, is ook iets vroeger of iets eerder van hetzelfde mogelijk. Is toch b. v. het *man worden* mogelijk, zoo is zulks ook het *kind worden*. Dit toch heeft eerder plaats. En is het *kind worden* mogelijk, dan ook het *man worden*. Het eerste is toch het begin van het laatste. En mogelijk zijn ook de dingen, naar welke eene natuurlijke zucht en begeerte is. Niemand toch bemint of begeert in

de meeste gevallen het (eigenlijk gezegde) onmogelijke. En mogelijk is het zijn of worden der dingen, waarvan er wetenschappen en kunsten zijn. En zoo ook zijn die dingen mogelijk, waarvan het begin des wordens in datgene ligt, hetwelk wij door dwang of overreding kunnen teweegbrengen, en waarin wij vermogend zijn, hetzij als meesters, hetzij als vrienden. En van iets, waarvan de deelen mogelijk zijn, is ook het geheel mogelijk. En waarvan het geheel mogelijk is, zijn het ook meestal de deelen."

»Zijn toch de mouwen, het lijf, de panden enz. van een rok mogelijk, dan is ook de rok mogelijk, en is de rok zulks, dan zijn het ook de mouwen, het lijf enz." (Ik heb dit voorbeeld, in plaats van dat van ARISTOTELES, gekozen, hetwelk wat duister en voor verschillende vertaling vatbaar is, daar het op grieksche kleedingstukken betrekking heeft.) »En indien het geheele geslacht mogelijk is, is zulks ook de soort, en indien de soort, ook het geslacht. B. v. is een schip mogelijk, dan is ook een schip van drie roebanken mogelijk, en, zoo dit laatste, ook het eerste. En indien het eene van het uit de natuur onder elkander samenhangende mogelijk is, is zulks ook het andere; b. v. is het dubbele mogelijk, zoo is de helft dit ook. En indien iets zonder kunst en toebereidselen mogelijk is, is het zulks nog meer met kunst en alle aangewende zorg, waarom ook AGATHO zegt: »Sommige dingen kunnen wij aan het lot overlaten; andere moeten wij zelve doen en de kunst te baat nemen." En hetgeen den slechtere, mindere en onverstandige mogelijk is, moet zulks nog meer voor de juist tegenovergestelden zijn;" (Men drukke hier wel op het woord tegenovergestelden, en versta het in gelijke zaken) »gelijk ISOCRATES dus zeide, dat het hard viel, dat EUTHYNUS iets geleerd had, terwijl hij zelf niets zou kunnen uitvinden. — Wat het onmogelijke betreft, het is duidelijk, dat het in het tegenovergestelde ligt van hetgeen wij van het mogelijke gezegd hebben. — Of iets al dan niet geschied zij, moet uit het volgende opgemaakt worden. Vooreerst, indien iets, het-

welk uit zijne natuur minder aanleg heeft om te geschieden, geschied is, kan men ook verwachten, dat hetgeen meerderen aanleg heeft om te geschieden, geschied is. En, als hetgeen later pleegt te gebeuren, gebeurd is, ook het eerdere; b. v., indien iemand iets vergeten heeft, heeft hij dat vergetene ook eens geleerd." (Indien het vergeten dus gebeurd is, moet ook het leeren gebeurd zijn.) »En indien iemand iets wilde en iets konde, zoo heeft hij het ook gedaan. Allen toch, die iets, hetwelk zij kunnen, willen, doen het. Er is dan toch niets meer, dat in den weg staat." (Als ik wil eten, dat wil zeggen, *volstrektelijk wil*, dus in de volle kracht van het woord, en er tevens noch in, noch buiten mij iets is, dat mij verhindert, om te eten, dan is eten ook het onvermijdelijke gevolg van mijn willen.) »Zoo ook indien men gewild heeft, en er niets van buitenaf hinderde. En indien men vertoornd was." (Dit moet men verstaan van een *vermoedelijk* geschied zijn. Wanneer een toornige b. v. de volle macht heeft, om zijn' toorn bot te vieren, dan zal hij dien lichtelijk bot vieren. Indien het dus bewezen is, dat A. in de hevigste gramschap tegen B. was, en niets hem verhinderde, om B. eene oorveeg te geven, dan is het zeer waarschijnlijk, dat hij de oorveeg, welke hij beschuldigd wordt gegeven te hebben, wezenlijk gegeven heeft.) »En indien iemand kon, en sterk er naar verlangde." (Z. b. v. kon den diefstal gemakkelijk plegen. Z. brandt van begeerte naar geld. Z., die verdacht wordt, zal hem dus wel gepleegd hebben.) »Meestal doet men toch, als men kan, hetgeen waarnaar men streeft. De slechten doen het uit gebrek aan zelfbeheersching, de goeden uit zucht tot het goede. — En indien iemand iets zou doen, (is het denkelijk) dat hij het gedaan heeft. Waarschijnlijk toch is het, dat hij, die iets zou doen, het gedaan heeft." (Zoo zeggen wij dagelijks, het verwondert mij niet, dat dit of dat gebeurd is; ik wist toch, dat het moest gebeuren.) »En, indien iets geschied is, hetwelk uit den aard der zaak vóór of om iets anders pleegt te geschieden,

b. v. heeft het gebliksemd, zoo heeft het ook gedonderd. En, indien men het beproefd heeft, heeft men het (waarschijnlijk) ook gedaan." (Het is zeer natuurlijk, zal men b. v. zeggen, dat LICHTZIEL eindelijk met juffvrouw MANZIEK doorgestaan is. Reeds driemaal had hij er pogingen toe in het werk gesteld.) »Van al dit gezegde nu hebben sommige dingen onvermijdelijk plaats, andere dikwerf en veelal." (ARISTOTELES wil zeggen: de redekavelingen, op deze stelregels gegrond, verschaffen deels rechtstreeksche bewijzen, deels vermoedens en gissingen. B. v. uit het geschied zijn: het donderde, kan ik *stellig* en in alle gevallen besluiten tot het geschied zijn: het bliksemd; maar uit iemands rood worden kan ik niet altijd, ofschoon wel eens tusschenbeide, besluiten tot iemands verliefdheid.) »Wat het niet geschied zijn betreft, (dus gaat ARISTOTELES voort) het moet uit het tegenovergestelde van hetgeen wij gezegd hebben opgemaakt worden. En dit geldt ook ten aanzien van hetgeen geschieden zal. Hetgeen toch in de macht en den wil is *zal zijn*." (Het is bekend, zal b. v. een staatsredenaar zeggen, dat deze of gene Mogendheid gaarne oorlog *wil* hebben. Het ontbreekt haar ook niet aan de middelen er toe. Wij hebben dus schielijk krijg te verwachten.) »En zoo zal ook geschieden (vermoedelijk, te weten) hetgeen een voorwerp is van verlangen, van toorn, van berekening, wanneer het vermogen, om te kunnen doen, er zich mede paart; want dan is de geheele aanleg daar, dat het geschiedt of geschieden zal."

(AMÓROSO b. v. is dol verliefd op het gindsche mooie meisje, zegt de praatzieke wereld. Welnu, hij heeft geld, is onafhankelijk; zij schijnt hem ook wel te mogen lijden; dat *zal* wel een paartje worden! FURIOSUS is woedend op gindschen melkmuil, die een der ondragelijkste schepsels uit de stad is, zegt mij een mijner vrienden. Kan hij hem hier of daar alleen krijgen, dan zal het stokslagen regenen.

CAPITO zal dat huis wel koopen, wordt er gezegd. Hij kan berekenen, dat hij het misschien over een jaar eens zoo

duur weer verkoopen zal. En op het geld, dat hij er thans voor geven moet, komt het hem niet aan, zooals gij weet.

Ziedaar dagelijks plaats hebbende redekavelingen, allen op de drie laatste woorden van ARISTOTELES berustende.)

»Immers, (gaat hij voort) hetgeen zal of moet geschieden, geschiedt lichter dan het tegenovergestelde hiervan." (Licht zal op sterk wijn drinken hoofdpijn volgen, lichter dan geen hoofdpijn. Indien iemand dus op eene vroolijke drinkpartij gaan moet, is het, voor zoover hij zich niet in acht neemt, waarschijnlijker, dat hij den volgenden morgen met, dan zonder zoogenaamde pijn in het haar zal opstaan.)

»En ook als iets voorafgegaan is, hetwelk voor een ander iets pleegt vooraf te gaan, (dan zal dat ander iets wel volgen) b. v., als de lucht bewolkt is, is regen waarschijnlijk op handen. En indien het waarom of de oorzaak van iets geschied is, zal dit laatste ook waarschijnlijk geschieden; b. v., ligt de grondslag, zoo zal ook het huis wel komen. Wat de grootte en de kleinheid van zaken, het meerdere en het mindere, en in het algemeen het groote en kleine betreft, hetgeen hierover te zeggen valt, is duidelijk uit hetgeen wij voorheen gezegd hebben."

Hiermede besluit de scherpzinnige Wijsgeer dit Hoofdstuk, er slechts met een enkel woord nog bijvoegende, waar hij over het groote en kleine gesproken heeft. Dit heeft hij namelijk in het zevende Hoofdstuk van het eerste Boek zijner Redekunst gedaan. Daar ter plaatse toch handelt hij over het *meerdere goede* en het *meerdere nuttige*; dat wil zeggen, hij toont aan, op welke wijze al hetgeen goed en nuttig is, in betrekking tot iets anders beschouwd, of meer of minder goed en nuttig zijn kan. B. v. van twee dingen, die in andere opzichten even nuttig zijn, zal in zoover het bezit van het eene boven dat van het andere te schatten zijn, als het eene zeldzamer en moeilijker te verkrijgen is, dan het andere. Daarom hechten wij b. v. meer waarde aan het bezit van goud dan aan dat van ijzer, omdat namelijk het eerste veel zeldzamer is dan het laatste. — Zoo zal ook van twee ge-

lijke goeden (ik moet hier dit ongewone meervoud gebruiken) het eene in zoover beter zijn dan het andere, als de gevolgen van dit eene meerdere nuttigheid hebben. Daarom is b. v. de kennis van het Latijn boven die van het Italiaansch te stellen, omdat die van de eerste taal een hulpmiddel en daardoor eene medewerkende oorzaak zijn kan, om ons met meerdere en voortreffelijker werken bekend te maken, dan wij door die der laatste doen zullen. Ofschoon men derhalve het kennen van beide de talen, ieder afzonderlijk beschouwd, iets goeds moet noemen, is echter bedrevenheid in het Latijn nog een grooter goed te heeten dan bedrevenheid in het Italiaansch. — En zoo somt ARISTOTELES met eene verwonderlijke scherpzinnigheid en beknoptheid een aantal andere betrekkingen op, die den graad van het goede en nuttige in betrekkelijke zaken wijzigen. Ook de lezing van dit Hoofdstuk durf ik u tot opscherping van uw denkvermogen aanbevelen. Hier kunnen wij op dit oogenblik bij de beschouwing daarvan niet langer stilstaan.

Dit laatste geldt ook ten aanzien van eenige Hoofdstukken, die bij ARISTOTELES, na het door ons vertaalde negentiende des tweeden Boeks, volgen, en waarin hij zoo over de redekaveling door middel van voorbeelden en spreuken, als over die door halve *sluitredenen* handelt. Deels toch behoeven deze stukken, (gelijk b. v. dat van de voorbeelden, die men, dunkt mij, ook wel onder de buitenaf liggende betoogbronnen brengen kan) weinig opheldering; deels behooren zij tot hetgeen wij reeds, toen wij CICERO'S *Topica* kortelijk doorliepen, beschouwd hebben, en deels maak ik er, wat verder in mijn Handboek, daar ter plaatse melding van, waar ik, over de Regeling of Rangschikking handelende, van dat gedeelte eener redevoering, hetwelk men het *betoogende gedeelte* noemt, en bij die gelegenheid van de eigenlijk gezegde *redetekaveling* (*argumentatio*) het een en ander aanstip.

Houdt toch wel in het oog, dat de *vindings* ons de bewijzen en gronden leert opsporen; maar dat de *redetekaveling*, eene onderafdeeling der *regeling* of *rangschikking* (*dispositio*), ons

die bewijzen met kracht en klem leert gebruiken. En daar b. v. sluitredenen en halve sluitredenen (*sylogismi et enthymemata*) en wat dergelijke redeneervormen meer zijn, niet anders beschouwd moeten worden dan als verschillende wijzen, waarop wij hierbij te werk kunnen gaan, zoo volgt hieruit, dat deze en soortgelijke andere stukken zich ook door ons in de §§ *over de rangschikking* in ons Handboek behandelen lieten, weshalve ik die alsdan nader met u beschouwen zal. Tevens zal ik dan ook spreken over hetgeen men *uitbreiding* (*amplificatio*) noemt, waardoor men namelijk de verschillende manieren verstaat, waarop bewijzen en gronden zich in het breede laten uiteenzetten en in sierlijke bewoordingen voordragen.

Voordat wij dus tot de behandeling van het tweede Stuk, hetwelk de Ouden tot de *vinding* brachten, de leer der Hartstochten namelijk, overgaan, rest ons thans niets anders dan nog met een paar woorden over die betoogbronnen te spreken, welke, zooals wij hierboven zagen, door CICERO *buitenaf liggende* (*loci assumti*) genoemd worden. Ik zeg: met een paar woorden; want ook de Ouden zijn hier kort, en hetgeen ik over deze betoogbronnen vroeger reeds heb aangemerkt, zal u haren aard meer of min duidelijk gemaakt hebben.

ARISTOTELES (want tot dien Voorganger zal ik mij maar weer bepalen) brengt in het vijfthende Hoofdstuk des eersten Boeks het *kunstelooze geloof*, gelijk hij de *buitenaf liggende* betoogbronnen noemt, tot vijf soorten, namelijk wetten, getuigen, verbintenissen, pijnlijke verhooren en eedafleggingen. Hij dus, die zich op eene wet beroept, om iets te bewijzen, redeneert uit eene buitenaf liggende betoogbron. En evenzeer is zulks het geval bij hem, die een' getuige voor iets aanvoert, of die een schriftelijk contract als bewijs te voorschijn brengt, of die zich grondt op eene verklaring, door een' gepijnigde afgelegd, of eindelijk, die de waarheid van hetgeen hij zegt met eenen eed staft of doet staven. Maar hoe moet nu een redenaar voor of tegen dergelijke manieren.

van iets te bewijzen spreken? Ziedaar, wat ons ARISTOTELES leert en waartoe ik u tot hem zelven verwijz, terwijl ik u blootelijk hier een kort uittreksel van zijne leer zal pogen te geven.

In de eerste plaats spreekt hij van de wetten, en toont aan, wat een redenaar, die oordeelt, dat eene stellige wet onrechtvaardig tegen hem aangevoerd wordt, al zeggen kunne, in het algemeen, om de kracht van het geheele geslacht der bewijzen, die uit deze betoogbron geput worden, te ontzenuwen; b. v., dat de billijke wet der natuur in sommige gevallen meer moet gevolgd worden dan eene onbillijke, stellige wet, of wel dat de aangevoerde wet dubbelzinnig is, of wel dat zij met andere strijdt enz. enz. De redenaar echter, die voor de wet spreekt en haar als bewijs gebruikt wil hebben, houde staande, dat men tegen geene stellige wet mag vonnissen; dat, wanneer eene wet eens als zoodanig erkend is, alle redekavelingen over hare billijkheid of onbillijkheid niet meer te pas komen; dat hij van deze door hem aangevoerde wet gebruik maakt, dewijl iedereen recht heeft, om hetgeen voor hem bijzonder goed en nuttig is ten bewijs aan te voeren, dat stellige wetten te hebben en die niet op te volgen, alle wetgeving ijdel maakt enz.

De getuigen brengt ARISTOTELES tot twee soorten, oude en nieuwe, en de laatsten weer tot deelnemers in het gevaar, of tot de zoodanige, welke er buiten zijn. (Door de eersten moet men, namelijk, getuigen verstaan, die, als zij valsch getuigd hebben, en een beklagde veroordeeld wordt, insgelijks kans hebben, om gestraft te worden.) Door oude getuigen verstaat hij allerlei beroemde mannen van vroeger dagen, dichters, uitleggers van godspraken en anderen, op wier uitspraak of gezegden men zich beroept, en die, als vrij van alle verdenking van omkoopning zijnde, dikwerf veel geloof verdienen. Zoo ook spreekwoorden (in welken zin men dan hier ook de *voorbeelden* onder de uitwendige betoogbronnen zou kunnen rangschikken) enz. enz. — Hij nu, die geene getuigen heeft, zegge in het algemeen te-

gen het bezigen van getuigen, dat het veel beter is uit het waarschijnlijke en geloofbare, dat in den aard der zaken zelve ligt, bewijzen te trekken, dan uit getuigenissen; dat getuigen voor omkoopning vatbaar zijn enz. enz. Maar hiertegen zal hij, die getuigen heeft, aanvoeren, dat het waarschijnlijke soms weinig afdoet; dat er ook geene getuigen noodig waren, als alles door redeneering uit te maken ware enz. enz. ARISTOTELES verdeelt voorts de getuigenissen of hetgeen getuigen zeggen in verschillende soorten, als namelijk onder anderen betrekking hebbende of tot ons zelve, of tot onze tegenpartij, en dan weer, of tot handelingen, of tot karakter en gemoedsbestaan. En uit deze nauwkeurige verdeling leidt hij weer met zijne gewone scherpzinnigheid dit af, dat het ons dus nooit aan het een of ander getuigenis ontbreken kan, daar wij toch in een der bovengemelde opzichten altijd wel iets of tot ons eigen voordeel, of tot nadeel onzer tegenpartij, kunnen aanvoeren. B. v. eigen braafheid, 's tegenpartijders slechtheid enz. enz.

Wat verbintenissen betreft, zij kunnen in zoover eenen redenaar stof tot spreken opleveren, voor zoover hij zulk eene verbintenis, waaruit hij een bewijs ontleent, of des te meer in al hare kracht in het licht stelt, of wel die kracht poogt te verzwakken; gevolgelijk, voor zoover hij haar, als overtuigingsmiddel beschouwd, of meer of minder sterk maakt. In beide opzichten nu gelden, volgens ARISTOTELES, dezelfde voorschriften, die bij het spreken voor of tegen getuigenissen van toepassing zijn. En hierbij maakt de scherpzinnige Wijsgeer vervolgens de aanmerking, dat men elke verbintenis, als eene bijzondere wet, als eene wet in het klein, moet beschouwen, die gedeeltelijk geldig is, dat is, waaraan dat gedeelte der leden van den burgerstaat zich onderwerpen moet, hetwelk eene zoodanige verbintenis of overeenkomst heeft aangegaan. Hierbij houde men echter in het oog, dat deze in zoover slechts van kracht is, als zij met de algemeene wetten niet strijdt, welke laatste men echter ook wederom als eene soort van algemeene verbintenissen moet beschouwen.

En hieruit volgt dus, dat voor en tegen verbintenissen in vele opzichten op dezelfde wijze, als voor en tegen wetten in het algemeen, gesproken kan worden. Waarbij ARISTOTELES dan vervolgens nog eenige andere middelen van tegenspraak opnoemt.

Over de pijnlijke verhooren spreekt ARISTOTELES met een enkel woord, hetwelk wij kunnen overslaan, daar deze schandelijke wijze, om achter de waarheid te geraken, bij ons ten minste (Goddank!) is afgeschaft. — Ten slotte handelt hij over de buitenaf liggende betoogbron van den eed of van de wijze, waarop een redenaar voor of tegen eedafleggingen heeft te spreken. Met zijne gewone bijzondere scherpzinnigheid toont hij dadelijk aan, dat hier eene vierledige verdeling plaats kan hebben. Want *of* de eed wordt aangeboden en aangenomen, *of* geen van beide heeft plaats, *of* een van beide heeft plaats, en dit dan weer indiervoegte, dat *of* de eene partij aanbiedt, maar niet aanneemt, *of* aanneemt, maar niet aanbiedt. Waarop ARISTOTELES vervolgens met enkele trekken de hoofdgronden schetst, waarop een redenaar in de laatstgemelde onderscheiden gevallen zijne verschillende redekavelingen bouwen, alsmede wat hij zeggen moet, als de eed afgelegd is, en hij voor of tegen denzelfden te spreken heeft. »Hij biedt niet aan, (zegt b. v. ARISTOTELES met zijne gewone korthed) omdat er licht valsch gezworen wordt, en dewijl hij, die gezworen heeft, niet terug aanbiedt.» Hiermede wil hij zeggen, dat een redenaar zich daarmede verdedigen kan, dat hij den eed niet aanbiedt, door aan te merken, dat de meined voor zijne partij een gemakkelijk middel zou zijn, om te zegevierren, daar toch, wanneer deze eenmaal gezworen en valsch gezworen had, de zaak afgedaan zijn, en het hem niet vrijstaan zou, insgelijks een' eed af te leggen. Gevolgelyk zou dus de overwinning geheel en al in de handen van partij gegeven worden, zoo deze bij geval een slecht mensch ware.

Deze zelfde zinrijkheid heerscht ook in het vervolg der aan-

merkingen, die door ARISTOTELES over ditzelfde onderwerp van den eed gemaakt worden, en waarvan ik tot besluit nog eene nederlandsche vertaling zal geven. Ik zal mij hierbij echter onthouden van ophelderende aanmerkingen, daar ik vertrouwd, dat gij met eenig nadenken de meening van ARISTOTELES wel zult vatten.

>Iemand *biedt niet aan*, (zegt hij, gelijk wij dit paar woorden om den wille van den samenhang herhalen) omdat er lichtelijk valsch gezworen wordt. En omdat hij, die gezworen heeft, niet terug aanbiedt. Alsmede, dewijl hij oordeelt, dat de rechters ook wel zijne partij zullen veroordeelen, al heeft deze niet gezworen. Verder, omdat een gevaar, dat van de rechters afhangt, beter (d. i. het lichtst te tarten) is. Op deze toch stelt hij vertrouwen, op zijne partij niet. Iemand *neemt niet aan*, omdat de eed om geld en goed gaat, en omdat hij, ware hij slecht, zweren zou. Beter (of voordeeliger) toch is het, om iets slecht te zijn, dan om niets. Hij nu, die gezworen heeft, zal (hetgeen hij bezweert) hebben, de andere niet. Deugdshalve dus, niet om den meened, zweert hij niet. Weshalve dit gezegde van XENOPHANES hier in aanmerking komt, dat de uitdaging zelve niet billijk is, die namelijk van een' goddelooze aan een' brave gedaan wordt, maar evengoed, alsof een sterke een' zwakke tot kloppen en vechten uitdaagde. — *Neemt iemand aan*, zoo zegt hij, dat hij zich zelven gelooft, zijne partij niet. En bij omkeering moet hij uit het gezegde van XENOPHANES aldus redeneeren, dat het billijk is, dat de ondeugende aanbiede, de brave zwere. Dat het ook onverschoonlijk zou zijn, als hij niet wilde zweren, terwijl hij degenen, die over dezelfde dingen gezworen hadden, (dat is, als gezworenen zaten,) waardig oordeelde recht te spreken. *Biedt iemand aan*, zoo zegt hij, dat het godvruchtig is, de goden tot scheidslieden te willen inroepen, en dat het hem niet past om anderen dan zijne partij zelve tot beslissing uit te noodigen. Aan haar zelve dus biedt hij de beslissing aan. Zoo ook, dat het ongerijmd zijn zou, dat zij over dingen niet zou willen zweren, waarover zij anderen

waardig keurde om te zweren. Daar het nu duidelijk is, hoe men over elk van deze stukken afzonderlijk moet spreken, is het ook duidelijk, hoe men er over moet spreken, als zij bij elkander zijn, gelijk, als men zelf wel wil aannemen, maar niet aanbieden, of wel aanbieden, maar niet aannemen, en als men wil aanbieden en aannemen beide, of wel geen van beide. Want uit hetgeen gezegd is, vloeit noodzakelijk voort, dat deze dingen gepaard kunnen gaan; zoodat dus ook, hetgeen er over te zeggen valt, gepaard moet gaan."

Hierop maakt ARISTOTELES nog een paar aanmerkingen over het spreken voor of tegen een' afgelegden eed zelve.

Daar de tekst hier echter vrij onzuiver en ten gevolge hiervan vrij duister is, laat ik de vertaling er van achterwege.

ZEVENDE VORLEZING,

OVER § 99.

»Een ander stuk, dat bij de Ouden tot de *vinding* gebracht werd, bestond in de kennis der *hartstochten* (*πάθη*, *affectus*).

»Immers», zegt TACITUS of wie de schrijver zij van de samenspraak over de redenaren: »des te gemakkelijker zal hij, die weet wat toorn is, den toorn des rechters opwekken of doen bedaren; des te rasser zal hij tot medelijden aansporen, die weet, waar het medelijden in bestaat, en door welke gemoedsbewegingen het voortgebracht wordt. Een redenaar, in de kennis van dit alles door en door ervaren, zal, hetzij hij ten aanhooren van vijandiggezinden of van hen, die ergens naar haken, van afgunstigen of van treurenden en bevreesden spreken moet, de teugels der zielen in handen hebben. Hij zal, naar gelang elks geaardheid dit vordert, deze teugels besturen, en, terwijl hij allerlei hulpmiddelen in gereedheid en dadelijk bij de hand heeft, zijne rede nu op deze, dan op gene wijze inrichten.»

Inzonderheid heeft ARISTOTELES deze stof met de uiterste nauwkeurigheid behandeld, en den aard en het wezen van elken hartstocht zeer scherpzinnig ontwikkeld. Hij telt er dertien op, waarbij hij dan onderzoekt, welke de toestand des persoons zij, die door den hartstocht ontvlamd is; tegen wien en waarom hij er door wordt ontstoken. Wie b. v. bruisen het lichtst op in toorn? tegen wie bruisen zij op, en waarom bruisen zij op?

Met achterlating der verdere ontvouwing van dit onderwerp hier ter plaatse, zullen wij in het vervolg nog een paar aanmerkingen maken over hetgeen men het hartstochtelijk gedeelte in redevoeringen en andere opstellen noemt.”

Wij zagen hierboven, mijne Heeren! dat een redenaar, volgens het zeggen van CICERO, moet trachten te leeren, en hoe hij het verstand van hen, tot wie hij spreekt, van de waarheid van hetgeen hij zegt overtuigen, en hoe hij hun

gemoed roeren en treffen kunne. Van het eerste gedeelte der *vinding* hebben wij eenige hoofdpunten aangeroerd. Thans is het onze taak, om ook met een enkel woord over het tweede te spreken. Niet onbelangrijk is deze zoogenaamde leer der hartstochten. Hoe weinig toch zal het dikwerf baten, dat het verstand overtuigd is, indien niet ook tevens het hart getroffen zij! Het hart is de voornaamste drijfveer onzer handelingen. Overtuigt op den kansel uwe hoorders van het plichtmatige der weldadigheid, zooveel als gij zult willen, onverhoord zal toch de arme aan hunne deur voorbijgaan, wanneer gij niet tegelijkertijd den weldadigen gloed des medelijdens in hunne borst hebt weten te ontvonken, en niet alleen hun verstand, maar ook hun gevoel voor de zaak des behoeftigen hebt weten te winnen. —

Is het dus eene bewezen zaak, dat het voor eenen redenaar van het hoogste belang is, om op het hart en de hartstochten zijner hoorders te kunnen werken, zoo vraagt men natuurlijk: wat is hier nu in de eerste plaats toe noodig? En het antwoord is: dat de redenaar dat hart en die hartstochten goed kenne; dat hij wete, waardoor het eerste getroffen, waardoor de laatsten opgewekt of wel bedaard kunnen worden; dat hij den gevoellooze gevoelig, den toornige zachtzinnig, den wraakzuchtige vergevensgezind, den treurige blijde, den nijdige welwillend kunne maken; dat hij den lafhartige met moed kunne bezielen, en in de borst, die koud en gesloten is voor de opwellingen van vaderlands- en vrijheidsmin, van deugd en eerliefde, een heilig vuur wete te ontsteken, welks koesterende gloed de zaden van alles, wat loffelijk en deugdzaam is, eensklaps ontkiemen en tot vruchtdragende planten opschieten doe. —

Gevoelt gij nu, waarom de Ouden, als zij over de *vinding* handelen, insgelijks een overzicht van de menschelijke hartstochten geven? De *vinding*, namelijk, moet ons denkbeelden en bewijzen verschaffen. Maar hiertoe zijn vooral ook de zoodanige noodig, die op het hart en zijn driften invloed kunnen uitoefenen. Om nu echter weder zulke denkbeelden

te erlangen, moeten wij die hartstochten kennen. Of zal een kanselredenaar niet vruchteloos pogen, den nijdigaard van zijn verfoeijelijk gebrek te genezen, als hij niet weet, wat de nijd zij, waaruit hij zijnen oorsprong neme, tegen wie hij voornamelijk zich richte, waardoor men dien uitroeijen of ten minste eenigszins verminderen kunne enz?

Ik heb in de voorgelezen paragraaf gezegd, dat inzonderheid ARISTOTELES zeer scherpzinnig den aard en de eigenschappen der voornaamste menschelijke driften ontwikkeld en behandeld heeft. Om u hierover uit enkele staaltjes te doen oordeelen, zal ik in de eerste plaats kortelijk opgeven, hoe de aard van den toorn bij den griekschen Wijsgeer ontvouwd wordt. Ik twijfel er niet aan, of gij zult met mij de verwonderlijke fijuheid van verstand en oordeel bewonderen, die in de behandeling van dit geheele onderwerp doorstraalt, en het zal u tot een nieuw bewijs strekken, welke schatten van wijsheid en vernuft in de schriften der Ouden liggen opgesloten.

Wij vinden bij ARISTOTELES de volgende bepaling van den toorn: *De toorn nu zij eene met smart gepaard gaande zucht tot eene zich vertoonende wraak, uit hoofde van eene zich vertoonende geringschatting, onbetamelijk (bewezen) of aan ons zelve, of aan iemand, op wien wij betrekking hebben.*

De fraaiheid en de juistheid dezer bepaling zullen aan iedereen, die er over nadenkt, in het oog vallen. Men herinnere zich slechts eens oogenblikken, waarin men recht toornig was, en verwarre noch geheel, noch gedeeltelijk den haat, of andere soortgelijke driften, met de gramschap.

ARISTOTELES noemt den toorn eene zucht naar eene zich vertoonende wraak. Zeer waar en juist! want hij, die haat of eenen stillen wrok in het hart voedt, heeft ook wel verlangen, om het voorwerp van dien haat of wrok kwaad toe te voegen, maar dit is niet altijd zoozeer eene zucht naar eene eigenlijk gezegde wraak. Deze laatste toch is, mijns bedunkens, niets anders dan het straffen eener aangedane belediging, vermaakshalve, en verricht of door ons zelve,

of ten minste door toedoen van ons zelve. Naar het uideelen nu van zulk eene straf reikhalst de toornige, maar wel in het bijzonder naar eene zoodanige wraak, welke zich vertoont, (gelijk ik meen het grieksche woord te moeten vertalen, en niet door *welke schijnt, quae videtur, quae apparet*, zooals de latijnsche vertalers en vossius doen) dat is, welke meer of min in het gezicht is, meer of min dadelijk kan uitgevoerd worden. En ook hierin onderscheidt zich dus de toorn van den haat; want de hatende zal soms ook wel naar wraak wenschen, maar slechts juist in zoover zal het voor zijne ziel behoefte zijn, dat deze wraak oogenblikkelijk zij, voor zoover hij tegelijkertijd ook in toorn ontsteekt.

Ginds b. v. gaat odioso. Hij haat zijnen buurman doodelijk, en verlangt naar niets meer, dan dat den armen man alle mogelijke kwaad overkome, al is het ook over weken en maanden. Maar ziet FURIOSO daar eens, dien een balddadige straatjongen de kleederen met eene geheele hand vol modder bezoedeld heeft! Ziet, hoe zijne oogen flonkeren, hoe de gramschap uit zijn geheele wezen spreekt; ziet, hoe hij oogenblikkelijk zich over de aangedane belediging wreken moet, hoe hij den belediger achterna stuift, en van het smartelijkste verlangen brandt, om den kwaden gult duchtig zijnen rotting over de schouders te leggen!

Dat ARISTOTELES van eene met smart gepaard gaande zucht spreekt, behoeft geene opheldering; maar even waar is hetgene hij eenige regels verder in zijn Hoofdstuk: *Over den Toorn*, zegt, dat juist, omdat deze drift eene zucht, en wel eene zucht naar wraak is, er toch in het smartelijk gevoel des toornigen ook eene aangename gewaarwording ligt opgesloten. De hoop, namelijk, van zich te zullen wreken, te gader met het vooruitzicht, dat aan onze begeerte naar dit laatste voldaan zal kunnen worden, heeft iets streelends in zich. Dat nu met die begeerte een zoodanig vooruitzicht verbonden is, gevoelt men duidelijk. Niemand toch, zegt ARISTOTELES met zijne gewone kracht van redekaveling, verlangt naar hetgeen hem volstrekt onmogelijk toeschijnt.

De toornige verlangt dus hetgeen hem mogelijk voorkomt. Vreugd en smart gaan dus in den toorn gepaard, gelijk zij in de liefde gepaard gaan. Eveneens toch, als men soms treurt om de afwezigheid van het voorwerp zijner verliefde begeerten, maar zich tegelijkertijd verlustigt in de hoop op het aanstaande bezit, zoo smart het den toornige, dat de wraak over een' geleden smaad nog niet daar is, maar het uitzicht er op verschaft hem een zeker genoegen. Zijne verbeelding kittelt zich hiermede, en schildert zich de geneugten der genoegdoening, die hij zich zelve wil geven, met levendige kleuren af. *GIETA* doet dit b. v. (volgens *VOSSIUS*) in een der Blijspelen van den latijnschen Dichter *TERENTIUS* op de volgende wijze: »Niets wenschte ik meer dan dat ik dat geheele gezin mocht ontmoeten, opdat ik in deze eerste pijnlijke opwelling der drift mijn' geheelen toorn op hen mocht kunnen uitbraken. Lichtelijk zou ik mij deze foltering getroosten, indien ik mij slechts aan hen kon wreken. Den oude, die zulk een' schelm geteeld heeft, zou ik in de eerste plaats het levenslicht uitblusschen. En *SYRUS*, den aanstoker, wee hem! Hoe zou ik hem niet al uiteenscheuren en teisteren! Eerst zou ik hem om zijn middel omhoogtillen, en met het hoofd naar beneden tegen den grond stooten, dat zijne hersenen den weg bespatten zouden. Den jongeling zelve zou ik de oogen uitrukken, en hem vervolgens ter aarde smakken. De overigen zou ik schoppen, sleepen, scheuren, stompen en te onderste boven werpen.»

Voorzeker, geene zeer christelijke gezindheden, maar echter in den persoon, dien de Dichter ze in den mond legt, waar en natuurlijk genoeg!

ARISTOTELES zegt in zijne bepaling, dat de toorn ontstaat door eene zich vertoonende, aan ons of de onzen onbetaamelijk bewezen geringschatting. In dit woord *geringschatting* liggen alle beledigingen opgesloten, (hetzij die zwaarder, hetzij die lichter zijn,) waardoor men in gramschap ontsteken kan. Door het woord *zich vertoonende*, (gelijk ik

ook hier het Grieksch meen te moeten vertalen) versta ik, evenals wanneer het bij wraak gevoegd wordt, eene pas ondergane, of pas vernomen, of wel eensklaps opnieuw weer vernomen en gevoelde geringschatting. Want in alles, wat op den toorn, die wel eene hevige maar geene langdurige drift is, betrekking heeft, heerscht iets plotseeling opkomends, iets oogenblikkelijks, iets onverwachts enz.

-- Door geringschatting nu verstaat ARISTOTELES, volgens de verklaring, die hij naderhand van dit woord geeft, een handelen, hetwelk het gevolg is van de meening, dat iets nietswaardig schijnt. Ten gevolge hiervan nu kan de geringschatting zich, volgens hem, hoofdzakelijk op drieërlei wijze openbaren, namelijk of door hetgeen hij verachting, of door hetgeen hij verhindering, belemmering, dwarsdrijving (gelijk ik, in den geest van ARISTOTELES, het door hem gebezigde grieksche woord meen te moeten vertalen) en eindelijk door hetgeen hij beschimping noemt. Deze drie hoofdklassen toch met alles, hetwelk zij in zich bevatten, hebben altijd het geringschatten, dat is, de oorzaak des toorns, ten grondslag. »Want (zegt de scherpzinnige Wijsgeer) wie veracht, schat gering. Hetgeen men toch niets waardig acht, dat veracht men. Maar nu schat men gering datgene, wat men niets waardig acht. (Een weinig te voren had ARISTOTELES gezegd, dat men het goede en kwade beide altijd eenige opmerkzaamheid waardig keurde, hetzij b. v. door het te begeeren, hetzij door het te schuwen, maar dat men slechts het kleine en onbeduidende geheel en al niet telde.) En wie een ander (dus gaat hij voort) hinderpalen in den weg legt, schijnt te verachten. Verhindering toch is (ARISTOTELES wil zeggen: door verhindering versta ik hier) eene belemmering van eens anders willen, niet, om zich zelven hiermede iets te verschaffen, maar om dien anderen iets te onthouden. Maar juist daardoor, dat hij niet bedoelt zich zelven iets te verschaffen, schat hij gering. Duidelijk toch is het, dat hij niet oordeelt, dat de ander hem (om hetgeen hij doet) zal schaden. (Immers in dit ge-

val zou hij vreezen, en dan schat hij niet gering.) Maar ook niet, dat hij hem in eenige zaak, die iets te beduiden heeft, voordeelig zal zijn. Dan toch zou hij hem ontzien, vriendschapshalve."

Laat mij dit een weinig pogen op te helderen. Waarom wordt soms iemand, die, in eene herberg komende, geweldig veel honger heeft, toornig op den knecht, die het gereedstaande eten met trage schreden komt aandragen, en die dus het voldoen van des reizigers eetlust hinderpalen in den weg legt? Is het, omdat de man meent, dat de knecht de spijzen voor zich zelve wil houden, en ze dus daarom zoo schoorvoetende opdraagt, ten einde zich zelve er mede te goed te doen? Volstrekt niet! Hij kan, voor zoover hij reden meent te hebben, om in toorn op te mogen stuiven, niets anders wanen, dan dat de bediende zulks doet, om hem in iets te belemmeren; namelijk, in het spoedig stillen van zijnen honger. De knecht doet dus in zijn oog eene handeling, die het kenmerkende heeft van hetgeen ARISTOTELES *verhinderung* noemt. Maar wat ligt nu verder in deze verhinderung schijnbaar opgesloten, waardoor zij den toorn van den hongerigen reiziger opwekt? Gering-schatting. Onwillekeurig toch denkt de reiziger: (voor zoover denken bij zulke plotselinge driftopwellingen plaats heeft) die kerel telt mij niet. Was hij bang voor mij, dan zou hij uit vrees wel wat meer haast maken. En lag hem iets aan mijne gunst gelegen, zoo zou hij, om deze te verwerven, zich wel wat meer spoeden. Maar noch het een, noch het ander heeft bij hem plaats. Hij beschouwt mij als geheel onbeduidend, als nietswaardig!

Ziet, zoo scherpszinnig is ARISTOTELES! Doch laat ons nog voortgaan met eenige regels uit hem te vertalen. »Ook de beschimpende (zegt hij) schat gering. Beschimping toch bestaat daarin, dat wij iemand schade en smartaandoen door dingen, welke hem, die ze moet ondergaan, schande veroorzaken, terwijl men zulks niet doet met het doel, om tot ons eigen nut iets anders te maken, dan het is, maar uit

louter vermaak. Want, voor zoover men kwaad met kwaad vergeldt (of blootelijk iets terugdoet), beschimpt men niet, maar wreekt men zich. (Iemand, die eene oorvijg bekomt, zal zulks als eene beschimping aanzien; maar hij, die er eene gegeven heeft, en er nu eene terug bekomt, zoozeer niet). De oorzaak nu, waarom een beschimpende in het beschimpen vermaak vindt, is, dat hij, door een ander leed te berokkenen, zich zelve des te meer meent te verheffen. Daarom zijn jonge lieden en rijkaards schimpachtig. Door te beschimpen toch meenen zij zich te verheffen. — In beschimping nu (ARISTOTELES gaat thans weer over, om te doen zien, dat de beschimping, als eene onderafdeeling der geringschatting, de hoofdoorzaak bij hem des toorns, moet beschouwd worden) ligt niet-achting opgesloten. Maar hij, die niet-acht, schat gering. Hetgeen toch niets waardig is, heeft geene achting, noch ten goede, noch ten kwade. Daarom zegt de vergramde ACHILLES (ARISTOTELES haalt hier een paar woorden uit twee verschillende plaatsen van HOMERUS aan): »Hij heeft mij niet geacht, want hij houdt het ontroofde geschenk voor zich zelve,» en elders: »als een' eerloozen overlooper» enz., en stuift door dit een en ander in toorn op. Uit dien hoofde houdt men het ook voor betamelijk, dat men hooggeschat worde door hen, die in geslacht, vermogen, deugd, met één woord, in alles, waarin men boven anderen kan uitmunten, onze minderen zijn, gelijk b. v. de arme is in vergelijking van hem, die rijk is in geld en goederen; de onbespraakte in vergelijking van den welsprekende; de onderdaan in vergelijking van den regent; hij, die niets meer verdient dan geregeerd te worden, in vergelijking van hem, die zich waardig rekent te regeeren. Uit dien hoofde wordt er gezegd (ARISTOTELES zinspeelt hier weer op twee verschillende regels uit HOMERUS): »Geweldig is de toorn der van JUPITER gesproten Koningen.» En elders: »Maar ook bij voortdoring blijft hij den wrok koesteren, totdat hij dien gekoeld heeft.»

Dezen lieden toch veroorzaakt hunne (niet geachte) uit-

stekendheid verdriet. En zoo ook verlangt men achting van hen, die men meent, dat ons welwillendheid moeten betoonen. Dit nu zijn diegenen, aan wie men, hetzij zelve, hetzij iemand onzer, of door ons weldaden bewezen heeft, of bewijst, of zulks wil doen, of gewild heeft."

Tot zoover ARISTOTELES. Ik heb deze plaats hier vertaald ingelascht, om u des te beter de juistheid en nauwkeurigheid der door hem gegeven bepaling van den toorn te doen gevoelen. Want gij zult nu wel inzien, dat de grieksche Wijsgeer, door de geringschatting als algemeene oorzaak der gezegde drift te noemen, juist iets opgegeven heeft, hetwelk alle bijzondere oorzaken, waarom men toornig kan worden, in zich bevat. Immers in de kleinste, zoowel als in de grootste belediging of schijnbare belediging; in de luiheid van een' bediende, waarover wij ons driftig maken, zoowel als in de smaadredenen van iemand, die ons in den hevigsten toorn doen opstuiven, ligt evenzeer, hetzij dan eene schijnbare, hetzij eene wezenlijke geringschatting of minachting opgesloten.

Maar laat ons nu nog eens wat nader zien, wie al zoo het lichtst toornig worden, of het meest tot die drift geneigd zijn. ARISTOTELES noemt er een aantal op, als b. v.: Zij, die onvergenoegd zijn, dat of zij zelve, of de hunnen niet dat aanzien genieten, waarop zij wel meenen aanspraak te kunnen maken; — zij, die zich openlijk of meer in het verborgen hinderpalen in den weg zien gelegd, vooral ook, wanneer hunne zinnelijke lusten en behoeften gedwarsboomd worden, gelijk VOSSIUS eene spreuk uit den dichter THEOCRITUS aanhaalt, luidende: kom een' hongerige niet in den weg! — Ook een ziekelijke bruist licht in gramschap op; zoo ook zij, die verliefd zijn, die met armoede te kampen hebben enz. Te recht toch zegt (volgens VOSSIUS) over dit een en ander SENECA op verschillende plaatsen: Oude lieden zijn ongemakkelijk en gemelijk, gelijk mede zieken en aan de beterhand zijnde, en over het algemeen zij, bij wie vermoeidheid of bloedverlies de natuurlijke warmte heeft uitgeput. Hiertoe

behooren ook uitgehongerden en van dorstsmachtenden, benevens zij, wier ligchaam uitgeteerd, vol kwade sappen en wegwijnend is. Het is een oud zeggen, dat een vermoeide lichtelijk twist zoekt. En dit zelfde geldt ten aanzien van hungerigen, dorstigen, en in het algemeen van allen, wien het een of ander knaagt. Gelijk zweren toch bij de geringste aanroering, ja vervolgens zelfs bij den schijn er van, pijn veroorzaken, zoo stoot zich ook een gekweld gemoed aan het allerminste.

Wilt gij een aantal soortgelijke plaatsen uit dichters en redenaars lezen, die op andere zoodanige vatbaarheden voor gramschap zinspelen, VOSSIUS zal ze u verschaffen.

Lichtelijk bruisen ook zij in toorn op, die hun tegenwoordigen toestand, beroep of betrekking door anderen veracht zien. Zoo wordt de zieke driftig, als men met zijne ziekte, de arme, als men met zijne armoede, de krijgsman, als men met zijne krijgsmansbezigheden den spot drijft. — Inderdaad, eene waarheid, die wij honderdmalen in het dagelijksche leven bevestigd vinden!

Meer dergelijke soorten van lieden, die licht toornig worden, kan men bij ARISTOTELES opgenoemd vinden. Ik ga ze echter ter tijdsbesparing met stilzwijgen voorbij.

Zeer menschkundig is de aanmerking, met eenige uitbreiding bij VOSSIUS te vinden, dat met den toorn altijd een zekere moed gepaard gaat, weshalve ook sommigen onder de Ouden beweerden, dat hij, die niet toornig kon worden, geen man was. CICERO, die dit tegenspreekt, wordt door VOSSIUS in het ongelijk gesteld, en, mijns bedunkens, voert VOSSIUS voor de waarheid zijner stelling met zeer veel grond aan, dat men juist daarom op hen, die wij vreezen, niet in toorn zal ontsteken, daar, zooals PLUTARCHUS zegt, de vrees de gramschap uitdooft.

Houdt wel in het oog, dat hier van den toorn, dat is, van eene opbruisende, zich openlijk toonende drift, en niet van eenen stillen wrok gesproken wordt. Dezen laatste kan de lafhartigste koesteren, ook tegen den meest gevreesden

dwingeland. Maar, zelfs de moedigste en opvliegendste zal zich in de meeste gevallen wel wachten, om, in het bijzijn van een' gevreesden beheerscher, zijne drift tegen hem bot te vieren. Leeuwen en tijgers nemen dan eene schapennaatuur aan. Zoo waar is het zeggen van PLUTARCHUS, zoo even aangehaald, dat de vrees de gramschap uitdooft.

Even gelijk echter eene geweldige vrees in staat is, om den toorn te onderdrukken, zoo overwint eene ten top gestegen gramschap allen schroom voor gevaar. Daarom is de latijnsche dichter VIRGILIUS der natuur zoo getrouw, als hij den ouden koning PRIAMUS in woede doet opbruisen, wanneer deze zijnen zoon POLITES door PYRRHUS ziet ombrengen. De zwakke grijzaard, bij wien de jaren het vuur van den moed hebben uitgedoofd, en die zelf van den moordenaar zijns zoons eenen onvermijdelijken dood te wachten heeft, kan echter bij dit gezicht zijn verontwaardiging en gramschap niet bedwingen. Hij overlaadt den bloeddorstigen krijgsman met vervloeking, en hitst dezen daardoor tot eene des te grooter woede aan. Gij weet, hoe dan ook hetzelfde staal, dat den zoon getroffen had, oogenblikkelijk daarop met het bloed des beklagenswaardigen vaders geverfd werd.

Niet minder treffend en natuurlijk schildert ook de navolger van VIRGILIUS, onze groote VONDEL, in zijnen *Gijsbrecht van Amstel*, den toorn af, waarin de oude bisschop GOZEWIJN tegen den snooden HAAMSTEDÉ ontstak op het oogenblik, dat het zwaard diens moordenaars en vrouwenschenders reeds verdervend boven zijn hoofd zwierde.

Wat hen betreft, op wie wij vergramd worden, van hen worden er een aantal bij ARISTOTELES opgenoemd, als b. v. zij, die ons bespotten, den draak met ons steken, en ons met schimprenen tergen. Daarom zeiden de Ouden ook, (volgens VOSSIUS) dat de toorn vooral in de ooren der menschen huisvestte.

Wij ontsteken ook in drift tegen hen, die anderen slechts schaden, om zich in hunne vernedering te verheugen. Deze aanmerking van ARISTOTELES is zeer gegrond. Op hem,

die ons nadeel doet, om zijn eigen voordeel te bevorderen, zullen wij op verre na zoo vergramd niet worden als op dengene, welke ons leed berokkent, blootelijk, om zich in onze ellende te verlustigen.

Wij stuiven al verder op tegen hen, die datgene smaden, op welks beoefening wij ons bijzonder toeleggen. Geen dichter b. v. hoort het met geduld aan, dat men van de Poëzij met verachting spreke.

Ons bloed slaat ook dikwerf aan het koken, wanneer wij menschen zien, die zich in ons ongeluk verheugen, of het ook soms maar bloot gelaten aanschouwen. Het eerste achten wij het werk eens vijands, het tweede dat eens versmaders te zijn. Daarom verwijt DEMOSTHENES aan ZENOTHEMIS (zegt VOSSIUS), dat deze te midden der rampen en staatestormen zich geheel en al zinneloos en razend gedronken had, (en hierdoor dus zijne schandelijke onverschilligheid had aan den dag gelegd). En hierop slaat ook een gezegde van een der tooneelpersonages des blijspeldichters TARENTIUS: Hoe, schurk, te midden dier verwarring en der uitoefening van dat goddeloos stuk, dat ternauwernood genoeg bekoeld is, zaat gij te drinken!

Zoo worden wij ook soms driftig op hen, die er zich niet aan schijnen te storen, of zij ons moeilijkheid en leed verwekken. Daarom vliegt men in drift zelfs wel eens op tegen boodschappers van kwade tijdingen. Niemand, zegt een Dichter, bemint den verkondiger van slecht nieuws.

Het is, volgens ARISTOTELES, voornamelijk bij vijf soorten van lieden, dat wij ons niet gaarne door anderen veracht zien, namelijk bij hen niet, met wie wij wedijverend naar eer dingen, die wij bewonderen, door wie wij bewonderd willen zijn, die wij, of die ons ontzien. Zij dus, die bij de zoodanige met eene zekere minachting op ons nederzien, kunnen lichtelijk onze gramschap opwekken.

Onder hen, op wie wij driftig kunnen worden, behooren, volgens ARISTOTELES, ook soms vergeetachtige lieden, die niet eens onzen naam onthouden, en daardoor in verdenking bij

ons geraken, alsof zij nimmer aan ons dachten en ons weinig rekenden. VOSSIUS haalt uit VIRGILIUS ANDROMACHE aan, die, AENEAS weer ontmoetende, dadelijk dezen laatste bij zijn zwak grijpt, door hem te vragen: hoe vaart de jonge ASKAAN? leeft hij nog? ademt hij de lucht der bovenwereld nog in? En CYRUS, koning der Perzen, (zegt VOSSIUS) leerde al de namen zijner soldaten van buiten, om deze laatsten aldus elk bij zijnen eigen naam te kunnen aanspreken, en zich hierdoor bij hen bemind te maken. Hierin is, voegt hij er bij, CYRUS door SCIPIO, den Afrikaan, en anderen gevolgd geworden.

Wij worden ook toornig op.... Doch genoeg over dit onderwerp! Wilt gij meer soorten zien opgenoemd van lieden, die ons in gramschap doen ontsteken, zoo raadpleegt zelf ARISTOTELES en onzen geleerden VOSSIUS.

Maar, hoe moet nu een redenaar den toorn opwekken? Deze vraag valt nog met een enkel woord te beantwoorden. Hier dien ik echter wel vooraf eene bedenking uit den weg te ruimen, die door sommigen misschien gemaakt zal worden. Deze namelijk: mag een redenaar wel den toorn opwekken? Is de gramschap niet eene zeer gevaarlijke en lakenswaardige drift? Baart zij somwijlen niet de grootste rampen? Is de toornige niet schier als van zijne zinnen beroofd, en vervoert hem zijn hartstocht niet dikwerf tot het plegen van daden, waarover hij naderhand het bitterste berouw gevoelt, en die hij gaarne, ten koste van zijn leven, ongedaan zou willen maken? Dit is in vele gevallen niet te ontkennen. — Verwart echter eene gematigde driftvervoering niet met eene ten eenenmale onbesuisde en naar verstand noch rede luisterende gramschap! Verwart ook eenen toorn, uit eene edele bron opwellende en tot edele daden aansporende, niet met den zoodanigen, in welken een ruw gemoed om de nietswaardigste oorzaken ieder oogenblik opbruist en die de bron is van de onrechtvaardigste en berispelijkste handelingen! Kortom, verwacht den toorn van eenen brave, die, bij het schouwspel der verdrukte onschuld, in drift geraakt

en door deze drift aangevuurd wordt, om aan de geweldenaarjen des onderdrukkers paal en perk te stellen, verwacht, zeg ik, dezen niet met de gramschap van eenen dolleman, die gereed is u een mes in het hart te stooten, bloot omdat gij, al is het ook met het grootste recht, hem tegenspreekt, of wel het eene of andere kleine, niet noemenswaardige en dikwerf onschuldige verzuim te zijnen opzichte begaan hebt! Neen, den toorn van zulke lieden mag geen redenaar opwekken! En ook zelfs het vuur eener rechtmatige gramschap poge hij niet te ontsteken, wanneer hij vooruit kan zien, dat dit vuur al te hevig branden en verwoestingen veroorzaken zal, niet geëvenredigd aan den heilzamen gloed, dien het zou kunnen verspreiden. Voorwaar, het is gevaarlijk en ongeoorloofd den bliksem des Hemels door de kunst tot zich te trekken, wanneer men niet zeker is, welke richting de doodelijke stralen zullen nemen, en of hunne hevigheid ook soms onbetembaar zijn zal!

De redenaar moet dus alleen den toorn opwekken om billijke en rechtmatige redenen, en ten tweede, als hij vooruit kan zien, dat dezelve heilzame gevolgen zal hebben. Ziedaar twee voorwaarden, waaraan het eenen CICERO niet ontbrak, toen hij den Raad en het Volk met verontwaardiging en gramschap tegen eenen CATILINA, eenen VERRES, eenen ANTONIUS vervulde! Ziedaar twee drijfveeren, die de welsprekendheid, welke een WILLEM DE EERSTE bezigde, om de duitsche Vorsten in toorn tegen den spaanschen Dwingeland te doen opstuiven, alleszins prijzenswaardig maken.

Waaruit nu een redenaar zijne denkbeelden ontleenen moet, om zulk eenen billijken toorn, ter bereiking van goede oogmerken, te ontsteken, valt uit hetgeen over den toorn in het algemeen gezegd is, lichtelijk op te maken. Hij schildere met levendige kleuren den smaad en de geringschatting af, ons of hun, op wie wij betrekking gevoelen, aangedaan.

Hij wekke de zucht in ons op, om de vlek dezer beschim-

ping af te wasschen. Hij make de hoop, om zulks te kunnen doen, in ons levendig. Hij toone ons de middelen aan, waardoor wij dit doel kunnen bereiken. Hij trachte uit onze ziel de vrees te verbannen, welke wij misschien voor hen, tegen wie hij ons met gramschap vervullen wil, zouden kunnen gevoelen, en waardoor het vuur des toorns (gelijk wij hierboven zagen) zou kunnen belet worden te ontvlammen. Hij ... doch, waartoe hierbij langer stilgestaan? Men sla DEMOSTHENES, CICERO, ONZEN HOOFT, de fransche en engelsche redenaars op, en zij zullen proefondervindelijk doen zien, van welke middelen men zich al bediend hebbe, om, waar het noodig was, de gemoederen der toehoorders met eene lofelijke gramschap te vervullen. En evenzaar zullen zij leeren, op welke wijze men den toorn soms wist te doen bedaren.

Op dezelfde wijze nu, als ARISTOTELES ons een kort overzicht gegeven heeft van alles, wat tot den toorn in betrekking staat, heeft hij nog een aantal andere driften afgeschetst, de bronnen, waaruit zij opspringen, opgenoemd, en hen, in wie en tegen wie zij opbruisen, beschreven. Dus handelt ARISTOTELES over de zachtzinnigheid, die het tegenovergestelde van den toorn en voorzeker eene te schoone deugd is, dan dat men er ooit aan zou kunnen twijfelen, of hij verdient allen lof, die ter goeder trouw en tot rechtschapen oogmerken anderen tot hare beoefening weet over te halen. Om dit laatstgenoemde doel te bereiken, moet een redenaar evenzeer alle gevoel over minachting en smaad, benevens den lust om zich daarover te wreken, bij zijne hoorders trachten uit te dooven, als hij dergelijke gewaarwordingen en begeerten moet aanvuren tot opwekking van gramschap. Hij toone, dat zij, die hij wil, dat wij met zachtaardigheid en medelijden behandelen zullen, achtenswaardige, verdienstelijke en brave lieden zijn, die ons in het minst geene vrees behoeven in te boezemen, en die, voor zoover wij wanen door hen beleedigd te zijn, zulks of niet met oorzet gedaan hebben, of over deze beleediging groot berouw gevoelen. — CICERO heeft aldus op eene hoogst voortreffelijke

wijze de verbolgen ziel van eenen CAESAR en anderen met gevoelens van zachtzinnigheid en vergevingsgezindheid weten te vervullen. — En van soortgelijke middelen bedienden zich (volgens VOSSIUS) ook de romeinsche Gezanten, die naar Azië aan het hof van koning ANTIOCHUS waren afgezonden, om de verbitterde en ergdenkende ziel van Romes doodvijand, den Carthager HANNIBAL, tot zachtaardigheid en welwillendheid te stemmen. Zij deden dit echter op eene hoogst valsche wijze, met het oogmerk namelijk, om hierdoor allengskens gemeenzamer met den carthaagschen Veldheer te worden, door deze gemeenzaamheid den koning ANTIOCHUS op het vermoeden te brengen, alsof HANNIBAL met de Romeinen heimelijk heulde, en den Carthager daardoor bij den gemelden Koning gehaat te maken. Verachtelijke middelen, maar ten duidelijksten bewijze strekkende, dat de staatkunde van die dagen dikwerf even laaghartig en onoprecht te werk ging, als zij in later tijden tallooze malen te werk gegaan is! Verachtelijke middelen, maar die echter het bedoelde oogmerk maar al te zeer bereiken! »Immers,» zegt de Geschiedschrijver JUSTINUS, aan wien wij de kennis van dit staaltje van romeinsche arglistigheid en valscheid te danken hebben: »HANNIBAL, in de redekavelingen der gezanten vermaak scheppende, koutte dikwerf en gaarne met hen. Hij wist niet, dat hij zich door den gemeenzamen omgang met de Romeinen den haat des Konings op den hals haalde.» —

Na de zachtzinnigheid of vergevingsgezindheid wordt door ARISTOTELES de liefde beschouwd, waaronder men in het algemeen vriendschap verstaan moet. Tegelijkertijd handelt hij over den haat. Door beminnen, zegt hij, versta men: *te willen, dat een ander datgene, wat men voor goed houdt, hebbe, en zulks te willen om zijnenhalve, niet om ons zelve, alsmede hierin, zooveel men kan, werkzaam te zijn.* — Hierop komt de zin dezer fraaije bepaling neder; ARISTOTELES drukt haar korter uit, maar ik heb duidelijkheidshalve wat meer woorden gebezigd. Wat den haat betreft, deze is, volgens de aanmerking des Wijsgeers, juist het tegenovergestelde van

de liefde of vriendschap. Fraai zijn zijne aanmerkingen over het onderscheid tusschen haat en toorn.

Vervolgens spreekt hij over de vrees en het tegenovergestelde daarvan, den moed. Hij noemt de eerste: *een zeker smartelijk gevoel of ontroering, ontspruitende uit de voorstelling van een toekomstig kwaad, dat ons of bederven, of (ten minste) smartelijk voor ons zijn kan.* — De moed is integendeel bij hem: *hoop, ontspruitende uit de voorstelling van het heilzame, als nabij, van het te vreezene, als veraf, of in het geheel niet bestaande.*

Waarlijk twee fraaije bepalingen, en die vanzelf den kring aanwijzen, waarin een redenaar, die of vrees of moed tracht in te boezemen, zijne denkbeelden heeft te zoeken! — CICERO en anderen hebben zulks op verschillende plaatsen zeer goed in practijk weten te brengen, en de redevoeringen, die onze HOOFD aan de helden zijner geschiedverhalen in den mond legt, kunnen insgelijks gepaste voorbeelden in dezen opleveren.

De schaamte, waarover ARISTOTELES na de vrees en den moed spreekt, noemt hij: *een zeker smartelijk gevoel en ontroering over een zoodanig, hetzij tegenwoordig, voorleden of toekomstig kwaad, als schijnt te strekken tot onze oneer.* — Het tegenovergestelde hiervan is onbeschaamdheid of schaamteloosheid, welke in geringschatting en ongevoeligheid van en voor dit een en ander bestaat. Wilt gij dus, als redenaar, de schaamte opwekken, tracht dan uwe toehoorders met het gemelde gevoel van smart te vervullen! Schildert hun met levendige kleuren het kwaad af, waarover zij zich te schamen hebben! Toont hun duidelijk aan, dat zij daardoor hun eer en goeden naam verliezen zullen, dat zij zich met schande zullen overladen; en beweegt hen hierdoor tot het nemen van maatregelen, waardoor of het reeds gebeurde uitgewischt, of het tegenwoordige weggenomen, of het toekomstige voorkomen wordt! Ziedaar, hoe b. v. een VAN DER WERFF, een RIPPERDA en anderen (bij HOOFD) hunne medeburgers met schaamte over hunne lafhartigheid en versaagdheid wisten

te vervullen! Ziedaar, hoe in oude tijden de romeinsche veldheer AEMILIUS PAULUS (volgens VOSSIUS) te werk ging, toen hij zijne heerbenden reeds bij voorraad over hun toekomstig gedrag wilde doen blozen, als zij soms zich niet dapper tegen de Liguriërs, die hem in zijne legerplaats omsingeld hadden, gedragen mochten. »Slaat gij,» riep hij uit: »niet zelve en zonder hulp van anderen moedig door uwe vijanden henen, hoe zult gij dan onder de oogen durven treden, ik wil nog niet eens zeggen van die krijgers, welke eenen HANNIBAL, eenen PHILIPPUS, eenen ANTIOCHUS, de grootste koningen en veldheeren van onzen tijd, overwonnen hebben; neen, maar onder de oogen van hen, welke deze Liguriërs dikwerf, als eene kudde verstrooid vee, door ongebaande bosschen voor zich hebben uitgedreven en verslagen! Hoe, hetgene noch Spanjaard, noch Gauler, noch Macedoniër, noch Carthager ooit zich verstout heeft om te doen, waagt een ligustijnsch vijand! Hij berent eene romeinsche legerplaats; hij belegert, hij bestormt haar geheel en al naar verkiezing! Hij doet zulks, hij, wien wij, hoe zorgvuldig wij ook de afgelegenste wildernissen doorsnuffelden, voorheen nauwelijks in zijne verborgen schuilhoeken vinden konden!»

Het weinige, dat ARISTOTELES zegt over hetgeen hij welwillendheid of dankbaarheid noemt, komt mij niet zeer belangrijk voor. Van het medelijden echter geeft hij de volgende treffende bepaling: *Het medelijden is een zeker smartelijk gevoel over een kwaad, dat ons voorkomt, hem, die het niet verdient, verderf of droefheid aan te brengen, en hetwelk wij oordeelen, dat ons zelven of iemand der onzen kan overkomen; — en zulks wanneer het zich als nabij vertoont.*

Ieder, wien het goddelijk gevoel des mededoogens niet vreemd is, zal het fraaije dezer bepaling beseffen. Terecht spreekt de Wijsgeer van een onverdiend kwaad. Want, voor zoover wij er in allen deele levendig van overtuigd zijn, dat een ongelukkige zijn ongeluk verdient, zullen wij geene deernis met hem gevoelen. Schijnt al de ondervinding deze waarheid in sommige opzichten tegen te spreken, zoo is deze te-

genspraak inderdaad slechts schijnbaar. Met den armen X., dien de rechter wegens manslag ter dood veroordeeld heeft, is geheel de wereld bewogen, niet, omdat zijne misdaad den dood niet zou verdienen, en hij niet, volgens de wet, volkomen strafschuldig zijn zou; maar, omdat zijne jeugd, zijne onervarenheid, de onschuldige aanleiding tot het door hem begane misdrijf, zijn diep berouw en dergelijke omstandigheden meer veel tot zijne versoepeling inbrengen, en hij dus (ofschoon de rechter volkomen rechtvaardig gehandeld heeft en niet anders handelen kon) *in deze opzichten* zijn rampzalig lot niet heeft verdiend. De verstokte, grijze booswicht Z. integendeel, die in koelen bloede de afgrijselijkste euvel daden pleegde, die moordde, waar hij niet behoefde te moorden, en wien alle berouw ten eenenmale vreemd is, zal bij zijne terechtstelling niemand een' traan van deernis afpersen.

Zoo vind ik het ook zeer waar, dat ARISTOTELES van een kwaad spreekt, hetwelk wij oordeelen dat ons of den onzen ook kan overkomen. Daarom toch hebben wij almede met den grijzen booswicht Z. geen mededoogen, omdat wij er geen denkbeeld van hebben, hoe ons, zoo geheel en al verdiend als dezen euvel dader zijne straf, een ongeluk zou kunnen bejegenen. Maar in omstandigheden, die den beklaagden X. tot het begaan van den manslag vervoerden, zou men, dus denkt ook de beste, wel kunnen geraaken. En daarom zal ook (wel te verstaan, *zoo al het overige gelijkstaat*) de zeeman met den ongelukkigen zeeman, de landbewoner met den ongelukkigen landbewoner, de moeder met de ongelukkige moeder, kortom, elkeen met den ongelukkige van zijn stand, betrekking, jaren, kunne en wat dies meer zij, de meeste deernis gevoelen, omdat hunne rampen ook het lichtst de onze kunnen worden. — Men ziet dus, dat eene zekere soort van zelfzucht ook hier, gelijk bij alle andere edele aandoeningen van het menschelijk hart, hare rol speelt; maar men ziet tevens, met welk eene verwonderlijke scherpzinnigheid de grieksche Wijsgeer den

aard en de drijfveeren onzer driften en aandoeningen heeft weten na te sporen. Waarlijk, de schier aan afgoderij grenzende eerbied, dien men eeuw uit, eeuw in, voor het alles omvattende brein van ARISTOTELES gehad heeft, behoeft bij zulke proeven niemand te bevreemden!

Wilt gij voor het overige verder weten, wie al zoo het meeste medelijden gevoelen, of wie minder daartoe gestemd zijn; met welke personen wij zulks het meest hebben enz., dezelfde ARISTOTELES zal het u leeren. Zijn Hoofdstuk over het medelijden is een der allerlezenswaardigste.

Hoe een redenaar het medelijden kunne opwekken, zal u dan vanzelve ook duidelijk genoeg zijn, en hoe een CICERO, een BOSSUET, een LALLY TOLENDAL en anderen het opgewekt hebben, hoop ik u bij eene andere gelegenheid door voorbeelden, uit hunne redevoeringen genomen, aan te toonen.

Na het medelijden handelt ARISTOTELES over de verontwaardiging. Hij spreekt van haar, als van *een zeker smartelijk gevoel, ontspruitende uit eens anders onverdienden voorspoed (welvaren, geluk)*, eene bepaling, die de fraaiheid van ons nederlandsche woord *verontwaardiging* in het licht stelt. Gelijk wij dus in het medelijden om iemands onverdiend ongeluk treuren, zoo treuren wij in de verontwaardiging om zijn onverdiend geluk, waaruit blijkt, dat de laatstgemelde aandoening in vele opzichten het tegenovergestelde van de eerste is. Ik twijfel er voor het overige niet aan, of gij zult de juistheid der bepaling van ARISTOTELES bewonderen, wanneer gij slechts zorg draagt, om de verontwaardiging niet met den toorn te verwarren. Wanneer gij dezen, namelijk, zorgvuldig van haar afscheidt, zult gij telkens in de gevallen, waarin deze drift, of bij u zelve, of bij anderen te voorschijn treedt, dit pijnlijke gevoel over eenen onverdienden voorspoed ontdekken. Of is het geene verontwaardiging, die u vervult, als gij hoort, dat A., die niets minder dan zoo iets verdient, van zijnen vorst een uiterlijk eereteeken ontvangen heeft; dat B., de rijke, gierige en onmeedoogende, honderdduizend gulden uit de loterij

getrokken heeft; dat C., de domme en ongevoelige, de hand van het liefste meisje uit de stad verwerft; dat de winderige D. door zijn pogchen en snoeven aan onkundigen en lichtgeloovigen zand, zooals men het noemt, in de oogen werpt, en nu door velen voor een zeer verstandig en veel vermogend man wordt aangezien; dat de laaghartige E. door vlijtig kerkgaan en een schijnheilig uiterlijk den naam van een zeer braaf en vroom man in de samenleving verkregen heeft; dat F. maar ik zou deze voorbeelden in het oneindige kunnen vermeerderen, en ieder daarvan zou u ten duidelijkste leeren, dat de verontwaardiging altijd is het pijnlijke gevoel der voorstelling van eene zekere verachting, die ons stilzwijgend wordt aangedaan, doordat een ander zoo onverdiend gelukkig is, en wij het niet zijn. Ontstaat er nu tevens de zucht bij ons naar hetgeen ARISTOTELES (zooals wij hierboven zagen) *wraak* noemt, dan gaat de toorn met de verontwaardiging gepaard. En dat deze beide driften tallooze malen gezellinnen zijn, duidt reeds het spraakgebruik aan, volgens hetwelk men b. v. veelal zal zeggen: hij was met verontwaardiging en gramschap vervuld; verontwaardiging en toorn deden zijn bloed koken enz. enz.

Hoe een redenaar de verontwaardiging kunne opwekken, valt door het gezegde vanzelve in het oog, en anders zullen een aantal plaatsen uit DEMOSTHENES, CICERO en anderen het u genoeg leeren.

De nijd wordt door ARISTOTELES genoemd *een zeker smartelijk gevoel tegen gelijken over hun geluk* (voorspoed, welvaren), *welk laatste zich vertoont in het reeds genoemde goede, en (welk gevoel de strekking heeft), niet, dat dit geluk het onze, maar, dat het niet het hunne zij.* Meer letterlijk: *niet, dat er iets voor ons zelve zij, maar om hen.*

De verwonderlijke juistheid dezer bepaling noopt mij er een oogenblik bij stil te staan en haar door eenige ophelderingen duidelijk te maken.

In de eerste plaats merk ik aan, dat men door de woor-

den, *het gezegde goede*, die soorten van geluk en voorspoed verstaan moet, waarvan ARISTOTELES, toen hij over de verontwaardiging handelde, reeds gesproken had. — Niet alles, namelijk, hetwelk wij *goed* noemen, wekt verontwaardiging op. Eens anders dapperheid, eerlijkheid en dergelijke deugden meer zullen b. v. nooit aanleiding daartoe geven; maar wel de eer, die aan B. wegens dapperheid bewezen wordt, als B. deze dapperheid (in ons oog ten minste) niet bezit, en de eer dus niet verdient. Geenerhande eigenlijk gezegde deugd behoort dus onder het goede, dat verontwaardiging kan baren. Maar evenmin kan zij onder het goede gebracht worden, dat den nijd opwekt. Het is niet de weldadigheid, de eerlijkheid, de vlijt van X., om welke hij door Z. benijd wordt; neen, het is slechts de voorspoed, de achting, het vermogen, de roem, die X. zich door deze deugden verwerft, welke de wangen van Z. van nijd doen verbleeken. Want, stelt u voor, dat volstrekt niemand, buiten Z., van de loffelijke hoedanigheden van X. iets wist; dat deze ook in het allerminst aan X. geen voordeel aangebracht hadden, zou Z. dan nog wel het verterende gif, dat aan zijn ziel en leven knaagt, bij zich omdragen? — Neen, ik herhaal het nog eens, het is noch deugd, noch wijsheid, noch dergelijke goede hoedanigheden meer, die den nijd opwekken: maar het geluk, de voorspoed (en wat men tot dergelijke soorten van het goede of nuttige al betrekken kan), waarvan zij soms de oorzaak zijn; — ziedaar wat den nijd doet ontstaan!

Waarom spreekt ARISTOTELES in zijne bepaling van een smartelijk gevoel *tegen of tegenover gelijken*? Daarom, omdat wij onze volstrekt meerderen, of hen, die geheel en al van ons verschillen, eigenlijk gezegd niet benijden. Of meent gij, dat gindsche arme daglooner juist den rijken man benijdt, die hem in eene prachtige koets voorbijsnelt en zich met de keurigste lekkernijen verzadigt, terwijl hij het dikwerf met een stuk droog brood en eenen dronk water voor lief moet nemen? Neen, de rijkwaard is op een' veel te ver-

ren afstand van hem , dan dat hij hem zou kunnen benijden ; maar zijn búrman , die zijn gelijke is , die insgelijks met schop en spade den kost verdienen moet , doch dien het wat meer medeloopt dan hem , deze is het , jegens wien om het glas bier , dat hij in staat is te betalen , een hevige nijd gekoesterd wordt.

En ziedaar ook de reden , waarom Q. den rechtsgeleerde P. eenen grooten , maar den dichter R. geen nijd toedraagt. Q. is namelijk rechtsgeleerde , maar geen dichter. Dat die man nu , die *eenen gelijken* beroepsstand met hem heeft , meer roem inoogst dan hij , dit kan Q. niet met goede oogen aanzien ; maar geheel en al onverschillig is het hem , al wilde men R. als dichter onder eerekransen begraven. Immers , benijdt hij R. al eenigszins , dan is het weer , omdat deze , schoon als dichter hem geheel en al ongelijk , in jaren , in afkomst , in vermogen , enz. hem wederom eenigermate gelijk is. En zoo drukt de krijgsman , die het lichtst andere krijgslieden , de hoogleeraar , die het lichtst andere hoogleeraren , de predikant , die het lichtst andere predikanten benijdt , het zegel der waarheid op ARISTOTELES' gezegde , dat wij over het algemeen slechts gelijken benijden , en tevens vlecht elk hunner eenen nieuwen eerekrans voor de onvergelykelijke scherpzinnigheid des grooten Wijsgeers.

ARISTOTELES zegt ten slotte in zijne bepaling , dat wij iemand om iets niet benijden met het doel , dat zulks het onze , maar opdat het niet het zijne zij. Dit is ook geheel en al naar waarheid. Niet , dat zich met den nijd niet de wensch , om hetgeen wij anderen misgunnen zelve te bezitten , zou kunnen paren en menigmaal gepaard gaat ; maar dan is deze begeerte iets bijkomends , iets toevalligs , hetwelk niet in den aard van den nijd zelve ligt opgesloten. Beide zijn geheel op zich zelve staande dingen , gelijk men dan ook eene vurige begeerte kan hebben , om het een of ander , dat het eigendom van dezen of genen is , te bezitten , zonder den bezitter daarom nog te benijden ; dat is , zonder een smartelijk gevoel te ontwaren , dat hij bezitter is. A. b. v. brandt

van verlangen, om den roem, dien B. verworven heeft, insgelijks te verkrijgen, maar hij misgunt daarom aan dezen laatste dien roem niet. C. integendeel kan volstrekt met geen goede oogen aanzien, dat zijn buurman en medekruidenier D. in zijnen winkel meer te doen heeft dan hij. Dit veroorzaakt hem iederen dag verdriet en doet hem van nijd verteren. Maar laat D. die meerdere nering eens verliezen, laat ze eens toevloeijen aan anderen, die C. niet kent en dus ook niet benijden kan: fluks zal C., al heeft hij zelf geen en enkelen klant meer gekregen dan hij te voren had, zijn verdriet zien verdwijnen. De voorspoed van D. zal hem niet meer in de oogen steken, en geene afgunst zal zijne kaken meer geel verven en doen verbleeken. Blijkt hieruit niet zonneklaar, dat men iemand niet om iets benijdt, opdat *dit iets het onze*, maar opdat zulks *het zijne niet zij*?

En dit is dan ook de reden, dat, wanneer het graf voor eenen, door kleine zielen benijden, held, staatsman, wijsgeer, dichter of wat hij zijn moge, zijne donkere deuren ontsloten heeft, de taal der afgunst en kwaadaardigheid eindelijk verstomt; niet, omdat die afgunstige, kleine zielen thans den roem bezitten, waarom zij den ontslapene benijden; maar dewijl *hij* dien niet meer bezit, of ten minste, als afgestorvene, niet meer schijnt te bezitten.

Zoo begon Italië eerst recht eendrachtig kransen voor den schedel van zijnen TASSO te vlechten, toen de groote Dichter voor het licht der zon reeds lang zijne oogen had gesloten.

Pogingen te doen, om den nijd als zoodanig op te wekken, zulks weet ik niet, of een' redenaar ook met de beste oogmerken wel geoorloofd zij. Des te geoorloofder en plichtmatiger is het echter voor hem, te trachten, om dien zoo veel mogelijk uit te roeijen. Tot beide kunt gij eenige voorschriften vinden in eene treffende plaats uit het twee en vijftigste Hoofdstuk des tweeden Boeks van CICERO's werk: *Over den Redenaar*, van welke plaats ik hier eene vertaling zal geven. »Ik twijfel er geen oogenblik aan (zegt CICERO),

dat er geen zulk een heftige hartstocht zij als de nijd, en dat men niet minder te doen hebbe, om hem uit te roeijen dan op te wekken. Het meest benijdt men zijne gelijken of minderen, en zulks, als men zich zelve in de laagte, met leede oogen integendeel hen in de hoogte bemerkt. Maar ook meerderen worden dikwerf ten sterkste benijdt, vooral, wanneer zij zich onbescheiden gedragen en door de uitstekendheid van hun aanzien en geluksgoederen alle rechtseverredigheid te buiten gaan. — Moeten deze aandoeningen nu aangevuurd worden, zoo weide men er ten sterkste over uit, hoe dit een en ander (namelijk, hetgeen benijdt wordt, aanzien, fortuin enz.) niet door deugd verworven is, maar zelfs door ondeugd en misdrijf; of wel, is het wezenlijk niet met oneer en dolzinnigheid verworven, zoo' doe men gevoelen, dat 's mans verdiensten toch op verre na zoo groot niet zijn als zijn trots en brooddronkenheid. Poogt men den nijd weg te nemen, zoo toone men aan, met welk eene groote moeite en welk gevaar het benijde verkregen, en niet door den benijde tot eigen, maar tot nut van anderen verzameld is; terwijl hij om den schijnbaar verworven roem, welk eene billijke belooning van gevaren deze ook zijn moge, zich zelfs niet eens veel bekreunt, ja, met versmading er op nederziet en hem ter zijde stelt. En, daar de nijdigaards talloos zijn, en deze ondeugd zeer algemeen is en zich overal vertoont, moet men vooral pogen, om de meening (waarin zij zich grondt) te verzwakken, door te doen zien, met welke bezwaren en ellende dat, in die meening zoo hooggestelde, geluk al vermengd zij."

Voortreffelijke aanmerking! Voorzeker, menigeen zou de grooten en rijken dezer aarde niet benijden, als hij wist, op hoeveel onrust, verdriet en zorgen aanzien en schatten hun te staan komen. Hoe treffend doet SHAKSPERE dit gevoelen, als hij een' van Englands koningen zich in vele opzichten ongelukkiger dan den minsten scheepsjongen doet noemen, en met welke krachtige regels heeft onze VONDEL zoo iets dergelijks hier en daar aangeduid!

Ten slotte spreekt ARISTOTELES over den nájver en de verachting. De eerstgemelde wordt door hem bepaald, als: *een zeker smartelijk gevoel tegen (of tegenover) gelijken van natuur over de zich vertoonende aanwezigheid van eeregoederen, die voor ons zelve bereikbaar zijn; — (en welk smartelijk gevoel ontstaat) niet omdat zij de hunne, maar omdat zij ook niet de onze zijn.*

De juistheid ook dezer bepaling zal u bij een weinig nadenken dadelijk duidelijk worden, vooral wanneer gij haar met die van den nijd vergelijkt. Nijd en nájver zijn geene geheel ongelijksoortige hartstochten, ofschoon de eerste verfoeijelijk, de tweede in vele opzichten hoogst loffelijk zij. Beiden hebben dit met elkander gemeen, dat zij een onaangenaam gevoel veroorzaken. Immers, de onrust, die de nájverige KAREL op de scholen gevoelt, omdat zijn makker WILLEM hem in bekwaamheden en in daardoor verworven eer voorbijstreeft, geeft hem evenmin eene genoegelijke gewaarwording als die, welke de ziel des nijdigen RUNOLFS vervult. Wel is zij niet zoo verterend, zoo hartvergiftigend als de laatste; maar aangenaam is zij toch nooit. — Hieruit blijkt dus in de eerste plaats, hoe gepast ARISTOTELES den nájver, evenzeer als den nijd, een zeker smartelijk gevoel genoemd heeft. Maar, waarover gevoelt men nájver? Over het goede, dat een ander bezit en wij niet bezitten. Doch welke soort van het goede? Ook over gezondheid, bij voorbeeld, bloot op zich zelve beschouwd? Ook over rijkdom, bloot als rijkdom genomen, en niet in betrekking gedacht tot eer en aanzien, die hij geeft of geven kan? Ook over deugd, bloot als deugd beschouwd, niet als de moeder van eer? Ook over wetenschappelijken roem, zoo oneindig groot, dat wij overtuigd zijn van dien nimmer te kunnen bereiken? Neen! — Geen knaap is op school nájverig op eenen anderen knaap alleen daarom, omdat de andere een gezonder maag heeft dan hij. — Niemand is nájverig op den rijken HARPAX, die een millioen in de wereld bezit, maar om zijne gierigheid door elkeen veracht wordt. De reusachtige geleerdheid van

B. en zijne verworven eer maken zijnen vriend R. niet najverig; want deze gevoelt, dat hij nimmer in staat is, zich tot zulk eene hoogte te verheffen. Hieruit zien wij weder, hoe naar waarheid ARISTOTELES in zijne bepaling spreekt van eeregoed of eeregoederen, van een goed, waarom men geëerd wordt, en tegelijkertijd van een zoodanig goed, dat wij zelve kunnen bereiken. Immers, dat de kleine WILLEM door zijn vlug leeren zooveel meer roem verwerft dan zijne makkers, ziedaar de reden, waarom de jeugdige KAREL, die gevoelt, dat hij het toch ook zoo ver zou kunnen brengen, najverig is en al zijne pogingen inspant, om ook die eer te verwerven.

Vraagt men, op wie men over het algemeen najverig is, zoo ligt het antwoord hierop alweder in de voortreffelijke bepaling des griekschen Wijsgeers (dien Prins van alle bepalers!) opgesloten. Hij spreekt toch van een smartelijk gevoel omtrent of tegenover gelijken van natuur. Immers, ook hier geldt hetgeen ARISTOTELES ten aanzien van den tijd heeft aangemerkt, dat er namelijk altijd eene zekere gelijkheid tusschen den tijdigaard en den benijde vereischt wordt. Zonder deze gelijkheid toch, (en bepaaldelijk wel eene gelijkheid van natuur of van aard) zal ook de najver niet licht plaats hebben. Ziet, hoe de latijnsche schoolknaap niet najverig zijn zal op de uitmunters in eene hoogere, maar in zijne eigene klasse! Ziet, hoe de rechtsgeleerde niet naar den roem des geneesheers, maar naar dien zijns mederechtsgeleerden zal haken! Ziet, hoe het jeugdige meisje niet in najver zal ontsteken om de bekwaamheden der bedaagde huismoeder, maar om de talenten harer gespelen en vriendinnen! Schijnen er al uitzonderingen te dezen aanzien te zijn, zij verzwakken den algemeenen regel niet. En ook deze uitzonderingen zijn meestal schijnbaar; want zelfs ongelijke personen, tusschen welke najver plaats grijpt, zijn dikwerf, wat het voorwerp des najvers en hun aard of natuur betreft, elkander gelijk. Van den grooten griekschen Geschiedschrijver THUCYDIDES verhaalt men (volgens VOSSIUS) dat hij, nog een kleine knaap zijnde, den Geschiedschrijver HERODOTUS, bij de

olympische spelen, ten aanhooren van geheel Griekenland, diens geschiedverhalen hoorde voorlezen, en over de toejuichingen en den roem, die HERODOTUS inoogstte, zoo najverig werd, dat hij in tranen uitbarstte. Welk eene gelijkheid was er, vraagt gij misschien, tusschen dit jongske en den veel ouderen, lang volwassen Geschiedschrijver? Hoe kon het kind op den man najverig zijn? Ik antwoord: daarom, omdat het kind in aanleg, in natuur, in geschiktheid tot het vervaardigen van historische tafereelen reeds eene overeenkomst met HERODOTUS in zich gevoelde, door de verhevenheid van zijnen jeugdigen geest reeds een voorgevoel had van de groote bekwaamheden, die zich eenmaal in hem ontwikkelen zouden; kortom omdat hij zich (zooals de Duitschers het zouden noemen) niet als een bloed, maar als een geestverwant van den Vader der geschiedschrijvers aanzag. Bij den roem toch, door worstelaars en wagenmenners behaald, zal hij wel geenen traan gestort hebben. — Ook was het HERODOTUS zelf, die uit de smart des knaaps den vader diens toekomstige grootheid voorspelde. Te wel toch gevoelde hij, dat zulk een najver niet dan in eene ziel, gelijk aan de zijne, kon opgewekt worden. »Ik wensch er u geluk mede, OLORUS,» zeide hij: »dat gij zulke kinderen hebt! Deze uw zoon bezit eene ziel, geheel en al van verlangen naar wetenschap geprikkeld.» —

Ten slotte moet ik er u nog opmerkzaam op maken, dat de grieksche Wijsgeer den najver een smartelijk gevoel enz. noemt, *niet omdat anderen, maar omdat wij ook niet bezitten*. Hierin, namelijk, verschilt de najver geheel en al van den nijd, met welken men dien in het spraakgebruik te onrecht wel eens verwart. De nijdigaard gunt, zooals wij zagen, deze of gene zaak aan anderen niet. Met den wensch, om haar zelf te bezitten, heeft zijne drift (geheel en al in haren eigen aard beschouwd, en voor zoover zij niet met andere hartstochten gepaard gaat) niets te maken, en daarom is zij des te schandelijker. Ook is daarom (opdat ik u hierop in het voorbijgaan opmerkzaam make) ons nederlandsche woord

afgunst zeer nadrukkelijk en juist. Geheel anders is het met den najver gelegen. Door dezen misgunnen wij anderen het geluk niet, hetwelk ons ontbreekt. Wij wenschen slechts dat geluk, die eer mede deelachtig te worden. Gelijk de nijd dus een hartstocht is van lage gemoederen ; gelijk de nijd tot het plegen der verfoeijelijkste daden iemand kan aansporen ; gelijk de nijd eenen WINKELMANN, eenen PERGOLESE en anderen onder den moorddolk van italiaansche bandieten deed vallen : aldus is de najver eene gewaarwording van groote zielen ; aldus doet de najver de ongeloofelijkste pogingen inspannen, om dien roem te verwerven, welken wij zien, dat anderen te beurt valt ; aldus is de najver met alle andere deugden en loffelijke hoedanigheden bestabaar ; aldus dooft de najver de heilige vlam der vriendschap niet uit, welke de verstijvende adem des nijds geheel en al uitblaast ; aldus is de najver eene drift, van welke het grootste voordeel in alle betrekkingen des levens getrokken kan worden, indien hij slechts noch overspannen wordt, noch een onwaardig doel heeft.

Doch ik verval tot uitweidingen, die het bestek dezer Voorlezingen verreweg te buiten gaan. Maar zoo zaakrijk, zoo scherpzinnig en juist is ARISTOTELES, dat men over eene enkele bepaling van hem urenlang zou kunnen spreken.

Hoe een redenaar den najver moet opwekken, valt door het gezegde genoegzaam in het oog, en zal ik u bij eene andere gelegenheid door voorbeelden, uit stukken van Wel-sprekendheid genomen, nog duidelijker maken.

Tegelijkertijd dat ARISTOTELES over den najver handelt, spreekt hij met een woord over die aandoening, welke geheel en al tegen haar indruischt, de verachting namelijk. Ik acht het echter onnoodig, hierbij langer stil te staan.

Op deze wijze nu, heeft de groote grieksche Wijsgeer de voornaamste driften en aandoeningen der menschelijke ziel nagespoord. Waarlijk, geen ontleedkundige heeft ooit het geheele samenstel, de verschillende deelen, de kleinste spieren en vezelen van een menschelijk ligchaam duidelijker aan

het gezicht vertoond, dan de scherpzinnigheid des griekschen Wijsgeers den geheelen aard en de natuur onzer hartstochten in hunne verborgenste roersels en springveeren ontwikkeld heeft, en ons al het raderwerk, dat het kunstig werktuig der menschelijke ziel in beweging brengt, heeft aangewezen. Veel laat zich voor het overige nog zeggen over den tijd en de plaats, wanneer en waar een redenaar op het hart en de aandoeningen zijner hoorders werken moet; over de maat, die hij hierin moet houden; over de voorbehoedsels, die hij hierbij moet nemen; over het gewichtige vereischte, dat men, om te roeren, zelve geroerd moet zijn, of ten minste zich zorgvuldig wachten voor den schijn van geheel het tegenovergestelde; over de onderwerpen, die zich al of niet voor eene hartstochtelijke behandeling schikken, en een aantal andere soortgelijke punten meer. Wij besparen zulks echter tot het oogenblik, dat wij het slot of de toepassing van eene redevoering zullen beschouwen. Immers, het hartstochtelijke hoort in den regel daár het meest te huis, en wij hebben ook in ons Handboek daár ter plaatse de gezegde stukken meer bijzonder aangeroerd.

Ten slotte nog van dit allervluchtigst overzicht van de leer der hartstochten, zij het mij vergund, uit VOSSIUS het volgende staaltje ten bewijze aan te halen, hoezeer de Ouden overal, waar zij op de hartstochten wilden werken, zich bevljtigten, om zich zelve in eene zekere hartstochtelijke stemming te verzetten. Zelfs tooneelspelers deden hiertoe hun best, gedachtig aan de les van den redekundige QUINCTILIANUS: wilt gij roeren, zoo weest vooral zelve geroerd! Dus hield zekere POLUS, in de rol der ELECTRA van SOPHOCLES te voorschijn tredende, in stede van het schijnbaar gebeente van ORESTES (broeder van ELECTRA, om wiens vermeenden dood zij weeklaagt) het ware en wezenlijke gebeente van zijnen eigen geliefden zoon in handen, dien hij weinige dagen te voren verloren had. Het gezicht nu van deze treurige overblijfselen vervulde hem met zulk eenen weedom, dat zijne jammerklachten door den geheelen schouwburg weergalmden en

alle aanschouwers tot in de ziel roerden. Zoo roerde deze dan, door zelf geroerd te wezen. En was het niet juist ook ten gevolge van zelf zoo getroffen te zijn, dat meermalen zekere vaderlandsche tooneelkunstenares, wier naam altijd onvergetelijk zal blijven, na het voordragen eener hartstochtelijke rol, zich even afgemat bevond, alsof zij in eigen persoon al de aandoeningen en de woeling der driften, welke zij slechts nabootste, had ondervonden? Voor het overige doet het hier aangemerkte geene afbreuk aan het gegronde van de gulden les van SHAKSPERE, die ook voor den redenaar der behartiging overwaardig is: Behoudt in den storm der driften eene zekere kalmte! — Anders toch loopt gij gevaaf van bij uwe mondelinge voordracht te schreeuwen, in plaats van te spreken, afkeer en walging door uwe gebaren te verwekken, in plaats van door deze te roeren en te treffen, ja van de toehoorders in lagchen te doen uitbarsten, waar gij door het krachtige en aandoenlijke uwer taal hun de tranen in de oogen meendet te lokken.

ACHTSTE VOORLEZING ,

OVER § 102.

»In de derde plaats bracht men bij de Ouden tot de *vinding* de kennis der zeden, dat is, van datgene, hetwelk, tegenover de hartstochten gesteld, meer den aard zelven en het geheele karakter des menschen uitmaakt.

Men achtte het voor eenen redenaar noodzakelijk, om hiermede nauwkeurig bekend te zijn, dewijl hij naar den gezegden aard zijner toehoorders den gang zijner redeneering inrichten, en b. v. tot ouden van dagen op deze, tot jongelingen op gene wijze spreken moest.

ARISTOTELES inzonderheid heeft dit stuk niet minder scherpzinnig dan dat der Hartstochten behandeld. Hij onderzoekt, ten gevolge van welke oorzaken de karakters der menschen verschillend gewijzigd zijn; hoe deze (in het algemeen beschouwd) verschillen ten gevolge van het onderscheid van gemoedshebbelijkheden, hartstochten, regeeringsvorm, ouderdom, geluksgoederen en andere dergelijke zaken. De schilderingen, die hij hierbij geeft, van hetgeen b.v. het eigenaardige in het geheele bestaan, de wijze van denken en handelen der jeugd, in tegenoverstelling van die des ouderdoms; der fijken, in tegenoverstelling van die der armen; der machtigen, in tegenoverstelling van die der minvermogenden enz. uitmaakt, zijn werkelijk meesterstukken van vernuft, scherpzinnigheid en oordeel.

Tegelijkertijd onderzocht men hij de Ouden, hoedanig het gemoedsbestaan en karakter eens redenaars zelven zijn moest, waarbij men de hoofdvereischen van hetzelfde tot voorzichtigheid, braafheid en welwillendheid bracht.”

Het derde Stuk, mijne Heeren! dat door de Ouden tot de *vinding* gebracht werd, is, zooals gij uit de voorgelezen § gehoord hebt, de kennis der zeden, of van datgene, hetwelk het karakter van den geheelen mensch uitmaakt, en dat ten

gevolge van jaren, geslacht, stand, betrekking enz. zeer verschillend zijn kan. De leer der hartstochten doet ons het gemoed in onrust, die der zeden in rust kennen. Uit de laatste komen de eerste voort, gelijk uit de eerste ook weer de laatste. De jongeling b. v. is geneigd tot toorn. Dit maakt een' grondtrek van zijn karakter, als jongeling, uit. Deze opvliegendheid maakt hem echter van den anderen kant weer meer onvatbaar voor eenen heimeelijken, onverzoenbaren wrok, welke laatste lichter bij lieden van meer gevorderde jaren zal aangetroffen worden. En zoo wijzigt dus zijn jongelingsaanleg de hartstochten, en wordt weer door deze laatste gewijzigd. Dit een en ander nu, zeiden de Ouden, moet een redenaar weten. Hij moet het karakter, de geneigdheden, de driften, de begrippen, de vooroordeelen van iederen leeftijd, van iederen stand, van iedere maatschappelijke betrekking kennen, opdat hij den grijsaard kunne onderrichten, roeren en overtuigen met redenen, die op den grijsaard; den jongeling met redenen, die op den jongeling; den rijke met redenen, die op den rijke; den gemeenebestgezinde met redenen, die op den gemeenebestgezinde het meest vermogen zullen. En ofschoon veel van dit alles hem door de natuur als vanzelve geleerd wordt, is het echter geeuzsins in ARISTOTELES belagchelijk, maar integendeel zijner verwonderlijke scherpzinnigheid overwaardig, dat hij zulks in een zeker wetenschappelijk stelsel heeft zoeken te brengen, en over hetgeen op de verschillende karakters der menschen betrekking heeft, eenige wenken pogen te geven, die op zich zelve reeds onze aandacht dubbel verdienen.

U, wat de nauwkeurige ontwikkeling van dit alles betreft, tot den griekschen Wijsgeer zelve verwijzende, zal ik slechts trachten u een kort overzicht van zijn onderwijs in dezen, voor zoover het namelijk in het tweede Boek zijner Redekunst voorkomt, te geven, en door enkele staaltjes over de voortreffelijkheid daarvan te doen oordeelen.

In de eerste plaats geeft ARISTOTELES te kennen, dat het-

geen hij zeden noemt, maar dat zich misschien het best door het woord karakter zou laten vertalen, voortgebracht en gewijzigd wordt door vier dingen, namelijk door de hartstochten, door de gemoedshebbelijkheden, (zooals ik het grieksche *ἐξέτις*, het ciceroniaansche *habitus* het liefst vertalen zou) en waaronder hij deugden en ondeugden verstaat, door de verschillende leeftijden en door geluksbeschikkingen. De twee eerste dingen gaat hij met stilzwijgen voorbij, als reeds elders door hem behandeld, (de hartstochten namelijk, zooals wij zagen, even te voren, de deugden en ondeugden in zijne zedekundige schriften). Hij bepaalt zich dus bij de schildering van het verschillende karakter, dat de leeftijden en het geluk of de geluksbeschikking teweegbrengen. De leeftijden verdeelt hij in drie: in jeugd, middelbare jaren en ouderdom. Onder de dingen, die men als uitvloeisels van geluks- of lotsbeschikking beschouwen moet, spreekt hij van adeldom of hooge geboorte, rijkdom, macht, (of het tegenovergestelde van dit een en ander) en in het algemeen van voorspoed en tegenspoed.

Om u over de meesterhand, welke wij in de karakterschetsen, die ARISTOTELES bij de behandeling der gezegde verschillende punten ophangt, te doen oordeelen, zal ik pogen van twee dezer grieksche origineelen eene nederlandsche kopie te geven; namelijk van de karakterschetsen der jeugd en des ouderdoms. Verwacht eene getrouwe, maar geene te stijf letterlijke, en soms, duidelijkheidshalve, eene eenigszins omschrijvende vertaling!

Op de volgende wijze beschrijft ARISTOTELES het karakter van jonge lieden:

»Jonge lieden (zegt hij) zijn begeerziek van aard en gereed ook, om datgene, naar hetwelk zij wenschen en streven, ten uitvoer te brengen. Onder de ligchamelijke of zinnelijke begeerten zijn zij het meest onderhevig aan de liefdedriften, die hen geheel en al beheerschen. In hunne begeerten zijn zij wispelturig en vervelen zich ras, zoodat zij, het eene oogenblik hevig naar iets verlangende, in het daarop volgen-

de het reeds moede zijn. Hun willen en begeeren toch is meer vurig dan aanhoudend, eveneens als honger en dorst bij vermoeiden. Zij zijn opvliegend en gereed, om naar die driftvervoering te handelen. Lichtelijk stuiven zij dus op in toorn. Hunne eerezucht toch laat hun niet toe, het minste blijk van minachting over het hoofd te zien, maar doet hen elke belediging hoog opnemen. Zijn zij eer-, nog meer zijn zij zegezuchtig. (Ik denk, dat ARISTOTELES bedoelt: begeerig, om over anderen te heerschen, anderen geheel en al te overwinnen en over hen den meester te spelen.) De jeugd toch haakt naar uitstekendheid boven anderen, en iets zoodanigs nu is in de zege of in het overwinnen en beheerschen van anderen gelegen. Deze beide driften treft men dus ook meer bij hen aan, dan dat zij geldgierig zouden zijn, welk laatste zij ook des te minder daarom kunnen zijn, omdat zij nog geene behoefte ondervonden hebben, zooals de Spreuk van PITTACUS op AMPHIARAUS luidt. Zij zijn ook niet kwaad-, maar goedaardig, want zij hebben nog niet veel boosheid gezien. Tevens zijn zij lichtgeloovig, dewijl zij nog niet veel bedrogen zijn geworden. Zij laten zich ook licht door hoop streelen. Immers zij zijn, gelijk door wijn verhitte lieden, warm en vurig van gestel, (waardoor namelijk, wil ARISTOTELES zeggen, de vlugge omloop des bloeds, opgeruimdheid en luchthartigheid bevorderd worden) en tevens hebben zij nog weinig teleurstelling ondervonden, zoodat zij hierdoor meestentijds in eene blijde hoop leven. De hoop toch behoort tot het toekomstige, de herinnering tot het voorledene — en voor jonge lieden is de toekomst lang, het voorledene kort. In dien vroegen leeftijd meenen zij dus niets zich te herinneren, alles te hopen te hebben. Ten gevolge van het gezegde zijn zij licht te bedriegen, daar zij zich zoo spoedig door de hoop laten streelen. — Jonge lieden zijn ook kloekmoedig en onversaagd. Immers, zij zijn opvliegend en hopen licht, waarvan het eerste de vrees verbant, het tweede het zelfvertrouwen opwekt. Geen toornige toch (op het oogenblik namelijk, dat hij zulks in de volle kracht van het woord genoemd mag worden) is bevreesd,

en iets goeds te hopen baart een zeker zelfvertrouwen. — Zij zijn ook zedig en schaamachtig. Immers, zij houden nog geene andere dingen voor edel en schoon, dan die er in het algemeen voor gehouden worden, en het openlijke gevoelen heeft hun dus ten wet en regel gestrekt. — Jonge lieden zijn ook hooghartig. Zij zijn toch nog niet ter neergedrukt door het leven, en hebben nog geene ondervinding van al zijne behoeften. Hooghartigheid nu bestaat hierin, dat men zich zelve groote dingen waardig keurt, hetwelk wederom eene eigenschap is van hem, die licht hoopt. (Immers, naarmate men meent, dat alles licht te verkrijgen is, naar die mate zal men ook het *beste* voor zich licht verkrijgbaar wanen.) Moetende kiezen, zullen zij eerder het edele en schoone dan het nuttige doen. Zij leven toch nog meer naar de inspraak van hun hart dan naar koele berekening. Het nuttige nu wordt berekend, het edele en schoone behoort tot de deugd. Jonge lieden zijn ook meer vriend- en makkerlievend dan menschen van eenen ouderen leeftijd. Zij beminnen toch de gezelligheid, en berekenen niets naar eigenbaat en voordeel, ook hunne vrienden dus niet. — Feilen zij, zoo feilen zij, tegen CHILONS voorschrift aan, altijd in het hevige en buitensporige. Alles doen zij overmatig. Zij beminnen overmatig; zij haten overmatig, en zoo gaat het met al het overige. Zij meenen toch en beweren stijf en sterk alles te verstaan, en daarom is alles bij hen overmatig. Zij beleedigen meer, om iemand smaad, dan hem eigenlijk gezegd kwaad te doen. Medelijdend zijn zij ook, doordien zij iedereen voor braaf en beter houden dan hij is. (Herinnert u hier de voortreffelijke bepaling van het medelijden, die wij hierboven uit ARISTOTELES hebben aangehaald.) Zij meten toch anderen af naar hun eigen schuldeloosheid, en dus wanen zij, hetgeen onverdiend aan anderen overkomt, zelve te lijden. Zij zijn ook lachlievend en uit dien hoofde boertig. Boert toch is eene beschaafde soort van schimp. Zoodanig nu is het karakter van jonge lieden."

Wat zegt gij van zulk eene karakterschets? Is niet iedere

trek er in die van eenen meester, en draagt niet alles het kenmerk en zegel der hoogste waarheid? Met welk eene diepe menschenkennis wordt de oorsprong en de oorzaak van iedere neiging, van elken heerschenden hartstocht, die der jeugd eigen is, aangewezen, zoodat wij ten duidelijkste gevoelen, dat een jong mensch, ten gevolge van den geheelen aanleg zijner natuur, zijner jaren, zijner weinige ondervinding, over het algemeen zoo en niet anders wezen moet en kan. Ik zeg: over het algemeen; want gij gevoelt wel, dat ARISTOTELES hier het eigendommelijke opgeeft, dat *meestal* der jeugd eigen is, zonder hiermede te willen beweren, dat op zijne algemeene regels geene uitzonderingen bij dezen of genen enkeling of *individu* zouden kunnen gevonden worden. — Gij zelve behoeft in de samenleving de oogen maar eens rond te slaan, om hier en daar vlasbaarden als grijsaards, en grijsaards als vlasbaarden te ontdekken. En welk eene eenvoudigheid, welk eene volslagene onopgesmuktheid, welk eene droogheid, zou men schier zeggen, maar tegelijkertijd welk eene natuurlijke bevalligheid, welk eene duidelijkheid, welk eene kracht en beknoptheid, welk eene puntigheid van stijl! Het is de taal van het koele, maar in zijne koelheid tot op den bodem van alles doordringende verstand, hetwelk tot het koele verstand spreekt en daaraan zijne scherpzinnige opmerkingen mededeelt. Het is eene taal, die het ware afdruksel is van den geest, welke zich in haar uitdrukt, en die, bij het leerkundige doel, dat hij, die haar bezigt, voor oogen heeft, en in het algemeen hier in hare soort, op haren tijd, op hare plaats even fraai en gepast is, als in andere opzichten de zwierigste en schitterendste schrijftrant van eenen CICERO en anderen.

Na de jeugd met zulke duidelijke trekken afgeschilderd te hebben, doet ARISTOTELES zulks even juist en natuurlijk, wat den ouderdom betreft.

»De ouden nu, zegt hij, en afgeleefden hebben over het algemeen eene geaardheid, die het tegenovergestelde is van het bovengenoemde. Doordien zij toch zoo lange jaren hebben

geloefd, dikwerf bedrogen zijn geworden, dikwerf gedwaald en de meeste dingen slecht bevonden hebben, bevestigen zij niets stellig meer, ja, houden dit vol ten aanzien van alles, en doen dit veel sterker dan wel behoorde. Zij *vermoeden* slechts, maar *weten* niet, en terwijl zij allerlei bedenkingen en zwarigheden opperen, komen zij altijd met een: *misschien*, en *mogelijk* te voorschijn. In dien toon toch spreken zij over alles, over niets stellig. Zij zijn ook kwaadluimig of knorrig van aard. Door kwaadluimigheid versta ik, dat men alles op het ergste uitlegt en opneemt. Voorts zijn zij achterdochtig uit ongeloofigheid, en ongeloofig ten gevolge van hunne ervaring. Uit dien zelfden hoofde beminnen, noch haten zij sterk, maar beminnen, volgens BIONS voorschrift, alsof zij zouden haten; haten, alsof zij weer zouden beminnen. Ook zijn zij kleinmoedig, daar het leven hen nedergedrukt heeft, en zij begeeren derhalve niets groots, niets uitstekends, maar slechts levensonderhoud. Zij zijn insgelijks niet milddadig, want hetgeen zij bezitten bestaat eeniglijk (volgens hun' waan, bedoelt ARISTOTELES) uit het allernoodwendigste, (waarvan zij dus, wil hij zeggen, niets meenen te kunnen missen) en tegelijkertijd weten zij bij ondervinding, hoe moeilijk het verkrijgen of bezitten, hoe gemakkelijk het kwijtraken is. — Almede zijn zij angstvallig en vooruit vreezende. Zij zijn toch het tegenovergestelde van jonge lieden; want, zijn deze laatste warm en vurig, zoo zijn zij koud of bekoeld. De ouderdom zelve baande aan de angstvalligheid of bevreesdheid bij hen dus den weg. Vrees toch is niets anders dan eene soort van koude of verkleuming. Zij beminnen het leven, en zulks het meest, nu het bij hen op het einde loopt; maar juist, dewijl men een afwezig goed begeert, begeeren zij datgene, hetwelk hun ontbreekt. (ARISTOTELES bedoelt het leven, dat hun spoedig *zal* ontbreken.) Tevens zijn zij in eene hoogere mate eigenlievend, dan behoort. Ook dat toch is eene soort van kleinmoedigheid. En juist door deze zelfliefde leven zij meer dan betamelijk is voor het nuttige dan voor het schoone of edele. Het nuttige toch maakt bij

hen het eigenlijk gezegde goede uit ; het edele is niets meer dan het edele. Zij zijn voorts meer schaamteloos dan schaamachtig. Doordien zij toch het edele en het nuttige niet op gelijken prijs stellen , bekreunen zij zich luttel om den schijn. (Om den schijn van hetgeen schoon en edel is, wil ARISTOTELES zeggen ; want schaamte is niets anders dan eene zekere leuze, mag ik het zoo eens heeten , van het gevoel voor het edele en schoone.) — Almede hopen zij niet licht ten gevolge van hunne ondervinding. De meeste zaken toch (weten zij) zijn slecht, en dus stellen zij zich altijd het ergere voor, te meer', daar zij vreesachtig zijn. Dus leven zij meer in de herinnering dan in de hoop. Weinig toch is hetgeen hun nog rest van het leven , veel hetgeen er reeds van weg is. De hoop nu heeft op het toekomstige , de herinnering op het voorledene betrekking. Dit is ook de reden hunner snapachtigheid. Zij praten toch onophoudelijk van hetgeen gebeurd is, en verheugen zich in het herdenken hiervan. — Zij worden wel vinnig, maar krachteloos driftig. De zinnelijke begeerlijkheden zijn zij deels afgestorven, deels zijn deze zwak bij hen. Zij zijn dus luttel begeerziek, en handelen niet uit zinnelijken lust, maar uit winzucht. Daarom schijnen soortgelijke lieden ook ingetogen. De zinnelijke begeerlijkheden toch zijn bij hen verdwenen, en zij zijn slechts der winzucht onderdanig. Zij leven meer naar berekening (van het goede), dan dat zij juist uit hunnen aard goed zouden zijn. Berekening toch behoort tot het nuttige ; uit den aard goed te zijn is der deugd (of der innerlijke zielskracht) eigen. Zij beleedigen, om wezenlijk kwaad te doen, niet bloot versmaadingshalve. — Ook grijsaards zijn medelijdend, niet echter om dezelfde reden als jonge lieden. De laatste zijn het uit menschlievendheid ; zij zijn het uit zwakheid. Elk leed van een ander oordeelen zij, dat hun ook kan overkomen. Dit nu is eene eigenschap des medelijdenden. (Vergelijkt hetgeen wij hierboven over het medelijden gezegd hebben.) Daarom zijn zij ook klaagachtig en noch scherts-, noch lachlievend. Lachlievendheid en klaagachtigheid toch

zijn tegenovergestelde dingen. (ARISTOTELES wil met zijne gewone dialectische kortheid van redeneeren zeggen: als men het eene niet is, dan moet men noodzakelijk dat zijn, wat er juist het tegenovergestelde van is; is men dus in den nadrukkelijksten zin des woords geen liefhebber van vroolijkheid, dan kan het niet anders, of men moet een beminnaar van droefgeestigheid en klaagachtigheid wezen; is men het half en half, dan zal men ook het tegenovergestelde half en half zijn). Dit nu is de geaardheid van jonge en oude lieden. En daar zij alles, hetwelk in overeenkomst met hen zelve en hun karakter gezegd wordt, gunstig opnemen, is het ook duidelijk genoeg, hoe zij, wanneer zij zelve spreken, zich in hunne personen en de taal, die zij voeren, zullen voordoen."

Ziedaar op welk eene wijze de scherpzinnige grieksche Wijsgeer de ouden van dagen afschetst! Voorzeker, de trekken zijn hier niet zoo bevallig als die, waarmee de jeugd zich in zijn vluchtig tafereel vertoont; maar de waarheid en het gelijkende, die er in vele opzichten in heerschen, zal geen kenner van menschen over het hoofd zien. Ik zeg in vele opzichten; want, dat er somwijlen wat te donkere omtrekken in de schets, die ARISTOTELES van de bedaagden ophangt, gevonden worden, zou ik niet geheel en al durven tegenspreken. Ten minste, ik geloof, dat men in ons vaderland zeer vele uitzonderingen op de regelen des Wijsgeers te dezen aanzien zou kunnen aantreffen.

Na eenige korte aanmerkingen over den middelbaren leeftijd, gaat ARISTOTELES over tot de beschouwing van den invloed, dien geluksgoederen op de zeden en de geaardheid der menschen uitoefenen. Hij geeft dus eene schets der geaardheid van lieden van aanzien en hooge geboorte, van die der rijken, van die der machtigen en van die der gelukkigen in het algemeen.

De tijd verbiedt mij echter ook hier den griekschen Wijsgeer te volgen, weshalve ik u uitnoodig, om zoo het voorgezette proefje der door hem opgedischte letterkundige gerechten uwen smaak gestreeld heeft, eene verdere soortge-

lijke kitteling bij ARISTOTELES zelve te zoeken. Dit geldt ook ten aanzien van eenige andere punten, welke tot het onderwerp van de geaardheid en de zeden der menschen gebracht kunnen worden. Immers, die geaardheid is ook onderscheiden naar gelang der verschillende soorten van regeeringsvormen, waaronder de menschen leven. Over het algemeen b. v. zal het karakter van gemeenebestgezinden of republikeinen anders gewijzigd zijn dan dat van een volk, hetwelk eeuwenlang onder het bestuur eens alleenheerschers of monarchs geleefd heeft. En beiden zullen nog weer verschillen van de inwoners eens lands, waarin sinds onheuglijke tijden een zoogenaamde aristokratische regeeringsvorm bloeide. Ook de oligarchische wijze van bestuur komt hier in aanmerking, welke namelijk, volgens ARISTOTELES, in zoover verschilt van de aristokratische, dat oorspronkelijk door de oligarchie de regeering van weinigen en vermogenden, door de aristokratie die van weinigen en edelen, of voortreffelijken, bestemd, verstaan werd. Over dit een en ander handelt ARISTOTELES echter niet ter plaatse, waar hij in het algemeen de geaardheid en de zeden beschouwt, en waaruit wij de schetsen, die hij van de jeugd, den ouderdom en de mannelijke jaren geeft, genomen hebben; maar hij spreekt er over, deels in het acht en twintigste Hoofdstuk van het eerste Boek zijner Redekunst, (daár namelijk, waar hij over de beraadslagende soort van welsprekendheid handelt) deels in zijne Staatkundige Schriften. Wij hebben zulks hierboven reeds met een enkel woord gezegd, en verwijzen u derhalve verder daarheen (dewijl deze Voorlezingen niets dan wegwijzingen en geene, alles tot in alle kleinigheden toe omvattende, verhandelingen zijn, noch zijn kunnen).

Eenige aanmerkingen over het verschil van karakter, dat door landaard en landstreek teweeg wordt gebracht, kunt gij (om van nieuweren niet te spreken) bij VOSSIUS vinden in het vierde Hoofdstuk des tweeden Boeks zijner Redekundige lessen.

Wat het karakter of gemoedsbestaan betreft, voor zoover het door de deugd of ondeugd gewijzigd wordt, hierover verwijst ons ARISTOTELES (zooals wij reeds zeiden) naar elders. Hier komen dan, namelijk, en zijne zedekundige schriften in aanmerking, en hetgeen hij, handelende over de deugd, of het loffelijke en eerbare, (het doel en middelpunt van allen lof, en dus dat der aantoonende welsprekendheid,) in zijne Rhetorische Schriften hierover gezegd heeft. Dit onderwerp is hierboven door ons behandeld.

Bij de beschouwing, voor het overige, van hetgeen men de zeden, de geaardheid of het karakter noemt, spreekt men ook van de zeden, die een redenaar zelve hebben moet, opdat hij in hetgeen hij zegt, geloofd kunne worden. Men wil dus, (gelijk wij in het Handboek zeiden) dat voorzichtigheid of wijsheid, braafheid en goedwilligheid bijzonder in hem uitblinken. Zal iemand toch met hetgeen hij voordraagt, zijn doel treffen, zoo is het niet genoeg, dat hij gepaste denkbeelden, gronden en bewijzen wete te vinden, dat hij de hartstochten der menschen kenne, dat hij met hun verschillend gemoedsbestaan, aard, karakter, zeden, of hoe men het noemen wil, bekend zij; maar hij zelf moet ook voordeelig bekend staan, en in hetgeen hij zegt zich bekend maken als een redenaar, die en verstandig het woord voert, en het eerlijk meent, en genegenheid en goedwilligheid betoont, om ten beste zijner hoorders, gelijk ook van hetgeen voor hen van belang is, te spreken, en zich hierbij hunne gunst en achting te verwerven. Vooral geldt zulks, naar het oordeel van ARISTOTELES, (in het eerste Hoofdstuk des tweeden Boeks zijner Redekunst) in de beraadslagende soort van welsprekendheid, waarin de redenaar, als aan- of afrader van iets, optreedt. Immers is hierbij, of zijne bekwaamheid, of zijne eerlijkheid, of zijne goede gezindheid verdacht, zoo zullen ook zijne beste raadgevingen niet gevolgd worden. Wat nu al tot de gezegde goede hoedanigheden behoore, op welke wijze een redenaar deze ten toon moet spreiden, en hoe hij zijnen toehoorders eenen

goeden dunk van zich zelve kunne inboezemen: hiervan moet, volgens ARISTOTELES, de kennis geput worden, deels uit de leer van deugd en ondeugd in het algemeen, deels uit de beschouwing der menschelijke hartstochten en aandoeningen, onder welke liefde en goedwilligheid eene voorname plaats bekleeden. Van het een en ander, voor zoover het tot de redekunst betrekking heeft, is hierboven reeds met een woord gesproken, en wij zullen gelegenheid hebben, om in het vervolg, wanneer wij de regeling of rangschikking beschouwen, over sommige punten, hiertoe behoorende, nog wel iets naders te zeggen. Misschien vinden wij dan ook nog wel aanleiding, om meer in het bijzonder het een en ander aan te stippen over de hoedanigheden en zeden, die in eenen pleitbezorger moeten uitblinken; een onderwerp, waarover de beroemde romeinsche Redekundige QUINCTILIANUS zulke uitmuntende aanmerkingen gemaakt heeft, en dat door niemand zoo volledig als door hem behandeld is geworden.

Dit moge voor het tegenwoordige genoeg zijn, om van de leer der redkundigen over hetgeen zij zeden, geaardheid of karakter noemen, een kort overzicht te geven. Dat dit onderwerp niet alleen voor eenen openlijken redeenaar, maar ook voor elkeen, dien het om menschenkennis te doen is, als ten hoogste belangrijk beschouwd moet worden, gevoelt gij vanzelve. Ook de dichter, vooral de treurspel- of blijspeldichter, mag hier bij de Ouden, en vooral bij ARISTOTELES, wel ter schole gaan. Wat toch kan het ons baten, dat tooneelpersonages hunne denkbeelden en gewaarwordingen in de sierlijkste verzen inboezemen, als de taal, welke hun in den mond gelegd wordt, noch met hunne jaren, noch met hun karakter, noch met hunnen stand, noch met de aandoening of drift, die uit hen moet spreken, overeenstemt? Zij mogen, evenals zoovele romanhelden, eenen tijd lang de groote menigte en onder haar zelfs kundigen behagen: op den duur zullen zij, ten spijt van hunne hoogdravende en sierlijke taal, elkeen, die nadenkt, belag-

chelijk voorkomen, daar toch alles, wat onnatuurlijk is, dáár, waar men natuur verwacht, mishaaft. Tooneelpoëzij nu moet altijd in de laatste gegrondvest blijven, hoe hoog zij zich voor het overige in het rijk der idealen verheffen moge. Zij moet op de faam bij VIRGILIUS gelijken, die, schoon het hoofd in de wolken verbergende, echter met de voeten de aarde beroert. Zij moet evenals de honderdjarige eik des wouds zijn, wiens kroon, hoog in het blauw der lucht, door het zuiverste zonnegoud verguld wordt; maar wiens wortelen nogtans diep en donker in het aardrijk blijven vastgehecht. Hetgeen hier van de tooneelpoëzij in het bijzonder gezegd is, geldt ten aanzien van meer soorten der dichtkunst. Ik wil deze kunst voorzeker zoomin als iemand hier te lande ten allen tijde en overal tot het bloot werkelijke bepaald hebben; maar wenschte integendeel in onze Poëzij soms wel eens wat meer verbeeldingsspel, soms wat meer van dat romantische, dat men in die der Grieken, der Latijnen, der Italianen, der Engelschen en Duitschers, en tevens dat men in eene zuster der Poëzij, in de schilderkunst, aantreft. Schildert men echter als dichter nu eenmaal wezens af, die onmiddellijk uit het werkelijke leven genomen zijn, dan moet men ook altijd der waarheid en werkelijkheid, voor zooveel de poëtische waardigheid zulks gedooft, getrouw blijven, en ons geene menschen uit de maan voor menschen van onze planeet, de aarde, verkoopen. De jongeling, die geheel en al, tegen alle natuurlijkheid aan, op het tooneel als een grijsaard spreekt en handelt, is even belagchelijk als de dwerg, dien men ons voor eenen reus, als de reus, dien men ons voor eenen dwerg zou willen uitventen. Zie daar, waarom de geheele Oudheid HOMERUS vergood heeft, omdat hij, voor zoover hij menschelijke daden bezingt, zijnen helden ook de menschelijkste, de natuurlijkste en met den tijd, waarin zij leefden, allerovereenkomstigste karakters gegeven heeft, zoodat uit zijn Gedicht een schat van ervaring te putten is; maar zie daar ook de reden, waarom een MILTON en een KLOPSTOCK alle eer waardig zijn, omdat

zij, engelen en duivelen schilderende, hen zoodanig hebben doen voorkomen, als zij naar het denkbeeld, dat onze verbeelding zich van zulke wezens maken kan, te voorschijn komen moesten. Ik spreek hier in het algemeen, zonder sommige feilen, die men in het bovengemelde opzicht aan deze twee groote Dichters te laste legt, te willen vergoeijken.

Hiermede besluiten wij de Voorlezingen over die § § van ons Handboek, welke over de *vinding* handelen. Wij herhalen ten slotte, dat wij slechts eenige hoofdpunten aangeroerd hebben, en dat gij deze lessen voor niets minder dan voor uitgewerkte verhandelingen over dit onderwerp hebt aan te zien. Doch het doel, hetwelk ik er mede op het oog had, zal bereikt worden, indien zij u slechts eenigszins opmerkzaam gemaakt hebben op het veelvuldige voortreffelijke, dat er in dit opzicht bij de Ouden wordt aange troffen, en den lust bij u opwekken, om uit die bronnen van kennis en wetenschap uwen dorst naar deze laatstgemelde te lesschen. Dringend blijve u zulks aanbevolen!

G R O N D E N

DER

NEDERLANDSCHE WOORDAFLEIDKUNDE,

IN EEN' BEVATTELIJKEN TRANT VOORGEDRAGEN

DOOR

Mr. B. H. LULOFS,

Hoogleraar, enz. enz.

DERDE DRUK.

HERZIEN EN IN NIEUWER SPELLING OVERGEBRACHT

DOOR

Dr. A. DE JAGER.

AMSTERDAM,
A. AKKERINGA.
1878.

Snelpersdruk van H. C. A. THIEME, te Nijmegen.

V O O R R E D E.

Ik heb niet noodig een wijloopig Voorbericht bij dit Geschrift te voegen, daar zijn doel en strekking voor hem, die de moeite neemt het eens in te zien, duidelijk genoeg zijn. In een' geleidelijken en bevattelijken trant, en zonder hierbij in de diepten eener bloot gissende Etymologie af te dalen, een kort overzicht te geven van de wijze, waarop in onze taal de woorden uit elkander voortspruiten: ziedaar, wat ik beoogd heb, en waarin ik mij gelukkig zal rekenen eenigermate geslaagd te zijn! Vooral heb ik dit werkje ten dienste dier Heeren Schoolonderwijzers geschreven, die zich zelve in de kennis onzer taal nog wat verder oefenen willen, en voorts ten gebruike van elkeen, wien het om een beknopt en, zooveel mogelijk, duidelijk overzicht onzer Woordvorming te doen is. Schoon ik mij dus van alle eigenlijk gezegde geleerdheid in dit boek onthouden en telkenreize getracht heb, te diep gaande navorschingen te vermijden, vertrouw ik echter, op verschillende plaatsen eenige wenken gegeven te hebben, die bij leerlieden de zucht tot nader onderzoek kunnen opwekken en hen doen beseffen, hoevele vragen er nog in het vak der Woordafleidkunde te beantwoorden zijn, welk duijter nog over de diepere gronden dier wetenschap zweeft, en met wat omzichtigheid men bij het onderzoek naar de wortels der woorden te werk moet gaan. Inderdaad, men moge ook al hier of daar een' stronk van die wortels kunnen opgraven: hunne uiterste spruiten, vezelen en weefsels zijn zoo diep in den bodem der taal geschoten, dat al het delven en wroeten er naar menigmaal geheel vruchteloos is, en men de geleerdste arbeiders over de richting, welke die worteldraden onder den grond genomen hebben, verschillende gevoelens ziet koesteren. Met die diepere wroetingen heb ik mij dus ook, blijkens het aangemerkte in § 14, niet opgehouden, maar blootelijk de vorming, afstamming en verwantschap der woorden door, van en met elkander beschouwd, voor zoover zulks door Woordontleding duidelijk en zichtbaar wordt, en naar eene vaste, kennelijke, in het oog loopende regelmaat plaats heeft. Ik heb daarbij de etymologische en woordontleedkundige beginselen van onzen voortreffelijken oud nederlandschen Taalkenner LAMBERT TEN KATE HERMANZ. tot leiddraad genomen; want ik kan niet ge-

noeg zeggen, met welk een' eerbied ik voor dien grooten man vervuld ben, niet omdat ik al zijne *Etymologiën*, elk in het bijzonder, voor waar houde (daarvoor heeft TEN KATE zelf ze nooit uitgegeven, en er zijn ongerijmde onder); maar dewijl ik de theoretische gronden zijner *Woordafleidkunde* in haar geheel beschouwd zoo uitnemend vind; dewijl ik b. v. alleen reeds zijne leer over de oudheid der zoolang miskende en als onregelmatig uitgekreten zoogenaamde ongelijkvloeiende werkwoorden een meesterstuk vind van scherpzinnigheid en eenvoudigheid; een grondbeginsel, welks ontdekking der *Taalkennis* meer voordeel heeft aangebracht, dan de honderd en duizend gelukkige *Etymologiën* van enkele woorden, die door andere taalbeoefenaars geopperd zijn; — kortom, een grondbeginsel, dat in niet weinig opzichten de schering en den inslag uitmaakt van het tegenwoordige reuzenwerk van JAKOB GRIMM, dien schranderen en vlijtigen Geleerde, dat wonder van taalkunde in *Duitschland*. Maar ik behoef niet te herhalen, wat ik tot lof van GRIMM en tevens over de verplichting, die hij aan TEN KATE heeft, in dit *Geschrift* zelf op meer dan ééne plaats gezegd heb. Ook heeft zich onze beroemde Landgenoot, de Hoogleraar KINKER, met zijne gewone scherpzinnigheid daarover zeer duidelijk verklaard. gelijk wij hem, mitsgaders den Heer SIEGENBEEK, tevens dank moeten zeggen voor de wijze, waarop zij de eer van TEN KATE tegen de hoogst onbescheiden aanvallen van wijlen onzen grooten, maar grilligen, en soms, zoo 't schijnt, op eens anders lauweren wat nuijverigen BILDERDIJK gehandhaafd hebben. En waarlijk, BILDERDIJK had zijn zwart maken van TEN KATE wel achterwege mogen laten, hij, die dikwijls op tienwerf lossen, muller zandgrond zijne etymologische gebouwen optrekt, dan de zoo voorzichtige TEN KATE, en vele van wiens zoo apodictisch uitgevente verklaringen onzer Achtervoegsels of wat dies meer zij, op zijn hoogst voor niet veel meer dan vernuftige gissingen kunnen aangezien worden, gissingen, op welke de ervaring of geenen, of maar een' zeer zwakken stempel der waarheid drukken kan. Dit zij hier gezegd, zonder in andere opzichten den roem van BILDERDIJK afbreuk te willen doen. —

Ten slotte dezer Voorrede wil ik aan deskundigen nog rui-terlijk, en dewijl ik schijngeleerdheid haat, gezegd hebben, dat ik mij, schoon dikwerf van oud *duitsche talen* sprekende, en mij ook een overzicht van haar samenstel hebbende trachten te verschaffen, in geenen deele voor een' grondgeleerd kenner dier talen uitgeve, weshalve ik soms in bijzonderheden meek op de nasporingen van anderen, dan op mijne eigene, de slotsommen mijner redekavelingen gegrondvest heb. —

Groningèn,

B. H. LULOFS.

20 April 1833.

INLEIDENDE AANMERKINGEN.

§ 1.

De nederlandsche **WOORDAFLEIDKUNDE** is de wetenschap, die ons den oorsprong, de vorming en afleiding, mitsgaders de verwantschap en vroegste beteekenis der in het Nederlandsch voorkomende woorden leert kennen. Men noemt die wetenschap ook wel **WOORDVORSCHING**, omdat zij naar den oorsprong der woorden vorscht; of wel **WOORDGRONDING**, omdat zij den grondslag der woorden opdelft. Met een onduitsch, hoewel zeer bekend, en uit het Grieksch ontleend woord, heet zij **ETYMOLOGIE**, dat letterlijk zooveel zegt als *Waarheid* of *Waarheidkunde*, als houdende de **Woordafleidkunde** zich op met het opsporen van het ware in den oorsprong en de beteekenis der woorden.

§ 2.

De stof dus, waaromtrent de nederlandsche **Woorafleidkunde** werkzaam is, zijn woorden. Die woorden beschouwt zij in hunne verschillende bestanddeelen, dat is, in de letteren en lettergrepen, waaruit ze zijn samengesteld. Zij onderzoekt, hoe uit de vereeniging dier letteren en lettergrepen op duizenderlei wijze woorden en welke woorden gevormd worden, en hoe dan weer van die woorden andere ontstaan, die dikwerf ook alweer nieuwe telen.

Zij doorloopt dus, om zoo te spreken, alle woordfamilien,

gaat derzelver stamboomen, zoover zij maar eenigszins met hare blikken reiken kan, na, en kan dus in een' zekeren zin de Geslachtsrekenkunde of *Genealogie* der taal geheeten worden. Doordien zij tevens de woorden in hunne bestanddeelen ontleedt, zweemt zij ook naar eene Ontleedkunst of *Anatomie* der taal. Of wel, ten gevolge van het door haar in het werk gestelde schiften en uiteenscheiden dier bestanddeelen, zou men haar de Scheidkunde of *Chemie* der taal kunnen noemen.

§ 3.

De Woordafleidkunde is van tweeërlei aard, of 1) meer vast en zeker, of 2) bloot gissend. De eerstgemelde houdt zich bezig met de beschouwing van woorden, waarvan de oorsprong en afstamming genoegzaam buiten bedenking kunnen gesteld worden. Zeker is het b. v., dat *looper* uit het worteldeel *loop* van het ongelijkvloeiend werkwoord *loopen*, *liep*, *geloopen*, met toevoeging van het achtervoegseltje *er* ontstaan is, en dat honderd andere woorden als *schrijver*, *zwemmer*, *vlieger* op dezelfde wijze gevormd worden. Zeer onzeker is echter de oorsprong van het werkwoord *loopen* zelf. Over zoo iets kan de Etymologie slechts gissingen, ja ook soms die niet eens, opperen.

§ 4.

De nederlandsche Woordafleidkunde is eene allerbelangrijkste wetenschap. 1) Zij maakt ons met het kunstig samenstel der taal bekend. 2) Zij doet ons de verwantschap van een aantal woorden en den band, die de meeste talen meer of min met elkander verbindt, opmerken. 3) Zij verspreidt daardoor licht over den oorsprong der volken. 4) Zij strekt tot eene fakkel bij verschillende betwiste punten van spelling, spraakleer enz. 5) Zij vergewist ons van de ware en oorspronkelijke beteekenis van vele woorden, die thans voor een' onkundige iets duisters hebben. Zoo leert zij ons

b. v., dat *bruidegom* is samengesteld uit *bruid* en het oude *gomo*, *guma*, dat in de duitsche talen *man*, *mensch*, beteekende, zoodat *bruidegom* zooveel als *bruidman*, dat is, aanstaande man der bruid is; dat *jonker* uit *jonk-heer* is verbasterd; dat] *freule* eene versmelting is van *frouwlijn* (in het Hoogd. nog *fräulein*), hetwelk eigenlijk hetzelfde als *vrouw-tje* beteekende, en al vleijend op een jong, adellijk meisje werd toegepast; dat *juffer* verzacht is uit *jong-fer* (in 't Hoogd. nog *Jungfer*), dat is *jong-vrouw*, wordende het woord *ver* bij onze oud-hollandsche schrijvers nog voor vrouw gebruikt; dat *kermis* verlopen is uit *kerk-mis*, welk woord oudtijds in den zin van jaarmarkt genomen werd, dewijl in de Middeleeuwen groote kerkelijke plechtigheden en missen vele kooplieden en kramers met hunne waren bijeenlokten, om ter plaatse, waar het kerkfeest gevierd werd, die waren uit te venten en te slijten. 6) De Etymologie is dus somtijds de eenige sleutel, die ons in de oude, middeleeuwsche handschriften en oorkonden den zin van verschillende, thans niet meer in zwang zijnde en daardoor duistere woorden ontsluiten kan.

§ 5.

Van de Woordafleidkunde kan echter ook groot misbruik gemaakt worden, wanneer men niet op hechte gronden bouwt, en meer zijn vernuft dan de regels der wetenschap te baat neemt. Vooral geldt dit van de Etymologie, welke wij de gissende genoemd hebben. (Zie § 3.) Deze heeft tot het uitkramen der zotste stellingen aanleiding gegeven, stellingen, die, hoewel soms door beroemde mannen verdedigd, vaak de geheele wetenschap in een bespottelijk licht hebben doen voorkomen. Maar ook zelfs in het uitleggen van den oorsprong en den zin van zeer duidelijke en gemakkelijk te verklaren woorden kan een onkundige feilen, als hij, blootelijk op den klank en het uiterlijk voorkomen dier woorden afgaande, ze alleen naar dien klank

en schijn verklaren wil. Hoe dwaas b. v. zou men handelen, als men het woord *godsvrucht* uitlegde door: eene vrucht, uit God voortkomende; terwijl toch dat woord niets anders dan *godsvrees* beteekent. Immers *vrucht* is hier geen ooft, maar door letterverzetting, dat is door verplaatsing der *r* vóór, in stede van achter de *u*, uit *furcht* voortgesproten, welk *furcht* vrees wil zeggen en door de Hoogduitschers nog altijd in dien zin gebruikt wordt. *Godsvrucht* is dus hetzelfde als het hoogduitsche *Gottesfurcht*, dat is, de vreeze Gods. — Zoo is *oordeelen* niet het oor verdeelen tusschen twee partijen, gelijk sommigen op eene dwaze wijze dit woord hebben willen verklaren; maar het woordje *oor* schijnt met ons *ver-* en *uit* samen te hangen, en *oordeelen* is *verdeelen*, *uit-* of *uiteendeelen*, dat is, de gronden voor en tegen iets uiteenscheiden met zijn verstand, om daarna dan zijn gevoelen in te richten. Op dezelfde wijze toch gebruiken de Latijnen hun werkwoord *discernere*, dat ook oorspronkelijk niets dan verdeelen, scheiden, uiteenschiften beteekent, en waarvan de Franschen *discerner*, *discernement* enz. gevormd hebben. Zoo heeft de uitgang *dom* in *Christendom*, *adeldom*, *menschdom* enz. met ons *dom*, onverstandig, niets te maken; maar is een oud woord *doem*, van *doemen*, oordeelen, dat den staat, het gebied, enz. te kennen geeft, of ook eene verzameling van personen; zoodat *adeldom*, *Christendom* dus het denkbeeld uitdrukt van hetgeen tot de Christenen (of Christenleer), tot de menschen enz. behoort. Zoo duidt *mosterd* in de spreekwijze: *hij ruikt naar den mosterd* niet die specerij aan, welke wij *mosterd* heeten, maar is eene verbastering van *mutsaard*, dat is, een takkenbos, tot brandstof dienende. In de rampzalige tijden namelijk, toen men onze voorvaderen om het geloof verbrandde, zeide men van iemand, die van ketterische gevoelens verdacht werd: *hij riekt naar den MUTSAARD*, d. i. hij heeft al den brandreuk der vlammeende takkenbossen aan zich; men zal hem ook spoedig gijzelen en ten vure doemen. Indiervoege is ons *bakhuis* in de platte spreekwijze:

iemand een klap in zijn BAKHUIS geven, niet uit *bak* en *huis* samengesteld, maar eene verbastering van *bakkes*, welk *bakkes* weer misvormd is uit *bakken*, een woord, dat bij de Hoogduitschers nog altijd in den zin van *wang* of *wangen* gebruikt wordt, en wij zelve nog bezigen in het koppelwoord *kinnebakken*, d. i. dat gedeelte der wang, hetwelk aan de kin sluit; alsmede in het woord *bakkebaard*, zijnde de baard, die langs de wang groeit. Zoo is *likdoorn* niet een likkende of gelikte doorn, maar *vleeschdoorn*, van *lik* of *leik*, oudtijds vleesch beteekenende, en waarvan ook ligchaam, *lijk*. Om de pijn nu, naar het steken van een' doorn zweemend, die eksteroogen vaak veroorzaakten, noemde men ze figuurlijk een' doorn in 't vleesch, gelijk men in een' nog figuurlijker zin wel eens zegt: dat is mij een doorn in 't oog, of op dezelfde wijze, als de oude Romeinen iets, dat hun kwelling en zorg baarde, een *keisteentje* (*scrupulus*) noemden. Zij zeiden b. v.: die zaak heeft mij een *keisteentje* ingeworpen, voor: die zaak heeft mij kwelling, moeite veroorzaakt. Daar namelijk een kei- of kittelsteentje, in een schoen of laars geraakt, onder 't gaan vrij wat pijn kan veroorzaken, werd dat woord *scrupulus* bij overdracht later ook gebruikt van iets, dat aan het gemoed zorg, pijn, kwelling baarde. — En zoo hebben de Franschen er nog hun *scrupule*, en wij ons bastaardwoord *scrupuleus* van, b. v. ik ben *scrupuleus*, om dit of dat te doen.

Genoeg, de aangehaalde voorbeelden kunnen doen zien, hoe omzichtig een onkundige, ook bij het uitleggen van zeer duidelijk schijnende woorden, te werk moet gaan, en hoe licht men zich door een woordafleiding, blootelijk op den klank en het uiterlijk voorkomen van een woord gegrond, bespottelijk kan maken. Van dit laatste zijn de BECANUSSEN, de SCHRIECKS, de DE GRAVES en soortgelijken de treurige voorbeelden geweest.

§ 6.

Hoeveel kundigheden dus iemand bezitten moet, die in den waren zin van het woord een goed nederlandsch Etymoloog of Woordafleidkundige heeten zal, valt licht te begrijpen. Hij moet toch in de eerste plaats zijne eigene taal grondig verstaan, en zulks niet alleen, zooals zij tegenwoordig zich vertoont, maar zooals zij was van eeuw tot eeuw, zoolang wij haar kennen. Hij moet zich een overzicht trachten te verschaffen van de verschillende volkstongvallen, die in haar heerschen, dewijl uit die dialecten soms veel licht over den oorsprong der woorden ontleend kan worden. Hoe menige uitdrukking b. v., die in de beschaafde schrijftaal duister is, kan uit het Groningsch, het Geldersch enz. worden verklaard. Vooral moet hij tevens eenige hulpmiddelen bezitten tot het verstaan der vroegere deutsche tongvallen, uit welke ook onze taal zich allengskens gevormd, of waaruit zij woorden ontleend heeft. Tot die tongvallen en talen behooren het Gothisch, Angel-Saksisch, Frank-Duitsch, Friesch en soortgelijke (*). Van de hedendaagsche deutsche talen, die allen met de onze uit ééne bron zijn voortgevloeid, moet hij ook meer of min iets kennen; want van vele woorden vinden wij de wortels in het Hoogduitsch, Platduitsch, Deensch, Zweedsch, IJslandsch enz., of omgekeerd zijn somtijds de wortels van woorden uit die talen bij ons te vinden; terwijl daarenboven de beschouwing van de verschillende gedaanten, waarin zich een en hetzelfde woord in de onderscheidene deutsche talen voordoet, ongemeen veel licht over de Woordafleidkunde verspreiden kan en den oorsprong van een aantal andere uitdrukkingen

(*) Zie een kort verslag van die oud-deutsche Dialecten in *mijne Schets van een Overzicht der Deutsche taal of der Germaansche taaltakken in derzelver oorsprong en tegenwoordige verdeeling in het Nederlandsch, Hoogduitsch, Deensch, Zweedsch en andere soortgelijke verwantschapte talen of tongvallen.* Gron., bij J. OOMKENS, 1819.

spoedig kan doen vinden. Ook de kennis van het Fransch is voor een nederlandsch Etymoloog zeer veel waard, daar die taal, ofschoon van een' anderen stam dan de onze, echter 'vanoudsher een' grooten invloed op haar heeft uitgeoefend, en zeer veel woorden in haar heeft weten binnen te sluiken. In het algemeen kan men zeggen, dat hoe meer talen een Woordafleidkundige verstaat, des te beter hij in zijne etymologische navorschingen slagen zal, daar toch vermoedelijk alle talen ten laatste uit ééne algemeene bron zijn voortgevloeid, en de meeste nog woorden bezitten, die, hoe geheel verschillend er uitzien, toch voor een scherpziend oog kennelijke familietrekken verraden. Zoo hebben geleerde mannen ontegenzeggelijk de overeenkomst tusschen eene menigte nederlandsche, grieksche, hebreuwsche, perzische en andere woorden doen opmerken. Sommigen echter hebben dit ook wel eens te ver gedreven, en gelijkheden willen ontdekken, die niet in de natuur der zaak, maar slechts in hunne verhitte verbeelding aanwezig waren.

Dat een nederlandsch Woordafleidkundige ook veel nut kan trekken uit de kennis der geschiedenis, zeden en gebruiken van ons vaderland en andere gewesten, zal door het voorbeeld, in § 5 aangehaald, duidelijk genoeg zijn, weshalve hij dan ook met die kennis dient te zijn uitgerust.

Voor al is het noodig, dat een Etymoloog heldere en gezonde begrippen voede over het geheele ontstaan der taal als taal, en over de wijze, waarop de mensch zijne begrippen, voorstellingen en gewaarwordingen door middel van woorden uitdrukt. Zonder den wijsgeerigen blik hierin, zal zijne moeite dikwerf ijdel zijn, en al zijne overige geleerdheid zal hem niet baten; terwijl hij integendeel, met die wijsgeerige scherpzichtigheid begaafd, soms hetgeen hem aan wetenschap ontbreekt, door nadenken eenigszins zal kunnen vergoeden.

Met dat al verlate een Woordafleidkundige zich nooit alleen op zijn vernuft, maar trachte voor elke afleiding,

die hem door dit laatste wordt aan de hand gedaan, ook geldige bewijzen uit het taalgebruik zelf op te delven. Anders toch loopt hij gevaar van zich aan een' ijdel schijn te vergapen, en eene wolk, gelijk men het noemt, voor JUNO te omhelzen.

§ 7.

Ofschoon de Woordafleidkunde dikwerf eene bloot *gissende* kunst zij, is zij dit echter in de eene taal meer dan in de andere. Hoe meer oorspronkelijkheid eene taal bezit, dat is, hoe meer zij zich uit haren eigen boezem gevormd, hoe minder zij uit vroeger levende, maar nu doode talen hare woorden ontleend heeft, hoe gemakkelijker de Woordafleidkunde in haar zijn zal. Men behoeft namelijk niet de geheele wereld door te reizen, om de wortels der woorden van zulk eene spraak te zoeken, maar vindt die in eigen grond en bodem. Is integendeel eene taal eene voortzetting, om zoo te spreken, van eene geheel andere, vreemde, niet meer gesproken wordende taal; heeft zij van die laatste zonder orde en regelmaat hare woorden voor een groot deel overgenomen, zoo gevoelt men, dat dan het onderzoek naar den oorsprong dier woorden dikwerf zeer moeilijk zijn moet. Dit is b. v. het geval met het Fransch, dat voor een groot deel uit doode latijnsche wortels gesproten is, en daardoor dikwerf hoogst bezwaarlijk is af te leiden. Honderden van fransche woorden hebben kunne stamwoorden in het Latijn, en zijn onverklaarbaar voor hem, die geen Latijn kent. Men kan ze bij afgesneden boomtakken of struiken vergelijken, die men uit een ander land heeft medegebracht, en waarvan de stam en de wortelen in dat land zijn blijven steken. Ik vraag elkeen, der fransche taal machtig, of hij, uit het Fransch zelf, de woorden *parricide*, *suicide*, *matricide*, *décapiter*, *occiput*, *préface*, *exorde*, *ecclésiastique*, *transfuge*, *transgresser*, *dériver*, *démence*, *corriger*, *calamité*, *sujet*, *subterfuge* enz. zoo gemakkelijk

verklaren kan, als wij de letterlijke overzettingen dier woorden *vadermoorder*, *zelfmoorder*, *moedermoorder*, *onthoofden*, *achterhoofd*, *voorrede*, *inleiding*, *kerkelijk*, *overlooper*, *overschrijden*, *afleiden*, *onzinnigheid* (*krankzinnigheid* of *waanzin*), *verbeteren*, *onheil*, *onderdaan*, *uitvlucht* uit het Hollandsch. Een kind bij ons kan u zeggen, dat *vadermoorder*, *zelfmoorder*, *moedermoorder* enz. moorder van zijn vader, van zich zelven, van zijne moeder *moet* beteekenen. Is dit ook zoo duidelijk in *parricide*, *suicide*, *matricide* enz., of zijn de bestanddeelen van die woorden, zijn *parri-*, *sui-*, *matri-* en het daarmede vereenigde *cide* niet duister in het Fransch, omdat zij geene fransche, maar latijnsche of verfranscht-latijnsche uitdrukkingen zijn? Verstaat elkeen niet dadelijk ons *onthoofden*, daar ieder weet, dat het van *hoofd* komt, terwijl het voorvoegseltje *ont* bij ons berooving te kennen geeft, zoodat *onthoofden* dus zoo veel zegt als van het hoofd berooven? Maar kan men zoo ook, door ontleding van het woord zelf, het fransche *décapiter* verstaan? Moet men de afleiding van *capiter* niet in het latijnsche *caput*, d. i. *hoofd*, gaan zoeken, daar toch de Franschen voor hoofd niet *caput*, maar *tête* hebben, en het woord dus, om verstaanbaar te zijn, *dététer* zou moeten luiden? En wat is door zich zelven verklaarbaarder, wat is gemakkelijker te etymologizeeren, ons *achterhoofd*, of het fransche *occiput*, dat ook alweer van dat latijnsche *caput* komt, ja, nog klinkklaar Latijn is? Maar men kan duizend zulke voorbeelden bijbrengen. — Om nu niet eens te spreken van al de grieksche en latijnsche kunsttermen, die nog dagelijks bij dozijnen in het Fransch worden ingevoerd. Hem, die Franschen zelve hierover wil hooren klagen, zij het mij vergund te verwijzen tot mijne Aanteekeningen op den door mij uitgegeven derden druk van BLAIRS *Lessen over de Redekunst*, Gron. 1832, D. I. bl. 196.

§ 8.

Bij alle Etymologie komt bijzonder in aanmerking, dat

men de verschillende deelen kenne, waaruit een woord bestaan kan. In de eerste plaats zijn dit natuurlijk de letters, en dus is een overzicht van deze, de ontwikkeling van hare onderscheidene kracht, verdeeling en verwisseling, vooral bij de dieper doordringende Woordvorsching, van het uiterste belang. Van veel minder belang is zulks evenwel, als wij de Woordafleidkunde bloot van hare meer vaste en zekere zijde beschouwen, gelijk wij in dit geschrift voornemens zijn te doen. Wij zullen ons dus in de bespiegeling der letters hier niet verdiepen. Maar in alle Etymologie, om het even of zij tot de vaste dan gissende behoore, is het een vereischte, dat men in de woorden drie hoofddeelen onderscheide: 1) namelijk *het Zakelijk Deel*, ook wel eens *de Wortel* van het woord geheeten, schoon dat woord *wortel* soms de nog dieper kiem, die in een woord schuilt, beteekent, en daarom wat dubbelzinnig is; 2) datgeen, wat men *Buigingsdeelen* noemt, en 3) de zoogenaamde *Voor- en Achtervoegsels* van afleiding. Niet, dat juist die drie hoofddeelen in ieder woord zich vertoonen. Integendeel, men vindt een aantal woorden, die alleen uit een zoogenaamd zakelijk deel of wortel bestaan, b. v. *loop*, *dronk*, *les*, enz.; andere, die slechts het eerste en derde vertoonen b. v. *loop-ER*; maar evenwel ze kunnen in één woord allen gevonden worden, en het is zeer noodig, dat men het eene deel niet met het andere verwarre. Maar wij moeten nader aantoonen, wat men door die verschillende hoofddeelen verstaat.

Door HET ZAKELIJKE DEEL van een woord verstaat men dat gedeelte er van, waarin deszelfs ware wezen ligt opgesloten, en dat, wat men ook tot het woord toe- of afdoe, noch voor het geheel, noch voor een deel kan weggenomen worden, of het geheele woord en al zijne afleidsels zouden ophouden te bestaan. Zoo zijn in *loopen*, *schrijven*, *lezer*, *vrienden*, *geluk*, enz., *loop*, *schrijf*, *lees*, *vriend*, *luk* de zakelijke deelen. Door de syllabe *loop*, *schrijf* toch, ziet men, zijn *loopen* en *schrijven*, ja alle

afstammelingen daarvan, van elkaar onderscheiden; want het lettergreepje of Buigingsdeel EN hebben beide met elkander en duizend andere woorden gemeen, b. v. *hooren*, *spreken*, *treden*, *boeken* enz. Evenzeer is in *lezer* de lettergreep *lees* het zakelijke deel, want het Achtervoegsel *er* vindt men in ontelbare andere substantieven, b. v. *bakker* (*), *koker*, *drukker*, *prediker* enz. enz. In *vriendin* is ook weer *vriend* het voorname, het zakelijk of worteldeel; want *in* is slechts een achtervoegsel of uitgang, dien men evenzeer aantreft in *koningin*, *keizerin*, *gravin* enz. Hetzelfde geldt van *geluk*, waarin nu echter het zakelijk deel in *luk* van *lukken* ligt opgesloten, terwijl *ge* slechts een voorvoegseltje is, met hetwelk duizend andere woorden evengoed voorzien zijn, b. v. *gehoor*, *geschreeuw*, *geloop*, *gekrijt* enz. enz.

Geen nederlandsch woord dus, ja geen woord in eenige taal ter wereld kan zonder zakelijk deel bestaan. 't Is de ziel van het ligchaam, 't is de stam van den boom, die blijven moet, welke takken men ook weggappe.

BUIGINGSDEELEN zijn die lettergreepjes, nu al dan niet aan een woord gehecht, welke dienen, om de declinatie, conjugatie, comparatie en wat dies meer zij, welke het in den stijl ondergaat, te kenteekenen. In het woord *loopen* is *en* zulk een buigingsdeel, want het wijst aan, dat dit werkwoord in de onbepaalde wijze staat, daar toch de onbepaalde wijze of *infinitivus* bij ons op *en* uitgaat, b. v.

(*) Eens vooral moet ik hier waarschuwen, dat men zich ten aanzien der ware gedaante van een woord niet late misleiden door de spelling. *Bakker* is niet samengesteld uit *bak-* en *ker*, of uit *bakk-* en *er*, maar uit *bak* (van *ik bak*) en *er*. De tweede *k* is er slechts bijgevoegd, opdat men niet *baker* leze. *Lezer* bestaat uit *lees* en *er*; maar de *s* is in *z* veranderd, ten einde men *ze* niet scherp uitspreke, terwijl men voorts slechts ééne *e* gebruikt, daar dit, om den klank, dien de *e* in *lezer* hebben moet, uit te drukken, voldoende is. Schreef men echter *ik lees* met ééne *e*, zoo zou elk *ik les* lezen.

loop-EN, *schrijv-EN*, *hoor-EN* enz. — *En* is evenzeer een buigingsdeel in het woord *boek-EN*. Hier duidt het nu echter niet een' infinitivus aan, maar is een teeken, dat het woord *boeken* in het meervoud staat. Zoo is in het woord *koks-* de letter *s* het buigingsdeel, hetwelk dat meervoud aanwijst. In het woord *grootER*, *dikker*, is *er* het buigingsdeel van comparatie, waardoor wordt uitgedrukt, dat iets *meer* groot, *meer* dik is dan iets' anders.

Men ziet, dat deze Buigingsdeelen dus geene deelen zijn, onafscheidelijk aan de woorden verbonden, maar een en hetzelfde woord nu aanklevende, dan varen latende, al naarmate het denkbeeld zulks medebrengt. Zoo zal ik b. v. zeggen: *groot* als zeeheld was PIET HEIN, *grootER* M. HZ. TROMP, maar de *grootSTE* van allen was DE RUYTER.

Van een' geheel anderen, vasteren aard zijn de voor- en ACHTERVOEGSELEN VAN AFLEIDING. Hierdoor verstaat men, gelijk wij dit in het vervolg in het breede zien zullen, zoodanige, van de woorden onafscheidbare, let tergrepen of letteren, die, *vóór* of *achter* aan het zakelijke deel van dezelfde gehecht, strekken, om van een stamwoord een aantal nieuwe woorden of afleidsels te vormen. Daartoe behoort b. v. het zoo even aangehaalde lettergreepje *er* in *loop-ER*, *schrijv-ER*, *bleek-ER* en duizend andere, gelijk zoo ook het achtervoegsel *in* in *vriend-IN*, het voorvoegsel *ge* in *ge-luk* enz. — Zulke voor- en achtervoegsels blijven aan het woord gehecht, en zijn daarvan niet afscheidelijk, als de Buigingsdeelen. Zij helpen toch het geheele woord mede uitmaken, en strekken, om aan het begrip, dat in een zakelijk of worteldeel, of in het algemeen in een vroeger woord bevat is, allerlei bijbegrippen toe te voegen, en daardoor van zulk een woord weer nieuwe woorden te vormen. Zoo wordt b. v. in *loop-ER* het begrip van *loopen* met dat van een mannelijk persoon, die de werking van loopen uitoefent, verbonden. In *loop-STER* met die van een vrouwelijk persoon. Het achtervoegsel *in* in *vriend-IN* brengt evenzeer het begrip van een' manvriend op een' vrouwvriend over.

— Nimmer kunnen bloote Buigingsdeelen zulk eene kracht uitoefenen, welke laatste daarenboven ook niet, zooals de voorvoegselen en achtervoegselen, altijd onmiddellijk aan het zakelijke deel gehecht, maar in afgeleide woorden eerst achter het achtervoegsel en geheel aan het einde gevoegd worden. *Looper* b. v. *looper-s*, *loopster*, *loopster-s*.

Met het op het oog houden nu der bovenstaande hoofdbestanddeelen de woorden ontledende, zullen wij zien, dat b. v. in het woord *on-ge-LUKK-ig-lijk* de syllabe LUK het zakelijk of worteldeel van het woord is, *on* een eerste, *ge* een tweede voorvoegsel, *ig* een eerste, *lijk* een tweede achtervoegsel van afleiding; dat in *MAAT-schapp-ij-en* MAAT het zakelijk deel, *schap* een eerste, *ij* een tweede achtervoegsel van afleiding, en het lettergreepje *en* blootelijk een buigingsdeel is, aanwijzende, dat het van MAAT afgeleide woord *maatschappij* hier nu in het meervoud staat; — dat in *OM-STAND-ig-hede-n* STAND het zakelijk deel, *OM* nu niet juist een voorvoegsel van afleiding, maar een ook afzonderlijk nog gebruikelijk, met dit STAND vereenigd woord, *ig* een achtervoegsel van afleiding, het oude *hede*, waarvoor wij nu *heid* zeggen, ook zulk een achtervoegsel, en *n* weer het buigingsdeel des meervouds is; — dat in *LEV-end-ig* de syllabe LEEF het zakelijk deel, *end* een teeken van het deelwoord of participium, en *ig* een achtervoegsel van afleiding is.

Elkeen gevoelt, dat het wel onderscheiden dezer hoofdbestanddeelen, welke de woorden hebben of kunnen hebben, den grondslag uitmaakt van de geheele nasporing, die wij naar hun oorsprong en vorming in het werk stellen. En hoe gemakkelijk het ook in vele woorden schijne, deze onderscheiding te maken, zijn er echter ook een aantal, waarin het zeer moeilijk valt, datgene, wat hun zakelijk deel bevat, van hetgeen in hen bloot voor- en achtervoegsel is, af te zonderen.

Van sommige woorden is dit bij de scherpzinnigste Woord-afleidkundigen nog niet recht uitgemaakt. Wie zal b. v. zeggen, of in de woorden *roem*, *doem*, *ruim*, *heil*, *deel*

en soortgelijke de *m* en *l* tot het worteldeel behooren, dan of zij reeds letters van afleiding zijn? BILDERDIJK verklaart woorden van zulk een' stempel maar stoutweg, echter zelden met bewijzen voor de waarheid zijner stellingen.

Wij zullen ons evenwel in dit geschrift met woorden, die zulke duistere bestanddeelen hebben, zoo min mogelijk ophouden, maar de Etymologie liever beschouwen in die gedeelten van haar gebied, welke minder in nevelen gewikkeld zijn (*), en tot de ontvouwing der gronden van de nederlandsche Woordafleidkunde overgaan.

(*) Ik wil hier voor hen onder mijne lezers, die Latijn kennen, in 't voorbijgaan deze opmerking maken, dat het wel onderscheiden der bovengemelde hoofdbestanddeelen ook in die taal veel licht over den waren aard en de gedaante der woorden verspreidt, en vaak de overeenkomst derzelve met vele woorden in de duitsche talen op eene verrassende wijze doet zien. Vooral moet men op de buigingsdeelen in het Latijn acht geven, en wel in het oog houden, dat zich deze niet alleen, gelijk bij ons, in de zijdelingsche naamvallen, maar ook in den eersten naamval of nominativus vertoonen. Zoo is in het latijnsche HOM-*o* (mensch) het zakelijk deel HOM, en *o* is het buigingsdeel van den eersten naamval, gelijk *inis* in HOM-*inis* dat van den tweeden naamval is. Dit *hom* in *homo* is het oud-duitsche *chom*, *gom*, dat ook man, mensch, beteekent. Zie hierboven § 4. Zoo is in FLUM-*en* (rivier) FLUM (spreek uit *floem*) het zakelijk, *en* het buigingsdeel. Dit *floem* nu hangt met ons *vloeijen*, d. i. stroomen, saam, gelijk ons hollandsch *bloem* met *bloeijen*. Zoo is het latijnsche NOM-*en*, als men er het buigingsdeel *en* van afscheidt, niets anders dan ons *naam*, *noeming*. — Het latijnsche HAB-*ere* (hebben) levert, van het buig- of flectiedeel *ere* beroofd, het zakelijk deel *hab* op. Wat is dit anders dan ons *heb*, of het hoogduitsche *hab* in HEBB-*en* en HAB-*en*, waarin *en* ons buigingsdeel der werkwoorden is? — Zoo kan men het latijnsche werkwoord MON-*ere* en ons MAN-*en*, het latijnsche NAS-*us* en ons *neus*, in 't Hoogduitsch *Nase*, 't latijnsche *oculus* (spreek uit OOC-*ulus*) en ons *oog*, AUR-*is* en ons *oor*, DEN-*s* saamgetrokken uit DENT-*s* en ons *tand*, *tend*, CAP-*ut* en ons *kop*, FALS-*us* en ons *valsch*, TON-*us* en ons *toon*, FRUCT-*us* en ons *vrucht*, PAL-*us* en ons *paal* tegen elkander vergelijken, en als men dan in het Latijn maar de buigingsdeelen wegneemt, ziet

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de Stamwoorden.

§ 9.

Wanneer men uit een etymologisch oogpunt de woorden gadeslaat, verdeelt men ze 1) in Stamwoorden, 2) in Afgeleide Woorden, en 3) in Samengestelde Woorden (*Primitiva, Derivata, Composita*).

§ 10.

Stamwoorden noemt men zoodanige woorden, die, met of zonder buigdeel (§ 8), niets dan den stam of het zakelijke deel bevatten of schijnen te bevatten, waaruit andere woorden vervolgens, door middel van voor- en achtervoegselen, (zie hierboven § 8) zijn voortgesproten of kunnen voortspruiten. Anders gezegd: Stamwoorden zijn de zoodanige, die bij de berekening der woordgeslachten als de vaders van andere woorden kunnen aangezien worden, zoodat met hen die geslachten hunnen oorsprong nemen. Gelijk men toch in de familiën der menschen van ouder tot ouder opklimmende, eindelijk tot een' zoodanigen persoon komt, die als de stamvader van het geheele geslacht kan worden aangezien, omdat zijne voorvaders verder onbekend zijn, zoo klimt men ook in eene woordenfamilie van het eene woord tot het andere op, totdat men eindelijk het woord bereikt, welks hoogere afstamming of geheel onbekend, of ten minste meer of min onzeker is, en zulk een woord heet dan Stamwoord of Primitief. In dien zin noemen wij b. v. *berg, hond, huis, muis, kind, dun, vriend, dik, dol, groot, klein, stil, ja, neen* enz. enz. Stamwoorden. Ofschoon men toch over de afkomst dier woorden wel eenige gissingen kan maken, ja,

men, dat het dezelfde woorden zijn, en dat het Oud-Duitsch en Oud-Latijn alweder uit ééne bron zijn voortgevloeid.

ofschoon sommige hunner voor scherpziende oogen zelfs de duidelijke kenteekenen dragen, dat zij reeds van andere zijn afgeleid, is die afleiding, die afkomst zelve echter vaak eenigszins twijfelachtig, en ten minste in dit ons geschrift kunnen wij ze gerustelijk als Stamwoorden beschouwen. Ook zijn ze zulks in allen gevalle ten aanzien van al die woorden, die kennelijk uit hen zijn voortgesproten, b. v. van *berg* komt *ge-BERG-te*, *BERG-achtig*, van *hond*, *HOND-sch*, enz., van *groot*, *GROOT-heid*, *GROOT-te*, *GROOT-en*, *ver-GROOT-en* enz.

§ 11.

De Stamwoorden in onze taal zijn of inheemsche, dat is, van zuiver Duitschen (opper- of NederDuitschen) oorsprong, of uitheemsche, dat is, uit andere, niet tot den Duitschen Spraakstam behorende talen ontleend, schoon met dat al volkomen het burgerrecht verkregen hebbende en vaak bijna geen het minste merk meer van hunnen vreemden oorsprong dragende. Tot die laatste klasse behooren b. v., als men niet te fijn uitpluist: *kaart*, *troon*, *kroon*, *kerk*, *mis*, *stool*, *kaars*, *juist*, *plank*, *fier*, *vers*, *koor*, *preek*, *zegenen*, *offeren* (*) en soortgelijke. Vele van die woorden zijn in de Middeleeuwen uit het wereldlijk en kerkelijk Latijn in onze en de overige Duitsche talen geslopen. Velen ook hebben wij Nederlanders aan het Fransch te danken, dat vanoudsher door de nabuurschap van Frankrijk grooten invloed op onze taal heeft uitgeoefend, grooter dan b. v. dien op het HoogDuitsch.

§ 12.

Stamwoorden, of ten minste *die voor gewone oogen zich als zoodanig meer of min vertoonen*, treft men onder al de zogenaamde rededeelen aan. B. v. onder de Zelfstandige Naam-

(*) Zie over het onduitsche dier laatste twee woorden *Aanteekeningen* op BLAIR, D. I. bl. 132.

woorden kan men *berg, borst, bloed, hand, baard, deel* enz. Stamwoorden noemen. Onder de Bijvoegelijke Naamwoorden, *groot, dik, dun, licht, koud* enz. Onder de Voornaamwoorden, *ik, gij, hij, zij* enz. Onder de Werkwoorden, *drinken, eten, slapen* enz. Onder de Voorzetsels *in, op, met, na, bij, af* enz. Onder de Koppel- of Voegwoorden, *maar, of, en, dan* enz. Onder de Bijwoorden, *toen, hier, daar, nu*. Onder de Getalwoorden, *één, twee, drie* enz. enz.

Men ziet, dat al deze woorden éénlettergrepig zijn. Dit is met onze meeste Primitieven het geval, en eene eigenschap der duitsche talen, die *misschien* voor dezer oorspronkelijkheid en hoogen ouderdom pleit.

Dat de hier genoemde werkwoorden *eten, drinken, slapen* en alle overige zich als tweelettergrepig vertoonen, is bloot toevallig, dewijl wij ze met het buigingsdeel van den Infinitivus of de Onbepaalde wijze *en* aanhalen (§ 8). Als men ze in den eersten persoon van den tegenwoordigen tijd aanhaalt, b. v. *ik slaap, drink, eet*, merkt men, dat zij even éénlettergrepig als de meeste overige Stamwoorden zijn, even éénlettergrepig als b. v. *boek, huis*, ofschoon deze laatsten ook, door het aannemen des flectiedeels van het meervoud, soms voor een oogenblik meerlettergrepig worden kunnen, *boek, BOEK-en, huis, HUIZ-en*. Vergelijk hierboven het gezegde over de buigingsdeelen in § 8.

§ 13.

Bij eene dieper doordringende Woordafleidkunde, die ook den oorsprong van vele schijnbare Stamwoorden zelve nog wederom tracht op te sporen, wordt het zelfs zeer waarschijnlijk, (en de beroemdste Taalkundigen van onzen en ook reeds van wat vroeger tijd stemmen hierin overeen) dat alle Stamwoorden zich oorspronkelijk tot Werkwoorden laten terugbrengen. Ieder woord in onze taal moet ten laatste gerekend worden uit een Werkwoord te zijn voortgesproten, om het even, of dat Werkwoord inderdaad bestaan hebbe, dan of het den mensch, bij de eerste vorming der taal, slechts

denkbeeldig voor den geest hebbe gezweefd. Werkwoorden, kan men dus vermoeden, zijn de of werkelijke, of meer denkbeeldige stamvaders der taal geweest, schoon het dikwerf onmogelijk zij van ieder woord die opperstamvaders meer aan te wijzen. Onze groote nederlandsche Taalkenner LAMBERT TEN KATE, *Hermansz.* heeft, vóór ruim eene eeuw, het eerst die waarheid ten aanzien van onze hollandsche en van de overige duitsche talen in het licht gesteld, terwijl hij bepaaldelijk het er voor houdt, dat men vooral onze zoogenaamde Ongelijkvloeiende Werkwoorden als die stamvaders moet aanzien. Daar hij ontegenzeggelijk de afstamming van een aantal woorden van die Werkwoorden bewezen heeft; daar hij tevens voldingend uit de oudste, ons bekende duitsche tongvallen de hooge oudheid dier Ongelijkvloeiende Werkwoorden heeft betoogd, heeft dit zijn gevoelen ongemeen veel voor zich, te meer, dewijl verschillende andere gronden er voor pleiten.

De geleerste beoefenaar der duitsche talen, JAKOB GRIMM, heeft dit gevoelen dan ook in zijn reuzenwerk aangenomen, schoon hij voorzichtig genoeg moge geweest zijn, TEN KATE slechts terloops te noemen. Wij Hollanders moeten daarom 's laatstgemelden lof te minder vergeten.

§ 14.

In dergelijke etymologische diepten willen wij in dit ons geschrift niet afdalen. Nog minder zullen wij nog al een trap lager afstijgen, en, na eerst onze pogingen ingespannen te hebben, om alle woorden tot verba terug te brengen, dan weer naar de wortels dier verba of werkwoorden wroeten, ten einde eindelijk de geheele taal te herleiden tot eenige weinige grondklanken, die het alleroudste fundament van het taalgebouw zouden zijn. Sommigen hebben dit gedaan. Zij hebben b. v. gezegd: wij weten nu, dat die en die woorden in onze taal, neem maar eens de woorden *slaperig*, *drank*, *aas*, van de ongelijkvloeiende werkwoorden *slapen*, *drinken*, *eten* enz. afstammen, maar waar komt

nu dat worteldeel *slaap, drink, eet* weer vandaan? Waarom zijn juist die klanken *slaap, eet, drink* gekozen, om die handelingen, welke wij slapen, eten, drinken noemen, uit te drukken? Is er tusschen die klanken en die denkbeelden eenige natuurlijke overeenkomst? Is er ook eene zekere kracht in de letters, waardoor b. v. de *s*, vereenigd met de *l*, of voorbedachtelijk, of bloot instinctsgewijze uitgekipt is geworden, om dien toestand des ligchaams, welken men slapen heet, aan te duiden? Kan ons de beschouwing der letterklanken en der wijze, waarop wij die met onze spraakwerktuigen vormen, daarvan ook iets leeren? Kunnen wij ook merken, dat in andere talen dezelfde denkbeelden door meer of min dezelfde woorden, als in de onze, worden uitgedrukt? Ziedaar, wat, — en hoeveel meer niet! — een aantal Geleerden gevraagd en waarop de een dit, de ander dat antwoord gegeven heeft; maar ziedaar tevens vragen, die met de meest afgetrokken bespiegelingen in verband staan, en waarop dikwerf schier geen antwoord te geven is. Wel kan men hier en daar nog sporen aanwijzen van den weg, dien de mensch in het vormen van sommige woorden is gegaan; wel kan men b. v. aantoonen, dat sommige woorden bepaaldelijk naar zekere geluiden gevormd zijn; wel kan men ook in het algemeen opmerken, dat de mensch, om harde voorwerpen aan te duiden, harde, om zachte te bestempelen, zachte letterklanken gekozen heeft; maar dit verspreidt slechts licht over het ontstaan van enkele uitdrukkingen, terwijl dat van de meeste overige in duisternis verborgen blijft. Men gevoelt dus, hoe onzeker de Woordafleidkunde wordt, die zulke vraagpunten poogt te beantwoorden, en schoon wij het vernuft, door vele groote mannen hierin ten toon gespreid, bewonderen; schoon ook de telkens vermeerderende taalkennis, de telkens meer herhaalde vergelijking der talen onder elkander hoe langer hoe meer licht op die punten begint te werpen, zullen wij ons wel wachten bij derzelve ontwikkeling in dit eenvoudig geschrift stil te staan. — Hij, die over de diepere Woord-

afleidkunde, voor zoover zij zich met het ontwikkelen van de kracht, in de letteren zelve verborgen, onledig houdt, bij ons iets lezen wil, raadplege het stukje van BILDERDIJK, getiteld: *Beginsels der Woordvorsching*.

Ik raad hem echter welmeenend aan, een aantal afleidingen, die BILDERDIJK daar op zijne stellingen grondt, voor niets meer dan vernuftige gissingen te houden, sommige misschien waar, andere geheel valsch.

Ik kan hier niet nalaten, ter afwisseling eenige verzen van dien grooten Geleerde en Dichter aan te halen, waarin hij, uitgaande van het door hem aangenomen gevoelen, dat de spraak oorspronkelijk eene rechtstreeksche gift der Godheid geweest is, maar door den zondeval van hare eerste voortreffelijkheid verbasterd, op de volgende wijze het nog altijd verwonderlijke en schier onbegrijpelijke, hetwelk er in het geheele samenstel der taal heerscht, treffend bezingt:

*ô Vloeibre klanken, waar, met d'adem uitgegoten,
De ziel (als Godlijk licht, in stralen afgeschoten,)
Zich-zelve in meêdeelt! Meer dan licht of melody;
Maar schepsel van 't gevoel in de engste harmony,
Die 't stofloos met het stof vereenigt en vermengelt!
Door wie zich 't hart ontlast, verademt, en verengelt!
Gy, band der wezens; en geen ijdel kunstgewrocht,
Door arbeidzaam verstand met moeite en vlijt gezocht,
Maar goddelijke gift, met d'ademptocht van 't leven,
Aan 't schepsel ingestort, zoo verr' er geesten zweven;
En, tevens met zijn val, vervallen en ontaard!
Wat waart ge, als Adams hand zijn scepter had aanvaard!
Nog doet ge ons door uw kracht het stroomgeruisch der wateren,
't Geplâsch van 't klettrend nat, 't geklak der beekjens klateren,
Des afgronds joelen op 't gedonder van de lucht,
En 't stormgebulder van den noodstorm als hij zucht, --
Nog 't zacht geritsel van het lover, 't aaklig loeien
Des woudstiers naar zijn prooi, door luistrende ooren vloeien,*

*En 't tijpend piepen der gepluimde burgerschap
 Met krakend raafgekras of knettrend wilgeknep
 Verwisslen, -- liefde en haat met onderscheid van klanken
 Bezielen; 't spartlen zelfs der dartle wijngaardranken
 Erkennen, en den toon waarmeê de braambosch schudt,
 Of de olm het hoofd beweegt, wen hy zijn weêrhelft stut.
 Nog rukt ge 't hart om hoog, of weet het door uw galmen
 Met sombren weemoed, als een mistdamp, te overwalmen;
 Stort vreugde en droefheid, stort den hemel voor ons uit,
 Of 't siddren van de hel, vermogend spraakgeluid!
 ô Schildring zonder verf, door loutre luchtponceelen!
 ô Mocht ge een oogenblik het sterflijk zintuig streelen,
 Als toen ge in Edens hof der Serafijnen lied
 Aan 's menschen adem huwde, en aarde en bosch en vliet,
 Van hemelweelde stom, den weêrgalm op deed vangen,
 Waarby de praalzucht krijscht van onze kunstgezangen;
 En elk der woorden, vol van echten wijsheidsschat,
 Meer uitdrukte aan 't verstand, dan heel onze aard bevat!*

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de Afgeleide Woorden of Afleidsels (Derivata).

§ 15.

Afgeleide Woorden, Afleidsels of Derivaten in onze taal zijn alle zoodanige woorden, die zich meer of minder duidelijk aan ons vertoonen, als uit andere woorden voortgesproten, hetzij nu die andere woorden in den strengsten zin Stamwoorden geheeten kunnen worden, hetzij ze dit slechts zijn in betrekking tot de woorden, uit hen afgeleid.

In dien zin, dat wil zeggen, in betrekking tot vroegere woorden, zijn *gebergte, achtbaarheid, spreker, eerloos, grijsaard, tuinier, grootte, menschheid* en soortgelijke Afgeleide Woorden, als zijnde, om zoo te zeggen, de zeer kenbare kin-

deren van de woorden *berg, achtbaar, spreken, eer, grijs, tuin, groot, mensch* enz. Sommige dier vaders zijn zelve echter kennelijk weer spruiten van andere woorden, *achtbaar*, b. v. van *achten, mensch* van *man* enz., waaruit men ziet, dat derivatie zoowel van derivaten, als van stamwoorden plaats kan hebben, anders gezegd: dat Afleidsels nieuwe Afleidsels, en deze soms weer nieuwe Afleidsels kunnen telen. Ja, zooals hierboven reeds gezegd is, zeer moeilijk is het, bij eene dieper doordringende Woordvorsching te bepalen, waar de grenzen zijn, die Primitieven (Stamwoorden) en Derivaten van elkander scheiden. Wij zullen ons echter zoo-veel mogelijk wachten, om plaatsen te betreden, waar wij met die grenzen in de war kunnen raken, en zullen bloot over Afleidsels handelen, die zich kennelijk als zoodanig ver- toonen. De afleiding, voor het overige, kan plaats hebben van allerlei rededeelen, als daar zijn, Substantieven, Adjec- tieven, Verba enz. Afleidsels, kenbaar onmiddellijk van een verbum of werkwoord dalend, noemt men met een latijnsch woord *Verbalia* (Werkwoordelingen).

§ 16.

Afgeleide woorden zijn, evenals de Stamwoorden of *zooge- naamde* Stamwoorden, in onze taal of van geheel zuiver deutschen (opper- of nederduitschen) oorsprong, of uit andere talen ontleend, schoon evenwel bij ons ingeburgerd. *Grootte* van *groot, mensch* van *man, lezer* van *lezen, gehoor* van *hooren, verloop* van *loop* enz. zijn zuiver Nederlandsch of Duitsch (*). *Rivier* integendoel, dat ook een afgeleid woord is, *kasteel, kanaal, koraal, keizer, kanker, prinses, engel, duivel, bisschop, citer* enz. vertoonen zich als afgeleide woorden van

(*) Eens vooral zij gezegd, dat ik door het woord *Duitsch* in dit geschrift niet het Hoogduitsch alleen, maar alle talen en tongvallen bedoel, die tot den algemeenen deutschen spraakstam behooren of vroeger behoord hebben. *Duitsch* kan dus zoowel Neder-, als Hoog- duitsch beteekenen.

uitheemsche afkomst. Ze zijn echter bij ons thans even goed en wettig gezeten, als in onzen staat de afstammelingen der fransche vluchtelingen, die in de tijden der geloofsvervolging hunne woonplaats in de Nederlanden vestigden. Voor een geoefend oog kunnen zulke woorden echter hunne vreemde afkomst niet verbergen.

§ 17.

Gelijk men in alle rededeelen Stamwoorden aantreft, vindt men in alle rededeelen ook Afgeleide woorden. *Drinker* is b. v. een afgeleid Substantief; *aardig*, *moedig* zijn afgeleide Adjectieven; *mijn*, *zijn*, afgeleide Pronomina; *trappelen* (van *trappen*), *huppelen* van *huppen* (in 't Hoogd. *hüpfen*) zijn afgeleide Verba; *grootelijks*, *slechts*, afgeleide Adverbia; *over*, *boven*, afgeleide Praepositien; *elf*, *twaaft*, *twintig*, afgeleide Getalwoorden. Enz. enz.

Slechts in de Lidwoorden of Artikelen, die trouwens slechts uit *een*, *de*, *het* bestaan, vertoont zich aan ons geene derivatie.

Ook de Conjunctiën vertoonen weinige of geene eigenlijk gezegde Derivaten, want *indien*, *hoewel*, *ofschoon*, *noch* enz., zijn meer als Samengestelde, dan als Afgeleide woorden te beschouwen.

§ 18.

Nieuwere Taalkenners, als b. v. de beroemde JAKOB GRIMM, noemen in de duitsche talen alleen die woorden Afleidsels, welke van een stamwoord, of in het algemeen van een vroeger woord, gevormd worden door middel van eene letter of lettergreep, *achter* aan dat vroeger woord gehecht; b. v. *lezer*, *gunstig*, *sleutel* enz. van *lezen*, *gunst*, *sluiten*. Woorden, van andere woorden gevormd door de aanhechting eener letter of lettergreep *vòdraan*, b. v. *geluk*, *begrip* van *lukken* en *grijpen*, zijn bij hen geene Afgeleide, maar eer Samengestelde woorden, evenals *voorgaan*, *doorgang*, *hoewel* en soortgelijke ook bij ons geene Afleidsels, maar samenstelsels zijn.

Ook de woorden, die, zonder eenige toevoeging vóór of achter, blootelijk uit het zakelijk deel van een stamwerkwoord ontspruiten, b. v. *een dronk van ik dronk, een loop van ik loop*, noemen zij geene eigenlijk gezegde Derivaten.

Wij zullen hen hierin niet volgen, maar, in *vele* opzichten op het voetspoor van ONZEN TEN KATE, *alle, van andere kenmerklijk afgeleide woorden, en die daarbij niet duidelijk voor elks oog uit de vereeniging of samenkoppeling van twee afzonderlijke, ieder op zich zelf nog gebruikelijke woorden bestaan, Afleidsels of Derivaten heeten*, daar deze leerwijze voor min geoeffenden de eenvoudigste is, en daar het tevens, om de benaming van afgeleid te rechtvaardigen, genoeg schijnt, dat er afleiding plaats hebbe; om het even, of dit nu door toevoeging vóór, of achter aan een stam- of vroeger woord, dan wel geheel zonder toevoeging geschiede. Kortom, *gedrink en dronk* (b. v. *een dronk water*) heeten wij zoowel afleidingen van het ongelijkvloeiend werkwoord *d r i n k e n*, *d r o n k*, *g e d r o n k e n*, als *drinker*.

§ 19.

De Afleiding der woorden dan nu heeft plaats of 1) doordat blootelijk uit den stam of het zakelijk deel zelve van een vroeger woord, met name van een werkwoord, het Afleidsel, 't zij met of zonder eenige vocaalwisseling, gevormd wordt, of 2) door middel van Voor- of Achtervoegselen, die aan het vroegere woord worden gehecht. Van het eerste kan het zoo even gemelde substantief *dronk*, van *d r i n k e n*, *d r o n k*, *g e d r o n k e n* spruitend, van het laatste *drinker* ten voorbeeld strekken.

Maar waartoe brengt men dan woorden, als b. v. onze substantieven *het hooren, het spreken, het schrijven, het schoone, het verhevene, het groote* enz.? Zijn dat ook geen Afleidsels van de werkwoorden *hooren, spreken*, van de adjectieven *schoon, groot* enz.? Ik antwoord: men kan zulke woorden eigenlijk minder als Derivaten beschouwen, dan als woorden, waarvan het begrip slechts veranderd is. *Het hooren* is niets

anders dan het werkwoord *hooren* als een substantief gebruikt, gelijk het toch eene fraaije eigenschap onzer taal is, dat wij op die wijze de Onbepaalde Wijzen onzer meeste werkwoorden als substantieven kunnen bezigen; iets, dat b. v. de Franschen slechts zelden doen kunnen. Zoo is *het schoone, het groote* enz. enz. ook weer niets anders dan het adjectief *schoon*, in een substantief omgekeerd. Ja, zoo kunnen wij het begrip onzer meeste rededeelen in dat van substantieven doen overgaan, en spreken b. v. van *het ik, het mijn, het voor, het tegen, het heden, het namaals, het ach en wee, zijn ja, zijn neen* enz. enz. Ook hebben wij sommige substantieven, die zuiver deelwoorden of participiën van werkwoorden zijn. *Heiland* b. v. is niets anders dan *heelend* (in het Hoogduitsch *heilend*), ondtijds *heiland*, dat is, de heelende, genezende, behoudende. *Vijand* is *vijend*, dat is, de hatende, van het oude *vijen* in den zin van haten, wrok voeden, waarvan wij nog het woord *veete* voor twist, haat, vijandschap, wrok, krijg, hebben.

Ik herhaal echter: men kan dergelijke woorden bijna geene Afleidsels noemen, *daar zij het ten minste niet in den vorm zijn*. Wil men zulks desnietteenstaande, zoo brenge men dan de Derivaten tot drie klassen, en plaatse in de eerste de gemelde woorden met bloot veranderd begrip, in de tweede de woorden, onmiddellijk uit den naakten stam van een vroeger woord gevormd, en in de derde en talrijkste klasse die, welke door middel van voor- en achtervoegsels hun bestaan erlangen. Wij zullen nu tot de nadere beschouwing van die twee laatste hoofdsorten en van de wijze harer vorming overgaan.

A. *Over de Afgeleide woorden, uit het zakelijk deel der Ongelijkvloeiende Werkwoorden gevormd.*

§ 20.

De afleiding uit den naakten stam, het zakelijke deel, of den wortel van een vroeger woord (zie § 8) heeft vooral plaats uit de zoogenaamde Ongelijkvloeiende Werkwoorden, en zulks of uit de Onbepaalde Wijze (of, wat hetzelfde is, den Tegenwoordigen Tijd van deze) of uit hunnen zoogenaamden Onvolmaakt Voorleden Tijd en hun Verleden Deelwoord. Dat de Ongelijkvloeiende Werkwoorden allervermoedelijkst tot de oudste woorden in alle duitsche talen behooren, is door TEN KATE zeer duidelijk in het licht gesteld, en Duitschlands geleerde taalkenner JAKOB GRIMM schijnt niet te aarzelen in 's mans voetstappen te treden. Men kan het er dus voor houden, dat, wanneer men het eene of andere woord heeft, hetwelk zich gemakkelijk uit zulk een ongelijkvloeiend werkwoord laat afleiden, dit laatste buiten kijf als deszelfs vader moet worden aangezien, en niet omgekeerd zulk een woord als de vader van het ongelijkvloeiend verbum. B. v. alles pleit voor de stelling, dat de substantieven *vond*, *dronk* enz. van de werkwoorden *vinden*, *drinken* stammen, en niet de werkwoorden *vinden*, *drinken* van de substantieven *vond*, *dronk*.

Iets anders is het met de zoogenaamde Gelijkvloeiende Werkwoorden. Schoon ook velen van deze als vermoedelijke vaders van sommige substantieven enz. moeten worden aangezien, is dit echter zoo uitgemaakt zeker niet. Of b. v. het zelfstandig naamwoord *druk* van het gelijkvloeiend werkwoord *drukken*, *drukte*, *gedrukt*, dan wel dit laatste van het substantief *druk* spruite, valt moeilijker uit te maken. Buiten kijf zijn toch vele gelijkvloeiende verba eerst van substantieven ontstaan, nadat die substantieven zelve door ongelijkvloeiende geteeld waren. B. v. het woord *zog* spruit van het imperfect *ik zoog* van zuigen, zoog, gezogen;

maar van het substantief *zog* komt weer het gelijkvloeiend werkwoord *zogen*, *zoogde*, *gezoogd*, dat is, een kind *zog* geven.

§ 21. (*).

Maar laat ons de afleiding van een aantal woorden uit den stam of het zakelijke deel van Ongelijkvloeiende Werkwoorden door voorbeelden ophelderen! Wij zeiden, dat die derivatie plaats had uit den tegenwoordigen tijd (en de daarmede overeenkomende onbepaalde wijze), of uit den voorleden tijd, 't zij nu verleden imperfectum, of voorleden deelwoord.

Van *schijnen*, of *ik schijn*, *scheen*, *gescheenen*, komt *de schijn*, d. i. hetgeen schijnt. Zoo ook *schoon*, d. i. fraai, maar eigenlijk zooveel als helder schijnend of blinkend beteekenende.

Van *lezen*, *las*, *gelezen*, komt *de les*, d. i. hetgeen men leest.

Van *breken*, *brak*, *gebroken*, spruit het substantief *braak*, d. i. de daad van het bréken, en het daarmede samenhangend werkwoord *braken*, b. v. in *vlas braken*, *spijs uitbraken*, of *uitbreken* d. i. met geweld uitwerpen. Zoo komt er ook van het adjectief *braak*, d. i. door den ploeg gebroken, gelijk men van land, dat *braak* ligt, spreekt. Voorts *brok* voor een afgebroken stuk, en *broke* of *breuk* voor hetgeen gebroken is.

Van *spreken*, *sprak* (wij *spraken*), *gesproken*, komt *de spraak* d. i. de daad, of wel het werktuig

(*) Men gelieve hier niet uit het oog te verliezen, dat ik slechts enkele proeven van Woordafleiding uit ongelijkvloeiende werkwoorden geve, en dan nog in die proeven mij tot de *duidelijkste* voorbeelden bepale. Minder in het oog loopende of aan eenigen twijfel onderhevige woordvormingen sla ik over. Ook vergete men niet, dat ik hier slechts de *naakte* afleidingen uit de *zakelijke* deelen der ongelijkvloeiende werkwoorden aanhale, en niet de zoodanige, die, door vermeerdering met voor- en achtervoegsels, uit die worteldeelen ontstaan zijn.

van spreken. En zoo ook *de sprook*, bij verkleining *sprookje*, d. i. iets, hetwelk bij wijze van vertelsel gesproken wordt. Alsmede, met eene andere uitspraak, *de spreuk* voor iets, dat kort en puntig wordt gesproken.

Van vliegen, vloog, gevlogen, spruit *de vlieg*, d. i. zeker insect, om zijn vliegen bepaaldelijk zoo genoemd. En zoo het substantief *vloge*, *vleuge*, 't welk men bij onze oud-nederlandsche schrijvers vindt voor *het vliegen*, de werking van vliegen, *de vlucht*, gelijk wij thans zeggen. Voorts het adjectief *vlug*, eigenlijk vliegend beteekenende, gelijk wij het nog gebruiken in het zeggen: die jonge vogels zijn al *vlug*, d. i. beginnen al te vliegen.

Van snuiten, (ik snuit) *snoot*, *gesnoten*, komt *de snote*, thans *snot*, d. i. het gesnotene. En zoo komt van den tegenwoordigen tijd ik snuit het substantief *de snuit* voor het snuitlid of den neus bij sommige dieren, b. v. *de snuit* van een varken.

Van zuigen, zoog, gezogen, komt het substantief *zog*, *zoge*, dat is, hetgeen uit de borst gezogen wordt. En zoo ook *zoge* of *zeuge*, (d. i. zoogster, zoogmoeder) voor het wijfje van een varken. Dit laatste kan evenwel ook eerst later uit het gelijkvloeiend werkwoord *zogen*, *zoogde*, *gezoogd*, 't welk weer van *zog* stamt en zog geven beteekent, gevormd zijn. Den samenhang van zuigen met *ziek*, *zucht* enz. zullen wij hier, als wat dieper gaande, niet aanroeren.

Van sluiten, sloot, gesloten, komt *slote*, bij verkorting *slot*, d. i. iets tot sluiting dienend, b. v. het *slot*, de *sloten* van deuren, vensters enz. En zoo ook *slot*, *sloten*, in den zin van wel gesloten, bevestigde, versterkte huizen, of wat wij met een bastaardwoord *kasteelen* heeten.

Van wijken, week, geweken, komt *wijk*, eigenlijk wijkplaats beteekenend, maar voorts plaats of deel van eene plaats in 't gemeen.

Van breiden, breed, gebreeden, nu *breijen*, *breide*, *gebreid*, komt het adjectief *breed*, d. i. uitgebreid ter zijde uit. *Breiden*, *kousen breiden* of *breijen* hangt er

ook mede samen, en schijnt een van lieverlede zich uitbreidend dooreenvlechten van draad of garen aan te duiden.

Van **graven**, **groef**, **gegraven**, komt *graf*, in 't meervoud *graven*, dat is eene diepte, die men graaft. Zoo ook *groeve*, in eene soortgelijke beteekenis. Insgelijks *greb* of *grup*. Verder komt er dan ook van *graft* of *gracht* voor een gegraven water. Dit *graft* echter, gevormd uit *graf*, met toevoeging van *t* of *te*, behoort in de volgende klasse van afleidsels, waarover wij thans nog niet handelen.

Van **bijten**, **beet**, **gebeten**, komt de *bijt* in den zin van eene in het ijs, met de bijl gebeitelde of gekapte opening. Zoo ook de *beet* of *bete* voor mondvul, of -zooveel als men in eens van iets afbijt, b. v. een *bete* broods.

Van **blinken**, **blonk** of oudtijds **blank**, **geblonken**, komt ons adjectief *blank*, dat eigenlijk blinkend beteekent, gelijk wij nog b. v. zeggen *blank* geschuurde pannen en ketels, en hetwelk voorts ook in den zin van wit, helder, genomen is; b. v. eene *blanke* kleur, *blanke* leliën, *blanke* onschuld. Alle wit toch is blinkend. Van dit ons *blank* hebben de Franschen hun *blanc*, *blanche* in dezelfde beteekenis ontleend.

Van **blijken**, **bleek**, **gebleken**, dat oorspronkelijk helder, witachtig er uitzien, helder schijnen aanduidt, is ons adjectief *bleek* gesproten, eigenlijk zooveel als witachtig van kleur beteekenend. B. v. de *bleeke* doodskleur, de *bleeke* maan enz. Van dat *bleek* ontstond vervolgens weer het gelijkvloeiend werkwoord *bleeken*, *bleekte*, *gebleekt*, in den zin van wit doen worden door de lucht, b. v. linnen *bleeken*. En zoo het substantief *de bleek* voor de plaats, waar gebleekt wordt.

Van het gemelde **blijken**, of naar de oude uitspraak **blikken**, stamt ook *de blik* af, zooveel als een heldere straal of lonk van het oog beteekenend, b. v. een' *blik* op iemand werpen; zijne *blikken* opslaan enz. Van dat *blik* komt later *blik-SEM* in den zin van een helder schitterend licht. Maar dit woord behoort niet in deze klasse van afleidsels, daar

het met een achtervoegsel, met dat van *sem* namelijk, gevormd is. Van *blik* komt ook *blikkeren*, en, tegen verwisseling der lipletter *b* voor de lipletter *f*, *flikkeren*.

Van *staan*, *stond* of *stand*, (welk laatste de Hoogd. bezigen) *gestaan*, komt de *stand*, d. i. de werking van staan, of wel de houding, waarin men staat, b. v. *stand* van zaken, *stand* van een huis. Zoo ook *stad*, *stede* voor iets, dat ergens staat of geplaatst is, en die plaats voorts zelve. Ook *stond* (in den zin van een uur) voor eene zekere afdeeling des tijds, waarbij wij dien een oogenblik als staande denken. Ook *staat*, b. v. *staat* van zaken, hetzelfde als *stand*. Dit *staat*, gelijk ook *stad*, zijn echter reeds als afleidsels te beschouwen, niet uit den naakten wortel van *staan* gevormd, maar met behulp van achtervoegsels, en dus eigenlijk niet in de klasse der derivafen, waarvan wij hier spreken, te huis hoorende. Zoo is het ook met *stoel*, *stal* en meer dergelijke woorden gelegen, die allen van *staan* schijnen te komen. Immers deze wortel is zeer rijk, en vertoont zich in de duitsche talen onder verschillende gedaanten, nu eens b. v. in den onvolmaakt verleden tijd *stond*, dan *stand*, dan *stend*, dan *stoe*, dan *sto* enz. luidend. Daardoor zijn uit dien wortel woorden voortgesproten, die, bij den eersten oogopslag, weinig met elkaar gemeen schijnen te hebben; *staat* en *stoel* b. v. Intusschen is *staat* of oudtijds *stare*, van *ik sta* met het achtervoegsel *te* gevormd, gelijk zoo van *ik schrijf*, het substantief *schrifte*, *schrift* komt. *Stoel* schijnt integendeel uit het imperfect *ik sto*, d. i. *ik stond*, voortgesproten met aanhechting van het achtervoegsel *el*, bij verkorting *l*, waarover hieronder nader. *Stoel* is dus misschien samengetrokken uit *sto-EL* of *stoe-EL*, en beteekent oorspronkelijk een staand voorwerp, maar voorts bepaaldelijk een zoodanig, waarop men zit. Dat *stoel* tevens met *stellen* samen kan hangen, is niet vreemd, dewijl het werkwoord *stellen* vermoedelijk ook zijn' wortel in *staan* heeft, en eigenlijk iets *doen staan* aanduidt. Vandaar dat b. v. de substantieven *stand* en *stelling* soms door elkaar gebruikt worden.

Van spuiten, spoot, gespoten, komt *de spuit*, zijnde het werktuig, waarmede men spuit, en misschien ook wel *de spot* voor hoon, bespotting. 't Schijnt toch, dat dit laatste woord oorspronkelijk iets vuils beteekent, waarmede iemand bespoten wordt, en slechts eene veranderde uitspraak van *spat* is, hetwelk ook eigenlijk iets op ons gespotens aanduidt en waarvan weer het gelijkvloeiend werkwoord *spatten*, *spatte*, *gespat* komt. Evenals *spot*, schijnt ook het woord *hoon* in zijn' oorsprong iets vuils, dat op ons geworpen wordt, te kennen te geven.

Van varen, voer, gevaren, komt *voer* in den zin van eene hoeveelheid, die in één varen, in een' rit vervoerd kan worden, b. v. een *voer* hooi, koren enz. Men houde in het oog, dat varen oorspronkelijk niet alleen varen op het water, maar ook rijden te land, en in 't algemeen zich van de eene plaats naar de andere begeven, beteekent. Zoo gebruiken het de Hoogduitschers nog, en in Gelderland zal men niet zelden hooren zeggen: ik ben met den postwagen *gevaren*; ik ben met *gevaar*, d. i. met rijtuig, gekomen.

Het substantief *voer* teelt weer het werkwoord *voeren*, *voerde*, *gevoerd*, voor iets of iemand varen, of doen varen.

Van buigen, boog, gebogen, komt *boog* voor iets, dat gebogen is, b. v. een *boog*, om mede te schieten, eene boogachtig gewelfde brug (te *Groningen* een *boog* geheeten), de *bogen* of booggewelven in eene kerk enz. *Boog* wordt met eene andere uitspraak *boeg*, en beteekent dan het rondgebogen eind van een schip, *den boeg* van een schip. Zoo ook het ronde borstdeel van een paard boven de voorpooten, b. v. het scheelt dat paard in den *boeg*, het is *boeglam*.

Van smelten, smolt, gesmolten, komt *smout* in den zin van gesmolten of smijdig smeer en vet. Dat wij dit niet *smolt*, maar *smout* heeten, is toe te schrijven aan eene geneigdheid onzer uitspraak, om den klank *ol* en *al* in dien van *ou* te veranderen. Zoo zeggen wij b. v. *goud*, *hout*, *oud*, *woud*, waar de Hoogduitschers *gold*, *holz*, *alt*, *wald* zeggen, en men bij ons onder het volk ook nog dikwerf

gold, holt, old, wold hoort. 't Is iets, dat wij met de Franschen gemeen hebben. Bij onze oud-nederlandsche schrijvers conjugteert men zelfs vaak *s m e l t e n*, *s m o u t*, *g e s m o l t e n*.

Van dit *s m e l t e n* komt ook *smalt*, zekere gesmolten bergstof, waarvan de Franschen hun *esmail*, nu *émail*, gemaakt hebben.

Van *vliet*, *vloot*, *gevloten*, komt *vliet* voor een vloeijend water, stroompje of beekje. Ook *vloed*, dat hetzelfde, maar in wat grooter, sterker beteekenis uitdrukt. Men kan echter dit *vloed* ook van *vlieden*, *vlood*, *gevloden* afleiden. — Van *vlieten* stamt tevens het adjectief *vloot* voor ondiep. Ook het adjectief *vlot* voor aan 't vlieten, aan 't drijven rakend, b. v. het schip is *vlot*, wordt *vlot*.

Ook het substantief *vlot* voor een vlietend, op het water drijvend getimmerde van planken, hebben wij van *vlieten*. Van 's gelijken *vloot* (Hoogduitsch *flotte*) voor eene menigte van zulke *vloten* in 't groot, dat wil zeggen, van schepen.

Van *vloed* komt weer het gelijkvloeiend werkwoord *vloeden*, bij verzachting van uitspraak *vloeijen*, *vloeide*, *gevloeid*, gelijk op dezelfde wijze van *gloed*, *gloeijen*, van *broed*, *broeijen*, van *moede*, *moeijen*, *vermoeijen*, van welk laatste, met het achtervoegsel *lijk*, *moeijelijk*.

Van *vinden*, *vond*, *gevonden*, komt *vond*, in den zin van eene schrandere, looze uitvinding, b. v. een aardige *vond*, looze streken en *vonden*.

Van *binden*, *bond* of *band* (zoals in 't Hoogduitsch), *gebonden*, komt *bond* voor vereeniging, verbinding, en meest in de afleiding *verbond* gebruikelijk. Zoo ook *band* voor werktuig of middel van verbinding, of waar men iets mede bindt, b. v. *band* van broederschap, *schoeneband* enz.

Van *snuiven*, *snoof*, *gesnoven*, komt *snuif* of *snuf*, bij verkorting voor *snuiftabak*, d. i. fijn gemalen *tabak*, die men snuift. Voorts *snove* of *snof*, oorspronkelijk *gesnuif*, *snuiving* beteekenende, en vervolgens voor verkoud-

heid in 't hoofd genomen, als in welke kwaal men moeilijk met den neus opsnuift, of wel een snuivend geluid doet hooren. Dit *snoeve*, *snoef* teelt weer het gelijkvloeiend werkwoord *snoeven*, *snoefde*, *gesnoefd*, dat eigenlijk hetzelfde als *s n u i v e n* te kennen geeft, maar in een' figuurlijken zin voor pogchen, pralen, opsnijden, wind maken, genomen wordt. *Snoeven* is dus veel wind, veel gesnuif, veel geblaas maken, een blaaskaak zijn. Op dezelfde wijze beteekent ons werkwoord *snorken* in zijne eerste beteekenis: een ronkend geluid door den neus in den slaap doen hooren, maar vervolgens pogchen, snoeven. B. v. die vent doet niets dan *snoeven* en *snorken*; 't is een pochhans, een *snorkers*-baas; belagchelijk pralen! belagchelike *snorkerij*!

Van *drinken*, *dronk* of op zijn Hoogduitsch *drank* (*trank*), *gedronken*, komt *drenke* of *drinke*, oudtijds een drink- of watervat beteekenend. Voorts *drank* voor hetgeen tot drinken bestemd is, in tegenoverstelling van *spijs*, die gegeten wordt. Al verder *dronk* in den zin van eene zekere hoeveelheid drinks, b. v. een *dronk* waters, een *dronk* wijns. Van het substantief *drenke* komt later het gelijkvloeiend werkwoord *drenken*, *drenkte*, *gedrenkt*, voor iemand doen drinken of te drinken geven.

Van het waf verouderd *tiegen* of *tuigen*, *toog*, *getogen*, d. i. trekken, komt *toog*, of, met eene andere uitspraak, *teug*, in den zin van een' trek of ophaal met den mond, b. v. eene *teug* of *toog* waters. Zoo spreekt men ook van eene *toog* of een' trek met een' passer. Hoort b. v. noemt de cirkelvormige, als met den passer afgemeten wenkbrauwen zijner Geliefde: *Overjuiste passertooghjes*.

Van *toog* komt weer *toogen* of *betoogen*, *betoogde*, *betoogd*. Ook het koppelwoord *zieltogen* in den zin van den laatsten adem, de ziel zelve, stervend als het ware omhoogtrekken, in de keel ophalen, hangt hiermede samen. De Hoogduitschers, die naar hunne uitspraak *Zug* voor ons *toog*, *teug* zeggen, noemen dit in den *letzten* *Zügen* *liegen*, d. i. letterlijk: in de laatste *togen* of trekken liggen.

Van *steken*, in 't Hoogduitsch *stechen*, *ik stak* (*wij staken*), *gestoken*, komt *steek* voor het uitwerksel van *steken*, b. v. hij bracht mij een' *steek* toe. Voorts *stek* in den zin van een in den grond gestoken takje, b. v. een *rozenstekje*. Voorts *stik*, dat soms voor *stek* gebruikt wordt, maar ook een' fijnen steek beteekent, b. v. van een naald enz., en waarvan weer *stikken*, *stikte*, *gestikt*, in den zin van borduren, met de naald ergens in prikken, stamt. Voorts *staak*, d. i. een in den grond gestoken stok of paal, b. v. de snijboonen aan staken binden. Insgelijks *stok*, oorspronkelijk hetzelfde beteekenend als *staak*, gelijk men dus onverschillig zegt: aan *stokken* of aan *staken* binden, en zoowel *stokblind* als *stekeblind*. Voorts denklijk *stuk* (1), dat eigenlijk een *afgestoken* deel schijnt te beteekenen, gelijk *brok*, van *breken*, *brak*, *gebroken*, een *afgebroken* deel, weshalve die twee woorden dan ook eigenaardig vereenigd worden in de spreekwijze: iets in stukken en brokken breken. Men ziet, dat dit werkwoord *steken*, *stak*, *gestoken*, rijk is in kinderen, welke laatsten zelve weer veel nieuw kroost telen, waarmede wij echter hier niet te maken hebben. Zoo laten zich de gelijkvloeiende werkwoorden *staken*, *stuiken* (*verstuiken*), *stikken* (*verstikken*), *stokken* enz. zeer gepast uit deze bron afleiden.

Van *gieten*, *ik goot*, *gegoten*, komt *goot* of *geut* voor buis, door welke het water zich uitgiet.

Van *bidden* (in 't Hoogd. *beten*), *bad*, *gebeden*,

(1) Hoe kan *stuk* en *stik* van *ik steeek* komen, zal men vragen, daar in het laatste de *e*, in de twee eerste woorden *u* en *i* de vocalen zijn. Mag men zoo maar willekeurig met de vocalen omspringen? Volstrekt niet, maar men houde in het oog, dat hetgeen bij ons *steken* luidt, in andere duitsche tongvallen *stiken*, *styken* zal worden uitgesproken. — Het behoort juist tot de groote verdiensten van onzen TEN KATE, dat hij in zijne *twee Proeven van geregelde afleiding* zooveel vlijt er aan besteed heeft, om telkens al de vormen, waarin zich een ongelijkvloeiend werkwoord in de duitsche talen voordoet, op te geven, en dan eerst daarop zijne afleidingen te gronden.

komt *bede*, d. i. iets wat gebeden wordt. Van welk *bede* later weer het werkwoord *bedelen* stamt, in den zin van iemand dringend en bij herhaling om iets bidden of verzoeken.

Van *bieden*, *bood*, *geboden*, komt *bod*, zijnde het bieden, of hetgeen geboden wordt, b. v. ik heb op dat huis een *bod* gedaan. Zoo ook *bode*, dat eigenlijk iemand beteekent, die iets komt aanbieden, vervolgens een' boodschapper in het algemeen.

§ 22.

Deze weinige proeven zullen voldoende zijn, om te doen zien, welk eene aanzienlijke menigte woorden onmiddellijk uit den stam onzer zoogenaamde ongelijkvloeiende werkwoorden afstammen. Wij zeggen onmiddellijk afstammen, d. i. zonder toevoeging van eene lettergreep vóór- of achteraan; want woorden, waar zulk eene aanstaarting bij plaats heeft, gelijk zoo b. v. van *bieden*, *bied-ER*, *verbieden*, *gebod*, *boodschap*, *boden* of *baden*, d. i. voor het gerecht dagen, enz. *spruiten*; van *lijden*, dat oudtijds zoowel gaan als pijn hebben beteekende, *belijden*, *overlijden* (letterlijk overgaan naar eene andere wereld), *verlijden*, *beledigen* (d. i. leed aandoen), misschien ook wel *lid* enz. stammen — zulke woorden, herhaal ik, behooren in de klasse van derivaten, die wij straks behandelen zullen, thuis. Men zal voorts opgemerkt hebben, dat de afleidsels van de ongelijkvloeiende werkwoorden deels uit derzelver tegenwoordigen tijd, deels uit den voorleden tijd en het voorleden deelwoord ontspruiten, gelijk b. v. *steek* van *ik steek*, *staak* van *ik stak*, *wij staken* *spruit*. Juist de verandering van klinker of vocaal, welke die ongelijkvloeiende werkwoorden in hunnen onvolmaakt verleden tijd, of in hun verleden deelwoord, of wel in beide tevens ondergaan, maakt hen zoo uitnemend geschikt, om tot vaders van zulk een talrijk kroost te dienen, en geeft hun zulk eene uitnemende waarde in onze taal. Want

terwijl ik b. v. van het gelijkvloeiende werkwoord *drukken*, *drukte*, *gedrukt*, slechts de afleiding *druk* zou kunnen maken, geeft het ongelijkvloeiende *steken*, *stak*, *gestoken*, waarin men drieërlei vocaal hoort, namelijk de *e* in *ik steek*, de korte *a* in *ik stak*, de lange *a* in *wij staken*, en de *o* in *gestoken*, gelegenheid, om van elk zijner tijden afleidsels te vormen, die duidelijk in klank van elkaar onderscheiden zijn, en daarenboven nog het voordeel van korthed bezitten. Immers ook het imperfect *ik stak* is even éénlettergrepig, als het praesens *ik steek*. — Zijn daarentegen alle imperfecten van de gelijkvloeiende werkwoorden niet tweelettergrepig, b. v. *ik hoorde*, *ik drukte*, *ik zuchtte*, *ik hakte* enz.? Wel mocht dus de groote TEN KATE het onwaardeerbare nut der ongelijkvloeiende werkwoorden in de duitsche talen ten hemel toe verheffen! Wel mocht hij tegen de taalkeners van vroeger tijd uitvaren, die, (zooals nog sommigen in Duitschland doen) die soort van werkwoorden *onregelmatig* en van de ware conjugatie verbasterd noemden. Wel mocht hij uitroepen, dat onze spraak, en met haar alle overige duitsche talen, dan in hare edelste, oudste, eerwaardigste, schoonste deelen de schandvlek van onregelmatigheid zouden dragen.

Wij willen voor het overige, voordat wij deze klasse van afleidsels, uit den stam of het zakelijk deel van een vroeger woord gevormd, laten varen, nog een paar opmerkingen maken.

1). Men ziet, dat de afleidsels, waarvan wij nu gesproken hebben, uit het zakelijk deel of den stam der ongelijkvloeiende werkwoorden gevormd worden; maar dat men soms, om zich hiervan te overtuigen, niet alleen de tegenwoordige en voorleden tijden dier verba beschouwen moet, zooals die tijden zich bij ons *thans* vertoonen, maar ook, zooals zij zich voorheen vertoond hebben of in andere duitsche talen nog voordoen.

B. v. van *binden*, *bond*, *gebonden*, komt het substantief *bond*, maar ook dat van *band*. Dit laatste nu

regelt zich naar de hoogduitsche conjugatie, waarin men niet conjugteert ik bind, ik bond; maar ik bind, ik band. Of wel het regelt zich naar de oude uitspraak van het Hollandsch, die vaak de *a* in plaats van de *o* bezigde, ten gevolge waarvan men zelfs nog in onzen Statenbijbel soms zal lezen: hij *vand*, hij *zand*, hij *klam*, voor hij *vond*, *zond*, *klom*. En zoo vindt men in schriften van de dertiende en veertiende eeuw dikwerf *kramp* voor *kromp*, *began* voor *begon*, *drank* voor *dronk*, *vlacht* voor *vlocht*, *vacht* voor *vocht*, *dwang* voor *dwong* enz. enz. Omgekeerd laten zich vele woorden in het Hoogduitsch, Engelsch, Deensch en Zweedsch weer uit onze conjugatie verklaren. Met het bewijs hiervan kan zich echter dit eenvoudig geschrift niet ophouden.

2). Men kan verschillende afleidsels aanwijzen, waarvan de ongelijkvloeiende werkwoorden, die men als derzelver vaders kan aanzien, heden bij ons niet meer aanwezig zijn, maar nog in andere duitsche talen gevonden worden. B. v. *slang*, in het Hoogduitsch *schlange*, stamt van het werkwoord *slingen*, *slang*, *geslongen*, dat onder anderen zich ergens omheen slaan of omheen slingeren beteekent. *Slang* is derhalve slingerdier, aldus naar hare slingerende en kronkelende bewegingen geheeten. Het werkwoord *slingen*, *slang*, *geslongen*, is echter in het Hollandsch niet meer aanwezig, maar wel in het Hoogduitsch, in welke taal het naar de hoogduitsche uitspraak *schlingen*, *schlang*, *geschlungen* luidt. Wij hebben van dit werkwoord, behalve het zich voor het oog als stamwoord voordoende *slang*, ook het, door toevoeging van het lettergreepje *er*, afgeleide woord *SLING-er* gevormd, in den zin namelijk van een werktuig, om al zwaaijend steenen mede te werpen. Van dit *slinger* komt weer het gelijkvloeiend werkwoord *slingeren*, *slingerde*, *geslingerd*.

Omgekeerd hebben de Hoogduitschers van ons *slinden* (of *verslinden*), *slond*, *geslonden*, dat naar hunne uitspraak *schlinden*, *schlund*, *geschlunden* zou moeten luiden, nog hun substantief *schlund* in den zin van

een' alles verzwelgenden afgrond. SCHILLER zingt in zijne heerlijke Ballade *der Taucher* (de Duiker):

*Und wie er tritt an des Felsen Hang
Und blickt in den Schlund hinab.*

*(En als hij treedt aan den glooi der rots,
En neerstaart in 's afgronds muil).*

Zoo helderen alle duitsche talen elkander beurtelings op, daar zij allen tot één' en denzelfden stam behooren.

3). Men moet ook, om een aantal afleidsels, die van ongelijkvloeiende werkwoorden stammen, uit te leggen, niet alleen onze taal beschouwen, zooals zij tegenwoordig is, maar ook, zooals zij vroeger was, en dus niet alleen acht slaan op de ongelijkvloeiende verba, die zij thans bezit; maar ook op die, welke zij vroeger bezeten heeft, en die thans gelijkvloeiend van conjugatie geworden zijn. Hoe hooger men opklimt, des te meer ongelijkvloeiendheid vindt men in onze taal, en dit pleit juist voor de oudheid dier wijze van conjugeren, ja doet vermoeden, dat bij het allereerste ontstaan der duitsche taal, en op het oogenblik, dat onze duitsche voorouders misschien nog in Azië vertoefden, alle conjugatie ongelijkvloeiend geweest is. TEN KATE schat onze tegenwoordige ongelijkvloeiende werkwoorden (wel te verstaan, bloot de onafgeleide en onsamengestelde) op een paar honderd. Vóór een vier-, vijfhonderd jaren, toen onze eerste, *eigenlijk gezegde nederlandsch-duitsche* schrijvers zich begonnen te vertoonen, waren er zeker meer. Ten minste wij treffen er bij die schrijvers verscheidene aan, die thans gelijkvloeiend zijn; b. v. begeeren, begar, begaren (thans *begeeren, begeerde, begeerd*) laden, loed, geladen (thans *laden, laadde*), schroeven, schroof, geschroven (thans *schroeven, schroefde, geschroefd*), waden, woed, gewaden (thans *waden, waadde, gewaad*), wreken, wrak of wrok, gewroken (thans *wreken, wreekte*), krijschen, kreesch, gekreschen (thans *krijschte, gekrijscht*),

heeten, hiet, geheeten (thans *heeten, heette*), be-
seffen, besief, beseven (thans *beseffen, besepte, beseft*),
verwaten, verwiet, verwaten (d. i. *vervloeken*,
thans alleen nog maar in het deelwoord *verwaten* gebruike-
lijk), malen, moel, gemalen (thans *malen, maalde*).
Enz.

Sommige dezer vroeger ongelijkvloeiende werkwoorden bieden den sleutel aan ter uitlegging van afleidsels, uit hen voortspuitende. Ons *wraak* b. v. stamt duidelijk van ik *wrak*, wij *wraken*, van *wreken*, terwijl ons *wrok* weer van ik *wrok* en *gewroken* kan worden afgeleid. Ons *molen*, met het achtervoegsel *en*, komt van ik *moel*, van *malen*, gelijk zoo *meel* insgelijks van *malen* komt.

Wij krijgen nog meer dergelijke sleutels, wanneer wij al de ongelijkvloeiende werkwoorden beschouwen, die in de overige oud-duitsche talen en tongvallen aanwezig waren. Dan wordt de hoogere afkomst van een aantal woorden, die zich voor het oog als stamwoorden vertoonen, en die men in betrekking tot hun kroost ook gerust zoo heeten kan (vergelijk § 12), in één oogenblik zichtbaar. Onze beroemde TEN KATE heeft zulks in de tweede Proeve zijner geregelde afleiding door eene menigte voorbeelden bewezen, en deze zijn nog met eene wolk van nieuwe vermeerderd door JAKOB GRIMM, dat licht der tegenwoordige taalkenners in Duitschland. Zoo kan men b. v. van ons *oud*, *koud*, *speen* (tepel), *stap*, *stoep*, *schaaf*, *schok*, *dom*, *rijk* enz., waarvan wij thans niet, of niet dan gewrongen, de vaders onder onze ongelijkvloeiende werkwoorden vinden kunnen, die vaders nog in het oud-Noordsch, of wel in het Gothisch, Angelsaksisch, Frank-Duitsch, oud-Friesch, en hoe die oud-duitsche talen en tongvallen verder heeten mogen, op het duidelijkst en ontegenzeggelijkst aanwijzen.

Inderdaad, het is waar, wat de zoo even aangehaalde hoog-duitsche Taalkenner zegt, dat men in geene spraak op vele plaatsen zoo duidelijk nog tot op den grond en bodem, gelijk in de diepte van een kristalhelder water, neerzien kan, als

in de deutsche talen. En juist hieruit blijkt het, dat die talen niet, gelijk het Fransch en andere dergelijke spraken van het zuidelijk en westelijk Europa, voor het grootste deel uit vroegere, thans reeds doode talen zijn samengesteld — b. v. het Fransch uit het Latijn — maar dat zij een uit zich zelve opgegroeid geheel uitmaken, en bij een' boom vergeleken kunnen worden, die van de kruin tot aan de wortels nog vol leven is. Vergelijk § 7.

4). Wij zagen, dat en uit den tegenwoordigen, en uit den onvolmaakt verleden tijd (of soms ook het verleden deelwoord) der ongelijkvloeiende werkwoorden, woorden gevormd werden. Schoon nu, oppervlakkig beschouwd, dit onderscheid van tijden op de beteekenis dier woorden geen invloed schijnt te hebben, is het echter aan sommige taalkenners, bij scherper toezien, voorgekomen, dat men in de woorden, uit den tegenwoordigen tijd of het praesens ontleend, meer het begrip van iets, dat nog geschiedt en werkt, in die integendeel, welke van het imperfect stammen, meer het begrip van het reeds geschiede of gewerkt hebbende kan opmerken. *Drop* b. v. van ik droop, van druipen, is het water, dat gevallen is; *kloof* van ik kloof, van klieven, is het gespleten zijnde, enz. Men moet daartoe echter vooral de woorden beschouwen, zooals zij zich vóór eenige eeuwen voordoen. Thans valt dit onderscheid minder in het oog, en wij laten daarom ook deze en soortgelijke meeningen, als te diep gaande voor dit eenvoudig geschrift, verder onaangeroerd.

5). Wij willen ons uit dien hoofde ook niet verdiepen in de beschouwing van den gang en de verbinding der denkbeelden, welke men in de wijze, waarop een aantal woorden van ongelijkvloeiende verba gevormd zijn, kan opmerken. Hoogst belangrijk en aangenaam tevens is anders deze stof. Zoo ziet men b. v., hoe de werkingen en eigenschappen van geluid en kleur zich aan 's menschen verbeelding in sommige opzichten als gelijk voordoen, en hoe daardoor helder klinken en helder schitteren, dof klinken en dof

schitteren door woorden van denzelfden oorsprong worden aangeduid. In vroeger tijd b. v. treft men de oud-duitsche ongelijkvloeiende werkwoorden *hellen*, *galen*, in den zin van klinken, galmen, aan. Van het eerste is *hel* of *helder* in den zin van helder klinkend, maar voorts ook in den zin van helder schitterend gesproken. Wij zeggen toch zoowel: eene *heldere* kleur, als een *heldere* klank; op dezelfde wijze, als wij, omgekeerd, zoowel van het licht, (dus van iets, dat wij zien) als van het geluid (dus van iets, dat wij hooren) zeggen, dat het verdooft of uitdooft, weshalve ook én van *doffe* klanken én van *doffe* verven gesproken wordt. Van het oude werkwoord *galen* hebben wij nog *gaal* in het samengestelde woord *nachtegaal*, d. i. *nacht-galmer*, vogel, geluid makend in den nacht. Men ziet in een aantal woorden, hoe de verbeelding onderscheidene zinnelijke gewaarwordingen met elkander verbindt, ter uitdrukking van beide dezelfde letterklanken bezigt, en vervolgens van het stoffelijke tot het meer onstoffelijke opklimt. Hoe kan, zal men b. v. vragen, *lezen*, *las*, *gelezen*, niet alleen bij ons, maar zelfs in het Latijn, zoowel beteekenen een boek *lezen*, als iets *verzamelen*, *bijeenzoeken*, gelijk het dit laatste doet in de spreekwijze: bloemen, korenen *lezen*? — Zeer natuurlijk! *Lezen* beteekent oorspronkelijk niets dan verzamelen, bijeenbrengen, bijeenzoeken. Dat is zijne eerste, grofste, zinnelijkste beteekenis, eene beteekenis, die het vermoedelijk reeds had, toen men nog van letters en boeken niets wist. Met dat zelfde woord heeft men echter later het denkbeeld pogen uit te drukken dier handeling, welke wij uitoefenen, als wij een boek *lezen*. Wij zamelen en brengen dan namelijk zekere figuren, letters genoemd, met onze oogen tot woorden bijeen, en maken er voor ons verstand een' zin uit. Indiervoege beteekent ons voormalig werkwoord *reden*, dat is spreken, waarvan wij nog *leerrede*, *voorrede* enz. hebben, en dat de Hoogduitschers nog altijd bezigen, in de oud-duitsche talen oorspronkelijk ook al *verzamelen*. Trouwens, wat is *spreken* anders dan zekere klan-

ken, woorden geheeten, bijeenzamelen en met den mond uitbrengen?

Men houde wel in het oog, dat in alle talen de woorden oorspronkelijk van uitwendige, onder de zinnen vallende voorwerpen ontleend zijn; maar dat men naderhand diezelfde woorden ook op meer geestelijke denkbeelden heeft toegepast. Men kon toch niet voor ieder nieuw denkbeeld nieuwe woorden scheppen. Zoo beteekent b. v. *hoofd* (vermoedelijk van *hoog* afkomstig) eerst het hoogste lid des ligchaams; maar in hoeveel andere beteekenissen wordt het thans niet genomen, b. v. *hoofd* van den staat, *hoofd* van een boek, *hoofd* eener samenzwering enz. enz.?

6). Uit het eene ongelijkvloeiende werkwoord, ziet men overigens, schieten veel meer onmiddellijke afleidsels op, dan uit het andere. Hoeveel meer woorden b. v. komen van vlieten, vloot, gevloten, dan b. v. van vinden, vond, gevonden? Terwijl wij toch van het eerste de substantieven *vlied*, *vloed*, *vlot*, *vloot*, het adjectief *vlot* enz. hebben, bezitten wij van het tweede thans weinig meer dan het substantief *een vond*. Hiervan is geene andere reden op te sporen, dan dat het begrip, door het eene ongelijkvloeiende werkwoord uitgedrukt, voor meer onderbegripen vatbaar is, en dus tot meer woorden aanleiding kan geven, dan dat van een ander. Evenwel ziet men ook soms, dat hetzelfde ongelijkvloeiende werkwoord in deze duitsche taal rijker is dan in gene. Ook gebeurt het wel, dat hetzelfde ongelijkvloeiende werkwoord, hetwelk arm is in afleidsels, die onmiddellijk uit zijn stam gevormd zijn, weer rijk is in derivaten, door toevoeging van eene lettergreep ontstaan, dat wil zeggen, rijk in zoodanige afleidsels, waarvan wij bij de beschouwing der volgende klasse spreken zullen. Trouwens, zoo hebben wij van vinden de substantieven *vinder*, *vindig*, het adjectief *vindig* (in *uitvindig*), *vonnis*, dat is *vondenis*, enz., die wij van vlieten niet bezitten. Want *vlieter*, *vlieting* b. v. zijn of geheel niet, of maar weinig gebruikelijk, en nog minder is *vlietig* bekend.

7). Op het gebied der diepere Woordafleidkunde behoort de vraag te huis, of men zelfs niet in de ongelijkvloeiende werkwoorden een verschil tusschen stamwoorden en afdeelsels kan waarnemen, dat wil zeggen: of men reeds niet sommige dier ongelijkvloeiende verba houden moet als van andere, even ongelijkvloeiend, afgeleid. Dit is zeer wel mogelijk, en hier en daar vertoonen zich van zulk eene afleiding werkelijk de sporen. De geleerde GRIMM heeft in zijn reuzenwerk er verschillende voorbeelden van bijgebracht. Over het algemeen kan men het er voor houden, dat hoe korter van vocaal en hoe minder met consonanten *achter die vocaal* voorzien, het zakelijk deel van een ongelijkvloeiend werkwoord zich vertoont, des te oorspronkelijker zulk een werkwoord zijn zal. Zoo schijnen werkwoorden als *stellen, stal, gestolen, nemen, nam, genomen, breken, brak, gebroken, steken, stak, gestoken* en soortgelijke, geene, ten minste geene zeer bewijsbare, vroegere afleiding te veronderstellen, en tot de oorspronkelijke verba onder de ongelijkvloeiende te behooren.

Integendeel, *gelden, gold, gegolden, melken, molk, gemolken, binden; bond, gebonden, bersten, borst, geborsten, drinken, dronk, gedronken, blinken, blonk, geblonken, bergen, borg, geborgen* en een aantal andere, die, evenals zij, *na de wortelvocaal* twee consonanten hebben, vertoonen meer blijken van zelve reeds uit andere, vroeger ongelijkvloeiende, werkwoorden te zijn voortgesproten, ja die vroegere ongelijkvloeiende verba zijn soms nog hier en daar aan te wijzen. Hierover echter verder uit te weiden, zou ons tot uitpluizingen voeren, die in dit geschrift niet te pas komen. Nog minder zouden wij willen pogen, om alles terug te brengen tot slechts gisbare thema's, als *tra-en, dra-en, sto-en, lo-en* enz., waarmede BILDERDIJK telkens in de weer is, en zich het etymologiseeren wel eens wat al te gemakkelijk maakt. Vergelijk het gezegde in § 14.

8). De afleidsels eindelijk, waarvan wij nu gesproken hebben, en die allen uit den naakten stam zelve der ongelijkvloeiende werkwoorden zonder eenige voor- of achtervoeging gevormd zijn, kan men veilig voor zuiver hollandsche, of laat mij in 't algemeen zeggen: zuiver duitsche, dat is tot de duitsche talen behoorende woorden, houden. Geen ongelijkvloeiend werkwoord in onze taal is een bastaardwoord. Alle bastaard-werkwoorden b. v., die wij uit het Fransch of soortgelijke spraken ontleend hebben, zijn altijd gelijkvloeiend. Slechts van een paar ongelijkvloeiende werkwoorden heb ik in onzen tijd de eerlijke duitsche afkomst in twijfel zien trekken, namelijk van *schrijven*, *schreef*, *geschreven*, en van *prijzen*, *prees*, *geprezen*. Die wil men, dat wij aan het Latijn te danken zouden hebben. Is dit echter al waar, dan moeten zij in de duitsche talen reeds gekomen zijn, toen de Romeinen het eerst aan de Germanen kennis kregen en hunne taal en zeden tot hen overbrachten. Zou het evenwel niet waarschijnlijker zijn, dat de oorzaak der overeenkomst, die er tusschen de gemelde woorden in het Latijn en Duitsch bestaat, (eene overeenkomst, waarop men dan de afstamming van *schrijven* en *prijzen* uit het Latijn grondt) daarin te zoeken zij, dat de gezamenlijke aziatische voorvaders der romeinsche en duitsche volkeren die woorden reeds in gemeenschap bezeten hebben, zoodat zij van hen op de latere Romeinen en op de Germanen zijn overgegaan? Maar wij laten dit stuk aan de Geleerden ter beslissing over, en zullen nu, na de eerste klasse van afleidsels, die wij echter in vele opzichten ook wel stamwoorden kunnen noemen en soms genoemd hebben (zie § 10), te hebben beschouwd, tot de tweede overgaan, namelijk tot de klasse van woorden, uit andere woorden ontstaande *door middel van voor- en achtervoegsels*. Hier beginnen alle bronnen, waaruit de taal haren overvloed van woorden put, eerst recht te stroomen.

B. *Over de afleiding door middel van Voor- en Achtervoegsels.*

§ 23.

Wij hebben gezien, hoe in de eerste plaats een aantal woorden uit den stam zelven van ongelijkvloeiende werkwoorden ontstaan, en hoe men daardoor op het denkbeeld zou geraken, dat men bij ieder woord in onze taal een zoodanig werkwoord, hetzij het nog aanwezig of verloren zij, als vader of grootvader er van te veronderstellen hebbe (zie § 13); een denkbeeld evenwel, dat, bij gebrek aan bescheiden over den oudsten toestand der duitsche talen, misschien wel nooit tot volledige zekerheid zal kunnen gebracht worden. — Het zou er echter sober met onzen voorraad van uitdrukkingen uitzien, indien er in de taal geene andere middelen, om woorden te vormen, voorhanden waren, dan blootelijk die vormkracht, in den stam der gemelde verba met of zonder vocaalwisseling opgesloten; maar neen, aan die middelen is geen mangel. Door het hechten van één of meer letters aan het begin of einde der stamwoorden (of die ten minste van stamwoorden eenigszins den schijn hebben), vermeerderd de taal nu onophoudelijk haren rijkdom. — Woorden telen daardoor telkens nieuwe woorden, en, gelijk het met de nakomelingen van JAKOB en zijne zonen ging, is het kroost van vaders, die gemakkelijk te tellen waren, op het laatst ontelbaar geworden als het zand der zee.

Maar welke zijn de letters of lettergrepen — met andere woorden — welke zijn de voor- en achtervoegsels, tot afleiding dienende, waarmede de taal dat wonder verricht? Zijn ze geregeld op te noemen? Kan men ze in soorten of klassen verdeelen? Hebben ze vaste beteekenissen? Is er orde en regelmaat in het gebruik er van te bespeuren? Kan men ze gemakkelijk van het ligchaam des woords, waarmede ze vereenigd worden, scheiden enz. enz.? Wij hopen al deze vragen zoo goed mogelijk te beantwoorden, en zullen met de beschouwing onzer achtervoegselen of uitgangen beginnen,

daar deze toch in den eigenlijken zin des woords aan de afleiding dienstbaar zijn. Voorvoegselen immers worden door sommige taalkenners meer gehouden voor middelen ter sa-
menkoppeling of compositie. Eigenlijke derivatie, zeggen die Geleerden, kan niet plaats hebben aan het begin, maar alleen aan het einde der woorden.

Hoe wij echter over dat gevoelen denken, hebben wij hierboven in § 18 gezegd. Wij noemen Afleiding het afstammen van het eene woord van het andere, om het even, of dit door bloote vorming uit den stam zelven, dan met bijvoeging daarenboven van een paar letters of lettergrepen geschiede; om het even voorts, of die bijvoeging vóór, dan achter aan het vroeger woord plaats hebbe. Kortom, wij beschouwen *verspreken* door het voorvoegseltje *ver* zoowel afgeleid van *spreken*, als *spreker* van dit werkwoord stamt door het achtervoegseltje *er*. Ook noemen wij *verspreken* geen samengesteld woord, omdat wij tot het begrip van een samengesteld woord noodig achten, dat het uit twee, elk op zich zelf gave en gangbare woorden is aaneengevoegd, b. v. *daglicht*, *zonneshijn*, *toespreken* enz.; want *dag* en *licht*, *zon* en *schijn*, *toe* en *spreken* kunnen ook ieder afzonderlijk gebruikt worden. *Ver* in *verspreken* is integendeel een lettergreepje, dat tegenwoordig, zoomin als *er* in *spreker*, een woord op zich zelf, en hetwelk ook afzonderlijk gebruikt kan worden, uitmaakt.

Intusschen willen wij aan het gevoelen, dat afleiding slechts aan het einde der woorden plaats kan hebben, in zoover te gemoet komen, dat wij het eerst van onze achtervoegsels van afleiding spreken, om daarna de voorvoegsels te beschouwen.

Wat wij door achtervoegsels, achterleden, uitgangen, terminatiën of suffixen, ter afleiding dienende, te verstaan hebben, is hierboven reeds meer of min aangeduid. Het zijn zoodanige, aan een vroeger bestaand woord gehechte letters, waardoor een nieuw woord met eene, in meerder of minder mate, andere beteekenis uit dat eerste woord geboren wordt.

Zoo komt van *lees* (worteldeel van het werkwoord *lezen*) *lezer*; van *jong jongeling*, van *goed goedheid*; van *rijk rijkdom*; van *vrucht vruchtbaar* enz. enz.

Men ziet, dat hier de woorden *lezer*, *jongeling*, *goedheid*, *rijkdom*, *vruchtbaar* door middel der achtervoegsels *er*, *ling*, *heid*, *dom* en *baar* afgeleid worden, en dat nu hier niet meer alleen uit het zakelijke deel van een werkwoord het afleidsel ontstaat, gelijk b. v. *de les* van *lezen*, *het voer* van *ik voer*, van *varen*, *voer*, *gevaren*, *de vond* van *vinden*, *vond*, *gevonden*, en al de overige woorden, waarvan wij in de eerste klasse gesproken hebben. Integendeel, men ziet, dat een paar of meer letters met zulk een zakelijk deel of in het algemeen met een vroeger woord vereenigd worden, welke letters het achtervoegsel of middel van afleiding uitmaken.

Men ziet voorts, dat men die achtervoegsels vooral niet verwarren moet met hetgeen bloot buigingsdeelen zijn, zooals b. v. *en* in *boeken*, *lezen*, *hooren*, *spreken* is, en men gelieve zich nogmaals te herinneren, hetgeen over het onderscheid tusschen buigingsdeelen en achtervoegsels hierboven in § 8 is aangemerkt.

Maar hebben wij nu niet meer achtervoegsels van afleiding dan het zoo even gemelde *er*, *ling*, *heid*, *baar*, *dom*? Wel zeker! Een aantal. Laat ons ze geregeld opnoemen, en daartoe met den grondlegger onzer Woordvorsching, den grooten *TEN KATE*, ze in drie klassen verdeelen (*).

TEN KATE namelijk heeft de achtervoegsels in drie klassen verdeeld, naarmate zij 1) of bijna geheel geen' accent in de uitspraak van het woord, waaraan zij gevoegd zijn, naar zich trekken, of 2) zulks eenigszins, of 3) zulks geheel en al doen. De eerste soort noemt hij *zachtstaartig*, dewijl zij een' nauwelijks hoorbaren staart aan het woord geven, b. v. *er*,

(*) Men zou met *GRIMM* wel eene geheel andere en ook veel meer uitplozen verdeling kunnen nemen; maar die van *TEN KATE* is door hare eenvoudigheid en duidelijkheid geschikter voor dit geschrift.

el, in *lezer*, *meester*, *sleutel* enz. Men laat hier dat *er*, *el* nauwelijks hooren. De tweede klasse noemt hij *onzachtstaartig*, omdat nu de staart of het einde van het woord reeds wat meer nadruk van uitspraak heeft, b. v. *jongeling*, *rijkdom* enz. Die staart van het woord, dat achtervoegsel *ling* en *dom* klinkt hier reeds meer door dan het *er*, *el* der eerste klasse. Eindelijk wordt de derde klasse door *TEN KATE* die der *volopklemstaartige* achtervoegsels geheeten. Zij toch, die in die klasse behooren, trekken den accent of klem geheel naar zich, ja schreeuwen in de uitspraak harder dan het woord zelf, waarbij ze gevoegd zijn. Tot die schelkinkende uitgangen behooren b. v. *ier* in *tuinier*, *ist* in *fluitist* enz. Waarom die achtervoegsels zoo hard schreeuwen, zullen wij in het vervolg nader zien. Wij moeten echter nu eerst geregeld al de achtervoegsels der eerste klasse of de zoogenaamde *zachtstaartige* beschouwen.

a). *Eerste klasse van Achtervoegsels.*

§ 24.

In die klasse behooren, naar onze tegenwoordige schrijfwijze en uitspraak, de uitgangen:

er, bij verkorting of inkrimping soms *r*.

ster,

el, bij verkorting soms *l*.

sel.

em, bij verkorting of inkrimping *m*.

sem.

en, ingekrompen *n* of *ne*.

ig, ingekrompen *g*, *k*.

uw, of *we*, *ve*, *f*.

de, bij afkorting *d*.

te, bij verkorting *t*.

ke, *je*, *tje*, *ske*, *lijn*.

se, *s*.

sch of *isch*.

st of ste.
 tig.
 lf.

TEN KATE voegt hier ook de slotvocaal *e* in enkele woorden, de buigingsdeelen *and*, *end*, *ond*, benevens die van *enen*, *eren*, *elen*, *emen* en *igen* achter sommige werkwoorden bij. Het komt mij echter voor, dat men de eene en de andere eigenlijk niet recht onder de achtervoegsels kan plaatsen, daar toch de gemelde *e*, op een enkel woord misschien na, niet veel meer dan een verzachtend toevoegsel is, volgens hetwelk men oudtijds *de zone*, *de vrouwe*, *de heere* enz. zeide, en terwijl de staarten *elen*, *enen* enz. zooals zij b. v. in *teekenen*, *wandelen* enz. voorkomen, slechts achtervoegsels zijn, met buigingsdeelen vereenigd. *Teekenen* b. v. van *teeken*, *wandelen* van *wandel*. Evenzoo is *and*, in *heiland* b. v., niets anders dan *end*, het buigingsdeel van ons handelend deelwoord. Zie hierboven § 8. Over de achtervoegsels nu spreken wij vanzelve; met de buigingsdeelen hebben wij niet te maken. Wij zullen echter over den bastaardstaart *eeren* in *waardeeren*, *redeneeren* enz. later nog iets zeggen, maar nu vooreerst de hier gemelde *zachtstaartige* achtervoegsels of achtervoegsels der eerste klasse, één voor één, beschouwen 1) in hun gebruik, 2) in hunne kracht en beteekenis, 3) in hunnen oorsprong, bij welk laatste wij ons echter slechts terloops kunnen ophouden.

Over het achtervoegsel e r.

§ 25.

Dit is een stokoud en een van de meest voorkomende achtervoegsels in onze taal. Wij plaatsen het achter het zakelijke deel van allerlei, 't zij ongelijkvloeiende, 't zij gelijkvloeiende werkwoorden, soms ook achter substantieven enz., en vormen er dan of 1) substantieven, of 2) deze of gene adjectieven, of 3) enkele praepositiën en adverbien mede.

Zoo maken wij van ik loop *looper*; van Amsterdam *Amsterdammer*.

Van ik eet *eter*.

Van ik slaap *slaper*.

Van ik hang, hing of hong, gehangen, in den zin van tot iets neigen, overhellen, lust gevoelen, (gelijk men zegt: een' *hang* tot iets hebben) *honger*, dat eigenlijk een sterke gezindheid of lust tot eten schijnt te beteekenen.

Van *ik blaak* (d. i. brand) *blaker*, in de beteekenis van vlakken kandelaar, blaakwerktuig.

Van ik bijt, oulings *ik tiet* of *bit*, waarvan *bit*, *gebit* (voor de tanden, waarmede men *bijt*), *bitter*, dat eigenlijk zooveel als bijtend beteekent, b. v. *bittere* mosterd, *bittere* smart, ellende enz. Gelijk door het achtervoegsel *er* het adjectief *bitter* van *bijten* of *biten* komt, stamt door het achtervoegsel *sch* ons adjectief *bitsch*, d. i. bijtend, scherp, vinnig, er ook van af.

Een *veertiger*, *vijftiger*, enz. zegt men voor een schip met zooveel kanonnen of een man van zooveel jaren. Er drukt het mannelijk geslacht uit in *kater*, *doffer*, van *kat*, *duif*, enz.

Van *ik lek* of *lik lekker*, dat dus te kennen geeft behagelijk met de tong lekkend of likkend, om goed te proeven. Wij hebben van *likken* ook het werkwoord *likkebaarden*, d. i. den baard likken.

Lekker wordt voorts genomen voor 't geen aan iemand, die *lekker* is, behaagt, b. v. *lekkere* wijn, *lekker* gebak enz.

Van *ik waak*, oudtijds ook ongelijkvloeiend gebruikt, *wakker*, dat is, wakend, waakzaam.

Van *ver*, in den zin van verwijderd, komt *verrer*, of, gelijk wij het met eene ingevoegde *d* gewoon zijn te spellen, *verder*. Van het voorzetseltje *op*, oulings ook wel *of*, *uf*, (gelijk in 't Hoogduitsch *auf*) geschreven, *over*.

Kracht en beteekenis.

Over het algemeen zet dit *er* aan de substantieven de be-

teekenis van eene werkende zelfstandigheid en bepaaldelijk meestal van eenen mannelijken werker bij, b. v. *speler* is een wezen van het mannelijk geslacht, dat de werking uitoefent van *spelen*, *looper*, die van *loopen*, *slaper*, die van *slapen*, *bakker*, die van *bakken*.

Somtijds echter wordt door er dat denkbeeld van werker ook wel op personen van het vrouwelijk geslacht overgedragen. Zoo is *baker* vrouwelijk, en duidt vermoedelijk iemand aan, die koestert of verwarmt, zijnde dit woord van een oud verloren werkwoord *baken* afkomstig in den zin van warm maken, waarmede ons *bakken*, *bakte* (oudtijds *biek* of *boek*), *gebakken* samenhangt, gelijk ook het groninger woord *bagge* voor warm, zoel in de lucht. *Zuster*, *dochter* zijn ook vrouwelijk, en beide, evenals *vader*, *moeder*, *broeder* onheugelijk oude, niet alleen in alle duitche, maar in een aantal andere talen aanwezige woorden, over welker oorsprong weinig met zekerheid te zeggen valt. — Merk toch op, dat, ofschoon vele zelfstandige naamwoorden, met behulp van het achtervoegseltje er gevormd, zich gemakkelijk laten verklaren, zooals wij dat in *looper*, *bidder*, *drinker* en duizend andere zien kunnen, de afkomst van zeer vele echter vrij ongewis is, omdat, als wij het achtervoegsel er afscheiden, wij niets dan een thans onkenbaar woord overhouden.

Eenige substantieven, door er gevormd, zijn van het onzijdig geslacht, b. v. *het voeder*, van *ik voed* of geef spijs, *het leger* (*legerstede*) van *ik lig* enz. In deze woorden schijnt er tegenwoordig meer eene werking ondergaande, dan werkende beteekenis te brengen, schoon evenwel *het voeder* in zoover werkend is, als het de kracht heeft van te voeden. Gras, hooi b. v. voedt het vee, en is zoowel iets, dat *voedt*, als *looper* iets is, dat *loopt*. In een aantal onzijdige woorden echter is er bijna geheel niet te verklaren, b. v. *koper*, *ijzer*, *zilver*, *weder*, *water* (welk laatste van het adjectief *wat* of *wet*, dat is nat, vochtig, en bij de Engelschen nog gebruikelijk, komt) enz.

De bijvoegelijke naamwoorden of adjectieven, door *er* gevormd, b. v. *bitter*, *lekker*, laten zich in den zin van substantieven en participiën uitleggen, zoodat, als ik zeg: die wortel is *bitter*, dit zooveel uitdrukt, als die wortel is een *bitter* of *bijter*, is een *bijtende*, *bijt* op de tong. Zoo luidt het in een rijmpje op den mosterd:

Wat op de tonge bijt, is rechte mannenkost.

Houd tot beter verstand van het woord *bitter* nog in het oog, dat, ofschoon het werkwoord *bijten*, waarvan het stamt, bij ons luidt *bijten*, *beet*, *gebeten*, het bij de Hoogduitschers *beissen*, *biss*, *gebissen* geschreven wordt. Daarom zeggen wij Hollanders *een beet*, maar de Hoogduitschers *ein biss*. Zij zeggen echter, evenals wij, *bitter*, en niet, zooals men verwachten zou, *bisser*. Voor ons *bijachtig*, *bitsch*, zeggen zij echter *bissig* of *beissig*.

De weinige bijwoorden (adverbiën) en voorzetsels (praepositiën), die wij door middel van *er* vormen, schijnen meer of min een' vergrootings- of comparatieven trap uit te drukken, zoodat b. v. *over*, oorspronkelijk *meer* of, *naër*, *nader* (waarvoor wij thans bij samentrekking *naar* zeggen) *meer* *na*, *meer nabij*, *verder* *meer* *ver* beteekent, schoon evenwel die eerste beteekenissen in het gebruik allengskens verdwenen zijn. In dergelijke adverbiën en praepositiën is dus *er* meer een buigingsdeel dan een achtervoegsel. Onze comparatieven toch vormen wij door het buigingsdeel *er*, b. v. *groot*, *grooter*, *wijs*, *wijzer*, *dik*, *dikker*. Vergelijk bl. 16. Men moet dit buigdeel *er* niet met het achtervoegsel *er* verwisselen. Zie toch hetgeen gezegd is over het onderscheid tusschen buigingsdeelen en voor- en achtervoegselen, in § 8.

Het achtervoegsel *er*, voor het overige, is achter zeer vele woorden tot eene bloote *r* verkrompen, en bijna van die woorden niet meer te onderscheiden. — Zoo is *vuur* vermoedelijk uit *vuër* samengetrokken, gelijk de Hoogduitschers nog *feuer* zeggen. *Boer* is *boër*, dat is bouwer, landbouwer.

De Hoogduitschers zeggen *bauër*. Op dezelfde wijze staat vermoedelijk *duur* (d. i. voortdoring, in 't Hoogduitsch *dauer*), *muur* (in 't Hoogd. *mauer*), *luur*, hetzelfde als *luijër*, *zuur* (in 't Hoogd. *sauer*) enz. voor *duër*, *muër*, *luër*, *zuër* enz. Onze nederlandsche taal bemint samentrekkingen. Zelfs in het gemeene leven zeggen wij b. v. *teer* voor *teeder*, *weer* voor *weder*, *leer* voor *leder*, *aär* voor *ader*, *vaär* voor *vader*, *broer* voor *broeder* enz., welke samentrekkingen in het Hoogduitsch zeer zeldzaam zijn.

Oorsprong.

Deze ligt zeer in het duister, daar dit achtervoegsel tje eeuwen oud en reeds in de oudste, duitche schriften voorhanden is. Evenzeer schijnt het reeds in het Grieksch en Latijn, ja oud-Perzisch enz. aanwezig, nu eens in die talen den klank van *er*, dan van *ir*, *or*, dan van *ur*, dan van *ar* enz. hebbend. Of het misschien oorspronkelijk een op zich zelf staand woord geweest zij, zooveel als ons voornaamwoord *hij* beteekenend, zoodat, *looper* hetzelfde is als *een hij*, dat is, een mannelijke persoon, die loopt, — dan of het bloot eene natrilling van de tong zij te noemen, wie zal dit uitmaken? Zeker is het dat het woordje *er* in het Hoogduitsch ook nog als voornaamwoord voor ons *hij* gebruikt wordt. Men heeft het achtervoegsel *er* ook al in verband gebracht met een oud woord *weer*, dat man aanduidt, en waarvan wij nog *weerwolf*, dat is, *manwolf*, man, die zich door tooverij in een' wolf herschept, *weergeld* voor belasting, door elk man hoofdgewijze op te brengen, enz. hebben. Anderen hebben *er* door *Heer*, in 't Hoogduitsch *Herr*, willen uitleggen, als ware b. v. *looper*, *loopheer* of *loopher*; waarmede een derde *weer* terecht den draak gestoken heeft, en gevraagd, of *kater* dan *katheer*, *doffer* ('t mannetje eener duif) dan *duifheer* was. Intusschen is het waar, dat zeer enkel *er* uit *heer* verbasterd schijnt, b. v. *jonker* uit *jonkheer*, gelijk *juffer* uit *jonkvrouw*. Zie hierboven § 4. Genoeg, wij herhalen het: dit achtervoeg-

seltje schiet zijne wortels zoo diep in den bodem der taal, dat het graven naar die wortels vruchteloos schijnt. In een geschrift ten minste als dit komt verder onderzoek in dezen niet te pas. Voor het overige heeft dit ons er veel overeenkomst met het achtervoegsel *a a r* (b. v. *leeraAR*), waarover wij bij de beschouwing van de achtervoegselen der tweede klasse spreken zullen.

Werkwoorden, of van woorden, met e r gevormd, afstammend, of tegelijk daarmede voortgesproten.

De taal is in eene onophoudelijke voortteling en baring. Van de woorden, door middel van *e r* afgeleid, ontstaan weer vele spruiten, met name drielettergrepige werkwoorden. Zoo komt van *donder*, dat zijnen oorsprong in het woord *toon* of *deun* schijnt te hebben, en met het latijnsche *TONITRU*, het fransche *TONN-erre* (van *TONN-er*) schijnt samen te hangen, *donderen*, — van *hamer hameren*, van *lekker lekkeren* of 't nu gebruikelijk *verlekkeren*, van *zwanger, zwangeren, bezwangeren*, van *akker akkeren*, van *beker bekeren*, van *broeder broederen*, *verbroederen*, (dat weer, door middel van het achtervoegsel *i n g*, *verbroedering* maakt), van *voeder voederen*, van *water wateren*, van *baker bakeren*, van *bitter bitteren, verbitteren*, en duizend andere. Deze werkwoorden zijn allen gelijkvloeiend van conjugatie, alweer ten bewijze, dat zij niet tot de stam- maar afgeleide woorden behooren. Zie hierboven § 13. Trouwens, zoo is *bitteren* of het meer gebruikelijk *verbitteren* een achterkleinkind van *bijten*, *beet*, *gebeten*. Want *ik* *bijt* vormt *bit*, *gebit*, en dit *bitter*, en dit *bitteren*. Ik moet hier echter bijvoegen, dat dergelijke werkwoorden ook wel *tegelijk* met die substantieven op *e r* ontstaan kunnen zijn, ja, dat somtijds zelfs het substantief van het gelijkvloeiend werkwoord zou kunnen zijn gesproten. Vergelijk het gezegde op bl. 30. Voor het overige zijn deze soort van drielettergrepige verba zeer klankrijk, en zetten veel welluidendheid aan onze taal bij. Hoe fraai b. v. is ons

woord *donderen!* Men hoort daarin én het geknal én de nadreuning des donders. Verscheidene van die werkwoorden drukken het denkbeeld van herhaling, versterking, soms ook van vermindering, van overhelling enz. uit.

§ 26.

Over het achtervoegsel ster.

Met het achtervoegseltje *er* hangt dat van *ster* zeer nauw te zamen, en is als eene soort van onderafdeeling daarvan te beschouwen. Wij vormen echter door *ster* alleen substantieven, en wel substantieven van het vrouwelijke geslacht. B. v. van *ik loop*, (of wil men van *looper*) komt *loopster*, van *ik bak* *bakster*, van *ik speel* *speelster*, van *ik drink* *drinkster*, van *een tuinier* *tuinierster*, van *een babbelaar* *babbelaarster*, enz. Men ziet uit deze twee laatste voorbeelden, dat *ster* soms een tweede achtervoegsel der woorden uitmaakt; want in *tuin-ier-ster* van *tuin* is *tuin* het zoogenaamde stamwoord, *ier* het eerste, *ster* het tweede achtervoegsel enz.

Kracht en beteekenis.

Dit achtervoegsel strekt, om het denkbeeld eens mannelijken werkers, dat door vele woorden, met *er* afgeleid, uitgedrukt wordt, op personen of zaken van het vrouwelijk geslacht over te brengen. Zoo is *looper*, *bakker* de man, *loopster*, *bakster* de vrouw, die *loopt* en *bakt*. *Halster*, of eigenlijk *haltster* van 't hoogduitsche werkwoord *halten*, waarvoor wij *houden* zeggen, is het touw of de riem, die het paard vasthoudt, dus *houdster*. Men zegt ook wel *halter*. Wij drukken dit verschil tusschen het mannelijke en vrouwelijke der personen ook soms uit door de achtervoegsels *es* en *in*, waarover straks nader. Zoo is *zanger* de man, *zangster*, *zangeres*, of op zijn Hoogduitsch *zangerin* (*sängerinn*), de vrouw, die zingt. In Groningerland bezigt men tot een meer

of min soortgelijk einde wel eens het achtervoegsel *ske*. B. v. *meester* is de man, *meesterske*, de vrouw van den man, die onderwijst.

Oorsprong.

Deze verliest zich met dien van *er*, waartoe het behoort, in de duisternis der eerste taalwording. Onze vernuftige *BILDERDIJK* geeft er eene uitlegging van, die ik echter voor niet veel meer dan eene gissing houd, en waarbij wij in dit geschrift niet stil zullen staan. — *Ster*, voor 't overige, komt in sommige duitsche talen niet of maar zelden voor.

Onze naaste zuster onder deze, het Hoogduitsch b. v., kent het maar weinig. *Naaister*, *bedelaarster*, *koppelaarster* enz., heeten bij onze burens *Näherinn*, *Bettlerin*, *Kupplerinn* enz.

§ 27.

Over het achtervoegsel *e l*.

Ook dit achtervoegsel, door slapper tongslag gevormd, is in onze taal, of liever in de duitsche talen, in het algemeen een stokoude grijsaard, met dat al nog vol vuur en leven, en zich in een aantal woorden vertoonende, hoewel het echter niet zulk eene groote rol speelt als het ratelende *er*. Het wordt op dezelfde wijze als dit laatste achter werkwoorden, substantieven en meer andere taaldeelen gevoegd, en teelt er dan nieuwe woorden mede, 't zij substantieven en daarmee samenhangende verba, 't zij enkel ook adjectieven.

Van *ik lep*, d. i. ik schep of slorp op, b. v. *water leppen*, komt *lepel*, of op zijn boersch *léppel*, (bij de Hoogd. *löffel*.)

Van *ik klep*, komt *klepel* (in het Hoogduitsch *klöppel* of *klöpfel*), dat is werktuig, waarmede men klept of geluid maakt.

Zoo komt van *ik sluit sleutel*.

Van *ik vlieg*, *ik vloog*, *vlogel* of *vleugel*.

Van *ik schuif*, *schuof*, *schoffel* (voortschuivend werktuig, om den grond te bearbeiten), en zoo ook het groning-

sche *scheuvel* voor *schaats*, dat is, ijzer, waarop men zich al glijdend voortschuift. De Hoogduitschers noemen een *schaats sledeschoen* (*schlittschuh*) d. i. een schoen, die tot schuifslide voor den voet dient. In Friesland noemt men de *schaatsen* ook wel *riders*, dat is, *rijders*, van *rijden*, en dus werktuigen, waar men mede *rijdt*. Wij zeggen toch: op *schaatsen rijden*, *schaatsrijden*.

Van *ik bind, bond*, komt *bondel* of *bundel*, d. i. saamgebonden pak.

Van *dremp*, verouderd, maar nog samenhangend met het platte *tramp*, b. v. iemand een' *tramp* met den voet geven, welk *tramp* hetzelfde als *trap*, *trappel* beteekent, komt *drempel*, *drempelsteen*, d. i. de steen, het eerst met den voet bij het intreden van een huis gedrukt wordende.

Van *ik naai nadel*, dat de Hoogduitschers nog gebruiken, maar dat bij ons verkrompen is tot *naald*.

Van *ik hef, hief*, *heuvel*, d. i. verheven plaats.

Van *keet*, dat eigenlijk zuivering, opkoking beteekent en nog overig is in *zoutkeet*, stamt *ketel* voor werktuig, waarin het zuiveren en opkoken plaats heeft.

Men ziet, dat deze en soortgelijke woorden, met el afgeleid, duidelijk te verklaren zijn. Naar de afkomst van een aantal andere b. v. *wachtel*, *ezel*, *hemel*, *poedel*, *wafel*, *distel*, *kegel*, *kogel*, *dissel*, *gaffel* enz. kan men slechts gissingen maken.

Wij hebben ook eenige afgeleide adjectieven door middel van el. B. v. van *kruipen*, *ik kroop*, komt *kropel*, of, met gewone verandering van *o* in *eu*, *kreupel*, hetwelk oorspronkelijk beteekent: moeijelijk, half kruipend zich bewegend.

Van *schaam*, *schaamte* stamt *schamel*, dus eigenlijk schaamachtig, zich schamende; maar vervolgens, voor armoedig, zwak, genomen, b. v. *schamele* pogingen, *schamele* armoede, d. i. eene armoede, die zich schaamt, om zich te vertoonen.

Van *krijgen*, *krijgde*, *gekrijgd*, d. i. strijd voeren, komt *krijgel*, *kriegel*, thans meest *kegel* geschreven, en dus

eigenlijk krijgziek, strijdlustig, maar voorts lichtgeraakt, niets op zich zittend beteekenende enz. Uit *kriegEL* is *kriel* samengetrokken in den zin van prikkelbaar door wellust.

*Zoo wordt de KRIELE lust
Gebluscht ;*

zingt ergens onze geestige STARING.

En zoo hebben wij *vermetEL* (van *vermeten*, *ik vermat*) in den zin van zich veel aanmetend, aanmatigend, en daardoor wagens; *onnoozEL* van 't oude *nooze*, d. i. schuld; *dartEL* misschien van 't oude *darren*, d. i. durven, — om van de, bij oud-nederl. schrijvers te vinden, adjectieven *behagEL*, *vergetEL*, *wantrouwEL* enz. voor behagend of behagelijk, vergeetachtig, wantrouwend, thans niet te spreken.

Kracht en beteekenis.

Aan verscheidene woorden, door el gevormd, schijnt dit achtervoegsel het begrip van een werktuig bij te zetten, gelijk er dat van een' werker. *Sluiter* is hij, die de werking verricht van *sluiten*, *sleutel* het werktuig, waarmede men *sluit*. Zoo zijn *lepel*, *beitEL*, *klepel*, *ketEL*, *gordEL*, *hevel* (van *hefen*), *ratEL*, *schoffel*, *scheuvel*, *nadel* (*naald*) enz. de werktuigen of middelen, waardoor men *lept*, *bijt* (d. i. hakt, inboort), *klept*, *kookt*, *gordt*, *heft*, *ratelt*, *schuift*, *glijdt*, *vliegt*, *naait* en zoo vervolgens. Soms echter heeft el eene nog meer lijdelijke beteekenis; *zetEL* b. v. van *zitten*, *zat*, *gezetten*, is niet het werktuig, waarmede, maar waarop men zit. Zoo ook *zadel* van *ik zat*; *bondEL* of *bundEL* van *ik bond*, dat niet het middel om te binden, maar de zaak, die gebonden is, aanduidt. In honderden van woorden daarenboven laat zich noch de eene, noch de andere beteekenis van el te pas brengen, en zelfs hunne afleiding is duister. Eilieve, zeg mij met zekerheid, wat is b. v. *appel*, *adel*, *kogEL*, *kegel* en soortgelijke woorden, waarvan eenigen reeds hierboven zijn opgenoemd? In *vogEL* is zeker ook niet het denkbeeld van een middel tot vliegen, (gelijk in *vleugel* uit *ik*

vloog van vliegen) opgesloten maar dat van *vlieger*. Omgekeerd is *snuiter* minder de man die *snuit*, dan het werktuig om te snuiten, gelijk zoo ook *hamer* het werktuig om te *hameren* is. Kortom, de toepassing van den regel, dat e l werktuig beteekent, is of in vele woorden door de onbekendheid hunner afkomst moeilijk, of in sommige, wier afkomst bekend is, aan veel uitzondering onderhevig. Over het algemeen wil ik echter die stelling, ten minste wat woorden op e l van het mannelijk geslacht aangaat, laten gelden.

Van de adjectieven, door e l gevormd, is weinig te zeggen. De beteekenis, die e l er aan geeft, is meer of min door die van het deelwoord of participium te omschrijven, evenals die, welke door e r aan anderen gegeven wordt. *Kreupel* ontstaat van *kruipen*, gelijk *bitter* van *bijten*. *Kreupel* is wat in eene zekere mate de eigenschap van *kruipen* bevat, gelijk *bitter* die van *bijten*. *Kreupel* is *kruipend*, *bitter* *bijtend*. Ziedaar alles; of men moest er nog bijvoegen, dat e l soms meer zachte, e r meer harde eigenschappen zou kunnen uitdrukken, waarover JAKOB GRIMM verdient nagezien te worden. Sommige dier adjectieven ook, als b. v. *luttel*, *schrepel*; zijn van vrij duisteren oorsprong.

Oorsprong.

Deze is, evenals die van e r, in nevelen verborgen. Wie vermag met het vaak flauwe lampje der woordafleidkunde in den nacht van het eerste ontstaan der taal te dringen, om te zeggen, of e l oorspronkelijk een woord op zich zelf geweest zij, dat eene bepaalde beteekenis gehad heeft, dan of het bloot als een onwillekeurig bijvoegsel der tong moet worden aangezien, als een op zich zelf beduidinglooze klank, slechts gevormd, om het eene woord van het andere af te leiden, gelijk b. v. de klank van *s* of *n* bij ons dient, om het meervoud uit te drukken, die van *en*, om de onbepaalde wijze der werkwoorden te kennen te geven enz. enz. Zoo iets wil **BILDERDIJK**. En toch moet er dan weer eene zekere reden

voor geweest zijn, waarom juist die klank of die lettergreep el hiertoe gekozen is; want op het toeval zich te beroepen is onzin. Er is, nauwkeurig gesproken, nergens toeval. De minste klank in de taal moet zijne oorzaak gehad hebben, om het even, of men zich van die oorzaak al dan niet bewust zij geweest. Of denkt men, dat tong, lippen, keel, tanden, verhemelte ter aanduiding van het eene denkbeeld dezen, van het andere genen klank gevormd hebben, zonder dat zulks zijne fysieke of moreele oorzaak had, al ware, herhaal ik, die oorzaak zelve ook den sprekende onbekend, en al geschiedde die klankvorming schier onwillekeurig, schier bij wijze van instinct? Maar zulke onderzoekingen behooren niet in dit geschrift.

Genoeg, sinds veertien eeuwen, dat wij de duitsche talen in geschrifte beginnen te kennen, is het achtervoegsel el bij alles, wat Duitsch spreekt, aanwezig, hier echter in de gedaante van *il* of *ili*, *ila*, *ilo*, daar van *ul* of *ula*, ginds van *al* of *ala*, elders van *ol* enz. te voorschijn komend. Men moet toch wel in het oog houden, dat, in plaats van den doffen *e*-klank, die thans in onze taal de hoofdrol speelt, oudtijds veel meer de helderklinkende vocalen *i*, *u*, *a*, *o* enz. gehoord werden, en de woorden ook dikwerf op eene vocaal uitgingen. De duitsche talen waren in vroeger dagen juist zoo, als FREDERIK DE GROOTE het Hoogduitsch later hebben wilde. Hij begreep namelijk, dat er te veel medeklinkers en doffe vocalen, zooals de zoogenaamde stomme *e* is, in voorkwamen, en oordeelde, (in scherts of ernst, dit laat ik daar) dat men de woorden, evenals in het Italiaansch, op *i*, *o*, *a* enz. moest doen uitgaan, en dus b. v. maar zeggen: *mijni Hero, wilda gia mijja datto boeki gevena?* (Mijn Heer, wilt gij mij dat boek geven?) 't Zou hem dus best bevalen zijn, dat sommige duitsche stammen oudtijds niet *naald*, maar *nadala*, niet *perel*, maar *perala*, niet *wezel*, maar *wisala*, niet *appel*, *apfel*, *apul*, *apol*, maar *epli*, *epfili*, enz. zeiden. Zie GRIMM.

Op dezelfde wijze, als zulks van de substantieven, door el gevormd, plaats heeft, spruiten ook *uit*, of *met*, of soms

misschien *vóór* die, welke door *el* in de wereld geroepen worden, een aantal meest drielettergrepige werkwoorden. Uit *wenden* b. v., dat niet alleen zich keeren, maar oorspronkelijk ook *gaan* beteekent, want de Engelschen zeggen nog *ik wend* (*I went*) voor *ik ging*, ontstaat het substantief *wendel*, of met eene andere uitspraak *wandel*. d. i. *gang*, en met of van dat *wandel* komt *wandelen*, *wandelde*, *gewandeld*, in den zin van herhaald gaan. Houd toch in het oog, dat, niet minder dan in sommige substantieven en adjectieven op *el*, ook in dergelijke werkwoorden dikwerf of het begrip van eene zekere herhaling, of dat van eene zekere verkleining, verzachting en wat dies meer zij, ligt opgesloten. B. v. *wandelen* schijnt in sommige opzichten een *herhaald* keeren en gaan, of wel in andere opzichten een *zacht* keeren en gaan uit te drukken. Zoo schijnt *preutelen*, *pruttelen*, *protelen* eigenlijk een schielijk, herhaald *prutten* aan te duiden, dat een mompelend geluid te kennen geeft. *Zamelen*, van het min gebruikelijk werkwoord *zamen*, *verzamen*, drukt eene zekere versterking in het begrip van dat *verzamen* uit. *Trommelen* schijnt een herhaald, nadreunend *trommen*. *Lagchelen*, nu wel niet bij ons, maar bij de Hoogduitschers, die het *lächeln* schrijven, gebruikelijk, is een zacht *lagchen*, of wat wij Hollanders *glim-* of *grimlagchen* heeten. *Fonkelen* is *vonken*, dat is, vonken maken, vonken verspreiden, (en gevolgelijk schitteren) met eene zekere herhaling. *Mompelen*, een woord naar den klank zelven gevormd, is een zacht *gemom*, *gemomp* met den mond maken. Dikwerf vervliegt echter in zulke woorden de oorspronkelijke beteekenis van herhaling, versterking, verzachting, vermindering, verkleining enz. Dit evenwel ziet men, dat de werkwoorden, met *el* gevormd, *over het algemeen*, (uitzonderingen dus daargelaten) niet zulke harde, forsche begrippen uitdrukken, als die uit *er* spruitend.

Wij moeten ten slotte nog opmerken, dat *el* in sommige woorden tot *l* verkrompen is, gelijk *er* bijwijlen tot *r*. Zoo is *zeil* (zeildoek van een schip) samengetrokken uit *zegel*, welk *segel* de Hoogduitschers nog gebruiken; *veil* (veeglap,

bij 't schrobben) staat voor *vegel* van *ik veeg*, gelijk op dezelfde wijze *dweil* voor *dwegel* van het oude *dwaën*, *dwagen*, d. i. wisschen, komt. Misschien is zoo *stal*, *stoel* voor *staël*, *stoël* van *staa n*, dat oudtijds in het imperfect ook wel *ik stoe* had. (Zie hierboven bl. 34.)

Men ziet, dat die inkrimping van *e l* vooral plaats heeft achter de *g*, die daarbij in *i* verandert. Niets is gewoner in alle talen dan die overgang van *g* in *i*. Onder de duitsche talen heeft zij vooral plaats in het Engelsch. Zoo luidt ons *hagel*, *vlegel*, *nagel*, *mag*, *dag* enz. in het Engelsch *hail*, *flail*, *nail*, *may*, *day*. Men kan in het Friesch, dat nog zoo-veel van het Engelsch heeft, iets dergelijks opmerken.

Over het achtervoegsel sel.

§ 28.

Dit achtervoegsel schijnt zoo wat te behooren bij *e l*, gelijk *ster* bij *er*. Wij vormen er substantieven van het onzijdig geslacht door. Zoo komt van *ik bak* het *bakSEL*, van *ik kook* het *kookSEL*, van *ik raad* het *raadSEL*, van *ik doop* het *doopSEL*, van *ik bloei* het *bloeiSEL*, van *ik stijf* het *stijfSEL*, van *ik span uit* het *uitspanSEL*, van *ik wind* het *windSEL*, van *ik welf* het *welfSEL*, van *ik maak* het *maakSEL*, van *ik verguld* het *verguldSEL*, enz.

Kracht en beteekenis.

Dikwerf zet dit achtervoegsel bij ons, Hollanders, eene eenigszins lijdende of passieve beteekenis aan de woorden bij. *BakSEL*, *kookSEL*, *spanSEL*, *welfSEL*, *maakSEL* enz. is wat *gebakken*, *gekookt*, *gespannen*, *gemaakt wordt* of *is*. Evenwel gaat dat lijdende der beteekenis soms in wat meer handelends over, b. v. *verguldSEL* is wel de oppervlakte van iets, dat verguld is, maar nog meer de stof, die verguld heeft. *WindSEL* is wel de gewonden wordende band of lint, maar ook het windende. *StijfSEL* kan soms het gestevene beteekenen,

maar meer nog het stijvende, of het middel, de stof om te stijven. *VoedSEL* is het voedende. *DekSEL* is rechtstreeks het dekkende, en niet het gedekt wordende. De Hoogduitschers zeggen in zoover gepaster *dekkEL*. *Bloeisel* schijnt ook iets actiefs, ten minste onzijdigs te hebben. Evenwel drukt *bloeiSEL* meer het gebloeid hebbende, het uitgebloede; *bloei*, *bloesEM* meer het nog bloeyende uit. Men zal niet zeggen: de boomen staan in *bloeiSEL*, maar in *bloei* of *bloesEM*; wel integendeel zegt men: *het bloeiSEL* (dat is, het nu volbloede) der boomen valt reeds af. Hier heeft men dus iets meer lijdelijks in de beteekenis.

Oorsprong.

Dit achtervoegsel schijnt eigenlijk dubbel. *BakSEL* moet ontleed worden als *bak-s-EL*. De *s* dient men dan als ons achtervoegsel *sch*, bij verkorting *s* (waarover hieronder) aan te zien, schoon de oorsprong van die *s* ook al duister zij. Kortom, *s el* is al even moeilijk te verklaren als *el*. Men vindt het intusschen reeds, hoewel niet ruimschoots, in de meeste oud-duitsche talen, waarin het *sal* of *sala* luidt. En zoo zeggen de Hoogduitschers nog *schicksAL* voor *schikSEL*, dat is, *beschikking*, *noodlot*; *scheusal*, letterlijk *schuwSEL*, d. i. voorwerp, 't welk ons afschuw inboezemt; *labsAL*, letterlijk vertaald *laafSEL* enz. Hierdoor laten zich sommige bijvoegelijke naamwoorden bij ons ophelderen. Zoo schijnt, met toevoeging van het achtervoegsel *ig* (waarover in het vervolg), ons *rampzalig* van een verdwenen *rampsAL*, *rampSEL*, dat is, *ramp* ontstaan. Straks hierover nader.

Enkele woorden spruiten weer, 't zij uit, 't zij te gader met de woorden, door *s el* gevormd. Van *raadSEL* b. v. komt *ontraadselen*, van *maakSEL* *maakselen* en *ontmaakselen*, bij vroegere schrijvers niet ongewoon, van *wissEL* *wisselen*, enz

Over het achtervoegsel em, of bij verkorting m.

§ 29.

Dit achtervoegsel komt op ver na zooveel niet voor, als

die van el en er, en is ook soms moeilijk van het vroegere woord, waaraan het gehecht is, te onderkennen. Meest krimpt het tot m in, en schijnt dan voor min scherpziende oogen tot het stamwoord of zoogenaamd stamwoord zelf te behooren. Wie zou b. v. zeggen, dat *arm*, *galm*, *bloem*, *storm*, *worm*, *stroom*, *boom*, *halm*, *darm*, *zoom*, *scherm*, *schelm*, *helm*, *droom* en meer andere woorden vermoedelijk uit *arr-EM*, *storr-EM*, *worr-EM*, *stroo-EM*, *gall-EM*, *hall-EM*, *darr-EM*, *boo-EM*, *zoo-EM*, *schell-EM*, *scherr-EM*, *hell-EM*, *droo-EM* zijn samengetrokken, schoon men naar de beteekenis van sommige dier woorden slechts raden kan? Enkele der opgenoemde laten zich evenwel vrij duidelijk verklaren. *Galm* b. v. komt van het uit de deutsche talen bewijsbaar *ik gal*, *gol*, *gegollen*, dat klinken beteekent, en waarvan wij nog het werkwoord *gillen* en het substantief *gaal* in *nachtegaal*, d. i. *nachtgalmer*, hebben. Zie hierboven blz. 45. *Galm* is dus klinking, klank, geluidgeving, geluid. Zoo spruit *walm* op dezelfde wijze van het verouderde ongelijkvloeiend werkwoord *wallen* of *wellen*, *wol*, *gewollen*, waarvoor wij thans *wellen*, d. i. *opborrelen*, *welde*, *geweld*, zeggen, en *walm* is dus een opwellende damp, dien wij ook wel, met voorgevoegde k, *kwalm* (in 't Hoogduitsch *qualm*) noemen. *Bloem* is van *bloeyen*. *Worm* stamt van *warren*, *verwarren*, dat vroeger ongelijkvloeiend *werr* en *warren*, *wor*, *geworren* luidde en dooréénwarren en draaijen beteekende, zoodat een *worm* dus naar zijne draaijende en wriemelende beweging genoemd schijnt. Maar wie zegt ons, wat *boo-EM*, *stroo-EM* (*stroom*, *boom*) is? BILDERDIJK moge zulke woorden stoutweg nitleggen, wij bewonderen zijn vernuft, maar vragen naar het bewijs. En evenwel, GRIMM en anderen, welke dergelijke woorden, *door alle deutsche talen heen*, van eeuw tot eeuw, nagegaan hebben, meenen duidelijk te zien, dat men ze niet kan houden voor rechtstreeks uit den stam van een ongelijkvloeiend werkwoord, zonder toevoeging van een achtervoegsel, gevormd, zooals b. v. het substantief *een vond* van *ik vond* van *vin-*

den, een voer van ik voer van varen; maar dat het wel degelijk woorden zijn, door middel van het achtervoegsel em afgeleid.

Kracht en beteekenis.

Weinig valt van de beteekenis van em te zeggen, dan dat er meest substantieven door afgeleid worden, die hoofdzakelijk eene zekere werking of handeling, of wel het gewrocht hiervan schijnen aan te duiden. Uit dien hoofde laten de substantieven op em zich dikwerf door woorden, met het achtervoegsel ing gevormd, meer of min omschrijven. *Galm* b. v. door *galming*, *walm* door *welling*, *opwelling* enz. Het zijn vooral, zeg ik, substantieven, die door em ontstaan. Hier en daar slechts vertoont zich een adjectief, dat er zijn aanzijn aan te danken heeft; b. v. *arm*, *warm*, *vroom*, *kalm* (welk laatste eigenlijk zooveel als *kil*, *koel*, *koud*, in 't Hoogduitsch *kalt*, is) zijn samentrekkingen, zoo 't schijnt uit *arr-em*, *warr-em* enz., daar men ten minste vele van die woorden in oud-duitsche tongvallen tweelettergrepig aantreft.

Oorsprong.

Deze is nog duister, als die van el en er. BILDERDIJK houdt em voor eene veranderde uitspraak van het achtervoegsel ing, over welk ing hieronder nader. Wij laten het gegronde of ongegronde van deze stelling (die wij echter als niet veel meer dan eene gissing beschouwen) daar. Zeker is het, dat het achtervoegsel em of m in alle duitsche talen, van de vroegste tijden aan, voorkomt, nu onder de gedaante van *am*, dan van *um*, ook wel van *amo*, *umo*, maar zeer dikwerf geheel tot m ingekrompen.

Voor het overige telen de verschillende, 't zij ware, 't zij gegiste afleidingen op em weer vele nieuwe werkwoorden, of ten minste, zij hangen daarmede te zamen. Uit *warm* b. v., uit *boom*, *stroom*, *toom*, *bloem*, *adem*, *bezem* enz. ontstaan de verba *warmen*, *verwarmen*, *boomen*, *stroomen*, *toomen*, *bloemen*, *verbloemen*, *ademen* enz.

Over het achtervoegsel s e m.

§ 30.

Dit achtervoegsel maakt eene bijsoort van e m uit, gelijk ster van er, sel van el. Het heeft intusschen een veel duidelijker voorkomen, dan e m, en groeit zoo oogbedriegend niet met de woorden, waaraan het gehecht wordt, te zamen, als wij zagen, dat zulks in die op e m vaak plaats heeft. *BloisEM* of *bloesEM* ziet elk duidelijk, dat uit *bloei* en *s e m*, gelijk *bloisel* uit *bloei* en *sel*, gesproten is. *DeesEM*, zoo veel als eene uitdijende of uitdijgende stof, van het oude *dijen* of *dijgen*, *deeg*, *gedegen*, is niets anders dan *deegSEM*, gelijk de woorden *deeg*, *deegSEM* of *deesEM* bok wel door elkander gebruikt worden. Zoo is *blikSEM* uit *een blik*, in den zin van een' flikkerenden lichtstraal, en uit *s e m* gevormd. Wij treffen dit niet veel gebruikte achtervoegsel slechts in zelfstandige naamwoorden bij ons aan, die dan over het algemeen van het mannelijk geslacht zijn.

Beteekenis en kracht.

S e m schijnt, zou men zeggen, het begrip van een' werker mede te brengen. *BlikSEM* is de stralende, schitterende, *deesEM* de dijende, uitdijende, uitzettende, *bloesEM* de bloeiende. Evenwel, men moet hier niet te veel op drukken.

Oorsprong.

Dit achtervoegsel schijnt, als *sel*, eigenlijk tweevoudig te zijn, zoodat men het moet splitsen in *s-e-m*. *Blik-SEM* zou dus, ontleed wordende, *blik-s-EM* zijn. Over het achtervoegsel *s* hieronder. Hoe men in de taal aan die klanken gekomen zij, ligt, wat men er ook naar rade, nog tamelijk in het duister. Vergelijk het hierboven gezegde over *el*. *S e m* is eeuwenoud.

Over het achtervoegsel e n.

§ 31.

Dit achtervoegsel, 't welk men vooral niet met het buigingsdeel en verwarren moet, is een van de meest voorkomende in onze taal. Wij voegen het achter verschillende taaldeelen, en vormen er substantieven, adjectieven, praepositieën, adverbieën en conjunctieën mede, om van de werkwoorden niet te spreken, die er, 't zij onmiddellijk, 't zij middellijk, door afgeleid worden.

Zoo komt van *ik maal*, thans in het imperfect *ik maalde*, maar oudtijds *ik moel* hebbende, het zelfstandig naamwoord *moelen* of *molten*, d. i. werktuig, waarmede men maalt. Van *wegen* (d. i. bewegen), *w o o g*, *g e w o g e n*, stamt *wagen*, d. i. werktuig, om zich mede voort te bewegen.

Van *ik lieg*, *l o o g*, *g e l o g e n*, stamt af *logen* of *leugen*. Van het oude *hug*, d. i. *ziel*, *zin*, *gemoed*, 't welk wij nog overig hebben in de spreekwijze *tegen heug* en *meug*, d. i. tegen onzen zin en ons vermogen, komt *geheugen*. Deze en vele andere woorden, door e n afgeleid, laten zich duidelijk genoeg verklaren. Honderden zijn er echter, naar welker oorsprong slechts met meerder of minder zekerheid te gissen valt, b. v. *haven*, *stevēn*, *wapen*, *regen*, *teeken*, *laken*, *baken*, *koren*, *garen* enz.

In sommige, met e n afgeleide, substantieven verkrimpt e n tot n; b. v. in *doorn* (Hoogduitsch *dorn*), welk *doorn* van het verouderd werkwoord *teren*, *tor*, *getoren*, d. i. scheuren, steken, komt, en nog met ons *tornen*, *lostornen* of *lostarnen*, d. i. openhalen, openscheuren, samenhangt. Zoo ook in *hoorn*, *toorn*, (Hoogd. *zorn*), vertoornheid, welk *toorn* insgelijks door dat oude werkwoord *teren*, *ik tor*, verklaard schijnt te kunnen worden, en oorspronkelijk eene geprikkelde, geraakte, als opengescheurde gesteldheid der ziel schijnt aan te duiden. In onze zustertaal, het Hoogduitsch, heeft die verkrumping van e n tot n nog veel meer plaats dan in de onze. Ons *garen*, *koren*, *horen* enz. luidt bij de Hoogduitschers *garn*, *korn*, *horn* enz.

Als voorbeelden van bijvoegelijke naamwoorden, door middel van en ontstaan, kan men aanvoeren *eigen*, van een oud werkwoord afstammend, dat hebben, bezitten, beteekent. *Eigen* drukt dus bezit uit. Mijn *eigen* goed is het goed, dat ik heb, bezit. Vandaar verder weer *eigendom*. — Voorts *dronken* van *ik drink, dronk*, en dat dus te veel gedronken hebbende aanduidt. *Open*, vermoedelijk van het voorzetsel *op*, gelijk men zoowel nog zegt: doe *op*, als doe *open* de deur. Verder *effen* of *even* enz.

Voor al echter ontstaan door en vele adjectieven, afgeleid van substantieven, welke eene stof beteekenen. Zoo komt van *tin, zilver, koper, ijzer, marmer, steen, hout*, enz. *tinnen, zilveren, koperen, ijzeren, marmeren, steenen, houten*, waarvan men nooit de *n* weg mag laten, zooals sommigen wel eens verkeerdelijk doen. Want *ijzere, zilvere* te schrijven is even ongerijmd, als *verheve* in plaats van *verheven, ope* voor *open, eige* voor *eigen*.

Boven (in 't Hoogduitsch *oben*) is eene met en afgeleide praepositie, vermoedelijk uit een vroeger, met het voorvoegseltje *be* gevormd *be-oven* samengetrokken, en van *op* afstammend. Zoo is *binnen be-innen*, van *in*. Zie over het voorvoegsel *be* hieronder. De voorzetsels *tegen, jegen* of *jegens* zijn ook door en gevormd.

Gaarn, gaarne of *garene*, is een door middel van en afgeleid bijwoord of adverbium. Het komt van het werkwoord *geeren, begeeren*, oudtijds in den voorleden tijd *ik gar*, thans *ik geerde*, of 't meer gebruikelijk *begeerde* hebbende. (Zie bl. 42.) *Gaarn* iets doen is iets doen, waar men begeerte en lust toe gevoelt. In het Duitsch der vierde eeuw heeft men het bijvoegelijk naamwoord *gairen* voor *begeerig*.

Ondertusschen is een samengesteld afgeleid koppelwoord of conjunctie. *Tusschen* (in 't Hoogduitsch *zwischen*) komt van *twee* (in 't Hoogduitsch *zwei*, oudtijds *zwie*) en drukt het denkbeeld van splitsing tusschen twee zaken uit. Als ik zeg: ik plaats mij *tusschen* de deur en het venster, geef ik daardoor te kennen, dat ik mij die beide voorwerpen als door

mijne plaatsing van elkander en in twee gescheiden voorstel. *Ondertusschen* beteekent dus letterlijk het zijn van iets, gedurende dat twee dingen van elkaar zijn afgezonderd. B. v. »A is rijk, *ondertusschen* of *intusschen* moet ik u zeggen, dat hij gierig is." Hier wordt het begrip *rijk* op den persoon A toegepast, maar de aanduiding der daardoor veroorzaakte verbinding van die twee denkbeelden wordt weer in zoover gescheiden, in tweeën gedeeld, als ik *tusschen* die denkbeelden de voorstelling voeg: A is gierig. Voor dat *ondertusschen*, *intusschen*, *tusschenbeide* gebruiken wij ook wel *onderwijl*, dat is, *onder die wijle tijds*. »A is rijk, *onderwijl* is hij gierig," beteekent letterlijk: »A is rijk, maar in dezelfde wijle tijds, maar tezelfdertijd, maar tevens (dat is, *te even*), maar tegelijk, is hij ook gierig." Zoo ziet men, dat er in al dergelijke woorden een verstandige zin ligt opgesloten, en dat ze niet louter ijdele klanken zijn.

Kracht en beteekenis.

De beteekenis van dit achtervoegsel is niet wel tot een' algemeenen regel te brengen, ten minste niet wat de substantieven aangaat. In sommige substantieven op *en*, zou men zeggen, ligt weer het denkbeeld of van werker of van werktuig opgesloten. *Molen* is het werktuig, dat maalt, *doorn* het voorwerp, dat scheurt of steekt. Zeer vele adjectieven op *en* drukken het begrip uit *van te bestaan*, of *te behooren* tot de zaak, door het woord uitgedrukt, achter hetwelk *en* gevoegd is. *Gouden* is tot goud behoorend, of uit goud bestaande. Zoo *tinnen*, *zilveren* enz.

Oorsprong.

Deze is ook al even onzeker, als die van *el*, *er*, *em*, en verschuilt zich in den nacht der eeuwen.

Is *en* in den aanvang der taal een woord op zich zelf geweest? Wie zal dit zeggen? — Voor zoover het in sommige adjectieven de stof van iets uitdrukt, of liever het uit die

stof bestaande of gemaakte, zou men met sommigen verleid kunnen worden, om het voor den tweeden naamval der substantieven, waarvan die bijvoegelijke naamwoorden afdalen, te houden, zoodat dus *gouden* zooveel zou zijn als *wat des gouds* of *des gouden* is, gelijk het Fransch, dat dit achtervoegsel e n niet vertalen kan, dus ook alle dergelijke adjectieven moet omschrijven door *van goud*, *van zilver*, *van koper* enz. — b. v. *un chaudron DE CUIVRE*, *une table DE BOIS*. Uit de oude, aan de onze verwante talen blijkt echter, dat de uitgang van *gouden*, *zilveren* enz. geen tweede naamval is, maar een uitgang, die thans bij ons e n luidt, doch oorspronkelijk van dit achtervoegsel was onderscheiden. Dit achtervoegsel is overigens van de vroegste tijden aan in alle duitsche talen en tongvallen tehuis; — volgens GRIMM, nu eens *an*, *ana*, *ani*, *anu*, dan *in*, *ina*, *ini*, zeer enkel ook *un*, *unna*, soms *ein*, luidend, en niet zelden tot *n*, *na* enz. verkrimpd.

Met e n worden ook vele werkwoorden gevormd, 't zij men die als kinderen of als broeders van de substantieven, adjectieven enz. op e n gelieve te beschouwen. Verg. § 25 aan het einde.

Zoo spruiten *van* of *met* de woorden *open*, *even*, *wapen*, *toorn*, *teeken*, *regen*, *logen* (dat oorspronkelijk *ontkenning* beteekent) enz. de verba *openen*, *evenen*, *wapenen*, *toornen*, *teekenen*, *regenen*, *loochenen*, die allen dan ook, ten blijke van hunne latere afstamming, gelijkvloeiend van conjugatie zijn. Vergelijk § 20.

Over de latere afleidingen van woorden, die door e n gevormd zijn, spreken wij in het vervolg. Van *dronken* komt b. v. weer *dronkenschap*.

*Over het achtervoegsel ig,
(bij verkorting soms misschien g of k.)*

§ 32.

Dit achtervoegsel is een van de meest voorkomende in

onze en de overige deutsche talen. Het wordt en achter zoonnaamde stamwoorden, en achter afleidsels van verschillenden aard geplaatst, en doet dan bijvoegelijke naamwoorden, mitsgaders daarmede samenhangende, of wil men, daarvan afstammende werkwoorden ontstaan. Zoo komt van *bloed* *bloedig*, van *goed* *goedig*, van *haast* *haastig*, van *ik geer*, *begeer*, *geerig* of *gierig*, van *moed* *moedig*, van *water* *waterig*, van *gunst* *gunstig*, van *zuavel* *zwavelig* enz. Men ziet, dat verscheidene van deze woorden eene dubbele afleiding vertoonen; *waterig* b. v. van *water*, en dit laatste van *wat*, d. i. nat, vochtig, stammend, is, ontleed zijnde, *wat-ER-IG*. *Gunstig* van *ik gun*, is *gun-ST-IG*. Bij sommige afleidingen door *ig* moet men zich een denkbeeldig werkwoord of substantief denken, dat er aan voorafgegaan is. Van *wind* komt b. v. *windig*, maar van het denkbeeldige werkwoord *winderen*, of van een substantief *winder*, die van *wind* zouden kunnen ontstaan, stamt *winderig*, in den zin van wind makeud. Zoo *slaperig* van *ik slaper*, en dat van *slaap*, welk *slaperen* evenwel niet bij ons, maar wel bij de Hoogduitschers in hun *schlafen*, *einschlafen*, werkelijk in gebruik is. Men gevoelt echter, dat bij het vormen van *slaper* zulk een werkwoord *ik slaper* of wel het substantief *een slaper* onzen voorvaderen voor den geest moet hebben gezweefd.

Wie ziet voorts niet, dat het achtervoegsel *ig* zich meestal duidelijk van het woord, waarmede het vereenigd wordt, laat afscheiden, en niet, zooals b. v. *em*, er geheel mede ineengroeit?

In *honig* hebben wij een substantief met *ig*. Andere herinner ik mij zoo schielijk niet, want in substantieven gaat *ig* bij ons meest in het achtervoegsel *ing* over. Over dit laatste in het vervolg nader. De Hoogduitschers gebruiken echter dikwerf *ig* ook tot het vormen van substantieven, b. v. *könig*, *essig* (koning, azijn of edik) enz.

Beteekenis en kracht.

Wij scheppen, zooals wij zeiden, met dit achtervoegsel

adjectieven , door welke meestal eene hebbing, bezitting, of overhelling van, of tot de zaak of handeling wordt uitgedrukt, die in het woord, waaraan i g gehecht wordt, ligt opgesloten. Zoo is *haastig* , *bloedig* , haast , bloed hebbende of in zich bevattende. *Waterig* is tot het wezen van water neigend, vele waterdeelen bezittende. Schoon dus de bijvoegelijke naamwoorden op i g in beteekenis eenigszins met deelwoorden overeenkomen , is er echter dit verschil , dat het deelwoord meer de onmiddellijke werking zelve , het adjectief het hebben van , of wel de geneigdheid, of den aanleg tot die werking aanduidt. Een *haastend* mensch is, die op het oogenblik zelf aan het haasten is. *Haastig* integendeel is iemand, die er den aard, de eigenschap, de neiging toe bezit, er overvloed van heeft, die dus haasten kan , of gehaast heeft, of haasten zal , al haast hij *nu* ook niet. Men wil dus terecht tegenwoordig in den stijl onderscheid gemaakt hebben tusschen *levend* en *levendig*. *Levend* is een mensch in leven, *levendig* een mensch, vol eigenschappen, die het leven kenmerken. *Levend* staat tegenover *dood*, *levendig* tegenover *doodsch* (dat des nood ook door *doodig* had kunnen uitgedrukt worden); b. v. eene *levendige* , eene *doodsche* straat. — Soms tijds echter vloeit de beteekenis van dergelijke adjectieven op i g met die van de deelwoorden of participiën bijna ineen.

I g zegt bijwijlen hetzelfde , als het door middel van i g gevormde achtervoegsel *achtig*. Vergelijk b. v. *bedrijvig* en *bedrijfachtig* , *schreeuwerig* en *schreeuwachtig*. I g is ook soms éénsbeteekenend met het achtervoegsel *sch*, waarover straks nader.

De veelvuldige verba , die met of van de adjectieven op i g geboren worden, b. v. *eindigen* , *vereenigen* , *vervaardigen* , *behartigen* , *bekrachtigen* , *kruisigen* , *bemoedigen* , *steening* , *beschuldigen* enz. drukken meestal het voortbrengen of maken van de eigenschap uit , in het adjectief opgesloten. *Vereenigen* , *eindigen* , *krachtigen* , *moedigen* is *eenig* , *eindig* , *krachtig* , *moedig* maken. *Vernietigen* is *nietig* of te niet maken, hetzelfde dus als *vernieten*, welk *vernieten* uit *vernietelen*.

(tot *niet* doen keeren) schijnt samengetrokken. *Steenigen*, *kruisigen* drukken uit, met steenen op iets of iemand werpen, iemand of iets aan een kruis hechten.

Oorsprong.

Dit achtervoegsel behoort in 't algemeen tot de achtervoegselen met *g* of *k* gevormd, die zich van de oudste tijden af in de duitsche talen voordoen, nu eens met eene voor-gevoegde vocaal *ak*, *ik*, *uk*, *ag*, *ug*, *eig* enz. luidend, dan zonder voor-gevoegde vocaal zich vertoonend. Of ons *ig* met een oud-duitsch werkwoord, dat *hebben* beteekent en waarvan wij nog ons adjectief *eigen* bezitten, afstamt, valt moeilijk te zeggen en hier niet te onderzoeken. GRIMM twijfelt. Zoo behoort insgelijks tot de diepere woordvorsching de vraag: of men niet vele substantieven, op *g* of *k* bij ons eindigende, als oorspronkelijke adjectieven op *ig* te beschouwen hebbe. Men kan vragen b. v., of *zorg* niet ontstaan is uit *zorig* van een vermoedelijk substantief *zor* of *zeer*, in den zin van pijn, ongemak; of *buik* niet zooveel als *bo-ig* is, en omsluiting beteekent. Onze BILDERDIJK drijft, naar gewoonte, dit gevoelen meer, dan dat hij het bewijst, en maakt er zich dikwerf zijne woordafleiding wat al te gemakkelijk mede. Intusschen schijnt ook de beroemde GRIMM sommige substantieven op *g* voor samengetrokken, of ten minste als door *g* afgeleid te houden. In het oog loopend is de overeenkomst, die men tusschen het achtervoegsel *ig* en tusschen deze en gene achtervoegsels in de grieksche en latijnsche talen aantreft.

*Over het achtervoegsel n w , bij verkorting w e , v e of f ,
of misschien g.*

§ 33.

Dit achtervoegsel komt maar in weinig woorden bij ons voor, die deels substantieven, deels adjectieven zijn. Zoo zien wij het in *schaduw*, vroeger *schade* (in 't Hoogduitsch *schatten*); in *geluw*, de geelziekte, van *geel*; in *zaluw*, d. i.

vuilgeel, tanig; in 't weinig bekende *meluw* (van *meel*), welk *meluwe* een houtwormpje beteekent, dat het hout doet vermeelen en vermolmen; in *valuw*, 't zelfde als *vaal*; in *zwaluw*; in *maluw* (bekende bloem, op zijn Latijnsch *malva* geheeten); in *weduw*, vermoedelijk van latijnschen oorsprong; in *zenuw* van *zeen*, *zene*, dat de Hoogduitschers, die 't *sehne* schrijven, nog voor ons *zenuw* bezigen, en in enkele andere.

Somtijds verkrimpt u w tot eene bloote w, met uitwerping der voorgevoegde vocaal. Zoo schijnt *murw* voor *murrw* te staan, *verw* voor *verruw* of *verrew*. Dit woord *verw* werd ook wel *verve* en wordt thans *verf* geschreven.

Kracht en beteekenis.

Men kan niet veel meer van uw zeggen, dan dat het substantieven helpt vormen, die eene eigenschap of hoedanigheid als zelfstandigheid uitdrukken. *Geluw* is de geelte, *schaduw* het schaauw gevende. Het verouderd adjectief *valuw* drukt niet meer uit dan wat *vaal* doet, gelijk *geluw* ook wel voor het adjectief *geel* genomen werd.

Oorsprong.

Deze is nog vrij duister, wat ook BILDERDIJK tot verklaring aanvoere. Men moet dit achtervoegsel brengen tot die algemeene klasse van afleidingsmiddelen in de duitsche talen, die door *v* en *w* worden gevormd, bij welke letters nu eens eene vocaal vóór, dan achter, en nu eens *a*, dan *e*, dan *i*, dan *o* geplaatst worden, terwijl somtijds de *v* of *w* alleen wordt aangetroffen, ja in vele woorden geheel verwisselt. — Onze zuster, het Hoogduitsch, kent tegenwoordig geen u w, ja niet eens eene *v*, *w* of *f* op het einde van die woorden, waarin wij die letters bezigen. *Zwaluw* (misschien met *zwaaijen* samenhangend en de snel zwaaijende vlucht diens vogels uitdrukkende) luidt in het Hoogduitsch *schwalbe*, *geluw*, d. i. geel, luidt *gelb*, *schaduw* luidt *schatten*, *valuw* *falb*. In het Engelsch, onze nicht, gaan die woorden meest op *ow* uit. *Schaduw* b. v. wordt *shadow*. Dergelijke woorden, ge-

vormd door het achtervoegsel *ow*, heeft men veel bij onze britsche bureu, onder anderen ook dikwerf dan, als wij ze op *g* doen eindigen. Ons *zorg*, *merg*, *borgen*, *wilg*, *talg* enz., luidt ginds over zee *sorrow*, *marrow*, *borrow*, *willow*, *tallow*.

Over het achtervoegsel *de*, *te*, of bij inkorting *d*, *t*.

§ 34.

Wij hebben eerst onder de *zachtstaartige* of achtervoegselen der eerste klasse die beschouwd, welke zich bij ons met de vocaal vóór den medeklinker vertoonen, en een paar andere, die daarmede in verband staan. Nu zullen wij den aard diergenen kortelijk ontwikkelen, die de vocaal achter den medeklinker hebben, en wij zullen beginnen met *de*, ook *te*, of zonder vocaal *d*, *t* luidend.

Door dat of door deze achtervoegsels, welke wij achter werkwoorden en adjectieven plaatsen, vormen wij substantieven. Van *lief* komt *liefDE*, van *groot* *grootTE*, van *vro* of *vroog*, blijde beteekenend, oudtijds bij ons en nog bij de Hoogduitschers in hun woord *froh* (d. i. vroolijk) gebruikelijk, stamt *vroogDE* of *vreugDE*. Van *ik dijg*, in het imperfect *ik deeg* of *doog*, d. i. ik zet uit, ik ben in gezonden toestand, komt *doogDE*, nu met eene andere uitspraak *deugDE*, bij verkorting *deugd*, welk woord oorspronkelijk een' uitgedegen, *deugenden*, gezonden toestand der ziel aanduidt (*) Van *dik*, dat insgelijks van het oude *djgen* of *digen*, *ik deeg*, *gedegen*, d. i. uitzetten, zwellen komt, stamt *dikte*. Van *gивen*, nu *geven*, *gifTE*; van *ik draag*,

(*) De verwisseling van *o* met *eu* is in onze taal zeer gewoon, b. v. *mogen* en *meugen*, *logen* en *leugen*, *toog* en *teug*, *vlogel* en *vleugel* zijn evenzeer bekend. En zoo in de volkstaal *zeun* voor *zoon*, *Teunis* voor *Tonis* (van *Anthonij*), *keuning* en *koning* enz. Hij *doogt* niet, voor hij *deugt* niet, kan men ook nog op vele plaatsen hooren. Dat *deugd* dus voor *doogd* staat, en van *djgen*, (thans *dijen*, *gedijen*) komt, zal duidelijk genoeg zijn.

dracht, d. i. hetgeen men draagt; van ik vlieg, vloog, komt *vlug* en daarvan *vlucht*; van ik klief, kloof, komt *kloof*, in den zin van hetgeen het geklovene in iets uitmaakt, en van dat *kloof* weer *klooft* of *kluft*, welk *kluft* in het Hoogduitsch hetzelfde als ons substantief *kloof* beteekent, en bij ons in verschillenden zin voor een afgescheiden, afgespleten deel van iets genomen wordt. *Schrift* van ik schrijf, ik schreef, *drift* van ik drijf, dreef, en dus *drijving*, gejaagdheid der ziel beteekenend, *graft* van ik graaf, ik groef, *vaart* van ik vaar, voer, *tocht* van ik t ijg, toog, zijn allen op dezelfde wijze ontstaan.

Beteekenis en kracht.

Wij vormen van deze achtervoegsels substantieven, die niet zelden meer een onstoffelijke, onzinnelijke, dan zinnelijke, stoffelijke, lichamelijke geaardheid, werking, toestand enz. uitdrukken. *Vreugde* is de verheuging der ziel, *liefde*, het lieven, als daad of handeling verpersoonlijkt, *droogte* het droog zijn, als zelfstandigheid gedacht. Kortom, deze substantieven zijn dikwerf zoodanig, als men gewoon is afgetrokkene of abstracte te heeten. Met allen is dit evenwel niet het geval, vooral niet met hen, die zich bloot met t of d vertoonen. Dikwerf drukken deze het gewrocht eener werking uit. *Graft* is b. v. het voortgebrachte door grave n *schrift* het gewrocht van het schrijven, het *geschrevene*, *dracht* het *gedragene*, *gift* het *gegevene*. Voorts helpt te bij ons zoogenaamde collectieve zelfstandige naamwoorden vormen, als daar zijn *gevogelte*, *gebloemte* enz., dat is vogelen, bloemen, collectief of verzameld gedacht.

Oorsprong.

Deze achtervoegsels behoren tot de algemeene klasse dier achtervoegsels in de duitsche talen, die uit d of t bestaan, maar schijnen voor het overige bij ons in vele woorden niets dan een buigingsdeel van adjectieven met voor-

voeging van de letter *d* of *t* te zijn. Namelijk van de adjectieven *lief lieve*, *warm warme*, *groot groote*, *klein kleine*, *dik dikke*, *dun dunne*, enz. schijnt men de substantieven *de lieve*, *de warme*, *de groote*, *de kleine*, *de dikke*, *de dunne* gemaakt, en die naderhand, met inlassching der *d* of *t*, als *liefDE*, *warmTE*, *grootTE*, *kleintE* enz. uitgesproken te hebben. Het bewijs hiervoor is, dat men *diktE*, *liefDE* enz. oudtijds bij onze nederlandsche schrijvers altijd *de dikke*, *de lieve* geschreven vindt; voorts dat wij nog *de kouDE*, en niet *de koudTE* zeggen, en eindelijk dat de Hoogduitschers al dergelijke woorden zonder *d* of *t* gebruiken, b. v. *die Liebe*, *die Dicke*, *die Dünne*, *die Wärme* enz. Op verre na kunnen echter alle afleidsels, door *de* of *te* gevormd, bij ons zoo niet uitgelegd worden, en *de* of *te* is soms even duister van oorsprong, als *el*, *er*, *em* enz. BILDERDIJKS uitleggingen daarvan zijn niet veel meer dan aardige vernufts-spelingen.

Over het achtervoegsel ke, ken, kens, of je, jen, jens.

§ 35.

Wij plaatsen dit achter substantieven en adjectieven, en vormen er dan substantieven of adverbiën, beide met eene verkleinende beteekenis, door. Van *boek*, *schaap*, *paard*, *aap* enz., komt *boekJE*, *schaapKE* of *schaapJE*, *paardJE*, *aapJE*. Van *zoet* stamt *zoetKENS*, *zoetJES* of *zoetJENS*. Zeer dikwerf wordt er nog eene *s* voor *ke* gevoegd, om de uitspraak wat gemakkelijker te maken, terwijl vóór *je* om dezelfde reden wel eens eene *t* geplaatst, en daarenboven soms het woord verlengd wordt. — B. v. van *jonge* komt dus *jongsKE*, *jongetJE*, van *boek* *boekSKE* of *boekSKEN*, van *zee*, *ei*, *zeetJE*, *eitJE*, van *schel*, *bel*, *schelletJE*, *belletJE*, van *zak* *zaksKE*, *zaksKEN*.

Beteekenis en kracht.

De woordjes *ke*, *je* enz. vormen, als gezegd, bij ons

verkleinwoorden of diminutieven, die dan òf het denkbeeld van iets kleins, of van iets zachts, liefs, vleijends uitdrukken. Voorheen bezigden wij daartoe ook het achtervoegsel *lijn*, en zeiden *prinseliJN*, *sloteliJN*, *nimfeliJN* voor *prinsJE*, *slootJE*, *nimfJE* enz. Thans komt dit achtervoegsel *lijn* nog maar bijwijlen in *maagdeliJN* van *maagd*, en in *oogeliJN* van *oog* voor, maar bloeit nog wakker bij de Hoogduitschers.

Oorsprong.

Deze is grootendeels duister. *Ke n* vertoont zich sinds lang in vele duitsche talen, nu *chen*, dan *kin*, dan *ken*, dan *kijn*, dan *gen* of *ge* geschreven. Zoo is ook *lijn*, dat oudtijds *lo*, *li* enz. luidde, eeuwenoud. *Je* is van later oorsprong, en bijzonder ons, Nederlanders, geloof ik, eigen. 't Is niets anders dan *ken*, *ke* of *ge*, bij verzachting en op zijn Fransch uitgesproken; want de Franschen spreken de *g* voor de *e* bijna als *j* uit. *Schaapge* werd dus in het, aan Frankrijk grenzende, Brabant licht *schaapje*, gelijk *gij* onder 't volk bij ons *jij* luidt. In Duitschland zelf echter spreekt men op vele plaatsen de hoogduitsche woorden *Gott*, *gut*, *ganz* enz. als *jot*, *jut*, *janz* uit, zooals men b. v. te *Berlijn* het onder 't gemeen hooren kan.

Daar dus het onderzoek naar den oorsprong van *ke* en *lijn*, door sommigen als afzonderlijke woorden, door anderen (gelijk door onzen vermaarden BILDERDIJK) als vormingen van deelwoorden of participiën, nog weer door anderen als beeteekenlooze vleiklanken beschouwd, geheel in het gebied der gissende woordafleidkunde ligt, zullen wij er ons hier niet langer bij ophouden.

Over het achtervoegsel se, of ingekort s.

§ 36.

Een van *sch* te onderscheiden, maar, voor zoover het niet bloot gegist wordt, niet veelvuldig voorkomend achtervoegsel,

dienende om substantieven te vormen. Wij treffen het b. v. aan in *spies*, *spits*, van een te vermoeden werkwoord *spieën*, nu *spitsen*, dat scherp, puntig maken, en voorts steken beteekent. In al dergelijke woorden toch, waartoe ook *pin* (b. v. een ijzeren *pin*) behoort, schijnt een zekere grondklank, dien men *pi*, *spi*, zou kunnen heeten, te liggen, waardoor het denkbeeld van fijnheid, puntigheid, spitsheid wordt uitgedrukt, en die in zover met den aard der begrippen, door de woorden, waarin die grondklank voorkomt, uitgedrukt, overeenkomstig zou kunnen heeten, als de *i* de fijnste, dunste, scherpst klinkende van alle vocalen is, en bij het geluid *pi*, *spi* de lippen zich het meest spitsen moeten. Vergelijk echter het gezegde over zulke grondklanken in § 14.

Met *se* of *s* wordt ook afgeleid *slonds* of *slons*, in de beteekenis van een slordig, haveloos vrouwspersoon of sloerie. Dit *slons* schijnt te stammen van het ongelijkvloeiend werkwoord *ik slind*, *slo nd*, dat is, *verstind*, *verslodder*, doe verdwijnen. Zoo heeft men ook *slets*, hetzelfde als *slet*, van *ik sleet*, en even zulk een haveloos, met gesleten kleeren omlopend, en wat wij dus noemen *sleetsch* wijf aanduidend. Van 's gelijke *splits*, dat is *split*, *splitting*, van *ik split*, *ik spleet*. Al verder *bots* (van 't oude *batten* of *botten*, d. i. slaan, stooten, waarvan de Franschen nog hun werkwoord *battre* hebben. Voorts *loods*, dat is *loodser*, en dus eigenlijk iemand, die met het lood, peillood of dieplood de zee peilt en voor de schepen den weg aanwijst. De Franschen hebben van dat peillood *pilote* gemaakt.

Ons *gids*, *flits* (d. i. pijl) en *rots* schijnen uit het fransche *guide* (geleider), *flèche* (pijl) en *roche* (rots) gevormd, of er mee samenhangend.

Laars, *leers* echter schijnt ook door *s* afgeleid, en zoo veel als *leersch*, d. i. *van leer*, uit *leder* gemaakt, te beteekenen.

Met de substantieven op *se*, *s*, hangen weer verschillende werkwoorden samen, b. v. *spitsen*, *loodsen*, *binnenloodsen* enz.

Of voor het overige vele zoogenaamde stamwoorden (§ 10) met eene *s* sluitend, niet als door middel van die letter reeds

afgeleid moeten beschouwd worden; b. v., of men niet de substantieven *gans, vos, vaars, hals, vlas, blos* enz. te houden hebbe voor ontstaan uit *gan-s, vo-s, vaar-s, hal-s, vla-s, blo-s*, behoort tot de diepere, min zekere woordvorsching.

Kracht en beteekenis.

Hiervan valt weinig te zeggen, dan dat *s e, s* alweer een werker, werkster, werking of wel werktuig schijnt aan te duiden, soms meer actief, soms meer passief van beteekenis. Bijwijlen heeft het eene soort van vervrouweljkende kracht.

Oorsprong.

Deze verliest zich, als die van bijna alle achtervoegsels der eerste klasse, in de duisternis van het verleden. De afleid-sels toch, vooral de bloot gisbare met *s*, zijn eeuwenoud, en vertoonen zich in alle duitsche talen. In sommige andere achtervoegsels schijnt *s e, s* te schuilen. Vergelijk het gezegde hierboven over *s e m, s e l*. Soms ook is *s* eene verkorting van *s ch*, waarover in de volgende §.

Over het achtervoegsel s ch of isch.

§ 37.

Wij maken met dit achtervoegsel, evenals met dat van *i g* (§ 31), over het algemeen bijvoegelijke naamwoorden, die voorts, gelijk al onze adjectieven, soms ook als bijwoorden of adverbiën gebruikt worden. Zoo komt van *dood* *doodsch*, welk woord, ware dit door het gebruik gewild, ook *doodig* zou hebben kunnen luiden. Vergelijk hierboven bl. 76. Van *ik loop* komt *loopsch*, (b. v. eene *loopsche* teef) 't zelfde schier als 't min gebruikelijk *looperig*. En zoo *boersch, steedsch, aardsch, hemelsch, linksch, rechtsch, engelsch, joodsch, russisch, gallisch* enz., in alle welke voorbeelden, zooals men

ziet, sch zich duidelijk en gemakkelijk van het woord, waarachter het gevoegd is, laat scheiden.

Wij hebben ook hier en daar een substantief, dat door dit achtervoegsel ontstaan is. Zoo stamt *MENSCH* daardoor van ons *man*, dat in sommige duitsche talen ook wel *men* luidt. *MENSCH* is dus oorspronkelijk een adjectief, zooals het woord *menig*, (in het Hoogduitsch *mannig*, bij samen-trekking *manch*) welk *menig* ook uit *man* spruit, insgelijks is. Houd hierbij in het oog, dat het woord *man* oudtijds zoowel vrouw als man beteekende, en dat daarom *MENSCH* ook man en vrouw beide aanduidt. Vanhier nog de uitdrukking *vrouwMENSCH*, als bepaaldelijk eene vrouw door het woord *Mensch* verstaan wordt. In ons woordje *men*, (b. v. *men* zegt) hetwelk bij verkorting voor *mannen* staat, beteekent *man* of *men* ook personen van beiderlei geslacht. *MEN* zegt is zooveel als *de mannen* of *menschen* zeggen.

De adjectieven *engelsch*, *fransch* en sommige andere van die soort gebruiken wij zoo ook in het meervoud wel als substantieven, b. v. *de Engelschen*, *de Franschen*. Ik zeg in het meervoud; want *een Engelsch*, *een Fransch* in het enkelvoud zeggen wij niet. Dan luidt het *Engelschman*, *Franschman*. Slechts enkel zeggen wij: *een Engelse* enz. voor eene engelse vrouw. De Hoogduitschers spreken van *Engeländers*, b. v. *die Engländer*, *die Franzosen*, zijnde dit laatste eene verbasterde uitspraak van het fransche *François*, en bij ons oudtijds ook wel *Françooisen* luidend.

Kracht en beteekenis.

Dit achtervoegsel vormt, als wij zeiden, meestal adjectieven, waaraan het de beteekenis geeft van behoorende of betrekking hebbende tot de personen of zaken, uitgedrukt door de woorden, waaraan het gehecht wordt. Zoo is *aardsch*, *hemelsch* tot aarde of hemel behoorende, of er naar zweemende, er op gelijkende, b. v. een *hemelsch* gezicht. Schoon sch in beteekenis dikwerf met ig samenstemt, gaat dit echter niet altijd door. Sch b. v. duidt *soms* meer de

betrekking van afkomst, afstamming, landaard enz. aan, als te zien is in *heidensch*, *duitsch*, *fransch*; ig *soms* meer iets afgetrokken. Sch ziet *soms* meer op personen, ig *soms* meer op zaken. Van de persoonlijke substantieven *Pool*, *Rus*, *Frank*, *Deen*, *Zweed*, enz. zullen wij wel de adjectieven *poolsch*, *russisch*, *fransch*, *deensch* enz. maar niet *polig*, *russig* enz. maken. Met *lijk* en *achtig* komt *sch* ook wel eens wat in beteekenis overeen. *Goddelijk* b. v. staat tot *God*, als *hemelsch* tot *hemel*. In *kinderlijk* en *kindsch* heerscht nu overeenkomst, dan verschil. Bijwijlen schijnt met *sch* een zeker denkbeeld van verachting gepaard. *Wijf*sch b. v. van *wijf*, en in *oudwifsch* gebruikelijk, duidt iets verachtelijks aan. Evenwel ligt dit misschien meer in het woord *wijf*, dan in het achtervoegsel.

Oorsprong.

Sch luidt in de deutsche talen van vroeger of later tijd, *ask*, *isk*, *esk*, *sk*, *ska*, *isci*, *isca*, *eskja*, *aeska*, *isch*, (welk laatste *isch* tegenwoordig in het Hoogduitsch nog altijd geldig is, en ook nog bij ons in *russisch*, *arabisch*, enz.). Sch is overoud, maar daardoor alweer duister van afkomst. Wij voeren uit dien hoofde de verschillende gissingen over dien oorsprong niet aan. *Hemelsch* b. v. (en zóó al zulke adjectieven op *sch*) als ontstaan uit den tweeden naamval van het substantief *hemel* (*de hemel*, *des hemels*) uit te leggen, is meer schijnschoon dan waar, daar die verklaring toch slecht met de oude gedaante van dit achtervoegsel, die, met of zonder vocaal, meest *sk* is, overeenstemt. Die vroegere uitspraak van *sk*, *ske*, in plaats van het tegenwoordige *sch*, hebben sommige nederlandsche tongvallen in deze en gene substantieven nog bewaard. Zoo zegt men in Groningerland *meesterske*, *pastoorske*, *schipperske*, *dominéske*, d. i. *meestersche* of *meesterse*, *pastoorsche* of *dominésche*, voor *meestersvrouw*, *domineesvrouw*, op dezelfde wijze als ook de Zweden nog *majorska* voor *majoorsvrouw* of *majoorske* zeggen.

En zoo hebben zij *bleekersKA*, *dansersKA* voor *bleekster* of *waschvrouw*, *danseres* enz.

De vergelijking dezer achtervoegselen op *s c h* met sommige latijnsche en grieksche uitgangen, die eene in het oog loopende overeenkomst er mede hebben, is boven de eenvoudigheid van dit geschrift.

Over het achtervoegsel s t.

§ 38.

Dit achtervoegsel doet over het algemeen zelfstandige naamwoorden of substantieven geboren worden, en plaatst zich doorgaans achter stamwoorden, dat wil zeggen, die zich meer of min als zoodanig vertoonen. Zie § 10. Het achtervoegsel *ig* b. v. zal in woorden, daardoor afgeleid, wel achter *s t*, maar niet omgekeerd *s t* achter *ig* komen; want dat men hier dit *s t* niet met het buigingsdeel *s t*, waarmede wij den overtreffenden trap of superlatief uitdrukken, b. v. *klein kleinst*, *groot grootst*, moet verwarren, is uit het gezegde op bl. 14 over het onderscheid tusschen achtervoegselen en buigingsdeelen genoegzaam op te maken.

Door *s t* dan vormen wij onder anderen *gunst* van *ik gun*, *kunst* of *konst* van *ik kan*, *ik kon*, *wijkunnen*, *komst* van *ik kom*, *winst* van *ik win*, *angst*, samenhangend met *ang*, d. i. *eng*, en oorspronkelijk beëngdheid, beklemdheid van het gemoed beteekenend (zooals het latijnsche woord *ANG-or*). — *Vangst* van *ik vang*, *oogst*, oudtijds *oegst*, d. i. *oekst*, van een oud werkwoord *oeken*, in den zin van verzamelen, vermeerderen; *dorst*, vermoedelijk van *dor*, dat is droog, en dus oorspronkelijk *dorte* of *droogte* der keel te kennen gevend, zijn allen ook door *s t* gevormd. Niet echter *vorst* (koude), verbaard uit *vrost*, welk laatste de Hoogduitschers nog gebruiken, en dat met achtervoeging der *t* van *ik vries*, *vroos*, komt. Men moet met dit ons *vorst* niet *vorst* in den zin van *prins* verwarren. Dit laatste is niets anders dan *voorst*, d. i. *de voorste*, hij, die den voorrang bo-

ven anderen heeft. Deskundigen weten toch, dat het latijnsche woord *princeps*, waarvan de Franschen hun *prince* en wij ons *prins* hebben, letterlijk vertaald zijnde, ook *de eerste* of *voorst*, of die *de eerste plaats, het begin* (*principium*, in het Fransch *principe*) inneemt, beteekent.

Mèn ziet, dat de opgenoemde substantieven op *s t* zich nog al duidelijk laten afleiden. Van andere, die ook met *s t* gevormd schijnen, is dit moeilijker. Wat is b. v. *ernst* enz.? Zelfs is het moeilijk te bepalen, of men in sommige woorden op *s t* de *s* tot het stamwoord, dan wel tot het achtervoegsel moet brengen, en of men dus het woord als door *s t*, dan wel als door *t* afgeleid beschouwen moet. Zie § 34. De beroemde GRIMM houdt dus *dorst* niet voor bestaande uit *dor-st*, maar uit *dors-t*. En zoo *list*, *kist* enz. Wij laten deze onderscheidingen, veel te spitsvondig voor dit geschrift, daar. Zeker is het, dat ons bovengemeld *vrost* (koude), door letterverzetting thans bij ons *vorst* luidend, niet uit *vro-st*, maar uit *vros-t*, daar het van *vriezen*, *vroos* komt, te verklaren is. *Vorst* is *vroos-t*, d. i. de werking van het *vriezen*.

Kracht en beteekenis.

Er ontstaan, zooals wij zeiden, door dit achtervoegsel substantieven, waarvan dan voorts sommige werkwoorden weer afstammen, of mede samenhangen. Van of tegelijk met *dorst* b. v. spruit *dorsten*, *dorstte*, *gedorst*, d. i. *dorst* hebben. De gemelde substantieven drukken meest eene werking of wel het uitvloeisel eener werking uit. *Kunst* is *het kunnen*, *gunst* of de handeling zelve, of wel het uitvloeisel, het gevolg van *gunnen*, *winst* hetgeen gewonnen is, *komst* de werking of handeling van het komen, *vuist* (in het Hoogduitsch *Faust*, niet onvermoedelijk van *vouën*, of zooals wij nu schrijven *vouwen*, spruitend) de gevouwenheid of vouwing der hand. — Men ziet, dat zulke substantieven op *s t* *meer of min* eene soortgelijke beteekenis hebben, als die, welke met het achtervoegsel *ing* (waarover hieronder) gevormd worden. *Kunst*, *gunst*, *winst*, *komst*, *vuist* of *vaust* zijn eeni-

germate uit te leggen, als zeide men *kunning*, *gunning*, *winning*, *koming*, *vouwing*.

Oorsprong.

Onzeker! Het vertoont zich in de duitsche talen van vroeger of later tijd onder de verschillende gedaante van *ast*, *ist*, *ust* enz. met soms nog eene vocaal er achter, b. v. *ast*, *asta*; maar het is, zooals reeds gezegd is, soms moeilijk van het afleidmiddel *t* te onderscheiden. Met sommige achtervoegselen in de latijnsche taal schijnt het nauw samen te hangen. Trouwens, alle talen van Europa zijn in de oudste tijden uit ééne bron voortgevloeid, ja ten laatste is dit mischien het geval met alle talen der wereld. Maar zulke diepe bespiegelingen behooren niet in dit geschrift.

BILDERDIJK geeft eene verklaring van den oorsprong van *s t*, die van 's mans gewoon vernuft getuigt, maar die wij gaarne wat meer bewezen zouden zien.

§ 39.

Wij kunnen nu rekenen, dat wij de voornaamste *kennelijk* zich *voordoende* achtervoegselen der eerste klasse, of de zogenoemd *zachtstaartige* (vergelijk § 24) afgehandeld hebben. *And* of *ond* toch in *vijand*, *heiland*, *avond*, zijn eigenlijk buigingsdeelen, en geene achtervoegselen. Zoo is *avond* hetzelfde als *avend*, d. i. *de avende* of *afnemende dag*, van het oude werkwoord *aven*, d. i. *afnemen*, hetwelk van 't voorzetsel *af* komt.

De uitgangen van sommige verba op *enen*, *elen*, *igen*, b. v. *teekenen*, *wandelen*, *begunstigen*, zijn ook alweer, wat de laatste syllabe aangaat, buigingsdeelen, en wat de eerste betreft, onder de achtervoegselen *en*, *el*, *ig* behandeld. Nog een' soortgelijken staart van werkwoorden hebben wij in *eeren*, b. v. in *waardeeren*, *redeneeren*, *halveeren*, *trotseeren* enz. Deze staart bestaat uit twee buigingsdeelen, namelijk uit *eer* en *en*. Het eerste is bastaardachtig, het tweede ons

gewoon buigingsdeel *en*, dat het kenteeken der onbepaalde wijze onzer werkwoorden uitmaakt, als in *loopen*, *schrijven*, *zoeken* enz. Vergelijk § 8. Te weten, wij, Hollanders, zijn wel gewoon fransche woorden te verhollandschen, en b. v. van *parler*, *sommer*, *charmer*, waarin *er* het buigdeel der onbepaalde wijze in het Fransch is, met bijvoeging van ons buigingsdeel *en*, de bastaardwoorden *parleeren*, *sommeeren*, *charmeeren* te maken. Dat zelfde, half bastaardachtige *eeren* nu hebben wij ook aan sommige echt-hollandsche woorden gehangen, en zoo is van *waarde waardeeren*, van *reden*, dat is spreken, en bij de Hoogduitschers in dien zin nog gebruikelijk, *redeneeren*, van *half halveeren* ontstaan; woorden, die thans het volle burgerrecht bij ons hebben, maar die toch het teeken hunner bastaardij daarin vertoonen, dat in hen, tegen den aard onzer taal aan, de accent of klem der uitspraak op het buigingsdeel *eeren* valt, terwijl anders nooit een echt-hollandsch of duitsch buigingsdeel dien accent naar zich trekt. Nooit zal een Hollander *hebben* zeggen, gelijk een Franschman *avoir* zegt, maar altijd *hebben*, *loopen*, *schrijven*, *wandelen* enz.

TEN KATE spreekt nog van de achtervoegsels *tig* en *lf* in sommige woorden, b. v. *twintig* *dertig*, *veertig*, *elf*, *twaalf*. Deze achtervoegsels komen maar alleen in getalnamen voor, en zijn oorspronkelijk op zich zelf staande woorden geweest. *Tig* komt van het oude werkwoord *tigen*, *togen*, en beteekent een trek, haal of reeks. *Twintig* is dus twee trekken of halen, ieder van tien; *dertig*, dat is *drietig*, zijn drie zulke reeksen, *veertig*, d. i. *viertig*, (in 't Hoogduitsch *vierzig*) zijn er vier, enz. *Elf* is samengetrokken uit *éénlf*, *twaalf* uit *twalff*. Dit *lf* komt van 't oude *liven*, waarvan wij nu nog *blijven* of *blijven* hebben, en zegt zooveel als overblijfsel. *Elf* is dus één overblijfsel, *twaalf* twee overblijfsels boven de tien; met andere woorden, *elf* is tien met ééne éénheid, *twaalf* is tien met twee éénheden er bij. *Dertien* voorts is *drie en tien*, *veertien* *vier en tien* enz. Waarom heeft men echter ook niet *ééntien*, *twéétien* in plaats van *éénlf*, *twalff*, of thans samengetrokken *elf*,

twaaLF, gezegd? Vermoedelijk duidelijkheidshalve, daar ten minste *ééntien* licht niet voor *tien en één*, maar eenvoudig voor niets meer dan *ééne* tien, zou kunnen genomen zijn.

b.) *Tweede klasse van achtervoegsels, of onzachtstaartige achtervoegsels.*

§ 40.

Wij herhalen, dat TEN KATE deze afleidlettergrepen *onzachtstaartig* heeft genoemd, dewijl op den door haar gevormden staart van het woord de accent of nadruk van uitspraak wat meer valt, dan op de bijna geheel toonlooze achtervoegselen der eerste klasse.

Er b. v. is van de eerste, a a r van de tweede klasse. Men vergelijk nu *spreKER* en *leerAAR*; hoeveel meer doet zich de klank van dat a a r in *leerAAR*, dan die van er in *spreKER* hooren!

Tot de achtervoegselen der tweede klasse behooren:

a a r.
 a a r d of a a r t, e r d of e r t.
 a c h t i g e n h a f t i g .
 i n g .
 b a a r .
 d o m .
 h e i d .
 l i j k of l i k .
 l i n g .
 l o o s .
 n i s .
 s c h a p .
 z a a m .

Waarbij men met TEN KATE nog voegen kan *halve, hande, lei, tier, vol, vest, wegen, wille, zal, schoon* deze achtervoegselen echter of bijna niet voorkomen, of meer als afzonderlijke woorden beschouwd moeten worden.

Over het algemeen zijn de achtervoegselen der tweede

klasse veel duidelijker dan die van de eerste, ja, in velen kan men zien, dat het in vroeger tijd op zich zelf staande woorden geweest zijn. Sommige taalkenners brengen dan ook de woorden, door verscheidene dier achtervoegselen gevormd, niet tot de *afgeleide*, maar tot de *samengestelde* woorden. Wij doen dit echter niet, daar toch over het algemeen deze achtervoegselen, schoon zij dan ook al vroeger afzonderlijke woorden mogen geweest zijn, dit nu toch niet meer zijn, en daar wij de *samenstelling* of *samenkoppeling* (compositie) van woorden liefst tot de vereeniging van twee of meer, beide ook nu nog op zich zelf gebruikt wordende woorden bepalen, b. v. tot woorden als *raadzaal*, *vuurvlam*, *eervergeten* enz. Vergelijk hierboven bl. 49 en 50, en hetgeen wij hieronder uitvoerig over de koppeling van woorden of *woordkoppeling* zullen zeggen.

Over het achtervoegsel a a r.

§ 41.

Dit achtervoegsel is gelijk aan het hierboven behandelde *e r*, schoon op verre na zooveel niet voorkomend. Wij zien het b. v. in *leeraAR*, *zondaAR*, *schuldenaAR*, *lasteraAR*, *woekeraAR*, *wandelaAR*, *babbelaAR*, *makelaAR*, zijnde dit laatste van het oude werkwoord *makelen*, dat is vereenigen, in orde brengen, en niet met sommigen onverstandig te verklaren, als wilde *makelaAR* zeggen: *een maak het klaar*. *Barbaar* is geen hollandsch woord, maar het latijnsche *barbarus*, in het Fransch *barbare*. 't Is echter volkomen bij ons ingeburgerd. **BILDERDIJK** noemt de Engelschen ergens:

Barbaren, duizendwerf barbaarscher dan barbaren.

Kracht en beteekenis.

Deze is overeenkomstig met die van *e r*, schoon op ver na niet zoo uitgebreid. *A a r* duidt een' mannelijken werker, soms ook een werktuig aan, zooals dit laatste in *lessenaAR*,

d. i. leestafel. Vrouwelijke substantieven met a a r komen niet voor. Ook geene bijvoegelijke naamwoorden. Beide worden wel door e l, e r, gevormd.

Oorsprong.

Deze is, als die van e r, duister. A a r, voor het overige, schijnt oorspronkelijk niets anders dan een voller, helderder uitgesproken e r; want de oud-duitsche talen beminden de heldere vocalen a, i, u, boven de doffe, zacht korte e, die thans overal bij ons heerschend is. Zie Aanteekeningen op BLAIR, D. I. bl. 213, en vergelijk het hierboven op bl. 64 gezegde. A a r klonk oudtijds in de duitsche talen ari, are, ar enz. b. v. lerARI, d. i. leeraAR. Onze taalbroeders, de Hoogduitschers, kennen dat achtervoegsel tegenwoordig niet meer. Zij gebruiken er e r voor. LeeraAR, makelaAR is bij hen Lehrer, Mäkler enz.

Over het achtervoegsel a a r d, verdoofd van klank e r t.

§ 42.

Wij vinden dit achtervoegsel, dat niet dikwerf voorkomt, in grijZAARD, dronkaARD, bastaARD, SpanjaARD, luijaARD en enkele anderen, waarin het of dadelijk achter een zoogenaamd stamwoord, gelijk in grijZAARD achter grijs, of achter een afgeleid woord, gelijk in wandelaAR achter wandel van wenden, geplaatst wordt.

Kracht en beteekenis.

A a r heeft soms met a a r en e r schier dezelfde beteekenis. GrijZAARD zegt weinig meer dan hetgeen grijZER, grijZAAR, zoo die woorden gebruikelijk waren, zeggen zouden, en wat wij door een grijze aanduiden. Soms echter drukt a a r d meer een' voortdurenden werker, en dientengevolge

ook wel eens iets slechters uit dan in *er*, *a a r* ligt opgesloten.

Zoo is *dronkaARD* een drinker bij uitnemendheid, een zuiper, iemand, die zich dronken drinkt, *ein trunkenbold* zouden de Hoogduitschers zeggen. *LuijAARD* is iemand, die bij aanhoudendheid lui is, in wiens aard het lui zijn ligt. Uit dien hoofde zet *a a r d* ook wel eens het begrip van vergrooting aan de woorden bij, b. v. *rijkaARD* is iemand, die onbeschaamd *rijk* is, en dit woord is dus eene soort van vergrootwoord of augmentatief, welke soort van woorden wij anders in onze taal niet hebben. *GierigaARD* is ook een bij aanhoudendheid *gierige*, dat is *begeerige*. *VeinzaARD* is een *veinzer* bij uitnemendheid en op den duur. Men kan veinzen, zonder een *veinzaARD*, dat is, een *altijd veinzende*; men kan gierig zijn, zonder een *gierigaARD*, dat is een *altijd gierige*, *doorgaans gierige* te wezen.

Oorsprong.

Men heeft dit *a a r d* gehouden voor ons substantief *a a r d*, dat is inborst, hoedanigheid; anderen bloot voor eene door t versterkte uitspraak van *a a r* of *er*. Voor het laatste pleit, dat men het soms in *er t* verandert, b. v. *grijzERT*, *SpanjERT* enz. Voor het eerste wordt aangevoerd, dat het in beteekenis juist ons *a a r d*, d. i. inborst, schijnt uit te drukken; want, zegt men, *dronkaARD*, *veinzaARD* enz. is iemand, wiens aard of inborst genegen is tot den drank, tot het veinzen. Men verliest dan echter uit het oog, dat men in dat geval zou kunnen zeggen: hij HEEFT een *veinzaARD*, maar niet: hij is een *veinzaARD*, en dat de benaming ook toepasselijk zou moeten zijn zoowel op eene vrouw, als op een' man, daar de eene toch even zoowel een *aard* heeft als de andere. Daar dit laatste nu nooit geschiedt, volgt er uit, dat *aard* een mannelijke uitgang is, evenals *aar* en *er*. De beide laatsten worden in de uitspraak alleen versterkt tot *er t* en *a a r t*, zooals men den uitgang ook eigenlijk zou moeten schrijven, in stede van *er d*, *a a r d*.

De Hoogduitschers kennen noch *aard*, noch *ert*, en over het algemeen vindt men het niet in vroegere, deutsche talen en tongvallen, waarin men echter wel het achtervoegsel *hart* vindt, b. v. *neidhart* (nijdigaard), uit welk *hart* de beroemde GRIMM *aard* voor verbasterd houdt. Ziedaar dus een derde gevoelen. De Franschen schijnen woorden naar *aard* gevormd te hebben, *rijkaard* luidt in het Fransch *richard*, *bastard* *bâtard*, *babbelaar* *babillard* enz. Intusschen zijn ten minste *rijk* en *babbelen* woorden, tot de deutsche talen behoorende.

Over de achtervoegselen achtig en haftig.

§ 43.

Dit zijn samengestelde achtervoegsels. *Achtig* uit *acht* en *ig*, *haftig* uit *haft* en *ig*. Zie over *ig* hierboven. Wij zien ze in *leugen*ACHTIG, *geel*ACHTIG, *zwart*ACHTIG, *wit*ACHTIG, *praat*ACHTIG, *koper*ACHTIG, *krijgsh*AFTIG, *ernsth*AFTIG, *manh*AFTIG enz. Men merkt, dat die achtervoegsels voornamelijk achter substantieven, adjectieven en werkwoorden geplaatst worden, en dat de woorden, die er mede worden gevormd, bijvoegelijke naamwoorden of adjectieven zijn.

Kracht en beteekenis.

Achtig geeft over het algemeen te kennen iets van den persoon of de zaak, die door het woord, waarachter het gevoegd wordt, is uitgedrukt, hebbende of bezittende. *Geel*ACHTIG is iets hebbende van de *gele* kleur, *leugen*ACHTIG naar leugentaal zweemend, den aard van leugen hebbende. Zoo is *jood*ACHTIG iets, in dit of dat opzicht, naar een' Jood of wat Joden aangaat gelijkende, b. v. *eene jood*ACHTIGE *spraak*. Let hierbij op, dat de toon der uitspraak in dergelijke woorden valt op *leugen*, *geel* enz.; want voor zoover de toon in dergelijke woorden geheel valt op *achtig*, dan beteekent *achtig* niet meer bloot *iets* van eene zaak, maar de geheele zaak hebbende. *Waar*ACHTIG zou dus zijn een *weinig* waar, gelijk *geel*ACHTIG een weinig geel is; maar *waar*ACHTIG, zooals wij dat woord

uitspreken, beteekent volkomen waar, het ware hebbende, b. v. *God is waar* **ACHTIG**. Zoo is *deel* **ACHTIG** deel hebbende, woon-**ACHTIG** woon of woning hebbende, *duur* **ACHTIG** (in onzen Statenbijbel bekend) duur hebbende, duurzaam enz.

Haftig zegt mede niet *een weinig*, maar *volop iets hebbende*. **Krijgshaf****TIG** is vol van krijg, dat wil zeggen, moedig, krijgszuchtig, strijdbaar. **Manhaf****TIG** drukt schier hetzelfde uit als *mannelijk*, dat is, *mangelijk*, *gelijk aan een' man*. In al die woorden valt de accent op **haftig**.

Oorsprong.

Deze achtervoegsels schijnen oorspronkelijk op zichzelf staande woorden geweest te zijn. **Achtig** is af te leiden van *achten*, *achte*, *geacht*, of wel het is, met wegwerping der *h*, slechts eene andere uitspraak van **haftig**. Dit **haftig** nu is kenmerklijk van ons nog gebruikelijk *hebben*, *ik had*, in het Hoogduitsch *haben*, dat in den verleden tijd *habe-te*, en nu bij samen-trekking *hatte* heeft, en waarvan voorts *haften* (ons *hechten*), in den zin van *vasthebben*, *vasthouden* komt. Men kan **achtig** en **haftig** dus door *hebbend*, *hechtend*, *gehecht* vertalen.

Het gebruik echter heeft bij ons aan **achtig** meestal de beteekenis van niet *ten volle*, maar *ten deele hebbend* gegeven. Bij de Hoogduitschers is maar alleen **haftig**, of meest, zonder bijvoeging van *ig*, alleen **haft**, b. v. *ernsthaft*, *mannhaft*, in zwang. Evenwel hun achtervoegsel *icht* schijnt met ons **achtig** doorgaans van ééne beteekenis. Het hoogduitsche *fetticht* b. v. is ons *vetachtig*, *schwefelicht* ons *zwa-velachtig*, *steinicht* ons *steenachtig*. Werkwoorden ontstaan met **achtig** en **haftig** niet.

Over het achtervoegsel ing.

§ 44.

Dit is een onzer meest gebruikelijke achtervoegsels, na verschillende soorten van woorden geplaatst wordende, en

substantieven (vroeger ook wel eens adverbiën) vormende, die bij ons over het algemeen van het vrouwelijke geslacht zijn, schoon er echter enkele mannelijke onder hen voorkomen. Wij zien dit achtervoegsel in *binding, trouwing, lezing, zending, wandeling, ligging, stelling, wrijving, buiging, koning, penning, haring, paling* enz. In al deze woorden is, zooals men ziet, het achtervoegsel duidelijk van het stamwoord, waarachter het gevoegd wordt, te onderscheiden. Vergelijk daar eens tegen de achtervoegselen *e m* of *m en* soortgelijke der eerste klasse.

Van de vroeger met *ing* gevormde, thans ongebruikelijke adverbiën kunnen tot voorbeelden strekken *varinghe*, dat is: in der vaart, haastig, onverwachts, *niewinghe*, d. i. onlangs, of letterlijk 't geen wij nu *nieuwelings* heeten, en soortgelijke, die men bij de hollandsche schrijvers uit de dertiende en veertiende eeuw vindt.

Kracht en beteekenis.

In g vormt over het algemeen zakelijke, geen persoonlijke substantieven, en drukt de daad van een werken of lijden uit. *Wrijving* is het wrijven of gewreven worden, *handeling* het handelen; *woning* is de plaats, die bewoond wordt. Dergelijke woorden zijn allen vrouwelijk. In *koning*, dat mannelijk is, duidt *ing* thans een' persoon aan. Misschien stamt echter, gelijk *TEN KATE* wil, dit woord van *kunnen*, dat is vermogen, machtig zijn, en beteekent oorspronkelijk zooveel als *kunning*, dat is *machthebbing*, met welk *machthebbing* vervolgens de *machthebber* zelf is aangeduid, evenals men nu b. v. het woord *raad*, hetwelk de zaak, die men aanraadt, beteekent, ook wel voor den persoon, die den raad geeft, gebruikt, b. v. hij is *raad* der stad. Anderen meenen echter, dat de gemelde afleiding geen steek houdt en *ing* in *koning* werkelijk een mannelijke uitgang is. In het vroeger gebruikelijke *edeling* voor edelman, aanzienlijk man, (gelijk in den *Gijsbrecht van Amstel* een koor van *Edelingen* voorkomt) ligt ook

de beteekenis van persoon, en niet die van zaak opgesloten. En zoo in *Vlaming*, waarin, gelijk in de veelvuldige eigenamen op *ing*, dit achtervoegsel landaard, geslacht enz. uitdrukt. *Vlaming* is iemand uit Vlaanderen.

Oorsprong.

Deze is vrij duister. Het voor een deelwoord of participium met onzen geleerden en vernuftigen *BILDERDIJK* te houden, omdat in het Engelsch het handelend deelwoord thans op *ing* uitgaat, komt mij ongegrond voor, daar dit engelsch deelwoord op *ing* eene verbastering van later tijd is, toen het achtervoegsel *ing* reeds aanwezig was. Ook kent geene andere beschaafde, vroeger of later duitsche taal zulk een' vorm voor de deelwoorden. Eer zou men *ing* dan in veel woorden met den scherpzinnigen *KINKER* voor eene veranderde uitspraak van het buigdeel *EN* der onbepaalde wijze onzer werkwoorden kunnen houden, zoodat *de wrijving* niets anders ware dan *het wrijven*, met verandering van *n* in *ng*. Dit geschrift is echter niet geschikt, om er deze en meer andere gevoelens in te beoordeelen. Genoeg, het achtervoegsel *ing* is zeer oud, en luidde voorheen *ang*, *ung*, *ing*, *ingi*, *inga*, *enga* enz. Het verwacht zich dikwerf met het achtervoegsel *ling*, waarvan hieronder. Onze naaste taalmen, de Hoogduitschers, schrijven voor *ing* veelal *ung*, b. v. *lesung*, *bindung*, *sendung* (lezing, binding, zending).

Over het achtervoegsel b a a r.

§ 45.

Wij hebben de achtervoegselen der tweede klasse, die tegenwoordig met eene vocaal beginnen, nu beschouwd; thans gaan wij tot over die, waarvan de beginletter eene consonant is. Vooreerst komt *b a a r* in aanmerking. Dit is een vrij gebruikelijk achtervoegsel, dienende om adjectieven te

vormen, en te dien einde meestal of achter substantieven, of achter werkwoorden geplaatst wordende. Zoo ontstaan er de bijvoegelijke naamwoorden of adjectieven vruchtBAAR, eetBAAR, hoorBAAR, leesBAAR, dienstBAAR, achtBAAR, dankBAAR, eerBAAR enz. door.

Kracht en beteekenis.

Baar is in den oorsprong eigenlijk een woord op zich zelf, en komt van het verouderde werkwoord *ber en, bar* of *bor, geboren*, dat dragen, voortbrengen, beteekent en nog in ons *geboren*, hetwelk *gedragen* in den moederschoot te kennen geeft, voortleeft, gelijk ook het gelijkvloeiend werkwoord *baren, haarde, gebaard* (insgelijks zooveel als dragen, voortbrengen, b. v. kinderen *baren*) er van afstamt. Zoo zien wij ook in de zelfstandige naamwoorden *baar* en *berrie*, zijnde werktuigen om te dragen, alsmede in het werkwoord *beuren, opbeuren*, d. i. opheffen van den grond, omhoog dragen, spruiten van dat oude *ber en, bar, geboren*. Baar drukt dus letterlijk uit dragend, voortbrengend, of wel de geschiktheid, de geaardheid daartoe of daarvan; hetzij dit tot het begrip van iets actiefs, of van iets passiefs betrekking hebbe. *VruchtBAAR* is dus *vruchtdragend, vruchtbrengend*, of liever geschikt, bij voortdoring geneigd, tot het dragen van vruchten. *EetBAAR* is letterlijk: het *gegeten worden dragende*, dat is het geschikt zijn in zich bevattend, om te worden gegeten; gelijk *hoorBAAR* datgene aanduidt, wat gehoord, *leesBAAR* wat gelezen, *voelBAAR* wat gevoeld kan worden. Men ziet, dat achter een werkwoord, zooals *eetBAAR, hoorBAAR, van ik eet, ik hoor*, baar meer een lijdend of passief begrip, soms ook gepaard met een moeten, als in *strafBAAR*, aanduidt. Zelden komt het deswege achter onzijdige werkwoorden (*verba neutra*) voor, dewijl deze geen passief hebben. Slechts *vloeibaar* en een enkel soortgelijk woord maken hierop eene uitzondering, zoo zelfs *vloei* hier niet voor eene veranderinge uitspraak van *vloed*, en dus niet voor het werkwoord

ik vloeï, maar voor het substantief *vloed* te houden zij, zoodat *vloei*BAAR door *vloed*BAAR moet uitgelegd worden.

Het achtervoegsel *baar* wint hoe langer hoe meer veld in onze taal, en verdringt dikwerf dat van *lijk*, waarmede het, evenals met dat van *zaam*, soms vrij wat overeenkomst in beteekenis heeft, b. v. *open*BAAR, *open*LIJK; *eer*BAAR, *eer*ZAAM. De beroemde JOH. VAN VOLLENHOVE klaagde over dat indringen van *baar* reeds vóór een anderhalfhonderd jaren. Wat zou hij thans zeggen, als hij hoorde gewagen van *zielverscheur*BAAR in den zin van *zielverscheurend*, gelijk HELMERS ergens zingt:

En Afrons schim stort daar haar ZIELVERSCHEURBRE klagt.

of van *hartverkwik*BAAR voor *hartverkwikkend*, dat *BILDERDIJK* bezigt:

Den stillen slaap, de HARTVERKWIKBRE rust.

samenstellingen, die eigenlijk ongerijmd zijn, daar *verscheur*BAAR, en *verkwik*BAAR niet *verscheurend* en *verkwikkend*, maar *wat verscheurd* en *verkwikt kan worden*, beteekenen. Intuschen, op hoeveel wederrechtelijks en onnauwkeurigs drukt het gebruik niet van lieverlede het zegel! *Baar* is eene heerlijke uitredding voor de dichters, als zij soms met maat en rijm verlegen zijn.

Werkwoorden ontstaan door *baar* niet; wel weer, met behulp van een tweede achtervoegsel, nieuwe substantieven en adverbiën, b. v. *acht*BAARHEID, *eer*BAARHEID enz.

Oorsprong.

Deze is uit het gezegde duidelijk genoeg. Men vindt *baar* reeds sinds eeuwen in vele duitsche talen, waarin het *bare*, of *pari*, of *baere*, of *ber* enz. luidt. De kennelijke overeenkomst er van met het latijnsche achtervoegsel *fer* in de woorden *fructi*FER, *stell*IFER (vruchtdragend, sterdragend) enz. aan te wijzen, en hoe het oude werkwoord *ber* en met

het latijnsche werkwoord *ferre, ferre*, d. i. dragen, samenhangt, is voor dit eenvoudig geschrift te geleerd.

Over het achtervoegsel *dom*.

§ 46.

Ook dit komt zeer veel voor, en wordt meest achter substantieven, schoon soms ook achter adjectieven geplaatst, b. v. in *rijkdom*. Er ontstaan nieuwe substantieven of zelfstandige naamwoorden door, hetzij van het mannelijk, hetzij van het onzijdig geslacht; b. v. *menschdom, adeldom, Christendom, priesterdom, wasdom, vrijdom, engeldom, Jodendom* enz. enz.

Kracht en beteekenis.

De substantieven, door dit achtervoegsel gevormd, kunnen bij ons tegenwoordig tweërlei zin hebben. Soms drukken zij het begrip eener gesteldheid of omvatting van zaken en hoedanigheden, b. v. van macht, stand, waardigheid, geloof, ziels- of ligchaamseigenschappen enz. — soms dat eener omvatting van personen uit. *Het Christendom* b. v. beteekent de omvatting van al de verrichtingen, die tot het Christen zijn en christelijk geloof betrekking hebben. Zoo zegt men: hij heeft het *Christendom* omhelsd, dat is, hij heeft datgene aangenomen, wat door het begrip van Christen te zijn verstaan wordt. *De adeldom* is wat het adellijk zijn of het adelwezen bevat en uitmaakt. *Het menschdom* is de omvatting van alle menschen, alle menschen te zamen genomen; b. v. als ik zeg: het *menschdom* wint in beschaving, zeg ik zooveel als: de mensch, de menschen winnen aan. Beide beteekenissen van *dom* wisselen *thans* in één en hetzelfde woord wel eens af. Zoo kan *Christendom* soms het Christen zijn of het christelijk geloof, soms alle Christenen beteekenen; het laatste b. v. in: het geheele *Christendom* vloog tegen de Turken te wapen. *Christendom* is dan hetzelfde wat ook wel eens *de Christenheid* geheeten wordt. Zoo spreken onze Dichters van

engelendom, *duivelendom* voor de *gezamenlijkheid* der engelen en duivelen. Deze beteekenis van dom schijnt echter in de duitsche talen van later oorsprong en bij de eerste in vervolg van tijd gevoegd, gelijk over het gemeen het begrip van dit achtervoegsel zich meer en meer verwijdd geeft. Met *schap* wisselt dom ook wel eens af. *Het priesterdom* en *de priesterschap* worden beide soms voor de priesters genomen. Men plaatst in de laatste beteekenis het woord *priester* dan echter thans liefst in het meervoud en zegt het *priesterendom*. *Het priesterdom* toch zou meer 't priesterambt beteekenen.

Oorsprong.

Dom of doem is waarschijnlijk een oud afzonderlijk woord, afstammende van het werkwoord *doen*, zoodat zijne eerste beteekenis die van daad, handeling, gewrocht is, waarmede vervolgens die van macht, kracht, vermogen, kunstvaardigheid in verband staat. Ons *doemen*, *doemde*, *gedoemd*, beteekenende oordeelen, vonnissen, thans veroordeelen, zou mede van dit *doem* oorspronkelijk zijn, uit hoofde van de nauwe verwantschap, die er bestaat tusschen het *doen* of verrichten eener daad, en het *oordeelen* daarover. Wij kunnen echter dit gevoelen in dit eenvoudig geschrift niet ter toets brengen. Dom luidt in de oud-duitsche tongvallen *tuom*, *duom*, *doom* of *dome*, in het tegenwoordige Hoogduitsch *thum*. Het oudste, in geschrifte bekende Duitsch, het zoogenaamde Gothisch of Mesogothisch, schijnt dit achtervoegsel niet te kennen.

Over het achtervoegsel *heid*.

§ 47.

Wij ontmoeten dit, duidelijk en gemakkelijk van de woorden, waaraan het gehecht wordt, te scheiden, achtervoegsel in *goedheid*, *éénheid*, *drieéénheid*, *welsprekendheid*, *bepreuktheid*, *veelheid*, *rechtvaardigheid*, *weerloosheid*, *zuurheid*, *matigheid*, *achtbaarheid*, *dartelheid*, *schranderheid*,

levendigHEID, *manhaftigHEID*, *welvoegelijkHEID* enz. Het wordt, zooals men ziet, meest achter allerlei primitieve, afgeleide bijvoeglijke naamwoorden en deelwoorden geplaatst, en vormt er nieuwe substantieven mede, allen van het vrouwelijke geslacht. Met substantieven, en vooral niet met werkwoorden, wordt het zelden verbonden. Noch *drinkHEID* b. v. van *ik drink*, noch *dronkHEID* van *een dronk*, zijn in onze taal vormbare woorden. — Wel echter kan van het adjectief *dronken* *dronkenHEID* ontstaan, schoon het gebruik meer *dronkenschap* hebbe ingevoerd. Wij hebben evenwel *GodHEID*, *kindschHEID*, *menschHEID*, *ChristenHEID* en enkele anderen mischien, waarin *heid* achter substantieven voorkomt; in *nabijHEID* achter een voorzetsel.

Kracht en beteekenis.

Heid maakt het begrip van hoedanigheid of van eigenschap, in de adjectieven, waarachter het gevoegd wordt, bevat, tot iets zelfstandigs, en drukt tevens eene verpersoonlijking van die hoedanigheid of eigenschap uit. *GoedHEID* is goed, in een' zekeren zin verzelfstandigd en verpersoonlijkt. Het hoedanige wordt hier tot hoedanigheid gemaakt. Die man is goed, kan omschreven worden door: bij dien man is *goedheid*. Daarom zijn evenwel *het wijze* en *het goede* nog niet altijd hetzelfde met *wijsHEID* en *goedHEID*. Immers in de substantieven, met *heid* afgeleid, heeft, ofschoon zij veelal op zaken, en niet op personen betrekking hebben, eene zekere meerdere denkbeeldige verpersoonlijking plaats. *DomHEID*, *wijsHEID*, *goedHEID*, *rechtvaardigHEID* kan men meer of min verpersoonlijkte zaken heeten. *Het schoone* b. v. is een meer levenloos denkbeeld dan *de schoonHEID*, waaruit dan ook voortvloeit, dat wij aan die door *heid* verzelfstandigde adjectieven zoo licht persoonlijke eigenschappen en handelingen toekennen; b. v. *de domHEID* maakt hare slayen ongelukkig; *de wijsHEID* wordt gerechtvaardigd van hare kinderen. — *GodHEID* is het goddelijk wezen. In *kindschHEID* zegt *heid* bijna 't zelfde als *dom*

in *ouderdom*. In *Christenheid* drukt heid de gezamenlijkheid der Christenen uit. Door *menschheid* verstaan wij de menschen met al hunne betrekkingen, in hun vol begrip als menschen gedacht. Geschiedenis der *menschheid* zegt daarom nog iets anders dan bloot geschiedenis *der menschen*, of bloot die des *menschdoms*. *Menschheid* neemt hier iets aan van *menschelijkheid*, of van al wat menschelijk is, of wat het menschelijk geslacht aangaat. Men zou »geschiedenis der *menschheid*» kunnen omschrijven door: geschiedenis der menschen, in al hunne hoedanigheden en handelingen, als zinnelijke, zedelijke en redelijke wezens.” — Heid heeft soms eenige overeenkomst met de en te, waarover § 34. Vergelijk *grootte*, *grootheid*, *hoogte*, *hoogheid*. Soms ook met nis, als in *droefheid*, *droefenis*.

Oorsprong.

Heid schijnt oudtijds een woord op zich zelf geweest te zijn; ten minste men heeft *heit* en *haad* in het Oud-Duitsch in den zin van persoon, ook wel van kunne, staat enz. Het drukt dus oorspronkelijk misschien het begrip van verpersoonlijking, verzelfstandiging uit. Anderen verklaren heit uit ons werkwoord *hebben*, als ware het *hebbing*, (*goedheid* b. v. *goedhebbing*), wat mij echter thans minder waarschijnlijk voorkomt. In de oud-duitsche talen en tongvallen vindt men heid veel met persoonlijke substantieven vereenigd, b. v. *bisschopheid*, *priestheid*, *maagtheid*, en zulke woorden bij sommige duitsche stammen dan ook wel mannelijk gebezigd. Bij onze oudste nederlandsche schrijvers luidt heid zeer veel hede, b. v. *waarheede* voor *waarheid*. Wij hebben daarvan in de woorden op heid thans nog altijd het meervoud *heden*; *waarheid* b. v. *waarheden*, *omstandigheid* *omstandigheden*. Bij onze taalbroeders, de Hoogduitschers, wisselt heid met keit bijwijlen af. Het eerste zien wij b. v. in *Wahrheit*, het tweede in *Grausamkeit*, (*gruwzaamheid*).

Over het achtervoegsel *lijk*.

§ 48.

Dit achtervoegsel komt duizendmalen in onze taal voor, en plaatst zich meestal achter of meer primitieve, of achter afgeleide substantieven, ook achter adjectieven en werkwoorden, terwijl er bijvoegelijke naamwoorden en vooral ook bijwoorden of adverbien door gevormd worden. Wij zien het in *goddelijk*, *menschelijk*, *adelijk*, *sterfelijk*, *doenlijk*, *ijselijk*, *deftiglijk*, *meesterlijk*, *ziekelijk* enz. enz. Men merkt, dat het zeer gemakkelijk, van de woorden, waarachter het gevoegd wordt, af te scheiden is, evenals zulks met de overige achtervoegselen der tweede klasse meestal plaats heeft.

Kracht en beteekenis.

Dat *lijk* eene zekere gelijkheid en overeenkomst te kennen geeft met den persoon of de zaak, die door het woord, waarachter het gevoegd wordt, wordt aangeduid, zal ik niet behoeven op te merken. *Koninklijk* is gelijk dit of dat van een' koning, *vorsteljk* gelijk dit of dat van een' vorst, *maagdelijk* gelijk dit of dat van eene maagd, *vreeselijk* gelijk dit of dat van vrees. Een *koninklijk* geschenk is dus een geschenk, zooals of gelijk een koning geven zou. *Maagdelijke* onschuld is onschuld, gelijk aan die eener maagd; eene *vreeselijke* daad is eene daad, gelijk aan eene zoodanige, welke vrees inboezemt. Men ziet, dat dientengevolge uitdrukkingen, als: *koninklijk* paleis voor *paleis des konings*, b. v. het stadhuis te Amsterdam dient thans tot een *koninklijk* paleis, in stee van: dient tot een paleis voor den koning, in den grond niet zeer nauwkeurig zijn, daar *koninklijk* paleis eigenlijk een paleis is, gelijk aan dat eens konings, of zooals een' koning past. Men ziet voorts, dat *lijk* soms met de achtervoegselen *ig*, *baar*, *zaam*, *achtig* en *haftig* eenige overeenkomst van beteekenis heeft, gelijk trouwens *ontroostelijk* en *ontroost-*

BAAR, *statig* en *statelijk*, *meesterlijk* en *meesterachtig*, *mannelijk* en *manhaftig*, *deugdelijk* hout en *deugdzaam* hout, wel eens bijna door elkaar gebruikt kunnen worden.

De oud-hollandsche Dichter HUYGENS maakt zelfs van *eten*, *ik eet*, *etelijk* voor *eetbaar* in een zijner Puntdichten.

Ook met *s ch* wisselde *lijk* oudtijds elders wel eens af, gelijk nog b. v. bij ons *kindsche* en *kinderlijke* spelen bijna hetzelfde beduiden. Het vervangt *ling* wel eens in adverbien. De adverbien, door *lijk* gevormd, nemen dikwerf eene *s* aan, b. v. *dagelijks*; oudtijds ook wel eene *n* of *en*, b. v. *vlijtelijken*. *Lijk* is in onze taal bij uitnemendheid eene adverbiale terminatie, en plaatst zich daartoe achter velerlei andere achtervoegsels, b. v. *eerbaarlijk*, *deftiglijk* enz.

Oorsprong.

Dit achtervoegsel stamt zonder twijfel van het werkwoord *lijken*, *gelijken*. Er is geene reden voor om het met *BILDERDIJK*, als van *ig* (§ 32) ontstaan, te beschouwen, en dientengevolge *adelijk*, (gelijk *BILDERDIJK* wil) in plaats van *adelijk* te schrijven. *Lijk* vertoont zich van de oudste tijden in de duitsche talen, en steeds met het adjectief *gelijk* in vorm en beteekenis overeenkomstig. Het luidt voor het overige in deze talen nu eens *leiks*, dan *lich*, *lik*, *lice*, *lich*, enz.

Over het achtervoegsel ling.

§ 49.

Dit achtervoegsel ontmoeten wij in *jongeling*, *ouderling*, *kloosterling*, *boeteling*, *onderling*, *zonderling*, *vondeling*, *leerling*; *balling* (voor *banneling*), *wellusteling*, *overwonneling*, *verworpingeling*, *drieling*, *vreemdeling*, *kamerling*, *zilverling* en vele andere woorden, waarvan het getal nog telkens vermeerderd wordt, daar *ling* een achtervoegsel vol leven is, dat zich nog telkens met nieuwe woorden verbinden laat.

Zoo zagen wij in onze dagen het woord *loteling*, in den zin van iemand, die wegens den krijgsdienst loten moet, meer en meer bezigen. Uit de hier aangehaalde voorbeelden ziet men voorts, dat *ling* aan substantieven, adjectieven, werk- en soms deelwoorden en aan meer andere rededeelen gehecht wordt, en dat er meest substantieven, enkel ook adjectieven (b. v. *zonderLING*, *zonderLINGE*) en voorts vele adverbien door gevormd worden, welke laatstgemelde hierbij dikwerf eene *s* aanuemen, b. v. *blindELINGS*, *ruggelINGS*, *kruiselINGS*, *zijdelINGS*, waarvan weer het adjectief *zijdelINGSCH*E enz. enz. — Werkwoorden ontstaan door *ling* even zelden als door *ing*, of ze moesten hier en daar in de boertende volksspraak gevonden worden; b. v. die vrouw heeft *getweELINGD*, d. i. heeft *tweELINGEN* gekregen.

Kracht en beteekenis.

De substantieven, die door dit achtervoegsel gevormd worden, zijn meest persoonlijk, gelijk die op *ing* meer zakelijk zijn, dat is meer op zaken betrekking hebben. Vergelijk over *ing* § 44. *Ling* brengt het begrip, dat in het woord, waarachter het gevoegd wordt, ligt opgesloten, in betrekking tot een' persoon. *Jongeling* is een persoon, die jong (een *jong-persoon*, *jonkman*), *nakomeling* een persoon, die nakomend, *kloosterling*, een persoon, die in het klooster; *schepeling* een persoon, die te scheep, *zuigeling* een persoon, die zuigend, *vondeling* een persoon, die gevonden, *balling* een persoon, die gebannen is. Ofschoon zulke woorden veelal mannelijk zijn, worden zij soms echter op vrouwelijke personen toegepast en dan vrouwelijk gebruikt. B. v. *zuigeling*, *vreemdeling* kunnen zoowel op iemand van het vrouwelijk, als op iemand van het mannelijk geslacht zien. In het eerste geval evenwel, en om zich als vrouwelijk des te beter te kenmerken, nemen zulke substantieven op *ling* thans bijwijlen ook al eene *e* aan, b. v. *de kloosterLINGE*, *de boetELINGE*; want de taal wil telkens meer duidelijkheid,

en uit dien zelfden hoofde schrijft men zeer gepast *echtgenoot*, *gemalin*, schoon *echtgenoot* en *gemaal* oorspronkelijk beide én vrouw én man beteekenen, en men, zulks verkiende, dus van eene vrouw ook *mijne echtgenoot*, zonder er achter, zeggen kan. — De adjectieven op *ling* zijn maar weinig in getal. In hen laat *ling* zich tamelijk wel door *lijk* of *baar* omschrijven. *ZonderLING* b. v. drukt hetzelfde uit, wat *zonderLIJK* zou uitdrukken (ware dit laatste gebruikelijk), of wat het wel gebruikelijke *zonderBAAR* te kennen geeft. Dit geldt ook van de adverbien op *ling*. *BlindelINGS* is nagenoeg 't zelfde, als 't niet in zwang zijnde *blindELIJK*, d. i. gelijk een blinde; *kortelINGS* zegt zooveel als *kortELIJKS*, d. i. gelijk aan voorkort. Moeijelijk is *ling* soms van *ing* te onderscheiden. Is *wisseling* b. v. *wisse-LING* of *wissel-ING*, *schelling*, *schel-LING* of *schell-ING*? Van *wisseling* geloof ik het tweede, dewijl het eene zaak uitdrukt, van *schelling* het eerste, dewijl het woord oorspronkelijk een' klinker, geluidgever, van *schellen*, *schallen* (d. i. geluid maken), beteekent.

Oorsprong.

Ling voor denzelfden uitgang te houden als het achtervoegsel *ing*, en dus *vreemdeling*, *schepeling*, *zuigeling* enz. te beschouwen als uit vermeende werkwoorden *ik vreemdel*, *ik schepel*, *ik zuigel*, met *ing* daar dan voorts achter gevoegd, ontstaan, zoodat *vreemdeling* dus zou zijn *vreemdel-ING*, komt mij met den Hoogleraar *KINKER* niet zeer gegrond voor, hoe sterk *BILDERDIJK* die stelling moge gedreven hebben. Intusschen schijnt de beroemde *GRIMM* toch ook iets verbasterds in *ling* te proeven, en werkelijk schijnt *ling* bloot ontstaan te zijn door de inschuiving eener *l* bij den uitgang *ing*, waartoe het veelvuldig gebruik van *ing* achter woorden, die reeds met den uitgang *el* waren aangedaan, aanleiding kan gegeven hebben. Dat beide uitgangen vaak dezelfde kracht en beteekenis hebben, loopt in het oog. De uitgang *LING* is meer voor personen in gebruik; doch

ook *ing* diende reeds vanouds tot vorming van persoonsnamen, als nog uit *Vlaming* blijkt. *Ling* is geen oud achtervoegsel, ten minste niet, zoo 't schijnt, in het oudste, ons in geschrift bekende Duitsch, het Gothisch of Meso-Gothisch namelijk, voorkomend. 't Luidt in de oud-duitsche talen en tongvallen *linc*, of *ling*, of *linga* enz. en in 't Oud-Noorsch *lingr*.

Over het achtervoegsel loos.

§ 50.

Ook een zeer duidelijk achtervoegsel, dienende, om bijvoeglijke naamwoorden of adjectieven te vormen, als te zien is in *eerLOOS*, *vaderLOOS*, *lustELOOS*, *smakELOOS*, *achteLOOS*, *roekeLOOS* enz.

Men ziet, dat het meest achter allerlei soort van substantieven geplaatst wordt, want zelfs *acht* in *achteLOOS* moet men, ten minste in beteekenis, niet als werkwoord, maar als substantief voor achtgeving aanzien. *AchteLOOS* is *loos*, dat is *zonder* het achten of de achtgeving.

Kracht en beteekenis.

Loos duidt berooving, het *missen*, of het *zonder zijn* aan van hetgeen in het begrip des woords, waarachter het gevoegd wordt, ligt opgesloten. *EerLOOS*, *vruchtELOOS* is *zonder* eer of vrucht. *RoekeLOOS* is *ontbloom van roeke*, of *zonder roeke*, d. i. zonder zorg, nadenken, doorzicht, van het oude substantief *roeke*, d. i. zorg of toezicht enz. Dit een en ander heeft geen verder betoog noodig.

Oorsprong.

Loos is eigenlijk een woord op zich zelf, een adjectief, spruitend uit een oud werkwoord *lieren* of *liezen*, *loor* of *loos*, *geloren* of *gelozen*, waarvan wij nog het af-

leidsel verliezen, verloor, verloren in gebruik hebben. Dit laatste werkwoord drukt het denkbeeld van kwijtraken, missen, derven uit, en teelt weer *verlossen*, in den zin van aan een' ander iets, dat onaangenaam is, doen kwijtraken. *Eerloos* is dus eermissend, ledig, *loos* van de eer. Houd toch in het oog, dat ons adjectief *loos*, *looze* in den zin van ledig, ijdel, b. v. eene *looze* noot voor eene noot zonder pit of kern, *looze* kleppen of zakken, voor rokkleppen, rokkzakken zonder werkelijkheid, of die het slechts in schijn zijn, in den grond met ons achtervoegsel *loos* één en hetzelfde is. Zoo hebben wij ook het werkwoord *loozen* voor ontlasten, vrij of ledig van iets maken, b. v. het water uit het land *loozen*, d. i. het land ledigmaken van water. Ja, bij overdracht, hangt ons adjectief *loos*, in den zin van geslepen, listig, er misschien ook mede samen, daar dit woord oorspronkelijk eene zielsgesteldheid schijnt aan te duiden zonder waarheid, *loos*, d. i. verstoken van oprechtheid, en daardoor bedriegend voor anderen. Dit maakt dan ook, dat wij aan dit adjectief *loos*, evenals aan dat van *listig*, altijd meer of min het begrip van iets kwaads, ten minste van iets op kwaad doelend verstandigs, hechten. Wie zou ooit van de Godheid durven zeggen, dat zij *loos* was? De brave is wijs, schrander, verstandig; de slechte is *loos*, slim en listig. Iemand een' *loozen* vos heeten, is voor hem eene buiging maken en hem tevens een' klap aan de ooren geven.

Loos is een overoud achtervoegsel, reeds in het Duitscher vierde eeuw, en verder in alle duitsche talen en tongvallen voorkomend. Het luidt in deze *laus*, *loos*, *leas* enz.

Vele substantieven ontspruiten, met behulp van het achtervoegsel *heid*, uit de adjectieven, door *loos* gevormd. Van *goddeLoos*, *eerLoos* enz. komt *goddeLoosheid*, *eerLoosheid* enz. In *verroekelozen* zien wij *loos* tot een werkwoord verheven. Dit is echter zeldzaam.

Over het achtervoegsel nis.

§ 51.

Gelijk door *loos*, *achtig*, *haftig* enz. alleen adjectieven ontstaan, ontstaan door *nis* alleen substantieven, meest van het vrouwelijk, enkel ook van het onzijdig geslacht. Voorbeelden hebben wij in *schennis*, *droefenis*, *getuigenis*, *geheimenis*, *gedachtenis*, *ontvangenis*, *kennis*, *duisternis*, *vuilnis*, *beeldnis* (*beeltenis* thans geschreven), *begrafenis*, *erkentenis*, *gevangenis* enz. Men ziet dat *nis* vooral achter primitieve en afgeleide adjectieven, deel- en werkwoorden geplaatst wordt, en in sommige gevallen wel eens met *ing* en *heid* afwisselt. *Begrafenis* b. v. en *begraving*, *schennis* en *schenking* kunnen soms bijna hetzelfde beteekenen. Zoo *droefenis* en *droefheid*. Ook *nis* in *kennis* drukt schier hetzelfde uit als *schap* in *wetenschap*.

Kracht en beteekenis.

Nis slaat nog minder dan *heid* en *ing* op personen, maar drukt meest een werking of uitwerksel, of wel datgene uit, wat in het woord, waarachter het gevoegd wordt, als hoedanigheid of handeling ligt opgesloten. *Schennis* is de daad, de handeling of wel de uitwerking van te schenden, of van geschonden te zijn. *Droefenis* is het *bedroefd* of *droefig wezen*, als handeling gedacht. *Getuigenis* is de bevatting der handeling van te getuigen, of soms, meer passief, de zaak, die getuigd is geworden. *Vonnis*, saamgetrokken uit *vondenis*, is hetgeen is bepaald of goedgevonden, van *vinden*, *vond*, *gevonden*, dat ook wel bepalen, bestellen, beschikken, schikken, beteekent. *Poor* zingt b. v. ergens van een' minnaar, dat het uur van zijne komst op dien en dien tijd *gevonden is*, dat is, bepaald, vastgesteld. En zoo zegt men: de zaak is tusschen hen beiden *gevonden*, d. i. geschikt, of, met een bastaardwoord, gearrangeerd.

Met of van de substantieven op *n i s* ontstaan in zeer enkele gevallen soms werkwoorden. *Vonnis* b. v. teelt het verbum *vonnissen* : hij is *gevonnist*.

Oorsprong.

Sommigen houden *n i s* in den oorsprong voor een woord op zich zelf, met ons *nis*, d. i. holte in den muur, samenhangend, en zooveel als hol, en dientengevolge geschikt, om in dat holle iets te bevatten, kortom, bevassing, omvatting van iets aanduidend. *Droefenis* zou dus *letterlijk* bevassing van het droevige, *duisternis* bevassing van het duistere beteekenen. *Deze beteekenis* laat ik gelden.

De beroemde GRIMM wil *n i s* echter *in vorm* als geen afzonderlijk wortelwoord beschouwd hebben, maar brengt het tot de afleidingen, die door middel van de letter *s* ontstaan, waarover hierboven § 36.

Ik durf te dezen aanzien, in een geschrift als het onderhavige, geene uitspraak doen. GRIMMS gevoelen schijnt echter door de oudste, duitsche tongvallen gerugsteund, en onze scherpsziende TEN KATE schijnt vóór honderd jaren dit ook reeds zoo begrepen te hebben.

N i s, voor het overige, komt van de oudste tijden af in de duitsche talen voor, luidende 't vroegst, zonder *n*, *assus*, *ussi*, *issa*, *ussa*, *assi*; later *nassa*, *nissa*, *nissi*, *nussi*, *nessi*; weer later *nis*, *nesse*, *nisse* enz.

Over het achtervoegsel s c h a p.

§ 52.

In *koningschAP*, *priesterschAP*, *boodschAP*, *gezelschAP*, *broederschAP*, *zusterschAP*, *landschAP*, *graafschAP*, *meesterschAP*, *manschAP*, *ridderschAP*, *maagschAP*, *kondschAP*, *verwantschAP*, *heerschAP* enz.; ziet men dit sterk in het oog vallend, en duidelijk van het woord, waaraan het gehecht is, te onderkennen achtervoegsel, waarmee wij doorgaans

substantieven van het vrouwelijk en onzijdig geslacht vormen, en dat zoowel achter zoogenaamde stamwoorden als afgeleide woorden geplaatst wordt.

Kracht en beteekenis.

S c h a p, achter adjectieven of persoonsnamen gevoegd, geeft te kennen de geschapenheid, de gesteldheid, den staat of de betrekking, door het stamwoord, waarmee het verbonden wordt, uitgedrukt, als in *blijdsCHAP*, *dronkensCHAP*, *gevangensCHAP*, *verwantsCHAP*, *vijandsCHAP*, *deelgenootsCHAP*, *het priestersCHAP*. In laatstgemeld woord en in andere, van persoonsnamen afgeleid, gaat de beteekenis van gesteldheid of waardigheid over tot die van de gezamenlijke personen, welke die waardigheid bekleeden, als in *de priestersCHAP*. Zoo zegt men *de riddersCHAP*, dat is, de gezamenlijke ridders, die den ridderstand uitmaken; *de burgersCHAP*, d. i. de burgerij, *de mansCHAP* voor de mannen van èene krijgsbende gezamenlijk. Niet altijd gaat dit evenwel door. *Het gezelsCHAP* toch drukt niet alleen het zijn van metgezel uit, maar ook de gezamenlijkheid der metgezellen. Het eerste namelijk, als ik zeg: uw *gezelsCHAP*, d. i. dat gij mijn metgezel zijt, bevalt mij; het tweede bij 't zeggen: *het geheele gezelsCHAP* stond op. — *Het graafSCHAP*, waarin s c h a p hetzelfde zegt, als b. v. d o m in *het hertogDOM*, beteekent niet, zooals oorspronkelijk, de waardigheid van een' graaf, maar bij overdracht, zijn gebied. Oudtijds waren bij ons al dergelijke substantieven op s c h a p vrouwelijk, weshalve men ook in mijn geldersch vaderland niet van *het*, maar van *de graafSCHAP* Zutphen spreekt. En zoo levert het Hoogduitsch nog in het geheel geen onzijdige woorden met s c h a p op. — In ons woord *heersCHAP* verliest s c h a p zijn' verzamelenden zin. *Zie dat heersCHAP* beteekent: zie dien heer, maar met eene zekere verachting aangeduid. 't Schijnt eene spotternij op het hoogduitsche *HerrsCHAFT*, dat schoon *heerschappij* beteekenende, ook wel van een' enkelen persoon, maar met diepen eerbied, gebezigd

wordt, b. v. *die gnädige Herrschaft, die gnädigen Herrschaften.*

Achter namen van zaken duidt *schap* mede eene verzameling van voorwerpen aan; zoo is b. v. *buurtschap* eene verzameling van *huizen* in ééne *buurt*; *landschap*, eene uitgestrektheid lands met wat het inhoudt; *nalatenschap* al wat nagelaten is, enz.— In *voogdijschap* is *schap* eigenlijk overtollig.

In *vergezelschappen*, *boodschappen* ziet men werkwoorden, door *schap* ontstaan.

Oorsprong.

Schap is duidelijk een op zich zelf bestaan hebbend woord, vorm, geschapenheid, omvang, geaardheid der dingen uitdrukkend, en later ook op personen toegepast. Het hangt dus met *scheppen*, *schiep*, *geschapen*, met het daarvan stammende *schaffen*, *schafte*, *geschafte*, met een oud-duitsch substantief, dat waardigheid, ambt, gesteldheid beteekent, met ons *ship* (zooveel als omvattend vaartuig); en soortgelijke woorden te zamen. *Schap* is een oud achtervoegsel, dat in de oud-duitsche talen en tongvallen *scaf*, *sceffi*, *scaft*, *scepi*, *scäft*, *scipe* enz., bij ons oudtijds *scap* en *scepe*, en bij de Hoogduitschers tegenwoordig *schafte*, in het Deensch en Zweedsch *skap*, *skab*, in het Engelsch meestal *ship*, enkel ook *skip* en *skape* luidt.

Van de substantieven op *schap* worden, met behulp van andere achtervoegsels, soms nieuwe substantieven, adjectieven en adverbien afgeleid, b. v. *maatschapp-ig*, *maatschappelijke*, en *vriendschappelijke*, *vriendschappelijke* enz.

Over het achtervoegsel z a a m.

§ 53.

Een achtervoegsel, adjectieven scheppend, en achter verschillende woorden, 't meest evenwel achter, 't zij meer primi-

tieve, 't zij meer afgeleide substantieven en werkwoorden geplaatst wordende; b. v. *eerZAAM*, *deugdZAAM*, *spraakZAAM*, *gehoorZAAM*, *lijdZAAM*, *voedZAAM*, *raadZAAM*, *eenZAAM*, *buigZAAM*, *vreedZAAM*, *genoegZAAM* enz.

Enkele werkwoorden spruiten uit of met zulke adjectieven op *zaam* dan wel eens verder voort, b. v. *gehoorzAMEN*, *veronachtZAMEN*.

Kracht en beteekenis.

Het drukt een te zamen zijn, eene vereeniging uit met de zaak of handeling, waarvan het begrip opgesloten is in het woord, waaraan men het hecht. *EerZAAM*, *deugdZAAM*, *leerZAAM* is letterlijk zooveel als samenhangend met eer, met deugd, met leeren. *Zaam* drukt dus vaak schier hetzelfde uit, wat *baar*, *lijk*, *achtig* en *haftig*, soms ook wel *ig* en *sch*, te kennen geven. Vergelijk het hierboven gezegde over die achtervoegsels.

Zoo kunnen b. v. *eerBAAR* en *eerZAAM*, *deugdZAAM* en *deugdelijk*, *voedZAAM* en *voedBAAR* bijwijlen schier synonymisch zijn.

Oorsprong.

Zaam is oorspronkelijk een op zich zelf staand woord, dat het begrip van éénheid, gelijkheid, hetzelfde zijn, aanwijst. Wij hebben nog het bijwoord *te zaam* of *te zamen*, het adjectief *gezamenlijk*, *gezamenlijke*, de werkwoorden *zamen* of *verzamen*, *zamelen* of *verzamelen*, d. i. tot of bijéénbrengen, en in het Engelsch wil (*the*) *same*, als een woord alleen gebruikt, nog *dezelfde* zeggen. Als achtervoegsel luidt ons *zaam* in de oud-duitsche talen en tongvallen *sam*, *samig*, *sum*, *samr* enz., in het tegenwoordig Hoogduitsch *sam*, in het Engelsch *some*.

§ 54.

Lei, hande, vol, vast, halve, wege, zal en tier

worden ook nog door TEN KATE onder de achtervoegsels der tweede klasse opgenoemd. Zij komen echter of bijna niet voor, of zijn niet als achtervoegsels, maar als woorden, ter samenstelling of koppeling dienende, te beschouwen. *Lei* vindt men in *allerLEI*, *velerLEI* en eenige weinige andere woorden. 't Schijnt *lage*, *ligging* of zoo iets te beteekenen.

H a n d e in *allerHANDE*, *velerHANDE*, schijnt eigenlijk greep, omvatting aan te duiden.

V o l in *eervol*, *roemvol*, is ons nog dagelijks gebruikelijk *vol*, en dus geen bloot achtervoegsel.

V e s t in het bijna verouderde woord *erenvest* is ons bekend adjectief *vast* (Hoogduitsch *fest*), waarvan *vestigen*, dat is, vastmaken, en *vest*, *vesting*, voor sterk- en vastgemaakte plaats. *ErenFEST* is dus *eervast*, *vasthoudend* aan de eer.

H a l v e is ons adjectief *half*, waarvan het substantief *de half* of *helft*. *Mijnenthalve* is letterlijk: wat mijne *helft*, mijn deel aangaat, d. i. met eene basterduitdrukking, *voormijn part*.

W e g e drukt hetzelfde denkbeeld op eene andere wijze uit. *Mijnentwege* mag het gebeuren, zegt zooveel als: de zaak in hare strekking, of in *haren weg* naar mij toegedacht, zoo mag het gebeuren, met andere woorden: *wegens*, d. i. *om* mij behoeft het niet gelaten te worden. *W e g e* is dus ons bekend substantief *weg*, in een' figuurlijken zin genomen.

Z a l komt bij ons niet voor. In 't Hoogduitsch is het hetzelfde als ons *sel*. Zie hierboven § 28.

Z A L I G in *gelukzalig*, *rampzalig*, *armzalig*, geeft voorzien, begaafd met iets, 't zij zulks goed of kwaad zij, te kennen. Soms echter schijnt *zalig* eene verbastering uit de achtervoegselen *sel* en *ig*. Zie § 28.

T i e r beteekent boom, stam en voorts aard, en komt in het bastaardwoord *eglantier* (doornboom), in *allertier* (van allerlei stam of aard), en in *goedertieren* voor, d. i. van goeden tier of aard, zooals wij ook zeggen *tieren* voor aarden.

Men ziet, dat dit een en ander bijna niet onder de achtervoegselen te rangschikken is.

c). *Over de achtervoegselen van afleiding der derde klasse, of over de zogenaamde VOLOPKLEMSTAARTIGE achtervoegselen.*

§ 55.

Onze beroemde oud-nederlandsche Taalkenner L. TEN KATE heeft deze achtervoegselen *volopklemstaartig* genoemd, omdat, gelijk hierboven bl. 52 met een woord gezegd is, de staart, welke door hen aan een woord gehecht wordt, de klem of den klemtoon, dat is den nadruk der uitspraak, of den zogenaamden accent ten volle naar zich trekt, zoodat, tegen de regelmaat onzer taal aan, niet het zakelijk deel of het ware ligchaam des woords (zie § 8), maar het achtervoegsel of de staart er van, met verheffing van stem wordt uitgesproken. Terwijl wij dus b. v. het woord *slaper*, uit *slaap* en het achtervoegsel *er* gevormd (vergelijk hierboven bl. 54), zoo uitspreken, dat men nauwelijks den staart *er* hoort, valt integendeel in het woord *tuinier*, uit *tuin* en het achtervoegsel *der* derde klasse *ier* bestaande, de klemtoon met volle kracht op dat *ier*. In *slaper* is dus de lettergreep *slaap* lang (of hooger van toon), die van *er* kort; in *tuinier* is omgekeerd *tuin* kort, en *ier* lang. Ik zeg, dat dit geheel indruischt tegen den aard onzer spraak en dien der overige echt-duitsche talen in het algemeen (bl. 90), en juist ook ten bewijze strekt, dat de meeste, zoo niet alle achtervoegselen, waarover wij nu handelen zullen, bastaardachtig en van uitheemschen, onduitschen oorsprong zijn. —

Tot de gemelde volopklemstaartige achtervoegselen van afleiding kan men brengen:

aan en ees.

age.

eel.

ein.

es, esse.

et.

ier.

iet.

in, inne.

ist.

ij (ije, erij) en het daarmede misschien samenhangende ei-
ment.

oen.

teit.

en een paar andere.

TEN KATE spreekt ook van eeren. Dit is echter eene ver-
eeniging van twee buigingsdeelen, waarover hierboven, bl. 89,
reeds gesproken is.

Sommige, voor het overige, der bovengemelde achtervoeg-
selen komen schier niet eens achter nederlandsche woorden
voor.

Over het achtervoegsel a a n.

§ 56.

Dit is bijna achter geene echt-nederlandsche woorden te
vinden, of het moest zijn in *Moriaan*, waarin *Moor* evenwel
nog niet eens van volkomen zuiver hollandschen oorsprong is,
schoon hollandsch genoeg er thans uitziende. In *Afrikaan*,
Indiaan, *Italiaan*, *Europeaan* enz. proeft elk niet alleen het
onduitsche van het achtervoegsel, maar ook van het woord zelf.
Germaan schijnt door het Latijn eene verbastering van het oud-
duitsche *German*, *Herman* of *Heirman*, dat is, krijgsman, man
des heirs te zijn, en dus hier niet te behooren.

Kracht en beteekenis.

Men ziet, dat het dient, om substantieven te vormen, die-
den landaard van personen aanwijzen. *Moriaan* b. v. is een
persoon uit Moorenland, gelijk *Spanjaard*, (bl. 93), iemand
uit Spanje.

Soms gebruiken wij tot zulk een einde ook wel het ach-
tervoegsel ees. *Chinees* of *Sinees* b. v., *Siamees* enz.

Oorsprong.

Het heeft zijn' oorsprong in het latijnsche achtervoegsel *anus*, bij afkorting of zonder het buigingsdeel *us* (zie § 8), *an* of *aan* luidend. Wat in 't Latijn *Africanus*, d. i. *Afric-an-us*, in het Fransch *Africain* heet, is bij ons een *Afrikaan*, of, zooals de Hoogduitschers, met bijvoeging van het achtervoegsel *er*, zeggen, *ein Afrikaner*.

Ees is het fransche *ois*, *ais*, b. v. *Chinois*, *Chinees*, *Portugais*, *Portugees*.

Over het achtervoegsel age.

§ 57.

Men ziet het in *lekkage*, *slijtage*, *boelage*, *bosschage*, *vrijage*, *tuigage*, *stellage* (stelling, plaatsing van balken), *lastage* enz.

Beteekenis en kracht.

Er worden onderscheidene substantieven door gevormd, die geene personen, maar zaken aanduiden. *Page* toch moet men hiertoe niet brengen. In dat woord is *age* geen achtervoegsel, maar maakt het ligchaam des woords zelven uit. Meestal zou zich *age* door het achtervoegsel *ing*, of wel *por sel*, of wel door *ij* (welk laatste evenwel ook wat bastaardachtig is) laten omschrijven, b. v. *slijtage* is *slijting* of *slijterij*, *vrijage* *vrijing*; *vrijerij* enz. — *Bosschage* is boschje, want dergelijke woorden op *age* hebben ook somwijlen iets van verkleinwoorden of diminutieven. Vergelijk hierboven § 35.

Oorsprong.

Wij hebben het naar den franschen uitgang *age*, die weer met den italiaanschen *aggio* samenhangt, gevormd. *Bosschage* is het fransche *bocage* (van *bois*, dat één in oorsprong

is met ons *bosch*), in het Italiaansch *boscaggio*. En zoo hebben de Franschen *feuillage*, *ramage*, *outrage* (gebladerte, gekweel, belediging) enz. enz.

Over het achtervoegsel eel.

§ 58.

Dit komt voor in *rondeel*, *kanteel*, *bordeel*, *tooneel* enz., om van de geheel onduitsche woorden *kasteel*, *kandeel*, *abeel*, *kaneel*, *penseel*, vermoedelijk ook *tafereel*, en vele soortgelijke niet te spreken; want wij handelen slechts over echt hollandsche woorden, waarachter dit achtervoegsel geplaatst wordt.

Kracht en beteekenis.

Men vormt met eel onzijdige substantieven, hechtende men het te dien einde aan substantieven, adjectieven en werkwoorden (gelijk dit laatste b. v. in *tooneel* van *ik toon*, *vertoon*). De weinige echt hollandsche woorden, door eel gevormd, drukken meest stoffelijke voorwerpen uit, en laten zich over het algemeen niet wel dan door samengestelde woorden omschrijven. *Tooneel* is *vertoonplaats*, schoon het soms evenwel ook *vertooning* beteekent. *Rondeel* is *rondhoek*, *rondtoren*; *kanteel* *kantwering*, *kantspits*; *bordeel* (van 't oude *bord*, d. i. huis, vertrek) is *hoerhuis*.

Oorsprong.

Eel is van het latijnsche achtervoegsel *ellum*, *illum*, (zooals wij dit b. v. aantreffen in *castellum*, d. i. *kasteel*) welk *ellum* bij de Franschen in *eau* overgaat, waardoor dus het latijnsche woord *castellum* in het Fransch *château* wordt. De Hoogduitschers kennen eel achter duitsche woorden bijna niet. Zij hebben echter *bordell*, gelijk wij *bordeel*.

Over het achtervoegsel *e i n*.

§ 59.

Dit vindt men slechts in oorspronkelijk onduitsche zelfstandige naamwoorden, b. v. in *fontein*, van 't latijnsche *fons* (eene bron), waarvan de Franschen *fontaine*, wij *fontein* hebben; in *kapitein* (op zijn echt Hollandsch *hop-*, dat is, *hoofdman*, in het Hoogduitsch *Hauptmann*), welk *kapitein* van 't middeleeuwsch-latijnsch *capitaneus* komt, en dit *capitaneus* van *caput* (hoofd). Al verder in *kastelein*, ook al een geheel onduitsch woord; verbasterd namelijk uit het latijnsche *castellanus*, Fransch *châtelain*, van *castellum*, in het Fransch *château*, en dus eigenlijk *slobbewaarder*. Men ziet, dat het achtervoegsel *e i n* bijna geheel niet in aanmerking komt, daar het niet achter oorspronkelijk hollandsche woorden gebruikt wordt. 't Is naar het latijnsche achtervoegsel *AN-US*, *ANE-US*, het fransche *aine*, gevormd. De Hoogduitschers schrijven het *än* of *aine*, b. v. *der Kapitän*, *die Fontäne* of *Fontaine*, schoon zij dit weinig gebruiken.

Over het achtervoegsel *es of esse*.

§ 60.

Wij treffen het aan in *meesterES*, *zondarES* of *zondarESSE*, *godes*, *dienarES*, 't onduitsche *prinses* en *profetes*, en in eenige andere substantieven, want men vormt er niet dan zelfstandige naamwoorden mede. Ook wordt het doorgaans slechts aan substantieven gehecht, zooals men in de aangehaalde woorden zien kan.

Kracht en beteekenis.

Het achtervoegsel *es* dient ter zoogenaamde vervrouwelijking van mannelijke substantieven, of om het begrip van een' mannelijken persoon, dat in sommige substantieven ligt opgesloten, op eene vrouw over te brengen. Zoo wordt *dienaar*,

een dienend man (van *ik dien*) in *dienARES*, eene dienende vrouw, herschapen. *Meester* is een mannelijke, *meesterES* een vrouwelijke leeraar of beheerscher. Tot hetzelfde einde dienen bij ons ook de achtervoegselen *ster* (zie hierboven), in, waarover hieronder, en tegenwoordig soms ook wel *e*, b. v. *bakker*, *bakSTER*; *koning*, *koningIN*; *echtgenoot*, *echtgenootE*.

Oorsprong.

De accent of klem van uitspraak, welken dit achtervoegsel, tegen de regelmaat onzer taal aan, (zie hierboven, bl. 117), naar zich trekt, toont, dat het in *zijne tegenwoordige gedaante* van vreemden oorsprong is. En zoo vinden wij het dan ook bij ons juist op dezelfde wijze gebruikt, als de Franschen hun *esse* bezigen in de woorden *maitresse*, *princesse* enz., waarin dat *esse* weer met den grieksch-latijnschen uitgang *issa* samenhangt. Of voorts dat fransche *esse* en latijnsche *issa* niet weer in den oorsprong der talen van Europa met de duitsche achtervoegsels op *s*, *se*, *sch* (vergelijk § 36 en 37), ééne en dezelfde afkomst kunne gehad hebben, zoodat *meesterES* dus verklaard kan worden als bij omzetting gevormd uit *meesterESE*, *meesterESCHE*, *meesterESKE*; *dienaresSE*, *dienaresCHE*, *dienaresKE*, is eene vraag, welker te ver heen voerende beantwoording in dit geschrift niet te pas komt. Genoeg, *es*, zooals *het tegenwoordig zich vertoont*, is buiten kijf een verfranscht achtervoegsel. De Hoogduitschers kennen het ook niet of schier niet achter *echt-duitsche* woorden. Zij gebruiken dan het achtervoegsel *in*, b. v. *SünderINN*, *DienerINN* (*zondares*, *dienares*).

Over het achtervoegsel *e t*.

§ 61.

TromPET, *bankET* en eenige weinige, andere woorden vertoonen zich met dat achtervoegsel, dat uit substantieven nieuwe substantieven vormt. *SalÉT* komt van *zaal*, *klinkET* van *klink*, *tromPET* van *tromp*, d. i. eene buis of pijp, zoo-

als wij het woord hebben in *olifantstROMP* voor den buisachtigen snuit van een' olifant. *BANKET* stamt van het werkwoord *banken*, dat wel eens *tafelen* beteekende, omdat men op banken aan den disch placht te zitten. *BANKET* duidt dus bij ons een' prachtigen maaltijd aan, of wel de lekkernij, opzulk een' maaltijd gebruikt wordende, en voorts in het algemeen eene soort van lekker gebak. Wij hebben er het bastaardwerkwoord *banketteeren* van, in den zin van smullen, smulpartijen houden, waarvoor men oudtijds ook wel *banken* zeide.

Dit achtervoegsel schijnt naar het fransche *et*, *ette*, *uet*, gevormd, zooals men dit aantreft in *tromPETTE* (trompet), in *chansonNETTE* (liedje), in *bosQUET* (bosch, boschje) enz. In het Italiaansch luidt dit achtervoegsel *etto*, en het dient in die taal, om het denkbeeld van verkleining uit te drukken, zooals daartoe bij ons *j e* en *ke* dienen. Die diminutieve geaardheid heeft het fransche *et*, *ette* ook wel, als te zien is in het adjectief *seuletTE*, hetwelk, letterlijk vertaald, *alleenTJES* beteekent, van *seul* (alleen); en in *LisETTE*, d. i. *LÿsJE*, verkleinwoord van den eigennaam *Lise* of *Elise*, die uit *Elizabeth* verkort is. Dat verkleinend vermogen is echter niet in alle fransche woorden op *et* zichtbaar, en tot ons hollandsch bastaardachtervoegsel *e t* strekt het zich luttel uit.

De Hoogduitschers bezigen dit achtervoegsel ook wel, maar schrijven het *e t e*, b. v. *tromPETE*.

Van *tromPET* ontstaat bij ons het werkwoord *tromPETTEN*. Van *bankET* *banketteEREN*, van *salet* *saletteN*, *saletteEREN* enz.

Over het achtervoegsel *i e r*.

§ 62.

TuinIER, *hovenIER*, *kruidenIER*, *wijngaardenIER*, *rentenIER*, *aalmoezenIER*, *valkenIER*, *banIER* (van *baan*, 't zelfde als *vaan*, *vaandel*), *juwelIER* van *juweel* enz. ziedaar hollandsche woorden, door middel van dit bastaardachtervoegsel *i e r* gevormd.

Men ziet, dat de meeste dezer woorden afgeleide, mannelijke

-substantieven zijn, die een stand, beroep of betrekking in personen van het mannelijk geslacht aanduiden.

I e r is, blijkens den daarop vallenden klemtoon, een achtervoegsel van onduitschen oorsprong, en niets anders dan het fransche i e r, op zijn Hollandsch uitgesproken. *TuiniER* b. v. is van *tuin* op dezelfde wijs afgeleid, als in het Fransch *jar-diniER* van *jardin* (d. i. tuin), *officiER* van *office* (d. i. ambt, bediening, en voorts krijgsbediening), *épiciER* (*kruideniER*) van *épice* (kruiderij, kruiden) enz. In geheel zuiver Hollandsch zou *tuiniER*, *wijngaardeniER* enz. dus *tuiner*, *wijngaardener* (met het achtervoegsel e r, waarover § 25) moeten luiden; maar dit heeft het gebruik, die opperste wetgever der talen, nu eenmaal in die woorden niet gewild, en der bastaardij in dezen boven de zuiverheid den voorrang gegeven. De Hoogduitschers hebben zich van deze fransche besmetting weten te vrijwaren; want i e r is ook wel bij hen in gebruik, maar bijna alleen in woorden, die vanzelve reeds geheel onduitsch zijn, b. v. in *Offizier* enz. En dan nog vertoont i e r zich in de duitsche talen niet dan met de dertiende eeuw.

Of voor het overige het fransche achtervoegsel *ier* niet oorspronkelijk uit het overal te vinden achtervoegsel e r (§ 25) gesproten zij, is eene vraag, die wij hier niet behoeven te beantwoorden, en welker bevestigende beantwoording ook niets afdoet tegen het door ons gezegde over het bastaardachtige, dat i e r op dit oogenblik bij ons heeft.

Van sommige substantieven op i e r ontstaan gelijkvloeiende werkwoorden, als daar zijn *tuinieren*, *hovenieren*, *wijngaardenieren*, *rentenieren* enz. — Ook vervrouwelijken zich die substantieven door middel van het achtervoegsel s t e r, b. v. van *tuin-IER* komt *tuin-IER-STER*. Vergelijk hierboven § 26. Zij werpen daartoe echter i e r niet weg, gelijk de substantieven op e r met dit e r doen, b. v. *bakKER*, *bakSTER*, niet *bakk-ER-STER*. E s nemen zij niet aan. Van *tuiniER* *tuinieres* te maken, gelijk van *meester* *meesteres*, ware tegen 't gebruik.

Over het achtervoegsel i e t.

§ 63.

Dit achtervoegsel kan eigenlijk niet in aanmerking komen, daar het achter oorspronkelijk hollandsche woorden, voor zoover ik weet, niet gebruikt wordt.

Hermiet (kluizenaar, woestijnier), van een grieksch woord, dat woestijn of woestenij beteekent, afkomstig, is geheel onecht.

I e t is het latijnsche of grieksch-latijnsche achtervoegsel *ita*, bij de Franschen *ite*, b. v. *hermite*, *proselite* (d. i. volgeling of aanhanging).

Over het achtervoegsel i n , i n n e.

§ 64.

Een zeer gebruikelijk achtervoegsel, gelijk wij het zien in *viëndin*, *koningin*, *vorstin*, *viëndin*, *godin*, *wolvïn*, *apin*, *beerin*, *leeuwïn*, *ezelin*, *gravin*, *keizerin*, *gemalin*, *moorin*, enz. enz.

Er ontstaan door dit achtervoegsel van substantieven nieuwe, vrouwelijke substantieven of zelfstandige naamwoorden.

Kracht en beteekenis.

Het strekt doorgaans bij ons ter vervrouwelijking van mannelijke substantieven, dat wil zeggen, het strekt, om het begrip van iets, dat aan een' mannelijken persoon wordt toegerekend, op eene vrouw over te dragen. *Vriend*, van *viën*, d. i. *liefhebben*, *vrijen*, is de *vriend-man*, *viëndin* de *vriend-vrouw*.

In komt dus hierin met het achtervoegsel e s overeen (vergelijk § 60), welk e s echter doorgaans aan, reeds met een duidelijk achtervoegsel voorziene, woorden gehecht wordt. Van *meester* maken wij wel *meesteres*, maar niet *meesterin*; van *zondaar* *zondares*, maar niet op zijn Hoogduitsch *zon-*

darin (*sünderINN*). — In sommige woorden heeft men *e s* en *i n* beide, b. v. *godES*, *godIN*.

Het achtervoegsel *ster*, dat ook in zekeren zin vrouwelijkt (zie § 26), kan in niet vervangen; eerder kan in zulks *ster*. *BakKER*, *bakkerIN* zou nog half en half door den beugel kunnen, ja, is zelfs geldig in het hoogduitsche *BäckerINN*; maar *vriend*, *vriendSTER* voor *vriendIN* ware onzin.

WoestIJN, van *woest*, schijnt ook bij ons tot de woorden, door in gevormd, te behooren, en zooveel als *woestIN* (oud-Duitsch *wuost-INNA*, *wuastINNA*) te zijn. Hier komt het begrip van vervrouwelijking evenwel niet te pas.

Oorsprong.

Naar den sterken klemtoon te oordeelen, die bij ons op dit achtervoegsel valt, wordt men verlokkt, het voor onzuiver van oorsprong, ten minste voor vervalscht door vreemden tongslag aan te zien.

En zoo zou het wel naar het latijnsche achtervoegsel *IN-a*, zooals wij dit b. v. in *reg-INA* (koningin) van *rex* (koning), dat van *regere* (regeeren) komt, aantreffen, gevormd kunnen zijn. Ik moet hier echter opmerken, dat men in het Hoogduitsch niet op in den nadruk der uitspraak laat vallen. *GöttINN* b. v. wordt niet, (als ons *godIN*) *GöttINN*, maar *GöttINN* uitgesproken; waardoor de kracht van het bewijs, uit den klemtoon getrokken, zeer verzwakt wordt, en men ten slotte misschien moet zeggen, dat het schijnbaar bastaardachtige van dit achtervoegsel slechts aan onze *nederduitsche* uitspraak (die zich hier misschien door het Latijn en Fransch van het spoor heeft laten brengen) toe te schrijven is. Ook is het niet te ontkennen, dat in reeds in zeer oude, duitsche tongvallen wordt aangetroffen, waarin het *inna*, *unna*, later *in*, *inne* luidt. Tevens vindt men het in vele hedendaagsche, duitsche talen, vooral ook in het Hoogduitsch. Het verdiende dus door *TEN KATE* eigenlijk niet onder al dat bastaardvolkje der derde klasse van achtervoegselen geplaatst te zijn.

Over het achtervoegsel *ist*.

§ 65.

't Is achter sommige hollandsche woorden aan te treffen, b. v. achter de substantieven *luit*, *droog*, *harp*, *klok*, *bloem*, waarvan de afgeleide substantieven *luitist*, *drogist* (verkooper van drogerijen, gédroogde kruiden, in het Fransch *drogues*), *harpenist*, *klokkenist*, *bloemist* (bloeminnaar, bloemhandelaar) stammen. Men ziet, dat er soms eene *n* voor *ist* geplaatst wordt, misschien om de gemakkelijheid der uitspraak te bevorderen. *Klokkenist* (klokkenspeler) b. v. staat voor *klokkeist* of *klokkist*. De Hoogduitschers plaatsen het achtervoegsel *in* (zie § 64) nog wel eens achter zulke met *ist* gevormde substantieven, die zij anders weinig gebruiken; b. v. van *Harfener* (harpenaar of *harpenist*), heb ik wel *harfentinn* (harpenaarster) gevonden. Wij doen dat niet. Desnood zou men zich misschien met toevoeging van *e*, waarover bl. 107, bij ons kunnen veroorloven te zeggen: zij is eene rechte *bloemiste* voor bloemliefhebster.

Ist zweemt in kracht iets naar *er*, *ier*. Naar den sterken klemtoon te oordeelen, schijnt het een basterdachtervoegsel, uit het grieksch-latijnsche *ista*, in 't Fransch *iste*, gevormd, b. v. *Jean Baptiste* (Johannes de Dooper).

Over het achtervoegsel *ij*, *ije*, schijnbaar soms *erij*, voorts over *ei*.

§ 66.

Wij zien het in *maatschappij*, *voogdij* of *voogdijë*, *huichelarij*, *hoovaardij* (van hoogvarend), *bastaardij*, *tooverij*, *woestenijs*, *bakkerij*, *boekerijs*, *razernijs* (verbastering van *razerijs*), *snoeverij* enz. De laatste woorden schijnen uit de denkbeeldige werkwoorden *ik bakker*, *boeker*, *razer*, d. i. *ik bak bij herhaling*, *ik zamel boeken* enz., en niet uit de substantieven *bakker* en *boeker* afgeleid te moeten worden, tenzij men in zulke vormen als *bakkerijs* enz. bloot misbruik en verbastering

zien wil. IJ duidt eene handeling, of haar uitwerksel, of de plaats daarvan aan. In beteekenis komt het veel met ing overeen. *Maatschappij* enz., wilde zulks 't gebruik, zou b. v. met het achtervoegsel ing niet ongepast *maatschapping*, *voogding*, *toovering* enz. kunnen luiden. Er is evenwel soms een denkbeeld van minachting aan ij verbonden; b. v. dat is *praterij*, *babbelerij*, *nalooperij*, *zwijnerij* (op zijn Hoogduitsch *schweinerei*), *aperij* enz., welke woorden echter meer in de omgangs-, dan in de boekentaal te huis hooren.

Dit achtervoegsel, oudtijds ië luidend, is, blijkens den klemtoon, van vreemden oorsprong, en naar het latijnsch, of middeleeuwsch-latijnsch of romanisch iä, ië gebootst. De oudste, deutsche tongvallen kenden het niet. Later begint het zich het eerst in deutsche woorden van vreemden oorsprong te vertoonen, b. v. in *astronomie*, *prophetie*, *abbetie*, (d. i. *abdij*, van 't latijnsche *abbatia*). Met de dertiende eeuw hecht het zich bij ons en andere Duitschers ook aan echt-deutsche woorden. De Hoogduitschers schrijven het thans ei, en gebruiken 't niet minder dan wij, Hollanders. Met ij moet men bij ons ei niet verwarren, dat in sommige meer onduitsche woorden als achtervoegsel voorkomt, b. v. in *livree*, *schalmei* (zijnde dit laatste woord vermoedelijk van 't fransche *chaluveau*, d. i. rietpijp, en dit van 't latijnsche *calamus*). Evenwel schijnt ei met ij samen te hangen, en een op zijn Hoogduitsch geschreven ij te zijn.

Over het achtervoegsel m e n t.

§ 67.

Wij hebben het in *dreigement*, op zijn goed Hollandsch *bedreiging*, *dreigtaal*. Andere hollandsche woorden op m e n t herinner ik mij niet. M e n t is het latijnsche achtervoegsel *mentum* ('t fransche *ment*) in *documentum*, *testamentum*, bij ons *document*, *testament*. Naar zulke bastaardwoorden is *dreigement*, waarvan het voorste deel zuiver Duitsch is, gevormd.

Over het achtervoegsel *o e n*.

§ 68.

Dit bastaardachtervoegsel komt eigenlijk niet eens, geloof ik, achter echt-duitsche woorden voor. *Seizoen*, *festoen*, *latoen*, *katoen*, *rantsoen*, *fatsoen* (waarvan *fatsoeneeren*), *me-loen*, *galjoen*, *harpoen*, *blazoen* schijnen alle, ten minste de meeste, uit den vreemde. *O e n* luidt in het Fransch *on*, in het Italiaansch *one*.

Over het achtervoegsel *t e i t*.

§ 69.

Ook slechts in 't een of ander vreemd woord gebruikelijk, b. v. in *majesteit*. *Teit* is het latijnsche achtervoegsel *tas*, in het Fransch *té*. *Majestas*, *Majesté* beteekenen beide letterlijk *grootheid*, of nog letterlijker *grooterheid*, van het latijnsche adjectief *majus*, *major*, d. i. *grooter*, *ouder*.

Van meer zulke bastaard-achtervoegselen spreken wij niet, daar zij bijna niet voorkomen; en t. b. v. in *student*, a a l in *kanaal*, a n t in *predikant* (van 't latijnsche *praedicare* en zijn deelwoord *praedicans*), u u r, 't latijnsche *ura*, in *schriftuur*, *kwetsuur* enz.

§ 70.

En zoo hebben wij nu de drie klassen der achtervoegselen van afleiding, dat wil zeggen, de zoodanige, die zich meer of min duidelijk vertoonen, afgehandeld. Men kan bij de opgenoemde nog wel enkele andere misschien voegen; maar deze zijn te moeilijk van de woorden, waarmede zij vereenigd worden, af te scheiden, ja soms te twijfelachtig, dan dat wij er in een geschrift, waarin de gronden eener eenigszins zekere, en niet eener bloot gissende woordafleiding (zie § 3) ontvouwd worden, bij stil zouden kunnen staan. Ook veronderstelt de beschouwing van zulke min

zekere achtervoegselen meer taalkennis, dan ik bij de Lezers van deze bladen over het algemeen veronderstellen moet.

Ten slotte geven de hier behandelde achtervoegselen nog gezamenlijk tot de volgende opmerkingen aanleiding:

1). Men ziet, dat sommige achtervoegsels dienen, om substantieven, andere om adjectieven, nog weer andere om substantieven en werkwoorden, nog weer andere om substantieven, adjectieven en werkwoorden, ja meer rededeelen te vormen.

2). Men ziet, dat bij het vormen der substantieven sommige dier achtervoegselen, als b. v. *er*, *aar*, *ster* enz. dienen, om het begrip van een werker of werkster uit te beelden; andere, als b. v. *el*, soms dat van een werktuig; andere, als b. v. *ing*, *nis* dat van werking; andere, als b. v. *ling*, *aard*, *aan* enz. *aard*, afkomst, bediening, stand, betrekking; andere, als *de*, *te*, *sem*, *se* enz., om soms meer stoffelijke, andere als b. v. *heid*, om soms meer onstoffelijke zaken aan te duiden; andere, als *ke*, *je*, om het begrip van verkleining te beteekenen enz. — Achtervoegselen, waarmede wij adjectieven en daarvan stammende adverbien afleiden, drukken, gelijk men ziet, de eigenschappen uit, of van gelijkheid, overeenkomst, neiging enz. gelijk *ig*, *achtig*, *zaam*, *sch* enz. of van de stof en natuur van iets, als b. v. *en*, of van berooving en gemis, als *loos* enz. enz. Het is echter niet zelden zeer moeilijk, de verschillende beteekenissen, die deze en gene achtervoegselen aan de woorden, door hen gevormd, bijzetten, tot een bepaald hoofdbegrip te brengen, weshalve men vooral niet te sterk drukken moet op hetgeen wij te dien aanzien van sommige hunner gezegd hebben. De substantieven b. v. op *de* en *te* geven, ja, soms wel eens iets afgetrokken of abstracts te kennen (zie § 34), en komen daarin eenigszins met die op *heid* (§ 47) overeen, gelijk men in *stilte*, *vreugde*, *liefde*, *vroolijkheid*, *goedheid* enz. zien kan; maar men zou zich zeer bedriegen, indien men die beteeke-

nis in al dergelijke substantieven wilde zoeken. Vaak drukt te, t, de, d, bloot het gewrocht eener handeling en dus iets passiefs uit. *Grafte* of *graft* van *graven*, is iets, door graven voortgebracht. *Schrift* is het geschrevene enz. In nog weer andere afleidsels met d en t heerschen nog weer andere beteekenissen. Een zoo beknopt geschrift echter als dit kan onmogelijk al die *nuances* of schaduwingen aanroeren.

3). Moeijelijk is het ook soms op te geven, achter welke soort van taal- of rededeelen (*partes orationis*) ieder achtervoegsel zich zoo al hechten laat. Men zal opgemerkt hebben (en wij hebben het ook hier en daar bepaaldelijk uitgedrukt), dat sommige achtervoegsels schier alleen achter werkwoorden, andere alleen achter werkwoorden en substantieven, andere achter werkwoorden, substantieven en adjectieven, andere schier alleen achter substantieven of adjectieven, enkele ook achter kleinere rededeelen zich plaatsen. Intusschen is het wel eens niet gemakkelijk te beslissen, of men in deze en gene woorden het achtervoegsel als gehecht aan een werkwoord, dan wel aan een ander taaldeel te beschouwen hebbe. Is ig in *slaperig* b. v. vereenigd met een denkbeeldig werkwoord *slaperen*, of met het substantief *een slaper*? Vergel. § 32. In honderden van woorden daarenboven is de geheele romp onkennelijk. Zie het gezegde op bl. 55.

Ik heb, bij die onzekerheid, niet overal bepaaldelijk durven opgeven, achter welke soort van stam- of afgeleide woorden zich dit of dat achtervoegsel ter voortbrenging van nieuwe woorden laat hechten. 't Liefst, voor het overige, en het meest, paren de achtervoegsels zich met een werkwoord, adjectief of substantief, 't minst met de kleinere rededeelen of partikelen, als daar zijn adverbien, conjunctien, praepositien en interjectien. Men heeft evenwel b. v. van *na*, *naër*, nu bij samentrekking *naar* (zie bl. 56), van *op over*, van *voor vorig*, van *over overig* enz. Ook heeft men werkwoorden, die rechtstreeks en zonder achtervoegsel van

een tusschenwerpsel of interjectie zijn afgeleid; van *foei*, b. v. *foeijen*, *verfoeijen*; van *ju*, *jui* vermoedelijk *juichen*, van *sus*, *sus* denklijk *sussen*.

Afleidsels, door middel van achtervoegsels uit voornaamwoorden gevormd, zijn er ook wel, maar voor een ongeoeffend oog niet zeer zichtbaar, weshalve wij ze hier met stilzwijgen voorbijgaan. Zoo ook de afleidsels van telwoorden, b. v. van *een eenig*.

In een uitvoerig en eigenlijk geleerd geschrift (op welken naam dit werkje geene aanspraak maakt) zou dit alles nauwkeurig moeten worden uiteengezet.

4.) Men ziet, als reeds met een woord gezegd is, dat sommige achtervoegselen zeer voelbaar zijn, en zich zeer gemakkelijk van het woord, waaraan zij zich hechten, laten afscheiden, als b. v. *a a r*, *a a r d*, *l i n g* en bijna alle overige van de tweede en derde klasse; dat andere integendeel met zulk een woord bijna ineengegroeid en schier voor een dagelijksch oog er niet van te onderkennen zijn; als b. v. *e m*, *s t*, *s*, *t* en vele andere der eerste klasse.

5.) Men ziet, dat sommige in zich zelve een' verstaanbaren zin opleveren, ja de kennelijkste sporen vertoonen van oudtijds afzonderlijke woorden geweest te zijn; dat andere integendeel bloot uit één of een paar letters bestaan, zonder dat men zeggen kan, waardoor nu juist die letters, als achtervoegsel gebruikt, zulk eene kracht van afleiding hebben, of hoe men er in de taal aan gekomen zij, om ze tot zulk een einde te bezigen. Vergelijk de gezegden over den oorsprong van bijna al de achtervoegselen der eerste klasse.

6.) Men ziet, dat door sommige achtervoegselen veel, door andere slechts weinig woorden gevormd worden. Tot de rijkste behooren b. v. *e r*, *e l*, *i n g* en dergelijke. Tot de armste de bastaardachtervoegselen der derde klasse, b. v. *a a n*, *i e r*, *i s t* enz.

7.) Men ziet, dat sommige achtervoegselen nog een' frisschen bloei en jeugdig leven vertoonen, andere integendeel

deel half dor en vermolmd schijnen. Door middel van de eerste laten zich dus nog dagelijks nieuwe afleidsels scheppen. De vormkracht der laatste bepaalt zich meer tot de woorden, die er nu eens mede gemaakt zijn. Niemand zal het b. v. stuiten, dat men ons achtervoegsel er achter een aantal woorden plaatse, die nu eerst daarmede vereenigd worden. Neem eens, dat men van *viool violer*, van *orgel orgeler* make. Slechts een paar dagen behoeven zulke woorden gebruikt te worden, en ze hebben het burgerrecht. Zou men echter ook nog zoo licht met het achtervoegsel aar nieuwe afleidingen kunnen scheppen? b. v. *fluitaar*, *schrijvaar* voor *fluit* enz. Gevoelt men niet, dat dit achtervoegsel meer binnen den kring van die woorden beperkt is en blijft, die er eens mede gevormd zijn, en dat het zich aan nieuwe moeilijker laat hechten, dan er? Zoo is n is veel stugger en onbruikbaar dan ing en ling. Vooral het laatste helpt nog dagelijks nieuwe derivaten vormen, als in *loteling* en soortgelijke woorden te zien is. Maar wij behoeven geen voorbeelden meer, om dat verstorvene van het eene, dat nog meer levende van het andere achtervoegsel in het licht te stellen. Hoe duidelijker zich de betekenis van een achtervoegsel door de groote menigte van woorden, die het in de taal gebracht heeft, laat voelen, of ook hoe meer het een woord op zichzelf uitmaakt en door zich zelf verstaan kan worden, des te beter zal het nog telkens nieuwe afleidsels kunnen telen.

8.) Men ziet, dat de echt-duitsche (opper- en nederduitsche) achtervoegselen der eerste en tweede klasse alle van hoogen ouderdom zijn, terwijl de bastaards of zoogenaamde *volopklemstaartige*, die in de derde klasse behooren en waarvan vele alleen aan 't Hollandsch eigen zijn, zich meestal eerst in de elfde, twaalfde en dertiende eeuw beginnen te vertoonen. Evenwel ook de echt-duitsche achtervoegselen treden alle niet even vroeg in de duitsche talen te voorschijn. Ook zijn alle bij alle duitsche stammen niet even geldig.

9.) Men ziet, dat de woorden, door achtervoegsels gevormd, soms één, soms meer achtervoegselen hebben. In *wandel* heeft men er één, el namelijk, in *wand-EL-ING* twee, el en ing; in *lasteraAR* (voor zoover *laster* niet zelf reeds is afgeleid) één, te weten a a r, in *laster-AAR-STER* twee, a a r en s t e r. Bijwijlen komen, als in *teug-EL-LOOS-HEID* drie achtervoegselen in één woord voor, enkele keeren zelfs vier, als men in den wortel zelven nog een' dieperen wortel zoeken, en woorden, gelijk b. v. *berg* en soortgelijke, reeds als afgeleid, wil. Eene zoodanige woordaflleiding echter ware voor dit geschrift te fijn uitgeplozen.

10.) Wij merken nog op, dat vele echt-duitsche achtervoegselen zich ook vertoonen in woorden van vræmden oorsprong, b. v. e r in *keizer*, e l in *tempel*, a a r in *kandelaAR* enz. Niet van alle evenwel geldt dit, en in een uitvoeriger geschrift dan dit zijn kan, ware het niet onbelangrijk dit nader te ontwikkelen.

11.) Wij moeten voorts hier nog herhalen, dat wij slechts zoodanige afleidingslettergrepen aan het einde der woorden beschouwd hebben, als zich op eene kennelijke wijze voordoen. Wil men in het gebied der gissende etymologie (vergèlijk § 5) treden, dan moet men geregeld alle letters doorloopen, en vragen, in welke woorden is b. v. de r, de s, de l, de p, de b, de g, de n, de n d, de n g, de n s, de d, de t, de k, de m enz. een achtervoegsel van afleiding? Onder de r b. v. behooren dan onze achtervoegsels e r, a a r, en zoo in andere, vroegere of latere duitsche talen *are*, *ari*, *ur*, *or*, enz., waarin nu eens eene vocaal vóór, dan na, dan vóór en na beide, bij de r gevoegd wordt, of wel, waarin de r geheel alleen het middel van afleiding uitmaakt. Vergelijk op bl. 56 het gezegde over de samentrekking van e r, alsmede dat op bl. 68 over e m, m. Zoo ook hetgeen over sommige vermoedelijke afleidingen door middel der letter s op bl. 83 is aangemerkt. Wanneer men echter alles zoo fijn uitpluizen wil, wandelt men dikwerf op een' glibberigen bodem. Tot zulke meer gissende etymologische onderzoek-

kingen (gelijk ik zoo hier en daar er even een' wenk van heb gegeven) behoort ook de vraag, of men b. v. niet op dezelfde wijze, als wij *met zekerheid heiland, vijand, avond* en soortgelijke woorden voor oorspronkelijke deelwoorden of participiën kunnen aanzien (zie § 39), en een aantal andere substantieven, op n d uitgaande, voor zulke samengetrokken participiën te houden hebbe, b. v. of men de woorden *hand, tand, rand, zand* enz. niet kunne verklaren door *haënd, taënd, raënd, zaënd*, d. i. *de haënde, de taënde, de raënde* enz. Wel mogelijk! maar wie kent evenwel de werkwoorden *haën, taën* enz., waarvan zulke deelwoorden dau afstammen? Men kan zulke verba soms wel eenigszins *veronderstellen*, men kan uit andere bestaande werkwoorden wel eenigermate gissen; dat zulke wortelverba in den eersten aanvang der taal bestaan hebben; maar men kan zich ten aanzien van vele woorden hierin ook bedriegen, en zulk een woord op n d kan soms een werkwoord van eene geheel andere beteekenis tot vader gehad hebben, dan dat, hetwelk men voor dien vader houdt.

12.) Eindelijk! Men zal uit het vluchtig daarover door mij aangestipte hebben kunnen opmerken, dat de oorsprong van vele achtervoegsels nog zeer onzeker is, zoodat ik, al ware ik er ook bekwaam toe, mij niet heb willen verdiepen in gissingen over dien oorsprong, en slechts terloops het gevoelen van sommige geleerden er over heb aangeroerd. De hoofdvragen bij zulk een onderzoek blijven altijd deze drie: 1) is het achtervoegsel, waarover men spreekt, in den oorsprong der taal een afzonderlijk, op zich zelf staand woord geweest, dat eene bepaalde beteekenis had? of 2) was het oorspronkelijk eene soort van buigingsdeel? of wel 3) was zulk een achtervoegsel blootelijk eene beteekenlooze, toegevoegde letter of syllabe, waaraan men evenwel willekeurig of onwillekeurig eene zekere kracht hechte, om, hetzij het begrip van een werker of werkster, hetzij van eene werking, hetzij van het gewrocht eener werking, of wat dan nu het gezegde achtervoegsel beduiden moge, uit

te drukken? Deze vragen zijn ten aanzien van sommige achtervoegselen vrij gemakkelijk te beantwoorden; want verscheidene er van, als b. v. *loos*, *schap*, *baar*, *heid* enz. zijn zeer vermoedelijk oudtijds ook afzonderlijk gebruikte woorden geweest, gelijk zoo van den anderen kant, *AND*, *OND*, *END* (zie § 39) rechtstreeks buigdeelen des deelwoords genoemd kunnen worden; maar welk antwoord zal men op die vragen geven, wat b. v. de meeste achtervoegselen der eerste klasse aangaat, als daar zijn *er*, *em*, *el*, *sem*, *s*, *ig* enz.? Wie zal ons zeggen, hoe die eigenlijk ontstaan, wat die oorspronkelijk geweest zijn? Zijn het afzonderlijke woorden geweest, wat hebben zij dan beteekend, en welke bewijzen kan men voor het bestaan van zulke woorden bijbrengen? Waren het buigdeelen, waren b. v. de achtervoegsels *sch* en *en* de *s* en *n* van den tweeden naamval (zie bl. 86 en 73) (*), wat is men dan nog gevor-

(*) Hier moet ik met een woord opmerken, dat het over 't algemeen eene belangrijke vraag is, in hoever kan men sommige buigdeelen en sommige daarmede in gedaante overeenkomende achtervoegselen voor één en dezelfde in hunnen oorsprong houden? Is er b. v. in den aanvang der taal overeenkomst geweest tusschen ons buigdeel van den comparatief *ER* (*groot*, *grootER*) en het achtervoegsel *er*, waarover bl. 53? Was de uitgang van den superlatief *ST* (*groot*, *grootST*) oudtijds hetzelfde, als ons achtervoegsel *st* in *kunst*, *gunst* enz., (waarover bl. 87)? Laat het flectiedeel der onbepaalde wijze onzer werkwoorden, dat van *EN*, b. v. in *hooren*, *spreken*, of wel laat dat *EN* in den eersten en derden persoon des meervouds van de verba, b. v. *wij*, *zij lezen*, *handelen* enz. zich uit ééne bron afleiden met ons achtervoegsel *en*, b. v. in *molen*, *gouden*, waarover bl. 74, en hangen die verschillende *EN* dan in den oorsprong ook soms weer met het buigdeel des meervouds onzer substantieven en adjectieven met *N* of *EN* (*boek*, *boeken* b. v.), of wel met het *EN* des genitiefs, b. v. *de mensch*, *des menschen*, samen? Is er oorspronkelijk eenige maagschap tusschen *s*, als meervouds-, of wel als genitiefsteeken (b. v. *de kok*, *de koks*, *des koks*), en tusschen *s* als achtervoegsel van afleiding in *spits*, *slons* enz. (waarover bl. 82)? Wie

derd; want zoo rijst de nieuwe vraag: hoe zijn weer die buigdeelen ontstaan? Welke reden heeft men er voor gehad, om b. v. het begrip, dat in den tweeden naamval ligt opgesloten, door middel van *s* of *n* bij ons uit te drukken? Moet men die *s* of *n* (en welke vocalen men daar nu vóór of achter geliefde te voegen) als bloote letteraanhechtingen, dan wel als in den oorsprong afzonderlijke, verstaanbare woorden beschouwen? — Geloofst men het eerste, en houdt men eindelijk en die buigdeelen, en tevens al die duistere achtervoegselen der eerste klasse voor zekere, aan de woorden gehechte letters of lettergrepen, die slechts in verbinde met die woorden eenige beteekenis hadden, en die nooit op zich zelf staande, ook afzonderlijk gebruikte woorden hebben uitgemaakt, zoo kan men toch altijd vragen: welke is dan de reden, dat men bij die aanhechting van letters of lettergrepen, om b. v. dit begrip uit te drukken, de *r*, om dat de *l*, om een derde de *m* bezigde? Kortom, men komt dan weer tot die moeilijke bespiegelingen over den aard der eerste grondklanken in de taal, waarvan hierboven § 14 met een enkel woord gerept is.

En dit zij over de achtervoegselen, die bronnen van rijk-

zal op deze en meer soortgelijke diepgaande vragen een stellig, hetzij bevestigend, hetzij ontkenend antwoord durven geven: want wie kent nog den oorsprong der buigdeelen en veler achtervoegselen? Wie legt ons uit, hoe men b. v. op het denkbeeld gekomen zij, om het begrip van meervoud bij ons door de letter *n* of *s* aan te duiden? Wie zegt ons, wat die *s* of *n* eigenlijk geweest zij, en waarom men niet heengegaan is, om, gelijk, meen ik, in het Maleisch plaats heeft, het meervoud door eene herhaling des woords te kenmerken? *Paard paard* b. v. voor *paarden*, *boek boek* voor *boeken*? Inderdaad, bij dergelijke vragen, waarover het genoeg zij hier voor nadenkenden een' enkelen wenk te hebben gegeven, verliest men zich in gissingen. Onderwijl is de samenhang, die er tusschen buig- of flectiedeelen, voor- en achtervoegselen en koppelingen (over welke laatste hieronder breedvoerig), heerscht, bijwijlen te zeer in het ooglopend, dan dat zulke vragen niet bij ons zouden opkomen.

dom voor onze taal genoeg. Wij gaan tot de beschouwing der voorvoegselen over, waarbij wij echter herhalen moeten hetgeen in § 18 door ons gezegd is, dat namelijk de vorming van woorden met behulp dier voorvoegselen door sommige Taalkenners niet *afleiding*, maar *samenstelling* of *koppeling* geheeten wordt. Wij bepalen echter duidelijkheidshalve met TEN KATE de samenstelling tot de vereeniging van twee of meer, elk ook afzonderlijk bruikbare woorden, b. v. *avondmaal*, *strandrotkloof*, *voorgevoel* enz. Afzonderlijke woorden zijn de onscheidbare voorvoegselen, waarvan wij nu zullen spreken, niet meer. V e r in *verloopen* is evenmin alleen te gebruiken als e r in *looper* en s c h a p in *priesterschap*. Nog minder zijn die voorvoegselen of praefixen als afzonderlijke woorden te beschouwen, welke slechts uit eene enkele letter bestaan, gelijk b. v. de k in *k-nijpen*, dat van *nijpen* komt. En of voor het overige het voorvoegsel de afleiding aan den kop, het achtervoegsel haar aan den staart des woords teweegbrengt, is tamelijk onverschillig. Ook de wijze, waarop wij woorden, met die voorvoegsels gevormd, uitspreken, geeft ons een zeker recht, om ze niet onder de koppelingen of composita te rangschikken. Terwijl toch (gelijk wij hieronder zullen zien) in samenstellingen of koppelingen de klemtoon doorgaans eenigszins op het eerste woord rust, b. v. *dāglīcht*, trekt over het algemeen het voorvoegsel dien zelden naar zich, b. v. *gēhoōr*, *bēgrīp*, *ōntzēt*, *hērniēuwd* enz.

d.) *Over de voorvoegselen van afleiding.*

§ 71.

Onze voornaamste voorvoegselen van afleiding zijn g e , b e , v e r , e r , b e r , o n , o n t .

Men kan hier nog een enkel weinig gebruikelijk bijvoegen, b. v. a n t , w a n , en voorts eenige voorgevoegde letters, waarover straks nader.

Over het voorvoegsel *g e*.

§ 72.

Wij hebben het in *GELukken*, *GEdenken*, *GERaken*, *GEZond*, *GEZwind*, *GEhoorzaam*, *GERing*, *GEMeen*, *GEvogelte*, *GEbloemte*, *GESprek*, *GEdeelte*, *GENoot*, *GEvloek*, *GEbrek*, *GERaas* en duizend andere werkwoorden, substantieven en adjectieven. Men moet het niet verwarren met het voorgevoegde buigingsdeel onzer deelwoorden *GE*, b. v. *hooren*, *hoorde*, *gehoord*; *spreken*, *sprak*, *gesproken*. Dit *GE* van het participium bedoelen wij hier niet. Vergelijk het gezegde over het onderscheid tusschen buigingsdeelen en achtervoegselen in § 8. Of er intusschen niet een samenhang zij tusschen dat buigingsdeel *GE* en het voorvoegsel *g e*, ziedaar eene vraag, tot de diepere taalkennis en niet in dit geschrift behorende. Zoo ook, of men rekenen moet, dat in woorden als *GEloop*, *GEvloek*, het voorvoegsel *g e* met het substantief *loop*, *vloek*, dan met het werkwoord *ik loop*, *ik vloek*, vereenigd zij.

Kracht en beteekenis.

Dit voorvoegsel zet in vele werkwoorden tegenwoordig dikwerf bijna geene verandering aan hunne beteekenis bij. *Lukken* en *GELukken*, *denken* en *GEdenken* b. v., wat verschil is er tusschen, dan dat het tweede wat deftiger luidt dan het eerste? Vandaar dat *g e* in zoovele woorden nu gebruikt wordt, dan weggelaten, zooals men dat in *lukken* en *GElukken*, *luk* en *GELuk* zien kan. Vandaar tevens, dat sommige duitsche talen het zelden hebben, zooals b. v. de Scandinavisch-duitsche en het Engelsch. Wat meer is, ook het buigingsdeel *GE* heeft men niet in de deelwoorden dier talen. De Engelschen zeggen: *ik heb hoord*, *ik heb daan*, (*I have heard*, *done*) voor *GEhoord*, *gedaan*, iets waarin de Gro-

nigers en Friezen met hen overeenstemmen, die ook GE in het participium of deelwoord weglaten. Met dat al is het niet onmogelijk, dat die talen dit voorvoegsel oudtijds gehad hebben.

Sommige substantieven, die met ge gevormd worden, drukken hetzelfde uit, wat in andere door een achtervoegsel wordt aangeduid. *Het GEHOOR* b. v. zou, hadde het gebruik zulks gewild, op eene andere wijze hebben kunnen luiden: *de hoorING*; *het GEZICHT*, *de zienING*. Vergelijk § 44. Moeijelijk is het echter, de fijne zinsonderscheiding in al zulke substantieven met ge afgeleid, en hunne verhouding tot andere woorden van denzelfden stam op te geven. Vergelijk eens tegen elkaar *het GELACH*, *het lagchen* en *de lach*, of wel *het GELOOP*, *het loopen*, *de loop*; of wel *het GEBAK*, *het gebakkene*, *het bakken*, *het bakSEL*, over welk sel § 28. Dat sommige substantieven met ge zuivere deelwoorden zijn, kan men uit *het GEBAK* zien, hetwelk zeker bij afkorting staat voor *het gebakkene*. *Het GEBED* beteekent soms meer *het bidden*; soms meer *het gebedene*.

Dikwerf duidt het voorvoegsel ge het begrip van vereeniging of gezamenlijkheid aan. Zoo b. v. in *GEVOGELTE*, *GEBLOEMTE*, *GEWORMTE*, *GEBOOMTE*, *GEDIERTE*, *GESTARNTTE*, en in een aantal soortgelijke, in onze taal meer dan in het Hoogduitsch voorkomende woorden. *Gevogelte* enz. zegt hier zooveel als de vogels, de boomen enz. vereenigd of gezamenlijk gedacht. Men ziet, dat wij hierbij tevens het achtervoegsel te gebruiken, *GEVOGELTE*. Vergelijk over dat achtervoegsel § 34. De Hoogduitschers laten, voor zoover zij zulke woorden bezigen, dat te weg, en zeggen eenvoudig *het GEWORM*, *het GESTEEN* (*das Gewürm*, *das Gestein*). Wij hebben evenwel, behalve die opgenoemde verzamelwoorden of collectieven in de volle kracht des woords, een aantal andere substantieven, waarin het voorvoegseltje ge eenen vereenigenden, verzamelenden of wel herhalenden zin schijnt te hebben, b. v. *het GEZIN* voor de personen, die in een huis behooren, de huisgenooten. *GENOOT* behoort hier ook toe. Van 's ge-

lijken *gemaal* (echtgenoot), welk woord, volgens GRIMM, oorspronkelijk iemand beteekent, die zich bij een ander voegt, om diens rechtszaak te verdedigen. Ten blijke dier collectieve kracht van *ge* vindt men vroeger, in stede van het voorvoegseltje *ge*, wel eens de woorden *samen*, met ge-bezigt b. v. *het SAMENZIN* voor het *GEZIN*. In *gevaders*, *gebroeders*, *gezusters* heerscht ook die vereenigende kracht van *ge*, want die woorden drukken uit wat men in het Fransch, door het voorvoegsel *com* of *con*, dat *met* beteekent, aanduidt, b. v. in *compère*, *confrère*, *contubernal*, *contemporain* enz. Zelfs in *het gevloek*, *het geschreeuw*, *het geloop*, *het getier*, *het geraas*, *het gebulder*, en honderd zulke woorden, die nagenoeg hetzelfde schijnen te beteekenen, als *het vloeken*, *het schreeuwen*, *het loopen* enz. is toch nog een klein bijbegrip van eene zekere vereeniging en herhaling opgesloten, dat in 't gemelde *het vloeken*, *het schreeuwen* zoo niet ligt. Men kan daarom ook niet onverschillig zeggen: *het vloeken* staat leelijk, en *het gevloek* staat leelijk. Nog duidelijker merkt men die collectieve kracht van *ge*, als men b. v. *een schreeuw* tegen *een geschreeuw* overstelt. *Een schreeuw* is een enkele schreeuw, *een geschreeuw* meer eene verzameling van schreeuwen. Kortom, het uitdrukken van vereeniging, gezamenlijkheid, samenzijn of saamverbinding met iets anders schijnt mij de grondkracht, de grondbeteekenis van het voorvoegseltje *ge* te zijn, eene grondkracht evenwel, die thans in een aantal woorden afgesleten en niet meer aan te wijzen is; zoodat daardoor die woorden hunne zelfde beteekenis schijnen te behouden, om het even, of zij met, dan zonder *ge* gebruikt worden. Vergelijk de hierboven aangehaalde voorbeelden, en zoo de adjectieven *recht* en *gerecht*, *wis* en *gewis*, *lijk* en *gelijk*. Men moet evenwel *gerecht* (d. i. *rechtvaardig*) niet beschouwen als afgeleid van het adjectief *recht*, maar omgekeerd misschien het laatste als verbasterd uit het eerste, door weglating van *ge*. Te weten, van het substantief *recht* (afstammend van een oud werkwoord *regen*, d. i. zich uitstrekken, op-

heffen) komt het adjectief *gerecht*, b. v. *eene gerechte zaak*, hetwelk, ten gevolge der vereenigende kracht van *ge*, eigenlijk beteekent het vereenigd zijn eener zaak met het recht, iets, dat met een achtervoegsel, indien het gebruik dit nu medebracht, zou kunnen luiden *rechtig*, *richtig*. Op dezelfde wijze *misschien* laat zich de vereenigende kracht van *ge* in een aantal andere adjectieven aantoonen. Een *gebaard* man is een man, die een' baard heeft, dus een man, met wiens voorstelling ik in mijne gedachten de voorstelling vereenig van een' baard, welke vereeniging ik nu in de taal door voorvoeging van *ge* poog uit te drukken. Hij is *gebaard* zegt zooveel als: hij is *met* een' baard, iets, dat met een achtervoegsel zou kunnen luiden: hij is *baardig*, zooals de Hoogduitschers hun adjectief *bartig* gebruiken. *Gehaird* (voor *haria*), *getand* enz., kunnen op dezelfde wijze verklaard worden. Wil men dit geene bijvoegelijke naamwoorden, maar deelwoorden noemen van de werkwoorden *baarden*, *baardde*, *gebaard*; *haren*, *haarde*, *gehaard*, die men zich hierbij dan als bestaande denken moet, 't is mij om het even, ja, zulks brengt mij op het denkbeeld, of het buiginsdeel *ge*, 't welk wij in al onze verleden deelwoorden bezigen, als *lezen*, *lus*, *gelezen*; *schrijven*, *schreef*, *geschreven*, niet aanvankelijk één en hetzelfde zij met het voorvoegsel *ge*, en in den grond misschien niets anders te kennen geven dan het begrip van vereeniging. Dientengevolge zou het deelwoord *gelezen* in de woorden: *het boek is gelezen*, moeten beschouwd worden als uitdrukkende, door middel van *ge*, de plaats gehad hebbende verbinding of samenvatting van het begrip *lezen* met het begrip *boek*. Deze bespiegeling gaat echter te diep voor dit eenvoudig geschrift. Ik moet hier nog bijvoegen, dat in werkwoorden, als *gezeggen*, *gevallen* enz., ook iets collectiefs heerscht.

Oorsprong.

In aanmerking nemende, dat voor zoover *ge* bij ons en in de overige deutsche talen nog een' bepaalden zin heeft,

die zin *meestal* tot het grondbegrip van vereeniging, verzameling, bevassing of zoo iets dergelyks kan worden teruggebracht, komt het mij geheel niet onwaarschijnlijk voor, dat ge oudtijds een voorzetsel of praepositie geweest is, die hoofdzakelijk hetzelfde als ons tegenwoordig *met* of *mede* te kennen heeft gegeven, en van één en denzelfden oorsprong geweest is met het latijnsche voorzetsel *cum*, *con*, *co* (bij de Franschen *con*, *co*) (*), dat juist in de latijnsche taal in zeer vele woorden op dezelfde wijze gebruikt wordt, als ons ge thans, en voorheen nog veel meer, werd gebezigd. Die de latijnsche taal machtig is, zal dit genoegzaam inzien. En schoon ons ge in zijne tegenwoordige gedaante weinig overeenkomst schijnt te hebben met dat *cum*, *con*, *co* der Latijnen, wordt die gelijkheid grooter, als men ziet, hoe ge in vroegere eeuwen geschreven werd. Toen namelijk luidde het dikwerf *ga*, *ka*, *go*, *cha*, somwijlen vermoedelijk *gam*, *cam*, *cham*, *gan*, *kan*. De beroemde GRIMM heeft dit door honderden van voorbeelden uit alle vroegere en latere duitsche talen aangetoond.

Ik maak er hier ten slotte nog opmerkzaam op, hoe grootelijks, door het voorvoegsel ge en al onze overige middelen van afleiding, de rijkdom der taal vermeerderd wordt, en op hoeveel onderscheidene wijzen wij van een stamwoord afgeleide woorden kunnen vormen. Men neme b. v. het werkwoord *wandelen*, dat van *wenden* komt. Daarvan of te gader daarmede kunnen wij vier substantieven vormen, die de daad of werking van wandelen onder verschillende kleuren afbeelden, als 1) *het wandelen*, 2) *het gewandel*, b. v. daar is heden een onophoudelijk *gewandel* op de wallen, 3) *de wandel*, b. v. iemands handel en *wandel*, 4) *de wandeling*. En op diezelfde wijze laten zich van onze meeste werkwoorden drie of soms vier zulke zelfstandige naamwoorden afleiden. Stel daar eens

(*) Men vergelijke het latijnsche *consors*, *conjux*, *cohaeres* enz., der Franschen *compère*, *concert*, *coassocié* enz. met ons *genoot*, *deelnoot*, *geërfde*, *gevader*, *gezang* enz.

de fransche werkwoorden , stel daar b. v. het werkwoord *se promener* (ons wandelen) tegenover. Dat teelt niet anders dan het substantief *la promenade* (de wandeling), want van de onbepaalde wijze des werkwoords een substantief te vormen, zooals wij, Hollanders, bijna altijd kunnen doen, zeggende *het loopen*, *het schrijven*, *het wandelen* enz. is in de fransche taal maar zelden geoorloofd. *Le promener* kan men ten minste niet zeggen, en een voorvoegseltje, als ons *ge*, waarmede men van ieder werkwoord woorden, als daar zijn *geloop*, *geschreeuw*, *gewandel*, *gelach*, *gebabbel* enz. afleiden kan, is den Franschen onbekend.

Over het voorvoegsel b e.

§ 73.

Dit voorvoegsel is zeer gebruikelijk, als elk weet, weshalve het schier noodeloos is, voorbeelden, gelijk *bevatten*, *begrip*, *bekend*, *belang*, *bevorens*, *benevens*, *behooren*, *beschrijven*, *berekenen*, *beletten*, *bevreed*, *bevriend*, *bedrag*, *betoo*, *bezijden* enz. aan te halen, om te doen zien, dat wij met dit voorvoegsel allerlei werkwoorden, substantieven, adjectieven en participiën, voorzetselen enz. verbinden en afleiden.

Kracht en beteekenis.

Be heeft reeds veel meer kracht en zet meer zinsverschil aan de woorden bij, dan het dikwerf niets uitdrukkende *ge*. Soms evenwel heeft het dat beteekenlooze van *ge*, ja, wordt wel in de plaats er van gebezigd. *Wat gelieft u*, en *wat belieft u?* b. v. zegt in den omgang nagenoeg hetzelfde. Over het algemeen ligt in *be* de kracht opgesloten, om de handeling, die door een werkwoord uitgedrukt wordt, bepaaldelijk op dit of dat voorwerp toepasselijk en daardoor van zoogenaamde onzijdige werkwoorden handelende te maken. *Ik wandel* kan geen voorwerp achter zich hebben, waarop het slaat, want men kan evenmin zeggen b. v. *ik wandel dat pad*, als *ik word gewandeld*. *Bewandelen* integendeel

heeft altijd tot zulk een voorwerp of zaak betrekking. *Ik bewandel* zou eene zotte uitdrukking zijn, als er niet bijgevoegd werd, *wat* men bewandelt; dit of dat pad, b. v., dezen of genen weg. Zulk eene kracht nu heeft het voorvoegsel *ge* nooit. Al plaats ik toch voor werkwoorden, als daar zijn *loopen, gaan, springen* enz., honderdmalen het voorvoegsel *ge*, nooit zou ik daarom kunnen zeggen: *ik heb dit* of *dat geloopen, ik heb dit* of *dat gesprongen*, terwijl integendeel, wanneer ik het voorvoegseltje *be* voor die werkwoorden hecht, ik dadelijk zeggen kan: *dit* of *dat heb ik be loopen, heb ik besprongen, heb ik begaan*. Deze kracht is zoo sterk in *be*, dat het in werkwoorden, waarin het die niet uitoefent, nietsbeduidend wordt. Zoo zegt *berusten in iets* en *rusten in iets* (voor zoover men nu beide deze uitdrukkingen in een' figuurlijken zin neemt) genoegzaam hetzelfde; want *ik berust* en *ik rust in Gods bestel* zullen beide door onze Dichters gebruikt worden. En juist misschien dewijl in het werkwoord *believen* *be* zijn gewoon vermogen, om van een zoogenaamd onzijdig werkwoord een actief te maken, eenigszins mist, wordt het daarin ook met het beduidinglooze *ge*, d. i. met *gelieven*, verwisseld.

De grondbeteekenis voorts, die in de meeste woorden met *be* afgeleid, heerschend is, is die van *om* en *bij*, of laat mij zeggen, die van *nabijheid* in 't algemeen. — In *bewinden, besnoeijen, bevatten, begrijpen, begrip, besproeijen, bedekken, bedelven, begraven, bespringen, bebinden, bestrooijen* enz., schuilt altijd het hoofdbegrip, dat de handeling van winden, van snoeijen, van vatten, van grijpen enz. gedacht wordt, als plaats hebbende *in de nabijheid* of *bij* de voorwerpen, die door *be* met die handeling in aanraking worden gebracht. Die *nabijheid* nu kan bestaan in een *nabijzijn rondom*, en dan beteekent *be om, rondom*, zooals in *bewinden*; of in een *nabijzijn bovenop*, en dan beteekent *be over* of *op*, b. v. in *bedekken, besproeijen*, dat zich door *overdekken, oversproeijen* laat omschrijven; of in een *nabijzijn van voren*, en dan beteekent *be zooveel als aan*, b. v. *belanden* is komen *aan*

een land, dat men voor zich heeft; of in *een nabij zijn in*, en dan beteekent *be* zooveel als *in*, b. v. *Begraven* is iets graven in eene zekere plaats; of in *een nabijzijn ter zijde van iets*, b. v. *Berooven* is het ter zijde brengen van iets door roof, het afrooven. Kortom, ik geloof, dat men *be*, voor zoover het iets beteekenen moet; oorspronkelijk altijd tot dat algemeen denkbeeld van *nabijheid*, van *een zijn bij iets* kan terugbrengen. Trouwens, wij worden hierin versterkt door den:

Oorsprong.

Be luidt in de oud-duitsche talen en tongvallen, die 't bezitten, *bi* of *pi*, zooals nog tegenwoordig ons voorzetsel *bij* in vele provinciën door het volk als *bi* wordt uitgesproken. *Bi* of *pi* beteekent ook in de oud-duitsche talen zoowel *be* als *bij*; en dientengevolge schijnt het voorvoegseltje *be* oorspronkelijk niets anders dan ons voorzetsel *bij*, waaraan men dan in het algemeen de kracht moet toekennen van het begrip van *een zijn bij*, van eene *bijheid* (men vergunne mij het nieuwe woord) uit te drukken. Het beperkte begrip echter, dat tegenwoordig in ons voorzetsel *bij* ligt, en hetwelk zich alleen bepaalt tot dat van eene *bijheid op zijde van iets*, *naast iets* (b. v. hij stond *bij* mij), is in *be* van oneindig meer uitgebreidheid, en beteekent, zooals wij zeiden, nu eens *bijheid in*, dan *bijheid op*, dan *bijheid om*, dan *bijheid over*, dan *bijheid aan*, terwijl somtijds de gang van den mensch in het uitdrukken zijner denkbeelden door middel van hetzelfde niet eens recht meer is na te gaan. Goddelijk vermogen der taal, om zooveel verschillende onderbegrippen van één hoofdbegrip door middel van een enkel tweekletterig woordje, dat onnoozele *be*, uit te beelden!

Men merke nog op, dat in de fransche taal een voorvoegsel als *be*, hetwelk op zulk eene gemakkelijke wijze de beteekenis van duizenden van werkwoorden en andere woorden wijzigen kan, evenzeer ontbreekt, als het voorvoegsel *ge*.

Men make toch eens van de fransche werkwoorden *promener, courir, chanter, parler, aller, sauter, pleurer, rire* enz. zulke afleidsels, als wij door ons voorvoegseltje *be* van *wandelen, loopen, zingen, spreken, gaan, springen, weenen, lagchen* enz. in *BEWandelen, BEloopen, BEzingen, BESpreken, BEgaan, BESpringen, BEweenen, BELagchen* maken kunnen. Neen, zulke woorden zijn evenmin in het Fransch te vormen, als *GESchreeuw, GEloop, Geraas, GEwandel, GEween, GEzing, GESpring* enz., waarvan hierboven § 72.

Over het voorvoegsel ver.

§ 74.

Een voorvoegsel van menigvuldig gebruik en kracht, en zich aan velerlei soort van woorden hechtend, om indier-voege nieuwe werkwoorden, zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden of deelwoorden, bijwoorden en andere kleinere rededeelen te vormen. Wij zien het in *VERbranden, VERdoen, VERlangen, VERhooren, VERbruiken, VERmissen, VERwaarloozen, VERgeven, VERstaan, VERstand, VERnuft, VERraad, VERgrijp, VERbaasd, VERvreemd, VERheven, VERmits, VERmiddels* enz.

Kracht en beteekenis.

Deze is zeer verschillend in verschillende woorden. Soms tijds zet het bijna geene verandering aan de beteekenis van een woord bij, en is, als *ge* zoo dikwerf en *be* enkele keeren is, beduidingloos. B. v. *VERbergen, VERmissen, VERhelen, VERmeerderen, VERwisselen, VERzwijgen*, zeggen weinig meer dan *bergen, missen, helen, meerderen, wisselen, zwijgen*. Soms tijds geeft *ver* vernietiging te kennen, teweeggebracht door de handeling, in het werkwoord, waaraan het gehecht wordt, uitgedrukt; b. v. *VERbranden, VERdoen, VERdrinken, VERSpelen, VERzuipen, VERdansen* is door *branden, door wegdoen, door drinken* enz., vernietigen of vernietigd worden.

Somtijds herhaling, zooals b. v. in *verschrijven* voor iets overschrijven; somtijds gebrek en verkeerdheid, b. v. in hetzelfde *verschrijven*, voor verkeerd of mis schrijven, zich met schrijven vergissen. Somtijds berooving en vermindering, b. v. *verachten*, dat zooveel is als niet of minachten, tegen welk *verachten* echter *vereeren* zonderling overstaat; want *vereeren* is geenszins niet of minder eeren, maar wel degelijk eeren in de kracht des woords. Somtijds Maar het zou vervelend zijn, al die verschillende beteekenissen op te noemen.

Het komt mij echter voor, dat men de meeste beteekenissen van *ver* misschien tot één algemeen grond- of hoofdbegrip kan terugbrengen, een hoofdbegrip, dat zich uit de etymologie van dit voorvoegsel ontwikkelen laat, evenals *been* ge ook zulke hoofdbegrippen, maar niet met zooveel schijnbare tegenstrijdigheden, bevatten. *Ver* namelijk drukt de verschillende begrippen en onderbegrippen uit, die thans in de woorden *voor*, *voorder* of *verder*, en *voort* opgesloten liggen, en daar *voorder* of *verder*, mitsgaders *voort*, beide van *voor* stammen, is *ver* oorspronkelijk niets anders dan *voor*. *Hooren* b. v. is bloot *hooren*, maar *verhooren* is *hooren* naar iemand of naar iets, dien ik mij als *voor* mij staande denk, b. v. een' getuige *verhooren*; en in eene tweede beteekenis beteekent *verhooren* dan 't geen ik *voor* mij, of ook wel 't geen ik al *voorthoorende* gehoord heb, *gunstig* *hooren*, b. v. iemands gebed *verhooren*. *Verstaan*, in den zin van begrijpen, is *voorstaan*, en *voorstaan* is hetzelfde als *voorstellen*, d. i. *voor de ziel stellen*. Ik *versta* dus eene zaak, als ik ze mij juist, gelijk zij is, *voor* de ziel stel, als zij mij juist *voorstaat*. Zegt men nog zoo niet *het staat mij voor*, dat dit of dat een paar jaren geleden gebeurd is, dat is, ik heb in mijne ziel, in mijn geheugen nog eene *voorstelling* daarvan? *Verklaren* is *klaren*, d. i. ophelderen *voor* een' ander. 't Is dus *klaren*, gedacht in betrekking tot een' tweeden persoon. — *Vernemen*, in den zin van *hooren*, *gewaarden*, is iets nemen *voor* zijne ziel, *voor* zijne aandacht. *Verbranden* is *voortbranden*, dat wil zeggen, wegbranden. Dat

huis b. v. is *verbrand*, laat zich verklaren door: dat huis is *voortgebrand*, is *weggebrand*, is *voort*, is *weg door het branden*. Houd hierbij in het oog, dat *woort* uit *voor* met bijvoeging van *t* ontstaan is. — *Verschrijven*, in den zin van mis schrijven, is, hetgeen geschreven moest worden *voort- of wegschrijven*, en iets verkeerd daarvoor in de plaats schrijven, en zoo laat zich *vergrijpen*, waarvan *vergriep* (misgreep), ook uitleggen. *Verschieten*, in den zin van geld leenen, is *voorschieten*. *Vernagelen* is *voornagelen*, *nagelen voor iets slaan*, zooals de deur *vergrendelen*, *grendelen voor de deur doen beteekent*. *Verwarren* is *voortwarren*, d. i. meer en meer verwarren, schoon het die beteekenis verloren heeft, en thans weinig meer dan *warren* zegt. *Verzetten* is weer *voortzetten*, dat is *zetten voort of weg van de eene plaats op de andere*. Evenzoo moet men *verschuiven*, *verplaatsen*, *vervaren*, *verhuizen*, *verreizen*, *verschenken*, *verloopen*, *vergieten* enz. verstaan. In al die woorden is *ver* zooveel als *voort*, en *voort* drukt een geheel of gedeeltelijk *wegzijn* uit. Als ik een' stoel *verschuif*, schuif ik dien of veel, of een weinig *voort*. Hij raakt *voort*, dat is met andere woorden, hij raakt *weg van de plaats*, waar hij stond. Zoo is *tijdsverloop de voortloop van den tijd*, en daar hetgeen *voortloopt*, telkens wegraakt van het punt, waar het vroeger was, beteekent *verloopen* voorts verdwijnen. — *Verdragen* is *voortdragen*. Ik *verdraag* mijn leed zegt letterlijk: ik draag dit of dat leed van mij *voort*, van mij af. Ik maak, dat ik ben, alsof ik dat leed niet te dragen had, gevolgelijk ik duld het. *Verglazen*, *verkalken*, *versteenen* is al *voortglazen*, al *voortkalken*, al *voortsteenen*, en dientengevolge geheel *overkalken*, *overglazen*, *oversteenen*. *Versneeuwen* is al *voort*, en dus ook weer *oversneeuwen*, b. v. dat huisje is geheel *versneeuwd*. *Verbreken* is al *voort*, al *verder en verder* en daardoor ten laatste in stukken breken. *Verleiden* is *voortleiden*, en dientengevolge van eene plaats *wegleiden*. Van deugd tot ondeugd iemand *verleiden* is dus iemand *wegleiden van de eerste naar de laatste*. *Verachten* is *voortachten*, dat is, *iemand achten of beschou-*

wen als voort, of *ver*, of *weg zijnde van 't geen loffelijk is*. VEREEREN integendeel is *vooreeren*, d. i. *voor* of *boven* *anderen eeren*. VERDOEMEN, VERVLOEKEN, VEROORDEELEN is *doemen*, vloeken *bij weg-* of *voortzetting* gedacht. VERGEVEN is *voort-* of *weggeven*. VERLANGEN is *voortlangen*, dat is, zijne begeerte *voort-* of *uitstrekken* naar dit of dat. Ik *verlang* naar geluk zegt in den eigenlijksten zin: *ik maak mij lang voort*, d. i. *in de strekking naar geluk*: mijne begeerte; mijne ziel rekt zich uit. Gelijk men nu zijnen arm uitstrekt en *verlengt*, om iets, dat men hebben wil, te krijgen, zoo heeft men die uitdrukking, welke oorspronkelijk tot de werking van hand en arm betrekking had, later ook van de ziel gebezigd, als deze iets hebben wilde. Zegt men zoo in onze taal ook niet *naar geluk* REIKHALZEN, en wat is *reikhalzen* anders, dan den hals naar iets *reiken* of *rekken*, gelijk men doet, wanneer men vol verwachting naar iets uitzielt? De Hoogduitschers noemen dat *sehnen*, d. i. de zenuwen spannen. Tot opheldering van *verlangen* kan ook nog dienen, dat het werkwoord *langen* in onze volkstaal voor *toereiken*, *overhandigen* gebruikt wordt. *LANG mij dat bord, dat glas eens* aan beteekent op vele plaatsen: *reik mij dat bord of glas over, maak uw' gebogen arm recht, en breng hem daardoor in eene VERLENGDE houding*, om mij dat bord of glas te geven. *Erlangen* is voorts dan weer ten gevolge van dat *langen* iets bekomen, gelijk zoo in 't Hoogduitsch *erbetten* iets bekomen door *bedelen* aanduidt. Zie bl. 154. — Zoo lost zich op eene fraaije wijze alles in de taal op, vooral in eene taal, die zoo oorspronkelijk is als de onze, en die geheel en al uit hare eigen wortelen is opgegroeid. Vergelijk § 7.

Ik twijfel er niet aan, of de aangehaalde voorbeelden zullen voldoende zijn, om aan te toonen, dat, gelijk in het voorvoegsel *be* de beteekenis der meeste, door middel van hetzelfde afgeleide woorden zich om het begrip van *bij iets zijn draait*, in *ver* het grondbegrip van *voor*, van ons bijwoord en adjectief *ver*, van *voort*, *verder* enz. heerschend is. Trouwens in dit gevoelen, hetwelk door onzen voor-

treffelijken TEN KATE slechts met een enkel woord flauwelijk wordt aangeduid, maar waarvan hij niet recht weet, of hij het al dan niet omhelzen zal, worden wij bevestigd, als wij op den oorsprong en de etymologie van *ver* acht geven, zooals die door GRIMM met duizenden van voorbeelden, uit vroegere en latere duitsche talen ontleend, is in het licht gesteld.

Oorsprong.

Ver luidt in de oud-duitsche talen, die het bezitten, *fair, faur, fra, far, fer, fir, for, für* enz. Al deze woorden, waarvan sommige zich van de woorden, waaraan zij gehecht worden, scheiden laten, andere niet, vertoonen eene duidelijke overeenkomst in gedaante met ons voorzetsel *voor*, in het Hoogduitsch *für*, in 't Engelsch *for*, terwijl zij tegelijkertijd nu eens *voor*, dan *ver* beteekenen. *Ver* en *voor* met het daarvan gevormde *voort*, alsmede ons bijwoord *ver*, schijnen mij dus toe, oorspronkelijk één en dezelfde vorm te zijn, en met elkander op eene soortgelijke wijze samen te hangen, als (gelijk iemand, der latijnsche tale machtig, weet) de latijnsche voorzetsels en voorvoegsels *per, prae, pro, por-, pre-*, of der Franschen *per, pour, pré-*, tot elkander in betrekking staan. Dit hier verder uiteen te zetten en aan te toonen, dat die vreemde woordjes zelve weer met ons *ver* vermaagschapt zijn, ware met den aard van dit geschrift niet overeenkomstig. Ik moet alleen nog opmerken, dat, wanneer ik *ver* als van ééne oorsprong met *voor* beschouw, ik daarmede niet zeggen wil, dat *ver* uit *voor* ontstaan is. Integendeel het omgekeerde kan waar zijn. *Ver* kan ouder zijn van gedaante dan *voor*; maar ik wil er slechts mede aanduiden, dat in *ver*, in *voor*, en in het daarvan afgeleide *voort* één en hetzelfde grondbegrip, dat namelijk van *voor* *zijn* in al zijn gevolgen en wijzigingen, ligt opgesloten, en dat, hetzij men *ver* als uit *voor*, of *voor* als uit *ver* ontstaan beschouwe,

men aan beide dezelfde wortelkiem moet toekennen. Welke echter de wortelkiem van dit *ver* en *voor* geweest zij, wie zal ons dit met zekerheid vertellen?

Ik dien hier echter nog met een woord te zeggen, hoe ook de woorden *voort* en *verder* in hunne grondbeteekenis met *voor* kunnen samenhangen, en hoe daardoor *voort* en *verder* van *voor* kunnen afgeleid zijn. Wat drukt het denkbeeld van *voor* in zijne volle kracht en in al zijne gevolgen uit? Wat zou men in den oorsprong der taal met *voor* hebben willen zeggen? Welke onderscheidene begrippen b. v. zou men hebben willen aanduiden door de uitdrukking: *dat is VOOR mij*, *dat is BIJ mij*, *dat is ACHTER mij* enz.? Laat ons zien!

Dat staat voor mij duidt iets aan, 't welk niet *IN mij* is, maar op eene zekere wijze *VAN mij* verwijderd.

In het begrip van *voor* ligt dus reeds dadelijk opgesloten, dat iets zich *verder* bevindt dan de plaats, waar ik mij bevind. Wat *voor* mij is, staat meer *vooruit*, het staat *voorder*, of met eene andere uitspraak *veurder*, dat is, *meer voor*, dan ik. Het staat *verder*. Ziedaar reeds hoe *verder* en *voorder* in beteekenis oorspronkelijk samenhangen, en hoe het dus daardoor reeds vermoedelijk zou zijn, dat *verder* niets dan eene veranderde uitspraak van *voorder* of *veurder*, dat is, van *meer voor* is. Beteekent zoo ook ons woordje *voorts*, dat weer van *voort* komt, niet juist hetzelfde als *verder*? *VOORTS moet ik u zeggen* laat zich evengoed uitdrukken door: *VERDER moet ik u zeggen*. — Maar ook uit de overeenkomst der gedaante van de woorden *voorder*, *veurder* en *verder*, als men namelijk ziet, hoe die woorden vanoudsher en nog in verschillende Duitsche talen geschreven worden, merkt men duidelijk, dat het dezelfde woorden zijn. Het zou licht vallen, dit hier aan te toonen, indien dit geschrift met al die geleerdheid gediend ware. Genoeg, er is geene bedenking over, dat *voor* en *ver-*, en vervolgens *voorder*, dat is *meer voor*, en *verder*, alsmede het bijwoord en adjectief *ver* dezelfde woorden oorspronkelijk zijn, en dat in ons voorvoegseltje

ver reeds al de beteekenissen liggen opgesloten, welke thans onder die uitdrukkingen zijn verdeeld. Wat nu het bijwoord *voort* betreft, ook dit laat zich zeer goed uit het begrip van voor en ver afleiden. Wat voor mij is kan 1) dicht voor mij zijn, 't kan 2) *voorder* of *verder* zijn, 't kan eindelijk 3) zoo sterk voor, zoo ver wezen, dat het mijn gezicht ontsnapt. En wat is het in dit laatste geval? Dan is het voor mijne uitwendige zinnen voort, dat is, *weg*, *verdwenen*. Men gevoelt dus, hoe in het begrip van voor zijn, in zijn volle kracht en gevolgen gedacht, dat van voort of *weg* zijn ligt opgesloten, en hoe daardoor het voorvoegsel ver, waaraan wij die volle kracht van voor toekennen, onder zijne verschillende beteekenissen ook die van voort moest hebben, en almede door voort kan verklaard worden. Tot welk werkwoord voor het overige de praepositie voor of ver, die in dit ver nu blootelijk tot voorvoegsel dient, gebracht moet worden, en of men voor misschien met TEN KATE van het ongelijkvloeiende werkwoord *va ren*, *vo er*, *ge va ren* zou kunnen afleiden, laat ik in het midden.

Over het voorvoegsel er.

§ 75.

Dit komt slechts in zeer weinig woorden bij ons voor, b. v. in *ervaren*, *erkennen*, *erlangen*, *erachten*, waarvan *erachtens*, en in een paar andere. De Hoogduitschers gebruiken het duizendmaal meer.

Kracht en betekenis.

Deze is bij ons gering en nauwelijks aan te duiden, daar het in zoo weinig woorden voorkomt. Neemt men echter andere, vroegere en latere deutsche talen te baat, zoo ziet men, dat er oorspronkelijk het begrip schijnt uit te drukken

van de richting eens handelens, gedacht naar den kant van den persoon of het voorwerp toe, die ons dat handelen vermeldt, of wel gedacht, als van binnen naar buiten uit iets te voorschijn komend. Men heeft nog in het Hoogduitsch voor die begrippen een afzonderlijk bijwoord, dat van HER namelijk. Zoo zegt men toch in die taal b. v. *Er lief HIN und HER*, in welke woorden *hin* meer het loopen van onzen kant weg, *her* het loopen naar onzen kant toe te kennen geeft. Van 's gelijken zegt men: *das kommt DAHER*, d. i. dat komt daaruit voort, daar vandaan, waarin men ziet, dat *her* de beweging aanduidt, als 't ware van binnen uit eene zaak naar buiten zich vertoonend. Wij gebruikten dat HER vroeger ook wel, en hebben het nog in enkele woorden, b. v. in ons *HERwaarts*, dat is, naar onzen kant toe; b. v. *komt HERwaarts*. *HERwaarts* is naar ons heen, *DERwaarts* van ons af. Misschien is dus er en dat *her* oorspronkelijk hetzelfde, en er zou in zijn grondbegrip zulk een werken of handelen van binnen naar buiten, of naar zich toe (*) in al zijne wijzigingen kunnen uitdrukken. *ERkennen* zou dus een kennen zijn, uit het diepst des persoons, die kent, uitgaande en tot hem terugkeerend, en *ik ERken*, *dat dit waar is*, zooveel kunnen zeggen, als: *ik ken HER*, *dat dit waar is*, met andere woorden: uit mij en in de richting naar mij zelve toe ken of weet ik, dat dit waar is. Het kennen wordt hier dan als met vollen nadruk van binnen uit het gemoed naar buiten voortstroomend beschouwd, en daarom zegt *ERkennen* meer dan bloot *kennen*. Ik *ERken* mijne zonden is niet eenvoudig *ik ken ze*, maar ik ben er door en door van overtuigd; ik belijd, ik *BEken ze*.

Maar genoeg van dit voorvoegsel, dat bij ons van luttel

(*) *Ersingen*, *Erbetteln* beteekent in 't Hoogduitsch door zingen, door bedelen verwerven. Hier ligt duidelijk het begrip in van een handelen naar ons toe, of welks gevolgen hunne richting naar ons heen hebben. Op eene soortgelijke wijze moet ons *ERlangen* uitgelegd worden. Vergelijk bl. 150.

gebruik is, en meest door *her* en *ver* vervangen. Het luidt in de duitsche talen, die het bezitten, *us*, *ur*, *ar*, *ir*, *ä*, *er* enz.

Over het voorvoegsel her.

§ 76.

Dit voorvoegsel komt vrij wat meer voor, dan het voorgaande. Wij hebben het in *hervatten*, *hernieuwen*, *herboren*, *herschapen*, *herstellen*, *herademen*, *herkennen*, *heroveren*, *herdruk*, *herkoop* en een aantal dergelijke werk- en deelwoorden, waaruit dan soms weer substantieven enz. ontstaan. De Hoogduitschers gebruiken daarvoor *er*.

Kracht en beteekenis.

Dit voorvoegsel heeft de meest vaste en bepaalde beteekenis. Het drukt (hierin gelijk aan der Franschen *re* in *refaire* enz.), zooals elk weet, de herhaling of vernieuwing van een handelen uit.

Herademen is opnieuw ademen, *heroveren* weer opnieuw veroveren. *Hertrouwen* is andermaal trouwen, het huwelijk *herhalen* enz. Ons *herinneren* moet van de vorige werkwoorden worden onderscheiden. Dit is niet een nederlandsch werkw. *inneren* met *her* voorop, maar het hoogduitsche *erinnern*, gelijk men vroeger mede bij ons schreef *erinneren*, ook wel eens met den basterduitgang *erinnéren*. De oorsprong dezes woords ligt in het oudduitsche *innen*, bij onze middel-nederlandsche schrijvers *inne maken*, d. i. indachtig maken.

Oorsprong.

Dit voorvoegsel, aan andere duitsche talen vreemd, schijnt samen te hangen met het voorgaande *er*, en tevens (schoonten kate dit niet schijnt te willen), met het bijwoord *her* in den zin van naar een voorwerp toegedacht. Zie bl. 154.

Dit voorvoegsel er dan, het gemelde bijwoord *her* in den zin van *herwaarts*, en ons *h'er*, waarvan wij hier nu spreken, zijn vermoedelijk van afkomst één en hetzelfde woord, hetzij dit woord nu eerst als *er* (bij omzetting *re*) zonder aanblazing, dat is, zonder *h*, of als *her* met eene aanblazing is uitgesproken. Het eerste is evenwel 't waarschijnlijkste, want slechts laat begint *her* zich te vertoonen. De vaste beteekenis voor het overige van *herhaling*, die thans aan ons voorvoegsel *h'er* eigen is, schijnt uit het op bl. 154 hierboven vermelde grondbegrip van *er* ontwikkeld te moeten worden; schoon mij evenwel de gang, dien de menschelijke geest hierin volgde, nog niet recht duidelijk is.

Over het voorvoegsel on.

§ 77.

Wij plaatsen dit voorvoegsel vóór allerlei stam- en afgeleide substantieven en adjectieven of participiën. Vóór werkwoorden komt het niet meer voor, ofschoon die voorvoeging oudtijds wel plaats had. Wij vinden het in *ongeloof*, *ondank*, *onwetend*, *onkundig*, *onwijs*, *onmachtig*, *ongedaan*, *onwillens*, *oneens*, *onervaren*, *onvoorzichtig*, *onvermogend*, *onzin*, *ondoorzichtbaar*, *onwelsprekend* enz. Voor adverbien heeft men *on* in *ongaarne*. *Ondanks* is eene uit het substantief *ondank* ontstane soort van praepositie.

Van eukle adjectieven of substantieven met *on* maken wij afgeleide werkwoorden. Zoo stamt van *onachtzaam* *veronachtzamen*, van *ongeluk* *verongelukken* enz.

Kracht en beteekenis.

Deze is, evenals die van *her*, zeer vast en bepaald. *On* geeft het missen, ontberen, het niet hebben van datgene te kennen, wat door het woord, waarvoor het gehecht wordt, is uitgedrukt; weshalve het zich vaak, schoon niet altijd, door *niet* omschrijven laat. *Onwijs* is die *niet* wijs, *onmachtig* die *niet* machtig is. Voor dit *onmachtig* zeide men oudtijds ook wel

Amachtig, waarvan wij nu nog *amechtig* hebben. *Ongeloof* is *NIET-geloof*, het missen van geloof. *Ondank*, *ondankbaarheid* is *NIET-dank*, *NIET-dankbaarheid*. Met dat al versterkt zich soms het begrip van het *niet hebben* in *o n*, en *o n* drukt dan nog meer uit, dan wij door *niet* te kennen geven. Een *ondankbaar* mensch zegt nog meer dan een bloot *niet dankbaar* mensch. Wij bedoelen door het eerste niet slechts iemand, die het hem bewezen goede niet erkent en met goed vergeldt, maar die bijwijlen er kwaad voor in de plaats geeft. Zoo zal men zeggen: de menschenmin van JESUS werd door de Joden met den zwartsten *ondank* beantwoord. Hetzelfde geldt van woorden, als *onmensch*, *ondier*, *ondaad*, die eene zeer booze beteekenis hebben.

Oorsprong.

O n zal wel aanvankelijk een op zich zelf staand woord geweest zijn, welk vermogen, om ook afgescheiden van andere woorden gebruikt te worden, het misschien nog ver- toont, als het bij onze vroegere, nederlandsche schrijvers in de gedaante van *oon*, of *one*, of ook wel van *aan*, voorkomt. Zoo zingt SPIEGHEL, een oud-hollandsch Dichter uit de 16de eeuw:

Ghi slokt en ghelptet in oon proef of kuer.

d. i. Gij slokt en verzwolgt zonder te proeven of te kiezen.

Oon beteekent hier *zonder*, en in dien zin gebruiken de Hoogduitschers hun voorzetsel *ohne* nog duizendmalen. B. v. *OHNE Geld*, *OHNE Wissenschaft*, enz. (zonder geld, zonder wetenschap). Dit *oon* en *ohne* nu drukken dus vrij juist uit, wat *o n* als voorvoegsel aanduidt; want een *onwetend* man zou op zijn oud-hollandsch kunnen luiden een man *oon weten* of *wetenschap*. Voor het overige is *o n* eeuwenoud, en niet alleen in al de duitsche talen van haren vroegsten oorsprong, maar ook in het Latijn en Grieksch aanwezig, hier eens *un*, daar *in*, ginds *o*, *ana*, *an*, *a*, *u* enz. luidend,

of met die voorvoegseltjes ten minste samenhangend. **BILDERDIJK** wil de beroovende of privatieve kracht van dit aloud voorvoegsel in den aard der neusletter *n* zoeken.

Let er op, hoe aardig de taal in honderden van woorden, door 'dit kleine woordje er vóór te hechten, weer op eene andere, eenvoudige wijze hetzelfde uitdrukt, wat zij in honderd andere door het achtervoegsel *loos* te kennen geeft. Zoo toch is *onkundig* meer of min hetzelfde, wat op eene andere wijze *kundeloos* zou hebben kunnen heeten, schoon nu evenwel het gebruik dit laatste woord niet heeft goedgekeurd. Vergelijk het gezegde over het achtervoegsel *loos* in *goddeloos*, *eerloos*, *vruchteloos* enz. in § 50. Dit onderscheid heerscht er tusschen *on* en *loos*, dat het laatste slechts adjectieven, het eerste ook veel substantieven vormt.

Let er ook op, dat de Franschen wel een voorvoegsel hebben, hetwelk de kracht van *on* *on*, maar geen achtervoegsel, hetwelk die van *loos* bezit. *Ongeleerd*, *onmachtig* enz. kan men vertalen door *indocte*, *impuissant*; maar *eerloos*, *roemloos* en zulke woorden moeten omschreven worden door *sans honneur*, *sans gloire*, d. i. *zonder eer*, *zonder roem*.

Let er eindelijk op, dat dit voorvoegsel, meer dan de overige, *herenont* in eenige woorden uitgenomen, soms eene wat sterker doorklinkende uitspraak heeft, b. v. *ōnzyn*, *ōnwil*, waardoor des te duidelijker blijkt, dat het vroeger wel een afscheidbaar woord geweest zal zijn.

Over het voorvoegsel on t.

§ 78.

Een zeer gebruikelijk voorvoegsel, gelijk wij het aantreffen in *ontvlammen*, *ontmoeten*, *ontslag*, *ontwerp*, *ontzet*, *ontvreemd*, *ontbladeren*, *ontsteken*, *ontstaan*, *ontsteld*, *ontvonken*, *ontbranden*, *ontgelden*, *ontblooten*, *onthalzen*, *ontwa-*

ken, *ontrusten* en een aantal andere werkwoorden, of daarvan afkomstige, of met die werkwoorden samenhangende substantieven en participiën. Voor eigenlijk gezegde adjectieven wordt het niet, of maar zelden gevoegd. Woorden, als b. v. *ontklein*, *ontgroot* zouden zijn, komen bij ons niet voor.

Kracht en beteekenis.

Deze is veel meer uiteenlopend dan die van het voorgaande *o n*, 't welk bepaaldelijk niets dan gemis of berooving uitdrukt. *O n t* integendeel geeft soms berooving te kennen, b. v. in *onthalzen*, *onthoofden*, dat van hals en hoofd berooven wil zeggen. Zoo ook in *ontbladeren*, *ontgroenen*, *ontvolken*, *ontheiligen*, *ontmoedigen*, *ontreinigen*, *ontzondigen*, *ontlijven*, *ontzielen*, *ontbinden* enz. Soms drukt *o n t* een begin of aanvang uit; b. v. *ontvlammen*, *ontbranden*, *ontdooijen*, *ontslapen* enz. is beginnen te branden, te vlammen, te dooijen, te slapen, in de werking van branden, vlammen, dooijen, slapen geraken. Bijwijlen ligt weer in *o n t* het begrip eener zekere tegenstelling opgesloten. B. v. *ontgelden* zegt zooveel als tegen hetgeen iemand gedaan heeft, hem iets anders laten doen of lijden. Zoo zeggen wij: dat hij mij dien hoon heeft aangedaan, zal hij met zijn leven *ontgelden*, d. i. zijn leven zal gelden of moeten opwegen tegen dien hoon. — In *ontmoeten* is ook die kracht van tegen opgesloten. *Ontmoeten* is *tegenmoeten*, d. i. *te gemoet komen*. Fijnere schaduwingen der beteekenis van *o n t* gaan wij met stilzwijgen voorbij.

O n t is een voorvoegsel vol leven, en bij onze schrijvers op allerlei wijze zoo al gebruikt. Zoo heeft men *ontademen* (den adem benemen), *ontambten* (van zijn ambt afzetten), *ontankeren* (een schip van 't anker afrukken, of een' muur van zijne ankers berooven), *ontballasten*, *ontbitteren* (van ballast, van bitter ontdoen), *ontblinden* (de blindheid wegnemen), *ontbloemen* (b. v. een ontbloemd meisje, d. i. dat hare kuisheid kwijt is), *ontbreinen* (iemand *het brein*, de hersens in-

slaan), **ONTdarmen** (de darmen uitrukken), **ONTdauwen** (den dauw afwisschen), **ONTduisteren** (licht maken), **ONTeedigen** (uit den eed ontslaan), **ONTeenigen** (oneenig maken), **ONTeigenen** (uit zijn eigendom zetten), **ONTgallen** (de gal uitsnijden), **ONTgoden** (de godheid ontnemen), **ONTgoochelen** (al goochelend ontfutselen), **ONTgrijzen** (de grijns, het momtuig of masker afzetten), **ONTgronden** (den grond wegnemen, doen instorten), **ONTgrondvesten**, **ONTharnassen** (van grondvest, van harnas ontdoen), **ONTheisteren** (letterlijk misschien van heesters of plantsoen berooven, figuurlijk vernielen, verwoesten), **ONTheldereren** (de helderheid benemen), **ONThengselen**, **ONThersenen**, **ONTheupen** (alle duidelijk genoeg), **ONThokkebanden** (van banden, waarmede men aan een hok gebonden is, ontslaan), **ONThuiden** (de huid aftrekken, villen), **ONThuiken** (al huikend ontsnappen), **ONThulden** of **ONThuldigen** (van hulde en eer berooven), **ONTjeugden** (zijne jeugd verliezen), **ONTkerkeren** (uit den kerker vrijlaten), **ONTkernen** (de kern uitlichten), **ONTklawwen** (de klauwen afsnijden), **ONTknieren** (uit zijn knieren of hengsels beuren), **ONTknochten** (losmaken, ontbinden), **ONTkommeren** (van kommer bevrijden), **ONTkrachten** (de kracht wegnemen), **ONTkoningen** (van koningschap berooven); een fraai woord, evenals **ONTkronen** en dergelijke. **KAREL** de X, kan men b. v. zeggen, *de ONTkroonde, de ONTkoningde, de ONTpurperde, de ONTschepterde, de ONTtroonde*. — **ONTkussenen** (van het kussen der regeering stooten), **ONTkuischen** (de reinheid en zuiverheid wegnemen), **ONTlauweren**, **ONTleeuwen** (van lauweren, van leeuwenmoed berooven), **ONTleven** (met leven uitscheiden), **ONTlommeren** (van lommer ontblooten), **ONTmaagden** (den maagdom plukken), **ONTmakkeren** (van makker berooven. **HOOFD** zet er het latijnsche *dissociare* mede over), **ONTmantelen** (den mantel afnemen, voorts vestingwerken slechten), **ONTmaren** of **ONTmeren** (het touw van een schip losmaken), **ONTmenschēn** (van zijn menschzijn berooven), **ONTmergen** (het merg uitzuigen), **ONTmuiten** (uit een muilt of vogelkooi loslaten), **ONTnevelen** (van nevel bevrijden), **ONToefenen** (de oefening verliezen of doen verliezen), **ONToogen** (van de

oogen berooven , blind maken), *ONToolijken* (het oolijke van iets wegnemen), *ONTouderen* (van ouders berooven), *ONTpapen* (doen ophouden paapsch te zijn), *ONTpleisteren* (de pleisters van iets aflichten), *ONTpurperen* (het purper verliezen of doen verliezen), *ONTrampen* (van ramp onthef- fen), *ONTremmen* (een' wagen van zijnen remketting ont- doen), *ONTroesten* (den roest doen verdwijnen), *ONTruigen* (het ruige van iets door schaving wegnemen. Zoo kan men zeggen: *de ziel ONTRUIGEN en beschaven*). *ONTSatannen* (van den satan ontdoen, den satan van zijn satanschap berooven), *ONTScharen* (eene schare volks uiteenjagen), *ONTScheppen* (zij- ne aangeschapen gedaante verliezen, ook sterven), *ONTSchep- teren* (den sceptor ontrukken), *ONTScheeden* (van de scheede ontblooten), *ONTSchoeijen* of *ONTSchoenen* (van schoenen ont- doen, maar voorts in meer andere beteekenissen), *ONTSchor- ren* (de schorheid wegnemen), *ONTSchreeuwen* (al schreeuwend iets ontkennen), *ONTSchroeven* (losschroeven), *ONTtabbaarden*, (den tabbaard uittrekken), *ONTtanden* (de tanden uitbreken), *ONTtongen* (de tong uitsnijden), *ONTtroetelen* (door troeteling afnemen), *ONTtrouwen* (een huwelijk scheiden), *ONTtuijen* (een' kabel losmaken), *ONTweernen* (losdraaijen), *ONTvesten* (eene vesting sloopen, ontmantelen), *ONTvlakken* (de vlakken uitmaken), *ONTvoogden* (van voogdijschap berooven), *ONT- vrienden* (tot onvriend maken), *ONTvroolijken* (de vroolijkheid wegnemen), *ONTwaden* (ontkleeden, van gewaad berooven), *ONTwalgen* (de walging verdrijven), *ONTwederen* (van goed weder slecht weer maken), *ONTweduwenaren* (ophouden of doen ophouden weduwnaar te zijn), *ONTwervelen* (een' wer- vel losschuiven), *ONTwildereren* (van wildheid berooven), *ONT- zoedelen*, *ONTzondigen* (van bezoedeling en zonde bevrijden), *ONTzuren* (het zuur wegnemen), *ONTzwachtelen* (de zwachtels losmaken), *ONTzwijsmelen* (uit eene zwijmeling ontwaken), enz.

Welk een rijkdom van uitdrukkingen, waarvan men, he- laas! vele tegenwoordig bijna niet meer kent, terwijl men zich met langdradige omschrijvingen gaat behelpen. Men ziet, hoe echter de *beroovende* kracht tegenwoordig in o n t

wel de meest heerschende is, en hoe het zich het lichtst voor woorden plaatst, als het dien zin heeft.

Men ziet ook, hoe het dan vaak *afgeleide* werkwoorden vormt, waarvan de primitieven onbekend zijn. ONTKoningen, ONThersenen, ONThuiden enz. zal men zeggen; maar het werkwoord *koningen* voor koning maken, *hersenen*, *huiden* voor hersenen, eene huid geven, is onbekend. Zulks komt daarvan, dat elkeen dadelijk voelt, wat ONThersenen zeggen wil; maar dat hij niet zou kunnen begrijpen, wat *ik hersen* beteekent.

Ont neemt enkel weer on voorop, b. v. onONTbeerlijk, onONTgankelijk, onONTsluitbaar, onONTwijkbaar; enkel ook ver, b. v. verONTSchuldigen, verONTreinigen, verONTrusten, verONTwaardigen.

Oorsprong.

Ont zal in den vroegsten tijd wel een oud, op zich zelf staand woord, een scheidbaar voorzetsel of bijwoord geweest zijn, evenals de meeste andere voorvoegselen. In de oud-duitsche talen luidt het beurtelings *anda*, *and*, *ant*, *unt*, *int*, *in*, soms *en*, *on*. Tegenwoordig is er echter, naar ik weet, geen voorzetsel aanwezig, dat er mede samenhangt, gelijk b. v. *oon* of *ohne* met *on*. — Bij de Hoogduitschers wordt het *ent* geschreven, welk *ent* wel eens in *emp* verbasert, b. v. *Empfangen* (ons *ONTvangen*) voor *ENTfangen*. Den geleerden laten wij voorts over, aan te toonen, hoe *ont* met deze en gene latijnsche en grieksche praepositien samenhangt, en hoe ook ons voorvoegsel *and* of *ant* in *ANTwoord* (d. i. letterlijk *tegenwoord*, woord, *tegen* een ander woord overgesteld) misschien denzelfden oorsprong als *ont* heeft.

Dit zijn onze voornaamste voorvoegsels. *Ant* komt slechts in *ANTwoord* voor. *Wan* in *wanhoop* en eenige andere. Dit *wan* is een oud woord, ledig, missend, ijdel beteekenende, en ook wel als substantief gebruikt. *Oor* in *oordeel* enz. hangt met *er* en *ver* samen. *Misdaad* enz. behoort tot de koppelingen.

• *Over de voorvoegsels, uit eene enkele letter bestaande.*

§ 79.

Behalve de hier nu opgenoemde, duidelijk van het lichaam des woords te onderkennen voorvoegsels, zien wij ook nog soms eene enkele letter voor het een of ander woord gevoegd, en daardoor nieuwe woorden gevormd. Deze letters zijn 1) of verkortingen en samentrekkingen der door ons beschouwde voorvoegselen, of 2) meer op zich zelve staande aanhechtsels.

Tot de eerste soort b. v. behoort de voorvoeging van b, als verkorting van b e, gelijk wij die zien in het werkwoord *blijven*, hetwelk uit *belijven* is samengetrokken, beteekenende het oude werkwoord *lijven* of *liven* duren, voortduren, en denklijk vader zijnde van ons substantief *leven*, dat oorspronkelijk een' staat van *during* aanduidt. Zoo is *biechten* uit *be-iechten* of *be-jiechten*, d. i. belijden, *barmhartig* uit *be-armhartig* samengetrokken.

Tot de tweede soort bringe men de voorvoeging der d in *dwarrelen* van *warrelen*, d. i. *warren*. *Dwarrelwind* is een wind, die alles dooreendraait en *wart*. Het *dwarrelt* mij voor de oogen beteekent: alles draait verward voor mijn gezicht. Zoo stamt ook misschien *dwards* van *wars*.

Tot de eerste soort behoort weer de voorvoeging van g, bij verkorting voor g e. *Gunnen* b. v. staat voor *geunnen*, van 't oude werkwoord *unnen*, *onnen*, d. i. genegen zijn. *Glijden* voor *gelijden*, van 't oude *liden*, *leed*, *geleden*, in den zin van *gaan*, zich bewegen, waarvan wij nog *ver-* of *voorleden*, in den zin van *voorgaand*, *voorgegaan*, *vergaan*, of, op zijn Hoogduitsch, *vergangen*, hebben. En zoo staat *gloeijen* voor *geloeijen*, *groeijen* voor *geroeijen*, *gluipen* voor *geluipen* enz. alle van bekende oude, maar nu niet meer gebruikelijke werkwoorden afkomstig. Vooral vertoont zich bij onze hoogduitsche taalbroeders die samentrekking van g e tot g zeer dikwerf. Zij zeggen b. v. *glück*, *gnade*,

gleich, glied, glaube enz. voor ons *geluk, genade, gelijk, gēlid* of *lid, geloof* enz. Bijwijlen vertoont dat verkorte *ge* zich bij ons ook wel onder de gedaante eener voorgevoegde *k*. Zoo komt van *nijpen, genijpen* in den zin van *bijeen- of samennijpen* (vergelijk het gezegde in § 72 over *ge*), en dat bij samentrekking *knijpen* is. Zoo zeggen de Hoogduitschers *nagen*, d. i. knauwen, knabbelen; maar wij, *knagen*, zijnde zooveel als *genagen*. En op dezelfde wijze ontspruit *knikken* uit *nikken, kwellen* (in den zin van opborrelen) uit *wellen, opwellen*; *krimpen* uit *rimpen*, d. i. samentrekken, ineenploojen, ineenfronsen, ineenschrompelen, van welk oud werkwoord *rimpen* wij het substantief *rimpel* voor plooi, frons in 't gelaat hebben. — *Klap* hangt wellicht met *lap* samen, gelijk wij nog wel zeggen, iemand een' *lap, klap* of *flap* aan de ooren geven; *klomp* met *lomp*, in den zin van stuk, brok. Wij spreken toch van vodden en lompen enz.

Ook de *f* hecht zich wel eens voor de woorden, om daardoor nieuwe afleidsels te vormen. Zoo komt van *lauw, flaww*, van *likken*, in den zin van glad, effen maken, *flikken, opflikken*, b. v. hij ziet er recht *gelikt* en *geflikt* uit. Van *niesen, fniezen*, van *leppen, fleppen*, waarvan *aan de FLEP* zijn enz. Vermoedelijk staat die *f* bij verkorting voor *fe*, en dit *fe* is eene veranderde uitspraak van het voorvoegseltje *be*, daar toch de *b* en *f*, als beide lipletters zijnde, d. i. door de lippen gevormd, zeer dikwerf in de talen verwisseld worden. Hooft zingt van *Cupido*, terwijl deze de schoone *Doris* om eenige haren uit heure lokken verzoeken wil:

't *Boefje quam, toen zij zich kemde,*
Stelen darde (d. i. *durfde*) 't *niet, maar LEMDE*
Met een bedelende stem enz.

Lemmen beteekent hier met eene, zooals wij zeggen, *lijmende* stem spreken, gelijk kinderen al vleijend doen. Uit dat werkwoord is, met voorvoeging van *f*, ons tegenwoordig werkwoord *fleemen* ontstaan, dat nagenoeg hetzelfde als *lemmen*

beteekent, en voorts voor vleijen, flikfloojen, genomen wordt.

Van de voorvoeging der p hebben wij een voorbeeld in *Plomp* van *lomp*, d. i. ruw. Ook in die p schijnt men een ingekrompen b e te moeten zoeken.

De s ch dient ook wel eens tot voorvoegsel van afleiding. Zoo komt *schrappen*, *schraperen*, van het verouderde werkwoord *rappen*, d. i. afschaven, afkrabben. *Schrimpelen*, *verschrimpelen*, stamt van het reeds aangehaalde *rimpen*, in het Hoogduitsch *rümpfen*, d. i. fronsen, ploojen, waarvan wij *rimpel* en *rimpelen* hebben.

De voorhechting der bloote s doet van *lijm* (in het Hoogduitsch *leim*, *leimen*) dat is, eene kleverige stof, *slijm*, ontstaan; van 't oude *labben*, d. i. leppen, slorpen, *slabben*, *slabberen*. Van 't oude werkwoord *luimen*, *luimeren*, dat met half geloken oogen, als de katten doen, naar iets zien of loeren beteekende (gelijk wij daarvan nog de spreekwijs *op zijn luimen liggen* hebben) komt *sluimeren*, in den zin van zoo wat half en half de oogen dicht hebben en slapen. Van *muil* (in 't Hoogduitsch *maul*) d. i. mond, komt het platte *smuil* of *smoel*; van *likken* misschien *slikken*; van *tronk* *stronk*; van 't engelsche *trot* (*throt*, *throat*) d. i. keel, ons *strot*; van *trekken*, *strekken*; van 't oude *ropen*, *roppen*, dat is, plukken, afscheuren, bij de Hoogduitschers in *rupfen* nog voortlevend, komt, door voorvoeging der s t, *stroopen*, b. v. een' haas het vel *afstroopen*.

Ook de t leidt wel eens af. Zoo komt wellicht van *rommelen* *trommelen*, van *rekken* *trekken*.

Deze voorvoegingen van s ch, s, st en t kunnen niet als verkortingen van bekende voorvoegsels beschouwd worden. Misschien echter heeft men oudtijds de nu verdwenen voorvoegselen *as*, *is*, *us*, *te*, *to*, gehad, waarvan het nog overblijfsels zijn.

Ver krimpt wel eens saam tot *vr*. Zoo ontstaat, schoon GRIMM dit ergens in twijfel trekt, *vreten* (waarvan *vraat*), vermoedelijk uit *vereten*, dat is al voort en voort eten. Vergelijk het gezegde in § 74 over het voorvoegsel *ver*.

Ook de w leidt af en hangt wellicht met de f samen. Door de voorklamping van w ontstond *wrijven* nit het oude *rijven*, hetwelk de Hoogduitschers in hun werkwoord *reiben*, hetzelfde als ons *wrijven* beteekenende, nog overig hebben.

En zoo kan wellicht *wraak* van een vroeger substantief *raak* stammen, bij de Hoogduitschers in hun *Rache*, dat bij hen *wraak* beteekent, nog voortlevend. — Van 's gelijken *wroegen* van *roegen*, bij de Hoogduitschers nog in hun werkwoord *rügen* gebruikelijk, hetwelk gispn, beschuldigen, te kennen geeft. De *wroeging* des gewetens is dus de beschuldiging, die het ons doet.

Met eene voorgevoegde z ontspruiten ook wel woorden. Van *wijken*, *week*, *geweken* b. v. komt, gelijk wij § 21 gezien hebben, het adjectief *week*; dat zooveel als hetgeen bij den druk *terugwijkt* beteekent. Van dit *wijken* nu, of naar de vroegere uitspraak *wiken*, komt misschien *zwiken* of *zwikken*, hetwelk van kinderen gezegd wordt, die men ineen heeft laten zakken, dat is, eensklaps, als het ware, heeft laten weg- of terugwijken. Zoo komt van het werkwoord *wijken* ook *bezwijken*, in den zin van *neerzigen*, *neerzinken* onder een' last, *terugwijken* voor den last van iets; b. v. hij *bezweek* onder de ellende. — Daartoe behoort ook ons adjectief *zwak*, eigenlijk en letterlijk zooveel als *week*, *wijkend*, *bukkend*, *beduidend*. Al verder komt door de z van *wenk* *zwenk*; van *waaijen* *zwaaijen*, d. i. al heen en weer met iets waaijen; van *wellen* of *opwellen* *zwellen*; van *wanken* of *wankelen* *zwanken*, bij de Hoogduitschers in hun werkwoord *schwanken* gebruikelijk. Enz.

Misschien is die z, evenals de s, eene verkorting van een oud verdwenen voorvoegsel.

Dit moge over de voorvoeging van enkele letters genoeg zijn. De kracht van afleiding, aan haar toegeschreven, is niet altijd even zeker. Er waren voorts nog enkele andere op te noemen; deels echter zijn deze te weinig bekend, deels meer verbasteringen van de rechte schrijfwijze, dan regelmatig gevormde afleidingen te noemen. De voorvoeging der n,

waardoor wij b. v. van iemand *Niemand*, van iets *Niets*, van ergens *Nergens*, van ooit *Nooit*, van immer *Nimmer* enz. vormen, is vaak eene afkorting van het in alle oud-duitsche talen voorkomende woordje *NE*, of bij omkeering *EN*, dat berooving, ontkenning aanduidde, en waarvoor wij nu het samengestelde *niet*, dat is *NEiet*, gebruiken. Zoo zeide men voorheen, *ik NE*, of *ik EN kan*, dat is: *ik kan NIET*; *ik NE wil*, *ik wil NIET*. Het zij mij vergund korthedshalve te verwijzen tot mijne aantekeningen op het eerste Deel van *BLAIR*, bl. 170. Dientengevolge is *Niemand*, *Nimmer* enz. *NE ieman* (niet een man of *mand*, gelijk de Denen voor *man* schrijven), *NE immer* enz.

§ 80.

Hetgeen wij over de voorvoegselen van afleiding te zeggen hadden, zullen wij met de volgende aanmerkingen besluiten.

1.) Men ziet, dat de voorvoegselen deels voor naamwoorden, deels voor werkwoorden, deels voor naam- en werkwoorden beide geplaatst worden. *Ver* heeft men b. v. in het substantief *verlof*, maar daarom geen werkwoord *verloven*, voor verlof geven, *veroorloven*. Wel integendeel *vergeven* en *vergift* beide.

2.) Men ziet, dat door middel der voorvoegsels de taal een onnoemelijk aantal woorden vormt, en dat hierin vooral de duitsche talen zeer boven het Fransch uitmunten. Men beproeve toch eens (gelijk wij dit hierboven reeds eenigszins aanstipten) van een fransch werkwoord zooveel derivaten en koppelingen te maken, als wij 1) door onze voorvoegsels, en 2) voorts door onze voorzetsels of praepositien van een hollandsch werkwoord kunnen maken. Neem eens ons *springen*, *BESpringen*, *BIJSpringen*, *TOESpringen*, *INSpringen*, *OPSpringen*, *AFSpringen*, *NASpringen*, *VERSpringen*, *DOORSpringen*, *HERSpringen*, *MISSpringen*, *OVERSpringen*, *MEESpringen*, *UITSpringen*, *ACHTERSpringen*, *TEGENSpringen*, *ONTSpringen*, *VOORSpringen*, enz. en vergelijk er het fransche *sauter* tegen.

3.) Men ziet, dat de meeste voorvoegselen oorspronkelijk op zich zelf staande woorden, met name afscheidbare voorzetsels, of liever eene soort van adverbien van ruimte schijnen geweest te zijn, ja, geleerde taalkenners hebben aange-toond, dat men in overouden tijd sommige nog werkelijk afgescheiden gebruikt vindt.

4.) Men ziet voorts, dat de voorvoegsels tot de oudste bestanddeelen onzer taal behooren, en dat men uit de menigerlei beteekenissen, die zij aan de woorden bijzetten, besluiten kan, dat zij ontstaan zijn in een' tijd, toen een enkel woord nog dikwerf een aantal verschillende dingen moest uitdrukken. Vergelijk het gezegde over *ver* § 74.

5.) Ofschoon onze meeste voorvoegselen vanoudsher in de meeste deutsche talen voorkomen, moet men van die talen echter de zoogenaamde oud-noordsche of scandinavisch-deutsche talen, het oud-Zweedsch, oud-Deensch en IJslandsch, uitzonderen. In deze namelijk komen *be*, *ge*, *ver*, *er* en *ont* of geheel niet, of slechts zeer weinig voor, schoon het evenwel niet onvermoedelijk zij, dat dit mangel dien talen toch oorspronkelijk niet eigen is geweest. Ook tegenwoordig bezigt men ze in het deutsche Noorden nog niet bovenmatig veel, gelijk *ge* in het Engelsch uitgestorven is.

6.) Bij de voorvoegselen *ge*, *be*, *ver*, *er*, *her* en *ont* moet men nog dit eigenaardige opmerken, dat in de conjugatie der werkwoorden, waarvoor zij gehecht worden, het lijdende deelwoord (participium passivum of praeteritum), dat anders in onze taal altijd het buigingsdeel *ge* voorop neemt, b. v. *schrijven*, *schreef*, *geschreven*, dit *ge* nu wegwerpt. Dus conjugeert men *gelukken*, *gelukte*, *gelukt*, *verschrijven*, *verschreef*, *verschreven*, *bedekken*, *bedekte*, *bedekt*, *ontloopen*, *ontliep*, *ontloopen*, *hermaken*, *hermaakte*, *hermaakt*, *erkennen*, *erkende*, *erkend* enz. niet *gelukken*, *gegelukt*, *verschrijven*, *vergeschreven*, *verloopen*, *vergelopen* enz. Het waarom hiervan is nog duister.

7.) Onze naaste taalverwanten, de Hoogduitschers, hebben, behalve de door ons opgenoemde voorvoegselen (die zij

allen evenwel niet altijd in dezelfde beteekenis als wij bezigen), nog het voorvoegsel *zer* (spreek uit *tser*), dat wij missen. Het drukt bij hen vernieling of vernietiging uit, te weeggebracht door de handeling, die in de werkwoorden, waaraan het gehecht wordt, is aangeduid. Zoo zegt men in het Hoogduitsch: *ZERbrechen*, *ZERreissen*, *ZERstören*, *ZERtrümmern* enz. d. i. *verbreken*, *verscheuren*, *verwoesten*, *verbrüjzelen* of dit laatste, letterlijk, *verpuinen*. Men ziet dat wij de kracht van dit *zer* dikwerf in ons voorvoegsel *ver* bezitten. Niet altijd evenwel. De hoogduitsche woorden *ZERbersten*, *ZERreihen*, *ZERspalten*, *ZERSpringen*, *ZERkochen*, *ZERkratzen*, *ZERTanzen* en soortgelijke kunnen wij niet wel anders vertalen dan door *IN STUKKEN barsten*, *wrijven*, *klieven*, *springen*, *koken*, *krabben*, *dansen* enz. Oudtijds luidde dit voorvoegsel *za*, *ze*, *zi*, ook *zar*, *zir* enz. In de volkstongvallen van ons Vaderland, b. v. in mijne geldersche geboortestrecken, hoort men nog wel eens: *dat is tebroken*, zeggen voor *IN STUKKEN gebroken*. Dit voorgevoegde *te* is juist het hoogduitsche *zer*, want in sommige oudduitsche tongvallen vindt men voor *zer* of wel *ze*, naar den aard van den neerduitschen tongslag, die den opperduitschen sisklank *z* gewoonlijk in *t* verandert, *te* en *to* geschreven. Ook bij onze nederlandsche Schrijvers uit de dertiende en veertiende eeuw komt dat *te* in den zin van het hoogduitsche *zer* wel voor.

8.) Ons woord *mis* in *misdaad*, *misdoen*, *misgreep*, *mislukken*, wordt door sommigen wel eens onder onze voorvoegsels gerangschikt. 't Is echter daar niet toe te brengen, maar vermoedelijk een oud substantief (soms ook adjectief), dwaling beteekenende, en dat ook thans nog wel eens als een afzonderlijk woord gebruikt wordt, b. v. *ik heb het mis*. *Misdaad* is dus rechtstreeks eene samenstelling of koppeling (*compositum*) te heeten.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de samenstelling of koppeling (compositie) van woorden.

§ 81.

Behalve de vorming van woorden door middel van afleiding, is er in de duitsche talen nog een ander, zeer vermogend middel, om woorden te scheppen, namelijk de *samenstelling*, *samenkoppeling*, of korter gezegd, *koppeling*. Hierdoor verstaan wij, als boven reeds met een woord is aangeroerd, het bijeenvoegen, verbinden of vereenigen van twee of meer, elk op zich zelve en buiten die verbinding ook afzonderlijk bruikbare en gebruikt wordende woorden, om indiervoege, door die versmelting als het ware, een nieuw woord te vormen, dat in staat is, in eens dat denkbeeld uit te drukken, waartoe men anders eene omschrijving van meer, los en gescheiden staande woorden noodig zoude hebben. Zoo maken wij uit *kaars* en *licht* *kaarlicht*, uit *vuur* en *berg* *vuurberg*, uit *berg*, *rots* en *kloof* *bergrotskloof*, uit *bewonderen* en *waardig* *bewonderenswaardig*, uit *pik* en *zwart* *pikzwart*, uit *groot* en *machtig* *grootmachtig* enz.

Dergelijke woordvereeningen noemt men *koppelingen* (in het Latijn *composita*), en, in tegenoverstelling daarvan, noemt men alle woorden, die niet uit zulk eene versmelting ontstaan, hetzij ze nu, voor het overige, meer stam-, of meer afgeleide woorden, dat is meer primitieven of meer derivaten zijn, *enkelvoudigen*, of, zooals men misschien zou kunnen zeggen, *enkelvoudelingen* (in het Latijn *simplicia*).

Men voege deze onderscheiding van enkelvoudige woorden en koppelingen (*simplicia et composita*) bij hetgeen op bl. 19 over het onderscheid tusschen 1) stam-, 2) afgeleide, en 3) samengestelde of gekoppelde woorden gezegd is. Elk blootelijk of stam-, of afgeleid woord is altijd een *enkelvoudig* woord. *Leeraar*, b. v. *gunstig*, *slaper* enz. zijn, zoowel als *leer*, *gunst*, *slaap*, enkelvoudig.

Wij moeten echter dit onderwerp der woordkoppeling of compositie wat nauwkeuriger behandelen, daar het in onze en in de overige talen van Duitschen stam vooral geene minder aanzienlijke plaats bekleedt, dan dat der afleiding, en tevens daar het misschien door onze Taalkundigen nog niet zoo volledig is uiteengezet, als het wel verdiende. Vreemd is het, dat de voortreffelijke TEN KATE het schier niet heeft aangeroerd.

Ten einde in de beschouwing van dit stuk geleidelijk te werk te gaan, zullen wij de volgende punten ontwikkelen.

1.) Over hetgeen men door woordkoppeling of woordsamenstelling (compositie), in onderscheiding van woordafleiding, verstaan moet, en over het soms moeilijke, om beider ineenloopende grenzen af te bakenen.

2.) Over de verschillende soorten van woorden of zoogenaamde rededeelen (in het Latijn *partes orationis*), die zich met elkander laten samenkoppelen.

3.) Over zekere, bij ons nog ongebruikelijke, soort van koppeling.

4.) Over het onderscheid in de koppelingen tusschen *eigenlijke* en *oneigenlijke*.

5.) Over de vocaal van verbinding, oudtijds in echte koppelingen in de Duitsche talen vermoedelijk aanwezig.

6.) Over het getal van woorden, waaruit eene koppeling bestaan kan.

7.) Over koppelingen van geheele zegswijzen of zinsneden.

8.) Over de twee hoofdbestanddeelen, die in elke koppeling, hetzij ze uit twee, of uit meer woorden besta, worden aangetroffen, en over den grondregel, ten aanzien dier bestanddeelen geldend.

9.) Over de verandering of toevoeging, die de woorden door de koppeling soms in hunne gedaante ondergaan.

10.) Over de declinatie, motie, comparatie en conjugatie der koppelingen.

11.) Over den accent of klemtoon in onze koppelingen of op welk gedeelte van deze die klemtoon doorgaans valt.

12.) Over de verschillende zinsbeteekenissen, die door middel der woordkoppeling zoo al worden uitgedrukt.

13.) Over het nut en de fraaiheid, die het vermogen, hetwelk onze taal bezit, om op allerlei wijze koppelingen of *composita* te vormen, aan haar bijzet, en over de voorrechten, waarop het Nederlandsch in dat opzicht boven sommige andere spraken roemen mag.

14.) Over eenige voorschriften, tot het vormen van koppelingen betrekkelijk.

15.) Slotaanmerkingen over de woordkoppeling.

1. *Over het onderscheid tusschen woordkoppeling (compositie) en woordafleiding, en over het soms moeilijke, om beider grenzen af te bakenen.*

§ 82.

De AFLEIDING, voor zoover zij niet onmiddellijk uit den stam van een werkwoord plaats heeft (zie § 18), hecht aan een zoogenaamd stamwoord (§ 9), of in het algemeen aan een vroeger woord, 't zij aan het einde, 't zij aan het begin, één of meer letters of lettergrepen, die, zoo zij alleen en op zich zelve staande gebruikt werden, thans niets zouden beteekenen; maar waardoor, in vereeniging met dat vroeger woord, een nieuw woord van eene veranderde of anders gewijzigde beteekenis ontstaat; terwijl echter het grondbegrip, in het stam- of vroeger woord opgesloten, altijd heerschend blijft. Zoo komt van *i k l e e s* *LEZER*, van *g u n s t* *gunstig*, van *j o n g* *jongeling* enz. In al die woorden speelt het begrip van *lezen*, *gunst*, *jong*, hoe dan ook gewijzigd, en of met personen en zaken, of met hoedanigheden in verband gebracht, de hoofdrol.

De WOORDKOPPELING integendeel vereenigt met een ander woord geene op zich zelve meer of minder donkere, niets beteekenende letters of lettergrepen; maar voegt twee of meer, ieder ook voor zich zelf gebruikelijke en verstaanbare woorden bij elkander, om indiervoege uit hunne versmelting

een nieuw woord te vormen. Niet echter het eerste, of de eerste van die bijeengevoegde woorden, maken het hoofdbegrip van dat nieuwe woord uit, gelijk in de eigenlijke afleiding met achtervoegselen de kracht in het *stam-* of *vroeger* woord ligt (in *lezer* b. v. in het denkbeeld *lezen*); maar meestal wordt dat hoofdbegrip door het laatste woord der koppeling uitgedrukt. Zoo bevat in *avondstar* het tweede woord, dat van *star* namelijk, het hoofdbegrip, en *avond* strektslechts tot wijziging van dit begrip. Maar straks hierover nader!

Ofschoon dus (om van andere, *minder vast doorgaande* kenmerken van onderscheid niet te spreken), afleiding en koppeling reeds hierdoor genoegzaam van elkander onderscheiden zijn, loopen beider grenzen op sommige plaatsen echter zeer ineen, en het 'is dikwerf moeilijk te zeggen, of men dit of dat woord als afgeleid, dan als saamgekoppeld beschouwen moet. Vooreerst geldt dit van afleidsels, gevormd door middel van die achtervoegselen, waarvan wij met zekerheid, of ten minste nagenoeg met zekerheid, kunnen zeggen, dat zij voorheen op zich zelf staande, afscheidbare woorden geweest zijn, zooals dit met *b a a r*, *l i j k*, *l o o s* en de meeste overige achtervoegselen der Tweede klasse het geval is. Vergelijk hierboven § 40 en volg. Zijn dit nu afleidsels of koppelingen? Het eerste zijn ze tegenwoordig, nu die achtervoegsels niet meer als afzonderlijke woorden gebruikt worden. Het laatste waren ze voorheen, toen dit nog plaats had. Wij hebben ze met *TEN KATE* als afleidsels beschouwd. *GRIMM* brengt ze onder de koppelingen.

Van dubbelzinnigen aard, ten tweede, zijn de afgeleide woorden of afleidsels, gevormd door voorvoegsels. Ook deze kunnen als koppelingen beschouwd worden, voor zover men die voorvoegsels voor oorspronkelijk afscheidbare en ook afzonderlijk toen bruikbare en gebruikte voorzetsels of voorzetselachtige adverbien houdt, iets, wat zeer vermoedelijk is. Vergelijk § 80.

Ik heb dus de woorden, door middel van die voorvoegselen uit andere voortspruitende, met *TEN KATE* bloot daarom

onder de afleidsels gerangschikt, dewijl de gemelde voorvoegselen, als daar zijn: *be, ge, ver, her* enz., *thans* niet meer als afzonderlijke woorden gebruikt worden; terwijl ons voorts het gevoelen van hen, die *afleiding* slechts *aan het einde*, en niet *aan het begin* der woorden willen doen gelden, in eene vrij willekeurige bepaling des denkbeelds van *afleiding* gegrond schijnt. Vergelijk het gezegde in § 18.

Ten derde kan men vragen: indien men door koppeling verstaan moet, gelijk gij er door verstaan wilt hebben, de vereeniging van twee of meer, ieder nog afzonderlijk bruikbare woorden, hee het dan te maken met woorden, als *bruidgom*, d. i. bruidman, *juffer*, dat is jonkvrouw (zie § 4), en soortgelijke, van welke een gedeelte verouderd, en, als zij gescheiden zijn, niet meer bruikbaar is? Immers het woord *gom*, in de beteekenis van man of mensch, is evenmin meer in omloop, als het oude *ver* voor vrouw. Zijn dit dan nu afleidsels of koppelingen? Noemt men ze het laatste, zoo kan men ons tegenwerpen: waarom is *bruidgom* minder afleidsel dan *vruchteloos*, welk *loos* in de beteekenis van *zonder* (zie § 50) oudtijds zoowel een afzonderlijk woord zal geweest zijn, als *gom* in den zin van *man* zulks was? Noemt men ze integendeel afleidsels, zoo is de tegenwerping even gereed: waarom is *bruidgom* minder eene koppeling dan *bruidman* b. v. zijn zou? Waren *gom* en *man* oudtijds niet schier van ééne beteekenis? Zijn het niet beide substantieven? Ook hier is dus de scheidslijn tusschen *afleiding* en *koppeling* moeilijk te trekken, en dat ik *bruidgom*, maar b. v. niet *vruchteloos*, *adellijk* enz. eene koppeling zou heeten, is alleen daarom, omdat het woord *gom* zich niet, gelijk *loos*, *lijk* enz. als een *ieder oogenblik* voorkomend middel vertoont, waarmede men woorden afleidt, maar slechts in dat enkele *bruidgom* (of misschien hier en daar nog in eene dergelijke uitdrukking) zichtbaar is. Het is door de taal dus niet geijkt en gestempeld als achtervoegsel, gelijk *loos*, *lijk*, *baar* enz. zulks wel zijn, met welke woorden ik toch honderden van nieuwe afleidsels vormen kan.

De gezegde voorbeelden zullen voldoende zijn, om te doen zien, hoe moeilijk het soms zij, afleiding en koppeling van elkander te onderscheiden. Maar is dit soms ook niet het geval met afleiding en buiging, dat is: smelten hier en daar de achtervoegsels en voorvoegsels niet met de verbuig- of buigingsdeelen (partikelen van flectie) ineen? Is het niet half en half nog twijfelachtig, of men a n d in *heilAND*, *vijAND* als buigdeel, dan als achtervoegsel hebbe aan te zien? Hoe zou zich het in vele opzichten gelijksoortige en gelijkaardige niet vermengen, daar de meest tegenstrijdige dingen ten laatste ineenvloeijen? Zelfs het zwart wordt door trapswijze verheldering op het laatst wit, zoodat men aan de grenzen van beider gebied tussehenkleuren erlangt, waarvan men even moeilijk kan zeggen, of zij tot het zwart, dan of zij tot het wit behooren. Gelijk echter niemand daarom aan het grondonderscheid tussehen wit en zwart zal twijfelen, zoo heeft men evenmin reden, afleiding en koppeling *tegenwoordig* voor hetzelfde te houden, omdat er woorden zijn, die schier met hetzelfde recht zoowel tot de eerste, als tot de laatste gebracht zouden kunnen worden.

2.) *Over de verschillende soorten van woorden of rededeelen (partes orationis) in de koppeling.*

§ 83.

De rededeelen, in hunnen ruimsten omvang, zijn het lidwoord of artikel, het zelfstandig naamwoord of substantief, het bijvoegelijk naamwoord of adjectief, het voornaamwoord of *pronomem*, het getalwoord of *numerale*, het werkwoord of *verbum*, het tussehen adjectief en *verbum* zwevende deelwoord of *participium*, het bijwoord, bijwerkwoord of *adverbium*, het voeg- of koppelwoord of conjunctie, het voorzetsel of praepositie, en het tussehenwerpsel of interjectie.

De meeste dezer soorten van woorden zijn voor koppeling vatbaar, sommige zelfs met bijna iedere andere soort. Het

doet er ook niet toe, of de woorden stam- of afgeleide woorden zijn (§ 9). Primitieven koppelen zich met primitieven of met derivaten, naar believen.

Het lidwoord alleen vertoont zich, nauwkeurig gesproken, niet in koppelingen. Is *de* in *DEgene*, *DEZelve* dit dan niet? zal men vragen. Ik antwoord: die woorden hebben wel den schijn van koppelingen, omdat men die woorden meest aanéenschrijft; maar in den grond is *DEgene*, *DEZelve* evenmin eene koppeling, als *DE man* zulks is. Het bewijs hiervoor is, dat men, *degene* en *dezelve* verbuigend, zoowel het woordje *de*, als de woorden *gene* en *zelve* verbuigt, b. v. *dezelve*, *deszelfs* of *deszelven* enz. Dit nu doet men nooit in koppelingen. In koppelingen wordt slechts het laatste woord gedeclineerd, b. v. *de appelboom*, *des appelbooms*, niet *des appelsbooms*. Hierover straks nader.

Men heeft schijnbaar enkele bijwoorden of adverbia, waarin zich eene koppeling van het lidwoord vertoont, b. v. *DESgelijks*, *DESwege* enz. *Des* is hier echter geen lidwoord, maar een oud voornaamwoord.

Wij zullen nu de voornaamste soorten van composita doorloopen, en ons hierbij regelen naar den aard van het woord, dat in de koppeling *vooraan* staat, en dus het eigenlijke middel of werktuig er van is.

Het substantief hecht zich zeer dikwerf vóór het substantief, b. v. *AVONDstond*, *MANESchijn*, *WATERstroom*, *VUURwerk*, *WIJNSTOK*, *APPELboom*, *BLIKSEMlicht*, *MORGENuur*, *VREËverbond*, *JAARmarkt*, *KERKgebouw*, *FRUITverkooper*, *DAGdief*, *PENNEMES*, *KURKETrekker*, *KINDERSpel*, *KOEPok*, *KRENTENbrood* enz.

Het substantief plaatst zich zeer dikwerf vóór het adjectief, b. v. *BLOEMrijk*, *ROEMruchtig*, *EERzuchtig*, *ROZERood*, *GOUDgeel*, *JAMMERhartig*, *BLOEDdorstig*, *BIJBELvast*, *VOGELvrij*, *IJZERhard*, *IJSkoud*, *PIKdonker*, *GRASgroen*, *GELDarm*, *SCHATrijk*, *ARMDik*, *BLOEDzuur*, *STOKoud*, *KOOLzwart*, *ELLENlang*, *LOODzwaar*, *HONIGzoet*, *PIJLSnel*, *LELIEWit*, *MOEDERnaakt*, *MANmoe-dig* enz.

Het substantief plaatst zich niet vóór het voornaamwoord

of pronomen ; wel omgekeerd het laatste vóór het substantief, schoon evenwel zelden, b. v. ZELFmoord, ZELFliefde.

Het substantief hecht zich niet vóór het getalwoord ; wel omgekeerd het getalwoord vóór het substantief, b. v. EENdracht, TWEEdracht, HONDERDman, TIENman, DUIZENDhout, DUIZENDkunstenaar enz., waarvan straks nader.

Het substantief koppelt zich somwijlen met het werkwoord of verbum, b. v. KIELhalen, DAGdieven, RADbraken, LEDEbraken, STUIPTrekken, BUIKsprecken, RAASKallen, PLUIMstrijken, RAADplegen, HANDhaven, ZEGEVieren, ZEGEprulen, ZIELtogen, MUGGEziften, GLIMlagchen, WEERlichten, BRANDschatten, BE-RAADslagen en eenige andere. Over het algemeen echter schijnt het substantief het werkwoord niet gaarne achter zich te nemen. Met het handelend deelwoord (*participium activum*) verbindt het zich niet onwillig, b. v. VUURretend, BLOEDspuwend, LEEDvoorspellend, HALSbrekend, HEILbrengend, VRUCHTdragend, TIJDDoodend, OOGbetooverend, HARTverscheurend, HAATdragend enz. Vooral gunnen de Dichters zich in het scheppen van zulke koppelingen veel vrijheid. Enkele *composita* hebben wij ook met het verleden deelwoord (*participium praeteritum*), b. v. GODvergeten, EERvergeten, SCHRIFTgeleerd, KRIJGSgevangen, MINGevangen, d. i. gevangene der min, (bij POOT), enz.

Over andere, bij ons nog weinig gebruikelijke koppelingen met het verleden deelwoord of *participium praeteritum*, als daar zijn mosbewassen, BLOEDbevekt, zullen wij straks een woord zeggen.

Het substantief koppelt zich enkele keeren vóór het adverbium of bijwoord, b. v. SPOORslags, HANDtastelijk. Evenwel moet men zulke bijwoorden beschouwen als eerst gevormd, nadat de koppelingen SPOORslag, HANDtasten waren ontstaan. Hetzelfde geldt van alle, met een substantief voorop gekoppelde adjectieven, die men, gelijk al onze overige adjectieven, ook als adverbien bezigen kan ; b. v. VUURrood schitteren, LOODzwaar wegen. Vuurrood en loodzwaar zijn hier adjectieven in vorm, maar adverbien in beteekenis.

Het substantief hecht zich niet vóór het voegwoord of de conjunctie.

Ook niet vóór de praepositie of interjectie, tenzij men in koppelingen, als *slokop* en soortgelijke, *slo* als een substantief wil aanzien. Maar over die vreemdsoortige koppelingen straks nader. Wel heeft er omgekeerd koppeling van die rededeelen met het substantief plaats. Vergelijk § 90.

§ 84.

Het adjectief plaatst zich vóór het substantief in *EIGENZIN*, *ZUURSTOF*, *GROOTMOEDIGHEID*, *LEDIGGANG*, *BLAUWOOG*, *ROODBORSTJE*, *GEELZUCHT*, *LANGOOR*, *STOMPNEUS*, *KROESKOP*, *GEHEIM-SCHRIJVER*, *ROODVONK*, *JONKHEER*, *BOOSWICHT*, *HOOGTIJD* enz.

Het adjectief paart zich met het adjectief in *BLEEKBLAUW*, *GOEDHARTIG*, *KLEINMOEDIG*, *EDELAARDIG*, *BOOSAARDIG*, *ZOETSAPPIG*, *HOOGGELEERD*, *HALFJARIG*, *VRIJWILLIG*, *GOEDGUNSTIG* enz. Eigenlijk echter neemt in zulke koppelingen het adjectief de beteekenis van een adverbium aan. *GROOTMAGTIG* is *ZEER* of *GROOTELIJKS* *machtig*.

Het adjectief plaatst zich niet of zelden vóór het pronomen of voornaamwoord. Men zou *ALWIE*, *ALWAT* kunnen noemen, zoo dat evenwel composita zijn, en men *al* als adjectief wil aanzien.

Het adjectief zet zich vóór het getalwoord in *ALLEEN*, d. i. *AL-EEEN*, hetwelk dan als adverbium gebruikt wordt.

Het adjectief hecht zich vóóraan het werkwoord in *LIEFKOZEN*, *OPENBAREN*, *VERMENIGVULDIGEN*, *VOLTOOIJEN*, *VOLBRENGEN*, *VOLMAKEN*, *VOLVOEREN*, *MINACHTEN*, *GROOTSPREKEN*, *HOOGACHTEN*, *STAROOGEN* (zoo veel als strakoogen, met strakke oogen zien), *DWARSSBOOMEN*, *KORTWIEKEN* enz. In den grond strijdt het echter tegen den aard van het werkwoord een adjectief voorop te nemen, en waar die koppeling plaats heeft, ontvangt eigenlijk het adjectief de natuur van een bijwoord of adverbium. Koppelingen, als *HOOGACHTEN*, *MINACHTEN* en soortgelijke, verliezen ook nog hare koppelgeaardheid, als men ze conjugeert. Men zegt toch niet *ik hoogacht iemand*, maar *ik acht iemand hoog*.

Bijwijlen paart zich het adjectief alleen met de deelwoorden der verba, zonder zulks met die verba in andere tijden of wijzen te doen. Zoo hebben wij de koppelwoorden *oudbakken*, *NIEUWbakken*, *VRIJgelaten*, *EERSTgeboren*, *ALwetend*, *ALvermogend*, terwijl wij intusschen noch *ik oudbak*, noch *ik bak oud*, noch *ik alweet*, noch *ik weet al* enz. zeggen.

Het adjectief plaatst zich, zoo men wil, vóór het bijwoord of adverbium telkens als het zich met een adjectief koppelt, dat bij wijze van bijwoord genomen wordt, b. v. *GROOTmoedig* iets doen. Hier heeft *moedig* de kracht van een adverbium, en staat voor *moediglich*. Met eigenlijke adverbia, die zulks niet slechts in beteekenis, maar ook in vorm zijn, vindt men zelden adjectieven gekoppeld, tenzij men *anderwerf*, *anderwaarts*, *eertijds* en soortgelijke daartoe brengen wil, of wel in adverbia, met *lijk*, *loos*, *zaam* enz. afgeleid, composita wil zien, b. v. *eerbaarlijk*, *openlijk* enz. Wij noemen dit echter afleidingen.

Het adjectief plaatst zich niet vóór het voegwoord of de conjunctie; evenweinig vóór praepositiën en interjectiën.

§ 85.

Het voornaamwoord hecht zich vóóraan het substantief in *ZELFmoord*, *ZELFliefde*, *ZELFbedrog*, *IKzucht* (eene, in onzen tijd in zwang geraakte koppeling), *IKliefde* en eenige weinige soortgelijke; want over het algemeen is die vereeniging der pronomina en substantiva zeldzaam, en zoo zij plaats heeft, zijn het doorgaans *oneigenlijke* koppelingen, over welke benaming hieronder nader.

Even schaars treft men koppelingen van voornaamwoorden met adjectieven, verba en de kleinere rededeelen aan. Men kan echter *ELkander*, *DESGelijks*, *DERgelijk*, waarin *DES* en *DER* geene lid-, maar oude voornaamwoorden zijn, *MIJNenthalve* enz. eenigszins tot die soorten van composita brengen. *Gÿlieden* is geene koppeling. *Elkeen*, *iedereen* zweemen er naar.

§ 86.

Het getalwoord koppelt zich vóór substantieven in *DRIEMAN*, *TIENMAN*, *HONDERDMAN*, *DRIEMANSCHAP*, *VIERHOEK*, *VIJFHOEK*, *DRIEËNHED*, *DRIELIJVIGHEID*, *VIERTAL*, *ZESTAL*, *DUIZENDTAL*, *DUIZENDKUNSTENAAR*, *EENDRACHT*, *TWEE DRACHT*, *EENHOORN*, *ZEVENGESTARNTTE* enz.

Vóór adjectieven in *EENVOUDIG*, *TWEEVOUDIG* enz. in *EENHOOFDIG*, *DRIELIJVIG*, *VIERHOEKIG*, *ZESJARIG*, *DERDEHALF*, *ZESTHALF*, *TIENTALLIG* enz.

Vóór getalwoorden zelve in *DE RTIEN*, *VEERTIEN* enz., ontsproten uit *drietien*, *viertien*.

Vóór werkwoorden in *VERTIENDUBBELEN*, *VERHONDERDVOU DIGEN*, *VEREENVOU DIGEN* en enkele soortgelijke, waarin echter, gelijk men ziet, het getalwoord zich eerst met een ander woord reeds gekoppeld heeft, waaruit dan voorts het werkwoord met voorvoeging van *ver* ontstaan is.

Vóór adverbiën in alle adjectieven, als adverbiën gebruikt. Vergelijk bl. 179. Voorts in *TWEE MAAL*, *TIEN MAAL* enz. Ook in *EENSKLAPS*; in *TWEEZINS*, *DRIEZINS* enz.; in *EENWERF*, *TWEEWERF* enz. Eigenlijk staat echter in zulke woorden het getalwoord gehecht vóóraan een substantief, maar uit die koppeling ontstaat dan het adverbium.

Vóór conjunctiën, praepositieën en interjectieën vertoont het zich zelden of nooit gekoppeld.

§ 87.

Het werkwoord plaatst zich koppelend vóór substantieven en adjectieven. Schier altijd echter met wegwerping van zijne buig- of vervoegdeelen (zie bl. 15); niet *etenlust*, b. v. maar *eetlust*. In *beminnenswaardig*, *bewonderenswaardig*, die tegen dit laatste schijnen te strijden, is *beminnen*, *bewonderen* tot substantief geworden. Met het verbum zelf verbindt oorspronkelijk het verbum zich zelden of nooit. Ook vertoont zich in de werkwoordkoppelingen van ongelijkvloeiende verba geene andere vocaal, dan die van den tegenwoordigen

tijd, of wat op één uitkomt, van de onbepaalde wijze. *Eetlust*, *DRINKlust*, *BREEKijzer*, *LEESboek* van *ik eet*, *ik drink*, *ik breek*, *ik lees*, dat is, van *eten*, *drinken*, *breken*, *lezen*, zijn bekend; niet *ATlust*, *DRONKlust*, *BRAKijzer*, *LASboek* van *ik at*, *dronk*, *brak*, *las*. Vergelijk § 20 en volg. In composita, die dit schijnen te logenstraffen, moet men het schijnbare werkwoord als substantief aanzien. *Spraakleer* b. v. is niet samengesteld uit het werkwoord *ik sprak* (*wij spraken*), maar uit het substantief *de spraak* en het substantief *de leer*. Over het algemeen is het soms moeilijk uit te maken, of men het eerste deel van sommige composita als werkwoord, dan als substantief hebbe aan te zien. Is in *ROOFvogel* b. v. het woord *roof* het substantief *de roof*, of het werkwoord *ik roof*?

Koppelingen van het verbum vóóraan het substantief ziet men in *SCHRIJFpen*, *KNIJPlang*, *RIJbaan*, *RIJKnecht*, *VLOEIpapier*, *GIETkan*, *EETtafel*, *DORSCHulegel*, *ZWEMSchool*, *SPINHuis*, *SPRINGvloed*, *BRANDglas*, *PLEEGvader*, *LEERSchool* enz. Hier is b. v. *SCHRIJFpen* uit *schrijven* en *pen* versmolten.

Vóór het adjectief in *EETgraag*, *LEERgraag*, *GEDENKwaar-dig*, *WOELziek* en eenige weinige andere. Zeer veel verbindt zich het verbum met *lijk*, *baar*, *zaam* enz., welke woordjes wij echter onder de achtervoegsels gerangschikt hebben. Vergelijk § 40.

Wij zeiden, dat het werkwoord zich niet aan het werkwoord koppelt. Men heeft echter uit de koppelingen er van vóór het substantief eenige afgeleide verba; b. v. *KENTeeken*, *KENSchets*, *BRANDmerk* telen de werkwoorden *kenteekenen*, *kenschetsen*, *brandmerken*.

Vóór andere rededeelen hecht zich het werkwoord zelden of nooit.

De participiën of deelwoorden der verba vertoonen zich gehecht vóór *heid*, *lijk* en soortgelijke woordjes, b. v. *GELEGENheid*, *BESCHEIDENheid*, *WEZENTlijk* van de participiën *gelegen* enz. Wij noemen dat echter afleidsels, geene koppelingen.

§ 88.

Het adverbium of bijwoord, voor zoover het niet een als bijwoord gebruikt adjectief is, zien wij zelden in andere koppelingen vooraan, dan in die met zich zelf of met conjunctiën en praepositieën, b. v. *DAARheen*, *DAARna*, *DAARin*, *DAARom*, *WERwaarts*, *DERwaarts*, *WEDERom*, *NIMMERmeer* en eenige soortgelijke. In *HOEDanig*, *zoodanig* (d. i. hoe gedaan, zoo gedaan) heeft men 't adverbium vóór een adjectief.

Koppelingen, als *hoogachten*, *minachten* enz., waarin *hoog* en *min* eene adverbiale beteekenis bezitten, hebben wij onder die van adjectieven met verba gerangschikt. Zie § 84.

§ 89.

Het voegwoord of de conjunctie plaatst zich in de koppeling ook zelden anders dan vóór zich zelf, vóór adverbieën en praepositieën. Als voorbeelden kunnen dienen *ofschoon*, *ALSnu*, *ALSDan*, *zoodra*, *HOEWel* en soortgelijke, die echter bijna geene koppelingen te heeten zijn en vaak gescheiden worden geschreven.

§ 90.

Allertalrijkst zijn de koppelingen, waarin het voorzetsel of de praepositie het eerste deel uitmaakt.

Wij zien het vóór substantieven in *voorkeur*, *TEGENzin*, *NAÏjver*, *INKomsten*, *OMstandigheden*, *AFgrond*, *AFgod*, *VOORhof*, *AANDrift*, *OPloop*, *OVERstap*, *DOORTocht*, *TOEVloed*, *BIJstand*, *MEDElijden*, *UITzet* en duizend andere.

Vóór adjectieven in alle adjectieven, van de voormelde substantieven afgeleid, b. v. *NAÏjverig*, *OPlopend* enz. Zoo in *OVERschoon*, *OVERfraai*, *OVERrijk*, *BOVENmatig*, *BOVENaardsch*, *INKoud*, *INwarm*, *DOORTrapt*, *DOORSlepen*, *AFzichtig*, *MEEwarig*, *BUITENlandsch*, *AANminnig*, *AANvallig*, *OMstandig*, *UITvoerig*, *VOORzichtig*, *VOORbarig* enz.

Vóór voornaamwoorden ziet men het niet of zelden. Des te meer vóór allerlei werkwoorden, gelijkvloeiende en ongelijkvloeiende, b. v. *AANlagchen*, *AANzien*, *AANDrijven*, *OMloopen*, *OVERwinnen*, *OPbrenge*n, *UITkieze*n, *BIJstaan*, *DOORstrijke*n, *AFLeide*n, *BOVENDrijve*n, *TOEZie*n, *TOEjuiche*n, *ONDERgaan*, *INDruische*n, *BINNENkome*n, *NASpringe*n, *VOORspelle*n en duizend andere, waarin het somtijds scheidbaar, somtijds onscheidbaar is; het eerste b. v. in *aandrijven*, hetwelk, vervoegd wordende, niet *ik aandrijf*, maar gescheiden, *ik drijf aan* luidt; het laatste in *voorspellen*, dat in de vervoeging *ik voorspel*, niet *ik spel voor* heeft. Hierover straks nader.

Vóór praepositieën zelve in *vooraan*, *achteraan*, *vooruit* en soortgelijke adverbiale zeggingen met *voor*. Zoo ook in *ondertusschen*, eene uit twee praepositieën samengestelde conjunctie.

Vóór adverbieën in *voorwaarts*, *achterwaarts*.

§ 91.

Tusschenwerpsels of interjectieën vertoonen zich zelden in koppelingen. Men zegt echter wel eens van iemand, die zeer leelijk is, *hij of zij is foeileelijk*, dat is *zóó*, dat men er *foei* van zegt. En zoo kunnen er enkele andere zijn. De interjectieën *ocharm*, *eilaas* zijn ook eene halve soort van koppelingen.

Men ziet, op hoe talloos vele wijzen onze taal koppelingen weet te vormen, maar dat echter die van substantieven met substantieven, van substantieven met adjectieven, van adjectieven met substantieven, van adjectieven met adjectieven, van werkwoorden met substantieven en adjectieven, en van praepositieën vóór werkwoorden, adjectieven en substantieven wel de talrijkste zijn. De overige zijn slechts of daarvan gevormd, of meer bijeenvoegingen en aaneenschrijvingen dan rechte koppelingen, of, zoo het composita zijn, slechts in geringeren getale. Men ziet tevens, dat door koppeling allerlei soorten van nieuwe woorden ontstaan. *Maanlicht* is b. v.

een koppelsubstantief, *vuurrood* een koppeladjectief, *niemand* (uit *niet* en *man* saamgekoppeld) eene soort van koppelpronomen; *dertien*, *veertien*, gekoppelde getalwoorden; *pluimstrijken* een koppelwerkwoord, *stapvoets* een gekoppeld adverbium, *nademaal* eene gekoppelde conjunctie, *rondom* eene gekoppelde praepositie, *eilaas*, *helaas*, zoo men wil, gekoppelde interjectiën.

3.) *Over zekere, bij ons nog ongebruikelijke soort van koppeling.*

§ 92.

Men heeft in andere duitse talen nog eene soort van koppeling, die bij ons nog zeldzaam is. Ik bedoel die van een substantief, gehecht vóóran een adjectief of wel participium, bij welke koppeling dan een voorzetsel stilzwijgend gedacht moet worden. Zoo zeggen de Hoogduitschers, die in de laatste jaren deze soort van composita veel gevormd hebben, *mosbewassen*, *DONDERzwanger*, *BLOEDbevekt*, *WOUDbekranst*, *ZEEomspoeld*, *WINDdoorbruiet*, *WATERdruipend*, *SLUIMERZwaar* ENZ. VOOR *bewassen* MET *mos*, *zwanger* VAN *donder*, *druipend* VAN *water*, *omspoeld* DOOR *de zee* enz. Ook in de duitse dalen des hoogen Noordens, in het Zweedsch en Deensch, treft men soortgelijke koppelingen aan, terwijl zij van 's gelijken in de stammoeder dier talen, het oud-Noordsch, vóór eeuwen reeds aanwezig waren. De Engelschen, wier taal in hare gróndbestanddeelen Duitsch is, schoon later zeer verfranscht, kennen die soort van koppelingen ook zeer goed. Wij slechts versmadden ze nog, wat, mijns inziens, vooral in de poëzij, jammer is, daar deze composita, *met mate en op hun' tijd gebruikt*, het korte, krachtige en schilderachtige van den dichtstijl zeer kunnen bevorderen, en dikwerf niet dan op eene matte wijze omschreven kunnen worden. Ik erken, dat men ze bij onze vroegere hollandsche schrijvers wel niet veel aantreft, maar geheel vreemd zijn ze onzer taal toch niet, en zelfs BILDERDIJK, die tegen hunne

invoering, als tegen iets hoogduitschachtigs, bij herhaling het harnas heeft aangeschoten, heeft er enkele gesmeed.

Vergelijk nader hetgeen ik over deze soort van compositie gezegd heb in mijne Aanteekeningen op BLAIRS *Lessen over de Redekunst*, Gron. J. OOMKENS, 1832, bl. 145.

4.) *Over het onderscheid in de koppelingen tusschen eigenlijke en oneigenlijke.*

§ 93.

Wanneer men onze onderscheidene koppelingen aandachtig gadeslaat, merkt men, dat alle niet even vast ineen zijn gegroeid, alle niet een even onverbreekbaar geheel uitmaken; maar dat sommige slechts los samenhangen, en bijna evengoed gescheiden, of als waren het twee woorden geschreven kunnen worden. *Wijnstok, windmolen, leesboek, leerlust, pluimhoed, luchtsprong, vuurrood* en soortgelijke koppelingen zijn veel hechter ineengeklonken, dan b. v. wanneer ik zeg: *de koningsdochter, de etenlust, de hongersnood, het donkerbruin*, voor welke laatste ik slechts het lidwoord *de* in *des* behoef te veranderen, zoo kan ik evengoed gescheiden schrijven *des konings dochter, des etens lust, des hongers nood* enz. Dit zou ik met *de wijnstok, de windmolen* niet kunnen doen, daar hier het teeken van den tweeden naamval of genitivus, de 's, in de woorden *wijn* en *wind* ontbreekt. En wat zou ook *des wijns stok, des winds molen* beteekenen?

Dit een en ander nu maakt het onderscheid tusschen *eigenlijke*, aloude koppelingen, en *oneigenlijke* (*), zoo van lieverlede in later tijd gevormde uit, een onderscheid, hetwelk zich door alle duitsche talen heen uitstrekt, en, hoe hooger men in deze opklimt, des te duidelijker en sterker in het oog valt. Immers Geleerden van onzen tijd hebben doen zien, dat de oneigenlijke koppelingen zich in den stijl

(*) BILDERDIJK noemt de *eigenlijke* koppeling de *innige*, de *oneigenlijke* de *uiterlijke samenstelling*.

der oude schriften meestal als van elkander afgescheiden woorden vertoonen, waarvan dan het eerste met het buigdeel van dien naamval voorzien is, in welken het met betrekking tot het tweede staat.

Ook merkt men in zulke oneigenlijke koppelingen niet de vocaal van verbinding op, die in echte composita ondertijds gevonden werd, en waarvan wij zoo straks nog een woord zullen zeggen. Kortom, ofschoon het onderscheid tusschen *eigenlijke* en *oneigenlijke* compositie tegenwoordig moeilijk overal is na te sporen, en ofschoon ook vele oneigenlijke koppelingen in beteekenis van de eigenlijke niet meer verschillen, ja, ofschoon sommige, bij ons oneigenlijk schijnende composita, weer in het Hoogduitsch of in andere verwante duitsche talen den vorm van eigenlijke hebben zullen — en zoo ook omgekeerd — is echter het gemelde onderscheid, in zijne grondtrekken en grondkleur, nog altijd meer of min zichtbaar, en gevoelt elkeen in sommige koppelingen iets meer saamgesmoltens, iets meer ineengegroeids, dan in andere.

Koppelingen, in welker eerste woord zich het buigdeel des tweeden naamvals, 't zij van het enkel-, 't zij van het meêrvoud, vertoont, of wel, die men bijna evengoed gescheiden zou kunnen schrijven, als b. v. *vriendschapsplicht*, *hongersnood*, *kinderen-* of bij verkorting *kinderspel*, *bakkersvrouw*, *landsheer*, *ambtsbezigheden*, *krijgsgevangen*, *boekenlijst*, *oogbetooverend*, *hartvermurwend*, *allerschoonst*, *allerliefst*, *middernacht*, *bewonderenswaardig*, *levensloop*, *noemenswaard*, *afgodendienaar*, *adelaarsnest*, *levensverzekering*, *Allerheiligendag*, *Gode-welbehagelijk*, *Godegetrouw*, *menschenmin* en soortgelijke, maken, en in beteekenis, en in vorm, veel minder één geheel uit, dan b. v. de hierboven aangehaalde *wijnstok* enz., alsmede *lotbusch*, *waterland*, *stormwind*, *bruggegeld*, *landman*, *kerkambt*, *edelman*, *donderlucht*, *dagloon*, *winterkoren*, *almachtig*, *alwijs*, *gedenkwaardig*, *hoogtijd*, *bloeddorstig*, *breekijzer*, *hartzeer*, *appelboom*, *rosmolen*, *lachspier*, *radbraken*, *kielhalen*, *welvaart*, *oorvijg*, *brandheet*, *ijskoud*, *bloedwarm*, *kerkgang*, *domkop*, *wijsneus*, *waterbaars*, *peperduur*, *ijsbeer*, *grafschrift*, *distel-*

vink, *slaapdrank*, *drinklust*, *speelzucht*, *speelziek* enz. Elk van deze laatstgenoemde composita is in den eigenlijken zin één woord, één begrip, één denkbeeld, maar in allerlei wijzigingen voorkomend en zoodanig, dat het zich niet dan door omschrijving laat uitdrukken. *Donderlucht* is b. v. eene lucht, vol donder; *dagloon* een loon, voor den arbeid van één' dag verdiend of te verdienen; *slaapdrank* een drank, gegeven om te doen slapen enz. De eerstgemelde, oneigenlijke composita integendeel drukken zelden meer uit, dan hetgeen wij, buiten compositie, eenvoudig door den genitivus zouden te kennen geven. *Bakkersvrouw* is eens of des bakkers vrouw, *afgodendienaar* der afgoden dienaar, *landsheer* des lands heer, *ambtsbezigheden* zijn des ambts bezigheden, *oogbetooverend* is het oog betooverend, *allerschoonst* de schoonste van allen, *adelaarsnest* eens of des adelaars nest, *bewonderenswaardig* des bewonderens waardig, *Godewelbehagelijk*, aan God welbehagelijk. Ik herhaal echter, dat vele van dergelijke oneigenlijke koppelingen den meer bekrompen zin, dien zij in den aanvang hebben, allengskens uitbreiden, en daardoor in hare tegenwoordige beteekenis van de eigenlijke composita schier niet meer te onderscheiden zijn. Ook schijnen enkele ware, oorspronkelijke composita welluidendheidshalve wel eens eene s achter het eerste woord ingelascht te hebben. Dit moge over dit onderwerp voor dit geschrift genoeg zijn.

5.) *Over de vocaal van verbinding, oudtijds in echte koppelingen in de deutsche talen vermoedelijk aanwezig.*

§ 94.

Slechts kortelijk zij hier opgemerkt, dat men in sommige oud-duitsche tongvallen, die ons in geschrifte bekend zijn, de twee woorden, waaruit eene koppeling, bepaaldelijk echter eene *eigenlijk gezegde* koppeling, bestaat, door eene tusscheningelachte vocaal verbonden ziet, welke vocaal dus het eerste met het tweede woord vereenigt, en die men niet

als een buigdeel of iets soortgelijks van het eerste woord kan aanmerken. Het ziet er dus in oude koppelingen uit, alsof wij b. v. tegenwoordig *wijn* en *stok* tot één woord vereenigende, niet zeiden *wijnstok*, maar *wijn-A-stok*, en dus de *a* tot eene soort van lijmsel gebruikten, om het woord *wijn* aan het woord *stok* (dat is stam, boom) te hechten.

In oneigenlijke composita treft men zulk eene verbindingsvocaal niet aan, waardoor dus *eigenlijke* en *oneigenlijke* koppelingen oudtijds des te beter te onderscheiden waren.

Spoedig is echter die vocaal van vereeniging, waartoe oorspronkelijk de *a*, die evenwel soms in *o*, en later in *e* overging, gediond schijnt te hebben, uit de duitsche talen verdwenen, en thans schijnt zij schier nergens meer aanwezig te zijn. Wij voegen, wel is waar, eene *e* achter het eerste woord van sommige koppelingen. Wij zeggen b. v. *pereboom*, niet *peerboom*; *maneschijn*, niet *maanschijn*; *harteleed*, *dageraad*, *dennetak*, *paardevleesch*, en men zou dus kunnen wanen, of die *e* ook nog een overblijfsel van de oude verbindingsvocaal ware; maar, ofschoon dit in enkele woorden misschien werkelijk zoo zijn kunne, is dit kenteeken over het algemeen echter vrij onzeker. Die *e* toch wordt ook buiten compositie in veel woorden soms nog aangetroffen, en was voorheen achter een aantal woorden in zwang, gelijk men zeide *de zone*, *de Heere*, *de vrouwe*, *de mane*, *de bloeme*, enz. Ook staat die *e* wel eens bij verkorting voor het teeken des meervouds *en*, *leeuwemoed* b. v. voor *leeuwenmoed*.

Dieper behoeven wij in dit onderwerp hier ter plaatse niet te treden. Alleen zij nog gezegd, dat deskundigen in vele grieksche en latijnsche composita ook zulk een vocaal van verbinding, als oudtijds in de duitsche talen geldig was, kunnen aantreffen. Zie een paar voorbeelden in mijn Handboek over *Nederlandsche Spraakkunst, Stijl en Letterkennis*.

6.) Over het getal van woorden, waaruit een koppeling of compositum bestaan kan.

§ 95.

De meeste koppelingen, ten minste de *eigenlijke*, bestaan

uit twee woorden, gelijk men uit de tot dusver aangehaalde voorbeelden zien kan. Men heeft echter ook *composita* van drie, ja, van nog meer woorden, die men wel eens *decomposita* of voortgezette koppelingen heet. Zoo vinden wij b. v. *veld-post-meester*, *koe-pok-in-enting*, *strand-rots-den*, *zee-meermin*, *berg-sneeuw-leeuw* (bij BILDERDIJK), *lees-lust-koorts*, *hand-schoen-maker*, *brande wijns-vat*, *hemel-vaarts-dag*, *avond-maal-tijd*, *schoen-makers-baas*, *moer-bezie-boom*, *hand-werks-man*, *vee-artsenij-kunst*, *aarts-boos-wicht*, *over-groot-vader*, *bet-over-groot-vader*, *bet-over-groot-vaders-stoel*, *avond-zonne-straal*, *water-oorlogs-leeuw* (gelijk de oud-hollandsche Dichter ANTONIDES onze matrozen heet), *Rijn-scheep-vaart*, *opper-hof-maar-schalk*, *steen-kolen-berg-werk*, *ezels-kinne-bakken*, *Lieven-Heers-wormpje* en een aantal soortgelijke, waarin men nu eens een enkelvoudig woord (*vocabulum simplex*) met eene koppeling, dan omgekeerd eene koppeling met een enkelvoudig woord, dan zelfs twee koppelingen vereenigd ziet, en die wij hier niet verder behoeven uit te pluizen. In de vroegere taal zijn echter zulke ellenlange *composita* over het algemeen zeldzaam, en ook thans stuiten zij licht door duisterheid en stroefheid. Onze buren en taalbroeders, de titelzieke Hoogduitschers, verscheuren ons dikwerf de ooren met hunne aangekoppelde eeretitels, b. v. *Rhein-schiffahrts-central-commission*, *Ober-berg-haupt-mann*, *Kreis-steuer-ein-nehmer*, met welke ambtsbenamingen hunne Vernuftten zelve vaak den spot drijven.

Men kan echter soms eene koppeling van verscheidene woorden hebben, die toch niet onaangenaam is, hetzij omdat zij uit korte, of wel uit zoodanige woorden bestaat, waarin eene gelukkige opvolging van letters plaats heeft. *Koe-pok-n-enting* b. v. kwetst het oor niet. Evenmin *moer-beije-boom-iblad*. Voor zoover men, voor het overige, ook de woorden, met *sommige* voor- en achtervoegselen gevormd, als *composita* wil aanzien, gelijk beroemde Taalkenners thans plegen, kan men koppelingen, uit een aantal woorden bestaande, aanhalen, die toch in het minst niet stooten, b. v. *on-sterfe-*

lijkheid, on-ver-ant-woorde-lijkheid. Wij noemen dit echter in dit geschrift liever afleidingen. Vergelijk § 40.

7.) *Over de koppeling van zegswijzen of zinsneden.*

§ 96.

Niet alleen echter hebben wij koppelingen, uit meer dan twee, ja, uit meer dan drie woorden soms bestaande, maar wij voegen somwijlen de woorden eener geheele zegswijze met de daarbij behoorende voorzetsels enz. bijeen, en maken er eene soort van compositum uit. Zoo is b. v. ons bijwoord *misschien* uit de volledige zinsnede *het mag geschieden*, dat is, het kan gebeuren, het is mogelijk, op dezelfde wijze, gevormd, als de Franschen van het zeggen: *il peut être* hun *peut-être* gemaakt hebben. Indiervoege voorts smeden wij koppelingen, als daar zijn *een kijk-in-de-pot*, *een spring-in-'t-veld*, enz. Cats noemt een' zoogenaamden Jan Hen, die altijd in de keuken ömsnuffelt, een *roer-de-pot*.

Deze laatste soort van koppeling is echter zeldzaam, en meestal ook slechts in den dagelijkschen spreek- of schrijftrant gebruikelijk. Ze strijden tevens somwijlen, zooals b. v. met *roer-de-pot* voor *potroerder* het geval is, tegen den hoofdregel, die in al onze composita geldig is, en waarover wij nu met een woord spreken zullen.

8.) *Over de twee hoofdbestanddeelen der koppeling, en over den grondregel, ten aanzien dier bestanddeelen geldend.*

§ 97.

Ieder compositum, het moge uit nog zooveel woorden bestaan, heeft twee hoofdbestanddeelen, namelijk één omschrijvend, wijzigend of bepalend, en één omschreven, gewijzigd of bepaald gedeelte. Het omschrijvende maakt het eerste, het omschrevene het tweede gedeelte der koppeling uit, met andere woorden: in koppelingen, die b. v. uit twee woorden gevormd zijn, ligt het hoofdbegrip in het tweede of laatste woord opgesloten, en dit woord maakt dus het voornaamste

bestanddeel der compositie uit; terwijl het begrip, in het eerste woord vervat, dient, om dat van het tweede nader te omschrijven, te bepalen of te wijzigen. In *avondster* b. v. wordt het begrip *ster* nader gewijzigd door dat van *avond*, zoodat dus door het geheele woord het denkbeeld wordt uitgedrukt, niet van iedere *ster* in het algemeen, maar van die *ster*, die bij het vallen des avonds almede het eerste zichtbaar is, en die wij *Venus* heeten.

Zoo is *morgendauw*, *herfstbloem*, *jaarmarkt*, *winterrok*, *dagdieven*, *oranjegeel*, *leliewit*, *koolzwart*, *zielroerend*, *hellewicht*, *engelschoon*, *bronwater*, *dondergod*, *spekvet*, *suikerzoet* enz. de *dauw*, die 's morgens valt; een *bloem*, in den herfst prijkend; eene *markt*, jaarlijks gehouden wordende; een *rok*, voor den winter geschikt; een *dieven* of *ontstelen* van den tijd, waarin men arbeiden moest; *geelachtig* als *oranje*; *wit* als eene *lelie*; *zwart* als eene *kool*; *roerend* geheel de *ziel*; een *mensch*, als uit de *hel* geboren; *schoon* als een *ongel*; *water*, uit een *bron* opborrelend; een *god*, den *donder* beheerschend; *vet* als *spek*; *zoet* gelijk *suiker* enz. Telkens wordt, zooals men ziet, het tweede woord, waarin de hoofdgedachte ligt, nader omschreven door het eerste, *DAUW*, b. v. door *morgen*, *BLOEM* door *herfst*, *SCHOON* door *engel* enz.

De hoofdregel dus bij alle koppelingen is: *plaats het omschrijvend gedeelte vóór-, het omschrevene achteraan; want, zoo gij dat niet doet, zult gij of onzin schrijven, of iets geheel anders uitdrukken dan gij begerdet.*

Geheel iets anders toch is *dagregen* (een *regen*, des daags plaats hebbende, of wel, den geheelen dag voortdurend), dan *regendag*, *bloemveld* dan *veldbloem*, *bergvuur* dan *vuurberg*, *vensterglas* dan *glasvenster*, *ambtsrechter* dan *rechterambt*, *appelboom* dan *boomappel* (tegen *aardappel* overstaande), *boomnoot* dan *nootboom*, *heuvelgras* dan *grasheuvel*, *bedstroom* dan *stroobed*, *briefwissel* dan *wisselbrief*, *kelderbier* dan *bierkelder*, *sneeuwjacht* dan *jachtsneeuw*, *veldslag* dan *slagveld*, *spiegelglas* dan *glasspiegel*, *zuurkool* dan *kool-*

ZUUR, *pluimHOED* dan *hoedPLUIM*, *vleeschSOEP* dan *soepVLEESCH* (vleesch voor soep), *botervAT* dan *vatBOTER* (*winterBOTER*), *bergZAND* dan *zandBERG* enz.

Dat elk compositum uit twee hoofddeelen bestaat, en het omschrijvende vóór-, het omschrevene achteraan komt, geldt niet alleen ten aanzien der koppelingen van twee, maar ook van die van drie en meer woorden. Hierbij kan echter 1) het omschrijvende gedeelte soms uit twee, het omschrevene uit één woord bestaan, of wel 2) het omgekeerde kan plaats hebben, of wel 3) het kan eene dubbele koppeling zijn, zoodat beide deelen elk evenveel woorden tellen. In *over-GROOTVADER* heeft het door *over* nader bepaalde hoofddeel *GROOTVADER* twee woorden. Ook in *veld-POSTMEESTER* is het omschreven deel *POSTMEESTER* van twee woorden. *Veld* beperkt dat begrip bepaaldelijk tot een' *postmeester te velde*. Men zou evenwel deze koppeling soms omgekeerd kunnen uitleggen, als ware het *veldpost-MEESTER*, dat is, meester of bestuurder der veldpost.

In *handschoen-MAKER* is *MAKER* het omschreven deel, dat door de koppeling *handschoen* omschreven of beperkt wordt. *WateroorlogsLEEUEW* (bij *ANTONIDES*) is *LEEUEW* in den *wateroorlog*, schoon men evenwel het woord ook zou kunnen uitleggen als *oorlogsLEEUEW te water* (*water-oorlogsLEEUEW*), in welk geval het omschreven deel uit twee woorden bestaan zou.

Bergsneeuw-LEEUEW, eene koppeling van *BILDERDIJK*, is *LEEUEW* in de *sneeuw* der *bergen* zich ophoudend, de *Neméische* leeuw, die door *HERCULES* verslagen werd. In *avondmaal-tijd* zou het weer wat twijfelachtig kunnen schijnen, of dit woord *den tijd des avondmaals*, en dus *avondmaal-TIJD*, dan wel *avond-MAALTIJD*, d. i. de maaltijd, des avonds gehouden, beteekende. Beide kan de zin van het woord zijn, maar daarom moet men het soms uitspreken: *avondmaal-TIJD*, soms meer *avond-MAALTIJD*, en den klemtoon dan op het woord *maal* wat laten rusten. In *steen-kolen-BERG-WERK* is eene dubbele koppeling duidelijk te onderscheiden. De omschre-

ven koppeling is BERG-WERK, de omschrijvende of wijzigende *steen-kolen*. Het geheel drukt dus uit *een BERGWERK, tot het uitdelven van steenkolen dienende*. — Men ziet uit deze voorbeelden, dat alle koppelingen van meer dan twee woorden toch altijd maar uit de twee hoofddeelen van iedere koppeling bestaan, en dat dus één dier hoofddeelen steeds vroeger reeds een koppeling moet bevatten. *Handschoen-MAKER* kon niet ontstaan, of er moest eerst een compositum *handschoen*; *nacht-VERREKIJKER*, of er moest eerst een compositum *verrekijker* d. i. werktuig, om in de verte te kijken, aanwezig zijn.

Het *omschrijvende* hoofddeel der composita moet, ten gevolge van het gezegde, dus ook altijd slaan op het geheel des begrijs, dat in het *omschreven* gedeelte bevat is, en zulke koppelingen van meer dan twee woorden, waarin dat niet plaats heeft, zijn eigenlijk gebrekkig, schoon wij intusschen zulke gebrekkige bezitten, waarop het gebruik zijn zegel heeft gedrukt. Zoo zijn b. v. *een zijdekouse-WEVER*, *een zoetekoek-BAKKER*, *een oudkleere-KOOPER* onnauwkeurige koppelingen; want zij beteekenen eigenlijk niet: *een wever van zijden kousen*, *een bakker van zoeten koek*, *een kooper van oude kleederen*, wat wij intusschen er mede willen zeggen; maar veeleer, naar de letter geuomen: *een kousen-wever van zijde*, *een zoete bakker van koek*, *een oude kooper van kleederen*. Immers wij hebben geene voorafgaande koppelingen *zijdekousen*, *zoetekoek*, *oudekleeren*. De woorden *zijden*, *zoete*, *oud* zijn dus als op zich zelf staande adjectieven te beschouwen, of, voorzoover men ze als bestanddeelen der koppeling aanziet en ze aaneen met die koppeling schrijven wil, moeten zij niet bloot op een deel van het omschreven hoofdbegrip, maar op dat gansche hoofdbegrip slaan, en *zijdekousenwever* is niet een *zijdekousen-WEVER*, dat is een wever van zijden kousen; maar een *zijden-KOUSENWEVER*, dat is dus letterlijk: een kousenwever van zijde, een zijden man, die kousen weeft. Ik herhaal echter, dat het gebruik dergelijke gebrekkige koppelingen, evenals zooveel ander gebrekkigs, de taalpoort

heeft laten binnensluipen, zonder zulke landloopers behoorlijk naar hun pas te vragen.

Wij hebben nog enkele composita hier en daar, die tegen den hoofdregel der geheele compositie in de duitsche talen, dat het omschreven begrip het laatste gedeelte der koppeling uitmaakt, strijdig zijn, b. v. woorden, als *brekespel*, *brekebeen*, *kushand* (onderscheiden van *handkus*), het straks aangehaalde *roer-de-pot*, *stortebeker* (oud-friesche bijnaam), *deugniet*, *slokop*, *moeial*, en misschien nog een paar soortgelijke. Men ziet toch, dat hier het omschreven of hoofddeel der koppeling *vooraan*, in plaats van *achteraan* komt. *Brekespel* is een breker of stoorder van het spel. Het begrip van *breker* is dus het hoofddenkbeeld, dat nader bepaald wordt tot dat van *breker* van een spel. De koppeling diende dus *spelbreker* te luiden. En zoo is een *roer-de-pot* een potroerder; een *stortebeker* een bekerstorter, dat is, iemand, die den wijn met de grootste gulzigheid inzwelgt; *deugniet* is een *nietdeuger*; *wipstaart* een den staart opwippend vogeltje; *kwispelstaart* een hond, die met den staart kwispelt; *houvast* een *vasthouder*; *slokop* een *opslokker*; *moeial* een *albemoeijer* enz. Dergelijke koppelingen, wier eerste deel men niet als substantief, maar als werkwoord moet aanzien, schijnen bij ons naar het Fransch gevormd, dat te allen tijde veel invloed op onze taal heeft uitgeoefend. De weinige echte, uit hunne eigen taal en niet rechtstreeks uit het Grieksch of Latijn ontleende koppelingen toch, die de Franschen hebben, vormen zij meestal op die wijze; b. v. *un porte-manteau* (kapstok) is letterlijk een *draagden-mantel*; *un tire-bouchon* letterlijk een *trekkurk*, d. i. *kurketrekker*; *un vaut-rien* letterlijk ons *deugniet*; *un casse-cou* letterlijk een *breekhals*, gelijk wij op diezelfde wijze *brekebeen* gekoppeld hebben; *un chauffe-pied* letterlijk een *warmvoet*, d. i. een *voetwarmer*, een *voetwarmtuig*, eene *stoof*; *un casse-noix* is een *kraak-noot*, dit is *notenkraker*; *un baise-main* een *kushand*; *un cure-dent* letterlijk een *stooktand* of *zorgtaud*, d. i. een *tandenstoker*, *zorg voor de tanden*; *une garde-robe* een *bewaar-hetkleed*, d. i. een *kleederenkast*, *kleerenverzamelplaats*; *un porte-*

feuille letterlijk een draag (het) blad, d. i. blad- of papierdrager, iets, waarin men zijne brieven en papieren bij zich draagt. En zoo spreken de Franschen op dezelfde wijze van *un coupe-gorge*, *un coupe-jarret*, *un brise-fer*, *un tourne-broche*, *un tourne-sol*, *un tue-mouche*, *un crève-coeur* enz.

Die der grieksche en latijnsche tale kundig is, weet, dat men in die spraken, vooral in de eerste, ook soortgelijke koppelingen heeft, hoewel het getal diergene, waarin het omschreven deel achteraan komt, in haar toch aanmerkelijk grooter is.

9.) *Over de verandering of toevoeging door de koppeling.*

§ 98.

Deze veranderingen hebben betrekking tot het eerste of omschrijvende deel, niet tot het laatste, hetwelk door de koppeling, als koppeling, onveranderd blijft. Het eerste woord neemt echter soms een *s* aan, die men als buigdeel des tweeden naamvals moet aanzien, en uit het onderscheid tusschen *eigenlijke* en *oneigenlijke* koppeling kan verklaren, schoon deze twee soorten tegenwoordig wel eens in elkaar loopen. Vergelijk § 93.

De invoeging dier gemelde *s* zien wij b. v. in *arendsneus*, *haviksneus*, *doodsnood*, *doodshoofd*, *vriendschapsplicht*, *hondsvot*, *hondshonger*, *hongersnood*, *bewonderenswaardig*, *ezelsoor* enz.

De eerste gedeelten van andere koppelingen vertoonen soms op het einde eene *n* of *en*, b. v. *vriendenraad*, *menschenmin* enz. Dit *vrienden*, *menschen* schijnt men hier als een' tweeden naamval van het meervoud dier woorden te moeten aanzien, en de koppeling dus te beteekenen *raad van vrienden*, *min of liefde van d. i. tot menschen*.

Bijwijlen vertoont zich een *er* of *r* achter het eerste woord; b. v. *kinderplicht*, *ouderliefde*. Dit schijnt bij verkorting voor *kinderenplicht*, *ouderenliefde* te staan, en dus ook oorspronkelijk een genitief des meervouds en eene *oneigenlijke* compositie.

In nog andere koppelingen hecht het eerste woord zich eene

e aan, b. v. *pennemes*, *zonneshijn*, *maneschijn* (niet *manlicht* evenwel), *zonnebloem*, *pereboom* enz. Deze *e* schijnt of de *e* te wezen, voorheen telkens achter een groot aantal onzer substantieven gevoegd, gelijk men zei en nog wel zegt: *de zonne*, *de vrouwe*, *de zone* enz., of eene verkorting van den zoo even gemelden genitief des meervouds *en*. Indiervoegde toch zou *rozekoon* voor *rozenkoon* kunnen staan, en eene koon, als het ware van rozen, d. i. zoo rood als rozen beteekenen. Enkele keeren misschien kan in die *e* ook nog de oude verbindings-vocaal van compositie schuilen, waarover in § 94 gesproken is.

Men ziet voor het overige in sommige koppelingen een woord wel eens door lang gebruik, of wel zoetluidendheids-halve, verminkt en misvormd. Zoo staat *hoovaardig* voor *hoogvaardig*, d. i. een hooge, trotsche vaart, gang of beweging hebbende; want *varen* beteekent oorspronkelijk gaan, bewegen. Vergelijk bl. 35. *Jonker* is ineengekrompen uit *jonkheer*, *Juffrouw* uit *Jonkvrouw*, *vierel* uit *vierendeel* of *vierdedeel*, *Vrijdag* uit *Freyadag* of *Fridadag* (dag der Godin *Freya*), *Kermis* uit *Kerkmis*, *Kerspel* uit *Kerkspel* (*spel* beteekent menigte, volksmenigte), *wijnkooper* uit *wijnverkooper*, want hij koopt zoozeer niet, maar verkoopt den wijn. *Herberg* sproot uit *Heerberg*, *bergplaats* voor een heer of leger, *leidsels* of *leisels* (van paarden) uit *leidzeelen*, 't platte *hansen* uit *handschoenen*, *Bongert* uit *boomgaard*. Vooral zien wij zulke vervormingen in eigennamen van personen en plaatsen, b. v. *Zutphen* uit *Zuidveen*, *Betuw* uit *Batouw*, *Willem* uit *Wil-helm* enz. Omgekeerd ontstaan weer schijnbare koppelingen uit woorden, die 't niet zijn. Zoo is *muizenesten*, in de spreekwijze *het hoofd vol muizenesten hebben*, *verbasterd* uit *muizenis*, dat bepeinzing, zorg beteekende, en een woord is, met het achtervoegsel *nis* gevormd, waarover in § 51. Evenzoo is *bakkes* tot *bakhuis* verlopen. Zie bl. 9.

10.) *Over de declinatie, motie, comparatie en conjugatie der koppelingen.*

§ 99.

Eigenlijk behoort dit onderwerp minder hier, daar wij slechts over de wijze, waarop de woorden gevormd worden, spreken, en niet, hoe zij verder naar de regelen der spraak-kunst worden gebruikt. Een enkel woord dienen wij er echter van te zeggen.

De hoofdregel is, dat in alle ware koppelingen slechts het laatste of omschreven deel de wijzigingen ondergaat, die, hetgeen men in de talen declinatie, motie, comparatie en conjugatie noemt, teweegbrengen. *Appelboom* wordt gedeclineerd *de appelboom, des appelbooms, den appelboom, de appelboomen* enz. Het woord *boom* neemt slechts het buigdeel aan; het woord *appel* ondergaat geene de minste verandering. Wij zeggen nooit in den tweeden naamval *des appelsbooms*, of in het meervoud *de appelenboomen*. Evenzeer is *edel* in *edelman* altijd onveranderlijk, en daardoor juist is die koppeling onderscheiden van de twee op zich zelf staande woorden een *edel man*, eens *edelen mans*, de *edele mannen*. — Hetzelfde geldt van de koppeling *jonkvrouw, der jonkvrouw, de jonkvrouwen*, in tegenoverstelling van *eene of de jonge vrouw, de jonge vrouwen*, in welke laatste, afzonderlijk staande woorden het adjectief *jong* zoowel als het substantief *vrouw* gedeclineerd en, wat men noemt, gerveerd wordt. Op dezelfde wijze zeggen wij *de groote, moedige held*; maar in koppeling *de grootmoedige held*, het adjectief *groot* onverbogen latende. Van 's gelijken zeggen wij: *de goedkoopere waren*, niet *de goedekoope waren*. In de comparatie der koppeling *grootmoedig* luidt het ook niet *grootermoediger*; maar alleen het laatste woord *moedig* neemt het teeken des vergelijkenden en overtreffenden traps *er* of *st* aan, en wij zeggen: *grootmoedig, grootmoediger, grootmoedigst, edelaardig, edelaardiger, edelaardigst, doldriftig, doldriftiger, doldriftigst, hooggeleerd, hooggeleerder, hooggeleerdst, vol-*

maakt, volmaakter, volmaaktst, hooghartig, hooghartiger, hooghartigst, langbeenig, langbeeniger, langbeenigst, wijdloopig, wijdloopiger, wijdloopigst, blauwoogig, blauwoogiger, blauwoogigst (dat echter weinig gebruikelijk is), *teergevoelig, teergevoeliger, teergevoeligst, veelkleurig, veelkleuriger, veelkleurigst, algemeen, algemeener, algemeenst* enz. Men ziet, hoe telkens alleen het tweede of laatste woord de comparatie ondergaat. Dientengevolge ben ik dan ook in het beruchte verschil, of men *goedkoop* dan *BETERkoop* moet schrijven, van oordeel, dat men analogisch aan *goedkoop* de voorkeur moet geven, daar *goedkoop* buiten kijf als een gekoppeld adjectief aangezien moet worden. Ware het dit toch niet, zoo zou men ook niet schrijven, b. v. *de goedkope waren*, maar *de goedkoopere waren*, welk laatste echter niemand doen zal. Erkent men dus in de declinatie en motie de koppelnatuur van *goedkoop*, men dient ze ook in de comparatie aan te nemen. Trouwens, de Hoogduit-schers maken zoo van hun *wohlfeil* ook niet *BESSERfeil*, maar *wohlfeiler*. Wat *koop* in *goedkoop* oorspronkelijk zijn moge, is in dezen vrij onverschillig; genoeg, het toont zich in zijne verbuiging van *koop, koope, koopEN* enz. (b. v. *ik heb daar een' goedkoopEN ring gekocht*), tegenwoordig als een adjectief, waarmede dat van *goed* tot eene *ware* koppeling vereenigd is. De conjugatie van composita heeft ook alleen op het werkwoord, dat het *omschreven* hoofddeel of het laatste woord uitmaakt, betrekking; het eerste, het omschrijvend of wijzigend, blijft door haar onaangeroerd. — In de conjugatie echter der koppelingen van werkwoorden met eene voorgehechte praepositie heeft dit merkwaardige plaats, dat zeer dikwerf de praepositie zich geheel van het verbum afscheidt, en de koppeling daardoor ontbonden wordt. B. v. *omloopen, aanlagchen, aankijken, doorzetten, inhalen, nasnellen* enz. conjugeert men niet *ik omloop, aanlach, aankijk, doorzet, inhaal, nasnel* enz., maar *ik loop om, ik lach aan* enz.; terwijl men evenwel in sommige woordschikkingen weer zeggen zal b. v.: zie, hoe hij u *aanlacht*; 't is noodig, dat ik dit *doorzet* enz. In

andere dergelijke koppelingen blijft de praepositie altijd vasthechten, b. v. in *voorspellen*, *voorzeggen*, *omringen*, *overwinnen* enz., die men toch conjugeert *ik voorspel*, *ik voorzeg*, *ik omring*, *ik overwin*. Nog weer andere koppelingen hebben, naargelang van hare verschillende beteekenis, de praepositie nu scheidbaar, dan onscheidbaar. Maar dit is te bekend, om er hier langer bij stil te staan. Ook behoort het niet in dit geschrift. Intusschen maakt deze wisselende scheidbaarheid en onscheidbaarheid de duitsche talen zeer moeilijk voor vreemdelingen.

In den grond tevens zijn de werkwoordkoppelingen met scheidbare voorzetsels (en men kan er die met scheidbare substantieven, adjectieven enz. bijvoegen) geene rechte composita, ja, het ware de vraag, of men niet beter deed, b. v. *aan lagchen* gescheiden, als waren het twee woorden, dan *aanlagchen* vereenigd, als eene koppeling te schrijven. En zoo *storm loopen*, *vol gieten* enz.

Over het algemeen is het dikwerf een moeilijk punt in onze taal koppelingen en niet-koppelingen te onderscheiden, en dientengevolge te beslissen, of men sommige woorden elk afzonderlijk, dan verbonden te schrijven hebbe. Er kunnen soms evenveel redenen voor het eerste, als voor het tweede pleiten. Ik ontmoet onder het schrijven ieder oogenblik zwarigheden in dezen, en beken eerlijk, dat ik mij dikwerf niet gelijk blijf. Met hoeveel schrijvers heb ik dit echter niet gemeen!

11.) *Over den klemtoon in onze koppelingen.*

§ 100.

Als een' vrij algemeen regel kan men aannemen, dat in de meeste koppelingen de klemtoon of nadruk der uitspraak eenigszins op het *eerste* of *omschrijvende* woord valt. Neem b. v. *donderbui*, *regenvlaag*, *roemrijk*, *kielhalen*, *wedijveren*,

kaalkop, *bloedhond*, *speelzucht*, *grasgroen*, *doofstom*, *zelfzucht*, *hardlooper*, *naaigaren* enz. telkens hoort gij, dat de eerste woorden *donder*, *regen*, *roem*, *kiel*, *wed*, *kaal*, *bloed*, *speel*, *gras*, *doof*, *zelf*, *hard*, *naai*, den klemtoon naar zich trekken, zoodat die woorden iets langer dan de volgende worden uitgesproken, en *donderbui* b. v. niet als *dōnderbūi*, maar meer als *dōnderbūi* klinkt. Men merkt dus reeds door de uitspraak, dat een *ēdel mān* iets anders dan een *ēdelmān* is, *zuīrkōol* iets anders dan *zīve kōol* enz. (*).

Met dat al, schoon de bovengemelde regel in de meeste koppelingen doorgaat, en daardoor ook voor het oor *composita* van niet-*composita* onderscheiden worden, houdt hij vaak geen steek 1) in sommige koppelingen, waarin het tweede woord een afleidsel is, gevormd door een achtervoegsel (§ 23). Dan toch wordt de klemtoon zeer dikwerf verplaatst van het eerste woord op het *zakelijk* deel van het tweede. *Hōogmōed* b. v. heeft eenigen nadruk op *hoog*; maar in *hōgmedig*, waarin het tweede woord uit *moed* en het achtervoegsel *ig* gevormd is, verliest het woord *hoog* wat van die klem, en de toon rust vooral op het *zakelijk* deel *moed* van *MOEDIG*: *hōg-mōED-ig*. Hetzelfde mag men opmerken in *edelāARDIG*, *krank-zīNNIG*, *bloeddōRSTIG*, *wraakgīERIG*, *stiefmōEDERLIJK*, *tienvōUDIG* en dergelijke woorden meer.

2.) In de koppelingen van een werkwoord met eene voor-geklampte praepositie valt ook dikwerf de nadruk der uitspraak niet op het *omschrijvende* of *eerste* gedeelte der koppeling (vergelijk § 97), en dus niet op de praepositie, maar op het werkwoord zelf, en dientengevolge op het *omschreven* deel. B. v. wij zeggen *voorspēllen*, *voorzēggen*, *overwīnnen*, *aanbīdden*, *ondergāan*, *overhoōren* (de les b. v.), *overtrēffen*,

(*) Men gelieve hier en elders die teekens van langheid en kortheid toch niet in hunne volle prosodische kracht te nemen. 't Is slechts een hulpmiddel, om het onderscheid van uitspraak van het eene *gedeelte* des woords, in vergelijking van het andere, *eenigszins* te doen gevoelen.

enz. waarin telkens met verlenging (of wil men 't liever *verheffing* heeten?) van toon, de eerste syllaben der woorden *spellen, zeggen, winnen, bidden, gaan, hooren, treffen* worden uitgesproken. Merkwaardig is het hierbij, dat dit juist plaats heeft in zoodanige koppelingen met voorzetsels, als met recht zoo heeten mogen, daar in haar, ook wanneer zij geconjugueerd worden, de praepositie onscheidbaar is. Immers men conjugueert *ik voorspel, ik voorzeg, ik overwin* (zie bl. 199). Integendeel in composita met scheidbare voorzetsels, en die dus veel minder van *eigenlijke* koppelingen hebben, trekt de praepositie den klemtoon naar zich. De koppelwoorden *aanlagchen, aanzien, omloopen, nāsnellen* enz. toch, die in hunne conjugatie *ik lach aan, ik loop om* enz. hunne geheele koppelbaarheid verliezen, spreken wij uit met den nadruk op de voorzetsels *aan, om, na*. Ja, zelfs de hierboven gemelde *överwinnen, ondergaan*, verliezen den klemtoon op *winnen, gaan*, als zij niet in de figuurlijke beteekenis van zegevieren of van lijden, b. v. *den vijand överwinnen, zijne straf ondergaan*, maar in de eigenlijke van winnen boven het gewone en nederdalen genomen, en dan scheidbaar geconjugueerd worden. Iedereen weet toch, dat het twee verschillende werkwoorden zijn: *ik win geld over*, en *ik overwin den vijand, ik ga in droefheid onder*, en *ik onderga mijne straf*; maar iedereen weet tevens, dat de eersten in de uitspraak *överwinnen, ondergaan*, de anderen meer *overwinnen, ondergaan* luiden. En dit verband tusschen den klemtoon en het al dan niet eigenlijke der beteekenis laat zich in vele andere uitdrukkingen opmerken. Zoo is *uitgelezen* eigenlijk in *een ūitgelezen boek*, maar oneigenlijk in *een uitgelēzen gezelschap*; *opgeblazen* eigenlijk in *een opgeblazen vel*, maar oneigenlijk in *een opgeblāzen mensch*, enz.

De regel in koppelingen is dus, herhalen wij, dat het *eerste* of *omschrijvende* woord den nadruk van uitspraak heeft, maar die regel is aan *uitzonderingen* onderhevig.

In de koppeling van adverbien, conjunctiën, praepositieën en soortgelijke kleine rededeelen met elkander, die men echter dikwerf meer voor aaneenschrijvingen dan voor kop-

pelingen moet aanzien, is de accentplaatsing vrij weifelend. Wie zal zeggen, of men b. v. *hiĕrheĕn* of *hiĕrheĕn*, *dĕartĕgen* of *dĕartĕgen* enz. moet zeggen? Beide kunnen op hun' tijd goed zijn.

12.) *Over de verschillende zinsbeteekenissen, door de woordkoppeling uitgedrukt.*

§ 101.

Ongemeen veel verscheidenheid heerscht er in de *beteekenissen*, die koppelingen, ten gevolge van hare koppeling, bij ons kunnen hebben, en, schoon die beteekenissen dikwerf uit de vereenigde beteekenis der twee of meer met elkaar gekoppelde woorden verklaard kunnen worden, leent echter het gebruik wel eens aan de *composita* een' zin, dien men door het gebruik zelf moet leeren kennen. Wie b. v., schoon hij de woorden *kaars* en *schoon* verstaat, zal, zoo hij zulks door het gebruik niet weet, uit de koppeling dezer twee woorden, uit *kaarsschoon* de beteekenis opmaken, dat *kaarsschoon* iets aanduidt, hetwelk *alleen* bij de *kaars*, en niet bij het daglicht, *schoon* is, in welken zin ook HOOFD dat woord gebruikt. — Zie de Opdracht voor zijne *Nederl. Hist.*

Wij zullen eenige voorbeelden van hetgeen door middel der koppeling al zoo kan worden uitgedrukt, opgeven, en daartoe de hoofdsorten van *composita* beschouwen, namelijk 1) die van substantieven met substantieven, adjectieven en werkwoorden, 2) die van adjectieven met substantieven, adjectieven en werkwoorden, en zoo ook omgekeerd, 3) die van voorzetsels met de bovengemelde.

In de koppeling van substantieven met substantieven (§ 83) dient men in de eerste plaats het onderscheid tussehen *eigenlijke* en *oneigenlijke* *composita*, waarover wij hierboven in § 93 gesproken hebben, niet uit het oog te verliezen. De zoogenaamde *oneigenlijke* koppelingen, voorzooer zij nog kenbaar zijn, laten zich meestal eenvoudig door de verhouding van eersten en tweeden naamval verklaren. *De Ko-*

ningszoon, de menschenhulp, het adelaarsnest, de vriendenraad, het ezelsoor, de vriendschapsplicht, de nieuwejaarsdag, het doodsuur, de hongersnood, de tijdsomstandigheden, het tijdsgewricht, de krijgsgod, de hemelsbode, het eigendomsrecht, de beeldendienst, de kleederpracht, het plichtsbesef, de plichtsbetrachting, de dorpsschool, de scheepsbevelhebber, de scheepskapitein, de menschenzocn, het duivelskind, het bruidsvertrek, de gerstenkorrel, het Godsrijk, het Moorenland, de broedersvrouw, de koningseed, de levensvreugd, het levensgenot, het kalfsvleesch, het Hessenland, de gerichtsdag, de mansnaam, de ambtsbode, de doodsangst, de manskleederen, het landsgebruik, de kindskinderen, zeggen niets meer bijna dan de zoon des (of eens) konings, de hulp van menschen, het nest des adelaars, de plicht der vriendschap, het oor des ezels, de kapitein van het schip enz.; of, zooals men ook zou kunnen zeggen: des konings zoon, der menschen hulp, des adelaars nest, der vriendschap plicht, des ezels oor, des schips kapitein; of eenvoudig eens konings zoon enz. Ware koppeling, noch in vorm, noch in denkbeeld, heeft hier plaats. Enkele *eigenlijke*, ten minste *eigenlijk* thans *schijnende* koppelingen van substantieven met substantieven, laten zich ook nog meer of min op dezelfde wijze door de betrekking van genitivus en nominativus uitleggen, b. v. *daglicht*, *rundvleesch*, *bergkruin*, *bloeddruppel*, *molenrad*, *jaargetij*, *zomertijd*, *wintertijd*, *vuurvlam*, *watervloed*, *raadhuis*, *geestdrift*, *moederliefde*, *zwaluwnest*, *ridderplicht*, *riddereer*, *bliksemstraal*, *broedermoord*, *wijnrinker*, *geschiedschrijver*, *landbewoner*, *zeeploeger*, *aardbeschrijving*, *hemeltrans*, *regenvlaag*, *haangekraai*, *paardgebriesch*, enz. zijn ook te omschrijven door *licht des dags* of *des dags licht*, *vleesch van een rund*, *kruin of top van den berg*, *rad des molens*, *getij des jaars*, *tijd des zomers* enz. en men zou ze, wat dus den zin betreft, vrij goed met de bovengemelde *oneigenlijke* kunnen gelijkstellen.

Maar hoe gering is haar getal, als men ze tegenover dat van al die overige ware, echte, oorspronkelijke koppelingen van substantieven met substantieven stelt, die op eene geheel andere wijze verklaard dienen te worden!

Te weten, de zin van vele dier talrijke klasse van composita moet worden omschreven of 1) door voorzetsels, als daar zijn *aan, in, naar, door, met, om, bij, uit* enz., of 2) op eene geheel vrije wijze.

Wij zullen van beide soorten slechts eenige voorbeelden bijbrengen.

Hemelvaart is *vaart* NAAR den hemel, *hemelval* is *val* UIT den hemel, *landleven* is *leven* OP het land, *giftbeker* is *beker* MET of *vol gift*, *schildpad* *pad* MET een *schild*, *regenkleed* *kleed* TEGEN den regen, *adeltrots trotschheid* OP adel, *krentenbrood* *brood* MET *krenten*, *armband* *band* OM den arm, *koordedanser* *danser* OP de *koord*, *luchtsprong* *sprong* IN de *lucht*, *stekelvarken* *varken* MET *stekels*, *venstersprong* *sprong* UIT het *venster*, *oorvijg* *vijg* of *veeg* AAN het oor, *kinnebakken* *bakken*, dat is *wang*, AAN de *kin* grenzend, *kerkgang* *gang* NAAR de *kerk*, *dolksteek* *steek* MET een *dolk*, *kamerorgel* *orgel* IN een *kamer*, *huishond* *hond* IN *huis*, *keelpijn* *pijn* IN de *keel*, *zilvergesp* *gesp* UIT *zilver* enz.

Men gevoelt wel, dat men voor deze composita niet in de plaats zou kunnen stellen *vaart des hemels*, *leven des lands*, *pad des schilds*, *brood der krenten* enz., zooals de vroeger gemelde koppelingen zich laten verklaren, ja, dat zelfs niet eens nog door middel van de voorzetsels, tot hunne uitlegging gebezigd, hunne beteekenis *volkomen duidelijk* gemaakt wordt; met andere woorden: men ziet, dat men ook niet eens nog *alléén* door voorzetsels in den stijl hunne koppeling zou kunnen laten vervangen. *Huishond* b. v., met eene praepositie omschreven, is *hond* IN *huis*; maar kan ik nu voor het zeggen: *onze huishond is uit het huis geloopt* de uitdrukking bezigen: *ONZE HOND IN HUIS is uit het huis geloopt*? Zou zich dat zeggen *IN huis* en *UIT het huis* niet tegenspreken? Of kan ik evengoed zeggen: *Ik heb een' HOND IN HUIS, als ik heb een' HUISHOND*? Gevoelt men dus niet, dat er door middel van de koppeling een veel *inniger* versmelting van denkbelden plaats heeft, dan door praepositieën, buiten haar, aangeduid kan worden?

Maar er zijn daarenboven een aantal koppelingen van sub-

stantieven met substantieven, wier zin in het geheel niet door middel van voorzetsels, maar slechts op eene, voor elk dier koppelingen verschillende en vrije wijze kan worden verklaard. Hiervan willen wij in de tweede plaats eenige voorbeelden bijbrengen.

Windmolen is niet een molen **MET**, of **AAN**, of **VAN**, of **VOOR**, of **IN**, of **BUITEN**, of **OM** enz. *den wind*, ook niet een *molen des winds*, maar een molen, die door den wind gedreven of bewogen wordt. *Schrikdier* is niet een dier **IN**, **MET**, **VAN**, **DOOR** schrik, maar een dier, dat schrik aanjaagt; *doodzonde* niet eene zonde **MET**, **UIT**, **VAN**, **AAN** enz. *den dood*, maar eene zonde, die de straf des doods verdient. *Bloedgetuige* is iemand, die zijn getuigenis met zijn bloed, dat is met zijn leven, bevestigd heeft; *bloedwraak* eene wraak, die om gestort bloed uitgeoefend en door het storten van 's vijands bloed bevredigd wordt; *goudvink* een vink, wiens vederen roodachtig als goud blinken; *stofregen* een regen, die zoo fijn is als stof; *jachtsneeuw* eene sneeuw, die met snelle, als voortgejaagde vlokken neerzinkt; *weerhaan* de haan op den toren, die de richting van weer en wind aanwijst; *vogelroer* een roer of snaphaan, waarmede vogelen geschoten worden; *kraambed* een bed, waarop eene vrouw in de kraam ligt, of dat daartoe bestemd is of was. *Weduwwrouw* eene vrouw, die weduw; *weeskind* een kind, dat wees is; *koebeest* een beest, tot de koeijen behoorende; *grondwet* eene wet, die tot grond der geheele Staatsregeling strekt; *zondeval* de val des menschen, door de zonde veroorzaakt; enz.

De beteekenissen der koppelingen van substantieven vóór adjectieven (§ 83) laten zich tot drie hoofdklassen brengen. 1.) Eenige zijn door praepositien meer of min te omschrijven. *Bedlegerig* b. v. is *legerig*, dat is, bij voortdoring gelegen of liggende **TE** of **OP** *het bed*; *lendenlam* *lam* **IN** *de lendenen*; *boeglam* *lam* **IN** *den boeg*; *schijnheilig*, *schijndood* zijn *heilig*, *dood* **IN** *SCHIJN*; *waterrijk*, *waterarm*, *geestrijk*, *roemrijk* enz. *rijk*, *arm* **IN** *water*, **IN** *geest* enz.; *eervol* **vol** **VAN** *eer*; *zeeziek* *ziek* **DOOR** of **OP** *zee*; *wagenziek* *ziek* **DOOR** of **IN** *den wagen*, *ziek* **door 't rijden** enz.

2) Andere behelzen eene vergelijking en laten zich uitdrukken door invoeging van *als* of *gelijk*; b. v. *galbitter*, *pik-zwart*, *korenblauw* (bij verkorting voor *korenbloemblauw*), *ijzerhard*, *peperduur*, *aschgrauw*, *rozenkleurig*, *engelzacht*, *suikerzoet*, *pijlsnel*, *beeldmooi*, *spiegelglad*, *spekvet*, *doodsbleek*, *puikschoon* enz. beteekenen zooveel als *bitter ALS gal*, *hard ALS ijzer*, *zwart ALS pik*, *blauw ALS de korenbloem*, *duur ALS peper*, *mooi ALS het schoonste beeld maar zijn kan*, *schoon ALS het puikje van iets* enz.

3.) Eene derde klasse eindelijk bevat koppelingen van allerlei verschillende beteekenis. B. v. *moedernaakt* is noch *naakt ALS*, noch *IN*, noch *OP* enz. *de moeder*, maar kan niet anders uitgelegd worden, dan door *zoo naakt als een kind*, *dat pas uit moeders schoot ter wereld komt*. *Kaarsschoon* is niet *schoon ALS eene kaars*, ook niet *schoon BIJ de kaars*, maar bepaaldelijk *schoon ALLEEN bij de kaars*, en niet *bij den dag*; — *appelgrauw* (een woord in alle duitche talen te vinden, en niet, gelijk *BILDERDIJK* wil, uit het engelsche *dapple-gray* verbasterd, maar wel omgekeerd dit laatste uit het eerste) is *roodachtig grijs* of *grauw met appelvormige vlakken*; *vogelvrij* is, ja, letterlijk *vrij ALS een vogel*, maar beteekent in het gebruik iemand, *dien men als een' vogel in de lucht mag vervolgen, vangen en doodschieten*. Immers men zegt van hem, wiens hoofd op prijs gesteld is, *hij is VOGELVRIJ* verklaard. — *Stokoud* is zoo oud, *dat men een stok of kruk behoeft, om op voort te hompelen*; *schatrijk*, zoo rijk, *dat men schatten heeft*; *doodziek*, *doodarm*, *ziek*, *arm*, *tot stervens toe*; *nagelnieuw*, zoo nieuw, *dat er pas de spijkers of nagels in geslagen zijn*, terwijl *vonkel-nagel-nieuw* beteekent: zoo nieuw, *dat de pas ingeslagen spijkers nog glimmen en vonkelen*. Indiervoege zegt men ook *spik-splinter-nieuw*, d. i. zoo nieuw, *dat de frissche spijkers en splinters nog in het oog vallen*. Al deze uitdrukkingen zijn van timmerlieden ontleend. — *Brandhelder* is zoo helder er uitziende, als iets, *dat door het vuur gereinigd en gelouterd is*.

Men ziet, dat deze en soortgelijke koppelingen van sub-

stantieven vóór, en adjectieven achter, evenals sommige composita van substantieven met substantieven, niet dan door een' geheelen omhaal van woorden omschreven kunnen worden, en op welk eene uitnemende wijze dus de korthed van uitdrukking door die koppelingen bevorderd wordt.

In de composita van substantieven met werkwoorden (§ 83), welke composita meestal uit vroeger gevormde of gedachte substantieven voortspruiten, heerscht ook datzelfde, onder geen' algemeenen regel te brengen, verschil van betekenis. En schoon ook al sommige door praepositieën meer of min omschreven kunnen worden, is dit echter nog maar op eene gebrekkige wijze mogelijk, terwijl andere veel breederen zwier van woorden vorderen.

Kielhalen b. v. is niet blootelijk *halen* ONDER *de kiel*, maar *halen onderdoor de kiel*, en dan weer naar boven; *radbraken* is *de leden breken of verpletteren op het rad*; *wedijveren* is *ijveren als om eene wedde* (Hoogduitsch *Wette*) of *wedding-schap*; *handhaven* is *heffen, bestieren, staande houden met de hand*; *plukharen* is *elkaar, al vechtend, de haren uitplukken* ('t woord zou natuurlijker *haarplukken, haarplukkeren* luiden); *kuispelstaarten* is *met den staart kwispelen*, d. i. heen en weer slingereren, en dus eigenlijk *staartkwispelen*; *huilebalken* onder *gehuil balken*; *grimtagchen laychen met een grim* of *al grimmend*, welk *grimmen* oorspronkelijk niets anders beteekende dan de spieren des gelaats vertrekken, zoowel vroolijkheids-, als droefheids- en toornshalve, schoon het nu echter alleen voor dit laatste genomen wordt. — *Zinspelen* is *met zijne zinnen of gedachten op iets toespelen*; *kokermuilen* is *den muil of mond als een' koker spitsen*, gelijk men spottend wel eens pleegt te doen; *brandschatten* is *een' prijs doen betalen, waarvoor de overwonnenen zich tegen plundering en brandstichting kunnen vrijwaren*, met andere woorden: *schatting heffen voor de vrijlating van plundering en brandstichting*; *pluimstrijken* is letterlijk *met eene pluim strooken, streelen, aaijen*, of wel, *het pluimachtig bont, waarmede de staatsiekleederen van groote heeren oudtijds versierd waren, glad strijken*, en voorts figuur-

lijk iemand *vleijen*, hem *honing om den mond smeren*; *tafelschuimen* is letterlijk: *het beste, het vet van den maaltijd afschuimen*, en overdrachtelijk: *zich als een' ongenoodigden gast indringen*, of gelijk men het wat platter noemt, *op de klap loopen*. Men vergelijkte de koppelingen *zeeschuimen*, *een zeeschuimer* enz. — *Kladschilderen* is *in ruwe omtrekken, met kladden en kletsen schilderen*, gelijk gewone ververs plegen. *Kladschilderen* staat dus, als *verven*, tegenover het eigenlijk *kunstig en fijn schilderen*. — *Rinkelrooijen*, vroeger ook wel *rinkelroden* geschreven, is *met luid gerinkel, gerinkink of geraas bijeen- of samenrotten*, en voorts door de wijken en straten, al tierend, omzwerfen. — *Kieskauwen* is *langzaam met de kiezen kauwen*, gelijk men wel doet, als ons iets niet bijzonder smaakt. Men noemt het ook wel *met lange tanden eten*. *Muilbanden* is *den muil vast of dicht binden*, van het substantief *muilband*. — *Weerlichten*, dat is *weder-lichten* (in 't Hoogduitsch *wetterleuchten*), is *onweerachtig schitteren en stralen*. *Weerlicht* namelijk is denkelijk bij verkorting voor *onweerlicht*, en dit substantief *weerlicht* teelt het werkwoord *weerlichten*. Maar genoeg; men ziet, hoeveel onderscheidene begrippen in zulke koppelingen versmelten. — Het is voor het overige in sommige van die koppelingen echter nog moeilijk te bepalen, of men ze al dan niet onscheidbare koppelingen heeten kan, en of men ze dus scheidbaar of onscheidbaar moet conjugeeren. Moet het b. v. van *buikspreken* luiden, *ik buikspreek*, of *ik spreek buik*? Ik geloof, het eerste. Kan men schrijven, als wel geschied is, *psalmzingt den Heere*, en dus *psalmzingen* als eene echte koppeling beschouwen? Zegt men met gepastheid *ik lofhunker* voor *ik hunker naar lof*? Alles hangt in dezen van het gebruik en de voorbeelden van goede schrijvers af. Men dient echter in het oog te houden, dat niet elke koppeling van een substantief met een werkwoord wetig is, omdat er eene soortgelijke van een substantief met een substantief bestaat. Omdat *lofspraak* gebruikelijk is, kan ik daarom nog niet *ik lofspreek* zeggen. De scherpzinnige KINKER heeft over zoo iets treffend gesproken.

§ 102.

Adjectieven, gekoppeld vóór substantieven (§ 83), laten zich soms meer of min uitleggen, als stonden beide gescheiden; soms echter nemen zulke koppelingen geheel vrije en slechts door breede omschrijving uit te duiden beteekenissen aan. *Hij is een KAALHOOFD* zegt weinig meer dan *hij is een KAAL HOOFD*; *een SCHEEFNEUS*, *een SCHEEVE NEUS*; *een LANGOOR*, *een LANG OOR*; *de GEELZUCHT*, *de GELE ZUCHT*. Met dat al zijn de begrippen van *kaal* en *hoofd*, *scheef* en *neus* enz. in de koppeling veel meer versmolten, dan buiten die. Ook nemen zij soms een' meer figuurlijken zin aan; want als ik zeg: *daar gaat een KAALHOOFD*, *een SCHEEFNEUS heen*, begrijpt elkeen, dat het woord *hoofd* hier figuurlijk voor den geheelen persoon, en dus in den zin van *man* of *mensch* met *een kaal hoofd*, met een' *scheeven neus* genomen wordt. Integondeel het gezegde: *daar gaat een KAAL HOOFD*, *een SCHEEVE NEUS heen* ('t welk men ook met een' anderen klemtoon zou uitspreken; vergelijk § 100) zou slechts letterlijk kunnen verstaan worden, als stapte daar werkelijk niet geheel een persoon, maar bloot zijn *hoofd* of *neus* heen. Dit figuurlijke is nog sterker in *heethoofd*, *losbol*, *vrijgeest* en soortgelijke woorden, waarvan de beteekenis geheel anders geworden is, dan die van *een vrije geest*, *een heet hoofd* enz. zijn zou. *Een VRIJGEEST* toch is iemand, die, ten gevolge van zijn vrij denken, aan de gewone godsdienstbegrippen niet geloof; *een HEETHOOFD* een zoodanige, die allerlei verhitte, doldriftige denkbeelden koestert en poogt te verwezenlijken. Nog veel vrijer moeten andere koppelingen van adjectieven vóór substantieven verklaard worden. Zoo is *grootvader* niet een *groot vader*, maar 's *vaders vader*; *kleinkind* niet een *klein kind*, maar *kindskind*; *oudoom*, niet een *oude oom*, maar iemand, die *reeds de oom van mijne ouders was*; *schoonzoon* niet een *schoone zoon*, maar *mijn dochters man*; *bestemoër* niet een *beste moeder* (*),

(*) Intusschen zijn dergelijke woorden oorspronkelijk van eene vrij letterlijke beteekenis geweest. Men schijnt aan kinderen het

maar eene *groot-* of *overgrootmoeder*; *grofsmid* niet een *grove smid*, maar die in de grovere, ruwere metalen, als ijzer, enz. werkt, en die dus tegen een' *zilver-* en *goudsmid* overstaat. Enz.

De koppelingen van adjectieven met adjectieven drukken meestal uit datgene, maar op een iuniger wijze, wat, buiten de koppeling, door de plaatsing van een adverbium vóór het adjectief zou uitgedrukt worden.

denkbeeld van *vader van hunnen vader* te hebben willen verduidelijken door middel van het woord *groot*, dat kleine kinderen in allerlei beteekenissen vaak gebruiken. Zoo was dan de jongere of hun eigen vader de kleinere, maar de oudere, de vader van hun vader, moest *de groote vader* verbeelden. Dat het *kindskind*, in tegenstelling van het volwassen eigen kind, bij de geboorte het *kleine kind* genoemd werd, en dat zoo *kleinkind* in den zin van *kindskind* ontstond, is allernatuurlijkst. De *oudoom*, als zoo-veel ouder altijd dan de eigenlijke oom, kon ook al licht dien naam krijgen; want men moest al licht zeggen b. v.: die man daar is mijn oom, gene is mijn *ouder oom*, waaruit dan bij verkorting en koppeling van lieverlede *oudoom* geboren werd. *Bestevaâr*, *bestemoër* is denkelijk eene vlejende benaming, door kleinkinderen aan hunne grootouders gegeven, en zoo allengskens ook door anderen gebezigd. In Schotland heet zoo de huisbaas bij zijne vrouw en kinderen de *goedman*, de vrouw de *goedvrouw*. *Schoon-zoon*, *schoonvader* schijnen ook oorspronkelijk vlejende benamingen te zijn geweest, die aangehuwde ouders en kinderen in de wittebroodsweken elkander gaven; of men moest *schoon*, dat van *schijnen* komt (zie bl. 31) uitleggen door *schijn*, en zeggen: *schoon-zoon* is *zoon in schijn*, in tegenoverstelling van eigen zoon. BILDERDIJK wil zulks ergens, meen ik. Maar dit geloof ik niet, dewijl de Franschen evenzeer van *beau-père*, *belle-mère*, *beau-fils* spreken, en hun *beau* met een woord, dat den zin van ons *schijnen* heeft, niet samenhangt. Vermoedelijk zijn onze koppelingen *schoonvader* enz. naar die der vlejende Franschen gevormd; want den Hoogduitschers zijn ze onbekend. Zij zeggen niet *Schönvater*, *Schönmutter*, maar *Schwiegervater*, *Schwiegermutter*, d. i. *zwa-ger-* of *verzwagerde vader* enz.

Het HOOGDOORLUCHTIG huis van Oranje b. v. zegt zooveel als het HOOG of het ZEEB doorluchtig huis van Oranje. ZACHT-zinnig, ZACHTaardig is zachtelijk zinnig d. i. gezind, zachtelijk aardig, dat is geaard, van aard. ZOETSappig is zoetelijk sappig, zoet van sappen. Vergelijk zoo DIKbuikig, HARDhoorig, ZWAARlijvig, KORThalzig. Met dat al heeft het tweede woord der compositie dikwerf in die koppelingen eene andere beteekenis, dan wanneer het alléén gebruikt wordt. Wij zien dit reeds in aardig, dat, alléén gebruikt wordende, bevallig, aangenaam, geestig beteekent, b. v. een aardig mensch, een aardige inval; maar in de koppeling zachtaardig blootelijk van geaardheid, van aard aanduidt. Zoo is geestig, als afzonderlijk woord gebezigd, vernuftig, vol geestigheid; maar klein-geestig is niet blootelijk klein of gering van vernuft en geestigheid, maar klein en bekrompen van verstand, van geest, van ziel in het algemeen. In sommige koppelingen van het adjectief met het adjectief laat zich het eerste woord niet wel als bijwoord of adverbium verklaren; maar het eene adjectief schijnt aan het andere door middel van eene verzwegen conjunctie EN verbonden. Zoo is doofstom niet wel uit te leggen door doofachtig stom, maar eenvoudig door doof EN stom tevens.

Adjectieven, vóór werkwoorden gekoppeld, zijn in geen grooten getale aanwezig; ten minste geldt dit van de zoodanige, die onscheidbaar met het werkwoord verbonden zijn; want hoogachten, ja, schijnt wel, als het zoo in den infinitivus of de onbepaalde wijze staat, een compositum, en wordt dan ook als koppeling meestal aaneengeschreven (gelijk zoo ook het daarvan afgeleide hoogachting); maar in de conjugatie scheidt hoog zich meestal van achten, en wij zeggen niet meer ik HOOGACHT dien man, maar ik ACHT dien man HOOG. Zuiverder en inniger koppelingen zijn DWARSboomen, KORTwieken, VOLmaken, VOLtoojen, VOLvoeren enz. Deze blijven ik volmaak, ik dwarsboom, enz. Meestal hebben zij ook een' figuurlijken zin aangenomen. Volmaken b. v. is letterlijk en oorspronkelijk wel hetzelfde wat vol

maken zijn zou, en als ik dus zeg: *ik heb dat werk VOL-MAAKT*, drukt dat in zijne eerste beteekenis uit: *ik heb dat werk VOL GEMAAKT*, dat is, *ik heb er alles aan gedaan, wat noodig was om het VOL, VOLLEDIG te doen zijn*. Maar deze eerste, grove, zinnelijke beteekenis heeft zich verfinjd, vergeestelijkt, vervluchtigd, en *volmaken* is nu in het algemeen: eene zaak brengen tot het toppunt van hetgeen ze zijn moet. Iets anders dus beteekent het tegenwoordig *het snijwerk op een glas te VOLMAKEN*, en *een glas VOL TE MAKEN*, met wijn of bier b. v. De ware, onscheidbare koppelingen dus van adjectieven met werkwoorden hebben alleen soms eene breedvoeriger omschrijving noodig. De scheidbare, als *hoogachten, minachten, geringschatten, volschenken* enz. zeggen niet veel meer dan *hoogelijk achten, gering achten* enz. Moeijelijk is het echter soms te bepalen, of men zulke koppelingen voor echte, en dus voor onscheidbare, dan voor schijnbare en scheidbare te houden hebbe. Is b. v. *harddraven, hardloopen, aaneengeschreven*, het eerste of het laatste, en moet men dus zeggen: *ik HARDLOOP, ik HARDDRAAF, of ik DRAAF, ik LOOP HARD?* Het gebruik moet dit beslissen; ik geloof echter, dat men moet zeggen: *ik HARDLOOP*. Zijn zulke woorden toch werkelijk composita, zoo zal men ook hunne beteekenis altijd wat veranderd zien. En dit zien wij hier juist. *Wij zullen onze paarden dezen middag laten HARD-DRAVEN* zegt wat anders dan: *wij zullen onze paarden dezen middag HARD laten DRAVEN*. Ook is een *hard draver* en een *harddraver*, een *hard looper* en een *hardlooper* niet hetzelfde. Evenmin is zulks hetzelfde, of ik zeg: *welaan, ik HARD-LOOP tegen u*, dan wel: *ô, hoe HARD moesten wij daar met elkander LOOPEN!*

§ 103.

De koppelingen van werkwoorden vóór substantieven moeten op verschillende wijze in een' handelenden, lijdenden of onzijdigen zin (actief, passief of neutraal) uitgeduid en omschreven worden, waarbij men zich dikwerf van de voornaam-

woorden die, welke enz., van het woordje om, of wel van het deelwoord bedienen kan. *Blaasbalg* is een *balg*, die *blaast*, of tot *blazen* dienende; *HEKELDicht* een *gedicht*, dat *hekkelt*; een *hekelend gedicht*; *SPRINGstok* een *stok* om mede te *springen*; *DRIJFtol* een *tol*, die *gedreven* wordt; *DRINKbeker* een *beker* om uit te *drinken*, of waaruit *gedronken* wordt; *DRAAI-orgel* een *orgel*, dat *gedraaid* wordt; *PRAALzucht* *zucht* om te *pralen* (tenzij *praal* hier een substantief is, en dus *PRAALzucht* door *zucht* tot *praal* uit te leggen); *KWEEKschool* een *school* om aan te *kweken*; *OEFENSchool* een *school*, die *oefent*, of waarin men *ge oefend* wordt, of waarin men zich *oefenen* kan; *DRAAIkolk* een *kolk*, die *draait*, een *draaijende kolk*; *DWARRELwind* een *wind*, die *dwarrelt*, alles *dooreenward*; *TREURLied* een *lied*, dat *treurt*, of het *treuren* wekt, of het *treuren* uitdrukt; *LAATband* een *band* om mede *ader* te laten of te *aderlaten*, of liever *dien* men bij het *aderlaten* gebruikt; *SLIJFsteen* een *steen*, tot *slijpen* dienende, een *slijpende* *steen*; *BERGplaats* eene *plaats* om in te *bergen*, of waarin *geborgen* kan worden; *GENEESheer*, *GENEESmeester* een *heer* of *meester*, die *geneest*, of *poogt* te *genezen*. Maar genoeg, men kan zoo *SCHAAFbank*, *SCHILDERkunst*, *SCHUIFlede*, *SCHEIDbrief*, *SCHIETgebed*, *RENBode*, *LEERmeester*, *KLAAGtoon*, *LIGplaats*, *BAKoven*, *NAAIgaren*, *PLAAGgeest*, *PLEEGvader*, *KLATERgoud*, *ERFzonde*, *LASTERtong*, *DRINKgelag*, *STAMELtaal*, *STAPELrecht*, *LACHlust*, *DORSCHvloer*, *ZAAGmolen*, *RATELwacht* en honderd soortgelijke koppelingen, welker *eerste* woord een verbum is, vergelijken, en men zal zien, dat zij zich meestal op eene van de bovengemelde wijzen laten omschrijven, terwijl echter in sommige meer dan één zin ligt opgesloten.

Werkwoorden met een daaraan gehecht adjectief komen (voorzoover ze niet van werkwoorden met substantieven afgeleid zijn als b. v. *pleegvaderlijk* van *PLEEGvader*) niet veel voor. Met *lustig*, *graag*, *ziek*, in den zin van *verlangend* (gelijk men zegt *ik ben ZIEK naar dit of dat*) en soortgelijke adjectieven achterop, heeft men *BEHAAGziek*, *SCHRAAPziek*, *DANSlustig*, *EETgraag*, *LEERgraag*, en enkele

soortgelijke, die door *ziek om te behagen, te schrapen, belust om te dansen* uitgelegd kunnen worden. *SPRINGlevend* is eene vrije koppeling, beteekenende, dat men zoo frisch en levend is, dat men danst en springt, of wel zou willen dansen en springen. *B. v. is die man niet dood? — Hoe komt gij eraan! hij is nog SPRINGLEVEND.* Zoo moet *FONKELnieuw* door nieuw, dat het nog fonkelt, worden verklaard. *PIEPjong* is zoo jong als een vogel, die pas *piept*, en nog niet *zingt*. *KLNKklaar* is zoo klaar en helder, dat het klinkt; *KLINKklaar goud* b. v., *KLINKklaar zilver* is goud, zilver, dat echt en zuiver is, en, als men 't vallen laat, een' helderen klank geeft. Vergelijk ook het gezegde over de vermenging van zichtbare en hoorbare werkingen, hierboven bl. 44.

§ 104.

Bij het uitleggen der hoofdbeteekenissen, die andere soorten van koppelingen, dan de nu opgenoemde, hebben kunnen, willen wij niet stilstaan. Die van voorzetsels met werkwoorden moeten naar de verschillende, hetzij letterlijke of figuurlijke beteekenissen, welke zulke voorzetsels bij ons in het taalgebruik hebben, worden uitgelegd, b. v. *ONDERgaan, VOORzeggen, VOORspellen* enz. Meestal zal men, als die koppelingen scheidbaar zijn, eene meer letterlijke; zijn zij onscheidbaar, eene meer vergeestelijkte, figuurlijke beteekenis aantreffen. Vergelijk b. v. de zeggingen *iemand iets VOORZEGGEN*, en *iemand iets VÓORZEGGEN*, *de zon GAAT ONDER* en *een booswicht ONDERGAAT de straf*. Hoeveel figuurlijker is het laatste dan het eerste! Hier geldt hetzelfde wat van *VOLMAKEN* en *volmaken* hierboven aangemerkt is, bl. 212.

Koppelingen van een voorzetsel met substantieven hebben echter veelal de beteekenis, die ook in het werkwoord, waarvan zij afgeleid zijn, of dat zij zelve deden ontstaan, heerschende is. *Inleg, indruk, inslag* enz. moeten als *INleggen, INdrukken, INslaan* verklaard worden. Niet echter altijd vindt men juist de praepositie met een substantief gekoppeld, waar zij gekoppeld met een werkwoord voorkomt, — en zoo ook

niet omgekeerd. *Inslapen* is gebruikelijk, maar daarom niet de *inslaap* (wel het *inslapen*). Men zegt *inschuld* voor *schuld*, die men te vorderen heeft; maar niet *ik inschuld*, of *ik schuld in* voor *ik vorder schulden in*. Zoo heeft men *overdaad*, *afgunst*, maar daarom niet *overdoen* in den zin van verspillen, of *afgunnen* in dien van niet *gunnen*. Evenzoo is het met *overspel*, *medelijden*, *bijgeloof*, *voorkeur* gelegen. Soms tijds heeft ook het compositum van de praepositie met het substantief eene meer leenspreukige beteekenis, dan die, welke in de koppeling der praepositie met het verbum heerscht. *Doorzicht* b. v. is meestal niet letterlijk het gezicht, dat men door iets heen heeft; maar het begrip, de kennis, die men heeft van eene zaak.

Koppelingen van praepositiën vóór adjectieven laten zich ook uit beider beteekenis, of meer letterlijk, of meer figuurlijk verklaren. *Innet*, *inkeurig*, *inschrander* is net, keurig, schrander tot in zijne binnenste deelen (*). *Doorkundig*, *doorgeleerd* is wat door en door met geleerdheid en kunde *doortrokken* is. *Over schoon*, *overfraai*, *oversfijn*, *overjuist* (het laatste bij *HOOFD* gebruikelijk) is schoon, fraai, fijn over of boven datgene, wat zulks gewoonlijk geheeten wordt, dus *bovenmate*, *buitengewoon fraai*, *fijn* enz. Soms tijds echter drukt dat *OVER* wel eens eene *al te groote* mate van iets, en dus iets gebrekkigs uit, b. v. in *overtollig*, hetwelk voor *overtallig*, dat is, boven het vereischte getal staat, en een' kwaden zin heeft. Evenzoo in *overgevoelig*, *overgeloovig*. — *Aanminnig*, *aanvallig*, *aanlokkelijk* is *minnig*, *vallig* (dat is *bijvallend*, *medevallend*, *toevallend*), *lokkelijk*, voorzoover wij zulks denken, als die hoedanigheden jegens anderen ten toon spreidend. Het voorzetsel *aan* drukt toch dikwerf eene richting uit naar iets toe. Zoo is *aantagchen* op die wijze lagchen, dat dit lagchen zich naar een ander uitstrekt, betrekking heeft

(*) Onze oudste schrijvers koppelden op dergelijke wijze het voorzetsel *uit* met adjectieven en adverbien, b. v. *uitschoon*, *uitgroot*, voor zeer schoon, zeer groot, misschien op te vatten als: *ten uiterste groot en schoon*.

tot een ander, dien ik mij tegenover den lagchende denk, gelijk men daarom de uitdrukkingen *iemand AANlagchen* en *iemand TEGENlagchen* of *TOELagchen* soms door elkander bezigt.

13). *Over het nut en de fraaiheid der koppelingen of composita, en over de voorrechten van het Nederlandsch in dat opzicht.*

§ 105.

De vatbaarheid voor compositie is eene der fraaiste eigenschappen van de nederlandsche taal, en van de duitsche talen in het algemeen, eene eigenschap, die zij met het oud-Grieksch gemeen hebben. Niet alleen toch kunnen wij door koppelingen onzen woordenschat onophoudelijk vermeerderen, en de rijkdom der taal wordt dus door die koppelbaarheid (om ze dus te noemen) ongemeen bevorderd; maar ook de kortheid, de kracht en de nadruk, het sierlijke en schilderachtige van den stijl hebben aan die eigenschap zeer veel te danken. Men vergelijkte hetgeen wij in de naast voorgaande §§ over de verschillende beteekenissen onzer composita gezegd hebben, en denke er over na, hoe verlegen wij zijn zouden, indien wij al die beteekenissen door omschrijving moesten uitdrukken. Met name zetten koppelingen veel luster aan de poëzie bij, en een hollandsch dichter is dikwerf in gelegenheid, om door een enkel compositum dit of dat denkbeeld op het levendigst voor den geest af te schilderen, en vaak in één woord datgene uit te drukken, waartoe b. v. een Franschman (zoo hij het Grieksch en Latijn niet gaat plunderen) twee en drie woorden noodig heeft; woorden, die dan nog niet eens juist dat zeggen, wat door het hollandsche compositum wordt aangeduid!

HELMERS zingt b. v.

*Helaas! Europa stort in 't graf der Middeneeuwen,
En de aard wordt weér een MOORDWOESTIJN.*

Elders :

*Hij komt met schrikbre kaak, met BLIKSEMSCHIETENDE oogen,
Op RAVENVLEUGLEN zweeft hij aan.*

Elders :

De MIJNSLAAF wroete vrij in Peru's tastbaar duister.

Elders :

De breede ZWANENHALS is als de sneeuw zoo wit.

BILDERDIJK zingt in zijn' Ondergang der eerste Wereld :

*Zoo lag op 't oogenblik by 't zich verdelgend heir
Verbitt'ring, grimmigheid en HARTSTOCHTBARNING neêr.*

Elders in hetzelfde gedicht :

Tavoach GRIJNSLACHT.

Elders :

*..... Nacht en dag scheen door elkaâr te spelen ,
Niet als de roos der wang met donzig LELIEBLANK ,
Of 't git der oogen , met des levens FLONKERSPRANK
Versmolten enz.*

Elders :

*Nu rezen moord, geweld en BLOEDDORST, 's afgronds Koning
Sloeg de ijz'ren valdeur op der Helsche GRUWELWONING.*

Elders :

Gij kent hun ECHT-, en WEE-, en ROUW-, en MOORDgeschichten.

Elders :

*Nog hoor ik 't BLIKSEMVUUR, dat door de wolken gromt,
Waar nooit dan ENGLENZANG den weérklank had doen hooren
Der HEMELMELODIJ van de onbevleete Choren.*

Elders :

*Het PARADIJSOFT bleekte en 't VOUGLENZANGCHOR zweek,
Dat dwars door 't BLADGEWELF ten hoogsten hemel steeg.*

Elders :

*Zij voelt het drukken van die armen, voelt het kloppen
Van d'eigen boezem aan haar hart, en vangt de droppen
Van 't ROZENRIEKEND hair, dat om zijn schedel speelt,
En HEMELBALSEMS dauwt, in hooger lucht geteeld.*

STARING zingt boertend van een moeras :

Ja, klonk het uit de MODDERZEE :

Elders :

Zoo dringt de RAMPMAAR hem in de ooren.

Elders van de ontvleschde hand eens spooks :

Hij volgt, onmagtig om de BEENDERHAND te ontsnappen.

Elders :

*..... De LOSGEGIERDE staart
Der slang verschijnt ! Rots wordt naast rots gespleten,
Bij iedren KRONKELSLAG. Luid sissend in haar vaart,
Schiets nu de VLIJMSPIJS hemelwaart enz.*

Elders Maar genoeg! Andere soortgelijke voorbeelden uit onze taal en het Hoogduitsch heb ik aangehaald in mijne Aanteekeningen op het Eerste Deel eener nieuwe uitgave van BLAIRS *Lessen over de Redekunst*, bl. 64 en 207.

Ziet men echter nu in de hier ter plaatse aangehaalde verzen niet, hoe zinrijk die koppelingen *moordwoestijn, bliksem-schietend, ravenvleugelen, mijnstaaf, zwanenhals, hartstochtbarning, grijnslagchen, lclieblank, slonkersprank, bloeddorst, gruwelwoning, echtgeschichten, moordgeschichten, bliksemvuur, engelenzang, hemelmelodij, paradijsooft, vogelenzangkoor, bladgewelf, rozenriekend, hemelbalsem, modderzee, rampmaar, beenderhand, losgegierd, kronkelslag, vlijmspits* enz. zijn, hoe iedere koppeling ons twee of drie denkbeelden in eens voor den geest roept?

Het is vooral boven de zoogenaamde romanische talen, waaronder men hoofdzakelijk het Fransch, Italiaansch, Spaansch en Portugeesch verstaat, maar inzonderheid boven het Fransch, dat de hollandsche taal, evenals het Hoogduitsch en de overige spraken van duitschen bloede, in het vermogen, om koppelingen te vormen, uitmunt. Het Fransch bezit slechts zeer weinig *composita*, die uit zijn eigen boezem ontleend zijn, en den zin der meeste hollandsche koppelingen moet het door omschrijving met den tweeden naamval, of door *praepositiën*, of op eene andere dergelijke wijze uitdrukken. Zoo is ons *avondstar* in het Fransch *étoile du soir*, ons *eetzaal salle à manger*, ons *vederhoed* of *pluimhoed chapeau à plumes*, ons *melkkan pot au lait*, ons *windmolen moulin à vent*, ons *vaderlandsliefde amour de la patrie*, ons *doodzonde péché mortel*, ons *bloeddorst soif de* of *du sang*, ons *huisdieren animaux domestiques*, ons *dolksteek coup de poignard*, ons *sabelhouw coup de sabre*, ons *geweerschot coup de fusil*, ons *vuistslag coup de poing* (*), ons *melksoep soupe au lait*, ons

(*) Geen woord heeft het zoo druk in de fransche taal, als dat arme woord *coup*. Ons *houw, slag, steek, streek, schoot, schot, snede, hak, schok, teug*, al die woorden, en hoeveel andere nog, moeten in het Fransch door *coup* vertaald worden.

moederliefde *amour maternel*, ons zonnestraal *rayon du soleil*, ons heldenmoed, heldendeugd, heldendaad, heldendood enz. *courage héroïque, vertu héroïque, fait ou action héroïque, mort d'un héros ou des héros*; ons oogbetooverend *ce qui ravit, ce qui enchante les yeux*; ons zielverrukkend *ce qui touche ou émeut l'âme*, ons wellustademend *ce qui respire la volupté*, ons omloopen, naloopen, inloopen, voorloopen, uitloopen, medeloopen en allerlei soortgelijke koppelingen van voorzetsels en werkwoorden door *courir ça et là, courir après, courir dans, courir avant, courir dehors, courir avec* etc.; ons engelschoon *beau comme un ange*, ons heethoofd *tête de feu, tête volcanique*, ons zelfliefde *amour de soi-même (égoïsme)*, ons spiegelglad *uni comme un miroir*, ons ijzerhard *dur comme le fer*, ons marmerkoud *froid comme le* of *du marbre*, ons roemrijk *riche en gloire*, ons overfraai *parfaitement beau*, ons kleingeestig *borné d'esprit*, ons rozerood *couleur de rose*, ons roofvogel *oiseau de proie*, ons regenboog *arc-en-ciel*, ons bloedregen *pluie de sang*, ons vuurdoop *baptême de feu*, ons schrikdier, *monstre horrible*, ons ritmeester *capitaine de cavalerie*, ons bliksemgod *dieu du* of *de la foudre* enz. Men ziet, hoe hier overal drie en meer woorden noodig zijn, om zulke hollandsche koppelingen in het Fransch te vertalen, daar men in die taal geene vrijheid heeft, om, als wij, b. v. de woorden *sang* en *pluie*, d. i. *bloed* en *regen*, bij elkaar te voegen, en daaruit *sangpluie*, gelijk ons *bloedregen*, te maken. Wel is waar, het Fransch heeft vele koppelingen, als daar zijn *géographie, astro-nomie, parri-cide, matri-cide, légis-lateur, odont-algiste, my-ope, biblio-thèque, tête-scope, philo-sophie, aéro-naute*,

b. v. sabelhouw is *coup de sabre*, dolksteek *coup de poignard*, gewerschot *coup de fusil*, snede met een mes *coup de couteau*, vuistslag *coup de poing*, roedesteek *coup de verge*, donderslag *coup de foudre*, proefstuk *coup d'essai*, oogopslag *coup d'oeil*, een teug drinken *boire un coup*, rukwind *coup de vent* enz. — 't Is altijd *coup* voor, en *coup* na. Zeker, het pleit niet voor den rijkdom eener taal, dat men hetzelfde woord in zoo talloos veel verschillende beteekenissen nemen moet.

aéro-lithe, (d.i. aardrijksbeschrijving, sterrenkunde, vadermoorder, moedermoorder, wetgever, tandmeester, bijziende, boekerij, verrekijker, wijsbegeerte, luchtschipper, luchtsteen), enz., en het vermeerdert die in vakken van kunst en wetenschap nog dagelijks; maar die koppelingen bestaan uit geheel vreemde, meest uit het Grieksch of Latijn ontleende woorden. Want welk ongeletterd Franschman weet, wat *géo-* en *graphie* in het woord *géographie* beteekent? Het zijn twee grieksche woorden, die elk afzonderlijk niet in het Fransch gebruikt worden, en waarvan het eerste *aarde*, het tweede *beschrijving* wil zeggen. *Géographie* is dus in goed Hollandsch *aardbeschrijving*, welk *aardbeschrijving* of *aardrijksbeschrijving* door eigen kracht voor ieder Hollander dadelijk verstaanbaar is, evenals in het Fransch het compositum *terre-description* zijn zou. Maar zulke koppelingen, als dit *terre-description*, mogen nu juist de Franschen niet vormen. Slechts enkele koppelingen hebben zij, die niet uit vreemde, maar ook in het Fransch nog gangbare woorden bestaan, b. v. *porte-manteau* (kapstok), *tire-bouchon* (kurketrekker), en eenige van die soort op bl. 194 genoemd. Zoo ook *bienveillant* (welwillend), *mal-faiteur* (kwaaddoener), *malaise* (kwalijkheid, ongemakkelijk gevoel), *malsain* (ongezond), *ouï-dire* (hooren-zeggen), *rendez-vous* (plaatsaanwijzing), *clairvoyant* (helderziende), *bienfaisance* (weldadigheid), *gentilhomme* (edelman), *sang-sue* (bloedzuiger), *pourvoir* (voorzien), *parcourir* (doorloopen), *parfait* (volmaakt, of letterlijk doormaakt, d. i. door en door gemaakt, zijnde dit fransche woord *parfait* eene soortgelijke compositie, als b. v. ons *doorschrander*), *sans-culotte* (ongebroekt), *demi-dieu* (halfgod) en soortgelijke, welker regelmaat van koppeling echter niet tot andere woorden mag uitgestrekt worden, zooals wij naar ééne koppeling er honderd andere van dezelfde soort gemaakt hebben, en soms nog maken mogen. Wij zeggen b. v. *weldadig*, *weldoende* op dezelfde wijze, als de Franschen *bienfaisant* zeggen; maar tevens hebben wij de koppelingen *wellustig*, *wellevend*, *welsprekend*, *welvarend*, *welzalg*, *welberaden*, *welkomst*, *welkom*, *welzijn*, *welgemaakt*, *welwil-*

lend, *welaan*, *welgemoed*, *wellicht*, *weldra*, *welluidend*, *welgeboren*, *welmeenend*, *welhebbend*, *welgevallen*, *welgesteld*, *welbehagen*, *welstand*, *welstaanshalve*, *welvoegelijk* enz., die allen met *wel* gevormd zijn, terwijl de Franschen slechts voor een paar andere woorden hun abverbium *bien*, ons *wel*, durven plaatsen.

Men moet evenwel erkennen, dat de fransche taal meer enkelvoudige woorden (*simplicia*) heeft, dan de onze, dat wil zeggen, dat zij dikwerf in één woord uitdrukt, waartoe wij eene koppeling bezigen. Zoo zeggen wij *vederbos*, *morgenrood*, *pereboom*, *stormwind*, *zondvloed*, *godsdiens*t, *goedaardig*, *hekeldicht*, *geneesheer*, *regenvlaag*, *schildpad*, *hemelvaart*, *be'raagziek*, *toonkunst*, *schilderkunst*, *beeldhouwkunst*, *nakomelingschap*, *voorvaderen*, *geldmiddelen*, *ademhalen*, *overtrekken*, *doortrokken*, *oorv'ijg*, *elleboog*, *zeewezen*, alles met *composita*, waar de Franschen eenvoudig *panache*, *aurore*, *poirier*, *ouragan*, *déluge*, *religion*, *débonnaire*, *satire*, *médecin*, *ondée*, *tortue*, *ascension*, *coquet*, *musique*, *peinture*, *sculpture*, *pbstérité*, *aïeux*, *finances*, *respirer*, *passer*, *soufflet*, *coude*, *marine*, gebruiken. Vandaar, dat dezelfde woorden en daardoor dezelfde klanken bij ons wel eens wat dikwerf in den stijl wederkomen, omdat één en hetzelfde woord in zulk een groot aantal koppelingen wordt aangetroffen. Zoo hebben wij, b. v. *kunst* in *toonKUNST*, *schilderKUNST*, *dichtKUNST*, *beeldhouwkUNST*, *teekenKUNST*, *geneeskUNST* enz. Van den anderen kant hebben echter onze *composita* dikwerf weer het voordeel van duidelijkheid en schilderachtigheid boven zulke fransche, niet samengestelde of enkelvoudige woorden. Vooral ook daarom, dewijl zoovele dier fransche woorden hunne wortels in 't Latijn of Grieksch hebben (vergelijk § 7). Is b. v. ons woord *hemelvaart* niet aanschouwelijker van begrip, dan het fransche *ascension*? Is *zelfzucht* niet door zich zelf verstaanbaarder dan *égoïsme*? Drukt *godsdiens*t (dienst van God) niet duidelijker uit, wat het zeggen moet, dan *religion*? Bij *godsdiens*t toch voel ik de beteekenis; bij het woord *religion* weet ik ze maar van hooren zeggen, en

slechts iemand, die Latijn verstaat, zal mij misschien kunnen leeren, waar dat woord *religion*, dat het latijnsche *religio* is, toch eigenlijk van afstamt, wat zijn oorspronkelijke zin is.

Het is echter vooral in de poëzij, dat het vermogen van woordkoppeling bij ons het meest op prijs gesteld moet worden; want juist onze poëtische composita zijn het minst in het Fransch, noch door enkele woorden, noch door koppelingen vertaalbaar. Beproof b. v. eens de vertolking diergene, die hierboven op bl. 216 en volg. en in de Aanteekeningen op BLAIR voorkomen.

In dit geschrift behoeven wij hierbij niet langer stil te staan, daar het meer over de wijze van woordvorming door koppeling, dan over de voordeelen dier woordvorming, te handelen heeft.

14). *Over eenige voorschriften, tot het vormen van koppelingen of composita betrekkelijk.*

§ 106.

Ofschoon er, gelijk wij zagen, ongemeen veel partij te trekken is van het vermogen onzer taal, om uit haren eigen boezem duidelijke, fraaije en schilderachtige koppelingen te vormen, moet men echter in dezen niet buitensporig te werk gaan, noch wanen, dat men maar voetstoots allerlei composita maken kan, om het even, of zij door het gebruik al dan niet eenigszins gewettigd, en met den aard der taal al dan niet overeenkomstig zijn. Niet alles hetgeen wij *kunnen*, *mogen* wij daarom ook, en bij alle woordkoppeling moeten wij de volgende regels en voorschriften niet uit het oog verliezen.

1.) Elke koppeling moet door het gebruik meer of min bekrachtigd en goedgekeurd zijn. Het gebruik moet haar, om het zoo te noemen, meer of min geijkt en gestempeld hebben. Gelijk men zonder die ijking geene afleidsels mag vormen; gelijk men nog niet *onderwijzaAR* mag zeggen alléén

daarom, omdat men *leeraAR*, *middelAAR* en meer andere woorden door middel van het achtervoegsel *a a r* afleidt, is het ook niet geoorloofd *composita*, als b. v. *domhoofd*, *wijskop*, *roodkool*, *witkool*, *kwaadbol*, *kwalijkdaad*, *zoetaardig*, *zachthartig*, *zusterlandsch*, *broederlandsch*, *ombeenen*, *snelwiekig*, *grootigheid*, *voormoeder*, *hooggedraafd*, *geelkoorts* zoo maar *eensklaps* te bezigen, alléén op grond daarvan, dat men *domkop*, *zuurkool*, *losbol*, *welddaad*, *zachtaardig*, *goedhartig*, *vaderlandsch*, *omarmen*, *snelvoetig*, *kleinigheid*, *voorvader*, *hoogdravend*, *geelziekte* bezigt, en dus zou meenen te mogen zeggen: is het samenstel of de koppeling *zuurkool* geoorloofd, waarom mag ik dan ook niet *witkool*, *roodkool* vormen?

Men gevoelt echter, dat het 1) in dezen een groot onderscheid maakt, van welken aard de koppeling zij; voorts, 2) of iemand, die zulk eene nieuwe koppeling vormt, eenig gezag als schrijver bezitte, en 3) waar ter plaatse, mitsgaders onder welke voorbehoedmiddelen hij zulk een nieuw compositum gebruike. Ook blijft dit altijd het groote voorrecht onzer taal, *dat, schoon ook al het gebruik zijne rechten in de woordkoppeling doet gelden, en niet ieder samenstelsel door zich zelven reeds wettig is, wij echter in allen gevalle in onze taal zelve en in hare geheele natuur de stof en de middelen bezitten, om aan dat gebruik koppelingen ter goedkeuring aan te bieden*; terwijl integendeel de Franschen zulks in hunne taal doorgaans zoo niet kunnen, *daar het Fransch de kracht van woordsamenstelling of woordkoppeling over het algemeen mist, en ten gevolge van zijnen aanleg missen moet*. Voorts, hoewel men dan ook al soms aan nieuwgesmede koppelingen bij ons ongebruikelijkheid moge kunnen te last leggen, onverstaabaarheid kleeft haar evenwel zelden aan. *Zachthartig* b. v. zou wel niet gebruikelijk, maar zoomin onverstaabaar zijn, als het aan elk bekende *goedhartig*.

2.) Schoon nieuwgevormde samenstelsels of koppelingen bij ons al licht verstaanbaar zullen zijn, zou men er echter enkele kunnen vormen, die deze deugd niet bezaten. Hier voor nu moet men zich wachten. Die b. v. naar de regelmaat

of analogie van *kaarsschoon*, d. i. *schoon slechts bij kaarslicht* (zie § 101), *daagschoon* in den zin van *schoon slechts bij dag* ging koppelen, zou misschien (tenzij men het uit den zin van andere bijgevoegde woorden kon opmaken) niet verstaan worden, dewijl *kaarsschoon* slechts een enkel compositum van die soort is, en een zoodanig, hetwelk zijne beteekenis niet licht op anderen zal overdragen. Juist op dezelfde wijze zou het met koppelingen gelegen zijn, die wij naar *vensterziek* wilden vormen. *Vensterziek* zegt men van iemand, die licht ongesteld is, zoodat hij nog aan het venster zitten kan. Zouden wij nu evenwel daarnaar *bedziek*, in den zin van zwaar ziek, maar dadelijk kunnen invoeren?

3) Koppelingen moeten echter ook weer niet al te duidelijk wezen, dat wil zeggen: de twee deelen, waaruit zij bestaan, moeten beide niet hetzelfde beteekenen, en één van hen dus overtollig zijn. Zoo zegt tegenwoordig het woord *einddoel* niet veel meer dan wat *doel* alleen reeds aanduidt, weshalve men dan ook het woord kan omkeeren, en schier zoogoed *doeleind*, als *einddoel* zeggen. *Sneeuwbuivlaag* ware ook te overduidelijk, want *sneeuwbuil* of *sneeuwvlaag* drukt niet veel minder uit dan *sneeuwbuivlaag*. Wat geeft tegenwoordig *stilzwijgen* al meer dan *zwijgen* te kennen? Met dat al wil ik het, door het gebruik nog altijd gewettigde, *stilzwijgen*, zoomin als *einddoel* of *doeleind*, verworpen hebben. Het meest loopt men echter gevaar van zulke nuttelooze koppelingen te vormen, als men een hollandsch met een vreemd woord vereenigt. Zoo lacht men onkundigen uit, die van *zeemarine*, *portebriséedeur*, *ritmeester van de cavalerie* enz. spreken.

4.) Koppelingen moeten ook niet stroef en onwelluidend zijn. In dit gebrek kan men somtijds vervallen, als men meer dan twee woorden vereenigt. Stroef klinkt b. v. *gedachtenisleerrede*; zeg liever of *gedenkleerrede*, of zonder koppeling, *leerrede ter gedachtenis*.

5.) Vooral moet men in proza, waarin men door maat noch rijm gebonden is, zulke lange samenstelsels liever vermijden. *Wetenschappenminnaar*, *toonkunstliefhebber*, *gods-*

dienstvoorschriften en soortgelijke *oneigenlijke* composita (§ 93) klinken, dikwerf gebruikt, licht vreemd en onaangenaam. *Waarom niet beminnaar der wetenschappen, liefhebber der toonkunst, voorschriften van den godsdienst?*

6.) Maar ook zelfs in de poëzie — en hoeveel meer dus in proza — moet men zich voor gezochte en buitensporige composita wachten. Van zulke overdrevene, valsch-vernuftige koppelingen leveren de nieuwere hoogduitsche dichtkunst en proza voorbeelden genoeg op; want de Hoogduitschers misbruiken wel eens de vatbaarheid hunner taal, en die der duitsche talen in het algemeen, voor samenstelling, waardoor soms koppelingen ontstaan, vol onzin en wansmaak. Wil men fraaije en gepaste composita in het Hoogduitsch, zoo kan men ze bij GÖTHER, SCHILLER, TIECK, KLOPSTOCK, VOSS en andere groote duitsche Vernuftten in overvloed aantreffen.

7.) Bij het vormen van nieuwe koppelingen volge men, wat nu de inlassching der *s*, *e* en 't geen dies meer zij betreft (zie § 98), dezelfde regelmaat, welke in andere composita, naar welker voorbeeld zij gesmeed worden, geldend is. Wij zeggen b. v. *zonnestraal*, *zonneblik*, niet *zonstraal*, *zonblik*; zeg dus ook b. v. *zonnelonk*, *zonnelachje* (als gij zulke composita wilt), en niet *zonlonk*, *zonlachje*. Wij zeggen *reuzen-* of *reuzeleest*, *reuzegedaante*, niet *reusleest* enz. — zeg dus ook *reuzen-* of *reuzegeleerdheid*, *reuzengebouw*. Wij zeggen *kinderspel*, niet *kindspel*; zeg dus ook *kinderluim*, *kindergril* enz. Wij zeggen *arendsblik*, *haviksneus*, niet *arendblik*, *havikneus*; zeg dus ook *arendsklauw*, *roofvogelsneus*, en laat niet uit onkunde, gelijk sommige zotten in Duitschland doen, de *s* zonder onderscheid in alle composita weg. Zeg evenwel *arendsnel* (niet *arendssnel*), dewijl men *vogelsnel*, *windsnel* zegt, en hier ook geen teeken des tweeden naamvals ooit verondersteld kan worden. Vergelijk toch § 101 over de beteekenis van dergelijke koppelingen.

8.) Vorm eindelijk geene koppelingen geheel buiten noodzaak, dat is, vorm ze niet, als gij voor uw denkbeeld reeds

een goed, gebruikelijk compositum hebt. Waarom zou men *zachtartig* koppelen, daar men *zachtzinnig*, *zachtmoedig*, *zachtvaardig* heeft, en ééne dezer drie koppelingen al licht voor hetgeen wij willen uitdrukken, voldoende zal zijn. Men heeft *bijgeloof*, zoo kan men misschien *overgeloof* wel missen. Men heeft *volkrijk*, *belangrijk*, *roemrijk*, *luisterrijk*, wat zou men in die woorden met het vaak hoogduitschachtige *vol*, met *belangvol*, *volkvol*, *roemvol*, *luistervol* doen ?

15.) *Stotaanmerking over de woordkoppeling.*

§ 107.

En zoo hebben wij dan nu het voornaamste, wat er over de woordkoppeling of compositie in onze taal te zeggen viel, voorgedragen, en van dit belangrijk onderwerp een iets breedvoeriger (schoon op zich zelf altijd nog zeer beknopt) overzicht gegeven, dan er tot hiertoe bij ons van gegeven is.

Men ziet, dat dit onderwerp deze beschouwing alleszins verdiende; want de rijkdom onzer taal is vooral niet minder aan haar vermogen van compositie, dan aan haar vermogen van derivatie toe te schrijven, ja, wij moeten dikwerf het gebrek, dat wij aan *enkelvoudige*, hetzij primitieve, hetzij derivate woorden hebben, door koppelingen aanvullen. Vergelijk bl. 222.

Merkwaardig is het te zien, hoe in onze taal stam- en afgeleide woorden de plaats allengskens voor koppelingen inruimen, omdat die composita het voorrecht eener meerdere duidelijkheid en aanschouwelijkheid hebben. Houd toch b. v. het afgeleide woord *geleider* eens tegen het samengestelde *geleidsman*, of vergelijk *bescherm* en *beschermheer*, *tuinier* en *tuinman*, *orgelist* en *orgelspeler*, *vruchtbaar* en *vruchtdragend*, *stedeling* en *stadbewoner* enz., zoo vindt gij natuurlijk eene meerdere verstaanbaarheid in de koppelingen, dan in de afleidsels; ten minste het valt gemakkelijker, b. v. naar *stadbewoner* de woorden *bergbewoner*, *dalbewoner*, *hutbewoner*, *aardbewoner* enz. te vormen, dan naar de analogie van *stede-*

LING de woorden *bergeling*, *dalling*, *aardeling* enz. Kortom, het beginsel van koppeling is tegenwoordig en blijft in onze taal over het algemeen een meer levend beginsel dan dat der afleiding, gelijk wij trouwens bl. 133 gezien hebben, dat verschillende achtervoegselen zich bijna niet meer achter nieuwe woorden laten hechten. Hoe meer daarom ook de afleiding tot de koppeling nadert, gelijk b. v. met de achtervoegselen der tweede klasse het geval is, die toch, zooals wij bl. 92 zagen, oorspronkelijk woorden op zich zelve waren, des te meer levend is zij nog. Niemand zal zwarigheid maken, om het achtervoegsel *loos* (zie § 50) met nieuwe woorden te vereenigen, waarmede het nog nimmer vereenigd is geweest. Gelijk het ons niet stuiten zou, wanneer iemand, ons adjectief *rijk* achter het substantief *willempjes* koppelend, al boertend zeide: *ik ben willempjesrijk*, dat is, *rijk in gouden willempjes*, zou het ons evenmin hinderen, wanneer hij met behulp van het achtervoegsel *loos* het adjectief *willempjesloos* voor *zonder gouden willempjes* wilde vormen. — Achter- en voorvoegselen zijn evenwel alle oorspronkelijk misschien afzonderlijke woorden geweest, ja, de geheele afleiding is mogelijk niets anders dan koppeling, wat zeg ik, zelfs de verbuiging of flectie der woorden kan in den aanvang der taal koppeling geweest zijn.

§ 108.

Ziedaar, wat ik in dit geschrift over de gronden der nederlandsche Woordafleidkunde, en dus over de wijze, waarop de woorden ontstaan, uit elkander afgeleid en met elkander gekoppeld worden, wilde zeggen. Ik heb te dikwerf reeds verklaard, dat ik in dit werkje slechts over de Etymologie, voorzoover zij zich meer of min duidelijk vertoont, handelen, en te diep gaande onderzoekingen vermijden wilde, dan dat ik dit nogmaals zou behoeven te herhalen, en voor het of niet aanroeren, of niet treden in vele etymologische navorschingen verschooning zou behoeven te vragen. Mijn

doel was minkundigen op den weg te helpen, waarop zij zelve nu, zoo het hun lust, verder kunnen voortwandelen, en aan meer kundigen nog eens geleidelijk datgene te herinneren, wat zij vóór mij reeds geweten hebben, of, voer het grootste gedeelte ten minste, hebben kunnen weten. Heb ik dit doel eenigszins bereikt; heb ik, zooveel de stof toeliet, mij duidelijk en bevattelijk uitgedrukt; heb ik den rijkdom en de oorspronkelijkheid onzer moedertaal doen op prijs schatten; heb ik doen zien, hoe vol kracht en leven zij tot in hare diepste wortelen is, en hoe het grootste aantal harer woorden, zoo te zeggen, van ouder tot ouder op vaderlandschen, oud-duitschen (d. i. hoog- en nederduitschen, zie § 16) grond en bodem geboren en getogen is; heeft men dus hieruit het besluit kunnen trekken, hoezoer zij, ten minste *in dat opzicht*, der anders zoo bevallige en thans ook zoo rijke fransche taal de loef afsteekt (vergelijk § 7); heb ik vooral ook de gelukkige vatbaarheid van het Nederlandsch voor hetgeen men woordkoppeling noemt, en zijne groote voorrechten te dezen aanzien eenigszins in het licht mogen stellen; heb ik eindelijk hier en daar een' wenk gegeven, die bij scherpzinniger dan ik ben, den lust tot dieper, mijne eigene en de sfeer van dit werkje te boven gaande, bespiegelingen vannieuws opwekt: zoo zal ik mij den arbeid en de vlijt, aan dit geschrift besteed, niet beklagen; terwijl ik tevens vertrouw, dat om het goede, hetwelk het misschien te weeg zal kunnen brengen, *deskundige* lezers, wien het in handen valt, de leemte daarvan wel over het hoofd zullen zien.

§ 109.

Als eene toegift laat ik nu hier nog een ongelijkvloeiend werkwoord in zijne verschillende afleidingen en samenstellingen volgen, met terugwijzing op de bladzijden van dit geschrift, waartoe de wijzen van die afleidingen en samenstellingen betrekking hebben. Ik kies hiertoe het ongelijk-

vloeiende werkwoord **drinken, dronk, gedronken.**

Welke de hoogere afleiding van dit werkwoord zelf zij, is moeilijk te zeggen. Het schijnt echter tot die ongelijkvloeiende werkwoorden te behooren, waarvan in allen gevallen een dieper wortel meer dan bij andere te vermoeden is, namelijk tot die verba, welke achter hunne wortelvocaal eene dubbele consonant hebben. Vergelijk bladz. 47. — Of dus misschien *drinken* tot een denkbeeldig *draën*, met het latijnsche *trahere* samenhangend, te brengen zij, en zooveel als *met den mond ophalen*, beteekenen kunne, laat ik daar. Wij zullen, gedachtig aan het zeggen in § 14, den stamboom niet hooger dan tot **drinken** zelf nasporen.

I. Van **drinken, dronk, gedronken** dan komen in de eerste plaats door *afleiding onmiddellijk uit het zakelijk deel van het werkwoord zelf* (§ 20), en wel uit den onvolmaakt verleden tijd **ik dronk**, of oudtijds (§ 22) **ik drank**, de substantieven *een* of *de DRONK*, *een* of *de DRANK*, en *een* of *de DRENKE*, welk *drenke* vroeger een waternvat beteekende, en weer samenhangt met het gelijkvloeiend werkwoord *drenken, drenkte, gedrenkt*, dat in den zin van *te drinken geven* thans genomen wordt. Meer gelijkvloeiende werkwoorden ontstaan op die wijze van ongelijkvloeiende door verandering der wortelvocaal *i* in *e*; en nemen dan eene actieve beteekenis aan, in stede van de onzijdige, die het ongelijkvloeiend verbum heeft. Zoo komt van het ongelijkvloeiend **liggen, lag, gelegen** het gelijkvloeiend *leggen, legde, gelegd*, voor *doen liggen*; want *ik heb dat daar neergelegd* zegt eigenlijk zooveel als: *ik heb dat daar DOEN NEERLIGGEN*. Vooral in het Hoogduitsch heeft men veel zulke werkwoorden. *Drenken*, voor 't overige, beteekende vroeger ook wel *verdrinken*, en *het land TE DRENKE zetten* is (bij HOOFT) *het land onder water zetten*.

DRONK, DRANK, DRENKE en **DRENKEN**, zijn dus het naaste kroost van het werkwoord **drinken, dronk, gedronken**. Men kan er nog het substantief **HET DRINKEN** bijvoegen. Vergelijk § 19. En zoo ook **GEDRINK**, b. v. *kijk mij dat*

gebabbel, dat GEDRINK in die boerenherberg eens aan! Hier komt echter reeds het voorvoegsel *ge* bij, waarvan in § 72.

Laat ons nu zien, welke afleidingen door middel van achter- en voorvoegsels van die woorden, en tevens ook nog van het werkwoord *d r i n k e n* zelf, al zoo gevormd worden. Vergelijk § 23.

II. Van *d r i n k e n* zelf komt, door middel der achtervoegselen *e r, s t e r, i n g, a c h t i g, b a a r* (§ § 25, 26, 43, 44, 45) *drinker, drinkster, drinking, drinkachtig, drinkbaar, drinkbaarheid*. *Drinker* teelt met *ij* (§ 66) *drinkerij*, en met *ig* (§ 32) *drinkerig*, voor *veel drinkend*, b. v. *hoe zijt gij zoo DRINKELIG?* Zoo bij *KILIAAN* met *lijk* (§ 48) *drinkelijk* voor tot drinken geschikt.

Van *DRONK* komt door *en* (§ 31) het adjectief *dronken*, dat met het achtervoegsel *s c h a p* (§ 52) weer *dronkenschap* vormt, waarvoor men ook wel *dronkenheid* zegt, hetwelk echter meer Hoogduitsch is. Door *a a r d* (§ 42) komt van *dronken* het substantief *dronkaard*, waarvan *dronkaardachtig*. Voorts door de achtervoegselen *j e e n k e* (§ 35) de verkleinwoorden *dronkje, dronkske*.

Van *DRANK* stammen geene afleidsels. Men zou echter *drankachtig, drankeloos* (§ 50) kunnen zeggen, het eerste voor iets, dat naar *drank* gelijk, b. v. *dat schijnt mij meer spijs- dan DRANKACHTIG*, het tweede voor *zonder drank*, b. v. *wij waren spijs- en DRANKELOOS*. Ook heeft men van *DRANK* *drankje*.

Van *DRENKEN* kan men weer door *e r e n s t e r* (§ § 25, 26) de substantieven *drenker, drenkster*, door *ing* (§ 44) *drenkeling* vormen, het laatste in den zin van *een verdronkene*, daar *drenken* oudtijds ook wel voor *verdrinken* genomen werd.

III. Van *d r i n k e n* komt door voorvoegselen het *gedrink*, waarvan reeds gesproken is. Voorts *verdrinken, herdrinken, ontdrinken* (§ § 74, 76, 78). Het laatste zou men b. v. kunnen gebruiken, als men zeide: *zij weddeden om een' duikaat, wie het meest zou kunnen drinken. Jan won het, en had*

dus den dukaat aan Piet ONTDronken, dat is, door drinken afgewonnen.

Van DRENKEN stamt niet dan HERdrenken, voor *opnieuw te drinken geven*.

Van DRANK stammen geene afleidsels door middel van voorvoegsels.

Ook niet van DRONK, of men moest HERdronk voor *een dronk opnieuw* bezigen willen, gelijk HERkoop. voor *een koop opnieuw*. Zie § 76.

Van drinking VERdrinking, ook HERdrinking enz.

Drenker, drenkster (gelijk ook drinker, drinkster) zouden des nood het voorvoegsel her (§ 76) voorop kunnen nemen, en men zou HERdrenker, HERdrenkster kunnen zeggen voor een man of vrouw, die opnieuw te drinken geeft.

Het adjectief DRONKEN neemt geene voorvoegsels aan, want VERdronken is een deelwoord van VERdrinken, en BEDronken schijnt thans meer Hoogduitsch dan Hollandsch. Wij zeggen liever *beschonken*.

Dronkenschap noch drenkeling worden met voorvoegsels verbonden. Drinkbaar vormt door on, waarover § 77, ONdrinkbaar.

Wij gaan thans over tot de koppelingen of composita, met het werkwoord drinken en zijne afstammelingen gevormd.

IV: Als koppelingen van drinken, is het volgende aan te voeren.

1.) Van het werkwoord drinken zelf ontstaan met voorgehechte praepositiën (zie § 90) de composita opdrinken, uitdrinken, indrinken, nadrinken, voordrinken, toedrinken, overdrinken, doordrinken, bijdrinken, aandrinken, afdrinken enz.

Van DRENKEN zijn zulke koppelingen zoo niet in zwang. Men zou echter zeer goed nadrenken, voordrenken enz. kunnen zeggen voor aan iemand na, of voor een' ander te drinken geven.

Vroeger had men ook van DRENKEN met een voorgevoegd substantief (§ 83) de koppeling wapendrenken, of wapel-

DRENKEN voor iemand in 't water stooten, of hem water of iets anders vloeibaars in 't aangezicht werpen, over welk woord men onder anderen in het breede het Eerste Deel der Werken van de *Maatschappij van nederl. Letterkunde te Leiden*, bl. 93 en volg. raadplegen kan, schoon daar echter getwijfeld wordt, of *drenken* in *wapeldrenken* niet eene andere uitspraak van het woord *drenge* of *dringen* zij.

Van het werkwoord *drinken* ontstaan, met een achteraan gehecht woord, en wel *a*) met een substantief (§ 87) de koppelingen *DRINKEbroer* (ook *drinkzuster* bij KILIAAN), *DRINGglas*, *DRINKbeker*, *DRINKkroes*, *DRINKnap*, *DRINKbokaal*, *DRINKschaal*, *DRINKkelk*, *DRINKkan*, *DRINKwater*, *DRINKlied*, *DRINGgezang* enz., *DRINGgeld*, *DRINKpenning*, *DRINGgelag*, *DRINGgezelschap*, *DRINGgezel*, *DRINKlust*, *DRINKverlangen*, *DRINKbehoefte* enz., *DRINKzaal*, *DRINKvertrek* enz., *DRINKmoed* (moed, dien men zich al drinkend verwerft), *DRINKspreuk*, (d. i. een gezondheid, feestdrank, *toast*), en een aantal soortgelijke, die verklaard moeten worden op de wijze, als § 103 gezegd is. Sommige van die koppelingen hebben eene meer vrije beteekenis, die slechts door het gebruik kan worden geleerd, b. v. het aangehaalde *DRINKEbroer*, *DRINKpenning*, *DRINKspreuk* enz.

b.) Van het werkwoord *drinken* met een aangehecht adjectief (§ 87) heeft men koppelingen als *DRINKlustig*, *DRINGgraag*, *DRINKbegeerig*, *DRINKzuchtig*, *DRINKziek* enz.

c.) Van het werkwoord *drinken*, als substantief genomen voor *het drinken*, heeft men de *oneigenlijke* koppelingen (§ 92) *DRINKENSzat*, *DRINKENSWaardig* enz., b. v. *ik ben DRINKENSzat*, *dat is een waarlijk DRINKENSWaardige wijn* enz. Zoo ook *het WIJNdrinken*, *het BIERdrinken*, *het TOEDrinken*, *het AFDrinken*, *het GEZONDHEIDdrinken* enz.; b. v. *het WIJNdrinken was voorheen minder algemeen dan thans*.

2.) Van het werkwoord *DRENKEN* met een toegevoegd substantief heeft men koppelingen, als *DRENKplaats*, *DRENKwater*, *DRENKtrog* (trog, waar men vee uit *drenkt*), *DRENKfontein*, *DRENKbron*, *DRENKemmer* enz.

Met een bijgevoegd adjectief kan men van DRENKEN DRENK-
lustig enz. vormen.

3.) Van het substantief *d r o n k* komt met een voorgehecht substantief (§ 83) *wijnDRONK*, d. i. *wijnteug*, maar ook *dronkenschap van wijn*, b. v. *hij heeft een' kwaden WIJNDRONK*. — Voorts *waterDRONK*, *feestDRONK* (d. i. *DRINKspreuk, gezondheid of toast*), *morgendronk* (een *dronk of teug*, 's morgens genomen), *avondDRONK*, *nachtDRONK* enz.

Met eene voorgevoegde praepositie (§ 90) zou men er *nADRONK*, *toeDRONK* en soortgelijke koppelingen van kunnen vormen, b. v. *laat ons nog een' nADRONK van Rijnwijn nemen. Ik heb u toeGEDRONKEN, maar gij hebt mijn' toeDRONK niet beantwoord. Die voordRONK van madera bij de soep bevalt mij wel* enz.

Koppelingen, waarin *DRONK* het eerste woord uitmaakt, zijn weinig in gebruik, daar *DRANK* en *d r i n k e n* dan meest ge-
bezigd worden.

4.) Van het substantief *DRANK* komen met voorgevoegde substantieven (§ 83) *morgendRANK*, *avondDANK* enz., *feestDRANK*, *koortsDRANK* (*drank*, in de koorts of tegen de koorts te nemen), *giftDRANK*, *kinderDRANK* (b. v. *wijn is geen KINDERDRANK*) enz.

Met voorgevoegde praepositiën (§ 90) zou men *nADRANK*, *voordRANK* enz. kunnen vormen, b. v. *koffie is op den maaltijd geen kwade nADRANK. Hij houdt wel van den nADRANK van een likeurtje*. De beteekenis van *DRANK* en *DRONK* smelten dan wat ineen.

Met nagevoegde substantieven heeft men van *DRANK* de koppelingen *DRANKoffer*, *DRANKkelder*, *DRANKverkooper*, *DRANKmeester* (bottelier), *DRANKwinkel* (waarin men *drank* verkoopt) enz.

Met een aangehecht adjectief (§ 83) *DRANKbegeerig*, *DRANKlustig* (iets anders soms dan *DRINKlustig*, en zooveel als verslingerd op sterke dranken beteekend; want *drank* heeft somtijds den zin van *sterke drank* of van *dronkenschap*, b. v. *hij is aan den drank*).

5.) Van DRINKER vormen wij de koppelingen *wijndrinker*, *bierdrinker*, *waterdrinker* enz. En zoo met praepositiën *voordrinker*, *nadrinker*, *toedrinker*, *opdrinker*, *afdrinker* enz., die echter alle niet even gebruikelijk zijn.

6.) Dezelfde koppelingen kunnen ook van DRINKSTER ontstaan, b. v. *wijndrinkster*, *melkdrinkster* enz.

7.) Uit DRINKERIJ, dat is *veelvuldig gedrink* of *zuiperij*, zou *jeneverdrinkerij* enz. kunnen gevormd worden, evenwel slechts in een' zeer gemeenzamen of boertigen stijl. B. v. *dat was daar een wijngedrink*, *een biergezuip*, *eene jeneverdrinkerij*!

8.) Van DRINKING (dat weinig in gebruik is) zou men *toedrinking*, *afdrinking*, *wijndinking* enz. des nood kunnen vormen. Men zegt echter daarvoor liever *het toedrinken*, *het afdrinken*, *het wijndrinken* enz.

9.) Van het adjectief DRONKEN vormt men in het Hoogduitsch een aantal van die koppelingen, waarvan in § 92 gesproken is, die echter bij ons nog weinig gebruikelijk zijn. Zoo zeggen de Hoogduitschers *liefdedronken*, *vreugdedronken*, *wellustdronken*, *vuurdronken* (bij SCHILLER in zijn *lied op de vreugde*) enz., dat is, *dronken van liefde*, *van vreugde* enz.

Enkele van die composita sluipen bij ons allengskens in, en waarom de poort voor hen te sluiten? In allen gevalle zeggen wij *zuijmeldronken* voor *dronken tot bezwijming toe*, b. v. *van wellust* ZWIJMELDRONKEN.

Wij hebben ook het compositum *stapeldronken*, ook wel *stomdronken*, *smoordronken* (dat is, tot smorens toe).

Met praepositiën zou men *indronken*, *overdronken* voor *door en door dronken* kunnen zeggen. Vergelijk § 104.

Van DRONKEN is ook de koppeling *dronkelap*, dat is *dronkaard*, in gebruik, schoon men dit woord ook wel gescheiden *een dronken lap* schrijft.

10.) Van DRONKAARD en DRONKENSCHAP zou men de *on-eigenlijke* (§ 93) koppelingen *dronkaardszin*, *dronkaardsmoed*, *dronkaardslust*, *dronkenschapsroes* enz. kunnen vor-

men, die echter licht te lang en stroef worden. Vergelijk bl. 225.

Dit zijn alzoo de voornaamste soorten van koppelingen, die uit het ongelijkvloeiende werkwoord *d r i n k e n* en zijne afstammelingen kunnen voortspruiten. Sommige 11) kunnen tot nieuwe composita van drie woorden aanleiding geven, b. v. *wijndrinkersvreugd*, *drink-opperzaal*, *drinkwaterkan*, *drinkebroerslied*, *drinklied-wijze*, waarvan dan het adverbium *drinkliedsgewijze* stamt, b. v. *dat klinkt meer psalmsgewijze, dan DRINKLIEDSGEWIJZE*. — En zoo meer andere, te veel om op te noemen. Vergelijk echter § 106.

I N H O U D.

Bladz.	
Inleidende Aanmerkingen, § § 1—8	5

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de Stamwoorden, § § 9—14	19
---	----

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de Afgeleide Woorden of Afeidsels, § § 15—19.	25
A. Over de Afgeleide Woorden, uit het zakelijk deel der Ongelijkvloeiende Werkwoorden gevormd. § § 20—22	30
B. Over de afleiding door middel van Voor- en Ach- tervoegsels, § 23.	49
a. Eerste klasse van Achtervoegsels, § 24	52
Over het achtervoegsel <i>er</i> § 25	53
» » » <i>ster</i> § 26	59
» » » <i>el</i> § 27	60
» » » <i>sel</i> § 28	66
» » » <i>em</i> § 29	67
» » » <i>sem</i> § 30	70
» » » <i>en</i> § 31	71
» » » <i>ig</i> § 32	74
» » » <i>uw</i> § 33	77

	Bladz.
Over het achtervoegsel <i>de, te</i> § 34	79
» » » <i>ke, ken</i> enz. § 35	81
» » » <i>se</i> § 36	82
» » » <i>sch, isch</i> § 37	84
» » » <i>st</i> § 38	87
Besluit § 39	89
b. Tweede klasse van Achtervoegselen, § 40	91
Over het achtervoegsel <i>aar</i> § 41	92
» » » <i>aard</i> § 42	93
» » » <i>achtig</i> en <i>haftig</i> § 43	95
» » » <i>ing</i> § 44	96
» » » <i>baar</i> § 45	98
» » » <i>dom</i> § 46	101
» » » <i>heid</i> § 47	102
» » » <i>lijk</i> § 48	105
» » » <i>ling</i> § 49	106
» » » <i>loos</i> § 50	109
» » » <i>nis</i> § 51	111
» » » <i>schap</i> § 52.	112
» » » <i>zaam</i> § 53	114
» » » <i>lei</i> enz. § 54	115
c. Derde klasse van Achtervoegselen, § 55	117
Over het achtervoegsel <i>aan</i> § 56	118
» » » <i>age</i> § 57	119
» » » <i>eel</i> § 58	120
» » » <i>ein</i> § 59	121
» » » <i>es</i> § 60	121
» » » <i>et</i> § 61	122
» » » <i>ier</i> § 62	123
» » » <i>iet</i> § 63	125
» » » <i>in</i> § 64	125
» » » <i>ist</i> § 65	127
» » » <i>ij</i> § 66	127
» » » <i>ment</i> § 67	128
» » » <i>oen</i> § 68	129

	Bladz.
Over het achtervoegsel <i>teit</i> § 69	129
Besluit § 70	129
d. Over de Voorvoegselen van Afleiding, § 71	138
Over het voorvoegsel <i>ge</i> § 72	139
» » » <i>be</i> § 73	144
» » » <i>ver</i> § 74	147
» » » <i>er</i> § 75	153
» » » <i>her</i> § 76	155
» » » <i>on</i> § 77	156
» » » <i>ont</i> § 78	158
Over de Voorvoegsels, uit een enkele letter be- staande, § 79	163
Besluit § 80	167

DERDE HOOFDSTUK.

Over de Samenstelling § 81	170
1. Over het onderscheid tusschen Woordkoppe- ling en Woordafleiding § 82	172
2. Over de verschillende soorten van Woorden in de Koppeling § § 83—91	175
3. Over zekere, bij ons nog ongebruikelijke soort van Koppeling § 92	184
4. Over het onderscheid in de Koppelingen tus- schen eigenlijke en oneigenlijke § 93	185
5. Over de vocaal van verbinding § 94	187
6. Over het getal van woorden enz. § 95	188
7. Over de Koppeling van zegswijzen § 96	190
8. Over de twee hoofdbestanddeelen der Koppe- ling § 97	190
9. Over de verandering door de Koppeling § 98	195
10. Over de Declinatie enz. § 99	197
11. Over den Klemtoon § 100	199
12. Over de verschillende Zinsbeteekenissen § § 101—104	202

	Bladz.
13. Over het nut en de fraaiheid der Koppelingen § 105	216
14. Over eenige voorschriften tot het vormen der Koppelingen § 106	223
15. Slotaanmerking § 107	227
Besluit § 108	228
Toegift § 109	229

100
100
100
100
100

